ЮВИЛЕЙНИЙ ЗБІРНИК
ʼКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ
В П'ЯТДЕСЯТИ-П'ЯТИЛІТТЯ ОСНОВАННЯ
1873–1928.

ALBUM
ETATIS SCIENTIARUM ŠEVČENKIANAE UCRAINENSIUM LEOPOLIENSIS
AD NATALIUM SUORUM LV MEMORIAM RECORDANDAM
MDCCCLXXIII — MCMXXVIII

ЗАПИСКИ
АУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА

ТОМ CL.

ПРАЦІ ФІЛОЛОГІЧНОЇ
ТА ІСТОРИЧНО-ФІЛОСОФІЧНОЇ СЕКЦІЇ

під редакцією

РИЛА СТУДИНСЬКОГО Й ІВАНА КРИП'ЯКЕВИЧА

У ЛЬВОВІ, 1929
КЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА
З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ. ШЕВЧЕНКА

Зміст LC тому.

(Іван Крип'якевич зредагував праці ч. 4, 5, 8, 9, 10, 11 і 20. Всі інші К. Студинський).

Портрети.

В 150 томі „Записок“ поміщені отці портрети:

1. Тарас Шевченко (з ориг. світлини, робленої за життя Поета, а збереженої в Музеї Н. Т. Ш.).
2. Михайло Грушевський (з молодших літ).
3. Іван Франко.
4. Єлисавета Милорадович (із світлини, збереженої в Іст. Секції ВУАН в Києві).
5. Дмитро Пильчиків (з портрету Ів. Труша).
6. Олександер Кониський.
7. Михайло Жученко (з портрету Івана Труша).
8. Михайло Драгоманов.
9. Степан Качала.
10. Омелян Огоновський.
11. Юліян Романчук (з молодших літ).
12. Василь Симиренко (із світлини, збереженої в Іст. Секції ВУАН).
13. Евген Чикаленко (з портрету проф. Евг. Мако).
14. Теофіль Дембицький.
15. Корнило Сушкевич.
16. Сидір Громницький.
17. Дам'ян Гладилович.
18. Юліян Целевич.
19. Ол. Барвінський.
20. Вол. Антонович.
21. Вол. Гнатюк.
22. Вол. Левицький.
23. Василь Щурат.

З жалем зазначуємо, що ми не могли дістати світлини мецената Наук. Тов. ім. Шевченка, проф. Павла Пелехіна, тому вона не війшла до 150 тому „Записок“.

З нагоди 150-ої книги „Записок“.

Вихід 150 тому „Записок Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“ в 56-ті роковини існування Товариства і в 40-ий (приблизно) рік його перетворення в Товариство Наукове — се пам'ятна дата, не місцевого, львівського чи галицького, а всеукраїнського, можна навіть сказати — всеслов'янського значіння.

В часах коли можливість української культури стояла під знаком запитання, коли навіть оборонці її здебільшого не важилися йти далі постулятів белетристики на народньо-побутові, етнографічні теми та елементарної популярної літератури для селянства, гурток патріотів закладає фонд для розвитку української літератури і культури. А за який десяток літ досвіду являється поправка до первісного пляну, що замісць первісної фундації — спілки, висуває постулят утворення наукового товариства академічного типу, з виразним завданнєм підготовлення української академії наук. Плян організації Товариства начеркнено на взір академій, а ініціятори сеї реформи вважали, що по кількох літах науково-дослідчої і науково-видавничої діяльности сього реформованого Товариства австрійський уряд не відмовить йому титулу Академії Наук. Се ж були часи повищеного оптимізму — сподівань всяких культурно-національних концесій від австрійського уряду і польської суспільної єрархії. Сі надії скоро розвіялися, але плян української академії наук засів глибоко в національно-культурних українських наукових кругах і знайшов широкі круги адептів, свобідних від усякого політиканства. — став справжнім національним постулятом. Нове Наукове Товариство стало базою сього завдання, — неначе трампліном, з котрого українське національне життя мало піднятися на високости повної культурної незалежности.

Дійсно, реформоване Товариство виконувало се завданнє пильно і успішно. Протягом десятиліття 1895—1904 рр. воно розвинуло чималу дослідчу роботу, згромадило наоколо себе поважний круг робітників, приготовило показний актив молодих наукових сил, організувало довгу серію

наукових видань і дало в ріжних сферах взірці індивідуальної і колективної наукової праці, що стояла на висоті наукових вимог. Особливо показними були збірки історичних і філологічних доповідей, зголошених на київськім археологічнім з'їзді 1899 р. і виданих окремими томами, коли на з'їзді не допущено читання рефератів українською мовою. Українська нація показала слов'янському і західньо-европейському світові свою культурну дозрілість, наявність власної української науки, кадри національно настроених робітників, готових відізватись на кожну актуальну наукову проблему.

Се був факт ваги незвичайної, і крім того він прийшов як рідко в відповідній хвилі. Завдяки йому в передреволюційнім смерку, саме перед революцією 1905 р. українське питанне, постулят національних прав українського народу узброївся таким серйозним аргументом як наявність української науки. Коли поява Шевченка — як влучно відізвався оден дослідник, сама собою рішила проблему української літератури, Товариство його імени не діскусією, а фактом доказало теорему повноти української культури, в мент коли недержавні народи Росії звільнялися з обмежень наложених царським режімом. В супереч оптимістичним сподіванням його промоторів, Товариство ім. Шевченка титулу Академії від австрійського уряду не дістало — але і без титулу воно в повній мірі виконало те завданне, яке українські круги обох половин покладали на проектовану академію. Хоч без титулу воно знайшло признання свого академічного характеру в світових наукових кругах. Його паростю було Київське Наукове Товариство засноване в р. 1907 — що в свою чергу підготовило заснования Української Академії Наук. Секція математично-природничих наук, лікарська комісія, статистична комісія, правнича комісія, етнографічна комісія, археографічна комісія — через посередництво київського Товариства, приготовили грунт для всебічної праці в сих ділянках. Наукова мова і термінологія вироблена в наукових виданнях Тов. ім. Шевченка, через термінологічні комісії київського Наукового Товариства, лягли основою сучасної української наукової мови. Організований Товариством „Літературно-Науковий Вістник", послужив предтечею нової української журналістики, і т. д. Учасники сеї роботи — десятки їх ще маемо приемність мати між собою, — можуть бути горді: їм довелося поставити на рейки велике діло, як не часто стрічається в людських досягненнях.

Але тепер, коли ми маемо вже і українську Академію з титулом, признану в сій ролі культурним світом, і українська культура розгортується на всі, чи майже на всі ділянки людського життя — від дитячого захистку і сільської ради до вищих державних установ, академічної опери, державного театру і т. п., і українське мистецтво, наука, культура стають

невідмінними участниками всякого роду світових вистав, конгресів, конференцій і т. д., а культурну українську роботу сповняють не приватні, громадські, а державні установи Української Радянської Республіки, чи Товариство ім. Шевченка може вважати виповненою до краю свою історичну місію? Сконстатувавши здійснення всього того, що в невиразних абрисах як далекі можливости носилося перед духовними очима його фундаторів, реформаторів, провідників 40—50 літ тому, може сказати собі „Нині отпущаєши“ і заспокоїтись на ролі наукового товариства місцевого значіння, здавши все важливіше на Всеукраїнську Академію та інші установи всеукраїнського значіння?

Ні, ніяк! Товариство ім. Шевченка, організуючи західньо-українські сили, виходячи в своїй роботі від проблем історії західньо-українських земель, обслуговуючи наукові потреби місцевого громадянства в сій сфері не може бути заступлене науковими організаціями Радянської України — якими б дослідчими, видавничими і популяризаційними засобами вони не роспоряджали. А й проблеми загально-українського характеру дуже корисно і навіть необхідно бачити в аспекті взаємовідносин західних і східних українських земель, і самі сі взаємовідносини повинні обслідуватися під кутом зору Наддніпрянщини і Наддністрянщини, щоб про них можна було виробити собі об'єктивний суд. Ріжні ділянки української культури, і так само — наукового досліду можуть розроблятися повніш і користніш то в нашім українськім науковім центрі, то в Західньо-Українськім. Тому без титулу чи з титулом — що також може коли небудь прийти їй на долю — наша фактична західньо-українська академія повинна далі продовжувати свою шановну і заслужену працю. В можливо тіснім контакті, оскільки їх дозволяють зовнішні обставини, лишаючи на боці якінебудь рахунки етикету чи амбіції, нині дві академічні установи повинні йти далі в високім науковім змаганню, координуючи свою роботу в інтересах народу і вселюдства[1]).

Квітень 1929.

Михайло Грушевський.

---

[1]) Редакція „Записок“ складає сердечну подяку акад. Мих. Грушевському за його привітну статтю і перепрошує, що з огляду на місцеві цензурні відносини мусіла змінити його термінологію назв наших земель. *К. С.*

Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові
(1873–1928 рр.)

Дня 11 грудня 1873 року потвердило галицьке Намісництво статут „Товариства ім. Шевченка“, якого завданням було „спомагати розвій руської (малоруської) словесности“. Перші загальні збори цего Товариства відбулися дня 4 червня 1874 р.

Статут підписали в характері основників:

1) о. Степан Качала, посол сойму і державної ради (ур. 1815 р., умер дня 10 XI 1888 р.).

2) Михайло Димет, купець, громадянин і радний міста Львова (умер 18 липня 1890 р. у 71 році життя).

3) Михайло Коссак, громадянин і радний міста Львова.

4) др. Омелян Огоновський, проф. унів. у Львові (умер 28 X 1894 р. у 62 році життя).

5) др. Олександер Огоновський, проф. унів. у Львові (ур. 17 III 1848 р., умер 10 II 1891 р.).

6) др. Корнило Сушкевич, секретар прокураторії скарбу (ур. у Львові 1840 р., умер 8 червня 1885 р.).

7) Теофіль Барановський, інжінер краєвого Виділу (ур. 1840, умер 18 липня 1897 р.).

8) Лонгін Лукашевич, ур'ядовець асекурації „Naza“ (умер дня 7 липня 1882 р. в Тернополі).

9) Юліян Романчук, учитель гімназії, пізніше посол сойму і державної Ради.

Із підписаних на статуті залишився в живих одинокий Юліян Романчук, що дня 24 II 1930 року починає 89 рік життя.

Хоча статут Товариства, основаного в межах Австрії, підписали тільки галицькі діячі, то всеж таки годиться згадати, що почин до основання його вийшов з України, а саме з Полтави. Навіть статут Товариства уложили з доручення Єлисавети Милорадович діячі з України Дмитро Пильчиків і Михайло Драгома-

нов (ур. 18 IX 1841 р., умер 20 VI 1895 р.). Дійсними основниками і меценатами Тов. ім. Шевченка були:

Єлисавета Милорадович (ур. 1830, ум. 15 (27) березня 1890 р. в Полтаві). Хліборобська Україна 1924—5 в статті: Дм. Дорошенка: Єлисавета Івановна з Скоропадських Милорадович стр. 284—88.

Мих. Жученко уродився 8 XI 1840 р., умер в Парижі 26 I 1880 року. Зоря 1894, стр. 142.

Ол. Кониський (ур. 6 (18) VIII 1836 р., умер 29 XI (12 (XII) 1900 р. в Києві.

Дмитро Пильчиків (уродився 21 X 1826 р., умер 5 (17) X 1893 р. в Харкові), Зоря 1894, стр. 92—3 в статті Ол. Кониського про помершого діяча, а з Галичан:

Степан Качала.

Вони зложили разом 9028 австр. гульденів і 42 крейцарів та закупили за ці гроші в 1874 р. друкарню, що стала основою розвитку Товариства.

Первісна назва Товариства мала бути „Галич“. Видно, що й тут впливи з України перемогли, коли сталося інакше. Ім'я Шевченка з'єднало розділених кордоном дітей української нації в однім Товаристві, якому судилося з часом відіграти важну ролю в історії українського культурного життя.

Українські письменники і діячі, навчені досвідом з р. 1863, коли мін. Валуєв видав свою заборону укр. письменства, хотіли утворити захист для українського слова поза межами царсько-жандармської влади. Їх побоювання на тему дальшого угніту українського слова були вповні оправдані, бо в три роки по затвердженню статута „Товариства ім. Шевченка“ вийшов відомий указ з 1876 р., яким українське слово счеркнено з поміж живих мов і засуджено на смерть.

Перші початки в житті нового Товариства не були блискучі, бо воно боролося з матеріяльними труднощами, через те, що залишилися за купном машин значні борги і що в друкарні друковано, але не плачено. Всеж таки появились у ній видання не тільки літературні, але й наукові. Немовби у відповідь на указ із 1876 р. вийшла високоцінна студія дра Омеляна Огоновського п. н. „Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache“ (1880), в якій автор науковим методом виказував самостійність української мови посеред інших слов'янських нарічий. З початком 1885 р. переняло Товариство від Омеляна Партицького (ур. 1840 р., ум. 1 II 1895 р.) видавництво часопису „Зоря“, яка виходила від р.

1880, а в якій побіч галицьких і буковинських письменників взяли живу участь мало що не всі українські старші і молодші літературні сили, що витворили із „Зорі“ часопис дуже значної літературної вартости. „Зоря“ виходила до кінця 1897 р. В ній друковано другу працю Омеляна Огоновського, а саме „Історію руської літератури“, що вийшла відбиткою в чотирох томах, а шести книжках. В „Зорі“ поміщено також чимало літературних оглядів і рецензій, через що її характер поволи і незамітно змінювався на часопис літературно-науковий.

Від р. 1860—90 було вже на Україні чимало учених Українців, що друкували свої твори російською мовою, але і в самій Галичині підросли також наукові робітники і тоді підняли учені Українці Ол. Кониський і Вол. Антонович (ур. 1834 р., умер 20 III 1908 р. в Києві) думку, щоби Товариство ім. Шевченка перемінити на наукове. Разом з Олександром Барвінським (ур. 8 VI 1847 р., умер дня 25 XII 1926 р.) уложили вони новий статут, який ухвалено на загальних зборах Товариства дня 13 березня 1892 р. Львівське намісництво потвердило його дня 16 падолиста 1892 р. Назву Товариства перемінено на „Наукове Товариство ім. Шевченка“, а в ньому утворено тоді три секції: філологічну, історично-філософічну і математично-природописну-лікарську. Ще раз змінено статут в р. 1898, коли членів поділено на два роди: дійсних (наукових робітників), яких вибирали секції, а потверджував виділ, і звичайних, що не мали наукових кваліфікацій. Перші загальні збори на основі нового статута відбулися дня 11 травня 1893 року.

З хвилею переміни Товариства на наукове почали виходити „Записки“. Перший том видано в р. 1892, другий в р. 1893, а третій і четвертий в р. 1894.

Бистрий, науковий розвиток Товариства почався з осінню 1894 р., коли з України переселився на університетську катедру до Львова Мих. Серг. Грушевський, який обняв редакцію „Записок“, а від р. 1897 провід Товариства.

Мих. Серг. Грушевський зредагував від 1895—1913 р. сто дванадцять томів „Записок“ (від 5—116), коли остаточно зрікся дальшого проводу Товариства.

Побіч праці у „Записках“ дав Мих. Серг. Грушевський почин до цілого ряду інших видань, як „Збірників“ кожної секції з окрема, публікацій комісії археографічної, статистичної, правничої, бібліографічної, етнографічної та „Хроніки“ Товариства. В „Збірнику“ іст. секції вийшло перших сім томів його знаменитої „Історії України“.

Щойно в останніх літах отворено кредит для видань нових комісій Товариства, як класичної філології, фізіографічної, а окрім них для бібліотеки і Музея, що в р. 1924—5 видавали „Стару Україну“ під редакцією Івана Кревецького.

По припиненні видання „Зорі“ почав Мих. Серг. Грушевський видавати з рамени Товариства „Літературно-Науковий Вістник“ по 12 зшитків річно (від 1898—1906), аж до хвилі, коли Товариство зріклося дальшого видавання сего часопису і його перенесено до Київа. За проводу Мих. Грушевського в Товаристві утворено також „Українську Видавничу Спілку“, у якій Мих. Серг. Грушевський згуртував чимало письменників і де сам не мало працював і другим дав змогу до праці.

Дбаючи про розвиток видавництв у ріжних напрямах, постарався також Мих. Серґ. Грушевський про поширення бібліотеки, що числить сьогодні понад сто двадцять тисяч томів і про отворення прилюдного Музея, що приміщує біля 20 тисяч експонатів.

За часів проводу Мих. Серг. Грушевського зложив проф. хірургії Павло Пелехин із Лєнінграду в р. 1898 — 80 тисяч австр. корон, до яких з часом додав 10.000 на утримання хіруґічної катедри при майбутньому українському університеті. За ці гроші закуплено дня 30 VIII 1896 р. каменицю при вул. Чарнецького 26, у якій приміщено друкарню і переплетню Товариства, котрі рівнож за проводу Мих. Серг. Грушевського гарно вивіновано і обновлено.

Дня I V 1912 р. закупив Виділ Наук. Тов. ім. Шевченка під проводом Мих. Серг. Грушевського новий дім на власність Товариства за ціну поверх 400 тисяч корон (80 тисяч долярів) при вул. Чарнецького ч. 24. Австрійський уряд дав тоді підмогу на купно дому у висоті 50.000 австр. кор., в р. 1914 — 25 тисяч корон, а в 1916—17 по 50.000 кор. (разом 100 тисяч кор.). Коли в р. 1913 бракло грошей на заплату дальшої ціни купна, Мих. Серг. Грушевський виєднав новий дар від інж. Василя Федоровича Симиренка в Київі (ур. 7 III 1835 р., умер в Києві дня 1 XII 1915 р.) у висоті сто тисяч рублів. Тут приміщені бібліотека (у 17 салях), музей (в 11 салях), мінералогічний і природописний кабінет (в 3 кімнатах) і наукова бактеріологічна дослідна стація (в 4 кімнатах).

За головування акад. Мих. Серг. Грушевського зібрав також виділ Наук. Тов. ім. Шевченка гроші на будову „Академічного Дому“. Ціль його зазначена отцими словами: „Від довшого часу відчувалася болючо потреба дому, де українсько-руська молодіж

вищих шкіл могла би знаходити добрі гігієнічні і можливо дешеві мешканя та також їду, в крайній потребі і кредити (по змозі), де б виховувалася вона в здоровій атмосфері праці, вищих, духових інтересів, суспільних і національних обов'язків і не марнуючи своїх сил у біді, або невідповідних обставинах, приносилаби в тяжку боротьбу життя непорушені запаси енергії, свіжість інтересів та ідеалів суспільної діяльности („Хроніка" 1905, вип. 1 (ч. 21) стр. 6).

До кінця 1904 р. винесла збірка 73.220·55 австр. корон. Найбільший дар зложив др. Евген Чикаленко з Києва (ур. 9 XII 1861 р., умер 20 VI 1929 р. в Празі) у висоті 63.259·74 австр. корон. З тими грішми почато будову „Акад. Дому" в р. 1905, а що вони не вистарчали, взято позичку в Краєвім Банку, а „Наукове Товариство ім. Шевченка" доложило до будови поверх сто тисяч корон (20 тисяч долярів). Сьогодні має в „Акад. Домі" приміщення поверх сто студентів Українців будьто даром, будьто за невеликою оплатою за світло, топливо, з'уживття інвентара. Студенти мають тут свою харчівню і свої фахові орґанізації враз із бібліотеками.

Із цего короткого огляду видно, що Мих. Серг. Грушевський був не тільки знаменитим орґанізатором наукового життя, але й незрівнаним адміністратором і будівничим матеріяльного розвитку Товариства.

Побіч Мих. Грушевського виконав велику наукову працю у виданнях Товариства Іван Франко (ур. 15 VIII 1856, умер 28 V 1916 р.). Подібно, як у Грушевського, не було майже тому „Записок", в якому він не давби чи широкої студії, чи дрібніших праць, чи бібліографічних оцінок. З під його рук вийшли збірники апокріфів, приповідок і т. п. Оба згадані учені поклали печать свойого духа на виданнях Товариства і поставили перед очі сучасних і грядучих поколінь високу ціль поширювання і поглиблювання української науки на всіх областях людського знання.

Їх діяльність була така всестороння і така велична, що минуть ще десятки літ, заки її, по заслугам, оціниться.

На полі етнографії і етнології потрудився чимало Володимир Гнатюк (ур. 21 V 1871, умер 6 X 1927), якого пам'ять Наукове Товариство імени Шевченка пошанувало окремим виданням п. н. Матеріяли до Етнології й Антропології Том XXI—XXII — частина I стр. XII + 372 Львів 1929.

Великі заслуги на полі організації секції природописно-математично лікарської поклав др Вол. Левицький, що зредагував досі, спільно з Ів. Верхратським, Евг. Озаркевичем і Ми-

колою Мельником 27 томів „Збірника“ своєї секції і 12 зшитків „Sitzungsbericht ів“. Йому завдячує секція свій сьогоднішній дуже значний розвиток і організацію природописного музея, в якому є багато його власних дарів. Наукове Товариство пошанувало в р. 1927 його 30-літній ювілей наукової праці прилюдною академією і видало в його честь 26 том „Збірника“ природописно-математично-лікарської секції з численними (17) працями учених з Галичини і України стр. 1—X+214+16.

Побіч великих дарів Українців-меценатів мало Наукове Товариство ім. Шевченка ще й зразу дрібні, а з літами значні підмоги від австрійського уряду, або й від галицького сойму. Першу підмогу дістало Товариство від сойму 1894 р. у висоті 2000 корон. В р. 1895 добуло воно першу державну підмогу 2000 корон і від сойму 2000 корон, разом 4000 корон. В р. 1896 і 1897 дістало воно від сойму 5000 кор. а від держави 4000 корон, разом 9000 корон а видало 14 томів наукових праць в самім тільки 1897 р. В р. 1898 признав сойм Товариству 7.000 корон, а держава 4.000 К разом 11.000 кор. Сі підмоги зростали, хоча дуже поволи, але рівночасно ріс науковий буджет, так що субвенції покривали тільки одну частину його видатків. В р. 1899 дістало Товариство підмоги від краю 8.000 кор. а від держави 6.000 кор., разом 14.000 корон, коли науковий буджет виносив 32.920 корон. В р. 1911 дав сойм Товариству 19.000 корон підмоги, буковинський сойм (одноразово) 1.000 корон, а держава 20.000 кор., разом 40.000 корон, коли науковий буджет виносив 91.400 корон. Значить, в обох разах підмоги покривали приблизно половину буджету, другу покривало Товариство із власних заробітків, головно друкарні, котрій уряд віддав (заходом Ол. Барвінського) в р. 1892 друк шкільних українських підручників. В рр. 1916—17 признала держава побіч річних субвенцій по 35.000 корон річно, разом 70.000 корон, ще й окремі датки на сплату будинку Музея і бібліотеки двічи по 50.000 корон, разом 100.000 корон, а сойм дав тоді двічи підмогу по 17.000 корон, разом 34.000 корон. В р. 1918 виплатила держава підмоги на видавання Товариства 35.000 корон, а сойм 17.000 корон, разом 52.000 кор. Як бачимо підмоги були значні, а в роках 1916—17 перейшли вони квоту 102.000 корон (понад 20.000 долярів).

Всесвітна війна, що почалася з кінцем липня 1914 р., спричинила в Науковому Товаристві ім. Шевченка багато болючих страт.

Не стало між живими заслуженого письменника і дійсного члена Товариства Мих. Павлика (ур. 1853, умер 29 I 1915 р.), етнографа Володимира Шухевича (ур. 1850 р., умер 10 IV 1915 р.), що не вміли видержати важких ударів долі та великих розчаровань. Заснув на віки великий робітник Іван Франко. Всі три залишилися у Львові та перебули у ньому недолю, яку несла із собою війна. А на чужій землі, на еміграції, у Відні закінчив життя щедрий меценат Наукового Товариства др. Теофіль Дембицкий (ур. 1845 р., умер в ночі з дня 15 на 16 липня 1915 р.), який в завіщанні, писаному ще в р. 1912., передав Товариству на власність село Белелую коло Снятина. Із простору 430 моргів землі продано поміж місцеве селянство поверх 330 моргів в рр. 1921—2, а для Товариства залишилося по сьогодні 93 моргів. За виручені з парцеляції гроші закупило Наук. Товариство в р. 1922 дім при вул. Панській ч. 21, а що він під натиском будови сумежної камениці почав розвалюватися, продано його корисно 1927 р., а узискані з продажі гроші зложено в Банку. Вони ставали в пригоді Товариству, коли треба було сплачувати з'обов'язання на Белелуї і інших об'єктах Товариства, одначе Виділ рішив доповнювати фонд, щоби по др. Теоф. Дембицькім залишилася тривала пам'ятка.

З розвалом Австрії відносини змінилися сильно в некористь Товариства.

Невисліджені досі злочинці підложили дня 23 XI 1922 р. бомби під бібліотеку Товариства і під „Академичний Дім". Можна говорити про щастя, що бібліотека і музей Товариства не упали жертвою пожару.

В жовтні 1923 року відібрано Товариству друк українських шкільних підручників і передано його спершу приватному підприємцеві русофільської Ставропигії, а від р. 1928 польським друкарням.

За час від 1918—29 р. дістало Наукове Товариство імени Шевченка від міністерства освіти у Варшаві, за міністра д-ра Добруцького, одинокий раз підмогу у висоті 7.500 зол. (833 долярів). Двічи дістало Товариство від Ради міста у Львові в рр. 1928 і 1929 підмогу по 3.000 золотих, разом 6.000 зол. (680 долярів). Для порівнання треба завважати, що Наукове Товариство платить річно податку від домів і підприємств біля 30.000 зол. (півчетверта тисячі долярів), хоча сповняє велику культурну роботу, важну й для польських учених і дослідників, коли утримує дуже

значним коштом прилюдну бібліотеку, прегарно вивіновану в ucrainica і russica, а побіч неї для кожного доступні музеї.

З великою радістю повитало Наукове Товариство ім. Шевченка основання Всеукраїнської Академії в Києві в р. 1918. Перші її літа існування переходили серед важких відносин. Замітне, що в р. 1920 не могла Академія видати ані одної книжки. З хвилею, як Академія перейшла на державні кошти (1924 р.) збільшилася сильно її наукова робота. Сьогорічний (1930 р.) буджет Академії виносить один міліон і двіста тисяч карбованців. Під проводом академиків працює зараз у ній 280 співробітників з поміж старших учених і молоді. Наукова праця в самій Академії та в сотці інших, наукових інституцій, розсіяних по Україні, обезпечила українській науці почетне місце не тільки серед Слов'янщини, але в цілому, культурному світі.

Всеукраїнська Академія Наук в Києві пошанувала досі своїм вибором в члени з поміж галицьких учених Степана Смаль Стоцького (1918 р.), Вол. Гнатюка (1923 р.), Кирила Студинського (1924 р.), Стан. Дністр'янського (1926 р.), Івана Горбачевського (1927 р.), Михайла Возняка, Филарета Колессу і Василя Щурата (1929 р.), не враховуючи тих наукових робітників пера, що з Галичини переселилися для культурної праці на Україну. Сливе всі обрані галицькі академики зв'язалися своїми працями з її виданнями. При обмеженому об'ємі видань Наук. Тов. ім. Шевченка і в браку накладців на галицькій землі, обрані академики найшли нове поле до поширення своїх праць і думок, а за велику пощану вибором в члени Академії, можуть відвдячитися тільки щирою вдячністю і здвоєною науковою роботою.

З неменчою радістю приходиться завважати, що наклади видань Наук. Тов. ім. Шевченка, які досі лежали в магазині, найшли на Україні ринок збуту і що туди призначені також дублети бібліотеки Товариства. Виділ Товариства дбає пильно про те, щоби всі галицькі видання XIX віку, а перед усім публіцистика в комплеті, були приміщені, на разі, бодай в одному осередку на Україні (покищо в Історичній Секції ВУАН в Києві) для улекшення праці тамошним ученим, що творчістю галицької землі, її життям і розвитком сильно зацікавилися і над проясненням ріжних наукових питань працюють.

Святкуючи тихий 55-літній ювілей Наукового Товариства ім. Шевченка, вважаємо обов'язком подати спис усіх досі виданих публікацій від часу перетворення його на наукову організацію і всіх його голов від хвилі основання інституції.

Досі вийшли отці видання:

1.	„Записки“ Наук. Тов. ім. Шевченка — (томи 99—100., призначені спершу на бібліографію, складаються і вийдуть по кінець квітня б. року)	150	томів
2.	Збірник історично-філософічної секції	16	„
3.	Збірник філологічної секції	22	„
4.	Українська Бібліотека	8	„
5.	Збірник математично-природоп.-лікарської секції	27	„
6.	Жерела до історії України	11	„
7.	Пам'ятки української мови і письменства	7	„
8.	Котляревський: передрук І вид. „Енеїди“	1	„
9.	Шевченко: „Кобзар“ факсіміле І вид. 1840 р.	1	„
10.	Студії з поля суспільних наук і статистики	4	„
11.	Український Архив	15	„
12.	Правнича часопись	10	„
13.	Правнича і економічна часопись	10	„
14.	Правнича Бібліотека	4	„
15.	Збірник Правничої Комісії	3	„
16.	Етноґрафічний Збірник	40	„
17.	Матеріяли до укр. етнології	22	„
18.	Матеріяли до укр. бібліографії	5	„
19.	Студії з обсягу кляс. філології (в лат. мові)	1	„
20.	Збірник фізіографічної комісії	2	„
21.	Sitzungsberichte der mathematisch-naturwissenschaftlich-ärztlichen Kommission	12	зшит.
22.	Літературно-Науковий Вістник (1898—1906)	120	книж.
23.	Стара Україна (1924—5)	24	зшит.
24.	„Хроніка“ Товариства	66	книж.
25.	„Chronik“ (в нім. мові)	59	„

Так отже від переміни Товариства на наукову інституцію (від 1892—3 р.) видало досі Товариство біля 650 томів.

Першим головою Товариства був др. Корнило Сушкевич від 4 VI 1874 р. по день смерти 8 го червня 1885 р.

Другим головою обрано 14 червня 1885 року Сидора Громницького, що дня 7 І 1930 року почав 81 рік життя.

Третим головою став дня 28 III 1886 р. Дам'ян Гладилович (умер дня 16 (28) І 1892 р. у 47 році життя. Діло 1892, ч. 12). Оба останні перемінилися ще раз на становищі голов. Дня 17 квітня 1887 обрано головою Сидора Громницького (1887—1890), а 27 квітня 1890 поновно Дам'яна Гладиловича (1890—92).

Четвертим головою обрано дня 13 III 1892 р. Юліяна Целевича, одначе він умер дня 23 XII 1892. Наукове Товариство ім. Шевченка пошанувало його наукові заслуги студією д-ра Богдана Барвінського п. н. „Др. Юліян Целевич", друк. в 15 томі „Збірника" історично-філософічної секції. Львів 1926. Ст. 8+336.

П'ятим головою обрано дня 11 травня 1893 Олександра Барвінського і обирано ще тричи (1893—7).

Шестим головою став дня 2 II 1897 р. Михайло Грушевський. На цьому становищі залишився він до осені 1913 року, коли зрікся проводу.

Заступали голову до часу війни Степан Томашівський, а опісля на переміну з ним Василь Щурат по рік 1921.

На перших загальних зборах після вибуху війни, що відбулися дня 28 III 1921 р. обрано семим головою Василя Щурата.

Дня 2 XI 1923 року відбулися другі повоєнні збори і на них став осьмим головою Кирило Студинський. В друге обрано його головою Товариства дня 29 V 1926 року.

Можнаби побажати Науковому Товариству ім. Шевченка у його п'ятдесять-п'яти-ліття, щоби українське культурне громадянство окружило його такою пошаною, на яку воно заслужило своєю науковою працею, щоби його видання найшли доступ до кожної, освіченої людини, щоби до ряду давніших меценатів прибували нові, та щоби воно, побудоване спільними силами розмежених кордонами українських діячів, було заєдно речником духового і культурного єднання усіх українських земель.

Кирило Студинський.

В справі правопису.

Частину праць в 150 томі „Записок" складано ще старим правописом. Підручник нового правопису, який ухвалено на конференції в Харкові в червні 1927 р. при участи найкращих українських філологів і письменників із всіх українських земель, вийшов друком щой-но з весною 1929 р. Новий правопис приняла секція філологічна наук. Товариства, як одиноко компетентна до вирішування філологічних питань, на свойому засіданні з дня 21 V 1929 року. Цю постанову приняв Виділ Наукового Товариства ім. Шевченка до відома на засіданні з дня 30 V 1929 р.

Михайло Грушевський

Львівське „Studium Ruthenum“.[1]

Написав *Амврозій Андрохович.*

Докінчення.

17. Амос, Іван Хреститель де Баловичі Яворський, * 15/6 1772.

Амос Іван, син пароха Якова Яворського уродився у Туречці нижній, височанського деканату, самбірського округа, дня 15/6 1772. Ґімназію скінчив у Перемишлі і зложив іспит на вчителя нормальних шкіл (paedagogicum examen) і дня 1/9 1790 вступив до ґенер. семинарії у Львові.[2]) Вже на IV році богослова заступав він префекта студій „незвичайно похвально“. М. Гарасевич поручив його в вересні 1796 побіч М. Левицького і Стефана Кашубинського на корепетитора догматики studii rutheni за хорого Гриневецького.[3]) Амос покінчив богословські студії дня 7/7 1797. Із 42 фільос. і богос. предметів научних він дістав 8 перших, 7 других, 1 трету, а 26 відзначаючих нот. Мусів Яворський на IV році виявити супроти ректора Сабатовського недостачу послуху, або замало признавати його авторітет, коли Сабатовський побоючись, щоби Яворський не став дійсним префектом, дав йому у списі укінчених питомців таку кваліфікацію: „під ніяким оглядом не можна поручити його до семинарії іза ароґанції; є він вдачі незрівноваженої“. Така дописка замикала раз на все доступ до всяких вищих чинів і Сабатовський міг певно надіятися, що з Яворським у семинарії вже більше не побачиться. Одначе Яворський оминувши ректора, вніс просьбу о префектуру через консесс до ґубернії і придвірної комісії. Ґубернія поручила дня 22/9 1797 Сабатовському повідомити Яворського і Левицького об тім, що їх заіменовано префектами, Яворського для I року, а Левицького для IV з платнею 100 злр., одежею й цілим удержаннєм у семинарії.[4]) Тим почувся Сабатовський діткнений особисто і розпочав засадничу бо-

[1]) Гляди Записки т. CXLVI.

[2]) Арх. дух. сем. 1797. [3]) Ibid. Нота консессу з д. 10/9 1796.

[4]) Proth. Consess. 1797, ч. 1137; Арх. дух. сем. 1797. Ґуб. з д. 22/9 1797, ч. 24.488.

ротьбу з консессом, а властиво з богосл. виділом, відказуючи їм право предкладання кандидатів на префектів студій, а опирався на тім, що таке право прислугує тільки ректорови семинарії. Ґубернія кинула його рекурс до коша. Консесс повідомив дальше Сабатовського, що заступство катедри історії церк. lat. і ruth. stud. поручив Яворському.[1]) Ворожнечу свою переніс Сабатовський на Левицького і Яворського і межи ректором а підчиненими настали дуже напружені відносини. Ректор, на приклад, не видавав поручення економічному управителеви Зінґерови, щоби із семинарицького маґазину достарчав Яворському потрібні річи чи з одежі, чи з кімнатної обстанови, а Зінґер знаючи, яким духом дише ректор на Яворського, легковажив собі його жадання. Дійшло до того, що Яворський з ректором порозумівався тільки письменно. Сабатовський довідався, що Яворський за гроші, одержані на справленнє собі клирикальної одежі купив світський одяг, і доніс про те ґубернії, але перемиська консисторія станула в обороні Яворського. Чіпався Сабатовський Яворського за те. що його слуга зїдає за него харч, що без потреби, без дозволу ректора віддалюється з семинарії, а в вкаліфікаційнім звіті о префектах з дня 1/4 1798 так писав про Яворського: „В церкві являється дуже рідко, а в місті і в невідповідних товариствах дуже часто, легковажить священичий одяг, є ароґантний, не слухає упімнень, дуже охочий до викликування буч".[2]) Коли Яворському і Левицькому було за богато тих переслідувань, внесли вони на Сабатовського зажаленнє до консессу, а консесс переслав їх жалобу до ґубернії. Довідавшись про те, Сабатовський ще більше завзявся на них, а щоби доконче визбутися Яворського, вніс 10/8 1798 просьбу до цісаря через ґубернію, щоби цісар зажадав від ґубернії його рекурсу, внесеного ще в осени 1797 проти іменування Яворського і Левицького префектами; збивав письмо перемиської консисторії, котра ставала в обороні Яворського, і жадав усунення Яворського. а покарання М. Левицького за те, що проти него злучився з Яворським; жалувався, що богосл. професори затіяли з префектами студій заговір на него; що через легковаженнє його, як ректора, при обсаді місць префектів студій підкопується його повагу, як ректора, в очах питомців і що консесс вислухуючи жалоби префектів студій, неправно прибирає ролю судії над ним.[3]) Ґубернія мусіла або предложити його рекурс до Відня, або дати відповідь, і вибрала другу дорогу. Дня 16/11 1798 дістав Сабатовський з ґубернії таку відповідь: На взаїмні обвину-

[1]) Proth. Consess. 1798, ч. 220, 433. [2]) Арх. дух. сем. 1798. [3]) Ibid. Прот. дійств. 1798. ч. 265.

вачення його і богосл. виділу не звертає ґубернія уваги. При обсаді префектів студій має ректор семинарії спільно з консессом предкладати кандадатів, але з другої сторони має ректор слухати приказу вищих властей і не ставити перепон, ані не проволікати обсади. Ані консесс, ані ґубернія не підкопують його поваги, а навпаки стараються її завсігди підтримати. Найліпше одначе збереже він свою повагу, як не буде переступати межі свого уряду. Не узгляднюється його просьби, щоби не плачено префектам студій, поки не покінчать студій і не висвятяться. Про якусь змову префектів студій із професорами проти него й мови нема. Рівнож не є се жалобою, коли префекти звертаються з просьбами до консессу о посередництво, і консесс не відграє зовсім супроти него ролі якогось судії. Ґубернія не уважає відповідним предкладати його жалоби і рекурсу дальше до цісаря.[1])

Яворський побачив вкінці, що побут у семинарії під рукою ворожого Сабатовського є для него немислимий. Маючи вже доволі сеї боротьби, сам вніс просьбу до ґубернії о звільненнє його від обовязків префекта студій, а мотив подавав такий, що має занятись вихованнєм і образованнєм численної своєї молодшої рідні. Ґубернія згодилась на те під умовою, що зверне кошти свого удержання в семинарії, стримала йому платню від 1/8 1798 і повідомила про те ректора і консесс.[2]) Сабатовський вийшов побідником, ще й оповістив прилюдно питомцям, що ґубернія згодилась на просьбу Яворського о увільненнє його, стримала дисциплінарне слідство проти него заряджене: „dla iego powstania przeciwko Seminarium Przełożonym y dla iego nieobyczajności“ та що грозило Яворському виключеннє з семинарії і усуненнє з посади префекта, якби заміти проти него показались правдивими.[3]) Таким чином дістав Сабатовський сатисфакцію, але не повну. Не дуже, очивидно, довіряла ґубернія замітам Сабатовського, коли стримала обсаду префектури по Яворськім, неначеб числилась з тим, що він виправдавшись, верне на своє місце (dass die Stelle des ausgetrettenen Praefecten Jaworski nicht zu besetzen seye.[4]) Тут маємо доказ, що Яворського ґубернія не викинула, а він сам уступив, і що Сабатовський, щоби показати свою силу перед питомцями, так нахвалявся. Яворський записався на правничий виділ і дня 14/4 1798 іматрикулювався.[5]) В р. 1805 предложив доктор-

[1]) Арх. дух. сем. 1798. Ґуб. з д. 16/11 1798, ч. 4.063. [2]) Proth. Consess. 1798, ч. 1216. [3]) Арх. дух. сем. 1798. Оповістка до питомців. [4]) Ibid. 1799. Ґуб. з д. 18/1 1799, ч. 1525. [5]) Арх. льв. унів. Іматрикуляц. книга.

ські тези, ґубернія їх потвердила і дозволила на їх печатаннє і прилюдну оборону.[1]) Дня 17/10 1805 предкладав Яворського директор правничого виділу, як кандидата на суплента права цивільного і провінціяльного і вказував на те, що Яворський має вповні кваліфікації на професора, бо 1 рік заступав 1798 безплатно катедру церковної історії studii lat. і ruth. і має свобідний час. Ґубернія надала Яворському згадану суплентуру.[2]) Заступав Яворський 13 місяців сю катедру, доки не обняв її іменований цісарським розпорядком з дня 25/9 1806 Осип Вінівартер.[3]) З початком 1807 просив Яворський свідоцтва від академічного сенату про свою 13 місячну суплентуру, про свої спосібности і поведеннє.[4]) Яворський з'єднав був собі своїми викладами і поведеннєм молодіж і коли уступав із суплентури цивільного і провінціонального права, студенти дякували йому за його виклади.[5]) Коли новоіменований професор церковного права, Франц Соммаруґа по 1 півроці уступив, обняв суплентуру його катедри Яворський у р. 1807.[6]) Коли одначе не дістав на стало катедри, присвятився адвокатурі. Дальше його життє виходить поза рамці сеї розвідки. Помер у Львові 1818 р.[7]) Я нарочно подав ширше життєпись Яворського, щоби показати, як уже тоді, через короткозорість, невмілість проводу, замилуваннє до сервілізму від підчинених, нахил до деспотизму в обсязі своєї власти в наших передових тодішних єрархів, пр. в Сабатовського, марнувались для нас спосібні й талановиті молоді сили. Яворський — талановита, але за молоду буйної вдачі людина, змарнувався через Сабатовського не лиш для studium ruthenum, але й для studium latinum, бо покинувши духовне званнє, серед світської польської інтеліґенції потонув без сліду.

18. Іван Лаврівський.

Відсилаючи цікавих до окремого життєписного начерку,[8]) справляю тут тільки, або доповнюю життєписні подробиці, о скільки при дослідах над історією цілого studium ruthenum попав я на нові жерела, що надають деяким фактам з життя Лаврівського инше освітленнє.

В р. 1791 вніс Лаврівський, по скінченню з відзначеннєм перемиської ґімназії, з поради Лапчинського, просьбу до ґуберніі

[1]) Ibid. Ґуб. з д. 29/5 1805, ч. 21.622. [2]) Ibid. 1805 Ґуб. з дня 25/10 1805, ч. 44.233. [3]) Finkel: Op. cit. ст. 167—8. [4]) Proth. Cons. 1807, ч. 10. [5]) Proth. Cons. 1806, ч. 132. [6]) Proth. Cons. 1807, ч. 382. [7]) Schemat. f. Galizien 1817, 1818, 1819. [8]) Ст. Амвр. Андрохович: І. Лаврівський. Зап. Н. Т. ім. Ш. т. CXXVIII. ст. 51.

о принятте до ґенер. семинарії на кошт релігійного фонду. Ґубернія радо прихилилась до його просьби і поручила ректорови ґенер. семинарії Ангелловичеви його приняти.[1])

Дня 29/5 1798 приступив Лаврівський, як питомець IV. року богословя studii latini, до конкурсу на руську катедру догматики, опорожнену по недужім М. Гриневецькім, що рівночасно застерігав собі тільки латинську катедру. Як другий кандидат зголосився з ним на сю катедру суплєнт і префект студій І. Дудкевич. Члени богосл. виділу, як конкурсові рецензенти, ось як оцінили обох кандидатів: „На думку членів богосл. виділу так випали письменні вибори і устний виклад обох кандидатів, що вони оба достаточно виявили свій хист до учительського уряду“. Предкладаючи одначе із свого боку кандидатом на катедру Дудкевича, висказався богосл. виділ про Лаврівського: „Що до Лаврівського, є богосл. виділ тої думки, що в тім разі стоїть він низше від Дудкевича, але для його заохоти і дальшої підтримки треба вистаратись для него в уряді о похвальний декрет; ялосяби йому надати посаду префекта студій опорожнену після Дудкевича“. Справа покінчилася так, що Дудкевич дістав катедру з титулом надзвичайного професора і посаду префекта затримав, а Лаврівський вдоволився похвальним декретом від уряду.[2]) Дня 24/7 віднісся консесс до ректора Сабатовського з запитом, чи не має якого заміту проти представлення Лаврівського як кандидата на префекта студій. Сабатовський відповів, „що проти особи Лаврівського не має ніякого заміту“, але противиться з засади тому, щоби консесс предкладав його, як кандидата, бо те право прислугує ректорови, а не конссесови. „Впрочім з огляду на вкорочення богословських студій до 3 літ, яке має послідувати“, писав він, „годі настановляти Лаврівського префектом студій, бо вже є обсаджені посади 3 префектів“. На те іменем консессу вніс Гарасевич жалобу на Сабатовського, що „він старається спинити плянове вишколенне спосібних компетентів о учительський уряд“ та із своєї сторони ставив внесенне, щоби евентуально опорожнену по Дудкевичеви посаду префекта надати Лаврівському.[3]) І не зважаючи на спротив Сабатовського, Лаврівський дістав посаду префекта студій, а по резиґнації Амоса Івана Яворського також суплєнтуру катедри історії церкви studii lat. і ruth. з платнею 100 злр. і 39 злр. на одіж

[1]) Арх. дух. сем. льв. 1791. Ґуб. з д. 15/8, 1791, ч. 19.327. Моя розвідка ст. 57. [2]) Арх. льв. унів. Перс. акти, ч. інв. 881. з р. 1798. [3]) Арх. льв. унів. Перс. акти ч. інв. 881. з р. 1798.

від дня 1/9 1798.[1]) Не Сабатовському, а Мих. Гарасевичеви завдячував Лаврівський, префектуру студій і суплєнтуру обох катедр історії церкви.[2])

Від 1/9 1798 був Лаврівський префектом студій для II. року богословя (герменевти і ексеґети), в шк. р. 1799/1800 I. року (історики́в), 1800/1 II. IV. року (герменевти і пастораліcти studii ruth.), в шк. р. 1801/2 спершу був префектом II. року, а від 8/11 1801 IV. року studii latini і rutheni. Дня 1/11 1801 зрезиґнував М. Левицький, надзвичайний професор пасторальної і заступник консисторського канцлєра з посади префекта студій для IV року і ректор поручив тимчасово заступство Лаврівському. Обнявши провізорично префектуру для IV року, просив Лаврівський дня 15/6 1802 о стале наданнє з огляду на те, що вже 4 роки був префектом на ріжних курсах, що вже від 2 літ є висвячений і що надіявся через те набути „більшої поваги і послуху серед питомців IV року“.[3]) Богосл. виділ підтримував його просьбу і він дістав бажану префектуру.

В р. 1803 дістав М. Шанковський професор морального богословя studii lat. і ruth. парохію в Городенці. Директор богосл. виділу Шимонович поставив дня 16/4 1803 ґубернії внесенє на розписаннє конкурсу на ті дві катедри. Ґубернія поручила дня 17/6 йому стриматися з конкурсом і завести на разі заступство.[4]) Дня 6/8 предложив Шимонович свій проєкт в справі заступства обох катедр. Подалися 2 кандидати: Лаврівський і Марамориш. Лаврівський суплєнт грецької мови і герменевтики Н. З. studii latini, надзвичайний професор історії церкви та льоґіки studii rutheni і префект студіїв заявив Шимоновичеви, що зрікається герменевтики, а просить о обі катедри морального богословя з тим, щоби міг затримати історію церкви studii ruth. Шимонович у звідомленню до ґубернії спротивився бажанням Лаврівського, бо на його думку через таку кумуляцію катедр не в силі один чоловік стільки предметів опанувати належно і їх учити; в разі недуги учителя о стільки катедрах, єкрутно булоби його заступити; учитель, що займає кілька катедр, коли має викладати про один предмет, думає про другий і тоді розсівається його увага (distractio mentis). Щоби забезпечити себе перед замітом сторонничости, додавав Шимонович: „Помимо того не маю зовсім наміру виступити проти успосібнення або обичайности преп. о. І. Лаврівського, адже видав

---

[1]) Ibid. ч. 359. ad n. 881. [2]) Cfr. Моя розвідка ст. 61. [3]) Арх. дух. сем. 1802; згадана розвідка ст. 63. [4]) Арх. льв. унів., Перс. акти, ч. інв. 704. Ґуб. з д. 17/6 1803, ч. 15.548.

я цілком по правді і слушности свідоцтво про те“. Але на його думку, можнаб тільки тоді надати заступство обох катедр Лаврівському, коли зречеться прочих катедр і префектури. Вкінці горячо підтримував кандидатуру свого пупіля Марамороша.[1]) І не ждучи на рішеннє ґубернії, певний, що усуне кандидатуру Лаврівського, поручив Шимонович виклади лат. катедри морального богословя Мараморошеви, а руської К. Липницькому. Але на те звідомленнє дістав він відповідь ґубернії, що вона не годиться на розділ лат. катедри морального богословя від руської, а предкладає із своєї сторони надати Лаврівському обі катедри морального богословя і полишити йому префектуру, бо годі йому вирікатися певного хліба, а історію церкви studii ruth. полишити йому так довго, доки не найдеся відповідний суплєнт, а Мараморошеви надати суплєнтуру катедри грецької мови і герменевтики Н. З. studii lat. Окрім того поручила ґубернія Шимоновичеви запитати обидвох, чи годяться на те.[2]) Мараморош зложив негайно заяву на руки Шимоновича, що годиться, а Лаврівський, не довіряючи хитрому Вірменинови, вніс свою заяву просто до ґубернії.[3]) Ґубернія надала дня 16/9 1803 обі катедри морального болословя Лаврівському, герменевтику Мараморошеви, а історію церкви st. ruth. Липницькому. Дня 30/9 1803 обняв Лаврівський виклади морального богословя studii lat. і ruth.[4]) Тим розпорядком, що перечеркав пляни Шимоновича, почувся він глубоко діткнений і так жалувався перед ґубернією: „Доси я думав, що згідно з інструкцією Равтенштравха для богосл. виділу, прислугує право директорови студій предкладати кандидатів до катедр, і на тій основі предложив я найспосібніших кандидатів: Лаврівського для герменевтики, а Марамороша для морального богословя studii latini. Коли одначе ґубернія не має довіря до мене, бо проти моєї волі і думки розпорядила, уважаю тепер за відповідне на будуче не предкладати ніякого кандидата, тим більше, що не досить, що даром сповняю уряд директора, а ще наражаюся на неприємности і даремні канцелярійні видатки“. Вкінци давав ще до зрозуміння ґубернії, що зречеться безплатного уряду.[5]) Не зважаючи на ті погрози, Лаврівський залишився при обох катедрах морального богословя і мав нагоду переконатися, яким духом дише на него Шимонович. Сей факт пояснює нам достаточно, чому між Лаврівським а Шимоновичем були з тої пори напружені відносини. На тім підкладі виросла й перепалка між

[1]) Арх. льв. унів. Перс. акти ч. інв. 713. [2]) Ibid. ч. 716. Ґуб. з д. 19/8 1803, ч. 22.057. [3]) Ibid. 1803 ad n 19. [4]) Арх. льв. унів., ч. інв. 723. Ґуб. з д. 16/9 1803, ч. 24.675. [5]) Ibid. до ч. 52.

Лаврівським а Шимоновичем з початком р. 1806.[1]) Як неслушно накинувся д. Кревецький[2]) на Ів. Гарасевича, звалюючи всю вину за знесеннє studii rutheni на австрійський уряд і стаючи в обороні Шимоновича, котрого Гарасевич підозрівав, що від него вийшло предложеннє на скасуваннє того інститута, доказують нам слова самого Шимоновича. Гарасевич так писав: „Причина такого предложення із сторони Вірмен була та, що університет був обсаджений по найбільшій части Русинами, які виключно були спосібні викладати фільософію й богословє в українській і латинській мові; отже Вірмени, бажаючи ввести також і своїх на університетські катедри, старалися всіми силами вкупі з іншими своїми поплечниками знищити сей корисний інститут. Підступ і жадоба хліба привели їх до сего".[3]) А Шимонович підтримуючи свого пупіля Вірменина Марамороша проти Лаврівського, хвалив спосібности і обичайність Лаврівського, але закидував йому кумуляцію катедр, а вкінці вийшов з таким арґументом, що мав промовляти за його кандидатом: „на те також треба звернути увагу, що (Мараморош) є пресвитером вірменського обряду, отже годиться, щоби приймати професорів ріжного обряду для викликання більшого суперництва між самими професорами... а тепер крім одного професора (Захаріясевича, Вірменина) всі останні на богосл. виділі є одного обряду (греко-катол.)".[4]) І таки в дійсности підступ і жадоба хліба для своїх земляків приводили Шимоновича до виступів проти руських професорів і проти studium ruthenum. Колиж не міг переперти своєї волі, грозив ґубернії резиґнацією.

В осени 1804 вніс Федір Захаріясевич резиґнацію з посади II. віцеректора, і тоді хотів Ангеллович предкладати яко кандидата на посаду по нім Лаврівського, але поінтриґував М. Гарасевич в хосен свого брата Івана. Мих. Гарасевич писав до Ангелловича дня 7/12 1804.: „Сабатовський бажав собі доконче мого брата, а Лаврівського ані він собі, ані Лаврівський посади тої не бажає".[5]) Отся інтриґа мусіла болючо дійняти Лаврівського, що тоді в виду касування studii rutheni руками й ногами шукав якогось певного приміщення, боячись, що доведеться попращати із Львовом і йти на село душпастирювати. Тут маємо одну з причин, чому Лаврівський в кілька літ опісля станув по стороні Костецького і Цайзля, а перед тим заєдно утримував приязні зносини з Шпонріні'ом. Очивидний непотизм М. Гарасевича зражував богато людей до него.

[1]) Моя розвідка ст. 70 і 74. [2]) І. Кревецький: Op. cit. ст. 117. [3]) Гал, Зоря 1851, ч. 61. [4]) Арх. льв. унів. ч. інв. 713. [5]) Нац, Муз. Переписка М. Гарасевича. Лист з д. 7/12 1804.

В р. 1807 прихилилась придвірна комісія до просьби Шимоновича своїм декретом з дня 14/5 та відділила пасторальну від морального богословя, поручаючи розписати конкурс на пасторальну на день 31/7 1807.[1] Зголосились до конкурсу: Іван Лаврівський професор релїґії в ґімназії і на фільософії, вірменський священик Мельхіор Сагаґевич катехит прилюдної дівочої школи при вірменській катедрі і Петро Фрасовський римо-катол. парох у Раківці. Станув до конкурсу і Франц Ксав. Захаріясевич, проф. церковної історії в ліцею. У своїм звідомленню з дня 19/8 1807 признавав Шимонович Захаріясевича найліпшим кандидатом, але хотів його полишити на катедрі церковної історії. „Тому, після найпокірнійшого свого погляду, зважуюся поручити Мельхіора Сагаґевича, щоби новим набутком збільшити число професорів і дати другим спонуку, щоби вступали на дорогу наук, бо в наших провінціях мало духовників старається о професорські катедри, а радше хиба о душпастирські бенефіції“, писав Шимонович. А щоби Лаврівського не допустити до згаданої катедри, додав ще один замітний мотив: „Тому що професор пасторальної повинен вповні володіти польською мовою, тому о стільки він не є Поляком з роду, треба таких (Поляків з роду) при рівних спосібностях підчас конкурсу до якихнебудь катедр ставити висше від неполяків, щоби в разі потреби заступства були під рукою професори, котрі відповілиби потребі знання польської мови. Потреба знання польської мови у професора пасторальної походить звідси: а) що досіль у нашім ліцею вона повинна бути викладана також в тій мові для тих, котрі вчаться богословя в „рідній мові“; б) хоча ся потреба устане (studium ruthenum скасується), одначе з огляду на відбуваннє гомілєтичних вправ і подаваннє інших вказівок є вона потрібна, бо в тій мові муситься навчати нарід; в) знаннє сеї мови (польської) потрібне є доконче в душпастирстві“.[2] Я нарочно навів ширше слова Шимоновича, ним власноручно писані, бо з них видимо виразно, як він старався усувати кандидатів руської народности, а форсував Вірмен і Поляків на катедри, хоча скількість богословських слухачів римо- і вірмено-католиків не становила навіть 5 части загального числа. Перфідія сего Вірменина-єрарха виявилась тут в повній наготі. Згадані слова Шимоновича є заразом вистарчаючою відповідию д. Кревецькому на його статтю: „Неоправдані докори“. Та хоч як хитрий був Вірменин, але Лаврівський таки його перехитрив. Останний займав

[1]) Proth. Cons. 1807, ч. 309. [2]) Арх. льв. унів., Персон. акти 1807. Нота Шимоновича з д. 19/5 1807.

катедру релігії, отже в разі отримання катедри пастирського богословя, мусівби був зрезиґнувати з катедри релігії, щоби не було кумуляції. Тому порадив він собі в інший спосіб. Як тільки вийшов підручник релігії Фрінта, зобовязався його перекласти на польську мову для вжитку галицьких шкіл, а що в р. 1807 переклад не був ще готовий, просив у поданню на катедру пасторальної, дозволу на затриманнє катедри релігії, щоби мав при чім занятись обіцяним перекладом. Придвірна комісія декретом з дня 17/12 1807 надала йому катедру пасторальної і дозволила затримати катедру релігії.[1]) І вдруге ворожі затії Шимоновича проти Лаврівського не вдалися: На ст. 83 своєї розвідки подав я хибно за проф. Фінклем, що з кінцем шк. р. 1807/8 перестав існувати Руський Інститут, бо сталось те з кінцем шк. р. 1808/9; з днем 1/9 1809 перестало studium ruthenum урядово існувати, а як privatum studium theologicum жило воно ще до р. 1814 в василянськім монастирі в Краснопущі. Василяне скористали з цісарського рішення з дня 29/4 1802, котре дозволяло монастирям заводити для себе богословські приватні студії по університетському пляну наук, при чім одначе мусіло вчити бодай 4 учителів, котрі мали апробату від богословського виділу.[2])

Поминеннє Лаврівського при обсаді II. віцеректора в р. 1804 і 1805 і усуненнє його з префектури в р. 1809 на приказ Ангелловича[3]) зробили його податним на підшепти ворогів Ангелловича і М. Гарасевича — до яких причислювалися Шпонріні, Цайзль, а опісля Костецький. Невдатний кандидат на перемиське епископство, Іван Костецький обіцяв Лаврівському ґенер. вікаріят, як що дібється епископ. катедри в Перемишлі і намовив його, щоби разом з професором Фіґером (Füger), який учив права природи і кримінального, збирав підписи серед духовенства з похвалами для Костецького при помочи пароха з Дзікова Кміцикевича.

Колиж Лаврівського, на приказ Ангелловича, усунено з префектури і він тоді ворогував на святоюрських верховодів, намовив Костецький Лаврівського, щоби з директором богосл. студій А. Цайзлем дав питомцям слабші ноти при клясифікації, і щоби через те, викликав у семинарії фермент. Лаврівський послухав намови. При кінцевім іспиті з пасторальної дав II. клясу 8 пасторалістам. Іспит відбувся в приняві директора богосл. студій Цайзля, котрий завдавав також сам питання в чеській мові з ріж-

[1]) Арх. льв. унів. Перс. акти 1808. Ґуб. з д. 15/1 1808, ч. 1443. Cfr. моя розвідка ст. 82. [2]) Proth. Consess. 1802. ч. 1026. [3]) Моя розвідка ст. 87.

жних предметів і старався збентежити богословів. Факт той сам у собі дрібний дав привід Ангелловичеви звести ще одну завзяту боротьбу із своїми ворогами. Ангеллович поручив канцлерови Григорієви Миленевичеви перевести слідство з питомцями і вніс жалобу на Лаврівського і на Цайзля на руки цісаря. Закидував Ангеллович Лаврівському, що 1) дав II. клясу питомцям не за незнаннє, а сторонничо, бо до питомців з гр. кат семинарії ворожо відноситься; 2) сам не вчить правильно: спізняється на години, бо за много катедр накопичив у своїх руках; 3) при звичайних іспитах дає II. кляси, щоби питомці здавали в надзвичайнім речинці, бо тоді побирає від них іспитові такси; 4) при конкурсових іспитах несправедливо клясифікує. Ніякі упімнення з боку митрополита в него не мають успіху. Цайзлеви закидував Ангеллович, що при іспиті з пасторальної задавав він питання з обсягу інших предметів і то в незрозумілій чеській мові, мабуть, у тій цілн, щоби збентежити питомців, а не переконатися про їх знаннє. Супроти питомців лат. обряду поводився Цайзль цілком інакше.[1]) Скінчилась ціла афера тим, що придвірна комісія поручила Ангелловичеви визначити когось із свого рамени на іспитового комісаря. Ангеллович предложив М. Левицького. Придвірним декретом з дня 31/12 1812 потвердила комісія просвіти М. Левицького як іспитового комісаря з тим застереженнєм, що він має бути не тільки до одного предмету, але в загалі до облегчення других комісарів для всіх предметів, так що він має з прочими комісарями поперемінно сидіти у всіх факультетах і в ґімназії.[2]) Не треба брати тих закидів Лаврівському так траґічно і дослівно, як їх подав Ангеллович, бо якби Лаврівський був брав несправедливо такси, ґубернія і придвірна комісія, дуже вражливі на хабарництво, булиби рішучо перевели слідство і його покарали; клясичним доказом безоглядности ґубернії і придвірної комісії в таких разах може нам служити суспензія Дудкевича. В сій афері не ходило Ангелловичеви о Лаврівського, як радше о Цайзля і Костецького.

19. Іван Хризостом Мохнацький * 1780.

Уродився около р. 1780. По укінченню ґімназії дістався в р. 1793/4 на I. рік фільософії до ґенер. семинарії. Був він спосібний і одержував ноти відзначаючі, але ректор Сабатовський записав про него: „горячка, впрочім добрий“.[3]) В травні 1798 счинив він у рефектарі велику бучу проти реставратора Славіковського,

[1]) Нац. Муз. 80_5, ч. 36. Cfr. моя розвідка 88; 118. [2]) Ibid. 80_5, ч. 37. Ґуб. з д. 1/2 1815, ч. 206. [3]) Арх. дух. сем. 1797.

лаяв єго „дуже кріпкими і непристойними словами“, навіть грозив ректорови вищими властями за те, що потурає Славіковському. За те прогнано його з семинарії.[1]) Один рік утримувався сам, а потім знову його принято до семинарії. Учився Мохнацький дуже добре, але ректор знов у р. 1799 записав про него: „пильний у сповнюванню обовязків, але гнівливий, ворохобний“.[2]) Скінчив він богосл. студії в р. 1801. Коли Михайло Левицький зрікся заступства катедри церковного права studii ruth., вніс Мохнацький просьбу о ту катедру. На основі прихильного внесення консессу надала йому придвірна комісія заступство сеї катедри з титулом провізоричного (надзвичайного) професора з платнею 200 злр. річно від 1/9 1801.[3]) Він почав викладати, але в польській мові. Тоді просив він директора правничих студій, щоби йому визначено на виклади кімнату в університетськім будинку. Директор відповів, що ліпше булоби для питомців, якби не потребували для одного викладу йти на університет. Впрочім мусить мати наперід поділ годин на богослов. виділі, а тоді що йно може порішити, чи і в котрій кімнаті на университеті моглиб ті виклади відбуватися.[4]) Через консесс просив Мохнацький ґубернію, щоби звернула увагу консисторії, що вона має його покликувати як дієцез. екзамінатора до конкурсових іспитів.[5]) Від 1/9 1801 до 1/9 1806 викладав він право публичне, а до 1/9 1807 приватне церковне. Притримувався він у викладах підручника Осипа Пегема: Jus ecclesiasticum. В р. 1804 побирав він платні 250 злр.[6]) Цісар підвисшив у р. 1806 Мохнацькому платню з 259 на 300 злр. від 16/7 1804 числячи, бо від того дня підвисшено платню суплєнтів прочих катедр у studium ruthenum.[7]) В р. 1806 просив Мохнацький, щоби йому надано латинську катедру церковного права без конкурсу. Уряд відмовив і дня 6/5 зголосився Мохнацький до письменного іспиту, а 17/5 1806 до устного. Другим конкурентом був Іван Добрянський. Оцінка Добрянського випала ліпше і Мохнацький суплєнтури не дістав.[8]) —

20. Константин Липницький * 1776.

Уродився около року 1776 в місточку Тарноруда львівської дієцезії, підволочиського деканату, як син тамошнього пароха Ва-

---

[1]) Ibidem 1798, Ґуб. з дня 3/8 1798, ч. 22.019. [2]) Ibidem, 1799. [3]) Ibidem 1801, ч. 952. [4]) Proth. Cons. 1801. ч. 1340. [5]) Proth. Cons. 1801, ч. 1.744. [6]) Арх. дух. сем. 1804. Ґуб. з дня 2/4 1804, ч. 25.152. [7]) Арх. льв. унів. Персон. акти 1806. Ґуб. з дня 6/6 1806, ч. 21.280. [8]) Ibidem 1806.

силя.[1]) Батько його перенісся опісля на пароха до Дарахова, теребовельського деканату. Скінчивши академ. ґімназію, дістався Константин Липницький до ґенер. семинарії і скінчив богословські студії дня 1/1 1802. З фільос. і богосл. предметів научних мав він переважно ноту відзначаючу, а з поведення: probus.[2]) Тоді дістав він заняття при консисторській канцелярії і висвятився дня 26/3 1803 безженним.[3]) Коли в р. 1803 М. Шанковський професор катедри лат. і руського морального богословя дістав парохію в Городенці, директор богосл. студій Шимонович предкладав свого земляка Марамороша на суплєнта латинської катедри, а Липницького на суплєнта катедри морального богословя studii ruth. і навіть поручив їм почати виклади. Оба се вчинили, але ґубернія віддала заступство обох катедр Лаврівському, котрий зрікся суплєнтури історії церкви studii ruth. і герменевтики Н. З. та грецької мови studii lat. Таким чином Липницький обняв заступство першої, а Мараморош другої катедри. Від 1/9 1803 заступав Липницький руську катедру морального богословя до 30/9 1803, а 30/9 1803 обняв заступство катедри історії церкви stud. ruth.[3]) і викладав до 1/9 1805, себто звинення I. року богословя studii rutheni. Викладав Липницький на основі Данненмаєра, перекладеного Федором Захаріясевичем і брав сей учебник на кредит із Ставропигійської книгарні. Поки вчив і поки існувало studium ruthenum, книгарня не боялася, але з днем 1/9 1805 скасовано I рік богословя studii rutheni і підручник Данненмаєра в перекааді Захаріясевича втратив значіннє шкільного учебника. Отямилась тоді книгарня і жадала заплати, але Липницький не хотів вирівнати залеглости „na kilkakrotne upomnienie żadnym sposobem“.[4]) Замітний Липницький хиба о стільки, що учив тоді, як уже studium ruthenum погасало. Як несправедливо пізнійші дослідники причіпили його до дієц. семинарії, пояснив я вже попередно. Дальше його життє по р. 1805 не входить у програму сеї розвідки.

21. Іван Гарасевич * 17/4 1781 † 25/9 1861.

Уродився 17/4 1781 р. в Яхторові, золочівського округа, як син тамошнього пароха Григорія. Був він молодшим братом Михайла Гарасевича; під покровом Михайла ріс, образувався і завдяки

[1]) Капіт. бібл. Liber ordinat. 1799—1829. [2]) Арх. дух. сем. 1802. [3]) Капіт. бібл. Lib. ordin. 1799—1829. [3]) Арх. льв. унів. Перс. акти: 713; 716, Ґуб. з д. 19/8 1803, ч. 22.057; 719. Консист. з дня 8/9 1803. ч. 1.278; 723: Ґуб. з д. 20/9 1802, ч. 24.675. [4]) Ставр. Архів 67.

його впливам сипались на Івана скоро чини й почести, немов з рога обильности. По укінченню акад. ґімназії у Львові, дістався він до ґенер. семинарії і в р. 1803 скінчив богословські студії. В р. шк. 1801/2 занедбався був Іван сильно і поведенне його було доганне. Ректор записав про него: „у сповнюванню обовязків лінивий і ароґантний“. Ґубернія уділила Гарасевичеви догани і в слідуючім шк. році 1802/3 записав при його імени ректор Сабатовський: „в наслідок ґуберніяльної догани дещо поправився“. З богосл. предметів одержував він переважно відзначення, а з поведеня при відході зі семинарії дістав ноту добру.[1]) Дня 16/4 1803 висвятився безженним, а вже 10/1 1803 став префектом студий і був ним по 1809.[2]) Дня 10/10 1803 обняв заступство катедри догматики в studium ruth. і викладав її аж по 1/9 1807, т. є. до її скасування. В р. 1804 заступав через 2 місяці хорого Франца Ксаверія Захаріясевича професора церковної історії studii latini.[3]) У слідуючім році зложив докторат і видрукував свої докторські тези: „Positiones ex universis disciplinis theologicis“. Львів 1805, 4⁰.[4]) Від 11/4 1805 був по резиґнації з віцеректури Федора Захаріясевича[5]) провізоричним віцеректором а від 18/3 1807 дійсним.[6]) Ангеллович хотів предкладати, як кандидата на віцеректора, Лаврівського, але Сабатовський і Мих. Гарасевич підтримали сильно кандидатуру Івана Гарасевича. „О. Сабатовський“, писав М. Гарасевич до Ангелловича дня 7/12 1804, „бажав собі доконче мого брата, а о. Лаврівського ані він собі, ані той сам не бажає“.[7]) Конкурс на посаду віцеректора розписано на день 2/2 1805. Просьбу вніс одинокий Іван Гарасевич. Перемиський епископ Ангеллович, завідатель львівської епархії предложив його ґубернії, але остання його не тільки не потвердила, але й ще закид зробила Ангелловичеви, що вчинив се незаконно, бо не вільно підчас вакансу епископської катедри обсаджувати канонії а так само й посади віцеректора, „бо посада віцеректора має більше значіннє, як канонія“. Ангеллович вніс дня 21/3 1806 жалобу до Відня на ґубернію і зазначив, що мав право предкладати кандидатів, зглядно кандидата на віцеректора, бо ректор Сабатовський

[1]) Арх. дух. сем. 1802. Ґуб. з д. 11/6 1802, ч. 16.670. [2]) Нац. Муз. IV. [3]) Арх. дух. сем. 1808. Ґуб. з д. 22/1 1808, ч. 51.362/1807: Арх. льв. унів. Персон. акти ч. інв. 724 і з р. 1807. Нота директора богосл. студий з д. 26/10 1807, ч. 110. Укр. руськ. Архів т. XIII. XIV. ст. XVII. [4]) І. Левицький: Прик. Русь. Вип. І. т. І. Львів 1898, ст. 43. [5]) Арх. дух. сем. 1875, Ґуб. з дня 8/2 1805, ч. 8.665. [6]) Ibid. 1807. Ґуб. з дня 3/4 1807, ч. 13.145. [7]) Митроп. бібл.: Лист М. Гарасевича до Ангелловича з дня 7/12 1807.

не може сам собі порадити, а другий віцеректор Голдаєвич є хоровитий. З огляду на добро молодежи треба таку посаду скоро обсадити. Хоча Гарасевич зголосився як одинокий кандидат, то й так є він вже заіменований провізоричним віцеректором від цісаря і то на основі предложення тоі самої ґубернії, котра тепер відмовила йому сама потвердження. Ангеллович 10 літ був ректором і знає добре своїх людей і знає, кого предкладає.[1]) Рішучий виступ Ангелловича проти ґубернії переважив справу в користь Гарасевича. Вже як префект заступав Гарасевич віцеректора, у р. 1805 віцер. Голдаєвича, а як віцеректор виручував ректора. Від 12/2 1808 до 1/7 1808 заступав Гарасевич ректора, бо в тім часі вакувала посада ректора по уступленню Фединкевича аж до приходу Федора Мохнацького.[2]) Від 1/10 1806 заступав третього референта консисторського а від 1/10 1808 був консисторським референтом на місце спенсіонованого крилош. Остапа Чайківського, а опісля крил. Модеста Кежевського по його резиґнації.[3]) Дня 15/9 1808 предкладав Ангеллович Гарасевича як кандидата на ректора, але посаду дістав Федір Мохнацький.[4]) В р. 1807 просив Гарасевич о посаду бібліотекаря, мабуть, на університеті, а також домагався титулу ґуберніяльного радника, але просьбі його уряд відмовив.[5]) Від лютого 1806 до серпня 1807 був Гарасевич дієцезальним екзамінатором з ексеґези, а від грудня 1807 екзамінатором з церковного права в руській мові. Катедральним парохом став від 6/10 1815, а крилошанином від 8/10 1815. Як катедральний парох був він львівським деканом, а від 18/3 1817 також завідателем парохії св Параскевії.[6]) Коли в р. 1809 від 28/6 до 14/12 окупувала Львів російська армія, переніс Гарасевич лист до цісаря. Уважаючи те за великий патріотичний подвиг, просив тоді Гарасевич, вернувши до Львова, через ґубернію цісаря за свій патріотизм о посаду ґуберніяльного радника і почесне крилошанство. Ґубернія відповіла йому, що ніхто з клиру і з ґубернії не знає про те, як і де виявив він сей патріотизм, всеж таки аж 1818 року на основі придвірного декрету з дня 18/2 1818 дістав Гарасевич за те додаток до платні 200 злр. Почести і чини, які завдяки впливам брата Михайла і Ангелловича легко діставав, завернули йому голову. Уважав він себе за покликаного до високих достоїнств і коли помер Ангеллович, а між еп. Мих. Левицьким і львівськими крилошанами прийшло до конфлікту, дальша карієра Івана Гарасевича, що разом з братом Михайлом ворожо виступив проти

---

[1]) Нац. Муз.: 80. F⁰. 108. [2]) Ibid. 80_7, ч. 10. [3]) Ibid. 80_5, ч. 29. [4]) Нац. Муз. IV. [5]) Ibid. [6]) Нац. Муз.

Левицького, мусіла замкнутись. Левицький не щадив противників, добував на дневне світло всі їх давнійші промахи, навіть з приватного життя і подавав все те до Відня.[1]) Зробив він таке й з Гарасевичем Іваном, коли останний вніс 1819 року просьбу о наданнє йому титулу ґуберніяльного радника. З бруліону звідомленя Левицького, довідуємося, що Гарасеввч як віцеректор і заступник у101 рефераті крил. Чайківського часто робив промахи, за що його нераз ганив Ангеллович. За часів побуту свого в семинарії Гарасевич, як віцеректор, доносив на своїх товаришів, а коли Ангеллович велів перевести слідство, виявлялось, що він сам допускався промахів. Тому Ангеллович, хотяй його ранійше протеґував, в р. 1813 не подав як кандидата на крилошанина; став Гарасевич ним аж по смерти Ангелловича в р. 1815. Левицький представляв Гарасевича як чоловіка, що працювати не любить, а пнеться до незаслужених почестий. Відень заєдно був дуже вражливий на те, коли якому кандидатови до вищих церковних достоїнств закидувано неморальне життя. Таким закидом головно не допустив Ангеллович Івана Костецького і Матія Шанковського, ґуберніяльних кандидатів, до епископства. Послужився також таким закидом проти Івана Гарасевича й Левицький, а саме видобув з консисторських актів секретний приказ Ангелловича з дня 1/2 1813 до ректора, щоби розслідив, чи правда, що Іван Гарасевич, як віцеректор, мав зносини з дружиною дверника, дальше з якоюсь панею Сохацькою і що недбало відправляє богослуження.[2]) Добуваючи такий закид, міг Левицький бути певний, що в очах віденського уряду раз на все скомпромітує Івана Гарасевича. І справді добився Левицький своєї цїли. Дальша карієра Гарасевича була раз на все запечатана. Таким, як його зображував Левицький, Гарасевич не був. Ангеллович не належав до тих людей, щоби толерували промахи і ще й за те винагороджували. Якби дійсно був Гарасевич таким, як його змальовував Левицький, Ангеллович рішучо відіславби був на парохію, як те зробив з М. Шанковським і М. Кежевським. Із сплетень кував Левицький оруже на своїх ворогів і побіджував.

Догматику в studium ruthenum викладав Гарасевич від 10/10 1803 спершу як суплент, опісля як надзвичайний професор до знесеня сеї катедри, себто до 1/9 1807. Притримувався він підручника Klüpfl'а в перерібці зробленій Гриневецьким. На склоні життя в р. 1851 в „Зорі Галицькій“ помістив Гарасевич

[1]) Моя розвідка: Ів. Лаврівський. Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. т. 128, ст. 110. [2]) Нац. Музей IV.

дуже теплий спомин про studium ruthenum, який був найліпшим друкованим жерелом про сей інститут. В р. 1832 усунено його в дисциплінарній дорозі з крилошанства. В р. 1835 перенісся він до перемиської епархії. Дня 17/V. 1836 дозволив цісар еп. Снігурському ужити його відповідно, одначе протягом 17 літ давано йому тільки ріжні провізоричні заняття, між иньшим навчання офіцирів і державних урядовців у польській і руській мові. Був се чоловік зелізної праці, але непосидющий і невгомонний. В р. 1852 робив еп. Якимович заходи, щоби цісар іменував його почетним крилошанином, бо Гарасевич переселився до Відня, щоби „als Mitglied des theolog. Doktoren Kollegiums an Berathungen dieser gelehrten Körperschaft theil zu nehmen“. Помер у Відні 25/9 1861[1]). На зїзді руських учених 1848 був Гарасевич предсідником секції фільософії і наук природописних, а на засіданню секції богословя дня 21/10 1848 на запит, чи можна начати богословські виклади в руській мові без огляду на недостачу таких підручників, завважав Гарасевич, „що таке обучуванне тут вже було, а тим самим знов легко бути може, що він сам викладав догматику в руській мові і сьогодні викладати її готов. Замічено в діскусії, що деякі богословські предмети з тих часів в руській мові уложені до навчання вже по части видруковані, по части находяться в рукописях“. Тим самим порішено... „що виклади всіх богословських предметів в руській мові моглиби вже почátися з слідуючим шкільним роком[2]).

22. Григорій Миленевич. * 1775.

Уродився около 1775 у Грабові, стрийського округа, долинського деканату, як син тамошнього пароха Юрія. В шк. році 1795/6 вступив на I. рік фільософії studii latini на львівськім університеті. Богословські студії скінчив дня 1/7 1802. На 42 предмети фільософічні і богословські мав другу клясу 8 разів, першу 28. а відзначаючих 10[3]). Дня 3/8 1802 ст. ст. висвятився і став писарем при консисторській канцелярії; небавом авансував на канцеліста[4]). По примусовій резиґнації Федора Захаріясевича з віцеректури і 2 катедр studii rutheni, обняв Миленевич заступство катедри ексеґези і викладав від 1/5 1805 до 1/9 1806, отже $1^1/_2$ року[5]). Нічим він не помітний, хиба тим, що був

---

1) Укр. руський Архив т. XIII—XIV, ст. XVII. 2) Историческій очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ ч. 5. Львів 1850. ст. LV, LXVII. 3) Арх. дух. сем. 1802. 4) Кап. бібл. Liber ordinat. 1799—1831. 5) Огоновський: Op. cit. ст. 54.

останним учителем сеї катедри. Опісля став він канцлером при консисторії, а опісля крилошанином-архидіяконом дня 27/5 1813 р.[1]).

23. Професори чужинці studii rutheni.

Головацький[2]), Огоновський[3]), а за ними проф. Фінкель хибно подали, що Іван Потоцький і Богдан Марамарош оба Вірмени, а Михайло Домбровський Поляк, усі 3 професори studii latini учили також у studium ruthenum і викладали в українській мові. Окремих життеписий їх не подаю, а відсилаю цікавих до доволі точних вісток зібраних про Потоцького, а коротких, але вистарчаючих вісток про Домбровського і Марамароша поданих професором Фінклем[4]).

Іван Потоцький одержав латинську катедру пасторальної в р. 1786, опорожнену по Скородинськім, котрий дістав польську катедру пасторальної, заведену в тім році[5]). Мав він викладати пастирське богослове в латинській мові для питомців з Угорщини: Румунів, Вірмен, угорських Русинів і Хорватів, але на приказ ґубернії з дня 25/1 1786 треба було питомців послідного курсу при гомілетичних і катехетичних вправах „вправляти в їх рідній мові“[6]). З Румунами переводив ті вправи віцеректор Самійло Вулькан, а опісля віцеректор Василь Філіпан, а з угорськими Русинами і Хорватами Потоцький. З галицькими питомцями руської народности studii latini, а опісля rutheni Потоцький не мав нічого спільного, бо їх учив професор польської пасторальної Скородинський, а по нім М. Гарасевич. З того отже факту, що Потоцький катехетики і гомілетики вчив угорських Русинів питомців по українськи, виросла опісля леґенда, немов то він учив у studium ruthenum і викладав в українській мові[7]). Проф. Фінкель зазначив, що „грецької мови і герменевтики Нового Завіта вчив також по українськи професор латинського богослова о. Михайло Домбровський“[8]). Хибне се тому, бо в studium ruthenum обі герменевтики Ст. і Нов. Завіта були злучені і професор того предмету, Радкевич, учив рівночасно також еврейської і грецької мови, а нікуди нема ніякого сліду, щоби Домбровський заступав коли

[1]) Chotkowski Wł.: Historya polityczna kościoła w Galicyi. Kraków II. ст. 468. [2]) Головацький: Op. cit. ст. 79. [3]) Огоновський: Op. cit. ст. 52 p. [4]) Finkel: Op. cit. ст. 82—4, 94, 165—6. [5]) Арх. льв. унів. Proth. Cons. 1786, ч. 171. [6]) Ibidem 1786, ч. 29. [7]) Його короткий життєпис подав Фінкель: Op. cit. ст. 84, нотка 3. [8]) Finkel: Op. cit. ст. 94.

катедру Радкевича studii rutheni. Леґенда та вийшла з іншого жерела. В р. 1797 заступав від дня 3/9 1797 до 3/11 1797 Домбровський за хорого на очи М. Гарасевича катедру пасторальної в польській мові, а тоді з питомцями studii lat. і ruth. мусів відбувати гомілєтичні вправи в українській мові[1]). Тілько й було його участи в studium ruthenum, що переводив гомілєтичні вправи по українськи, бо пасторальну подібно, як і Гарасевич викладав тоді в польській мові.

В тім самім часі, що й Домбровський (3/9 1797—3/11 1797) заступав за хорого М. Гарасевича катехетику суплєнт лат. катедр, вірменський священик Франц Ксаверій Захаріясевич[2]). Життєпис його доволі широкий подав проф. Фінкель і туди цікавих відсилаю[3]). Катехитичні вправи переводити і викладати для питомців Русинів studii latini і rutheni мусів Захаріясевич в українській мові. На тім обмежується участь Франца Ксав. Захаріясевича, як професора studii rutheni в дуже короткім часі (3/9—3/11 1797).

Четвертим чужинцем, котрого учительська діяльність є звязана із studium ruthenum, був Теодат Мараморош, вірменський священик[4]). В р. 1803 форсував його директор богосл. студій Шимонович на суплєнта лат. катедри морального богословя по М. Шанковськім проти Лаврівського, що добивався заступства обох катедр: lat. і ruth. морального богословя. А коли се не вдалося, примістив його на суплєнта катедри лат. герменевтики Нов. Завіта і грецької мови, яку доси заступав Лаврівський. Коли в р. 1804 став надзвичайний професор пасторальної М. Левицький парохом при св. Юрі і з днем 1/12 1804 покинув університет, обняв заступство опорожненої по нім катедри Мараморош. Таким способом став він учителем і слухачів studii rutheni, котрі слухали пастирського богословя в польській мові на рівні і разом з Русинами і Поляками studii latini. Для Українців питомців studii latini і rutheni мусів Мараморош викладати катехитику і гомілєтику по українськи і переводити з ними катехитичні і гомілєтичні вправи в українській мові. При переміні Йосифінського університету в ліцей, настала кумуляція катедр і тоді злучено катедру моральної з катедрою пасторальної. Станув до конкурсу о ту скумульовану катедру Мараморош і при спільній підтримці Шимоновича став з днем 7/7 1806 звичайним професором катедри морального і пастирського богословя[5]). Займав Мараморош катедру

[1]) Proth. Consess. 1797, ч. 1383. [2]) Ibidem. [3]) Finkel: Op. cit. ст. 165—6. [4]) Cfr. Finkel: Op. cit. ст. 166. [5]) Арх. льв. унів. персон. акти 1807. Ґуб. з д. 24/7 1807, ч. 27.429.

пастирського богословя до 1/9 1807, бо на представленнє Шимоновича відділила придвірна комісія пастирське богословє від морального[1]) і ту окрему катедру дістав від дня 1/9 1807 Лаврівський[2]). В тім часі, як Мараморош учив пастирського богословя слухачів studii rutheni, суворо їх клясифікував. Придвірна комісія й ґубернія докоряла за те ректорови й префектам. Таким чином Мараморош посередно причинився до скоршого скасування studii rutheni, бо ректор і префекти не противились касуванню, щоби увільнитися від неоправданих докорів за мниме занедбаннє домашних корепетицій.

До чужинців професорів studii rutheni треба причислити ще й Вальтасара Гакета (Hacquet), котрий від шк. р. 1790/1 до 1805 учив питомців studii rutheni й latini практичної історії природи (рільництва). Заслугує він вповні на те, щоби подати його короткий життєписний начерк. Уродився Гакет 1740 р. в Le Conquet, у долішній Бретонії, вчився в Montpellier і Pont á Mousson, де зложив докторат фільософії; в Montpellier і Парижі ходив на лікарські курси. Як військовий лікар дістався підчас 7-милітної війни до австрійського війська, в р. 1762 став старшим хірурґом і просектором військової лічниці в Празі. За свої наукові праці дістав катедру хірурґії й акушерії в ліцеї в Люблянї, а в р. 1787 катедру спеціяльної історії природи у Львові для медиків. Мав він незвичайний дар до вивчення мов і горів жадобою здобування знання дорогою дослідів. Научні досліди розпочав у Празі, продовжав їх у Країні, де видав у 4 томах Oryctographia Carniola — опис альпейських гір під ґеольоґічним і мінеральоґічним оглядом. Прибувши до Галичини, занявся описом Карпат і свої досліди помістив у Neueste physikalisch-politische Reisen durch... die Karpathen. Побіч цінних під научним оглядом вісток подав у сім творі зїдливі замітки, подиктовані ураженою амбіцією. На університеті уладив цінний мінеральоґічний ґабінет. Із всіма товаришами з медичного виділу був усе на воєнній стопі. В р. 1794 дістав титул ц. к. гірничого й менничого радника. По звиненні університету у Львові в р. 1805 переніс його уряд до Кракова. В р. 1807 признав йому Ягайлонський університет докторат медицини. В р. 1810 пішов на емеритуру й помер у Відні дня 10/1 1815[3]) Його твори вичислюють Finkel і Wurzbach. В studium ruthenum учив практичної історії

[1]) Арх. льв. унів. Перс. акти: Нота директора богосл. студій з дня 12/9 1807, ч. 84. [2]) Proth. Consess. 1807, ч. 309; р. 1808, ч. 68, 71, 167. [3]) Finkel: Op. cit. ст. 106—110; 153—4.

природи, себ-то рільництва, а окрім того по Махані мабуть і акушерії.

Так представляється у світлі безпосередних жерел: актів і документів участь чужинців професорів у викладах на studium ruthenum в українській мові.

24. Кандидати на катедри в studium ruthenum.

Для повноти образу studii rutheni згадаю тут коротко про кандидатів на катедри, що самі о них старалися, або котрих богосл. виділ предкладав.

1) Іван Костецький * 1762 † 26/9 1818.

Невдатним кандидатом до катедр богосл. studii lat. i ruth. був і звісний пізнійше номінат-епископ Іван Костецький.

Уродився він около р. 1762 в самбірськім окрузі. В Перемишлі скінчив ґімназію і вступив до еп. семинарії, де поскладав вже був іспит з деяких предметів. Коли з 1/11 1783 отворив уряд у Львові ґенер. семинарію, вступив на І. рік фільософії і слухав тільки тих предметів, котрих ще не вчився, а з тих, з котрих уже раніше здавав, повторив іспит. Тому скінчив дня 17/6 1789 богосл. студії. З богосл. научних предметів одержував ноту переважно відзначаючу, а з поведення виписав йому ректор Ангеллович: „горячка, впрочім добрий“ (fervidus, de caetero bonus)[1]). Висвятився безженно і дістав парохію св. Пятниць у Львові. Як чоловік несупокійної вдачі вів спір о церковні ґрунти з Іваном Горбачевським парохом Єтавропигійської церкви. Окрім своєї парохії обняв ще адміністрацію парохії Знесіннє[2]). Позичав від Горбачевського з бібліотеки Ставропигійської книжки[3]). В р. 1794 втратив катедру грецької мови і герменевтики Н. З. Осип Роттер, а заступав катедру М. Гарасевич. Добивався о те заступство Костецький, а що консесс його заходів не узгляднив, вніс просьбу до ґубернії, котра предложила його просьбу консессови, але сей віддав дальше заступство катедри Михайлови Домбровському[4]). По смерти Андрія Павловича († 14/2 1795) просив Костецький знову о суплєнтуру обох катедр морального богословя, котрі вже заступав М. Шанковський, але просьба остала без успіху[5]). Приступав Костецький до конкурсу на ті катедри, але дістав їх Шанковський[6]).

[1]) Арх. дух. сем. 1783, 1786, 1789. [2]) Ставроп. Арх. XXIII. [3]) Ibidem. [4]) Finkel: Op. cit. 82—3; Proth. Consess. 1794, ч. 182. [5]) Proth. Consess. 1795, ч. 301. [6]) Арх. дух. сем. 1796. Ґуб. з д. 17/6 1796, ч. 16.442.

По наглій смерти Якова Лапчинського, просив Костецький о посаду ректора ґен. семинарії, але еп. Білянський „дня 6/11 1796 представив отверто його хиби, та зазначив, що він на уряд ректора непридатний“ [1]). В р. 1799 зложив докторат богословя і став військовим духовником. Научних аспірацій не зрікався, бо в р. 1802 видрукував свої докторські тези: Positiones selectae ex universis disciplinis theologicis“. Оломуц 1802. 8⁰ ст. 12 [2]). Поборюючи в р. 1810 кандидатуру Костецького на перемиське епископство, писав про него Ангеллович: „Як бувший ректор семинарії знаю того священика точно з його нескромности, несупокійної вдачі і честилюбивости“ [3]). В р. 1812 старався Костецький о парохію при св. Варварі у Відні, розуміється безуспішно [4]). Помер дня 26/9 1818 у Відні [5]).

З кандидатів на суплєнтів фільософ., богослов. і правн. катедр відмітимо ще мимоходом: Іллю Мохнацького, що в р. 1794 ставав до конкурсу на руську катедру математики. Знаємо про него лиш стільки, що був правником, себ то слухачем правничого виділу і без упину від 1794 до 1798 добивався о ту катедру. Близше про цю справу оповів я при Лодієви. Рівночасно з Іваном Хризостомом Мохнацьким просив о заступство катедри церковного права studii rutheni: Михайло Чайківський в р. 1801 [6]). На опорожнену по Уліхови латинську катедру помічних наук: дипльоматики і нумізматики в р. 1794 [7]) добивався Шанковський Андрій [8]), але катедру дістав Тома Wuchich [9]). В р. 1796 предкладав М. Гарасевич Стефана Кашубинського поруч з М. Левицьким і Олексою Мохнацьким, як кандидата спосібного на суплєнта української догматики за хорого М. Гриневецького. Висвятившися, став Кашубинський парохом на селі. Дня 23/3 1798 до ч. 8.107 заіменувала його ґубернія катехитом при перемиській окружній школі (Kreisschule). Вчив там до 1/3 1799, а як тільки дістав добру парохію, покинув катехитуру [10]). В р. 1803 предкладав Шимонович як кандидата на префекта студій, а тим самим і на кандидата до катедр замість Івана Гарасевича — Теодозія Сембратовича. Родився він у р. 1781 як син пароха; богословські студії скінчив з відзначеннєм на studium latinum

[1]) Нац. Муз. 80_3, ч. 8. [2]) Proth. Consess. 1800, ч. 395,495. Ів. Левицький: Прик. Русь ст. 43. [3]) Нац. Муз. 80_3, ч. 8. [4]) Ibid. 80_2, ч. 123. [5]) Нац. Муз. Лист Ів. Гарасевича до М. Левицького з д. 26/9 1818. [6]) Proth. Consess. 1794, ч. 159. [7]) Finkel: Op. cit. 73. [8]) Proth. Consess. 1794, ч. 159. [9]) Ibid. 1794, ч. 1304. [10]) Арх. дух. сем. 1796, Proth. Consess. 1798, ч. 379, 1511; 1799, ч. 455.

у р. 1803 і заступав префекта студій. Не одержавши префектури, оженився і висвятив 1804 р.; був парохом у Криниці[1]). В р. 1801 просив о провізоричну катедру церковного права Ілля Яремкевич, але без успіху, бо дістав її Іван Хриз. Мохнацький[2]). Знаємо тільки про него, що скінчив акад. ґімназію у Львові, фільософію й права, в р. 1803 зложив докторат прав[3]).

На катедру догматики в studium ruthenum предкладала ґубернія по конкурсовім іспиті від себе Модеста Гриневецького і Михайла Миговича, що також приступав до конкурсу. Катедру дістав Гриневецький, а Мигович висвятившися, занявся душпастирством[4]).

IX. Слухачі studii rutheni.

Як що має бути повна картина орґанізму якої небудь школи, повинен дослідник її історії подати, по змозі, близші дані про її учнів, принайменше за час їх побуту у шкільних мурах. Ідеально повною картина школи булаби тоді, якби можна зібрати вістки про дальшу діяльність слухачів по опущенню школи, бо тоді булаб переведена контроля, чи і яку користь принесла школа. Пишучи історію studii rutheni, старався я по змозі зібрати як найбільше вісток про слухачів того заведення, а треба було поборювати непоборимі перепони ізза браку жерел. Подавати слухачів studii rutheni буду в азбучнім порядку, о скільки котрий вступав до сеї інституції, або о скільки є про него найраніша вістка. По змозі подаю дату уродження, стан родичів слухача, родинну місцевість, ноту з поведення, похвали і прогріхи, коли скінчив студії і коли висвятився, а дальше чим і де був, а вкінції коли помер.

А.

1. Андрохович Стефан, родж. ок. 1773, син Олекси шляхтича гербу Наленч пароха в Незвисках, львівської епархії, галицького деканату. На I рік фільософії ходив у епархіяльній мукачівській семинарії, в р. шк. 1787/8 вступив на II рік фільософії studii rutheni у Львові, скінчив богосл. студії 1/7 1791, висвячений 8/5 1792. По добровільній резиґнації Ів. Ткачевського пароха в Незвисках, настановлений там парохом дня 5/6 1794.

2. Александрович Василь вст. на I р. філ. 1801/2; не скінчив студій; був учителем тривіяльної школи в Городку.

---

[1]) Арх. дух. сем. 1800—1803; Schematismus Cleri Premisl. dioeces. 1832. [2]) Proth. Consess. 1801, ч. 875, 911, 1386.1570. [3]) Finkel: Op. cit. ст. 139; Schem. f. Gal. 1806, Juventus'и ак. ґімназії. [4]) Архив Намісництва Elenchus 1789,4.643/14.354.

3. Алексевич Семен вст. на І р. філ. 1801/2, а скінч. студії 1807 р.

4. Андрохович Іван род. 1782 син Іллі шляхтича пароха гербу Наленч, у Текучі; вст. на І р. філ. 1802/3 і здав рівночасно й II рік філ.; скінч. студії 1806/7; висвяч. 1807; був парохом у Текучі, пістинського деканату. Помер 1755.

Б.

5. Браткевич Олекса родж. 1770 вст. на І р. філ. 1787/8; не скінчив студій; висвяч. як antiquae educationis; був сотрудником у Монастирисках: ум. 13/11 1831.

6. Бучинський Іван вст. на І р. філ. 1787/8 з перемиської епархії.

7. Барусевич Олекса родж. 17/3 1769 син пароха Василя в Котові, бережанського округа; скінчив нормальну школу в Бережанах 15/7 1788: вст. на І р. філ. 1788/9; скінч. студії 14/7 1793; висвяч. 12/1 1794; став дня 23/3 1794 парохом у Будилові, козлівського деканату.

8. Білинський Василь родж. около 1769 син пароха Петра у Дроговижу, львів. епархії; вст. на І р. філ. 1788/9, а скінчив студії, як стипендист, поза семинарією в р. 1798; висвяч. 24/10 1798; зазначувано його у списах maior для відріжнення від його одноіменника; з поведення дістав ноту: bonus.

9. Білинський Василь minor вст. на І р. філ. 1788/9.

10. Бачинський Федір родж. около 1770 син пароха Івана в Тарновиці пільній; вст. на І р. філ. 1790/1; скінч. студії 1795; висвяч. 14/10 1795; був адміністратором у Чесниках, рогатинського деканату; † 4/7 1831.

11. Бончаковський Іван вст. на І р. філ. 1791/2.

12. Бачинський Іван родж. ок. 1764 син пароха Федора в Комарні, перемиської епархії; вст. на І р. філ. 1788/9; скінч. студ. своїм коштом 14/7 1793; висвяч. 1795.

13. Борисевич Ілля родж. 1769 син пароха Василя в селі Чортовець, галицької епархії; скінчив нормальну школу в Гвіздці 13/6 1790; вст. на І р. філ. 1791/2; скінч. студії 1797; висвяч. 24/10 1797; був парохом у Чортівці, кулачківського деканату.

14. Білевич Іван родж. 1770; скінчив реторику в Піярів у Варяжі; вст. на І р. філ. 1791/2 з перемиської епархії; скінч. студії 1799; висвяч. 1799; ноту з поведення дістав satis bonus; був парохом в Осердові (Осердів), белзецького деканату.

15. Білецький Василь родж. 1776; син Льва пароха в Шманьківцях великих, деканату чортківського; вст. на I р. філ. 1793/4; скінч. студії 1799; висвяч. 8/11 1799; був завідателем у Брязі, болехівського деканату.

16. Божевський Іван родж. около 1774; син Василя пароха в Шельпаках, підволочиського деканату; вст. на I р. філ. 1795/6; скінч. студ. 1800: висвяч. 4/11 1800.

17. Бородайкевич Яків родж. 1771; син Василя пароха у Вільшаниці, тисьменецького деканату; вст. на I р. філ. 1795/6; висвяч. 2/11 1796, причислявся до клиру antiquae educationis, а не studii rutheni; був парохом в Острині, деканату тисьменецького.

18. Більовський Никола вст. на I р. філ. 1795/6.

19. Батицький Федір Холмчак (висвячений у Холмі), жонатий; за дозволом ґубернії скінчив у р. 1798 лиш IV рік studii rutheni, хотяй мав укінчену латинську фільософію в Замості, роджений около р. 1760; з поведення дістав ноту exemplaris; що до конґруї причислявся до клиру antiquae educationis.

20. Бідовський Никола вступ. на I р. філ. 1796/7. Помер у р. 1800.

21. Бекерський Яків вступ. на 1 р. філ. 1797/8.

22. Борецький Стефан вступ. на I р. філ. 1797/8.

23. Бачинський Семен родж. 1777 з перемиської епархії; вступ. на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805/6; висвяч. 1806; був парохом у Мокрянах судововишенського деканату.

24. Білинський Григорій родж. 1781; син шляхтича Івана у Псарах, стрілиського деканату, бережанського округа, львівської епархії; скінчив нормальну школу; вступ. на I р. філ. 1799/1800; скінч. студії 1804/5; був педелем; з поведення мав ноту: eminens inter exemplares; висвяч. 6/12 1805; був парохом у Псарах.

25. Борецький Гаврило родж. 5/4 1779 син пароха в Вишатичах; вступ. на I р. філ. 1799/1800; не скінчив студій; був учителем у Кривці (Кривка), височанського деканату, перемиської епархії.

26. Будзінський Яків родом із Зеленої, перемиської еп.; вступив на I р. філ. 1799/1800.

27. Бачинський Олександер родж. 1788 в самбірськім окрузі; вступ. на I р. філ. 1800/1. В р. 1807 просив о допущенне до іспиту з церковного права, котрого виклади вже завішено, бо він 11 місяців був неслушно у війську. Скінч. студії

1808/9; висвяч. 1809. Був парохом у Рихинові, горожанського деканату, перемиської епархії.

28. Барусевич Омелян вступ. на I р. філ. 1800/1.

29. Бохенський Стефан вступ. на I р. філ. 1800/1.

30. Багринович Петро родж. 1780; вступ. на I р. філ. 1801/2; скінч. студії 1807/8; висвяч. 1808; був парохом у місточку Сокалі, в перемиській епархії.

31. Білинський Ілля вступ. на I р. філ. 1802/3.

32. Біrецький Стефан родж. 1784; вступ. на I р. філ. 1802/3; скінч. студії 1808; висвяч. 1811: був парохом у Карликові (Карликів), сяніцького деканату, перемиської еп.

33. Блонський Іван родж. 1784 в Уторопах, пістинського деканату, львівської еп., син шляхтича Івана; вступ. на I р. філ. 1802/3: скінч. студії 1808; висвяч. 10/1 1809; був парохом у Зарічу, надвірнянського деканату.

34. Біrецький Іван родж. 1782; вступ. на I р. філ. 1802/3; скінч. студії 1808/9; висвяч. 1810; був парохом у Кальниці (Кальниця), вільховецького деканату, перемиської еп.

35. Бачинський Михайло родж. 1775 у Городку, син міщанина Юрія, був на studium ruthenum, але його не покінчив; висвяч. 14/5 1807: що до конґруї причислявся до клиру antiquae educationis; був завідателем у Ходачкові, скалатського деканату.

36. Бекерський Іван син Григорія пароха у Велесниці, станиславівського округа; вступ. на I р. філ. 1799/1800; в р. 1802 просив о приняттє до семинарії.

37. Бачинський Іван родж. 1773; вступ. на I р. філ. 1795/6; скінч. студії 1800/1; висвяч. 1801; був парохом у Ляшках мурованих, старосельського деканату.

В.

38. Верещинський Михайло син пароха в Миколаєві, роджений около 1770; вступ. на I р. філ. 1787/8; скінч. студії 2/7 1792; висвяч. 17/2 1793; з поведення дістав ноту: incultus, levis, deses.

39. Витошинський Тадей вступ. на I р. філ. 1787/8; перервав студії 1790; висвятився як приналежний до клиру antiquae educationis і був парохом в Опатові.

40. Вахолович Іван родж. 1768 син Івана, пароха у Вільшаниці, яворівського деканату, перемиської еп.; скінч. 24/6 1788 ґімназію в Перемишлі; вступ. на I р. філ. 1788/9; покінч.

студії 9/7 1793; висвяч. 28/1 1794; був парохом у Корневі (Корнів), кулачківського деканату.

41. Вишньовський Михайло родж. 1768 у Вовкові (Вовків) львівської еп., син Івана пароха у Вовкові; вступ. на I р. філ. 1788/9; скінч. студії 14/7 1793; висвяч. 25/12 1793.

42. Войнаровський Василь родж. 1767 син Михайла пароха в Камінках великих, галицької еп., коломийського деканату; скінч. нормальну школу у Львові; був 2 роки вчителем народної школи в місточку Лисці і одержав похвальне свідоцтво за ревну й успішну службу від краєвого інспектора Гофмана; вступ. на II. р. філ. 1792/3 і скінч. студії 1797; висвяч. 24/10 1797; був парохом у Яворові, пістинського деканату.

43. Величковський Василь родж. 1771 син Павла пароха в Горохолині станиславівського округа, галицької еп.; вступ. на I р. філ. 1792/3; скінч. студії 1800/1; висвяч. 3/11 1801; з поведення мав ноту: probus.

44. Винницький Іван родж. 1774 син Олександра шляхтича в Янчині, львівської еп.; вступ. на I р. філ. 1794/5; скінч. студії 1800; висвяч. 30/11 1800; був парохом у Зубрці (Зубрець), галицького деканату.

45. Васильківський Лаврентій родж. около 1779; син Івана пароха у Зборові; вступ. на I р. філ. 1797/8; скінч. студії 1803; висвяч. 1/11 1803; дня 5/3 1804 дістав парохію в Курянах злучених з Підвисоким; в р. 1832 перейшов на емеритуру і там дня 10/6 1835, як емерит, помер.

46. Вашкевич Федір Холмчак (висвячений у Холмі), роджен. около р. 1776 у Глухові (Глухів), жовківського округа; скінчив тільки IV рік богословя studii rutheni в р. 1800 і тому був причислений до клиру antiquae educationis що до конґруї; походив з перемиської еп.

47. Волянський Іван родом з Чертежа вступ. на I р. філ. 1799/1800.

48. Ваврикевич Панталеон вступ. на I р. філ. 1800/1.

49. Вандинський Олекса родж. 1784 син Антона пароха в Зарубинцях, скалатського деканату, львівської еп.; скінч. нормальну школу; вступ. на I р. філ. 1800/1; відбув студії 1809; висвяч. 21/11 1809; був парохом у Бурдяківцях, скальського деканату.

50. Волошинович Михайло родом з Кралїка, сяніцького округа, ясліського деканату, скінчивши нормальну школу і ґімназію, вступив 1801/2 на фільософію studii latini і покінчив її

1803/4. У шк. р. 1804/5 вписався на I р. богословя studii rutheni „в тій цїли, щоби набути більше знаннє церковно-словянської мови“, а дня 24/7 1805 просив о перенесеннє до studium latinum („scholis normalibus et humanioribus finitis, depositisque scientiis Philosophicis in lingua latina, eo fine, ut linguae Illyricae maiorem notiam... possidere posset, contulit se ad Studia Ruthena“); був капеляном у Яслі. Помер 13/2 1830.

Г.

51. Громович Василь вступ. на II р. філ. 1787/8, але небавом виступив.

52. Гарасимович Федір вступ. на I р. філ. 1787/8; скінч. студії 1/7 1791.

53. Горшинський Василь вступ. на I р. філ. 1787/8; хоча був жонатий, удавав у семинарії холостяка; ізза того і за доганне, розпусне поведеннє і крадіжи прогнано його з семинарії дня 4/10 1787.

54. Германовський Петро родж. около 1792 син Василя пароха в Колодіївці, станиславівського округа; вступ. на I р. філ. 1787/8; скінч. богосл. студії 2/7 1792; висвяч. 12/4 1793; з поведення дістав ноту: deses, incultus, iracundus.

55. Гоминкевич Іван родж. около 1766 син Михайла пароха в Струтині нижнім, львівської еп.; скінчив у Житомірі ґімназію і I рік фільософії 31/7 1785; вступ. на I р. філ. 1788/9; скінч. студії 2/7 1792; висвяч. 17/2 1793; настановлений у тім році сотрудником у Порогах богородчанського деканату.

56. Гумецький Федір син учителя Василя родж. 20/4 1764 в Устю бецького деканату, перемиської еп. Скінчив ґімназію й був 5 літ гаєвим у камеральних лісах, де вчив синів урядників предметів з нормальної школи й ґімназії, себ-то був приватним інструктором. Один рік був занятий при урбаріяльнім уряді, вимірював ліси й луки камеральні, а вкінці був учителем при школі в Делятині („ad extremum ad hoc usque temporis penes Ecclesiam Rit. Graeci Delatinensem in loco ad id deputato principia doctrinae Ruthenae, Normalis Germanicae et Latinae variis adolescentibus sibi commendatis exemplariter praestabat“). Вступив у шк. році 1787/8 на I рік фільософії studii rutheni. За дозволом ґубернії перенісся потім до studium latinum. За нахил до пиянства покарано його раз у семинарії арештом.

57. Гриневецький Онуфрій вступ. на I р. теол. 1790/1.

58. Гучинський Прокіп родж. около 1770 син шляхтича в Острові, тернопільського округа; вступ. на І р. філ. 1790/1; скінч. студії 1796; висвяч. 21/12 1796; з поведення дістав ноту: probus.

59. Глинський Антін родж. 1768 син пароха Антона в Довгім, янівського деканату, львівської еп ; скінч. 19/6 1790 4 клясу нормальну у Львові; вступ. на І р. філ. 1790/1; скінч. студії 1796; висвяч. 13/11 1796; був парохом у Довгім, своїм родиннім селі. Його сином був Теофан Глинський, діяч з 48 року.

60. Громницький Василь родж. 1/3 1771 син Івана пароха в Румні (або Громні), самбірського округа, перемиської еп., деканату горожанського; скінчив кілька кляс ґімназії й цілу нормальну школу; вступ. на І р. філ. 1792/3; скінч. студії 1796; висвяч. 2/11 1796; був парохом у Городниці, гусятинського деканату.

61. Гоминкевич Михайло родж. около р. 1768 син Михайла пароха в Струтині нижнім, львівської еп.; вступ. на І р. філ. 1792/3; ректор Ангеллович потверджував, що він, аби на фільософії удержатися, служив; скінч. студії 1796; висвяч. 13/11 1796; був парохом у Кривці (Кривець), злученім з Ракївцем богородчанського деканату. Оженився з дочкою Василя Горбачевського пароха в Опришівцях, станиславівського деканату.

62. Глібович Антін вступ. на І р. філ. 1792/3.

63. Галькевич Стефан родж. 1771 син Андрія кріпака в Новосілці Ленчовській, львівської еп., зарваницького деканату. Був 2 роки учителем у народній школі в місточку Крещатику, а 1 рік у нормальній школі у Львові. Вступ. на III р. філ. 1791/2. Учив питомців studii rutheni німецької мови в р. 1791/2 і 1792/3 („Pro Alumnis Instituti Rutheni tradit Linguam germanicam in annum jam secundum“); скінч. студії 1797; висвяч. 29/8 1797.

64. Гарасимович Михайло родж. около 1768 в Увислі, син Стефана кріпака з прізвищем Поцюлуйко. В р. 1783 скінчив синтаксу в ґімназії Василян у Бучачі; в р. 1784 зложив там іспит з поетики, потім скінчив нормальну школу в Бучачі й був 3 роки дяком при церкві в Увислі. В р. 1791/2 вступив на І рік фільософії studii ruth. В серпні 1792 просив о перенесеннє до studium latinum. Ґубернія відмовила 24/8 1792 ч. 25.375 й рішила, що він „має остатися при своїм призначенні до руського научного інституту, котрий йому відповідно до його альтернативного подання також є по нутру“. Оперлася ґубернія на його просьбі

з попереднього року, де він просив о принятте до studium latinum або ruthenum. І Гарасимович остав при studium ruthenum. Скінч. студії 1797; висвяч. 29/8 1797.

65 Галайкевич Іван родж. 1772 у Вороні, тисьменецького деканату, галицької еп., син шляхтича Олекси. Вступ. на І р. філ. 1792/3; скінч. студії 1798. Ноти з предметів мав самі відзначаючі, а з поведення: probus; висвяч. 24/10 1798.

66. Громович Григорій родж. около 1772; вступ. на І р. філ. 1792/3; скінч. около 1800; був сотрудником у Голгочі, зарваницького деканату. Помер 25/11 1835.

67. Глинський Петро син Василя пароха в Увислі, янівського деканату, львівської еп., родж. 1760; вступ. на І р. філ. 1793/4; скінч. студії 1799. В Холмі був уже висвячений на діякона а на пресвитера у Львові дня 8/11 1799.

68. Гарасимович Іван родж. 1777 в Увислі, янівського деканату, львівської еп. син кріпака Стефана з прізвищем Поцюлуйко. Вступ. на І. р. філ. 1793/4; скінчив студії своїм коштом 1799; висвяч. 8/11 1799.

69. Гаварецький Михайло родж. 1774 в Ольхівці, син пароха Федора, вступ. на І р. філ. 1795/6: скінч. студії 2/7 1802; висвяч. 21/12 1802; був парохом у Вибранівці, бобрецького деканату.

70. Горалевич Дмитро родж. 1778 в Козарі долішній, деканату журавенського, львівської еп.; син Федора рільника в Козарі долішній; скінчив норм. школу; вступ. на І р. філ. 1796/7; покінчив студії 1802; висвяч. 21/12 1802. Став дня 11/3 1803 парохом у Дубравці.

71. Герчаковський Федір родж. 1777 син Василя рільника в Ланах, деканату бобрецького, львівської еп.; вступ. на І р. філ. 1797/8; скінч. студії 1804; висвяч. 23/10 1804.

72. Гуменний Федір родж. 1782 син Николи рільника з Кавчого Кута, стрийського деканату, львівської еп.: вступ. на І р. філ. 1800/1; скінч. студії 1806; висвяч. 7/4 1807. Був парохом у Сенечолі, скільського деканату.

73. Гарасимович Василь родж. 1779; вступ. на І р. філ. 1800/1; скінч. студії 1806; висвяч. 1806. Був парохом у Добромірці, збаражського деканату.

74. Грабянка Федір родж. около 1780; син Льва рільника в Бубщанах, поморянського деканату, львівської еп.; вступ. на І р. філ. 1802/3; скінч. студії 1808; висвяч. 30/1 1809. Був парохом у Скнилові, глинянського деканату: помер дня 14/12 1834.

75. Гнатковський Онуфрій родж. 1778; син Івана пароха в Трибухівцях, бучацького деканату; вступ. на I р. філ. 1802/3; скінч. студії 1807; висвяч. 8/9 1808. Був парохом у Сороках, бучацького деканату.

76. Головецький Никола вступ. на I р. філ. 1802/3.

77. Горошинський Федір вступ. на I р. філ. 1802/3.

78. Грегорович Іван вступ. на I р. філ. 1802/3.

79. Гриневецький Григорій вступ. на I р. філ. 1802/3; скінч. студії 1808.

80. Голубович Федір родж. 1784; вступ. на I р. філ. 1801/2; скінч. студії 1809; висвяч. 1811. Був сотрудником у Лубянках висших, збаражського деканату.

81. Горбачевський Василь син Івана пароха в Острові, галицького деканату. Епископ у Холмі Важинський висвятив його на діякона. Скінчив він тільки IV р. богословя studii rutheni в р. 1799. Дня 16/10 1799 висвятив його епископ Скородинський на пресвитера. Що до конґруї причислявся до клиру antiquae educationis; був капеляном у Кончаках, устецького деканату.

82. Ганіткевич Павло Холмчак, жонатий, з 2 дітьми, за дозволом ґубернії з дня 21/8 1801 ч. 24.561 принятий на IV рік. Зложив іспит з морального, догмат. і пастир. богословя та німецької мови. Уряд зачислив його до клиру antiquae educationis. (Арх. льв. унів. Перс. акти ч. інв. 602).

Ґ.

83. Ґлодзінський Іван родж. 6/1 1768 син Олекси пароха в Церковній, галицької еп. Ходив до ґімназії Василян у Дрогобичі. В р. 1784 знесено там ґімназію й він скінчив нормальну школу, а потім докінчив ґімназію у Львові. Вступив на I р. філ. 1788/9. Тому що мав скінчену ґімназію (humaniora), дозволила йому ґубернія дня 23/10 1792 ч. 31.323 перенестися із studium ruthenum до latinum, але він залишився на ruthenum. Скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 1/1 1794; дня 2/3 1794 став парохом у Тейсарові.

84. Ґілічинський Іван родж. 1771 син Івана пароха в Ліщині, стрілиського деканату, бережанського округа. У ґімназії був уже на поетиці, але з бідноти не міг докінчити ґімназії й перервав науку. Вступив на I р. філ. 1790/1; скінчив студії 1796; висвяч. 2/11 1796; з поведення мав ноту: probus.

85. Ґловічевський Павло родж. 1768 син Якова пароха в Лубяній, деканату щирецького, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1789/90; скінчив студії 1796; висвяч. 13/11 1796.

86. Ґерусінський Михайло родж. 1772 в Николаєві, син Івана пароха в Николаєві; скінч. 4 клясу нормальної школи; вступ. на I р. філ. 1791/2; покінчив студії 1797: висвяч. 14/8 1797. В р. 1797 не їв за кару цілий тиждень вечері за те, що спізнився до семинарії по феріях.

87. Ґловацький Андрій родж. 1766 син Стефана рільника в Чорнокінцях, ягольницького деканату, каменецької еп.; вступив на I р. філ. 1793/4; скінчив студії 1799 своїм коштом; висвяч. 28/8 1799.

88. Ґловацький Іван родж. 1778 син Дмитра міщанина в Николаєві; вступив на I р. філ. 1796/7: скінчив студії 1802; висвяч. 6/8 1802.

89. Ґерусінський Іван родж. 1777 син Станіслава міщанина в Николаєві; вступ. на I р. філ. 1798/9; скінчив студії 1804; висв. 5/2 1805; був парохом у Раві руській.

90. Ґалензовський Андрій вступ. на I р. філ. 1800/1.

91. Ґлуховський Яків вступив на I р. філ. 1802/3; не скінчив студій; був учителем головної школи (Hauptschule) у Яслі.

92. Ґодлєвич Никола вступ. на I р. філ. 1802/3.

93. Ґиницький Яків священик з камянецької еп. Він натуралізувався в Австрії, скінчив у р. 1798/9 IV рік богословя studii rutheni. Зачислено його до клиру antiquae educationis.

Д.

94. Дуніковський Яків син Петра пароха в Копичинцях; вступив на I р. богословя 1787/8; скінчив студії 1790; висвяч. 2/6 1791; дня 7/6 1791 став парохом у Вовкові.

95. Дашовський Олександер родж. 1770 син Юрія пароха в Рикові, вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: arrogans, fervidus; висвяч. 9/7 1793; був парохом в Іспасі, коломийського деканату; помер дня 11/5 1832.

95. Держко Михайло родж. 1764 в Хищевичах самбірського округа, перемиської еп.; вступив на I р. філ. 1787/8; скінч. студії 2/7 1792.

97. Дидицький (vel Дзєдзіцкий) Осип родж. 1768 син Стефана пароха в Козовій бережанського округа; вступив на I р.

філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; висвяч. 26/8 1793; з поведення дістав ноту: deses, levis, iracundus; був парохом у Струсові, теребовельського деканату.

98. Домбровецький Захарія родж. 23/3 1768 син Василя пароха в Утішкові, буського деканату, золочівського округа; вступив на I р. філ. 1788/9; перейшов за дозволом ґубернії 4/6 1792 ч. 16.964 із studium ruthenum до latinum, бо мав скінчену ґімназію (humaniora); покінчив студії 1793; висвяч. 25/12 1793; був парохом в Утішкові.

99. Думанський Федір родж. 1770 син Павла, пароха в Глібовичах свірських, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 1793; висвяч. 1/1 1794; був парохом у Лагодові, унівського деканату; в р. 1836 перейшов на емеритуру.

100. Доскочинський Семен родж. 1769 син Стефана пароха у Раківці, щирецького деканату; вступив на I р. філ. 1791/2. В р. 1800 за пиянство записаний на копературу. Скінчив студії 1803; висвяч. 1/11 1803.

101. Данчевський Яким родж. 1766 син Василя пароха в Крупску, деканату роздольського, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1790/1; скінчив студії 1796; висвяч. 2/11 1796; з поведення мав ноту: probus.

102. Далілевич Василь родж. 1778 у Дзібулках, куликівського деканату, перемиської еп., син Андрія сотрудника в Дзібулках, скінчив 3. клясу нормальну в Жовкві 18/6 1790; вступив на I р. філ. 1792/3; покінч. студії 1791; висвяч. 9/8 1797; був парохом у Криворівні.

103. Доброводський Никола родж. 1777 син Дмитра пароха в Корничі, коломийського деканату; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії 1799 своїм коштом; висвяч. 28/8 1799. Дня 17/9 1800 дістав парохію в Березові вижнім, пістинського деканату.

104. Дуніковський Михайло родж. 1773 син Петра пароха в Крогульці (Крогулець), львівської еп., гусятинського деканату; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії 1798; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 24/10 1798.

105. Дуніковський Михайло родж. 4/5 1774 в Козівц скалатського деканату, син пароха Адріяна, вступив на I р. фільос В р. 1795 покинув духовне званнє.

106. Домбровецький Василь род. 1770 син Василя, пароха в Белзці, золочівського деканату; вступив на I р. філ. 1793/4. В р. 1800 за пиянство був у семинарії караний. Скін-

чив студії 1801; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 3/11 1801.

107. Дигдалович Григорій родж. 1774 син Івана, пароха в Каменоброді, городецького деканату, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1801; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 3/11 1801; був парохом у Рокитні, оброшинського деканату.

108. Дидицький (vel Дзєдзіцький) Іван родж. 1779 син Стефана, пароха в Козовій; вступив на I р. філ. 1797/8; скінчив студії 1806; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 7/5 1807; був парохом в Острівчику, теребовельського деканату.

109. Дубовицький Гаврило вступив на I р. філ. 1797/8 скінчив студії около 1805.

110. Денькович Степан вступив на I р. філ. 1797/8.

111. Дігнерес Григорій вступив на I р. філ. 1797/8.

112. Депутович Василь родж. 1776 син Данила пароха в Слобідці, деканату червоногородського, львівської еп., скінчив нормальну школу; вступив на I р. філ. 1797/8; покінчив студії 1804; висвяч. 5/2 1805; був парохом в Отинії, отинійського деканату; ум. 19/7 1831.

113. Довголуцький Михайло родж. 1777 син Осипа, пароха в Добромірці, збаражського деканату, львівської еп., скінчив нормальну школу й ґімназію, але батьки йому померли й він пішов на studium ruthenum; вступив на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805; з поведення дістав ноту: fervidus, de cetero bonus; висвяч. 31/1 1806; був парохом у Ґлещаві, теребовельського деканату.

114. Дубаневич Григорій родж. 1777 в Боберці гірній, затварницького деканату, сяніцького округа, син пароха Івана; вступив на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805/6; був парохом у Боберці (Боберка).

115. Дроздович Нікодим вступив на I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1805/6.

116. Денькович Іван родж. 1786 син Івана, рільника в Кальнім, скільського деканату; львівської еп.; вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив студії 1807; висвяч. 25/3 1808; був парохом у Височку нижнім, височанського деканату, перемиської еп.

117. Дубаневич Іван родж. 1784 в Боберці, затварницького деканату, перемиської еп., син Івана пароха в Боберці; мав норм. школу; вступив на I р. філ. 1801/2; при помочи стипендії

скінчив студії 1807; з поведення дістав ноту: probus; був парохом у Шандрівці (Шандрівка), затварницького деканату.

118. Демяновський Іван вступив на І р. філ. 1802/3.

119. Доброводзький Василь вступив на І р. філ. 1802/3.

120. Дульський Іван з сяніцького округа, перемиської еп., був у Ставропигійській бурсі; вступив на І р. філ. 1802/3; скінчив студії 1808.

121. Добрянський Антін родж. 1782; вступив на І р. філ. 1802/3; скінчив студії 1808; висвяч. 1808; був парохом у Пулавах, ясельського деканату, перемиської еп.

122. Дидицький (vel Дзєдзіцький) Андрій родж. 1785 син Томи пароха в Козовій; вступив на І р. філ. 1802/3; скінчив студії своїм коштом 1809; висвяч. 23/9 1810; був парохом у Мостах великих, угнівського деканату.

123. Дембицький Лаврентій родж. 1764 син пароха в Яжові, викрутив у р. 1785 свячення в Холмі і з поручення ґубернії був принятий до ґенер. семинарії 1/9 1787 на ІІ р. філ.; скінчив студії 1792; був парохом у Курниках, городецького деканату.

124. Долинський Михайло родж. 1777 син Луки, львівського міщанина скінчив тільки IV рік богословія studii rutheni; висвяч. 26/3 1806; був парохом у Знесінню, львівського деканату.

З.

125. Захаріясевич Ілия родж. 1759 син Василя, пароха в Печихвостах, куликівського деканату, перемиської еп., брат Федора професора, а опісля віцеректора ґенер. семинарії; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 17/3 1792.

126. Затварницький Іван родж. 1766 син Івана пароха в місточку Наварії; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення мав ноту: exemplaris; висвяч. 17/2 1792; дістав парохію в Гаях, львівського деканату.

127. Зілинський Онуфрій родж. 1770 син Стефана пароха в Ланах; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: levis, deses; висвяч. 17/2 1792; був парохом у Колоколині, журавенського деканату; умер 22/6 1831.

128. Завадовський Іван родж. 1769, син Івана, пароха в Косові, косівського деканату, станиславівського округа; скінчив нормальну школу з відзначенням; вступ. на І р. філ. 1788/9;

скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 5/2 1794; був парохом у Спасі, долинського деканату; помер 6/4 1834.

129. Зінкевич Яким син Стефана пароха в Снятині родж. 1/2 1771; вступив на I р. філ. 1792/3. Принято його до семинарії. З початком року 1795 просився він із семинарії й ґубернія 30/5 1795 дозволила, „бо він ізза неспосібностий, робить у науці лихі поступи“.

130. Зінковський Яким родж. 1769 син Федора пароха в Добрянах, ширецького деканату, скінчив 18/6 1790 4 клясу нормальну у Львові; вступив на I р. філ. 1792/3; на фільософії сам удержувався; скінчив студії 1796; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 2/11 1796.

131. Захарієвич Григорій вступив на I р. філ. 1789/90; скінчив студій 1795; висвяч. 1795; був сотрудником у Бережанах.

132. Завадовсьий Іван син пароха, скінчив 3 клясу нормальну; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії 1798; з поведення дістав ноту: probus.

133. Зарицький Данило родж. 1770; вступив на I р. філ. 1792/3; перенісся із studium ruthenum до latinum, бо мав покінчену ґімназію; скінчив студії 1804; висвяч. 1804; був парохом у Ремизівцях, поморянського деканату.

134. Захарієвич Федір родж. 1774 син Марка пароха в Попівцях, залозецького деканату; вступив на I р. філ. 1792/3; мав із всіх предметів самі відзначаючі ноти, а з поведення: exemplaris; скінчив студії 1798; висвяч. 24/10 1798.

135. Залеський Семен родж. 1767; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії около р. 1798; висвяч. 1798; помер як емерит 25/11 1838; був адміністратором в Оравчику, перегинського деканату.

136. Зінкевич Іван роджен. 1775 син Андрія, пароха в Сороках; вступив на I р. філ. 1794/5; скінчив студії 1800; висвяч. 4/11 1800.

137. Звєйський Тадій з Добростан вступив на I р. філ 1795/6.

138. Зубрицький Василь з Кавська вступив на I р. філ. 1795/7.

139. Завадовський Тома родж. 1780 з перемиської еп.; вступив на I р. філ. 1796/7; скінчив студії 1802; був парохом у Трудовачі, унівського деканату.

140. Зборовський Іван з перемиської еп., Холмчак (висвячений у Холмі) скінчив у шк. р. 1798/9 тільки IV рік studii

rutheni; що до конґруї причислений до клиру antiquae educationis.

141. Заклинський Онуфрий родж. 1772 син Павла, міщанина в Галичі; вступив на I р. філ. 1799/1800; мав з усіх предметів ноту відзначаючу, а з поведення: exemplaris; скінчив студії 1805; висвяч. 20/11 1805; був парохом в Озерянах, товмацького деканату, умер 20/8 1833.

142. Загайський Федір син рільника Павла в Глуховичах, щирецького деканату, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1809; висвяч. 3/10 1810.

143. Збудовський Іван родж. 1780; вступив на I р. філ. 1800/1; не скінчив студій; в р. 1804 висвячений як приналежний до клиру antique educationis; був парохом в Устю, роздольського деканату.

144. Зінкевич Юрій родж. 1780, син пароха Андрія в Сороках, козлівського деканату; вступив на I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1806; висвяч. 29/6 1806.

145. Зінкевич Іван вступив на I р. філ. 1800/1.

146. Землянський Іван вступив на I р. філ. 1801/2; не скінчив студій; був учителем у Стоянцях, судововишенського деканату.

147. Затварницький Петро вступив на I р. філ. 1801/2; у шк. р. 1802/3 був на II р. філ.

148. Зілинський Осип вступив на I р. філ. 1801/2; у шк. р. 1802/3 був на II р. філ.

149. Зінкевич Григорій утримувався своїм коштом, родом із села Свіженького; запивався так, що аж хорував. В р. 1804 зложив тільки з деяких предметів іспит. В тім році підломив ногу жидови; поліція увязнила його і відіслала шупасом до Свіженького.

Ж.

150. Жуковський Іван родж. 1770, син пароха в Вигодові, козлівського деканату, бережанського округа; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 1794; був парохом у Плавчи великій, козлівського деканату. За якусь провину відбув реколекції в р. 1831 і став сотрудником у Щирці; помер дня 18/6 1831.

151. Жеґалович Андрій родж. 1782; вступив на I. р. філ. 1801/2; скінчив студії 1808; висвяч. 14/10 1809; умер дня 16/2 1835 як сотрудник у Тернополі.

І.

152. Ільницький Іван родж. 1779 у Чукалівці станиславівського деканату; вступив на І р. філ. 1796/7; скінчив студії 1804/5; висвяч. 1805; був парохом у Ясінці масевій, старосамбірського деканату, перемиської епархії.

153. Івановський Петро родж. 1769; вступив на І р. філ. 1793/4; скінчив студії 1799; з поведення дістав ноту: satis bonus; з перемиської епархії; висвяч. 1800; був парохом у Монастирці, мокрянського деканату.

Й.

154. Йосифович Никола родж. 1779 син Матія пароха в Скоморохах, бурштинського деканату, галицької еп.; вступив на І р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805; з поведення дістав ноту: fervidus, de cetero bonus; висвяч. 26/3 1806; був парохом у Семаківцях, коломийського деканату.

К.

155. Ковальський Яків родж. 1762 син Стефана пароха в Мужилові; вступ. на І р. богосл. 1787/8; скінчив студії 1790; висвяч. 2/6 1791; став парохом у Постолівці, гусятинського деканату.

156. Качковський Олександер з перемиської еп.; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив 2/7 1792; з поведення дістав ноту: probus.

157. Камінський Іван родж. 8/5 1770 син Григорія пароха у Воскресінцях, ходорівського деканату, бережанського округа, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 1794; висвяч. 27/3 1795; був завідателем у Куропатниках, бережанського деканату; опісля став адміністратором у Бубщанах, поморянського деканату; помер дня 18/1 1839.

158. Карачевський Іван родж. 1767 у Васючині, бережанського округа; вступив на І р. філ. 1787/8; покинувши науку, став мандатором у бережанськім окрузі.

159. Крайковський Василь родж. 1770 син Луки, пароха в Дрищеві, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав замітку: iracundus; висвяч. 17/3 1793; був парохом у Зборі, скільського деканату.

160. Кінасевич Петро родж. 1764 в Босирах, гусятинського деканату, тернопільського округа, скінчив ґімназію й фільо-

софію studii latini; вступив 1788/9 на II рік богосл. studii rutheni; скінчив студії 1/7 1791 р.

151. Крипякевич Матвій родж. 15/8 1769, син Івана пароха в Батичах, перемиської еп., скінчив у Ярославі нормальну школу; вступив на I р. філ. 1788/9; покінчив студії 4/7 1793; висвяч. 28/1 1794.

162. Кульчицький Іван родж. 1/1 1769 син Василя пароха в Пійлі; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії дня 14/7 1793; висвяч. 28/1 1794; був парохом у Пійлі (Пійло), калуського деканату; помер дня 29/12 1832.

163. Кашубинський Іван вступив на I р. богосл. 1787/8; скінчив студії 1/7 1791.

164. Костецький Юрій родж. 1766 в Старій Соли, син шляхтича Михайла. Скінчив ґімназію в Перемишлі 19/8 1784, а 21/9 1785 зложив іспит на приватного учителя з обсягу науки в нормальній школі. Вступив на I р. фільософії studii rutheni 1788/9, дня 3/10 1792 усунено його за провину із семинарії і своїм коштом скінчив студії 14/7 1793.

165. Карачевський Олекса родж. 1768 син Андрія міщанина в Долині; скінчив 2/7 1789 ґімназію в Станиславові, а 19/7 1796 2-гу клясу нормальну рівнож там; вступив на I р. філ. 1790/1; скінчив студії 1795/6; висвяч. 12/11 1796; був парохом у Старім Лисці (Старий Лисець), станиславівського деканату.

166. Кіянський Олекса вступ. на I. р. філ. 1791/2; у шк. р. 1792/3 був на II р. філ.

167. Курляковський Федір родж. 1774 син Гаврила, пароха в Рудниках, роздольського деканату; вступив на I р. філ. 1791/2; скінчив студії 1797; висвяч. 29/8 1797.

168. Колянковський Яків родж. 1772 син Григорія, пароха в Рибні, косівського деканату; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії 1798; мав з предметів ноти переважно відзначаючі, а з поведення: exemplaris; висвяч. 24/10 1798.

169. Кшеповський Григорій вступив на I р. філ. 1792/3; не скінчив студій; був канцелістом краєвого суду в Станиславові.

170. Куницький Іван родж. 1765 син Андрія, пароха в Стронятині, куликівського деканату, перемиської еп.; скінчив ґімназію; вступив на I р. філ. 1790/1; скінчив студії 1796/7; висвяч. 10/12 1797; був парохом у Новосілках, глинянського деканату; помер 14/5 1834.

171. Корінeвич Іван родж. 1767 син Григорія, пароха в Тисовій, болехівського деканату; вступив на I р. філ. 1793/4;

скінчив студії 1800. В р. 1797 дістав упімненнє за пиянство; висвяч. 4/11 1800.

172. Климкович Михайло з Межиріча вступив на I р. 1793/4; скінчив студії 1798.

173. Клятко Михайло родж. 1776 син Василя, рільника у Водниках, миколаївського деканату; вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1801; висвяч. 3/11 1801.

174. Криницькйй Іван родж. 1774, родом з Криниці; вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1799/1800; висвяч. 1801; був парохом у Яворі, старосамбірського деканату.

175. Кобринович Федір вступ. на I р. філ. 1796/7.

176. Креховський Василь родж. 1770 син пароха в Похівці; вступив на I р. філ. 1796/7; скінчив студії 1802; висвяч. 6/7 1802; дістав сотрудництво в Тисьмениці; був опісля парохом у Ганусівцях, тисьменицького деканату; умер 3/6 1834.

177. Крупський Федір родж. 1773 син Григорія, пароха в Лагодові, львівської еп.; скінчив нормальну школу. Низші свячення одержав 1796. Вступив на I р. філ. 1797/8; скінчив студії 1804; висвяч. на пресвитера 31/7 1804.

178. Коцовський Остап вступив на I р. філ. 1797/8; скінчив студії 1805, був парохом.

179. Капчинський Павло родж. 1775 син Луки, пароха в Новосілці, червоногородського деканату, львівської еп.; вступ. на I р. філ. 1798/9; скінчив студії 1804; висвяч. 17/12 1804.

180. Калужняцький Данило родж. 1774, з перемиської еп.; вступив на I р. філ. 1798/9; скінчив студії 3/5 1804; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 1804; був парохом у Вовчі (Вовча), старосольського деканату[1]).

181. Кізима Іван родж. 1784 син Івана рільника в Лисятичах, львівської еп.; вступив на I рік філ. 1798/9; скінчив студії 1804; висвяч. 23/10 1804; був парохом у Баличах подорожних, болехівського деканату.

182. Комарницький Василь родж. 1779; вступив на I р. філ. 1798/9; скінчив студії 20/7 1804; з поведення дістав ноту: exemplaris; був парохом у Лішні, дрогобицького деканату.

183. Камінський Василь родж. 1776 син Григорія,

---

[1]) Жив ще в р. 1827. Вів процеси в обороні церковних ґрунтів. Гляди: Шараневич: Черти з історії церковних бенефіцій. Львів 1897, ст. 294.

пароха в Томашівцях, львівської еп.; скінчив студії 1800; висвяч. 31/11 1800.

184. Кулачковський Стефан родж. 1770 син Василя пароха в Ілові, роздільського деканату вступив на І р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805; висвяч. 6/12 1805; був парохом у Містках, щирецького деканату.

185. Куневич Григорій родж. 1778 з перемиської еп.; вступив на І р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805/6; висвяч. 1806; був парохом у Миговій, добромильського деканату.

186. Куровецький Петро родж. 1777; вступив на І р. філ. 1799/1800; скінчив своїм коштом студії 1805; висвяч. 1805; парохом був у Камінці лісовій, потелицького деканату.

187. Курилович Юрій вступив на І р. філ. 1799/1800. Помер на IV році богосл. дня 19/4 1805.

188. Качковський Полікарп родж. 1777; вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив 1805/6; висвяч. 1807; був парохом у Михалевичах, комарнянського деканату.

189. Коритовський Василь родж. 1780 син Олекси шляхтича в Товщеві, щирецького деканату: вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1807; висвяч. 2/1 1808; був парохом у Бортниках, скільського деканату.

190. Копистинський Іван вступив на І р. філ. 1800/1.

191. Куземський Назарій родж. 1782 син Івана пароха в Бущу, болотнянського деканату. львівської еп.; вступив на І р. філ. 1801/2; скінчив студії 1806/7; висвяч. 1807; був парохом у Поручині, бережанського деканату.

192. Кадайський Андрій родж. 1783; вступив на І р. філ. 1801/2; скінчив студії своїм коштом 1807; висвяч 30/4 1808; був парохом у Печенії, унівського деканату; помер 22/11 1835.

193. Кіндиєвич Іван вступив на І р. філ. 1801/2.

194. Кисилевич Федір вступив на І р. філ 1801/2.

195. Ключенко Василь вступив на І р. філ 1801/2; в р. 1805/6 був на III р. богословя.

196. Козловський Василь вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1807; висвяч. 17/10 1807.

197. Кшечковський Антін вступив на І р. філ. 1800/1; помер 1805 на III р. богословя.

198. Карачевський Василь вступив на І р. філ. 1802/3.

199. Кавецький Михайло родж. 1780; вступив на І р. філ. 1802/3; висвяч. 26/3 1806, але причислено його до

клиру antique educationis, бо не покінчив студій. Помер дня 5/2 1832 як завідатель Торговиці, отинійського деканату.

200. Книгиницький Кость родж. 1779 син Івана шляхтича в Тисьмениці; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1808; висвяч. 10/1 1809.

201. Комарницький Юрій родж. 1783; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1807/8; висвяч. 1808; був парохом у Бібрці, ліського деканату.

202. Кончевич Стефан родж. 1783 син Йосафата пароха в Потоці, рогатинського деканату; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1807; висвяч. 22/12 1807.

203. Козанкевич Станіслав родж. 1774; вступив на I р. філ. 1802/3; висвяч. 1810; вступив до Василян.

204. Камінський Василь родж. 1772. Холмчак (висвячений у Холмі 1797); скінчив тільки IV рік богословія studii rutheni, причислений що до конґруї до клиру antiquae educationis (quoad congruam ad antiquum clerum spectat); був капеляном у Деляві, дрогобицького деканату; помер 1834 р.

205 Кисельовський Василь родж 1769 в Озірній син Григорія пароха; вступив на I рік фільос. 1789/90. Був у р. 1791/2 на I році богосл. на власнім коншті.

Л.

206. Лонкевич Никола родж 1774 син Івана, рільника в Глинцях, щирецького деканату; вступив на I р. філ. 1794/5; скінчив студії 1801; з поведення дістав ноту: bonus; висвяч. 3/11 1801; був парохом у Хрусні (Хрусно), городецького деканату; помер 28/5 1839.

207. Ловицький Михайло родж. 1768, скінчив 3 клясу нормальну в Заліщиках 23/4 1788; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 1793; висвяч. 1793; був парохом у Кобаках, косівського деканату.

208. Левицький Никола родж. 1765 син Івана пароха в Словіті; вступив на I р. філ. 1794/5; скінчив студії 1801; висвяч. 3/11 1801; з поведення дістав ноту: satis bonus; був сотрудником у Пістині, пістинського деканату.

209. Левандовський Іван родж. 1765 син Григорія пароха в Ожидові, брідського округа; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; через 1 рік заступав похвально префекта студій (per unum annum laudabiliter vices praefecti studiorum supplebat); з предметів мав переважно ноту відзначаючу,

а з поведення: exemplaris; висвяч. 17/2 1793; був парохом в Ожидові, олеського деканату.

210. Левицький Осип родж. 1766 син Якова пароха в Шишківцях; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: bonus; висвяч. 17/2 1793; був парохом у Гайворонці, зарваницького деканату.

211. Левицький Осип для відріжнення від попередного одноіменника нотований як „minor“; родж 1769 у Львові; вступав на І р. філ. 1787/8.

212. Левицький Іван родж. 1774 син Юрія пароха в Дідилові, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав замітку: litigiosus; висвяч. 17/2 1793; був парохом у Шишківцях, більчецького деканату.

213. Лозинський Михайло родж. 1766, син Софронія пароха в Залісю, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав замітку; deses, iracundus; висвяч. 10/2 1793.

214. Левицький Никола родж. 1766 у Любинці стрийського округа й деканату, син Андрія, пароха в Стиняві, скінчив нормальну школу у Дрогобичі; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав замітку: deses, litigiosus; висвяч. 17/2 1793.

215. Левкович Павло родж. 1766 син Івана, міщанина в Чесанові, перемиської епархії, скінчив нормальну школу; вступив на І р. філ. 1788/9; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: deses, arrogans; висвяч. 12/4 1793.

216. Логодич Василь родж. 1767 син Михайла пароха в Підгородцях, львівської епархії; вступив на І р. філ. 1788/9; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: litigiosus, iracundus; висвяч. 12/4 1793; був парохом у Ямельниці.

217. Левицький Михайло родж. 8/11 1768, син Льва, пароха в Устю еписк. скальського деканату, заліщицького округа; скінчив у Заліщиках нормальну школу 23/4 1787; вступив на І рік філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; з предметів мав самі ноти відзначаючі, а з поведення: bonus; висвяч. 25/12 1793; був парохом у Пустомитах, щирецького деканату.

218. Левицький Яків родж. 1766 син Михайла пароха у Безбрудах, буського деканату, золочівського округа, львівської епархії; вступив на І р. філ. 1788/9; скінчив студії дня 14/7 1793; 4 роки сам удержувався; висвяч. 7/3 1794.

219. Левицький Казимір син Івана учителя з Верешиці,

городецького деканату, львівського округа; вступив на І р. філ. 1788/9.

220. Лішкевич Федір родж. 1770 син Григорія, пароха в Торках, тартеківського деканату, жовківського округа, перемиської епархії; вступив на І р. філ. 1788/9; скінчив студії 9/7 1793; висвяч. 7/3 1794.

221. Левицький Козьма родж. 1/11 1770, син Івана, шляхтича з Верешиці; вступив на І р. філ. 1778/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 12/1 1794; був парохом у Скоморохах, бурштинського деканату; помер дня 9/7 1831.

222. Левицький Михайло родж. 1765, син Івана, пароха в Великих Шумлянах, львівської епархії; скінчив нормальну школу; вступив на І р. філ. 1792/3; скінчив студії 1796; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 2/11 1796.

223. Левицький Михайло родж. 1770, син Юрія, пароха у Звертові, а потім у Зашкові; вступив на І р. філ. 1792/3; скінчив студії 1796; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 2/11 1796.

224. Левицький Іван родж. 1765; син Стефана, пароха в Дебеславцях, коломийського деканату; скінчив ґімназію 1784 і був діюрністом в урбаріяльнім уряді; вступив на І р. філ. 1791/2; скінчив студії 1797; висвяч. 14/8 1797.

225. Лавриковський Петро вступив на І р. філ. 1792/3.

226. Левицький Василь вступив на І р. філ. 1792/3.

227. Левицький Василь родж. 1775, з Верешиці, вступив на І р. філ. 1792/3; не скінчив студій; висвяч. 1799 як ant. educ.; був парохом у Верешиці, городецького деканату.

228. Ленькавський Федір родж. 1766, син Стефана, пароха в Стянці; вступив на І р. філ. 1792/3; скінчив студії 1799; висвяч. 10/7 1799; був парохом у Тумирі, устецького деканату, станиславівського округа.

229. Людкевич Гнат родж. 1772 у Покрівцях, стрийського округа; вступив на І р. філ. 1793/4; скінчив студії 1802. В р. 1800 за пиянство записано його в семинарії на копературу. Висвяч. 21/12 1802.

230. Лущецький Остап родж. 1784 син Івана, рільника в Новосілці, львівської епархії, болотнянського деканату; вступив на І р. філ. 1794/5; скінчив студії 1801; з поведення дістав ноту: satis bonus; висвяч. 25/3 1808; був парохом у Темерівцях, галицького деканату.

231. Лотоцький Василь родж. 1772, син Михайла, па-

роха в Оплуцку, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1794/5; скінчив студії 1801; з поведення дістав ноту: satis bonus; висвяч. 23/9 1802; був сотрудником в Бережанах, а опісля парохом у Ляцькім, білокаменецького деканату.

232. Лисаковський Іван родж. 1777, син Данила, пароха в Загіречку, ходорівського деканату, львівської епархії; вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1803; в р. 1802 записано його за пиянство на копературу; висвяч. 3/4 1804.

233. Лятушинський Іван родж. 1776, з Дорогомишля, вступив на I р. філ. 1795/6; з перемиської епархії; скінчив студії около р. 1802; був парохом у Тенетисках, потелицького деканату; умер 5/11 1830 р.

234. Лосєвич Андрій родж. 1770, син Стефана, шляхтича в Курянах, бурштинського деканату, львівської епархії; вступив на I р. філ. 1796/7; скінчив 1802: висвяч. 6/7 1802.

235. Ляторовський Никола родж. 1773, син Івана, пароха в Клювинцях, теребовельського деканату; вступив на I р. філ. 1797/8; скінчив студії 1803; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 1/11 1803.

236. Ленькавський Тома родж. 1777, вступив на I р. філ. 1797/8; не скінчив студій; висвяч. 1810 р. як antiquae educationis; був адміністратором у Суходолі, долинського деканату.

237. Левицький Федір Холмчак (висвячений у Холмі), родж. 1774; скінчив у шк. році 1798/9 лиш IV рік studii rutheni; родом з Кендзєжавої, золочівського округа, що до конґруї причислений до клиру antiquae educationis.

238. Левицький Василь вступив на I р. філ. 1798/9.

239. Левицький Матій вступив на I р. філ. 1798/9.

240. Лобкович Никола родж. 20/4 1784 в Черниховцях син Григорія, пароха у Волі; вступ. на I р. філ. 1802/3; в р. 1804/5 був на I році теольоґії.

241. Левицький Григорій родж. 1781, родом з Волкowиї, перемиської епархії; вступив на I рік філ. 1799/1800; скінч. студії 1806; висвяч. 1807; був парохом у Горянці, балигородського деканату.

242. Литвинович Федір родж. 1779, син Федора, пароха в Козарі, болехівського деканату, львівської епархії; вступив на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 17/1 1806, був парохом у Волі Задеревацькій, болехівського деканату.

243. Лукашевич Іван родж. 1777, родом з Яворова, пе-

ремиськоі епархії; вступив на I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1807 і висвяч. 1808; був парохом у Журавиці, перемиського деканату; помер 1835.

244. Лопацький Іван вступив на I р. філ. 1800/1; в р. 1804/5 був на III р. богосл.

245. Левицький Михайло вступив на I р. філ. 1801/2; не скінчив студій; був учителем у Пістині, коломийського округа.

246. Лісинецький Петро родж. 1780, син Осипа, пароха в Підгайцях; вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив студії 1809; висвяч. 2/10 1810; був сотрудником у Підгайцях, зарваницького деканату.

247. Литвинович Григорій родж. 1778, вступив на I р. філ. 1801/2; не скінчив студій; висвяч. як antiquae educationis; був приватним сотрудником у Ниркові, червоногородецького деканату.

248. Лабінський Федір вступив на I р. філ. 1801/2; своім коштом покінчив студії 1808; висвяч. 14/10 1809.

249. Лопушанський Іван вступив на I р. філ. 1801/2; не скінчив студій; був народним учителем в Уличні (Улично), дрогобицького деканату.

250. Лущецький Станіслав вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив студії 1807.

251. Левицький Олександер родж. 1783, вступив на I р. філ. 1801/3; студій не скінчив; висвятився як приналежний до клиру antiquae educationis; був завідателем у Зарудю, залозецького деканату.

252. Литвинович Ілия родж. 1785, син Семена, пароха в Урмані, бережанського деканату; львівської епархії; вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив студії 1808; висвяч. 10/1 1809; був парохом у Мужилові, зарваницького деканату.

253. Литвинович Іван вступив на I р. філ. 1802/3.

254. Лобкович Григорій родж. 20/4 1784, син Николи, сотрудника в Черняхівцях, підволочиського деканату; вступив на I р. філ. 1802/3; у шк. р. 1804/5 був на I р. богословя.

255. Лотоцький Петро родж. 1784, син Михайла, шляхтича із Сушна, холоївського деканату, золочівського округа, львівської епархії; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1808; висвяч. 9/5 1809: був парохом у Коршеві, підкаменецького деканату.

256. Лучанський Партеній вступив на I р. філ. 1802/3.

257. Лісикевич Павло родж. 1774; був у р. 1792 на

studium ruthenum, але хотів перенестися до studium latinum, бо мав майже скінчену ґімназію; одначе ґубернія відповіла дня 23/10 1792 ч. 31.323, що „не можна дозволити на перехід по части тому, що не докінчив ще гуманіорів, а по части тому. що подав маловажні причини“; висвяч. 1809; був парохом у Розділові, тартаківського деканату, перемиської епархії.

258. Лотоцький Онофрей вступив на I р. філ. 1794/5, а 16/5 1796 покинув студії і пішов до війська, до уланів у р. 1799.

259. Левицький Олекса родж. 1782 з перемиської епархії; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1809; висвяч. 1810; був парохом у Рипяній, жукотинського деканату.

М.

260. Місєвич Гнат родж. 1766, син Григорія. пароха в Ожидові: вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: deses, levis; висвяч. 17/2 1793.

261. Мокрицький Никола родж. 1766, син Якова, пароха в Терпилівці; скінчив нормальну школу; вступив на I р. філ. 1787/8. В р. 1787 принято його до семинарії, але спізнився з приїздом, бо не знав речинця. Удержували його батьки, а коли 1789 померли, продав спадщину й своїм коштом докінчив фільософію; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: fervidus; висвяч. 17/2 1793; був парохом у Сороцьку, скалатського деканату; умер 1/7 1831.

262. Мальчинський Іван вступив 1788/9 на II р. богосл., родом з Угорщини.

263. Миронович Никола родж. 1770, з перемиської епархії; скінчив у Перемишлі норм. школу, педаґоґічний курс і зложив іспит на вчителя до норм. шкіл; вступ. на I р. філ, 1788/9.

264. Малоґлова Олекса родж. 1763, син Петра, пароха в Курниках, львівського округа; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 25/12 1793; був парохом у Голоску великім, львівського деканату.

265. Мазуркевич Лука родж. 1768, син Івана, вчителя в Радружі, любачівського деканату, перемиської епархії; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 11/7 1793; висвяч. 7/3 1794.

266. Мусайкевич Семен родж. 1769, син Михайла, пароха у Вербянях, яворівського деканату, перемиського округа, перемиської еп.; скінчив нормальну школу у Львові, вступив на I р. філ. 1788/9; покінч. студії 11/7 1793; висвяч. 7/3 1794.

267. Микульський Іван родж. 1764, син Івана, пароха в Пеняках, вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав замітку: litigiosus, deses, incultus; висвяч. 12/4 1793.

268. Малецький Юрій родж. 25/4 1767, син Василя, пароха в Надієві, галицької еп.; від 17/9 1786 до 29/7 1789 вчився в Острозі, де скінчив IV клясу, „w Naukach Geometrij, Fiziki, Historij, Logiki, Kunsztow y Naturalney Algebry, Wymowy, praw cywilnego i Ekonomicznego, Moralney, Historij Dziejow obec postępek uczynił dobry. W Obyczaiach zawsze statecznym okazał się. Powinnościom Dyrektora dość czynił zupełnie". Вступив на I р. філ. 1789/90; скінчив студії 1794/5; висвяч. 14/10 1795; був парохом у Струтині, долинського деканату: умер 2/9 1832.

269. Мандичевський Федір родж. 1767, син Івана, пароха в Ольхівці, кулачківського деканату, галицької епархії; скінчив ґімназію у Станиславові 1787; вступив на I р. філ. 1790/1; скінчив студії 1796; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 1796; був парохом у Лючі, пістинського деканату.

270. Мокрицький Микита родж. 1764, син Луки, пароха в Климківцях, підволочиського деканату; вступив на I р. філ. 1790/1; скінчив студії 1796; висвяч. 2/11 1796.

271. Мокрицький Іван Олекса дв. ім. родж. 1773, син Стефана, пароха в Скваряві, перемиської епархії, вступив на I р. філ. 1791/2; скінчив студії 1799; висвяч. 1799: з поведення мав ноту: satis bonus.

272. Михалевич Гнат родж. 1771, син Матія, пароха в Гусятині; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії своїм коштом 1798; з поведення дістав ноту: bonus; висвяч. 24/10 1798; був парохом у Сидорові, ягольницького деканату; помер 29/3 1832.

273. Марфієвич Іван родж. около р. 1770, син Атаназія, пароха в Кутах; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив 1798 студії; з поведення дістав ноту: bonus. В р. 1797 докорювано йому в семинарії за пиянство. Оженився з Зузанною, дочкою бп. Хризанта Горбачевського, пароха в Делятині; висвяч. 1799; став парохом у Делятині.

274. Могильницький Осип вступив на I р. філ. 1792/3.

275. Мартинович Михайло родж. 1771, син Василя, пароха у Стрию; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії

Др Іван Франко.

1799; висвяч. 8/11 1799; був парохом у Вірчанах, болехівського деканату.

276. Миленевич Семен родж. 1771, син Григорія, пароха у Волоськім селі, болехівського деканату; вступив на І р. філ. 1794/5; скінчив студії 1801; з поведення дістав ноту: satis bonus; висвяч. 3/11 1801; дістав зараз парохію Туря велика, стрийського деканату.

277. Мигалевич Олександер родж. 1775, син Івана, пароха в Ходовичах; вступив на І р. філ. 1796/7; скінчив студії 1801; з поведення дістав ноту: satis bonus; висвяч. 3/11 1801.

278. Малиновський Павло вступив на І рік фільос. 1799/1800.

279. Москалевський Стефан родж. 1773, син Василя, пароха у Переволочній, брідського деканату, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 1805; був парохом у Миколаєві, щуровицького деканату.

280. Макаревич Федір вступив на І р. філ. 1799/1800; не скінчив студій; був канцелістом при маґістраті в Городку.

281. Михалевич Петро вступив на І р. філ. 1799/1800.

282. Маркевич Андрій родж. 1779, син Григорія, шляхтича з Кадовбинець, зборівського деканату, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1809; висвяч. 8/1 1810; був парохом у Мальчицях, городецького деканату.

283. Мазуревич Іван родж. 1778, син Якова, рільника в Розвадові, розділького деканату, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1807; висвяч. 2/1 1808.

284. Микульський Стефан вступив на І р. філ. 1800/1.

285. Мінчакевич Андрій родж. 1774, вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1806; з перемиської еп.; висвяч. 1807; був парохом у Волосянці, старосамбірського деканату.

286. Масюкевич Іван вступив на І р. філ. 1800/1.

287. Михалевич Дмитро вступив на І р. філ. 1801/2.

288. Масюкевич Антін вступив на І р. філ. 1801/2; в р. 1805/6 був на ІІІ р. богосл.

289. Мацкевич Іван вступив на І р. 1802/3; не скінчив студій; з перемиської еп.; був народним учителем у Варяжі, варяжського деканату.

290. Марніцький Василь вступив на І р. філ. 1802/3.

291. Мигалевич Дмитро вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1809; висвяч. 29/8 1810.

292. Миколаєвич Ілия родж. 1782, син Якова, шляхтича із Смажева, щурівського деканату; львівської еп.; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1807; висвяч. 1808; був парохом у Кривім, холоївського деканату.

293. Мільський Стефан вступив на I р. філ. 1802/3; не скінчив студій; був учителем тривіяльної школи в Любачеві.

294. Мокрицький Іван вступив на I р. філ. 1802/3.

295. Мучинський Федір родж. 1776, вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1805; висвяч. 1805; був сотрудником у Любачеві, перемиської еп.

296. Маринкевич Антін вступив на I р. філ. 1800/1; у шк. р. 1804/5 був на III році богосл.

297. Матишевський Никола родж. 1783, син Івана, пароха в Білявці, підкаменецького деканату; золочівського округа; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1809; висвяч. 22/4 1813; був капеляном у Смажеві, щуровицького деканату; умер 14/6 1831.

298. Малецький Андрій син Василя, пароха в Надієві, долинського деканату, галицької еп.; був на studium ruthenum; у Холмі дістав діяконат, а 9/5 1801 у Львові пресвитерат; що до конґруї, тому що не скінчив студій, причислений був до клиру antiquae educationis.

299. Морозевич Яків родж. 1783, син Федора, пароха в Підберезцях, вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії своїм коштом 1809; висвяч. 23/9 1810, був парохом у Перерові, коломийського деканату.

300. Міськевич Андрій (Холмчак) висвячений у Холмі; за дозволом ґубернії скінчив тільки IV рік studii rutheni в р. 1798/9. Причислено його до клиру antiquae educationis.

Н.

301. Новодворський Михайло родж. 1769, син Івана, пароха в Калуші; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: arrogans; висвяч. 17/2 1793; став сотрудником у Калуші.

302. Назаревич Григорій вступив на I р. філ. 1790/1; умер на II р. богосл. 19/2 1794 на чахотку.

303. Негребецький Іван родж. 1773 у Рудниках, пе-

ремиської еп.; вступив на І р. філ. 1795/6; скінчив студії 1803; був парохом у Тройці, добромильського деканату, умер 5/9 1829 р.

304. Назаркевич Федір родж. 1779 у Пісках, самбірського округа, перемиської епархії; вступив на І р. філ. 1797/8; скінчив студії 1803.

305. Нікорович Федір родж. 1781, син Івана, пароха в Ясеневі, пістинського деканату, галицької еп.; скінчив нормальну школу, вступив на І р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 8/1 1806.

306. Нагірянський Іван син Юрія, пароха в Торганівці, самбірського округа, перемиської еп.; висвячений у Холмі на діякона, скінчив тільки IV рік studii rutheni в р. 1798/9; висвячений на пресвитера у Львові 16/10 1799; що до конґруї причислений до клиру antiquae educationis.

О.

307. Остапкевич Яків родж. 1768, син Івана, пароха в Чортівці (Чортовець); вступив на І р. філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 1/1 1794; був парохом у Росохачі, кулачківського деканату, умер 24/2 1835.

308. Озоревич Антін родж. 1770, син Михайла, пароха в Унівю; вступив на І р. філ. 1792/3, скінчив 1798; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 24/10 1798; був парохом у Берлогах, перегинського деканату; умер 13/7 1835.

П.

309. Полєйовський Андрій родж. 1763 у Близянці, дуклянського деканату; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; висвяч. 1792; з поведення дістав ноту: probus; походив з перемиської еп.; був парохом у Юрівцях, сяніцького деканату; опісля пішов на емеритуру.

310. Павлович Стефан діякон з крижевацької епархії; вступив на І р. богосл. 1787/8, але уряд приказав йому вчитись приватно морального богословя. висвятитися і йти на парохію.

311. Пужаковський Михайло родж. 3/9 1766 в Устриках, перемиської епархії, син Івана, тамошнього пароха. Скінчив 25/6 1788 поетику в ґімназії в Перемишлі. Вступив на І р. філ. 1789/90 й служив, аби удержатися. Посвідчив це Ангеллович Антін, ректор ґенер. семинарії; скінчив студії 1796.

312. Парушевський Вінкентій вступив на І р. філ. 1789/1790; скінчив студії своїм коштом дня 14/7 1793.

313. Примович Григорій родж. 1770 в Бруховичах, львівського округа й деканату; скінчив нормальну школу й 4 кляси ґімназії. Був у шк. р. 1788/8 на I році фільософії.

314. Пассовський Дмитро родж. 1762, син Василя, пароха у Бобрівниках, устецького деканату, львівської епархії; скінчив нормальну школу й ґімназію, удержувався при тім з праці рук; вступив на I р. філ. 1789/90; скінчив студії 1796; з поведення дістав ноту probus; висвяч. 2/11 1796. Був він двоєженцем і дістав диспензу від тої перепони для свячень; став парохом в Янчині (Янчин), болотнянського деканату.

315. Проскурницький Григорій родж. 1767 син Івана пароха в Бучачках, кулачківського деканату; скінчив у бучацьких Василіян синтаксу 28/11 1784, а в Гвіздці 2 клясу нормальну 20/6 1789; вступив на I р. філ. 1789/90; скінчив студії 1796; висвяч. 2/11 1796; був адміністратором у Долині; помер 15/5 1831.

316. Палєвич Яків родж. 1769, син пароха Григорія в Келюхові, заболотівського деканату, галицької еп.; скінчив III клясу ґімназії (синтаксу) в Станиславові 1791; вступив на I р. філ. 1791/2; скінчив студії 1797; висвяч .29/8 1797; був парохом у Камінках великих, коломийського деканату; умер 26/7 1839.

317. Попейко Яків вступив на I. р. філ. 1791/2.

318. Пйотровський Стефан родж. 1774; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії 1798; з предметів мав самі ноти відзначаючі, а з поведення: probus; висвяч. 1798; був парохом у Ясенові пільнім, коломийського деканату.

319. Парфанович Іван родж. 1771, син Петра, пароха в Торговиці, галицької еп., деканату отинійського; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії своїм коштом 1799; висвяч. 2/11 1799.

320. Пашковський Никола родж. 1771, син Панталєона, пароха в Чорнокінцях, ягольницького деканату, львівської еп.; скінчив нормальну школу; вступив на I р. філ. 1794/5; в р. 1799 покинув духовне званнє, але по якімсь часі знову вернув і скінчив студії 1803; висвяч. 1/11 1803; був парохом у Сковятині, більчецького деканату.

321. Подчапський Данило родж. 1761 в Черемошній, золочівського округа; від 7 року життя служив і сам удержувався; вступив на I р. філ. 1794/5; скінчив студії 2/7 1802; висвяч. 21/12 1802.

322. Пачовський Стефан родж. 1771, син Михайла, шляхтича з Цунева, оброшинського деканату; вступив на I р. філ. 1795/7; скінчив студії 1801; висвяч. 3/11 1801.

333. Панасевич Федір Холмчак (священик висвячений у Холмі); скінчивши ґімназію, почав був ходити на фільософію в Замості, але висвятився; на приказ ґубернії скінчив тільки IV рік теольоґії studii rutheni у шк. р. 1797/8; що до конґруї причислений до клиру antique educationis.

334. Павловський Михайло родж. 1778, син Матія, рільника з Кавчого Кута, стрийського деканату, львівської еп.; скінчив нормальну школу; вступив на I р. філ. 1798/9. В р. 1802 був педелем II року studii rutheni. Скінчив студії 1804; висвяч. 23/10 1804 р.

335. Подольський Михайло родж. 1776; вступив на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1806; висвяч. 1806; був парохом у Збоїсках, львівського деканату.

336. Петрович Михайло родж. 1776, син Стефана, рільника в Гребенові, скільського деканату, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1806; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 7/4 1807; був павохом в Оравчику, скільського деканату.

337. Прохніцкий Йосафат родж. 1781; вступив на I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1807; був парохом у Березовиці, тарнопільського деканату; умер 30/4 1831.

338. Пшенецький Ілия вступив на I р. філ. 1800/1; не скінчив студій, був слугою при консисторській канцелярії у Львові.

339. Паславський Мартин вступив на I р. філ. 1801/2.

340. Павликевич Василь родж. 1786, син Федора, пароха з Гурня, скільського деканату, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив своїм коштом студії 1807; висвяч. 31/3 1808; був парохом у Конюхові, ґородецького деканату.

341. Палевич Антін вступив на I р. філ. 1802/3.

342. Пицицкий Федір вступив на I р. філ. 1802/3.

343. Помазанський Михайло вступив на I р. філ. 1802/3.

Р.

344. Рудницький Келестин родж 1763, син Федора, пароха в Новосілках, львівської еп., глинянського деканату; вступив на I р. богосл. 1787/8; скінчив студії 1790; висвяч. 31/3 1791. Став зараз 4/4 1791 парохом у Мальчицях, а опісля в Митулині, унівського деканату; умер 19/12 1834.

345. Роґальський Андрій родж. 1761 у Яснисках, львівського округа, син Івана, шляхтича; вступив на I р. філ.

1787/8; скінчив студії 2/7 1792; мав наклін до пиянства, висвяч. 17/3 1793.

346. Руденський Данило родж. 1766, син Андрія, шляхтича в Новосілках, бережанського округа; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 12/4 1793.

347. Рожейовський Григорій родж. 1770 в Артасові, куликівського деканату, перемиської епархії; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/71 792; з поведення дістав нову: probus.

348. Рачинський Атаназій родж. 1775 в Мокротині, син Андрія, передміщанина в Жовкві; вступив на І р. філ. 1789/90; скінчив студії 1797; був парохом у Дмитрові, холоївського деканату.

349. Роґошевський Іван родж. 1770, син Івана, пароха в Лучанах, львівської епархії; вступив на І р. філ. 1796/7; скінчив студії 1802; у шк. р. 1801/2 був педелем пасторалістів studii rutheni. Висвяч. 21/12 1802. Дня 25/9 1803 став парохом у селі Голтовичах, злучених з Лучанами, стрілиського деканату.

350. Ріпецький Андрій родж. 1777, син Івана, рільника в Лапшині, бережанського деканату, львівської еп.; скінчив 3 клясу нормальну в Бережанах, а 4 у Львові; вступив на І р. філ. 1798/9; скінчив студії 1804; висвяч. 23/10 1804; був парохом у Дусанові, болотнянського деканату; умер 22/8 1832.

351. Райтаровський Панталеон родж. 1779, син Григорія, шляхтича в Товстім; вступив на І рік філь 1799/1800; скінчив студії 1805; висвяч. 17/2 1806; був спершу парохом у Калагарівці, грималівського деканату, а опісля парохом у Кутківцях, тернопільського деканату, умер 6/7 1832.

352. Ремізовський Никола родж. 1778, син Федора, рільника в Городицу, козлівського деканату, львівської еп.; вступив на І рік філ. 1800/1; скінчив студії 1805; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 7/4 1807.

353. Раковський Григорій родж. 1781, син Андрія, пароха в Дашовій, жидачівського деканату, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1807; висвяч. 24/2 1808.

354. Роґошевський Венедикт вступив на І р. філ. 1801/2.

С.

355. Салевич Василь родж. 1764, син Антона. пароха у Сколю; вступив на І р. філ. 1787/7; скінчив студії 2/7 1792;

з поведення дістав замітку: fervidus, de cetero bonus; висвяч. 17/2 1792.

356. Січевський Гаврило родж. 1763, син Василя, пароха в Тетевчицях; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: bonus; висвяч. 10/2 1793.

357. Січевський Осип родж. 1767, син Василя, пароха в Тетевчицях, брідського округа; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав замітку: iracundus, disciplinae impatiens; висвяч. 17/2 1793.

358. Сокульський Яків родж. 1769, син Василя, пароха в Тройці; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: bonus; висвяч. 17/2 1793; був парохом у Заболотцях, олеського деканату; умер 15/1 1831.

359. Старчевський Андрій родж. 1770, син Николи, пароха в Підмихайлю, стрийського округа; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: deses, arrogans, iracundus; висвяч. 17/2 1793.

360. Сілецький Іван родж. 1766, син Івана, пароха в Торговиці пільній, самбірського деканату, перемиської еп.; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 1793; висвяч. 28/5 1794.

361. Стисловський Яків родж. 1767, син Андрія, міщанина у Фірлеєві, скінчив кілька кляс ґімназії й нормальну школу в Бережанах 16/7 1788; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 5/2 1794.

362. Січинський Іван родж. 1769, син Івана, пароха в Гаях брідських, підкаменецького деканату, золочівського округа; скінчив ґімназію у Львові; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 12/1 1794; був парохом у Лятачі, більчецького деканату; в р. 1832 пішов на емеритуру; помер 29/4 1834.

363. Сокульський Никола вступив на I р. філ. 1788/9.

364. Склепкевич Григорій з перемиської епархії, родж. 1768 в Камінці, золочівського округа, струмилівського деканату; скінчив нормальну школу; вступив на I р. філ. 1788/9.

365. Сваричевський Іван родж. 1764, син Ілиї, пароха в Семянівці, кулачківського деканату, галицької еп.; ходив до ґімназії Василіян у Бучачі; якийсь час служив у дворі дідича; вступив на I р. філ. 1789/90; скінчив студії 1795. В р. 1792 хотів перенестися із studium ruthenum до latinum, бо мав майже скінчену ґімназію (humaniora), одначе ґубернія 23/6 1792 ч.

31.323 відмовила; покінчив студії 1795; висвяч. 1795. Був парохом у Княждворі, коломийського деканату.

366. Сеферович Іван вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив своїм коштом студії 1793.

367. Созанський Іван з перемиської епархії; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії своїм коштом 14/7 1793; був парохом у Гуснім, умер у р. 1833.

368. Солінкевич Федір вступив на I р. філ. 1790/1; в р. 1792/3 був на I р. богословя.

369. Слоньовський Осип родж. 1765 в Зимній Воді, син Василя, пароха в Рудні; скінчив акад. ґімназію у Львові 1786; вступив на I р. філ. 1791/2; покінчив студії 1797.

370. Солучинський Семен родж. 1774, син Івана, пароха в Павлові, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив фільософію своїм коштом й богослове в семинарії 1800; висвяч. 4/11 1800.

371. Стеслович Іван вступив на I р. філ. 1792/3.

372. Сінкевич Никола з перемиської епархії; вступив на I р. філ. 1793/4; скінчив студії 1799; з поведення дістав ноту: satis bonus.

373. Студзінський Семен родж. около р. 1777, син Федора, пароха в Білій, тернопільського округа; вступив на I р. філ. 1794/5; скінчив студії 1800; висвяч. 4/11 1800; був парохом у Шманьківцях, чортківського деканату; умер 29/8 1831.

374. Сенютович Станіслав Семен дв. ім., родж. 1772, син Івана, пароха у Пнівю; вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1800; висвяч. 30/11 1800; був парохом у Стопчатові, пістинського деканату.

375. Стасевич Григорій родж. 1774, син Василя, робітника в Милошовичах, щирецького деканату, львівської еп.: вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1801; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 3/11 1801; став парохом у Петликівцях, зарваницького деканату, бережанського округа.

376. Слимаковський Іван родж. 1772, син Івана, міщанина в Белзці; вступив на I р. філ. 1796/7; скінчив студії 1802; висвяч. 21/12 1802; став парохом у Сервірах, зборівського деканату, золочівського округа.

377. Савчук Іван вступив на I р. філ. 1797/8; в р. 1801/2 був педелем III року studii rutheni і цензором 2 числа кімнати. Умер 28/9 1802.

378. Стефаніцький Григорій родж. 1777 у Підусіль-

ній, бережанського округа; вступив на I р. філ. 1797/8; скінчив студії 1803; з поведення дістав ноту: exemplaris; був парохом у Соснові, зарваницького деканату; умер 8/8 1835.

379. Ступницький Григорій родж. 1774, син Василя, пароха в Костеневі, болотнянського деканату, львівської еп.; скінчив нормальну школу; вступив на I р. філ. 1796/7; покінчив студії 1803; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 3/4 1804.

380. Стопневич Василь вступив на I р. філ. 1798/9.

381. Свидницький Іван родж. около 1780; вступив на I р. філ. 1798/9; в р. 1803 був на III р. богословя; скінчив студії 1804; був парохом в Улицьку, потелицького деканату; умер 5/8 1828.

382. Стесловнч Федір родж. 1775, син Якова, пароха в Слободі, козлівського деканату, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1806; висвяч. 19/10 1806.

383. Стисловський Григорій вступив на I р. філ. 1799/1800.

384. Сайовський Іван родж. 1770, вступив на I р. філ. 1799/1800. Ходив на studium ruthenum аж до його знесення, опісля доучувався в Красноцущі; висвяч. 1816; був парохом у Білій, потелицького деканату.

385. Сайовський Григорій родж. 1779 в Щирці, жовківського округа, перемиської еп., потелицького деканату; вступив на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1807; висвяч. 1808; був парохом у Ваневі, белзецького деканату.

386. Сосевич Василь вступив на I р. філ. 1799/1800.

387. Скопчинський Василь родж. 1779, син міщанина із Золотник, зарваницького деканату, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805; з поведення дістав ноту: fervidus, de cetero bonus; висвяч. 26/3 1806; був парохом у Филипківцях, королівецького деканату; умер 29/3 1839.

388. Сачкевич Осип родж. 1780, син Івана, пароха в Сморжі, галицького деканату і епархії; вступив на I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1806; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 20/10 1806.

389. Слоньовський Василь родж. 1785, син Антона, пароха в Рудні; вступив на I р. філ. 1800/1; скінчив студії своїм коштом 1809; висвяч. 16/3 1813; був парохом у Ключеві великім, коломийського деканату.

390. Суранович Василь родж. 1781, син Петра, пароха в Головецьку, скільського деканату, львівської епархії; вступив

на I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1806; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 26/10 1806.

391. Стеткевич Андрій родж. 1782, син Василя, міщанина в Стрілисках, львівської епархії; вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив студії 1807; висвяч. 24/1 1808.

392. Станкевич Михайло вступив на I р. філ. 1801/2.

393. Ступницький Іван родж. 1785, син Антона, шляхтича у Фразі, стрілиського деканату, львівської еп.; вступив на I р. філ.. 1801/2; скінчив студії 1808; висвяч. 24/3 1809; був парохом у Беньківцях, стрілиського деканату.

394. Сітковський Стефан вступив на I р. філ. 1801/2.

395. Стеслович Михайло родж. 1784, син Якова, рільника із Слободи, козлівського деканату, львівської епархії. Як сирота від дитиньства жив у Львові між убогими студентами при церкві св. Николая і удержувався за послугу в церкві. Вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив студії 1808; висвяч. 22/10 1808; був парохом у Шнирові, підкаменецького деканату.

396. Соханевич Юрій, син Василя, пароха у Верчанах, болехівського деканату. В Холмі висвячений на діякона, скінчив з поручення ґубернії тільки IV рік богословя studii rutheni 1798/9; висвячений на пресвитера 16/10 1799 у Львові; що до конґруї причислений до клиру antiquae educationis.

Т.

397. Тарнавський Михайло родж. 1760, син Олекси, пароха в Марморовичах, золочівського деканату; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 28/1 1794.

398. Терлецький Василь родж. 9/6 1767, син Івана, пароха в Поточисках, заліщицького деканату й округа; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 25/11 1793; був парохом в Острій, товмацького деканату; в р. 1832 перейшов на емеритуру.

399. Тарнавський Лев родж. 1772, син Федора, пароха в Любді, жовківського деканату, перемиської еп.; вступив на I р. філ. 1789/90; скінчив студії 1795; висвяч. 14/10 1795; був парохом у Краснім, буського деканату.

400. Ткачевський Стефан родж. 1766, скінчив у р. 1784 синтаксу в бучацьких Василян, а в р. 1786 3 кл. нормальну в Бучачі; вступив на I р. філ. 1790/1; син Івана, пароха в Незвисках; скінчив студії 1796; з поведення дістав ноту: probus; був парохом у Незвисках, жуківського деканату.

401. Тимінський Василь родж. 1764, син Івана, пароха в Печеніжині; вступив на I р. філ. 1791/2; скінчив студії 1797; був парохом у Саджавці, надвірнянського деканату.

402. Тимінський Іван родж. 1776, син Івана, пароха в Печеніжині; вступив на I р. філ. 1791/2; скінчив студії 1797; був парохом у Саджавці, надвірнянського деканату.

403. Тарновецький Василь вступив на I р. філ. 1793/4; не скінчив студій; був у р. 1812 провізоричним управителем головної школи у Стрию, а в р. 1819 директором головної школи в Коломиї.

404. Тарновецький Григорій вступив на I р. фільос. 1793/4.

405. Томашевський Стефан родж. 1773, син Івана, пароха в Гологорах, глинянського деканату; вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1801; висвяч. 3/11 1801; був парохом в Осташівцях, зборівського деканату.

406. Тигринович Федір родом з Тучного; вступив на I р. філ. 1795/6.

407. Томицький Яків родж. 1767 р. в Лисятичах; вступив на I р. філь. 1795/6: видалений із семинарії 1799 ізза лихих обичаїв („ob morum pravitatem“).

408. Топольницький Іван син пароха, родж. 1772 в Дубаневичах, самбірського округа, перемиської еп.; скінчив 4. клясу нормальну; вступив на I р. філ. 1796/7. В р. 1800 за пиянство записано його в семінарії на копературу. В р. 1801 був директором хору. Скінчив студії 1802.

409. Тустановський Антін вступив на I р. філ. 1797/8.

410. Тисовецький Іван родж. 1772; вступив на I р. філ. 1797/8; скінчив студії 1803; висвяч. 1804; з перемиської епархії; був сотрудником у Яворові; умер 1834 р.

411. Тишкевич Федір, родом з Малнова, перемиського округа; в Холмі висвячений, на приказ ґубернії, скінчив тільки IV рік богосл. studii rutheni; причислений що до конґруї до клиру antiquae educationis.

412. Туркевич Іван родж. 1780, син Михайла, рільника в Ходовичах, стрийського деканату, львівської еп., звався властиво Туркус. Вступив на I р. філ. 1799/1800; скінчив студії 1805; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 20/11 1805; був парохом у Княжолуці, долинського деканату.

413. Топольницький Василь родж. 1782; вступив на

I р. філ. 1800/1; скінчив студії 1807; з перемиської еп.; був парохом у Рибчицях, дрогобицького деканату.

414. Терлецький Атаназій вступив на I р. філ. 1801/2.

415. Тулінський Гнат родж. 1785, син Василя, шляхтича у Фразі, стрілиського деканату, львівської епархії; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1808; висвяч. 24/3 1809; був парохом у Яблониці, надвірнянського деканату.

416. Терлецький Григорій родж. 1767, син Антона, пароха в Дудинцях, сяніцького деканату; вступив на I р. філ. 1802/3; скінчив студії 1809; висвяч. 1812; був капеляном у Вислоці горішнім, ясельського деканату; умер 23/12 1829.

417. Тацкевич Осип вступив на I р. філ. 1801/2; в р. 1805/6 був на III р. богосл.

У.

418. Уранович Іван вступив на I р. філ. 1787/8.

Ф.

419. Франкевич Матій родж. 1765, син Остапа, пароха в Молошковичах, перемиської еп.; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 1792; висвяч. 17/3 1793.

420. Франкевич Федір родж. 1769, син Василя, пароха в Ляшках єзуїтських, перемиського округа; скінчив 3 клясу нормальну у Львові 20/6 1788; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив 9/7 1793; висвяч. 7/3 1794; з перемиської епархії.

421. Федорович Іван родж. 1778, син Івана, міщанина в Миколаєві; вступив на I р. філ. 1797/8; скінчив студії 1803; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 1/11 1803; був парохом в Ожомлі, судововишенського деканату, а опісля у Тилиголовах, того самого деканату; умер 11/4 1829.

422. Филимоновський Михайло родж. 1778, син Івана, пароха в Жираві, ходорівського деканату, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1798/9; скінчив студії 1804; висвяч. 23/10 1804; був парохом у Болотні (Болотня), болотнянського деканату.

423. Фулісович Петро родж. 1780; вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив студії 1808; був парохом у Старисках, городецького деканату.

424. Фединкевич Гаврило родом з Козари, журавенського деканату, стрийського округа; ходив від 1800/1 до 1804 на studium ruthenum, а від 1804 перенісся до studium latinum, бо мав покінчену ґімназію. Скінчив студії 1806.

Х.

425. Хашинський Іван вступив на І р. філ. 1799/1800.

426. Хомич Василь родж. 1781, син Василя, пароха в Павелчі, галицької еп. і деканату; вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1806; висвяч. 26/10 1806; був парохом у Делієві, устецького деканату.

427. Хрущ Козьма родж. 1783; вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1809; висвяч. 16/12 1809; був парохом у місточку Янові, оброшинського деканату.

428. Хомич Яків вступив на І р. філ. 1801/2.

429. Хрущ Клим Василянин, вступив на І р. філ. 1801/2; в р. шк. 1804/5 був на III р. богословя.

Ц.

430. Цєсєльський Андрій родж. 1774, син Якова, пароха в Семиґінові, болехівського деканату, галицької еп.; вступив на І р. філ. 1792/3; скінчив студії 1798; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 24/10 1798.

431. Цурковський Никола вступив на І р. філ. 1792/3; скінчив студії 1798; з поведення дістав ноту: probus.

432. Цурковський Данило вступив на І рік фільос. 1799/1800.

433. Цурковський Іван вступив на І р. філ. 1800/1.

434. Церкевич Онофрей родж. 1784, син Стефана, пароха в Торговиці, львівської еп.; вступив на І р. філ. 1802/3; скінчив студії 1809; висвяч. 24/9 1810; був парохом у Рудниках, заболотівського деканату; умер 3/5 1831.

435. Цурковський Стефан, син Федора, пароха в Човганах, болехівського деканату; в Холмі висвячений на діякона, скінчив тільки IV рік богословя studii rutheni; висвячений на пресвитера у Львові 16/10 1799; причислений що до конґруї до клиру antiquae educationis.

Ч.

436. Чировський Роман родж. 1768, син пароха Осипа в Холоневі, львівської епархії; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 17/2 1793.

437. Чировський Семен скінчив нормальну школу; був 1798/9 на І р. фільософії studii rutheni.

438. Черниховський Василь вступив на І р. філ. 1788/9; в р. 1790/1 був на І р. богословя.

439. Чернецький Павло родж. 1775, син Василя, пароха' в Довголуці, скільського деканату; скінчив 4 клясу нормальну; вступив на I р. філ. 1795/6; в р. 1800 мав за пияньство кару посту. Скінчив студії 1801; висвяч. 3/11 1801; був парохом у Волі довголуцькій, стрийського деканату; умер 7/2 1831.

440. Червінський Стефан родж. 1774, син Федора, міщанина з Янова, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1801; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 3/11 1801.

441. Чвартацький Іван родж. 1776, син Івана, пароха у Вербові, болотнянського деканату; скінчив 4 клясу нормальну; був 4 роки учителем у нормальній школі („Professorem scholae normalis 4 annis egit") у Підгайчиках, потім 1 рік був писарем при домінії в Ушвиці. Вступив на I р. філ. 1798/9; скінчив студії 1804; висвяч. 24/11 1804; був парохом у Тустані, галицького деканату.

442. Чернецький Михайло родом з Урича, вступив на I р. філ. 1799/1800.

443, Чомкевич Гнат родж. 1781, син Андрія, міщанина із Стрия: вступив на I р. філ. 1801/2; скінчив студії 1807; висвяч. 25/3 1808; був парохом у Винограді, кулачківського деканату.

444. Чирський Федір, син Юрія з Лося, перемиської еп., родж. 1743; був якийсь час на studium ruthenum; висвяч. 25/12 1793; став парохом у Ємашові, сяніцького округа, перемиської епархії.

445. Чловековський Стефан-скінчив 1791 нормальну школу й вступив на фільософію 1790/1. Щоби удержатися, служив.

Ш.

446. Шушкевич Ілия родж. 1766, син Івана, пароха в Годові, вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; висвяч. 17/2 1793; з поведення дістав ноту: bonus. Дня 15/1 1794 став парохом Годова.

447. Шушкевич Яким вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: deses.

448. Шевадзуцький Іван родж. 23/1 1765, син Онофрея, пароха в Космирині, завалівського деканату, бережанського округа, скінчив нормальну школу; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав ноту: bonus; ви-

свяч. 9/7 1793; став зараз по висвяченню парохом у Стянках монастирського деканату.

449. Шепарович Яків родж. 1768, син Остапа, пароха в Лукавиці горішній, галицького деканату; вступив на І р. філ. 1792/3; скінчив студії 1798; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 24/10 1798.

450. Шумський Федір родж. 1772, син Луки, пароха в Лисятичах, стрийського деканату, галицької еп.; вступив на І р. філ. 1792/3; скінчив студії 1798; з поведення дістав ноту: exemplaris; висвяч. 24/10 1798.

451. Шараневич Матій родж. 1775, син Дамяна, рільника в Цуневі, оброшинського деканату; вступив на І р. філ. 1795/6; скінчив студії 1801; висвяч. 3/11 1801; був парохом у Монастирци, журавенського деканату.

452. Шухевич Остап 1778 родж. син Івана, шляхтича в Розвадові, роздольського деканату, львівської еп.; скінчив нормальну школу; вступив на І р. філ. 1798/9; покінчив студії 1804; висвяч. 23/10 1804 р.

453. Шадецький Іван родж. 1776, син Григорія, шляхтича з Молодькова, отинійського деканату; вступив на І р. філ. 1800/1; скінчив студії 1806; висвяч. 26/10 1806; був парохом у Старуні, станиславівського деканату; умер 28/9 1839 р.

454. Шевадзуцький Яків скінчив фільософію й І рік богосл. своїм коштом на studium ruthenum. Принятий до семинарії умер на чахотку 19/5 1803.

Ю.

455. Юркевич Іван вступив на І р. філ. 1799/1800.

456. Юнович Іван родж. 1777, син Петра, рільника в Завадові, стрийського деканату, львівської епархії; вступив на І р. філ. 1797/8; скінчив студії 1803; з поведення дістав ноту: probus; висвяч. 1/11 1803; був парохом у Якубівці, коломийського деканату.

457. Юревич Михайло вступив на І р. філ. 1801/2.

458. Юркевич Григорій вступив на І р. філ. 1802/3.

Я.

459. Янкевич Олекса родж. около 1762, син Якова, капеляна Василянок у Язлівци; вступив на І р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав замітку: litigiosus, im-

patiens disciplinae: висвяч. 17/2 1793; був парохом у Незнанові, буського деканату; умер 2/7 1832 р.

460. Янович Федір родж. около р. 1769, син Івана, пароха в Черчи, бережанського округа. львівської еп.; вступив на I р. філ. 1787/8; скінчив студії 2/7 1792; з поведення дістав замітку: litigiosus, impatiens disciplinae; висвяч. 17/3 1793; був парохом у Слободі, козлівського деканату,; умер 20/7 1832.

461. Янович Михайло родж. 9/6 1770, син Константина, пароха в Лучинцях, бережанського округа, рогатинського деканату, львівської еп.; скінчив нормальну школу; вступив на I р. філь. 1788/9; скінчив 14/7 1793; висвяч. 28/1 1794; був парохом у Шумлянах, заваліського деканату.

462. Якимович Василь родж. 28/2 1770, син Луки, пароха в Турю, львівської еп.; вступив на I р. філ. 1788/9; скінчив студії 14/7 1793; висвяч. 5/2 1794; був парохом у Турю (Турє), брідського деканату.

463. Яворовський Олекса родж. 1763, син Михайла, пароха в Орельці, заболотівського деканату, галицької епархії; скінчив синтаксу в бучацьких Василян і 3 клясу нормальну; вступив на I. р. філ. 1790/1; скінчив студії 1796; висвяч. 2/11 1796; був парохом у Бедриківцях, більчецького деканату.

464. Ясинський Олекса вступив на I р. філ. 1790/1; в р. 1792/3 був на I році богословя.

465. Янович Филип родж. 1773, син Юрія, пароха в Красносельцях, поморянського деканату, львівської епархії; вступив на I р. філ. 1792/3; скінчив студії 1800; висвяч. 4/11 1800; був парохом у Юнашкові, бурштинського деканату; умер 31/7 1831.

466. Якимович Стефан родж. 1774, родом з Малкович, оброшинського деканату, львівської еп. й округа: вступив на I р. філ. 1795/6; скінчив студії 1802; висвяч. 19/4 1819.

467. Яремович Федір родж. 1777, син Якова, рільника з Тарнавки, скільського деканату, львівської еп., скінчив норм. школу; вступ. на I р. філ. 1798/9; скінчив студії 1804; висвяч. 31/7 1804.

468. Ящевський Іван вступив на I р. філ. 1798/9.

469. Яворський Іван вступив на I р. філ. 1801/2; в р. 1804/5 був на II р. богосл.

470. Якимович Петро родом з Малкович, оброшинського деканату. львівського округа й епархії; родж. 1769. У р. 1785 скінчив III клясу ґімназії (синтаксу); з браку удержання перервав науку в ґімназії й був писарем в урбаріяльній канцелярії. В році 1788/9 був на I році фільос. studii rutheni.

2) Слухачі василянського studii rutheni в Краснопущі.

До слухачів studii rutheni належить ще кількох Василян і світських священиків, котрих визбирав я в Liber ordinatorum 1799—1829 львівської епархії. Скінчили вони приватно в Краснопущі богословські студії в руській мові, а були се розбитки переважно із скасованого studium ruthenum у львівськім ліцею. Користаючи з безвихідного положення слухачів розвязаного studium ruthenum, що із ріжних причин не вспіли до кінця 1809 зложити іспити, вербували Василяни їх до себе і завели в Краснопущі приватні студії богословські in lingua ruthena. Маємо вістки, що се домове studium ruthenum тривало до р. 1814. Слухачів його знаємо тільки тих, що висвятилися у Львові, а найшлось би їх безсумнівно більше, якби вдалося переглянути недоступні для дослідників архиви Василян і книгу свячень перемиської епархії, не згадуючи вже навіть про книгу свячень холмську. Поки що подаємо тих, що вписані у львівській книзі свячень:

1. Маврикій Галькевич родж. 1785, син Івана, пароха в Дубовиці, войнилівського деканату, Ч. св. В. В.; висвяч. 3/7 1814.

2. Йосафат Качановський родж. 1785, син Петра, дяка в Station Станіславчику малім, ніжанковецького деканату, перемиського округа, Ч. св. В. В. висвяч.; 2/2 1814.

3. Серапіон Бочкай (Botzkay) родж. 1787, син кріпака („plebei“), Вартоломея у Фільварку в Угорщині, із спижського комітату; висвяч. 2/2 1814.; Ч. св. В. В.

4. Натанаїл Ціхольський родж. 1782, син Василя, пароха з Дашівки, устрицького деканату, сяніцького округа; висвяч. 2/2 1814; Ч. св. В. В.

5. Варнава Кульматицький родж. 1782, син Івана, кріпака (plebei) з Башні, кобильницького деканату, жовківського округа; висвяч. 2/2 1814. При кождім з тих Василян зазначено, що є „privati studii theologici rutheni, scit tamen latine“. Значилоб те, що набули вони собі знаннє латинської мови, але не мали скінченої цілої ґімназії, бо в противнім разі булиби кінчили студії богословські в латинській мові.

6. Маркевич Іван родж. 1786, син Петра, рільника в Гаях старобрідських, скінчив науку в краснопущанськім монастирі, не складавши чернечого обіту („studia theologica privata in monasterio (sc. у Краснопущі) absolvit“); висвяч. 13/5 1815.

7. Дилінський Лука родж. 1782, син Михайла, пароха

в Трофанові, станиславівського округа; учився в краснопущанськім монастирі: пастирського, морального і догматичного богословя in lingua patria; висвяч. 31/10 1817. Був парохом у Сільці (Сілець), галицького деканату.

На тім кінчу спис слухачів studii rutheni, при чім мушу завважати, що число їх і вістки про них можнаби ще в неодному доповнити, якби була спромога і дозвіл переглянути архив митрополичої капітули у Львові, перемиської капітули і василянські архиви. Одначе в кожному разі те, що я тут подав, послужить дальшим дослідникам за основу, котру доповнять з жерел мені покищо невідомих, бо недоступних.

X.

Знесеннє studii rutheni.

Зарід смерти носив руський научний інститут вже при свойому заснованню. У фундаційнім документі зазначено виразно тимчасовість інституту: „Як довго нема достаточного числа українських клириків, свідомих латинської мови... закладається окремий провізоричний научний інститут в руській мові“. Професори інституту були провізоричними, надзвичайними професорами. Урядова назва інститута була: „Провізоричний научний інститут в руській мові“ (Provisorische Lehranstalt in ruthenischer Sprache“ або по латински: „Studium ruthenum“ [1]). Коли розходилося нераз чи про заснованнє нової катедри, чи обсаду опорожненої, чи в загалі о признаннє яких прав професорам, або слухачам інститута, заєдно виступав уряд із замітом, що се є провізоричний інститут і посував свою ощадність до крайности.

В р. 1792 поручив Ангеллович виклади ексеґези в studium ruthenum М. Гарасевичеви. Ґубернія згодилася на то, але рівночасно запитувала (в четвертім році існування сего інститута!), коли вже буде можна ввести всі виклади в латинській мові, себто чи вже не пора знести studium ruthenum! [2]).

У відповіди на рекурс питомців studii rutheni проти меншої конґруї, виразно зазначила дня 10/5 1792 ґубернія: „Згаданий научний інститут є тільки провізоричний і має, по думці цісарської постанови, перестати існувати, як тільки се буде можливе“ [3]).

[1]) Арх. дух. сем. 1787. Ґуб. з д. 22/3 1787 ч. 6.466. [2]) Proth. Consess. 1792. ч. 661,824. [3]) Арх. дух. сем. 1792. Ґуб. з д. 9/2 1792 ч. 4.066; з д. 10/5 1792 ч. 13.750.

„Молодіж буде більше горнутись до studium latinum“, писала тоді ґубернія, „як побачить, що більше дбається про той інститут, бо в противнім разі ставби провізоричний руський інститут научний доконечністю і воно так виглядає, немовби консисторія хотіла його таким зробити“[1]). В виду таких поглядів уряду на studium ruthenum, вже зразу можна було бути певним, що уряд скористає з найблищої нагоди, щоби позбутися хвилево, що правда, потрібної, але впрочім з огляду на задушевні ґерманізаційні пляни ненаручної собі інституції. А між тим в міру помножування числа ґімназій і поліпшення дотації духовенства, збільшалося з кождим роком число кандидатів, свідомих латинської мови, значить, відпадала і зменшувалася потреба існування studii rutheni. І спонука до скасування стала виходити від сторони, від котроїби найменше можна було надіятись такого кроку, а саме з боку ректорату ґенер. семинарії. З кождим бо роком наспівав до studium ruthenum що раз гірший континґент кандидатів, а се відбивалось на піврічній клясифікації їх поступів, предкладаній ґубернії і придвірній комісії. Звідти знову без упину приходили докори, догани і упімнення для ректора і префектів, за недостачу надзору і пильности в переводженню домашних корепетицій. А між тим вина була не по стороні ректора і семинарської управи, тільки в тій обставині, що спосібнійші студенти воліли кінчити ґімназію, а потім studium latinum, бо се давало кращі користи на будуче, як studium ruthenum. Тому й не диво, що той сам Сабатовський, котрий від р. 1797 зводив завзяту боротьбу в обороні studii rutheni, в році 1801 „uczynił żwawą remonstracyę o niepotrzebie ruskich nauk z przyczyny, iż iuż nader wielka liczba iest słuchaczów łacińskich nauk“[2]). Вже в тім році було загальне переконаннє в професорських кругах у Львові, що небавом послідує скасуваннє studii rutheni. Впав тоді переполох на професорів studii rutheni, що не мали рівночасно латинської катедри або якого іншого сталого приміщення. Лаврівський просив тоді дуже о посаду канцлера при перемиській капітулі[3]), а Лодий вніс просьбу о катедру льоґіки, етики і метафізики на Ягайлонськім університеті. Академічний сенат так підтримував його просьбу: „Через скасуваннє провізоричного руського інститута научного, що небавом повинноби наступити, мусівби він по причині свого спенсіонування стати тягарем научному фондови, і ледви чи лучиться вдруге так легко нагода його знов десь примістити“[4]). Одначе повільний спосіб по-

[1]) Ibidem. [2]) Моя розвідка: Op. cit. ст. 67 і Cfr. фреквенція в stud. ruth. і lat. [3]) Ibidem. [4]) Арх. льв. унів. Персон. акти ч. інв. 563.

*

лагоджування всяких справ у австрійській бюрократичній машині і жалі обох руських консисторій на брак духовенства спричинили, що й справа скасування studii rutheni відволіклася ще на 2 роки. Що правда, зголошувалось що раз більше кандидатів до studium latinum, але й богато зпоміж них переписувалось на другі виділи, бо світське званнє давало тоді більші користи. Ґубернія від року 1797 жадала від часу до часу то від консисторій, то від богослов. виділу думки про лік проти сеї обставини, „що тутешні слухачі богословя виявляють неохоту до духовного звання“ [1]). Отже все ще ґубернія боялася мари браку духовенства і не спішилась із скасуваннєм studii rutheni, хоча сего домагався рішучо Сабатовський.

Наступило воно аж тоді, коли по знесенню консессу придвірним декредом з дня 22/9 1802, введено знову директоріяти студій і директором богословських студій став вірменський архиепископ, І. Шимонович [2]). Він зразу віднісся ворожо до studium ruthenum, бо розумів добре, що доки істнує studium ruthenum, доти руські професори будуть мати перевагу на богословськім виділі. Справа стояла так, що в разі недуги, чи смерти, чи уступлення професора латинської катедри, уряд радо надавав суплєнтуру чи стару катедру lat. studii професорам studii rutheni [3]), впрочім сам уряд радо заводив кумуляцію катедр lat. і ruth., щоби за руську катедру платити тільки половину платні. Виразно висказав Шимонович свій погляд дня 6/8 1803, підтримуючи свойого земляка Теодата Марамороша проти Лаврівського, щоби йому надано суплєнтуру катедри лат. морального богословя, а не Лаврівському, за котрим промовляла ґубернія. Захвалюючи свого пупіля, а закидаючи Лаврівському кумуляцію катедр, подавав між иншим й такий мотив: „Треба також і те взяти під увагу, що (sc. Мармарош) є вірменського обряду священиком, отже годиться, щоби приймати професорів зріжного обряду в цїли викликання емуляції між самими професорами, від чого залежить великий успіх у вихованню молодежи, а тепер крім одного професора (sc. Франца Ксав. Захаріясевича) всі инші професори богосл. виділу є одного обряду (sc. греко-катол.)“ [4]). Обнявши уряд директора богослов-

[1]) Proth. Consess. 1797. ч. 391,411. [2]) Finkel: Op. cit. ст. 164. [3]) Proth. Cons. 1802. ч. 25 і чимало других місць. [4]) Арх. льв. унів. Перс. акти ч. інв. 713. Арх. Намісництва: Університ. акти 8 А.: 1804 до ч. 40.423 8/а. Моє підчеркненнє.

ських студій, поставив Шимонович внесок на знесеннє studium ruthenum. Щоби обезпечитись від евентуальних докорів з боку обох гр. кат. консисторій, віднеслася до них ґубернія дня 12/5 1803 ч. 12.162 із запитом, чи вже пора почати постепенну касату studii rutheni із шк. роком 1803/4. Перемиська консисторія відповіла дня 2/6 1803 ч. 832 ось так: „Тому що зголошується достаточне число для тутешньої епархії кандидатів о стипендію на фільософію в лат. мові, заявляє консисторія, що з сеї причини не підносить ніякого заміту проти знесення I курсу фільос. студій, котре може наступити ще з початком будучого шк. року“. В неприяві Ангелловича підписали ту ноту Шпоньріні, 1. радник консисторії і ґенер. вікарій та Фединкевич. Дня 13/6 1803 до ч. 836 дала відповідь львівська консисторія: „В наслідок високого розпорядку з дня 12/5 1803 ч. 12.162 заявляється, що можна з будучим шк. роком знести I курс фільос. студій в руській мові, бо тепер є достаточне число таких кандидатів духовного звання, що образуються на фільософії і богословю в латинськім научнім інституті“. Підписали відповідь еп. Никола Скородинський і крил. М. Кежевський[1]).

Я нарочно навів обі відповіди консисторій, бо з них ясно показується, що під натиском уряду обі консисторії не мали відваги станути в обороні studii rutheni, яко провізоричного інституту, а дальше виходить, як неоправдані є докори під адресою професорів studii rutheni, немов то вони макаронічною мовою викладною, а молодіж домаганнєм польської мови спричинили знесеннє studii rutheni. Австрійський уряд скориставши із домагань Сабатовського, академічного сенату, а головно Шимоновича, сповнив тільки те, що заповідав у фундаційній грамоті studii rutheni, а саме що „доки нема достаточного числа руських духовних кандидатів свідомих лат. мови і спроможних у тій мові скінчити фільос. і богосл. студії в такім обємі, як їх викладається на тамошнім університеті, без сумніву є доконечне основати окремий провізоричний інститут научний в руській мові для свідомих тільки краєвої мови“; коли отже те условє відпало, уряд міг сміло приступити до ліквідації studii rutheni. Так само й обі консисторії, не виборовши в своїм часі зрівнання обох сту-

[1]) Арх. дух. сем. 1803.

дій (latini i rutheni), не сміли обстоювати дальшого існування studii rutheni, коли відпала до сего головна причина.

Дня 1/7 1803 видала ґубернія такий розпорядок: „Тому що для епархій грецького обряду є достаточне число таких кандидатів духовного звання, котрі можуть на фільософії і богословю вчитись у латинській мові, і наспіла пора начати касуваннє руського научного інститута, поручено директорови фільософічних студій, щоби з днем 1/9 1803 завісив науку в руській мові на I році, а з днем 1/9 1804 на II році. Директорови богословських студій поручено з днем 1/9 1805 завісити науку на I році богословя в руській мові і в такий спосіб у слідуючих роках заєдно завішувати науку дальшого курсу аж до остаточного скасування руського научного інститута“[1]).

І началося повільне конаннє studii rutheni. З початком шк. року 1803/4 замкнено I рік, а з початком 1804/5 II рік руського фільософічного інститута. Вже заздалегідь пригадував директор фільос. студій ґубернії, що треба замкнути платню професорам, котрі вчили на I, зглядно II році[2]). З початком 1805/6 шк. року перестав істнувати I рік богословя, з початком 1806/7 II рік, 1807/8 III рік, а 1808/9 IV рік богословя. Хибно подав проф. Фінкель, що виклади і корепетиції на богословю привали ще кілька літ, та що їх тримали префекти студій, але ті учителі не входили в університетський етат“[3]), бо виклади богословські studii rutheni відбувались подібно, як і latini дальше в ґенер. семинарії. Коли з початком 1806 року забрала ґубернія одно крило семинарії на військову лічницю, перенесено також виклади studii lat. і ruth. до ліцейного будинку. По кількох місяцях звернула ґубернія семинарії занимані військом кімнати і тоді знов перенесено богословські виклади studii lat. і ruth. до семинарії і тільки деякі виклади відбувалися дальше в ліцейнім будинку, бо в семинарії осталися ще військові движимости[4]). Правда, що Шимонович, директор богосл. студій, просив придвірну комісію, щоби виклади відбувалися у ліцею, але ґубернія вспіла перенести негайно в р. 1808 всі богословські виклади до семинарського будинку[5]). Щойно в р. 1809 добився Шимонович свого, бо дня 12/2 1809 вирішила придвірна комісія, щоби з II півроком перенести всі богослов. студії в цілости до ліцейного будинку, а в семинарії залишено тільки богосл. виклади studii ruth. на IV році, котрі й так

[1]) Арх. дух. сем. 1803. Ґуб. з д. 1/7 1807 ч. 17.044. [2]) Finkel: Op. cit. ст. 95. [3]) Proth. Cons. 1806 ч. 7, 14 і 16. [4]) Proth. Cons. 1806 ч. 68, 78, 117. [5]) Proth. Cons. 1808 ч. 331, 352, 353, 354.

з кінцем II півроку шк. року 1808/9 перестали істнувати. Ще до 1/9 1809 підлягали богословські студії в руській мові дальше директорови богосл. студій і мали аж до свойого цілковитого вигаснення урядовий характер, а професори погасаючого studium ruthenum входили в університетський етат. Що року мусів директор богосл. студій предкладати звідомленнє ґубернії про стан тих студій, число слухачів і про професорів, а саме як довго їм ще платня належиться. Свідчать про те протоколи дійства ректорату ґенер. семинарії з літ 1805—1809. З днем 1/9 1809 перестало зовсім існувати studium ruthenum. Недобитки його, що не вспіли поскладати іспитів, найшли по 1/9 1809 захист і дальше продовженнє руських викладів у монастирі Василян у Краснопущі. Богатьох з поміж них, що найшлися по скасованню studii rutheni у безвихіднім положенню, вступало до Василян. У Краснопущі існували руські богословські курси по р. 1814[1]), так що можнаби сей рік уважати кінцевим для studii rutheni[2]).

2. Причини знесення studii rutheni.

Першою і найважнійшою причиною була провізорія інституції, подиктована хвилевою потребою, браком клириків свідомих латинської мови. З хвилею, як через поліпшеннє дотації духовенства і через помноженнє ґімназій стало напливати достаточне число кандидатів, що покінчили ґімназію, мусіло закінчити життя studium ruthenum. Уряд добре тямив про провізоричний характер studii rutheni і тільки ждав на пригожу до скасовання хвилю. Менча конґруа, як для вихованців studii latini, відстрашувала від него укінчених ґімназистів; бачимо се наглядно в р. 1792. Саме тоді впровадив уряд менчу конґруу для бувших слухачів studii rutheni і пригадав постанову придвірного декрету з дня 22/3 1787, яка виключала їх від достоїнств і висших церковних чинів та від кращих парохій. Тоді внесли негайно ті слухачі studii ruth., що мали укінчену ґімназію, просьбу о дозвіл на перехід із studium ruthenum до latinum.

Менча дотація зменчувала ціну вихованців studii rutheni, як кандидатів до подружа. Найвищу ціну мали вихованці studii latini, середну питомці studii rutheni, а найнизшу кандидати на холмчаків, що причислялися до клиру antiquae educationis без конґруї.

---

[1]) Огоновський; Op. cit. ст. 57. [2]) Капіт. бібл. Liber ordinat. 1787—1802, 1799—1829.

Відстрашувало від studium ruthenum укінчених ґімназистів понижуваннє того studium і його вихованців з боку професорів і питомців studii latini.

Професори studii rutheni знаючи, що заведеннє є провізоричне і що вони також провізоричні, завчасу оглядалися за иншим приміщеннєм. Дальшою причиною знесення studii ruth. була недостача підручників, спричинена браком університетської друкарні і ощадністю австрійського уряду. Професори зладили були всі підручники „in lingua patria“, але уряд не хотів їх узяти на свій наклад, а тим менче не хотіли давати свойого накладу приватні книгарі, знаючи, що се тільки провізорія. Знеохочувала професорів до studium ruth. ощадність уряду, котрий радо заводив кумуляцію катедр, обнижуючи платню за руські катедри до половини, а то й забуваючи платити, зглядно обкроюючи платню. Майже кождий суплєнт мусів заєдно рекурсувати до Відня в справі платні. Не одного вже спольщеного кандидата відстрашувала й макаронічна мова, зарівно трудна для нього, як і латинська. Від 1800 року стали вступати до studium ruth. чим раз слабші і тупійші питомці, бо що кращі кінчили ґімназію і йшли до studium latinum. Через то клясифікація слухачів studii ruth. з кождим роком ставала гірша. Ґубернія, не входячи близше в причини, все ганила ректорат за недостачу нагляду. Тому ректор Сабатовський сам домагався знесення studii rutheni, бо воно накладало майже однакові обовязки, як studium latinum, а давало о половину менче прав. Тому знесеннє його перейшло непомітно, без ніякого протесту чи жалю з боку тодішних передових руських кол.

XI.

Користи із studium ruthenum.

Коли приглянемося користям із studium ruthenum, то вони дійсно великі. Найбільшу користь мала з него та вічно голодна та вічно ощадна Австрія, бо більша половина, а при кінці майже 3/4 слухачів слухачів утримувалися своїм коштом, а професори коштували половину тілько, що в studium latinum або й менче. Таким чином Австрія при помочи studii rutheni випродукувала скоро і з дуже малим видатком із свойого боку просвічених священиків, своїх урядовців. Перепускаючи через однорічну науку в studium ruthenum холмчаків, вона робила з них придатний матеріял до своїх цілей, витворювала сільських священиків, котрим не треба було нічого платити, а котрі службу уряд-

ничу сповняли на рівні з вихованцями studii latini i rutheni. Питомців studii rutheni мав уряд цілком у своїх руках. Уряд був певний, що кождий з них стане священиком, бо дорогу до инчих факультетів мали вони замкнену. Не треба було побоюватись дезерції з богословських студій, як те нерідко на studium latinum лучалося. Питомець studii rutheni всіми силами прямував до свячень, бо в світськім званню чекали на него низчі суспільно становища: народного вчителя, вояка або панського двірського писаря, дієтара в уряді, або мандатора.

Великі користи принесло studium ruthenum для руської суспільности в Галичині. Воно заповнило скоро недостачу просвіченого духовенства і стримало масову, шкідну продукцію холмчаків-невіж, а хочби й вихованців епархіяльних семинарій, котрі від studium ruth. стояли під зглядом богословського знання о много низше. Через те, що питомців studii rutheni понижувано за їх викладну мову, вщіплювано в них саме національну гордість і приневолювано саме чванитися нею. Питомці studii rutheni знали своє письмо (скоропись і гражданку) та кирилицю, дома в себе вживали, як розговірної, рідної народної мови, менче польонізувались, бо були менче приступні до польської пропаґанди. Переважна часть діячів з часів Шашкевича, а передусім 1848 року, се сини колишніх питомців епарх. семинарії, а передусім studii rutheni. Їх доми, в котрих плекано свою мову і обряд, були наче оазами серед підпадаючих сильно під вплив польонізації вихованців studii latini. Як примір наведу тут один факт із своєї родинної традиції. Мій дід по матери Теофан Глинський, відомий діяч, був сином Антона Глинського пароха Довгого, колишнього вихованця studii rutheni. В домі Антона Глинського, а потім його сина Теофана, всі мусіли говорити тільки по українськи; навіть Поляки кревняки чи чужі, примінювалися до сего звичаю, бо знали, що так має бути, шо так собі господар дому бажає.

Вихованці studii rutheni були ліпшими парохами на селі о стільки від питомців studii latini, що вивчившись богословського знання, що правда, в макаронічній мові, але все таки зближеній до народної, потім у науках для народу ліпше могли використати набуте знаннє, як питомці studii latini. Як довго існувало studium ruthenum, хоча уряд про него не дбав, не проявлявся ще так великий брак знання рідної мови, зглядно мови і письма церковно-славянського, як се настало по скасованню studii rutheni. Бувало нераз за часів існування stubii rutheni, що питомець stu-

dii rutheni вчив питомця studii latini письма і мови церковнословянської. Сам факт існування studii rutheni, руських викладів на університеті, відіграв визначну ролю в будженню народної свідомости в 1848 р., підбадьорував у визвольній боротьбі зпід впливів ґерманізації і польонізації, кріпив віру в живучість мови, котра колись на університеті мала право громадянства. На „з'їзді учених" в 1848 р. послужив факт існування studii rutheni (1787—1814) найбільше переконуючим арґументом, що українська мова надається до фільософічних, богословських і ґімназійних викладів. Секція фільософії і природописних наук під проводом др. Івана Гарасевича, колишнього професора studii rutheni, порішила на 2 засіданні: „Що торкається можливости викладів з обсягу фільософії й природописних наук у народній мові в нашім краю, її доказав д. Головацький, предложивши давні українські рукописи, котрі відносились до льоґіки й метафізики, з яких викладано на львівському університеті від 1786 до 1808. В тій самій мові були видані й природописні науки". Секція богословя на засіданні дня 21/10 1848 порішила: „Що до питання: чи теперішня недостача руських богословських підручників може бути на перепоні, щоби виклади богословя в руській мові зараз з слідуючим курсом могли розпочатися, замітив свящ. Гарасевич, що такі виклади тут вже були, а тим самим знову легко бути можуть, що він сам викладав догматику в українській мові й нині її викладати готов. Добавлено при тім, що деякі виклади богословських предметів з тих часів вже по части видруковані, по части находяться в рукописах. Тим самим порішено згадане питання в сей спосіб: що виклади всіх богословських предметів в руській мові моглиби вже з слідуючим шкільним роком розпочатися" [1]).

З факту існування studii rutheni пробували кувати капітал для себе й своїх задушевних плянів також галицькі обєдинителі, щоби параліжувати відродження народнього руху в початку 60-их років. Яків Головацький, рецензуючи „Руску Читанку для высшой гимназіи" зладжену О. Торонським, писав дня 28/9 1863: „Читанка обіймає літературні твори від Котляревського, котрого звичайно уважають угольним каменем найновійшого періоду. Одначе тому, що читанка призначена перед усім для галицьких Русинів, на яких пробудженнє Котляревський не мав ніякого впливу, й тому, що його писаня задля односторонної, а саме гумористично-траве-

[1]) Историческій очеркъ основанія Галицко-рускои Матицѣ ч. 5. Львів 1850. ст. LV, LXVII.

стованої форми мали погубний вплив на українське письменство в Росії, бо в них національне життє загрязло так глибоко в болото щоденности й коршемнисти, що найновійші письменники не в силі увільнитися від сеї похибки, відповідалоби більше цїли починати найновійший період від 1772, який є дуже важний для нашого політичного й літературного життя. В такім випадку могли би робити початок уривки з колишніх університетських викладів професорів П. Лодія, Захаріясевича, Гриневецького та заразом зазначувати перехід церковно-словянської до руської мови. Вони булиби далеко відповіднійші, як травестована Енеїда“[1]).

Згадані слова вказують ясно, для яких цілей відгребував у р. 1863 Головацький studium ruthenum із забуття і його професорів. Всеж таки без огляду на укриту ціль пригадувано в той спосіб галицькій суспільности, шо українська мова мала колись право громадянства на університеті. Звідти походять ті із сентименталізмом і елеґійним тоном писані згадки про studium ruthenum в 70 роках 19 століття. Тут міститься жерело жалів і докорів під адресою тодішних професорів і суспільности, що допустили до загирення інституту, які в II половині 19 століття виразно почали відзиватись.

Жалі і докори зи загиреннє studii rutheni ростуть в міру зросту народної свідомости серед галицького громадянства, а стає ся справа ще більше актуальна з хвилею боротьби о львівський університет.

Годі одначе кидати каменем на тодішних професорів і суспільність, що допустили до скасовання studii rutheni, бо воно не давало таких користей і прав, як studium latinum, і тому, що латинську мову уважано загально за нову науку. Тодішні професори й суспільність мусілиби бути так свідомі національно, як ми зараз, щоби тоді обстоювати схотіли були „linguam patriam“, котра на рівні з польською в виду лат. мови загально признаної за научну, уходила за „vernacula“. Годі також докоряти їм за те, що вживали макаронічної мови, бо вони як діти свойого часу вживали такої мови, яку тоді загал уважав літературною. Польські дослідники, навіть так поважні як проф. Фінкель, притримуються инчої тактики. Щоби обезцінити ті виклади, подають вони, що руські виклади не утрималися, бо мова була ще нерозвинена і не надавалася до научної обробітки, з радістю нотують, що питомці

[1]) М. Возняк: Історія одної читанки. Наша Школа. Р. V. зш. 3. Львів-Чернівці 1913. ст. 187—8. Моє підчеркненнє.

і професори воліли польську мову, як тодішну руську, скрупулятно занотовують кожду похибку ґуберніяльного писаря, коли він у своїй німецькій наївности і глупоті замість ruthenisch написав russisch або polnisch і добувають з того дальший висновок, що тодішний уряд не знав ріжниці між польською, українською і російською мовою[1]), бо тодішна галицька суспільність сама тої ріжниці не знаючи, не повчила про неї уряду. Відповідь сим ученим ясна і з їх власної хати взята: а саме vice versa возьмім тодішних Поляків. Не заперечуть вони, що їх мова тоді була краще розвинена, як українська, що в тій мові викладано пасторальну і акушерію, що навіть професори Українці, як М. Гарасевич, М. Левицький, Ів. Хриз. Мохнацький і Дудкевич вводили польську мову в studium ruth., що Поляки тоді мали в уряді більші впливи, як Українці, а мимо того всего не переперли вони введення польської мови, як викладної, на університеті, бо латинська мова була тоді загально признана мовою науки. А прецінь, не зважаючи на те, нікому з тих польських дослідників і на думку не прийшлоби добувати з сего висновок про невиробленість польської мови до науки і т. п. Тим лекше булоби удалося Полякам ввести і утримати польську мову, бо помагали їм у польонізаційній роботі спольонізовані Вірмени: Шимонович, Потоцький, Мараморош і Захаріясевич і спольонізовані поповичі, прототипи тих „польських братів з руської семинарії“, яких так польські дослідники за їх польський патріотизм захвалюють, не догадуючись навіть, що на приклад, такий Яворський і Мохнацький то сини українських священиків, чи урядовців, колишніх вихованців ґенер. гр. кат. семинарії. Ні одному з Поляків на думку не прийшло ніколи докоряти Полякам професорам Ягайлонського університету, що не вводили тоді польської мови, як викладної, і ніодин Поляк не робить з того факту якихсь висновків про нездатність тодішної польської мови до научних викладів!

Між тим хотяйби професори studii rutheni були такі освідомлені, що самі булиб боролися о дальше існуванне studii rutheni, австрійський тодішний уряд бувби не допустив до дальшого існування сего інституту. Адже протягом існування studii rutheni раз у раз допитувався уряд, коли вже наспіє пора ввести латинську мову як викладну для всіх питомців. В найгіршім разі згодиласьби була Австрія на німецьку мову викладну замість латинської, але ніколи стало на якусь инчу народну, бо се противилося

[1]) Finkel: Op. cit. ст. 95.

задушевним ґерманізаційним плянам віденських правлячих кол. Один тільки докір можна би поставити професорам studii rutheni і тодішним передовим українським колам, що не старалися добити в уряду зрівнання вимогів принятня до studium ruthenum з вимогами принятня до studium latinum, а що за тим ішло, і зрівнання що до конґруї і доступу до вищих церковних достоїнств. Але й той докір бувби неоправданий, бо добивалися вони того, але уряд відмовляв. Ангеллович хотів ввести руську мову й на studium lat. фільософічнім, і руську пасторальну, але без успіху. Впрочім мусілиби були вони станути вище понад пануючий тоді загальний погляд, що научною мовою може бути тільки латинська. А не бачили вони, щоби Поляки добивалися для польської мови доступу на уніберситет, ба навіть німецькі професори противилися на фільософії введеню німецької мови замість латинської. Прецінь бачили вони, що зусилля деяких професорів Німців, особливо професора льоґіки Мартиновича 1789, а професора історії Ценмарка в р. 1789, щоби на фільософії завести вже в р. шк. 1789/1790 німецькі виклади, а принайменче, щоби дозволено Ценмаркови викладати „в рідній мові“, осталися без успіху. Навіть на медицині, а перед усім хірурґії дуже скоро від польської спершу мови викладної перейдено до німецької, бо училися на тім виділі переважно Жиди[1]). Отже годі від наших професорів studii rutheni вимагати, щоби они в супереч загально пануючому поглядови на рідну мову станули вище у тім зглядi від сучасних їм Поляків і Німців!

Що австрійський уряд уважав провізоричне studium ruthenum під умовим оглядом за рівновартне із studium latinum, доказом на те факт, що професори епарх. православної школи в Чернівцях складали перед професорами studii rutheni іспит, щоби одержати дозвіл на виклади. Дня 30/10 1807 зложив Гнат Гакман, архидіякон і тимчасовий професор у духовній православній школі в Чернівцях, іспит в руській мові з морального і пастирського богословя перед проф. Гриневецьким і Радкевичем та виявився спосібним до учительського уряду[2]). Гнат Гакман роджений 18/7 1772 у Вашківцях на Буковині, православний монах Ч. св. В. В.[3]) став скоро архидіяконом при черновецькій капітулі і тимчасовим професором у епарх. семинарії. По заснованню ґімназії

[1]) Finkel: Op. cit. 136—137. Архив Намісництва. Elenchus 1789. ч. 4841/19319. [2]) Арх. льв. унів. Перс. акти 1807. Ґуб. з д. 16/10 1807. ч. 42.385. [3]) Wurzer R.: Festschrift zur 100-jähr. Gedenkfeier der Gründung des Gymnasiums. Чернівці 1909. ст. 223.

в Чернівцях 1808 став провізоричним катехитом для православної молодежи, а від р. 1811 дійсним катехитом у ґімназії і на фільософічиих студіях. Обовязки катехита сповняв до р. 1820. Пізнійше був епископом. Помер дня 13/4 1873 у Відні[1]).

Studium ruthenum будило народну свідомість у професорів уже в своїх починах. Професори мусіли зладжувати переклади чи перерібки підручників „у краєвій мові“. І тоді мусіло виринати питаннє, якої мови вживати: церк.-словянської, російської, чи макаронічної, яку переказувала літературна традиція галицька, чи народної. Професори шукали за взірцями і розчитувалися в українських памятниках літературних старинної і середної доби і пізнавали минувшину свого народу, а тим самим доходили до народної свідомости.

Що до літературного дорібку стояло studium ruthenum на рівні із studium latinum. „Тези докторські, ті disputationes iuris і positiones theologiae були побіч деяких підручників шкільних, букварів і календарів, побіч едиктів і обіжників державних одинокою друкованою бібулою, котра виходила у Львові в одинокій у тих сумних часах, Піллєрівській друкарні. Признати треба по точнім зіставленню друків з тих літ, що щонебудь у Галичині появилося в останній четвертині 18 і в перших літах 19 віку друком „вязалося або з урядом, або з новим університетом, було на їх услугах і на власні їх потреби видане. В смертельнім немов приспанню дрімав довго дух народу“[2]). Так схарактеризував польський літературний доробок з тих самих часів, коли існувало studium ruthenum, проф. Фінкель, котрого о анімозію до стану й висоти польської культури в тих часах годі підозрівати. Одначе зараз випав проф. Фінкель з ролі безсторонного дослідника, коли прийшлося йому говорити про викладну мову і літературний доробок studii rutheni. Між тим те саме, що сказав проф. Фінкель про літературний доробок польський з тих часів, можемо сказати зовсім сміло і про український, а порівнаннє випаде ще більше в некористь Поляків, як порівнаємо культурні і матеріяльні засоби обох народів з хвилею прилучення Галичини до Австрії! Адже галицьких Українців перебрала Австрія з рамен розбитої Польщі прямо голих і босих! А, не зважаючи на те, в 15 літ по ревіндикації кипить між професорами Русинами літературна робота в тодішнім того слова значінню. Вони перекладають, пере-

[1]) Wurzer: Op. cit. 18, 223, 191. [2]) Finkel: Op. cit. ст. 140 і 141.

роблюють шкільні підручники, укладають букварі, пишуть докторські тези, інавґураційні промови, укладають катехизми, задумують писати історію свого народу, збирають матеріяли до історії унійтської церкви, зладжують граматики, розчитуються в памятниках старинної і середної доби, навязують научні і книгарські звязки з Віднем, Будапештом, Петербургом і Почаєвом, задумують ріжні літературні підприємства. А що так мало друком у тих часах появилося творів, головна вина не їх, а Австрії, все голодної, все ощадної. Навіть на шкільні підручники не хотіла Австрія дати накладу! В р. 1789 відмовила ґубернія Ставропигії, коли просила о зачет 300 злр. на печатаннє Лодієвого перекладу Бавмайстра![1]). Рівнож не допускала вона до заснования руської друкарні приватними фондами при ґенер. семинарії в р. 1796[2]). Сей друкарняний голод зобразив вірно Лаврівський у своїм поданню з дня 1 падолиста 1815 року до цісаря о дозвіл на заснования друкарні при ґенеральній семинарії. „Від ревіндикації Галичини“, писав він, „поступ наук не приніс сподіваної користи. Головною причиною того брак друкарень. Піллєр займаєть ся виключно друкованнєм патентів і обіжників, а Шнайдер друкує німецький і польський двотижневник. Ставропигійська друкарня, котра недавно відшукала свій виключний привілей, без огляду на евентуальні шкідливі наслідки його для літературної публики, при своїх внутрішних недомаганнях ледви чи піднесеть ся коли на степень доскона-лости. Друкарні в Перемишлі й Тернополі вбогі і марні. Наслідком того, наприклад, польська і церковно-слявянська біблія в Галичині така рідка й дорога, що священикови тяжко її докупитися. Рідко де можна набути книжку морального й катехитичного змісту. Не друкуються ані проповіди, ані гомілії, а инчі книжки теж незвичайно дорогі. Галицькі вчені (Феслєр, Гакет, Рорер) мусять друкувати свої писання в заграничних друкарнях, або резиґнують зовсім із наукової праці. Друкарня, яка давалаби духовним і світським людям потрібні й дешеві книжки, а крім сего ставалаби авторам у пригоді, дуже пожадана“[3]). Отже й на полі літературної роботи дали професори studii rutheni те, що могли і на що їх було стати. Научна ровень studii rutheni не була низша від ровени studii latini, бо хоча у studium latinum слухачі мали скінчену ґімназію, а в studium ruthenum переважно не мали, то макаронічна мова studii rutheni була зрозумілійша і лекша для

---

[1]) Архив Намісництва: Elenchus 1789. ч. 4.810/7.755. [2]) Proth. Consess. 1796. ч. 1057, 1073. [3]) Моя розвідка: Op. cit. ст. 99.

її слухачів, як латинська в studium latinum, так що вислід кінцевий з обох студій був однаковий, тим більше, що й обсяг научного матеріялу був майже тотожний. В одному тільки напрямі стояло studium latinum вище, що могло давати своїм слухачам доступ до вищої науки, подаваної в латинській мові, признаваній тоді загально за научну мову. Але й в тім напрямі тодішні університети нічого не робили, бо не ходило їм о плеканнє і двиганнє науки, тільки о скору, масову продукцію інтеліґентів-кандидатів на урядників.

Реасумуючи все, що сказано за і проти studium ruthenum, можемо сміло ствердити, що та научна й виховна інституція була одним з важних чинників підготовлюючих наше відродженнє в Галичині на переломі 18 і 19 століття і що її діячам належиться від нас вдячна згадка.

З пограничної українсько-московської переписки 1649—1651 р.

Подав *Іван Крипякевич.*

До зносин пограничних українських урядів з московськими воєводами за гетьманства Богдана Хмельницького опубліковано в Актах Южной и Западной Россіи т. III цілу низку листів ріжних прикордонних полковників, сотників і отаманів[1]). До сеї збірки додаємо тут сім невиданих дотепер листів, що переховалися в оригіналах Білгородського столу в московському Архиві Міністерства Юстиції.

Зміст листів такий. Роменський городовий отаман Юрій в листі до недригайлівського воєводи 11 мая 1649 р. повідомляє про увязнення злодія, що покрав коні „Москалів", що приїхали до Ромна на ярмарок зза кордону; інтересний тут термін „перейма" на означення заплати тому, хто перейняв коні від злодія (ч. 1). Полтавський наказний полковник Іван Іскренко 30 серпня 1649 р. передає волнівському воєводі вісти про похід Татар (ч. 2). Полтавський полковник Мартин Пушкар 5 червня 1650 р. відповідає білгородському воєводі в справі видачі якогось зло-

[1]) Юрко Годун сотник і Леон Іванович отаман глухівський 7/VII 1648, Акты ЮЗР т. III ч. 216; Михно Васкович, опішнянський отаман, 9/VI 1649, ч. 257; Васько Горбина, конотопський городовий отаман, 19/VIII 1649, ч. 269; Семен Ширай, почепський війт і отаман 24/XI 1648, Акты ЮЗР т. III доповнення ч. 17; Семен Ширай 10/II 1649, тутже ч. 24; Тимотей Степанович, константинівський сотник 21/II 1649, ч. 32; Крисько Прокопович, сотник, 6/III 1649, ч. 43; Іван Скиба, вепринський отаман, 14/VI 1649, ч. 49; Юско Паскевич і Андрій Кульга з Новгорода Сіверського, 5/IV 1649, ч. 52; Микола Гулановський (чи Тулановський), почепський сотник, 18/IV 1648, ч. 53; Семен Білий, глухівський городовий отаман, 7/V 1649, ч. 54; Іван Никифорович, погарський намісник, 26/V 1649, ч. 59; Степан Окша, полковник і Микола Гулановський, сотник почепський, 30/V 1649, ч. 61; Петро, городовий краснянський отаман, 9/VI 1649, ч. 63; Микола Гулановський, сотник і Семен Ширай, війт почепський, 11/VI 1649, ч. 65; Прокіп Шумейко, полковник ніжинський, 21/VII 1649, ч. 71; Мартин Небаба, борзенський полковник, 25/X 1649, ч. 85.

дія „Москаля“, — полковник не може вирішити справи без приказу гетьмана (ч. 3). Чернигівський наказний полковник Іван Шохів в листах з 23 і 26 мая 1651 р. переговорює з брянським воєводою про дозвіл козацьким послам перейти з Почепа через брянський уїзд до Рославля. В цих листах слідні особливости чернигівського діялєкту: „вуйско“, „полкувник“, „хрестянум“, „козакум“, „при туй границѣ“, „бюм чоломъ“ і под. (ч. 4, 5). Миргородський наказний полковник Михайло Ратченко в листі з 20 червня 1651 р. і полтавський наказний полковник Петраш Яковенко 29 червня 1651 р. передають каменівському воєводі вісти про татарські війська (ч. 6, 7).

Листи пограничних старшин звертають увагу своєю зверхньою канцелярійною формою. Всі вони складані на один зразок, — писарі мали перед собою готові формулярі, з докладною титулятурою своєї влади й адресата. Для прикладу: „Наяснѣшого Великого Государя Яна Казимера, Божиею Милостю Короля Полского... от Івана Шохова, полкувника наказного из Повку Чернѣговского... Божиею Милостю Великого Государя... Алексея Михайловича... в городъ Бранскъ до Столника и Воеводы“... Ця титулятура, подана тут в скороченню, є в листах дуже довга, займає звичайно пів сторінки. Без сумніву козацька канцелярія перейняла тут зразки, що вживалися перед 1648 р. Ся справа має свою невелику історію, над якою треба тут спинитися.

Формулярі переписки між польською річпосполитою і московською державою складено у переговорах, що велися про пограничні справи в 1646—1647 р. Тодіж вислано до польських пограничиих урядів на московському кордоні відповідні пояснення — „грамоти з написанням наших королівських і великого государя царя московського титулів, як і від котрих людей має бути писано в сторону московську, — тому що немало грамот... з похибками, часом з прибільшенням нашого, часом зі зменшенням титулу царя його милости, на Москві знаходиться і перед вельможним каштеляном київським (Адамом Киселем), великим послом нашим за найбільшу непристойність і зрушення вічного покою були обявлені і виговорювані“. Пізнійше в друге циркулярем з 27 листопада 1647 р. король напоминав, „щоби ніякі урядовці ні в якому ділі не сміли писати непристойно до воєвод і ні до кого иншого в московську державу, але щоби городничі, старости, державці, капітани і намістники в городах до московських воєвод і инших урядовців грамоти від себе давали, пишучи титули наші і царські з увагою, без прибільшення й уменшення,

сими словами: „Найяснійшого і великого Володислава IV, Божою милістю Короля Польського, Великого Князя Литовського і инших, — від кого саме, — Божою милістю Великого Князя Алексія Михайловича, всеї Руси самодержця і инших многих государств государя і обладателя“; а як що до боярина або окольничого, писати: „великому боярину господину“, до кого саме буде; а думним людям і воєводам писати тільки: „господину“[1]). Та польські уряди, не вважаючи на королівські вказівки, не дуже пильнували приписаних формул і викликали гіркі докори московської бюрократії, що „о чести великого государя его царского величества... пишутъ неостерегательно“[2]).

Колиж почалася переписка козацьких урядів з московськими пограничними воєводами, ся офіціяльна титулятура уживалася ще менше. Сам Богдан Хмельницький в перших листах до воєвод пише просто: „Вельможний пане Замятня Өедорович, столникъ и воєвода сѣвскій“... а навіть до царя відноситься з звичайним привітанням: „Наяснѣйшій, вельможный и преславный царь московскій, а нашъ многомилостивый государь и добродѣй“[3]). Можна уявити собі, яке згіршення викликали такі письма в Москві! Але на сі неформальности покищо не реаґовано, виступ Хмельницького був такий несподіваний, його сили такі грізні, що український гетьман міг писати, як хотів, „неостерегательно“, — і діставав з Москви чемні відповіди[4]). Щойно пізнійше, коли вже склалися ближчі відносини між Запорожським Військом та Московщиною, московські бояре домагаються, щоби українська канцелярія вернулася до давніх форм переписки й особливо пильнувала титулятури царського імени. Маємо на се характеристичний приклад. Конотопський городовий отаман Василь Горбина 19 серпня 1649 р. писав до путивльського воєводи про пограничні непорозуміння і почав лист такими словами: „Намъ велце ласкавый его царского величества воеводѣ путивльскому Семіонъ Прохоровычъ! Здоровя доброго и щасливого поваженя отъ Господа Бога вмс. зычу не иначе тилко, яко сами собѣ“[5]). Путивльські воєводи відіслали се письмо отамана гетьманові

---

[1]) Акты ЮЗРосіи т. III ч. 95 (московський переклад).

[2]) Письмо боярина Ал. Трубецького і ин. до Адама Кисіля 15/III 1647 р.; Акты ЮЗР т. III ч. 160.

[3]) Акты ЮЗР т. III ч. 197, 198.

[4]) Нпр. відповідь хотмизького воеводи, складена в Москві, на письмо Хмельницького без титулів. Акты ЮЗР т. III ч. 223.

[5]) Акты ЮЗР III ч. 269.

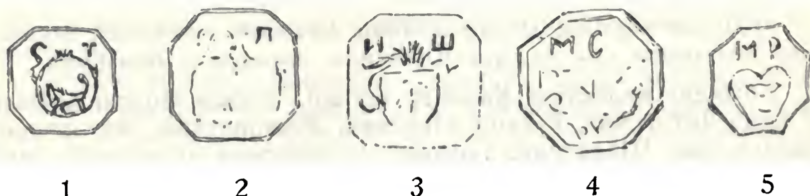
з дуже різким листом (21 серпня 1649 р.): „въ началѣ въ томъ листу титла и имянованья великого государя нашего царя и великого князя Алексѣя Михаиловича, всея Русіи самодержца и многихъ государствъ государя и облаадателя, его царского величества — не написано“, а в самому листі царське імя написано „непопригожу — послѣ имянъ нашихъ, и не по его царского величества достоинству и не сполна и не по посольскому договору и вѣчному докончанью“... Воєводи жадали конотопському отаману „учинить наказанье большое, чтобъ инымъ впередъ не повадно было такъ дѣлать и именованья царского величества писать не сполна и не попригожу“... Жадали, щоби гетьман приказав полковникам, сотникам, городовим отаманам і всяким урядовцям писати повні титули царя „и его царскоґо величества честь велѣть остерегать и писать велѣть справчиво“[1]). Богдан Хмельницький відписав на сі домагання просто і коротко (9 вересня 1649 р.): „Рачишъ вашмость писати до насъ, ускаржаючися на отамана городового конотопского Васка Горбина, же онъ въ начали листу и именованя великого господаря царя и всея Русіи самодержцы, до вашмости пишучи, не именовалъ... Теды мы о тоє просимо, абы, же тотъ отаманъ тителъ всѣхъ въ листѣ его царского величества не именовалъ, вашмость за зле не имѣлъ, бо есть чоловѣкъ простый и неписьменный“...[2]) На жаданнє, щоби всі письма писано з повними царськими титулами, гетьман не відповів ні словом, — немов зіґнорував се домагання. Але в дійсности бюрократичні вимагання Москви сповнювалися: сам гетьман у своїх письмах до Москви і до воєвод, переходить на церемоніяльну титулятуру, в його сліди ідуть теж нижчі козацькі уряди.

Але на далеких окраїнах, де не було вправних писарів, в титулах володарів роблено ріжні довільні зміни, так що в кождому листі є свої окремiности. Основним принціпом в цій пограничній кореспонденції було зачинати листи від імени короля. Звичайно королівське імя кладено в другім відмінку: „Наяснѣшого Великого Государя Яна Казимера... от Івана Шохова, Полкувника“... (ч. 4) — але часом виступав перший відмінок: „Божиею Милостию Казимер Пятий, Корол Полский, Великий Княз Литовский“... (ч. 2) — так що це читалося немов письмо самого короля, і щойно дальше виходило, що листи пише отаман... Деколи по імени

[1]) Акты ЮЗР т. III ч. 270.
[2]) Акты ЮЗР т. III ч. 276.

короля ставлено і імя гетьмана „Обладателя Великаго Богдана Хмелницкого, Гетмана Войска Єго Королевские Милости Запорозкого“ (ч. 2). Але є ряд листів, в яких король не згадується цілком, а є саме тільки гетьманське імя. В листі роменського отамана 1649 р. гетьманський титул є ще дуже простий: „Єго Милости Пана Богъдана Хмелницкого, Гетмана Войска... Запорозского“ (ч. 1). Але в листах полковників 1651 р. гетьман титулується немов монарх: „Божию Милостию Великаго Богдана Хмелницъкого, Гетмана Войска Запорозкого“... (ч. 7) і „Божиею Милостию Великого Государя Богдана Хмелницкого“ (ч. 6)... Це „Божиею Милостию“ стрічаємо рівночасно в листах наказних полковників миргородського і полтавського, — отже не був це тільки стилістичний недогляд одної полкової канцелярії, а свідоме звеличаннє гетьманського титулу.

До листів прибивано все печать, — але ніде не стрічаємо урядових полкових печатей, а тільки особисті печатки полковників. Не маємо матеріялу на це, щоби ствердити, чи тоді ще полкові канцелярії не мали своїх печатей, — чи може в закордонній переписці їх не уживано; може не стрічаємо полкових печатей й тому, що більшість наших листів писали наказні полковники, — може печать мав при собі дійсний полковник (але й полковник Мартин Пушкар не вживає урядової печати, а свою особисту). Подаю тут факсиміле пятьох печаток, зарисовані з оригіналів: 1. Юрія, роменського городового отамана, 1649 р. 2. Мартина Пушкаря, полтавського полковника, 1650 р. 3. Івана Шохова, чернигівського наказного полковника 1651 р. 4. Петраша Яковенка, полтавського наказного полковника 1651 р. 5. Михайла Ратченка, миргородського наказного полковника 1651 р.

1 2 3 4 5

ПЕРЕПИСКА.

1.

1649, 11 мая, Ромен. Юрій, роменський городовий отаман, до Дмитра Івановича Кирієва, недригайлівського воєводи.

Єго Милости Пана Богъдана Хмелницкого, Гетмана Войска Короля Єго Милости Запорозского, Божию милостию великого Государя, Царя і Великого Князя Алексея Михаиловича и въсея Русии Самодержца и многих государствъ Государя и Обладателя, Єго Царского Величества, аз Юрий атаманъ городовий руменъский, — пишу я до тебе, Дмитрие Иванович Кириевъ, воеводо недригайловъский, через ваших Москалей Ивашъка и Степашка из Устрелца[1]), которыи в нас были в городе нашом на ярмарку, теды все ихъ вашъ воръ лошада кобыл побрал и с тими лошадми побежал; теды ехал человѣкъ з Миргорода, Ониско, козак константиновский, поймал его, того вора, з лошадми, привел ихъ до нашего города, а тии Москале не нашли его, побежали его шукат, а я тут в городе своем прибарил его, далем его до мескего до вязеня, а тому Онисковѣ давал таляров два; онъ не взял, хотѣлъ коня взят, а тепер списал собе лист на мене, поехал до пана полковника. А сии Москале скоро приехали, я им отдал кони, а оны тилко перейми дали таляровъ два, а що я ихъ стравовалъ, дали вортовъ два, а теи праци не вѣдаю, што оны отратили во городех ездя, шукаючи вора, а вор [у] нас был. Теды я тут не чинил з того вора жаднои справедливости, отсилаю до тебе и до змове твоеи. Притом буд здоров и живи со мъною по друзкии. Писан в Ромнѣ року божого ҂хмз мця мая а дня.

Юрий атаман городовый руменский низко челом бю.

Адреса: В Недригайлов Дмитрию Івановичу Кириевъ.

Архив Міністерства Юстіції в Москві, Білгородський стол, ст. 270 с. 251 (оригінал) і 252—3 (московська копія). Оригінал писаний одною рукою. Печатка див. ч 1.

2.

1649, 30 серпня, Полтава. Іван Іскренко, наказний полтавський полковник, до Федора Юрієвича, воєводи г. Вольного.

Божиею милостию Казимер Пятый, Король Полский, Великий Княз Литовский, Руский, Пруский, Жомоидский, Мазовецкий, Вифлянтский, Шведский, Годский, Вандалский дедичный и прочая, и Обладателя Великаго Богдана Хмелницкого, Гетмана Войска Єго Королевъ[ские] Милости Запорозкого, от мене Ивана Искренка, Полковъника Наказнаго зо всѣмъ Товариствомъ Полтавъскимъ.

Божиею Милостию великаго Государя, Царя и Великаго Князя Алексея Михайловича [всея) Русии Самодержъца и многих

---

[1]) Нечитке; в копії: истрелца.

государствъ Господаря и Обладателя, Єго Царского Величества въ город Волной Воеводѣ Феодору Юрьевичу.

Писал ты Воевода и къ Кирияку Кудыновичу, Полковъ[нику Ми]ргородскому грамоту через Иякова Пшеничного из товарыши его, [которы]е изблудивши из путя, приехали до Полтавы и спрошували меня вести всякие про царя и царевича и про бѣлогородские орди и про Нагай меншой и болшой, гдѣ оны и не чают ли у восударскую землю ити и на которые городы. Теды я, не хотячи ихъ отпустити дармо, казалем грамоту имъ написати, а в грамотѣ ознаймити, же примѣре ис крулем Казымером и з Речю Посполитою и с санаторством немашъ примѣря. Цар и царевые и бѣлогородские орды и малой Нагай и болшой и Калмыки теды еще в нашей землѣ ест, мы и сами не знаем, куды обернутся, бо юж набралися ясиря, так розумѣю, же не пойдут у восудареву землю; тылко я вас не обнадеживаю в том, сами бережится. И тую грамоту, которая и к Кирияку Кудыневичу писана, теды я его не отпечатовал и к тобѣ, воевода, отсылаю през Якова Пшеничного. А мы межи собою живем по дружезку и в любъви доброй; а за тым тебе Господу Богу поручаю. Писано в Полтаве августа л҃ року ҂ахмд. Тебѣ Воевода Феодор Юревич всего добра зычливый.

Иван Искренко, Полковник Наказный Полтавский рукою.

Адреса: Божию милостию Казимер пятый, Корол Полский, Великий Князь Литовский, Руский, Пруский, Жомодский, Мазовецкий, Вифлянтский, Годский, Вандалъский Воеводѣ Феодоровичу Юревичу в город Волной отдати належит.

Архив Мін. Юстіції в Москві, Білгородський стол., ст. 297, к. 130 (оригінал) і 127—129 (московська копія). Оригінал писаний одною рукою, з одного боку знищений, реконструкція з копії.

3.

1650, 5 червня, Полтава. Мартин Пушкар, полтавський полковник до князя Івана Петровича Пронського, білгородського воєводи.

Наяснѣйшого, великого государя Яна Казимера Пятого Короля Полского, великого князя литовского и иных Єго Кор. Величества.

Божею мілостю Великого Государя, Царя і Великого Князя Алексѣя Міхайловѣча всея Росыи Самодержца и многих государствъ Государя и Обладателя, Єго Царского Величества, в Бѣлогород Столнїку і Воеводе Бѣлогородскому, Князю Івану Петровичу Пронскому от Мартина Пушкара, Полковніка Полтавского, со всѣм Воиском Запорозким.

Прислал ты ко мнѣ, Воевода, в Полтаву станічнова голову, Епіфана с товарищи для сыску Москаля Мишка, што збежал з Бѣлогорода, воровство здѣлавши; ест у нас той Москал Мишко, але я не могу без росказаня Єго Милости Пана Гетмана выдат; если грамота од Єго Милости Пана Гетмана до

мене будет, а я его зараз выдам. А твою грамоту, Воевода, я прочитавши, зараз до Пана Гетмана одсылаю, што мнѣ за одписка про того Москаля прийдет. А мы с вами мирно жит хочем. При том тебе, Воевода, Господу Богу поручаю. С Полтавы є҃ юня року ҂ахн.

Тобѣ Воеводѣ всего добра зычливый приятел,

Мартин Пушкар, Полковник Войска Єго Кр. Мл. Запорозкого Полтавский рукою.

Адреса: Столніку і воеводе бѣлогородскому, Князю Петровѣ Івановичу Пронскому подати.

Архив Мін. Юстіції в Москві, Білгородський стол., ст. 297, к. 152 (ориґінал) і 150—151 (московська копія). Ориґінал на півархуші, писаний одною рукою. Печать відбита невиразно, див. ч. 2.

4.

1651, 23 мая, Почеп. Іван Шохів, чернигівський наказний полковник до князя Данила Степановича Великого Гагина, брянського воєводи.

Наяснѣшого Великого Государя Яна Казимера, Божиею Милостю Короля Полского и Великого Князя Литовского и иных его Королевъского Величества от Івана Шохова, Полкувника Наказного из Повку Чернѣговского высланого на Сивер из Войска Запорозкого.

Божиею Милостю Великого Государя, Царя и Великого Князя Алексея Михайловича, всея Росии Самодержця и многих государствъ Государя и Обладателя, Єго Царского Величества, пишу грамоту в городъ Бранскъ до Столника и Воеводы Бранского, Князю Данилию Степанову Великого Гагину, во нынѣшнем во рн҃ѳ году дня к҃г мая през товарышов своих, козакув Повку Чернѣговского, на имя Івана Бугая и других из ным из Почепа за рубиж для дѣла любовнои милости мирного поселского договору и вѣчного доконченя из Войском Запорозким, из Єго Милостю Богданом Хмельницким Гетманом и всѣм Колом Рѣцерским, и тобѣ, Столник и Воевода Бранский, Князь Данилий Степанович Великого Гагин, ведле приказу Великого Государя, Царя и Великого Князя Алексея Михайловича, всея Русии Самодержця и многих государств Государя и Обладателя, Єго Царского Величества землею по рубѣжемъ препустити до Рославля из вуйскомъ, а ми в Єго Царскуй землѣ найменшои крывды на полушку не учиним хрестянум. И повторе просимо со всим войском препустѣти и през тогож Івана во всем отписку дати козакум нашѣм и отписку давшѣ, в цѣлѣ за рубижъ отпустити до всего Войска Запорозкого, що мы за дознаную любов противко Войску отвдячат вынными ся зостанем. Писан в Почепѣ лѣта зрнѳ году дня к҃г мая.

Мы во всем зычливии из Войскомъ Запорозким,

Іван Шохов, Полкувникъ Наказный, высланый от Єго М. П. Мартина Небабы, Полкувника Чернѣговского рукою власною.

Адреса: Столнику и воеводѣ князю Данилию Степанову Великого Гагина в Город Бранскъ.

Архив Мін. Юстіції в Москві, Білгородський стол., ст. 323, к. 470. Оригінал писаний одною рукою. Слід печатки: чотирокутник 17×16 мм. зі зрізаними рогами.

5.

1651, 26 мая, під Ішовом. Іван Шохів, чернигівський наказний полковник, до князя Данила Степановича Великого Гагина, брянського воєводи.

Наяснѣшого Великого Государя Яна Казимера Божиею Милостию Короля Полского і Великого Князя Литовского и иных Єго Королевско[го] Величества от Івана Матевича Шохова, Полковника Наказного, высланого от Єго М. Пана Мартина Небабы из Повку Чернѣговско[го] из Войска Запорозкого на пограниче на Сивер на залогу.

Божиею Милостию Великого Государя, Царя і Великого Князя Алексѣя Михайловича, всея Руси Самодержця і многих государств Государя и Обладателя, Єго Царского Величества, в город Бранск Столнику и Воеводѣ, Князю Данилу Степановичу Великого Гагину. В нынѣшнем во ρнѳ году мая во денъ ꙅ҃ѕ прислал ты ко мнѣ за рубиж к табору Михаилу Дмитриевича Семичова да Михаилу Єлиазаревича Похвиснева да Офанася Дмитреевича Тютчева да Порошу Юревича Потресова да и стрелцов с ними для вѣдомости о Вуйску Запорозким, як прудко мает итит до Рославля через рубѣжъ уиздомъ бранским. Що мы зо всѣмъ Воиском Запорозким едностайне за любов такую бюм чоломъ, а вашѣмъ хрестяном порубѣзкимъ мы жаднои наименшои крывды не учиним, бо у нас заказ ест велик из Воиска Запорозкого ссоры і задоры не велѣтъ чинит в Єго Царскуй землѣ. Як мы схочем итит до Рославля, то я знат дам во город Бранскъ тоиж годины, як указ будет от Государя нашого Єго Милости Пана Богдана Хмелницкого Гетмана из Войска Запорозкого. А при туй грамотѣ моюй Михайлу Дмитреевича Семичова зо всим товариством отпустил вцѣле во Бранск. Из табору под Ишовом лѣта ҂зрнѳ году мая ꙅ҃ѕ дня.

Адреса: Во город Бранскъ столнику і воеводѣ князю Даниле Степановичу Великого Гагину отдати.

Архив Мін. Юстіції в Москві, Білгородський ст., ст. 323, к. 471. Оригінал писаний одною рукою, без підпису. Печатка, див. ч. 3.

6.

1651, 20 червня, Миргород. Михайло Ратченко, миргородський наказний полковник, до Федора Юрієвича Арсенєва, каменівського воєводи.

Божиею Милостию Великого Государя Богдана Хмелницкого, Гетмана Войска Запорозкого от мене Михайла Ратченъка, Полковъника Войска Запорозкого Наказного Миргородского.

Найяснѣйшого Божиею Милостию Великого Государя, Царя и Великого Князя, Алексѣя Михайловича, всея Руси Самодержца и многих господарствъ Государя и Обладателя, Єго Царского Величества тобѣ Феодору Юревичу Арсениеву, Воеводѣ Каменовъскому.

Пишешъ до мене, щобимъ тобѣ всказал и вѣдомост дал об ордах кримских и ногайских и о всѣхъ. Всказую тобѣ Феодору Юревичу Аръсениеву, Воеводе Каменовъскому, що маю певную вѣдомост из Воиска Запорозкого, що всѣ орди тепер при боку гетманском под Зборовом знайдуются. бо маю и лист от солтана царя кримского, жебимъ тих своеволних, которие по заду малибъ ити, аби у наши краѣ не важилися; а до того и твоѣ посланцѣ сами бачили тот лист. А скоро буду мати якую поновку, теди и тобѣ даватиму знати. А в томъ и знову посилай до мене о вѣдомост. У Миргороде дня к҃ іюня року ҂ахна.

Адреса: Божиею Милостию великого государя, царя и великого князя Алексѣя Михайловича всея Русиѣ самодержъца и многих господарств господаря и обладателя Єго Царского Величества от мене Михайла Ратченка, полковника наказного миргородского в город Камений Феодору Юревичу Арсениеву оддати.

Архив Мін. Юстіції в Москві, білгородський ст. ст. 323, с. 212. Оригінал з нечитким підписом. Печатка, див. ч. 5.

7.

1651, 29 червня, Полтава. Петраш Яковенко, полтавський наказний полковник, до Федора Юрієвича Арсенєва, каменівського воєводи.

Божию Милостию Великаго Богдана Хмелницкого, Гетмана Войска Запорозкого и всего Войска, от мене Петраша Яковенка, Полковъника зо всѣмъ Товариствомъ Полтавским.

Божїю Милостию Великаго Государя, Царя и Великаго Князя Алекъсея Михайловича, всея Росии самодержъца и многихъ государствъ Государя и Обладателя, Єво Царского Величества, тобѣ Феодору Юревичу Арсениеву, Воеводѣ Каменовъскому.

Прислал ты [ко м]нѣ дѣтей боярскихъ с Каменого, Бориса Должикова с товаришы ч[оти]рох чоловѣкъ и с грамотою про вѣсти, про крымскые и нагайскые воинс[кые] люде, про царей и царевичей и про всякие орды, гдѣ оны оберега[ют]ся и гдѣ єст. И я тобѣ, Воевода, вѣдомо чиню: цар кримский и орды всѣ при Богдану Хмельницком и при Войску Запорозку, тылко тысячи три Татарови стоит неподалеку од нас, которых цар кримский и Панъ Гетманъ зоставил на потребное дѣло... вас не обезпечаю и рвача татарского, любо ватажки вы остерегайтеся и сторожными будте, жебы тотчас татарски соры... какои вамъ и造 бездѣлья не учинилъ. То тобѣ, Воевода, ознаймую и тебе спрошую, у вашомъ царствѣ Єго Царского Величества кои вѣсти про воинскихъ людей всякихъ, чи немашъ и у [вас] на пограничю вѣстей каковых, ест ли, нам давай знат. И не кажы

нашим людем воровъства чинит, счоб Москалѣ чинили и я вашимъ... и людюм вашимъ буду казат всякои дурки подлинною не чинит и вѣсти, каковые в нас будут, то вам дам знат. А мы межи об[ох] государей великих и межы собою по мирному и вѣчному примирю жывѣмъ в любви и в ласце. И Бориса Должыкова с товаришы, чотырохъ человѣк, и с грамотою от нас с Полтавы и къ вам до Каменого с миром отпускаю. При том тебя Господу Богу поручаю. С Полтавы июня к҃д дня року ҂ахна.

Тобѣ, Воевода, всего добра зычливый приятель Петраш Яковенко, Полковъникъ Наказный Полтавский рукою.

Адреса: Божїю Милостїю великаго государя, царя и великаго князя Алекъсея Михайловича, всея Росии самодержъца и многих государствъ государя и обладателя, Єго Царского Величества въ город Камений воеводѣ каменовъскому Феодору Юревичу Арсениеву сия грамотка отдат.

Архив Мін. Юстіції, Білгородський ст., ст. 323, с. 211. Оригінал писаний одною рукою, в части знищений. Печатка, див. ч. 4.

Любича-Князі.

Причинки до історії сіл волоського права в Галичині.

Подав ***др. Андрій Лунів.***

Любича-Князі се окрема громада в повіті Рава Руська, що лежить біля двох инших громад сеїж назви: містечка Любичі Королівської і села Любичі Королівської або Камеральної. Останні дві громади творили колись одну цілість і належали до королівщин; Любича-Князі була князівством волоського права.

Що до сіл волоського права, то наука стоїть на становищі, що сі села від другої половини XVI в. зводяться, тратять свої окремішности і підпорядковуються владі дідича, так, як в тім часі переходять таку саму еволюцію також села руського і німецького права — твориться оден тип села польського права[1]). Одначе історія Любичі-Князів виказує, що се село було о стільки виїмком, що його князі заховали ненарушені привілеї аж до занепаду польської річипосполитої, до кінця XVIII в.

Про початки Любичі не знаємо нічого. Назва поля Городище на ґрунтах Любичі-Князів вказує, що була тут колись укріплена оселя. В народі є такий переказ про основання Любичі: Дорогою їхав князь белзький верхом, утікаючи перед Татарами. Надїхала фіра з сіном. На просьбу князя люде сховали його в сіні а коня нагнали дорогою в сторону Рави. Зблизилися Татари і питають людей, чи не бачили верхівця. Ті здурили Татар, що бачили, як якийсь верхівець почвалав мимо них і Татари подалися у вказанім напрямку. Уратований від смерти князь казав одному чоловікови затрубіти а другому обїхати довкруги околицю і, де буде ще чути голос труби, зробити в землі знак. Тоді сей простір подарував князь людям на вічні часи і звільнив від всяких тягарів та надав їм титул князів.

Князівство в Любичі було утворене привілеєм мазовецького князя Земовита з 22 червня 1422 р., який тут вперше публикуємо.

---

[1]) М. Грушевський, Історія України-Руси т. V, с. 373 і дальші.

А саме Земовит, що був вибраний в 1383 р. в Сєрадзі польським королем, зрікся престола в 1386 р. в хосен Володислава Ягайла, оженився в 1388 р. з його сестрою Олександрою і на початку 1396 р. дістав від Володислава в спадщинне панування белзьку землю [1]) як удільне князівство. Він подарував Любичу двом братам Яковови і Мічкови Волохам, а 1422 р. на їх прохання утворив тут князівство. По смерти Земовита 1446 р. і його двох синів — наслідників, Казимира (ум. 1447 р.) і Володислава, перейшла белзька земля в 1462 р. до Польщі як воєвідство белзьке, а з нею любицьке князівство. Від XVI в. кождий король стверджував права і статут Любичі, так, що її права а навіть титул князівства (ducatus, kniaztwo) перетревали єствовання Польщі і ще в 1802 р. стрічаємо сей титул в австрійських урядових грамотах.

Як виходить з привілею 1422 р., брати Яків і Мічко Волохи дістали спершу Любичу від князя на дідичну власність, потім, на їх прохання, і як вони заплатили якусь суму, Земовит утворив тут „князівство звичаєм і правом волоським“. Село Любича мало належати братам з усіми полями, лісами, пасовисками і т. д., як далеко сягали границі, — також належав до них млин Тенятище з полем і сіножатями. За виконуваннє судівництва брати та їх наслідники мали побирати з кождої вини (poena) третій денарій, а два денарії були застережені для короля. На воєнний похід брати мали іти „звичаєм і правом Волохів“.

Привілей Земовита залишився ненарушений поверх століття. Щойно в половині XVI в. починаються спроби зменшити права любицьких князів. Белзький староста Станислав Тенчинський взявся наперед до самого села Любичі, що була теж заснована на волоському праві, і став вимагати, щоби робили роботи наріллі і складали ріжні данини. Двічи приїздили королівські комісарі і вирішили 1548 року справу майже вповні по думці старости: селяне мали платити оплати „волоським звичаєм“ від худоби і череди, з виїмком робочих волів, що були вільні; мали робити роботи один день в тижні; були зобовязані до воєнного походу; мали привозити що року кождий по два пні дерева до будови белзького замку; староста дістав доручення виміріти ріллі і ґрунти і звести їх до міри, яку мали се-

[1]) Белзька земля була відірвана в 1377 р. разом з холмською землею від волинського князівства Федора Любартовича і прилучена до Галичини по її окупації Польщею в 1387 р., гл. М. Грушевський: Історія України-Руси т. IV, стр. 164—165.

ляне в инших селах [1]). Староста Тенчинський пробував теж обмежити права й любицьких князів. Але князь Іванко Лозинський віднісся з жалобою до короля в імени свойому та инших учасників князівства, предложив привілей Земовита і добув корисне для себе королівське рішення з 16 січня 1548 р. Король постановив, що князі мають залишитися у всьому згідно з привілеєм, тобто є обовязані тільки до воєнного походу, мають право до третини судових оплат, також староста не має заборонювати селянам молоти збіжжа в млині князів [2]).

Спір зі старостою відновлювався і пізнійше і любицькі князі пильно дбали про се, щоби удержати в силі свої привілеї. Так предложили привілей Земовита „на перґаміні писаний — обезпечений привішеною печатю" королеві Жигмонтові Августові і добули його потвердження 10 травня 1555 р. [3]).

Люстрація королівщин з 1564 р і 1565 рр. при описі Любичі [4]) згадує коротко про любицьке князівство. „Тамже є князівство або війтівство упривілейоване, на котрім на той час вже розвело потомків собі сім господарів [5]), які в тімже селі збуду-

---

[1]) Королівське рішення 16 січня 1548 р., М. Грушевський, Матеріяли до історії сусп.-політ. і економ. відносин західньої України ч. І, Львів 1906, с. 114—116. [2]) Тутже с. 116.

[3]) В потвердженню Володислава IV — див. низче.

[4]) Жерела до історії України-Руси т. III. стор. 178—182. В королівській Любичі було вже тоді 19 господарів — „кметів, що сидять на цілих дворищах волоським правом", крім сього 4 коршмарів, священик і 15 ґонтарів. Кметі дають річно чиншу по 48 грошей від дворища, по двоє курий вартости 2 гр., по 1 гусці вартости 2 гр. і по 10 яєць вартости пів гроша. Чинш з дворищ виносить разом річно 30 золотих 12 гр., а за кури, гуси і яйця 2 зол. 25 і пів гроша. Два коршмарі дають річного чиншу по 2 зол. і по пів каміня лою вартости 12 гр., а два другі по 30 гр. Священик дає куницю в рік вартости 15 гр., а ґонтарі за вільне рубання дерева в королівських лісах дають річно по 10 кіп ґонтів, кожда копа вартости 1 гр. До того кождий господар платить подимного по 2 гр. і 12 денарів, а ціла громада дає щорічно старості до кухні ялівку вартости 2 зол. 10 гр., вепра вартости 1 зол., на коня 2 зол. і грошевої стації 4 зол. Після старого звичаю дають господарі ще данину т. зв. stręga від приросту худоби і овець, а саме від більшої худоби по пів гроша, а від меншої по шелягу, а від овець двайцятину в вівцях або в свинях. При тій двайцятині дають ще з кождого дворища по сирі і по попрузі, вартости 5 гр. Любича дає отже річно разом пожитків на 102 зол. 18 гр. 3 денари. Подаю се докладно для зясовання тодішних відносин. В порівнанню до сіл волоського права на Підкарпаттю і в Перемищині тягарі Любичі як взагалі в белзькім воєвідстві в селах волоського права були значно менші.

[5]) Мабуть на тих місцях, де є тепер присілки.

вали собі сім добрих ставів і оден млин, до якого силують підданих молоти juxta usum suum; хоч дворищ після давного виміру не розширяють, то всеж таки розкопують собі ріллі в дубровах iuxta arbitrium suum, понад привілей, non sine praeiudicio et damno m. p. in colorem villae praefatae. В тій Любичі є досить великих лісів на кілька миль здовж, в яких наймають пасовиська з посторонніх сіл і є там також досить дубров, де могло би осісти кілька сіл, а зокрема під лісом, який називають Коргенець над рікою Белзанкою: там могло би осісти село так велике як Любича та инших місць знайшлось би там досить добрих і просторих".

При зіставленню королівських приходів з млинів згадується про млин в селі Журавцях[1]. Та любицькі князі на основі комісарської постанови „наказали своїм декретом кметям з села Любичі, щоби мололи у війтівських млинах, а не возили до королівського млина", але староста на се не погодився, бо бачив в тому кривду королівщини: „не дозволяє на се сим князям по нинішний день, а вони теж держаться декрету". Справа мала іти на сойм.

І пізнійше князі дбали про затвердження свойого надання. Так дістали потвердження Жигмонта III з 15 грудня 1617 р. і Володислава IV з 7 марта 1635 р. Сей другий привілей внесли до белзьких гродських актів князі Тимко Ґеґаца, Гриць Вегрій та Гриць Панкович в імени своїм і своїх сусідів князів Тимка Ільківця, Василя Лозинського, Стецька Вільчака, Івана Ґалінського і Івана Ванчишина[2].

Про Любичу є згадка за Хмельниччини. Коли по розбиттю польського війська під Пилявцями Хмельницький пішов на Галичину і польське військо уступало під Замость, селяне зробили повстання проти панів і робили самосуд над ними. Також селяне з Любичі в числі 144 з попом Андрієм і князем Іваном разом з селянами з Журавець, Верхрати, Тенятиск, Любелі, Жукова, Брусна, Крупця та Переорська напали на місточко Липсько та села Липє і Белзець. Власник тих місцевостей, шляхтич Ян Ліпський, описує в своїй скарзі з 12/6 1649 р.[3] до белзського суду докладно напад і зроблені шкоди в людях та річах. Напасники

---

[1]) Жерела до історії України-Руси т. III. стор. 183.

[2]) Inducta rel. castr. Belz. t. 234 p. 704—709.

[3]) Жерела до історії України-Руси т. IV. ст. 317—332. Пор. inducta relationum castrensium Bełzensium з р. 1649 т. 236. ст. 697—741. Тут подані поіменно учасники нападу і убиті та якість шкоди в річах.

Дмитро Пильчиків

облягли Липсько та кождого утікача з міста ловили, убивали, а від убитих забирали убрання, гроші та всі річи. По здобуттю міста зробили погром і спалили ціле місто. Убили м. и. бурмістра з родиною і спалили костел зі шпиталем. Відтак спалили замок в Липю, що коштував 4 тис. золотих і також убили там богато людей та забрали річи. В Белзці спалили двір, що коштував 1.200 зол., спалили корчму і десяток хат, убили богато людей і забрали ріжні річи.

Привілеї любицьких князів зачеплено знов підчас люстрації 1667 р. „Князі візвані від нас, щоби показали свої права на ґрунти і ріллі, не явилися — удають, що є на військовій службі, а її від давних літ не відбувають і так без користи річипосполитої і без тягарів уживають дібр короля і річипосполитої, — подаємо їх на сойм..." [1]). Але князі з Любичі оборонили свої привілеї і добули їх потвердження від короля Михайла 12 жовтня 1671 р. [2]). В кілька літ пізніше права любицьких князів поширив ще король Ян III привілеєм з 18 квітня 1678 р. У посольстві до короля явилися Василь Ванчишин з сином Іваном, Алексій Кіщак, Гриць Луцейко, Тимко Олеськів, Андрій Ходор, Михайло Кулаєць, Іван Вастулка, брати Матвій і Федір Рудьки, Лесько Братків (чи Броклів), предложили привілей короля Михайла, що містив у собі всі давнійші привілеї, аж до привілею Земовита, і на сій основі добули привілей в новій формі. Зазначено тут докладно границі ґрунтів, що належали до князів, назви їх ставів, млин, право вільного виробу пива, курення горівки на власну потребу, свободу від панщини, робіт, підвод, жовнірських стацій, ексакцій „хліба побічного, зимового" та инших „екстортсій".

Потвердження привілею Яна III дав Август II 25 серпня 1699 р. на прохання князів Івана Васюти, Панька Кукчи (чи Кукила), Людя Кулайця, Івана Путка, Романа Саґана, Демка Кіщака, Панька Рудька, Михалка Ванчого сина, Михалка Каранди, Івана Ходора; до ґрунтів Любичі прилучено ще Кукизову (чи Куличеву) ниву на Кобилім Озері, та зазначено, що любицькі князі підлягають тільки королівським задворним судам. Дальший привілей надав Август III 24 грудня 1744 р. на супліку князів Яцка Кондратовича, Матвія Небреалка (чи Набренкла), Василя і Демяна Кулайців братів стриєчних, Василя Луцка, Леська (чи Савка) Путка, Яцка Саґана, Семка Урина, Дацка Кіщака, Яцка

[1]) Słownik geograficzny т. V, с. 457—458.

[2]) Текст привілею невідомий, згадка Słown. geogr. V с. 458.

Рудька, Івана Ванчишина, Гната Деба, Василя Івана Федая, Семка Путка, Михайла Свигляка [1]).

Права любицьких князів заквестіоновано ще раз підчас люстрації 1765 р. „При сім селі (Любичі) знаходяться князі, що не платять ніякого податку до річипосполитоі і воєвідства, — між границями любачівського староства, крісловими добрами белзького воєвідства і добрами земськими, а особливо між селами річицького староства посідають богато ґрунтів, — зістають без всякої зверхности, тільки під опікою й охороною прав вибраного...“ Річицький староста вніс на князів жалобу, князі показали люстраторам привілей Земовита з 1422 р. („а той привілей без підпису і печати, ані не заоблятований, сам в собі перґаміновий, добрий цілий і незіпсутий“) — люстратори уважали права князів неясними — „прямо кажучи нема формального установлення“, і відіслали справу до економічної комісії [2]). Щоби оборонитися від сих зачіпок, любицькі князі мусіли знов подати під королівську опіку і добули останній привілей від короля Станислава Августа дня 27 жовтня 1770 р., виданий за суплікою князів Івана Кіщака, Івана Путка, Івана Луцейка, Яцка Кондратовича, Івана Осмоли, Ілька Онишкевича, Яцка Саґана, Матвія Луцейка, Андруха Гасутника, Михайла Гутя, Андруха Ваха [3]).

З великих маєтків, які належали до любицького князівства, остав тепер тільки фільварок (около 150 морґів) в Гуті любицькій та до 400 морґів ліса і сіножати в Любичі. Громада Любича-Князі має 6 присілків (Старе село, Деби, Рудьки, Кулайці, Павлиші, Майдан і Затила), 1759 мешканців та 1635 гектарів землі. В присілках: Старе село, Деби, Кулайці, Павлиші, Майдан і Затила є читальні Просвіти, які мають свої домівки, в Старім селі і Дебах є кооперативи. В присілках Старе село, Кулайці і Павлиші є окремі народні школи. З Любичі вийшло богато інтеліґентних одиниць, а головно учителів. До любицької парохії належать чотири політичні громади і так: Любича-Князі, Любича королівська (місточко), Любича камеральна і Гута любицька. З початку любицька парохія належала до епархії холмської і белзької та до потилицького деканату [4]). В 1779 р. Марія Те-

---

[1]) Inducta rel. castr. Belz. t. 338 p. 783—790.

[2]) Słown. geogr. V c. 458—459.

[3]) Fasc. copiarum castr. Belz. 28 sub 41.

[4]) Гл. грамоту перехoвану в парохіяльнім архіві п. заг.: „Visitatio sacrae Ecclesiae Lubycensis a nobis Theodoro Mokrzycki, Decano Potylicensi, Parocho Uszowiensi et Joanne Witusowski, Parocho Mach-

реса іменувала епископа Рилла адміністратором перемиської епархії і від тоді парохія належить вже до тої епархії. Парохію візитували еп. Іван Снігурський 13 мая 1844 р. і еп. Константин Чехович дня 27 мая 1905 р.

В Любичі була давнійше деревляна церква під покровом Пр. Діви і св. Параскевії. Ся стара церква мусіла бути прегарна, бо по вибудованню нової в 1806 р. продано частями стару сусідним церквам і ті части до нині викликують загальний подив.

На основі інвентаря з 1 жовтня 1803 р., зладженого місцевим парохом о. Іваном Трильовським, виносила вартість церкви і парохіяльних будинків після урядової оцінки: старої церкви деревляної з ґонтовим дахом 75 золотих (ґульденів), дзвіниці 5 зол., старої плебанії (подарованої в 1802 р. на мешкання сотрудникови) 25 зол., нової плебанії 200 зол., стайні 7·30 зол., обори 25 зол., стодоли 10 зол., шпихліра 4 зол. і дяківки 15 золотих.

Будова нової церкви почалася дня 23 квітня (ст. ст.) 1798 р., а скінчилася 1806 р. і була посвячена дня 14 жовтня (ст. ст.) 1806 р. в храм св. Параскевії. Будував її архітект Семен Тарнавський за ціну 40.000 золотих ринських [1]). Церква збудована в виді хреста, має внутрі обєму 700 куб. метрів, а на висоту $45^1/_2$ метрів.

Великий вівтар почав будувати дня 29/9 1806 р. Андрій Путкевич з жінкою Маріянною, дітьми і тестем Іваном Лупухом, а скінчив Григорій Путко, як про се свідчить напис на тім вівтари. В тім вівтари є гарний, в італійськім стилю намальований образ Ісуса Христа з XVI в. Дуже гарний іконостас походить з XVIII в. Між иншими образами звертають на себе увагу образи

nowiensi, Deputatis Visitatoribus ab Illustrissimo Episcopo Chełmensi et Bełzensi Maximilianeo Ryłło A. D. 1760 die 13 Januarii peracta.

[1]) Гл. умова будови з 4/4 1798 р. перехована в парохіяльнім архіві а також таблиця на мурі в захристії з таким написом: „С. Іс. Хр. Сия церков возданна ест од благородних князей любицких: зачата року ѦѰЧИ місяця апріля КГ за старшини: Василия Савойки, Михаіла Михалейка, Петра Федая, Йоанна Рудка, старших: Семіона Сапіги, Прокопія Кулайця, Семіона Кондратовича, Тимотея Павлише, Козми Яцейка, Григорія Путькевича, Василия Павлище, Алексея Яцейка, Лукаша Луцейка, Пантелеймона Путка, Петра Кіщака, Константия Павлище, Аликсея Кулайця, Йоанна Путькевича, Даниіла Деби, Гавриіла Павлище, Йоанна Кулайця. урядників: Йоанна Власиновского, Леона Кондратовича, писарів: Якова Онишкевича, лісничого: Теодора Беба, Василия Колодкевича, провізорів: Онуфрия Путка, Якова Заробского заслужених мужів. Дня ДІ місяця октобрія року ѦѠ҃Ѕ посвященна во святий храм Преподобної Матери Параскевії“.

арх. Михайла і св. Параскевії. Богато малюнків походить від маляра Куницького около 1822 р.

В 60 і 70 рр. XIX в. церкву відновлено і прикрашено. І так: один вівтар відновив своїм коштом Степан Путько в 1860 р., а образ в нім справив в 1861 р. Іван Путько з жінкою Анастазією. Другий вівтар помалював своїм коштом дня 6/2 1861 р. Андрій Швед з жінкою Анною. Ікону Христа розпятого подарувала в 1861 р. Татянна Рало з мужем Григорієм і сином Пилипом. На всіх стінах церкви є великі мальовила з біблійних подій кисти малярів Антона Монастирського і Копистинського. Межи иншим А. Монастирський відновив в 1860 р. в жертві для церкви ікону св. Миколая і св. Параскевії. Між церковною посудою виріжняється чаша з таким написом по німецьки: „Церкві любицьких князів на славу Божу жертвує в 1824 р. Кароліна фон Бокенгайм“. В церкві переховується образ фундатора великого вівтаря Григорія Путка.

За мурованою огорожею церкви стоїть старинна деревляна дзвіниця з дзвонами з XVII в.

Недалеко церкви є старе кладбище зі старезними 1000-літними липами, на якім мала стояти стара церква. Се кладбище має намір громада замінити тепер на парк.

Крім повисшої матірної церкви є ще друга старенька, деревляна філіяльна церква в Любичі камеральній.

Дня 19 червня 1915 р. вдарив в матірну церкву грім і сильно її знищив. Поправив її в 1920 р. адміністратор о. Михайло Була коштом 372.000 марок поль. — Філіяльну церкву поправив той самий парох в 1920 і 1921 рр. коштом 100.000 Мкп., на що були переведені збірки в парохії.

Любицькі парохи мали ріжні привілеї від польських королів і любицьких князів. Дня 5 липня 1693 р. дав їм грамоту Ян III. Більші донації походять від любицьких князів з 1761 і 1762 рр. Їх вичисляє протокол канонічної візітації з 6 листопада 1778 р. і грамота з 1 жовтня 1803 р., переховані в парохіяльнім архіві [1]).

В 1761 р. любицькі князі підписали під присягою фундаційну грамоту, в якій відступають парохови поля [2]), сіножати

[1]) Під заголовком Specificatio possessionum et iurium ad Ecclesiam parochialem sub Titulo Sanctae Praxedis Ritus graeco-catholici in villa Duces Lubicenses pertinentium ..... Datum in Ducibus (Kniaziach) die 1. Octobris 1803 A. Petrus Fedaj superior dux mp.

[2]) Зазначуючи притім, що поле не буде пісчане „szlubując, że na piasku nigdzie nie nadamy gruntu“.

і площу під будову та зобовязуються вибудувати всі будинки власним коштом з незначним причинком пароха. Зобовязуються дальше давати на вино до церкви по 3 золоті квартально і на проскури пшеничну муку. Свічки і удержання ладу в церкві належить до церковного брацтва. В тій грамоті накладають фундатори на пароха обовязок тримати дяка до співу в церкві і навчання дітей [1]). Як винагороду дякови обовязуються платити з власних фондів річно 60 зл. крім його звичайних приходів зі шлюбів, похоронів і т. д. в сумі по 12 грошей за кожду прислугу. При тім застерігають собі, що дяк має бути сталий, щоби на частій зміні не терпіла церква і школа. Инші управнення вичисляють такі: парох може для своєї потреби варити пиво і мід та курити горівку. Він є вільний від всяких данин і якихнебудь датків на річ державного скарбу. Має вільний вируб дерева на свою будову і паливо, одначе виразно застережено, що не на продажу. Сю фундацію надають парохії по вічні часи і остерігають перед її нарушенням „під страшним судом Господа Бога“.

Фундаційну грамоту потвердив еп. Рилло в часі канонічної візітації в 1778 р. а також ґуберніяльний декрет з 23 квітня 1798 р. до ч. 10777. Сей послідний декрет надає парохови ще нові управнення. Парох має мати вільне пасовиско в лісах і на полях громадських і домінікальних та вільне мливо в домінікальних млинах без давання мірки.

З часом парох втратив всі згадані права крім сервітуту палива 30 сягів річно, заміненого перед війною на ліс. Тепер парохія має 70 моргів поля, 15 моргів сіножати, 7 моргів пасовиска, кількадесять моргів ліса, а за австрійської влади мала ще конгруальний додаток в сумі 1083 кор. 71 сот.

В парохіяльній канцелярії були переховані до війни метрики від 1775 р., які з початком війни в 1914 р. разом з більшістю парохіяльних будинків згоріли. На основі тих метрик виходить, що в Любичі-Князях були від того часу такі священики: Яків Колодкевич ? до 1794 р., Теодор Ціпановський як сотрудник, адміністратор і парох 1794—1800, в 1800 і 1805 рр. Йоаким Павловський як адміністратор, Іван Трильовський 1800—1805, Тадей Щудлінський 1805—1814, Алексей Фолюсевич 1815—1816, Василь Яремкевич 1816—1844, Олекса Хойнацький 1844—1845 як адміністратор, Лев Рожейовський 1845—1872, Атаназій де Тустановський

[1]) „Przytym też to sobie mocno ostrzegamy, żeby W. X. Paroch starał się mieć dziaka zgodnego do spiewania w cerkwi y uczenia dzieci naszych“.

як адміністратор від грудня 1872 до січня 1873, Петро Єсип як адміністратор від лютого 1873 до грудня 1874, Іван Коровець як адміністратор від грудня 1874 до марта 1875, Іван Лазор від квітня 1875 до жовтня 1899, Теодор Савойка як адміністратор до лютого 1901 р., Антін Фолис, лицар папського ордеру Pro Ecclesia et Pontifice від 11/2 1901 до 21/1 1920, Михайло Була як адміністратор від 10/2 1920 до кінця марта 1922 р., Андрій Пшепюрський як адміністратор від квітня 1922 р. — а тепер о. Гнат Заяць від 1923 р. В тім часі були такі сотрудники: Симеон Лонцький, Василь Цюк, Іван Лазорищак, Антін Фолис, Антін Клачинський, Евстахій Касюрак, Іван Курило і Йосиф Лисяк[1]).

---

[1]) В рукописнім відділі бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка ч. 203 знаходиться збірка актів, що відносяться до Любичі-Князів з кінця XVIII і початків XIX в. Найдавнійший акт се контракт купна-продажі між Ільком Рудьком і Гнатом Дебою з 20 лютого 1732 р.; дальше йде візитація любицької церкви з 6 листопада 1778 р., прохання Федька Гнатишина з 5 жовтня 1778 р., виказ облігацій виданих з циркулу 1794—1801 р. З XIX в. є кількадесять актів 1814—1852 р., здебільша акти доміняльного суду, — належиться їм окремий розгляд. *Ред.*

ДОДАТКИ.

I. Привілей Земовита IV, в Белзі 22 червня 1422 р.[1])

In nomine Domini amen. Ad perpetuam rei memoriam. Nos Semovitus Dei gratia senior dux Mazoviae Russiaeque princeps nec non terrarum Plocensis, Rauensis, Sochaczoviensis, Gostinensis, Plonensis[2]) dominus et heres Visnensis et Bełzensis etc.[3]) significamus tenore praesentium, quibus expedit, universis, quod ad instantes petitiones honestorum et prouidorum virorum Jacobi et Miczkonis[4]) Valachorum praefatis Jacobo et Miczkoni fratribus germanis ducatum in villa nostra Lubicz[5]) districtus nostri Bełzensis more et iure Valachorum, prout dictum ius Valachorum in[6]) omnibus suis punctis, articulis et condicionibus ab antiquo extendit se et requirit, graciose donauimus et[7]) pro certa summa pecuniae rite et legitime vendidimus et ratione permutationis pro haereditate villae Lubycz, quam a nobis habuerunt, dedimus cum omnibus et singulis utilitatibus, fructibus, redditibus, censibus et obvencionibus, universis agris, pratis, campis, silvis, pascuis, rubetis, gaiis, mericis, borris[8]), melificiis et paludibus, fluminibus, rivulis et singulis aquarum decursibus ac cum omnibus pertinentiis ad dictam villam nostram[9]) Lubicz[10]) ex antiquo spectantibus et spectari consuetis, prout et longum et latum ipsa villa in suis graniciis et signis circumferentialiter est distincta et limitata, per ipsos Jacobum et Mijczkonem[11]) Valachos ac ipsorum ligitimos successores dictum ducatum in dicta villa nostra Lubycz more et iure Valachorum extunc in antea et perpetuis temporibus habendum, tenendum, regendum, gubernandum, utifruendum ac quiete in aevum possidendum, vendendum, donandum, dandum, alienandum, commutandum in parte vel in toto obligandum et prolibitum voluntatis ipsorum libere convertendum. Nostra in[12]) et succesorum prius habita et requisita voluntate pariter et consensu insuper speciali nostra munificentia et favore praefatis Jacobo et Miczkoni[13]) molendinum dictum Theniatyszcze et[14]) campum cum merica ac prata circa molendinum dictum sita et ad ipsum molendinum diu spectantia, prout ad nos tamquam ad dominum naturalem pertinebant et spectabant, attribuimus et graciose in perpetuum[15]) adscripsimus, de qua[16]) villa nostra Lubicz praenomitati Jacobus et Miczko[17]) et eorum[18]) successorum posteritas ratione dicti ducatus de qualibet pena[19]) in ipsa villa more

---

[1]) За основу беремо копію з Ind. rel. inser. et decret. castr. Bełz. ex fragmentis t. 150 p. 110—111, означуємо її *A*; другу копію з потвердження Володислава IV з 7 марта 1635 р. з Ind. rel. castr. Bełz. t. 234 p. 704—709, означуємо *B*.

[2]) Łonensis *B.* [3]) нема *B.* [4]) Mickonis *B.* [5]) Lubycz *B.* [6]) et *A.* [7]) ac *B.* [8]) borum *B.* [9]) нема *B.* [10]) Lubiczow iam *B.* [11]) Mickonem *B.* [12]) так *A B.* [13]) Mickoni *B.* [14]) ad *B.* [15]) graciosum imperpetuum *B.* [16]) quo *B.* [17]) praefatae notante Jacobo et Micko *B.* [18]) heorum *A.* [19]) persona *B.*

et iure Valachorum iudicata iudicanda tertium denarium habebunt pro nobis et nostris successoribus duobus denariis reseruatis. Praeterea vulumus et praesentibus disponimus, quod iam dicti Jacobus et Miczko[20]) et eorum[21]) successores legitimi de dicto ducatu Valachorum ad quamlibet expeditionem generalem et specialem dicto[22]) more et iure Valachorum nobis et nostris successoribus servire debent et sunt adstricti, quotiens fuerit[23]) oportunum. In cuius rei testimonium sigillum nostrae maiestatis praesentibus est appensum[24]). Actum in Bełz feria secunda infra Octavas Corporis Christi Anno Domini millesimo quadringentesimo vigesimo[25]) secundo, praesentibus ibidem generosis[26]) strenuis et nobilibus dominis Wiczga de Ostrow[27]) Vexillifero Płocensi, Paulo Plichta de Skotniki[28]) aulae nostrae Marsalko, Slawicz de Waransch[29]) Succamerario et Prandota de Tartaczow[30]) Pincerna Ravensibus[31]), Petro de Radczewo[32]) Succamerario Płocensi et venerabili Cemborio[33]) canonico Płocensi et Plebano in Biala, cancellariae nostrae Vicecancellario, qui praesentia a nobis habuit in commissis et aliis quam pluribus nostris fidelibus[34]) fide dignis testibus ad praemissa.

II. Привілей Станислава Августа, в Варшаві 27 жовтня 1770 р.[1]).

Stanisław August z Bożej Łaski Król Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Inflantski, Smoleński, Siewierski i Czerniechowski. Oznajmujemy niniejszym listem przywilejem naszym wszem wobec y każdemu zosobna, komu o tym wiedzieć należy, iż pokładany przed nami był przywilej confirmationis na pergaminie pisany, ręką świętej pamięci Najjaśniejszego Augusta Trzeciego, poprzednika naszego, podpisany i pieczęcią wielką koronną w puszce wiszącej stwierdzony, zdrowy, cały i nienaruszony, żadnej wątpliwości nie podpadający, zamykający w sobie konfirmacją dawnych praw Kniaziom Lubyckim we wsi Lubyczy w Województwie Bełzkim leżącej nadanych, i supplikowano nam jest imieniem tychże Kniaziów, mianowicie Uczciwych Iwana Kiszczaka, Jana Putka, Jana Łuciejka, Jacka Kondratowicza, Jana Osmoły, Ilka Onystkiewicza, Jacka Sagana, Matwieja Łuciejka, Andrucha Hasutnika, Michała Hutia, Andrucha Wacha i innych wsi pomienionej Lubycza possessorów, poddanych naszych, abyśmy im mocą i powagą naszą Królewską tenże przywilej potwierdzić i wzmocnić raczyli, którego to przywileju brzmienie słowo w słowo jest takowe:

---

[20]) Micko *B*. [21]) heorum *A*. [22]) dicti *A*. [23]) fuerunt *B*. [24]) et appraessum *B*. [25]) пропущено *B*. [26]) пропущено *B*. [27]) Vibicz de Ostrog *B*. [28]) Skorichinskij *A*. [29]) Slawecz Waranses *A*. [30]) Prendota de Cordbathkow *A*. [31]) Ravensi *B*. [32]) Radkowo *A*. [33]) Czamborit *B*. [34]) пропущено *B*.

[1]) В основу взято копію із Fascialus copiarum castr. Belz. 28 sub 41 в Архиві Актів грод. і зем. у Львові (*A*); варіянти із копії привілею Августа III в Inducta rel. castr. Belz. t. 338 p. 783—790 (*B*).

August Trzeci z Bożej Łaski Król Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński, Siewierski i Czerniechowski, a Dziedziczny Xiążę Saski i Elektor. Oznajmujemy tym listem teraźniejszym naszym wszem wobec i każdemu zosobna, komu o tym wiedzieć będzie należało, iż produkowany był przed nami przywilej Najjaśniejszego Augusta Wtórego, Ojca najukochańszego i Antecessora naszego, Króla Polskiego, ręką własną podpisany i pieczęcią mniejszą koronną stwierdzony de data jego w Warszawie, dnia dwudziestego piątego miesiąca sierpnia roku MDCXCIX, potwierdzający[2]) dawne prawa i przywileja Najjaśniejszych Królów Polskich Antecessorów Naszych od Żemowita Xięcia Mazowieckiego Kniaziom Lubyckim we wsi Lubyczy w Województwie Bełzkim leżącej na prawie wołowskim fundowanej i do służby wojennej czasu potrzeby Rzeczypospolitej obligowanym nadane, zawierające potwierdzenie praw wszystkich tymże kniaziom Lubyckim nadanych, i supplikowano nam imieniem tychże Kniaziów, mianowicie uczciwych Jacka Kondratowicza, Matwieja Nabrenkło[3]), Bazylego i Demiana Kułajców, braci stryjecznych, Bazylego Lujka[4]), Savka[5]) Putka, Jacka Sagana, Semka Uryna, Dacka Kiszczaka, Jacka Rudka, Jana Wanczyszyna, Hnata Deba, Bazylego, Jana Fedaj, Semka Putko[6]), Michała Swyhlaka, wsi pomienionej Lubycza possessorów, poddanych Naszych, abyśmy ten przywilej potwierdzenia prawa osobom ich jako własnym z przodków swoich sukcessorom prawem wołowskim dziedzicznym tę wieś dzierżącym i potomności onych potwierdzić i umocnić raczyli, którego to prawa i przywileju sens idzie takowy:

August Drugi z Bożej Łaski Król Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Podlaski, Inflantski, Smoleński. Siewierski, Czerniechowski, a Dziedziczny Xiążę Saski i Elektor. Oznajmujemy teraźniejszym listem naszym, komu o tym wiedzieć należy, iż produkowany był przed nami list przywilej na pergaminie pisany, ręką Najjaśniejszego Świętej Pamięci Jana Trzeciego Antecessora naszego podpisany i pieczęcią kancellarji mniejszej koronnej wiszącą stwierdzony, cały, zdrowy i nienaruszony, żadnej wątpliwości w sobie nie mający, zawierający w sobie potwierdzenie praw wsi Lubycza nazwanej Kniaziom Lubyckim i suplikowano Nam jest imieniem Uczciwych Iwana Wasiuty, Panka Kukiły[7]), Kułajca Ludzia, Iwana Putka, Romana Sagana, Demka Kiszczaka, Panka Rutka, Michała[8]) Wanczego syna, Michała Karandy, Iwana Chodory[9]) ze wsi pomienionej Lubycza poddanych Naszych, abyśmy ten przywilej potwierdzenia praw na osoby ich i potomność na wyżej wyrażonych przodkach i ojcach swoich niedawno zmarłych prawem sukcessyj i dawnym zwyczajem spadających i ściągających się aprobowali, konfirmowali i ratyfikowali, którego to prawa sens idzie takowy:

---

[2]) potwierdzony *A B*. [3]) Nabreałko *B*. [4]) Lucka *B*. [5]) Leska *B*. [6]) Putka *B*. [7]) Kukczy *B*. [8]) Michałka *B*. [9]) Chodora *B*.

Jan Trzeci z Bożej Łaski Król Polski, Wielki Xiążę Litewski, Ruski, Pruski, Mazowiecki, Żmudzki, Kijowski, Wołyński, Podolski, Inflantski, Smoleński, Siewierski i Czerniechowski. Oznajmujemy teraźniejszym listem Naszym wszem wobec i każdemu zosobna, komu o tym i w potomne wieki wiedzieć należało, każdego przysługi w ojczyźnie Naszej nie dopiero, ale od wieku wieków za Antecessorów Naszych w pamięci bywali i osobliwą łaską zadziaływane zostawali, przez co i Uczciwi Kniaziowie wsi Lubycza nazwanej w Województwie Bełzkim leżącej uczyniwszy odwagę przysług przez przodków i osadców swoich Jaśnie Oświeconemu niegdyś jeszcze Semowitowi Xiążęciu Mazowieckiemu Najjaśniejszych Antecessorów Naszych Antecessorowi, meruerunt sobie to, aby osobliwie we wsi pomienionej i gruntach do niej należących seorsive sczycili się prawami i wolnościami swemi i według tychże rządzili się jako najprzystojniej, dla czego jako od Antecesserów Naszych o potwierdzenie tychże wolności konkurrowali, tak consequenter i do nas na tronie Państwa tego posadzonych Uczciwi Bazyli Wanczyszyn i syn jego Jan, także Aleksy Kiszczak, Hryć Łuciejko, Tymko Oleskow, Andrzej Chodor, Mikołaj[10]) Kułajec, Iwan Wastułka, Matwiej i Liedej[11]) Rudkowie, bracia Łeskona Broklow[12]) swoim i innych tamże sortes swoje mających imieniem supplikowali, abyśmy onych przy tej wsi Lubycza nazwanej gruntach, prawach i wolnościach ich zachowali, zatrzymali i one powagą Naszą Królewską zmocnili i utwierdzili i pro documento przywilej autentyczny Najjaśniejszego Antecessora Naszego Króla Michała, inkludujący w sobie różne przywileje, a osobliwie wzwyż rzeczonego Jaśnie Oświeconego Semowita Xiążęcia Jegomości Mazowieckiego de actu et data infra expresso produkowali, My tedy łaskawie przychylając się do suppliki ich do Nas wniesionej jako też i instancji Panów Rad Naszych za niemi interponowanej, a samej słuszności więcej prawom i dokumentom ich dawszy miejsce, tychże pomienionych Kniaziów wsi Lubycza przy tejże wsi gruntach, prawach, wolnościach zachować i zatrzymać umyśliliśmy, jakoż niniejszym listem naszym stwierdzamy, zmacniamy i przy tejże wsi pomienionej pomienionych Kniaziów i innych sortes swoje tamże mających konserwujemy ze wszystkiemi do tej wsi gruntami w ograniczeniu od wsi Krupca Kniaziowego koło działa poczynającemi się, a do Nadubiny Mochnałowej Łozy, do Kamiennego Pieca, po Zahorolim[13]) krajem po rzekę Bełzec[14]) aż do Kadłubiszcza[15]) ciągnącemi się wygonami, rzekami, stawami, jeziorami, sadzawkami, młynami z uroczyszczami[16]) mianowicie niwą od Grzebiennego za Krupcem leżącą, także z niwami Szepłoty i Hołubinka[17]), jezioro Kobyle, Polulaty[18]) i Hruszka uroczyszczem nazwanemi z ćwiercią pola Uhrynowską, Lukowiczą[19]) uroczyszczem, z górą z której młyńskie kamienie pochodzą, z stawkiem Moszkowicz

[10]) Michał *B.* [11]) Fiedor *B.* [12]) Leykona Bratkow *B.* [13]) poza Karolin *B.* [14]) Bełzce *B.* [15]) Kadłubiska *B.* [16]) Zaroślinami *B.* [17]) Hołubinska *B.* [18]) Polulak *B.* [19]) Łuchowica *B.*

nazwanym, Bazylemu Wanczyszynemu należącym, także z stawami jednym na Łuszku z młynkiem[20]), a drugim Jezioro rzeczonym podle gościńca tomaszowskiego leżącemi, z młynem Tenutyszcze nazwanym, mianowicie z stawkami kniaziemi własnemi, pierwszym Kuliczów[21]), drugim Kułajców, trzecim Putków, czwartym Maciejów nazwanemi, od pomienionej wsi Teniatyszcze leżącemi, z polem i ze wszystkiemi do niego należytościami, tudzież i z wolnym piwa robieniem, gorzałki kurzeniem na własną swoją potrzebę i innemi do niego przyległościami zdawna do tego Kniastwa w używaniu należącemi i w oryginalnych prawach specyfikowanemi, wzwyż mianowani Kniaziowie i każdy pro sorte sua, jako i sukcessorowie ich trzymać i zażywać będą aż do ostatniego kresu życia swego przy wszelakiej wolności, żadnych ani pańszczyzn ani robocizn ani podwód brania i dawania nie odprawując, za co szczególnie na potrzebę wojenną żołnierza wyprawowaniem; uwalniamy też onych od wszelakich żołnierskich stacji, exakcji, chleba pobocznego zimowego, podwód brania i innym jakimkolwiek imieniem nazwanych extorsji, obiecując to po nas i Najjaśniejszych Następcach naszych pomienionych Kniaziów i sukcessorów ich od tej wsi Lubycza nie oddalić i do oddalenia mocy nikomu nie dać, na co dla tym większej wiary i powagi ręką się naszą podpisawszy, pieczęcią stwierdzić rozkazaliśmy. Dan w Lublinie dnia XVIII miesiąca kwietnia roku Pańskiego MDCLXXVIII, panowania Naszego III roku. Jan Król. Miejsce pieczęci wiszącej. Potwierdzenie praw wsi Lubycza nazwanej Kniaziom Lubyckim. Franciszek Komocki, Sekretarz Jego Królewskiej Mości.

My tedy August Król do pomienionej suppliki przez Panów Rad i Urzędników przy boku Naszym będących imieniem poddanych wsi Lubycza do nas wniesionej łaskawie się skłoniwszy, wzwyż ingrossowany przywilej potwierdzenie prawa temuż poddaństwu po ojcach zmarłych dożywotnie służącego we wszystkich punktach, klauzulach, artykułach, kondycjach i paragrafach powagą naszą królewską aprobujemy, konfirmujemy i ratyfikujemy, owszem wiecznej i nieprzełamanej mocy mieć chcemy. Nadto niwę Kuliczową[22]) nazwaną na Kobylem Jeziorze leżącą pustą[23]) do tejże wsi Lubyczy gruntów w possesji wzwyż specyfikowanych supplikantów zostających przydajemy, przyłączamy i inkorporujemy w sprawach zaś zachodzących aby ciż poddani wsi Lubyczy nie należeli tylko do sądów naszych zadwornych teraźniejszym listem naszym deklarujemy. Na co dla lepszej wiary ręką własną podpisawszy, pieczęć przecisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XXV miesiąca sierpnia roku Pańskiego MDCXCIX, Panowania Naszego III Roku. Augustus Rex. Miejsce Pieczęci mniejszej Koronnej. Konfirmacja prawa wsi Lubycza nazwanej Kniaziom Lubyckim. Jan Kazimierz Odolski Jego Królewskiej Mości Sekretarz.

My tedy August Trzeci, Król Polski łaskawie skłoniwszy się do pomienionej suppliki imieniem uczciwych pomienionych Knia-

[20]) Młynskiem *B.* [21]) Kukrzow *B.* [22]) Kukizową *B.* [23]) paszą *A.*

ziów Lubyckich o konfirmacją praw wyżej wyrażonych od nas wniesionej też prawa przywileja i wolności od Najjaśniejszych Królów Polskich Antecessorów naszych onym nadane i służące stwierdzić, approbować i odnowić umyśliliśmy, jakoż powagą naszą królewską stwierdzamy, approbujemy, konfirmujemy i odnawiamy we wszystkich artykułach, punktach, klauzulach i ligamentach i przy tych prawach tychże uczciwych Kniaziów wsi Lubyczy i ich potomków cale, wiecznie i nienaruszenie zachowujemy, co i Najjaśniejsi Sukcessorowie nasi uczynią. Na co dla lepszej wiary i wagi ten przywilej konfirmacyjny ręką naszą podpisawszy, Pieczęcią Koronną on stwierdzić rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XXIV miesiąca grudnia roku pańskiego MDCCXLIV panowania naszego XII roku. Augustus Rex. Miejsce pieczęci koronnej. Potwierdzenia praw wsi Lubycza nazwanej Uczciwym Kniaziom Lubyckim. Casimirus Młocki, Dapifer Wyszogrodensis Sacrae Regiae Maiestatis et Sigilli Maioris Regni Secretarius manu propria.

Do której to suppliki My Stanisław August Król łaskawie przychyliwszy się, pominiony przywilej we wszystkich punktach, klauzulach, artykułach i kondycjach approbować i potwierdzić umyśliliśmy, jakoż (jeżeli nie jest prawu przeciwny i jeżeli jest w używaniu) approbujemy i potwierdzamy prawa nasze królewskie Rzeczypospolitej i Kościoła Świętego Rzymskiego Katolickiego w całości zachowując. Na co dla lepszej wiary przy podpisie ręki naszej pieczęć koronną przycisnąć rozkazaliśmy. Dan w Warszawie dnia XXVII miesiąca października r. p. MDCCLXX, panowania naszego VII roku. Stanisław August. Potwierdzenie praw wsi Lubycza nazwanej Uczciwym Kniaziom Lubyckim służących. Locus Sigilli maioris Cancellariae Regni. Antoni Sikorski Jego Królewskiej Mości i Pieczęci Wielkiej Koronnej Sekretarz manu propria. Concordat cum originali.

„Іллірійська“ друкарня і книгарня Осипа Курцбека
1770—1792 р. та її звязки з угорською і галицькою землею.

(Причинок до історії друкарства кирилицею у Відні).

Подав *Амврозій Андрохович.*

Не маю наміру писати історію „іллірійської“ друкарні та й книгарні Осипа Курцбека у Відні. Я хочу подати тільки причинок до її історії. Ся стаття має на ціли подати й прояснити свіжий матеріял, добутий у Галичині й кинути дещо світла на додатний і відємний вплив Курцбекової друкарні й книгарні на підготовну працю до відродження угорської й галицької Руси під кінець 18 ст.

Вагу і безумовну потребу своєї друкарні відчували болюче австрійські Серби вже зразу по своїм переселенню в межі Австрії, від кінця XVI століття. Але що йно з початком 18 ст. почали Серби домагатися від австрійського уряду дозволу на заснування своєї друкарні й своїх шкіл. Такі домагання ставляли вони на всіх своїх конгресах, чи церковних соборах, одначе уряд дозволу не давав. Аж 1751 дістав сербський митрополит Павло Ненадович дозвіл на зладження друкарні в Карловицях. Тяжкі цензурні умови й сильне негодовання римо-католицької єрархії не дозволили ввести друкарню в життя.

Потребу друкарні з черенками кирилиці відчували й угорські Русини й домагалися також дозволу на построєння друкарні. Тому австрійський уряд, уділяючи Ненадовичеви дозвіл на друкарню 1751, вложив на него обовязок друкувати книги й для уніятів. В р. 1752 вів переговори в тій справі з Ненадовичем мукачівський епископ, Мануїл Ольшавський, а що та друкарня не ввійшла в життя, звертав Ольшавський у р. 1761 увагу уряду вдруге на конечну потребу устроїти друкарню для угорських Русинів у Мукачеві. В рр. 1765 і 1766 виступив він знову з тим домаганням, але без успіху[1]).

[1]) А. Петровъ: Урбаръ. Матеріялы для исторіи Угорской Руси. Сптб. 1908. ст. 106—108.

І Серби і наші земляки в Угорщині відчували однаково потребу своєї друкарні. Потрібні для них книжки, передусім богослужебні, друковано XVII і XVIII ст. поза межами Австрії: у Польщі, Росії, Молдаві й Венеції. Книжка для них уявляла сама собою дорогу річ, бо спровадження її із закордону вимагало великих трудів і видатків. Звичайно йшли сербські й наші монахи до Росії, Польщі, Молдави й Венеції і звідтам їх приносили. Часті зносини сербських і наших черців з Росією та великі гроші, видавані на купно книг, спонукали вкінці австрійський уряд у 70 роках XVIII ст. присвятити більше уваги справі заснования друкарні з кирилицею. Правда, що ще дня 2/6 1766 відкинула придв. камера (Hofkammer) просьбу якогось друкаря о заложення сербської друкарні, але вже в р. 1768 сама камера рішила зажадати від котрогось з друкарів широкого проєкту на заснования друкарні з кирилицею, щоби тим чином через її заснования затримати в краю гроші, видавані за границю на купно книг, зірвати звязки Сербів і Русинів з Росією, й через друк богослужебних книг, потрібних для православних, непомітно пособляти пропаганді унії. Друкар Курцбек у Відні дістав 1768 р. від придв. камери приказ уложити в порозумінні з уніятським мукачівським епископом, Іваном Брадачом, плян заснования іллірійської друкарні. Курцбек з Брадачом скоро порозумілися, оба уложили плян і передали його придв. камері, яка одначе зложила його до актів. Справи Курцбек не занедбав і дня 9/3 1769 предложив вдруге дещо змінений плян. Обережна придв. камера звернулася дня 17/3 1769 до другого, придвірного друкаря Томи Тратнерна у Відні з приказом, щоби подав до відома, під якими умовами готов засновати іллірійську (illyrische) друкарню. У своїй відповіди з дня 17/5 1769 пригадував Тратнерн, що ще перед кількома літами ставив проєкт основати таку друкарню в Будапешті, але його предлоги уряд не взяв під розвагу. Він готов тепер взятися до заснования друкарні, під умовою, що православний клир перейме на себе коректу книг і зобовяжеться зібрати фонд на забезпечення, що книги розійдуться.

Саме в тім часі відбувався церковний собор Сербів у Карловицях. Королівський комісар на соборі ґр. Гадік дістав приказ від придв. камери, поставити на дневному порядку собору справу заснования іллірійської друкарні, порозумітися в тому ділі з православними епископами й про вислід своїх заходів повідомити придв. камеру. Гадік предложив своє звідомлення із собору.

Придв. камера мала тепер перед собою плян заснования

друкарні, уложений Курцбеком 1768, другий його плян з 1769, плян Тратнерна з 1769, звіт ґр. Гадіка із собору і звідомлення епископа Івана Брадача з р. 1768. Із звіту Брадача довідалася придв. камера, що на Угорщині є до 2.000 православних парохій і ще більше священиків, отже відбут на книжки є запевнений, дальше, що з Угорщини висилається пересічно 300.000 злр. протягом 6 літ на купно богослужебних книг за границю. Друкарня може виплатитися й тому, що по переведенню організації шкільництва серед Русинів, Сербів, Хорватів і Румунів будуть потрібні шкільні підручники. Всі мотиви промовляли за конечним заснованням „іллірійської“ друкарні. Супроти того придв. камера поручила свому радникові Гертеллієві зладити доклад у справі умов, які подав Курцбек у рр. 1768 і 1769, а Тратнерн 1769, під якими вони готові засновати друкарню з кирилицею. Гертеллі у своїм рефераті радив відкинути домагання Тратнерна, а дати мірний зачет і поручити заснування „іллірійської“ друкарні тому друкареви, що зобовяжеться дешевійше друкувати й продавати книжки, тому й ставляв внесок, щоби заборонити ввіз книжок з инших країв, побирати від календарів низшу стемплеву оплату, а для пособлення пропаганді унії радив коректу православних богослужебних книг переводити в уніятськім дусі. З початком 1770 придв. камера, вислухавши реферату Гертеллія, згодилася на нього, відкинула думку, що саме тоді виринула, щоби засновати друкарню в Темешварі, серед Сербів, а за те приняла проєкт Курцбека, а не Тратнерна. Придв. декретом з дня 17/2 1770 дозволила Марія Тереса Курцбекові засновати „іллірійську“ друкарню й надала йому privilegium exclusivum на 20 літ[1]).

Потребу „іллірійської“ друкарні мотивував тоді австрійський уряд ось як: „Тому що Іллірійці (Серби) піддані австрійського пануючого дому, висилали великі гроші в Росію за богослужебні книги, засновано у Відні 1770 іллірійську друкарню“[2]). Щоби стримати дальше купно книг за границею, звернулася придв. камера з просьбою до придвірної воєнної ради (Hof-Kriegsrath) і придв. іллірійської депутації (Illyrische Hofdeputation), щоби вони повідомили підчинені собі уряди про заснування „іллірійської“ друкарні Курцбека у Відні. Придв. воєнна рада видала

---

[1]) Aleksa Ivić: Joseph Kurzböck und die Errichtung der serbischen Buchdruckerei (1768—1778). Archiv für slavische Philologie 1907. XXIX. st. 511—514.

[2]) Петрушевич: Сводная Лѣтопись 1887. ч. I. p. 1770. ст. 299. Доповнення ч. I. ст. 409.

дня 22/6 1770 приказ генеральним командам у Карловицях, Варядині, Слявонії, Банаті, Семигороді й Темешварі пильнувати, щоби Курцбек не потерпів шкоди у своїх правах, признаних йому цісарським privilegium exclusivum. Курцбек скоро уладив друкарню й забрався до друку найпотрібнійших тоді книжок. Найбільше відчувано потребу молитвослова й псалтирі. Придв. камера через придв. воєнну раду й придв. іллірійську депутацію звернула дня 1/9 1770 увагу підчинених урядів, що небавом Курцбек видрукує молитвослов і псалтир та заборонила ввіз усяких книг, друкованих кирилицею, та гражданкою, а передусім молитвослова й псалтиря з Петербурга, Москви, Київа, Варшави, Венеції, Липська, із Галлє (Halle) в Саксонії та з Молдави. Слідом за тим вийшов цісарський декрет, що заборонив ввіз книжок із заграниці під загрозою їх конфіскати. Отсю заборону повторював опісля австрійський уряд дуже часто. Підчинені уряди зачали енергійно стежити за ввозом книг із сумежних країв. Дня 4/10 1770 донесла придв. іллірійська депутація придв. воєнній раді, що недавно на Угорщині в Ясені (Körösmezö) приловлено московського книгаря, що перепачковував значний транспорт книжок і всі книжки йому сконфісковано. Супроти того просила придв. іллірійська депутація, щоби придв. воєнна рада приказала всім своїм підчиненим урядам, не впускати із закордону ніяких книжок[1]). Сконфісковані в Ясені „московські книжки“ (moscovitische Bücher) відіслано на склад до Відня, де їх приміщено в книгарні Курцбека[2]). Щоби Курцбекови облегчити введення в життя друкарні, звільнив уряд на 3 роки від мита книжки й папір, які Курцбек спроваджував, чи висилав[3]).

Друкарня Курцбека мала також пособляти пропаганді унії серед Румунів, Сербів і Хорватів, а уніятські цензори і коректори мали непомітно вводити у православних книгах уніятські погляди. Між тим угорські Русини були вже всі уніятами. Тому друкарня заспокоювала головно духові потреби Сербів, Румунів і Хорватів, а духові потреби угорських Русинів оставали на другому пляні. Бібліографи: Ундольський, Новакович, Петров, Свінціцький[4]) подають усі книжки друковані у Курцбека кирили-

---

[1]) A. Ivić: Op. cit. ст. 514—515.

[2]) Арх. львів. дух. сем. 1775: Придв. австр. чеська канцелярія 26/8 1775. [3]) A. Ivić: Op. cit. ст. 515.

[4]) А. Петровъ: Op. cit. ст. 24—25, 108—109. Ст. Новакович: Српска библіографија 1869. Білоград. І. Свенцицький: І. катальоґ книг церк. славянської печати. Видавництво церк. музея у Львові.

Олександер Кониський

цею разом, не відріжняючи унiятських від православних, руських (зглядно призначених для угорських Русинів) від сербських і хорватських. У друкарні Курцбека вийшло друком кирилицею понад 50 книжок, а з них можемо сміло тільки про три сказати, що були призначені для угорських Русинів, себто можна їх причислити до нашої бібліографії: Азбука (Букварь) з 1770, Сборникъ (молитвенник) з 1770 і Урбар випечатаний по р. 1770. З друків, призначених для Сербів і Хорватів, могли угорські Русини користати тільки тоді, коли були писані в церковно-словянській мові і не в строго православнім дусі. А між тим переважна часть тих друків була вже під впливом виступу Доситея Обрадовича і Федора Янковича, себто жива сербська мова здобували собі вже в них постепенно право громадянства й саме через те ставали ті книжки непридатні до вжитку для угорських Русинів. Тільки з богослужебних православних сербських книг могли угорські Русини користати, бо вони були печатані в церковно-словянській мові, сумніві в них місця можна було вичеркувати і вживати їх подібно, як то роблено в сусідній Галичині. Тому в рахубу для спільного вжитку із Сербами могли входити випечатані у Курцбека отсі богослужебні книги: Часослов 1777, Псалтир 1777, Ірмолой 1780, а з небогослужебних друків оповістка про передачу церкви й будинку св. Варвари під Варвареум у р. 1775. Певних руських друків з друкарні Курцбека вийшло 3, а придатних до спільного із Сербами вжитку тільки 4. В тім самім часі випустила друкарня Курцбека для Сербів і Хорватів около 50 друків кирилицею, не вчисляючи в те друкованих у латинській, чи німецькій мові, а для Румунів понад 20[1]). Вже ті голі цифри самі вказують, для кого Курцбекова друкарня мала більше значіння.

Обговоримо тут тільки 3 руські книжки, що вийшли певно з друкарні Курцбека. Сабов (Христоматія церковно-славянських і угро-руських літературних памятників. Ужгород 1893 ст. 189) подає, що перший замовив у Курцбека друк книжки мукачівський епископ, Іван Брадач. На поручення Брадача і за дозволом Марії Тереси видрукував Курцбек у р. 1770 „Азбуку" і „Сборникъ церковныхъ моленій" (молитвенник), але на донос уніятського свидницького епископа, Василя Божичковича, цензора

Жовква 1908. ст. 195. Ундольський В.: Очеркъ славяно-русской библіографіи. Москва 1871.

[1]) D. Bianu şi N. Hodos: Bibliografia românescâ 1578—1890, т. II. 1910. Букарешт ст. 563.

уніятських і православних книг, що найшов у них „погляди противні католицькій вірі“, книжки сконфісковано та знищено. По словам Сабова, одинокий їх примірник находиться в бібліотеці Національного Музея в Будапешті. Одначе надармо шукали за „Сборником“ А. Петров і бібліотекар Національного Музея др. І. Меліх. Петров припускає, що може „Сборник“ записано в бібліотеці під инчим наголовком. За те віднайшов Меліх згадану „Азбуку“, але виявилося, що книжка має наголовок: Букварь і видана справді Курцбеком у р. 1770. Петров, опираючися хибно на терміні „пи́смены се́рбско-славе́нскими“, ужитім у наголовній картці букваря, рішучо заявляє, що це не є буквар замовлений Брадачем для угорських Українців, але окремий буквар призначений для Сербів. Одначе ми знаємо, що австрійський уряд заєдно називав усякі книжки печатані кирилицею, чи гражданкою „illyrische“ або „serbische“, а инколи „moscovitische“, „ruthenische“, або „russische Bücher“ без огляду на те, чи це були руські, московські, сербські, хорватські, чи навіть румунські видання. Отже сам термін „се́рбско-славенскими“ ужитий у наголовному листі не може рішати про сербський характер букваря. Сербські дослідники тої доби нічого не знають про сербський буквар, друкований у Курцбека в р. 1770. Івич ось що каже: „В Сербській бібліографії Ст. Новаковича нема згадки про якісь букварі з того часу; що правда, є мова під р. 1770 про буквар, але та книжечка появилася у Венеції, впрочім документи до історії сербських шкіл нічого нам не згадують про ті книжки“. Сербський буквар, призначений виключно для Сербів, а написаний Федором Янковичем, приказала придв. камера Курцбекови видрукувати що йно в жовтні 1774. Звертаю увагу бібліографів на опис того букваря, зладжений др. Іваном Меліхом, а провірений і доповнений Петровим. Що Курцбек справді видрукував р. 1770 Буквар і Сборник та що епископ В. Божичкович своєю цензурою спричинив їх конфіскату, доказом на те застереження мукачівського епископа, що цензура книжок друкованих у Курцбека, а призначених для його епархії має належати тільки до нього[1]). І перший печатаний памятник угорсько-руського наріча: „Урбар“ вийшов з друкарні Курцбека по р. 1770. Опис його подав Петров у розвідці спеціяльно присвяченій урбареви (Матеріялы для исторіи Угорской Руси. V. Первый пе-

[1]) А. Петров: Op. cit. ст. 108—109; A. Ivić: Op. cit. I. ст. 408. II. ст. 515. Arch. f. slav. Philolog. 1907; Петрушевич: Доповнення ч. І. ст. 400.

чатный памятникъ угрорусскаго нарѣчія Урбаръ. СПтб. 1908. ст. 21—25), почім подав замітки про мову урбара (ibidem ст. 25—38) і додав словарець (ibidem 38—45).

Хоча Курцбек дістав privilegium exclusivum і хоча австрійський уряд енергійно спиняв ввіз „іллірійських“ книг із закордону, згодом показалося, що Курцбек не в силі випечатати й настачити всіх потрібних богослужебних і шкільних книжок для Русинів, Сербів, Хорватів і Румунів-уніятів та православних. Годі було Курцбекови конкурувати в межах Австрії з львівською Ставропигійською друкарнею, яка ледви в тім часі животіла, але була заосмотрена будь що будь у запас книг з давнійших літ, а ще менче з друкарнею рухливих Василян у Почаїві (на самій австрійській границі!) під оглядом уніятських богослужебних, чи шкільних книжок, а ще тяжше доводилося Курцбекови конкурувати з печерською друкарнею в Київі, з московською й петербургською, з книжним торговельним осередком у Варшаві, з румунськими друкарнями й друкарнею у Липську, Галлє і Венеції, дотично богослужебних книг православних. Мимо суворих заборон ввозу книг із чужих країв та їх конфіскати, потреба православних і уніятських богослужебних книг, яких не можна було дістати в Курцбека, викликала пачкарство, передусім з Росії й Венеції. Зручно перевозили книги Василяни й євреї. Почаївські Василяни будьто самі, будьто через своїх комісіонерів просто засипували своїми виданнями не тільки Галичину, але й Угорщину[1]). Коли бракувало якої книги в межах Австрії, пачкарство оплачувалося знаменито. Австрійський уряд був супроти цего безсильний і не міг, не зважаючи на всякі репресії стримати пачкарство. Щоби запобігти пачкарству й мати контролю, які книги дістаються до рук підданих, уряд скапітулював і дав дозвіл Курцбекови спроваджувати потрібні книжки із заграниці, а передусім з Росії. „Щоби зовсім спинити пачкарство“, так писав про те в р. 1787 сам Курцбек, „Їх Величність дав мені придв. декретом найласкавійше дозвіл всі потрібні для клиру церковні книги, як що я їх сам не схочу друкувати задля малого запотребовання і за великих коштів, які мені не звернулисяби, спроваджувати самому з Росії“[2]). Курцбек, як практичний купець, не спроваджував книг суходолом через Галичину із розпадаючої

[1]) Моя розвідка: Ів. Горбачевський. Збірник Львів. Ставропиґії т. І. Львів 1921. ст. 89—90.

[2]) Архив льв. дух. семин. 1787: Лист Курцбека 19/12 1787 з Відня до М. Щавницького або Ангелловича Антона.

Польщі і з Росії через Польщу, бо не мав запоруки, чи транспорт удасться, а спроваджував книжки з Росії Дунаєм через Молдаву. В Землині мав Курцбек комісіонера купця Стефановича, Сербина. Замовлені книжки висилав або із свого головного складу у Відні, або на його поручення висилав із Землина Стефанович. Доставляв Курцбек потрібні книги православному сербському митрополитови в Карловицях і другим православним епископам, а також уніятським в Угорщині[1]). У вісімдесятих роках XVIII ст. справив Курцбек нові черенки до своєї друкарні. „Я казав також“, хвалився він у листі 1787 р. „вирізати по найновійшим зразкам богато іллірійських черенок і їх вилити, чим дуже вдоволений митрополит (сербський у Карловицях) з народом“[2]).

Через увесь час існування Варвареум був Курцбек доставцем усіх потрібних книжок для тої інституції. В р. 1775 з перехованих у Курцбека „московських“ книжок, що були конфісковані ще в р. 1770 в Ясені, „знайдено пригожими до властивого вжитку семинарії при їх перегляді дуже мало, а саме тільки 34 поданих у списі“. Знак, що тих книжок була більша скількість, коли число 34 зазначено як дуже мале. Шкода, що спис сконфіскованих книг затратився, бо зналиби ми тоді точнійше, які книги були тоді потрібні в Угорщині. Префект Варвареум Басташич на поручення придв. комісії piarum causarum забрав їх від Курцбека до семинарії[3]). Засновуючи іллірійську друкарню Курцбека, мав австрійський уряд задушевний плян, через уніятських цензорів і коректорів православних богослужебних та других книг непомітно підпомагати ширення унії. Тому цензором і коректором православних богослужебних книг настановив уряд свидницького уніятського епископа В. Божичковича, котрий сповняв аж надто ревно свій почесний уряд, як це показала „Азбука“ й „Сборникъ церковныхъ моленій“ з 1770 і „Катехизм“ 1774 р. Платним цензором і коректором грецьких книг був Михайло Папагеоргій, а „іллірійських“ уніятських і неуніятських, спершу Григорій Майор Василянин з фогарашської епархії, а по нім приятель і пупіль еп. Божичковича, Йосафат Басташич, Василянин із свидницької епархії, всі разом уніяти[4]). Басташич, ставши префектом Варвареум, затримав уряд цензора і коректора, за що

[1]) Ibidem.
[2]) Ibidem.
[3]) Арх. льв. дух. сем. 1787: Придв. ком. piar. causarum. 27/11 1775.
[4]) Wurzbach: XVI ст. 310. Арх. льв. дух. сем. 1775: Придв. ком. piar. caus. 27/11 1775.

побирав річно 700 злр. крім платні й удержання як префект Варвареум, але від р. 1775 занятий дуже справами семинарії не дбав про цензуру й коректу книжок, друкованих у книгарні й друкарні Курцбека. В р. 1777 жалувався Курцбек перед придв. комісією, що Басташич, „до котрого окрім цензури належить також, як до цензора неуніятських книжок, коректа друку", відмовляється від коректи, через що не можна друкувати дальше початого Часослова, ані не можуть являтися инчі книжки — в супереч волі Їх Величности, а із шкодою для іллірійського (сербського) народу". Курцбек просив, щоби цісарева приневолила Басташича до праці, або щоби настановила другого коректором замість Басташича, пр. віцеректора, т. є віцепрефекта Івана Сімогу, бо цензуру й так переводить еп. Василь Божичкович. Що сталося з тим домаганням Курцбека, не знаємо, в кождім разі одначе цензура й коректа остали на дальше при Басташичеви. Мабуть, грошевий мотив переважив, бо на випадок іменування инчого цензора й коректора, мусівби був Басташич крім своєї платні, як префекта, дістати ще платню як крилошанин, а ним він ще тоді не був, ані опатом монастиря св. Пульхерії у Крижевачі. По знесенні Варвареум в р. 1784 уряд цензора уніятських книг у Відні сповняв парох церкви св. Варвари, Єронім Стрілецький до р. 1796, т. є до часу перенесення іллірійської друкарні до Будапешту[1]). У друкарні Курцбека друковано на кошт семинарії Варвареум з кінцем 1779 або в першій половині 1780 р. „Leges atque institutiones", устав (правильник) семинарії; в кождім разі устав був уже перед 15/10 1780 готовий без подання місця й часу друку. Всі дані промовляють за тим, що правильник вийшов з друкарні Курцбека[2]). Опісля той устав ляг в основу при укладанні правильника для епарх. семинарій у Львові, Перемишлі, Галичі, Каменці Подільськім і Барі, і для правильника ґенер. семинарії у Львові[3]).

З Варвареум звязана Курцбекова друкарня й тим, що в ній друкував Румун, префект студій у семинарії, Кляйн, свої твори. В р. 1779 видрукував Кляйн, імовірно, в Курцбека: „Carte de rugaciuni", в р. 1780 разом з Шинкаєм: „Elementa linguae daco-

---

[1]) Арх. льв. дух. сем. 1777: Придв. ком. piar. caus. 28/4 1777. Петрушевич: Временник Ставропигійського Інститута 1896 ст. 126—136.

[2]) Єр. Стрілецький: Diarium seu Ordo Divinorum Officiorum 1786.

[3]) Моя розвідка: Львівське studium ruthenum. Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. 131 ст. 140.

romanae sive valachicae"; в р. 1781 знову, імовірно, в Курцбека: „Dissertatio canonica de matrimonio", в р. 1782: „Dissertatio de jejuniis Graecae Ecclesiae", а в р. 1784: Проповеданія[1]).

Для Варвареум видрукував Курцбек у р. 1775 оповістку в церк. словянській, грецьк. і латин. мові: Іосифъ вторый и Марія Тереса самодержцы храмъ сей стыя Варвары съ домомъ єя за обученіє юнейшаго клира греческаго православнаго закона благодарно предадоста въ лѣто „αψοε" 1775[2]).

Згадаю ще про ролю, яку відіграв Курцбек при заснованні studium ruthenum у Львові. Засновуючи studium ruthenum придв. декретом з 9/8 1787, поручив цісар ректорови ґенеральної семинарії у Львові М. Щавницькому, предложити плян, як зарадити недостачі шкільних підручників у краєвій мові (себто руській) та подати спис потрібних книжок і назвища тих, що готові перекласти їх на краєву мову[3]). Щавницький предложив 23/4 1787 своє звідомлення. Придвірна комісія освіти 16/6 1787 поручила перекласти герменевтику Старого Завіта Монспергера Осипа і граматику єврейської мови Іннокентія Фесслєра, підручник фізики Sigama de la fond, а льоґіку Бавмайстра Христіяна і математику Вольфа, яко уже перекладені в Росії передрукувати. „І передрук тих 2 книжок і в загалі друк руських (ruthenischer) шкільних підручників для того научного заведення, що його мається заснoвати, треба віддати друкареви Курцбекови у Відні, бо він має privilegium exclusivum. Він вишле опісля потрібну скількість тих книжок сюди, отже ректор має негайно переслати переклади до нього з поданням числа потрібних книжок"[4]). Курцбек зміркувавши, що друк і передрук підручників для studium ruthenum, як для провізоричного научного заведення, не є корисним інтересом, відступав львівському друкареви Піллєрови свій виключний привілей і Піллєр мав з ним заключити в тій справі окрему угоду. Тому поручила придв. комісія освіти 10/7 1787 Щавницькому, щоби віддав Піллєрови друк і передрук потрібних шк. підручників, а з підручника Бавмайстра й Вольфа, о скільки Піллєр не встигне їх на час передрукувати до шкільного року 1787/8, зараз спровадити потрібну скількість примірників з Росії.

[1]) Bibliografia românescă. Букарешт 1910: р. 1779 ч. 418; р. 1780 ч. 430; р. 1781 ч. 447; р. 1782 ч. 451; р. 1784 ч. 472.

[2]) І. Свенціцький: Видавництво Церк. Музея у Львові І. катальоґ книг церк. славянської печати. Жовква 1908. ст. 195.

[3]) Арх. льв. дух. семин. 1787: Ґубернія 22/3 1787 ч. 6466.

[4]) Ibidem 1787: Ґуб. 28/6 1787 ч. 15.192.

Спровадженням тих підручників з Росії мав занятися Піллєр[1]). Піллєр так само, як Курцбек зрозумів, що друк і передрук учебників для провізоричного studium ruthenum не принесе йому зисків, і до угоди між Курцбеком а ним не дійшло. Придв. комісія освіти 1/9 1787 поручила ректорови спровадити по 50 примірників Бавмайстра й Вольфа з Росії[2]). Курцбек з Піллєром ганяючись за зисками, причинилися до того, що studium ruthenum ввійшло в життя 1/9 1787, не маючи ні одного друкованого учебника! Якби не privilegium exclusivum Курцбека, булаби друкарня Ставропигійського братства при малій підмозі з боку держави, хоча находилася та друкарня в скрутнім положенні, вистачила в пору шкільні підручники для studium ruthenum. Адже Ставропигійська друкарня видала в р. 1790 переклад льоґіки Бавмайстра, зладжений Лодієм і переклад історії церкви М. Данненмаєра зладжений Федором Захаріясевичем[3]).

Іллірійська друкарня Курцбека і його privilegium exclusivum підривали доходи Ставропигійської друкарні у Львові, котра підчас пожежі 1779 р. підпала значному ушкодженню, а треба додати, що в тім часі була друкарня майже одиноким жерелом братських доходів[4]). Для галицьких Русинів не приносила Курцбекова друкарня ніякого хісна, а навпаки радше шкоду. Про її користь для Галичини можнаби хиба о стільки говорити, що Курцбек був доставцем книг для Варвареум. Для угорських Русинів дала та друкарня дуже мало, але й за ту вдовину лепту належиться її і її власникови вдячна згадка. Натомість величезне просто значіння мала Курцбекова друкарня для Сербів і Хорватів. В ній друкувано з кінцем 18 в. сербські твори, в котрих жива сербська мова вперве діставала доступ у письменство. Курцбек пособив Сербам і Хорватам у важній переломовій хвилі, коли жива мова серед важких обставин зачала скидати пута, накинені її церковнославянщиною, й тим чином причинився у великій мірі до національного відродження Сербів. Так само величезне значіння мала друкарня й книгарня Курцбека для угорських Румунів. Вийшло з неї понад 20 друків; у ній друкував свої твори Самійло Кляйн, що відіграв у національнім і духовім відродженні

---

[1]) Арх. льв. дух. сем. 1787: Ґуб. 26/7 1787 ч. 17.806.

[2]) Ibidem 1787: Ґуб. 13/9 1787 ч. 21.664.

[3]) Моя розвідка: Львівське studium ruthenum. Зап. Н. Т. ім. Шевченка. т. 132 ст. 192, 193, 198, 201.

[4]) Моя розвідка: Іван Горбачевський. Львів 1921, ст. 89—91.

угорських Румунів таку саму ролю, як у нас, у Галичині Маркіян Шашкевич.

Перед смертию відпродав Курцбек у р. 1792 свою іллірійську друкарню спільникови Стефанови Новаковичеви, але він не мав такої меткости й підприємчивости, як Курцбек і був зневолений відпродати друкарню в р. 1795 університетови в Будапешті з виключним привилеєм печатання всіх іллірійських друків[1]). Для нас це інтересне, що в тій друкарні вийшла 1837 р. „Русалка Дністрова" Маркіяна Шашкевича.

На закінчення подаю на основі Вурцбаха коротенький життєпис Курцбека:

Осип Лаврентій Курцбек друкар, книгар і письменник уродився у Відні 21/11 1736, а вмер 18/12 1792. Скінчив студії у Відні, почім занявся підприємством свойого батька, що мав університетську друкарню у Відні. Обняв її 1756 р. Складалася вона тоді тільки з 2 прас. Він так поширив друкарню, що пустив у рух 15 прас. Справив черенки для „іллірійського" й орієнтального друку своїм коштом. В нагороду за те дістав дозвіл заложити 1772 р. університетську книгарню. Коло техніки друку він заслужився в той спосіб, що спровадив із Семигороду зручного вирізувача штемплів і виливача черенок (Stempelschneider und Letterngiesser) і дбав, щоби черенки були точно й артистично вирізані й щоби давали гарний з виду друк. Щоби книжки подешевіли, подбав Курцбек в цей спосіб, що обнизив ціну на свої видання і тим чином приневолив до цего друкаря Тратнерна, бо Тратнерн, користаючи із свойого привилею, вишрубував був дуже ціну на книжки. Курцбек зробив маєток на друкарні й купив добра Liesing коло Відня. Окрім фахових розвідок з обсягу друкарської штуки в „Wiener Realzeitung", він друкував свої оригінальні твори й переклади. В р. 1777 дістав від Марії Тереси золотий ланцюх (Gnadenkette), в р. 1776 шляхоцтво, а 1786 підніс його Йосиф II. до лицарського стану[2]).

---

[1]) А. Петров: Op. cit. ст. 24. 25.
[2]) Wurzbach: Biograph. Lexic. XIV. ст. 427.

Апологія кирилиці Дениса Зубрицького.

Подав ***Михайло Возняк.***

Третій раз і, думаю, вже останній займає місце в „Записках“ справа одної відповіди на проєкт Йосипа Лозинського, надрукований в 29 ч. з 19 липня львівських „Rozmaitości“ з 1834 р. п. н. „O wprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“ (стор. 228—30). Не пригадую виводів Лозинського, бо їх навів у перекладі в цілості Іван Франко в другому розділі своєї праці „Азбучна війна в Галичині 1859 р.“[1]), подавши передтим польські голоси Вацлава Залєського й Августа Бєльовського, які без сумніву заважили в нарожденні проєкту Лозинського. В останньому, 52 ч. „Rozmaitości“ з 1834 р. з датою 7 грудня читаємо на самому кінці числа таке повідомлення: „Do tego Nru Rozmaitości dołączona jest: Odpowiedź na zdanie o zaprowadzeniu abecadła polskiego do piśmiennictwa ruskiego“ (стор. 418). Автор відповіди не зазначений, тільки його місце побуту Шкло, що подане в даті 1 жовтня 1834 р. під статтею, відразу зраджувало автора відповіди — Йосипа Левицького. Відповідь Йосипа Левицького на проєкт Лозинського навів Франко також у цілості в українському перекладі[2]). Її надруковано в перемиській епископській друкарні й розіслано вкупі з „Rozmaitościam-и“, а епископ Іван Снігурський нагородив автора відповіди, як відомо зо згадок Якова Головацького[3]). Далеко цікавішою й самостійнішою відповіддю на проєкт Лозинського в порівнянні з відповіддю Йосипа Левицького була відповідь богослова Маркіяна Шашкевича, яка вийшла на складку богословів і студентів

---

[1]) Записки Наук. Товариства ім. Шевченка, т. CXIV, ст. 98—102.

[2]) Там-же, стор. 103—109.

[3]) Воспоминаніе о Маркіанѣ Шашкевичѣ и Иванѣ Вагилевичѣ. (Изъ записокъ Якова Головацкого). (Литературный Сборникъ, 1885, стор. 20).

університету в перемиській друкарні 1836 р. п. н. „Азбука і Abecadło“[1]). Якою несамостійною була відповідь Йосипа Левицького на проєкт Лозинського, це показується з третьої відповіди на згаданий проєкт, яка в своєму часі не появилася друком, а стала відома й то тільки в першій своїй менше-більше половині аж у 1908 р. зо статті д-ра В. Щурата „Азбучна стаття Миколи Кмицикевича з 1834 р.“, надрукованої в „Записках“, т. 81 (стор. 134—44). Назва самої статті, яку д-р Щурат приписав перемиському богослову Миколі Кмицикевичеві, така: „O zaprowadzeniu Abecadła polskiego zamiast Kirylicy do ruskiej pisowni“.

Згаданий польський текст третьої відповіди надрукував д-р Щурат на підставі рукопису, що на його чолі були дата й підпис виписані по українськи, а саме: „Въ Перемышлѣ 9/12 834. Миколай зъ Ветлина“. Останній це псевдонім Миколи Кмицикевича. Треба тут заразом зазначити, що під рукописом стоїть і друга дата: „d. 13/12 1834“.

Обидві дати і порівняння знайденої відповіди з відповіддю Йосипа Левицького дали підставу д-рові Щуратові ось до яких виводів: „Супроти початкової дати 9/XII 1834, що може бути датою приступлення до описання статті, кінцева дата 13/XII 1834 буде певно датою закінчення, дарма що стаття виглядає недокінченою. На недокінченість вказує порівняння статті зо статтею Й. Левицького, написаною двома місяцями раніше.... І залежність Кмицикевичевої статті від статті Левицького очевидна — в змісті і в тоні. Та підчас, коли Левицький відповідає на всі пункти проєкту Й. Лозинського, Кмицикевич дає відповідь лиш на два, але і ширшу і різкішу. До того треба завважити, що цілий довгий вступ статті Кмицикевича, майже половина її, про згубний дух часу, була оригінальною працею. А в дальшім оригінальність автора, при залежности від Левицького, проявляється не лиш в богатшім науковім апараті, в більшій скількості цитованих книжок (якесь письмо з бібліотеки Тита Дзялинського, граматика Максимова з 1723 і ин.), але і в такім різкім зазначенню москвофільського національного погляду, що на основі того сміло можна вважати його батьком нинішного національного москвофільства — навіть з його нетерпимостю, навіть з його уїданням на дух часу і крайнім консерватизмом, навіть з його плутаниною в поглядах на мову. Левицький був більш поступовий. Висту-

[1]) Відповідь Маркіяна Шашкевича „Азбука і Abecadło“ передрукована в його „Писаннях“ (Збірник Філологічної Секції т. XIV, Львів, 1912, стор. 202—209).

паючи против реформи азбуки, сам робив перші кроки по шляху реформи, впроваджуючи в кирилицю нові букви"[1]).

Перечитуючи відповідь, приписану Кмицикевичеві, разом із иншими опублікованими матеріялами до т. зв. галицького відродження першої половини XIX в., я звернув увагу, що рукопис її не оригінал, а копія. На копію вказувало те, що копіст почав був другий раз писати розділ, що починався від слів „Naród ten" і, похопившися, перекреслив удруге написані слова „Naród ten" (стор. 140), і те, що визначного англійського бібліофіла Тому Дібдіна перехрестив копіст на Дільдіна (стор. 141), перечитавши „b" як „l", і те, що написав про „gramatykę Wawrženia (так перечитав: Wawrzeńca) Zyzanii z r. 1648 1719", що невідомо й ніколи не буде відомо жадному історикові української філології, і таке инше. Та важнішими були помічання щодо змісту відповіди. Її національні погляди різко суперечили тому, що досі відомо з документів про них у Кмицикевича. Він бо в своєму листі з 10 грудня 1832 р. писав до Казимира Туровського про те, як його опанував великий дух свободи; йому снилося, що він визволив Українців і дав їм незалежність. Через те попав у таку манію, що про ніщо инше не думав. „На мою думку — писав він до Туровського — було-б найкраще, коли-б повстала Польща. Я маю великі плани: Поляки хай думають собі про себе, а я думаю про своїх, — цього ніхто не може мені за зле взяти"[2]). До того всякі подробиці відповіди вказували, що її автором не міг бути богослов, і застановляючися над ріжними думками, висловленими у відповіді, я дійшов до переконання, що думки згаданої відповіди це думки Дениса Зубрицького, отже він і написав відповідь. Цьому питанню я й присвятив статтейку „Авторство азбучної статті з 1834 р." в „Записках", т. 136—7 (стор. 107—118), де й відмітив, що й справа залежности обох відповідей на проєкт Лозинського, відповіди Левицького й тієї, що стала відома в останніх часах, мається цілком на відворот у порівнянні з тим, що про це написав д-р Щурат. Я прийшов до висновку, що „із ширшої відповіди Зубрицького робив Йосип Левицький просто витяг у своїй відповіді Лозинському" (стор. 117).

Для кожного, хто до справи підходить із науковими аргу-

---

[1]) Д-р В. Щурат. Азбучна стаття Миколи Кмицикевича з 1834 р. (Записки; т. LXXXI, стор. 144).

[2]) М. Тершаковець. Матеріяли й замітки до історії національного відродження Галицької руси в 1830 та 1840 рр. (Українсько-руський Архив, III, Львів, 1907. стор. 22—3).

ментами з одного боку й бодай загально орієнтується в фактах і напрямках доби так званого галицького відродження першої пол. XIX в. з другого, стала ясна справа непричасности Кмицикевича до відповіди на проєкт Лозинського, яку він скопіював собі. Та не зважаючи на це, д-р Іван Брик у статті „Йосиф Добровський і українознавство (Причинки до історії словянської філології)" в т. 141—3 „Записок" знов заговорив про Миколу Кмицикевича як автора азбучної статті: „Микола Кмицикевич у статті „O zaprowadzeniu Abecadła polskiego zamiast Kyrylicy do ruskiej pisowni" 1834, виданій дром Щуратом (ЗНТ. т. 81, ст. 134—144). Автор обзнайомлений з працями Добровського, котрого називає „Nestor badaczów słowiańszczyzny"". А в примітці до цього уступу додав таку іронічну замітку: „Мих. Возняк у статті „Авторство азбучної статті з 1834 р." (Записки Н. Т. ім. Ш., том 136—7) намагається виказати, що не Микола Кмицикевич, але Денис Зубрицький її писав"[1]).

Не потребую соромитися свого „намагання" виказати, що Денис Зубрицький був автором згаданої відповіди, а Микола Кмицикевич тільки відписав її собі. В другій половині жовтня 1927 р. прислав до Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка парох Розток коло Кутів Григорій Гнатів зшиток із пятьох аркушів сірого паперу folio. На горі титулового листка зшитка підкреслені слова: „Erga benevolam restitutionem", слова, які вказують, що рукопис ходив по руках. Наголовок зшитку „Apologia Cyryliki czyli Azbuki ruskiej". Сам текст починається щойно від другого листка й має новий наголовок: „O zaprowadzeniu abecadła polskiego zamiast Cyryliki do ruskiej pisowni". Вже перший погляд на текст рукопису відкриває в ньому відповідь, яку відписав собі Кмицикевич менше-більше до половини, а тут у рукописі вона ціла. Ближчий розгляд почерку рукопису стверджує **автограф** Дениса Зубрицького в ньому. А щоб який спеціяліст від так званого галицького відродження й граматичних справ не зважився твердити, що Зубрицький відписав собі статтю Кмицикевича, зазначую тут, що під текстом розтоцького рукопису стоїть дата: „Dnia 1-o Pazdziernika 1834", а під копією Миколи з Ветлина-Кмицикевича дата: „d. 13/12 1834".

Ствердивши, що Микола Кмицикевич не був (і не міг бути) автором азбучної статті з 1834 р. й що автором був Денис Зу-

[1]) Д-р І. Брик. Йосиф Добровський і українознавство. (Причинки до історії словянської філології). (Записки, т. CXLI—CXLIII, стор. 33).

брицький, хоча й нема його підпису (не без причини) під розтоцьким рукописом, дальші уваги присвячую відношенню до себе обох відповідей на проєкт Лозинського, Зубрицького й Левицького. Увесь довгий загальний вступ Зубрицького відпадає у відповіді Левицького. Початок статті останнього стоїть ось у якому відношенні до свого джерела:

Левицький:

Książki bez końca i początku nie dowodzą, iż w bardzo odległych czasach pisano literami polskiemi po rusku, a gdyby te książki w samey istocie nie miały roku, w którym były drukowane, to za pośrednictwem krytyki biblijograficznej i porównania czcionek powinien był Autor czas wyjścia ich oznaczyć: deklarujemy zatém książki, polskiemi literami drukowane, w ręku Autora znachodzące się, za płody czasów późniéjszych, i w prawdzie między rokiem 1760 i 1801 drukowane. Typografije nie posiadając drogich druków ruskich, a chcąc zaopatrzyć w towar wałęsających się po odpustach kramarzy, robiły takowe nakłady, towar popłacał, gawiedź pobożna, lecz ruskiego piśmiennictwa nieświadoma, skwapliwie kupowała nabożne pieśni i modlitwy ruskie; otóż powód użycia polskich liter do piśmiennictwa ruskiego, ale nie większa doskonałość tychże nad Cyrylikę; — przeciwnie zaś od najdawniéyszych czasów był język i Azbuka ruska w prowincyjach niegdyś polskich nietylko w księgach i obrzędach religijnych, lecz nadto w prawodawstwie, sądownictwie, dworskich i potocznych listowaniach, więcéy jak w dwóch trzecich częściach tego państwa, aż do połowy 17

Зубрицький:

Twierdzi ten szanowny pisarz, iż posiada kilka książek ruskich drukowanych polskiemi czcionkami, sięgających bardzo odległych czasów, które jednakże na nieszczęscie bez początku i końca.... byłby nam bowiem za pośrednictwem krytyki bibliograficznej i porównania czcionek doniosł.... Jednakże dopóki takowa rozprawa na świat niewyjdzie, deklarujemy książki w ręku X. Ł. znajdujące się za płody czasów poźniejszych, i w prawdzie między rokiem 1760 i 1801 drukowane. Typografia lubelska u Trynitarzy, Gołębiowskiego w Przemyślu, a może i inna tém podobna, nieposiadając drogich druków ruskich, a chcąc zaopatrzyć w towar wałęsających się po odpustach kramarzy, robiła te nakłady, za ich przykładem poszła drukarnia poczajowska i Supraslska. Niechybiły swego celu, towar popłacał, gawiędź pobożna, lecz ruskiego pismiennictwa nieswiadoma, skwapliwie kupowała nabożne pieśni i modlitwy ruskie. Powyższym osłabiliśmy poniekąd twierdzenie X. Ł., jakoby w odległych już czasach używany był Alfabet polski u Rusinów: a przeciwnie dowiedziemy, że od najdawniejszych czasów był język i Azbuka ruska w prowincyach niegdyś polskich nietylko w księgach i obrzędach religij-

Левицький:

wieku a nawet i późniéy w używaniu.

Зубрицький:

nych, lecz nadto w prawodawstwie, sądownictwie, dworskich i potocznych listowaniach, więcej jak w dwoch trzeciech częściach tego państwa, aż do połowy 17 wieku a nawet i później w używaniu.

Як за Зубрицьким подав Левицький нотку про те, що „najdawniejsza książka ruska, czcionkami polskiemi drukowana, były Ecphonemata Liturgii greckiej X. Ohilewicza w Wilnie u XX. Bazylianów“, так за ним також́ писувався знанням про краківський Октоїх із 1491 р., Литовський статут із 1588 р., про мову судових актів українських воєвідств, як і про „oryginały korespondencyj książąt Ostrogskich, Wiszniowieckich, Ruzińskich, Sapiehów, Sołomireckich, Hrabiów Chodkiewiczów, Tyszkiewiczów, tudzież Metropolitów i Biskupów w języku i pismem ruskiem“. У своїй відповіді використовував Левицький своє джерело, роблячи витяг із нього або й просто послугуючись його-ж словами й там, де писав, як „sami Polacy w czasie, kiedy literatura ich znajdowała się w kwiecie do połowy 17 wieku, używali w swych drukarniach liter szwabachskich, gockiemi zwanych; a grono najświatléjszych mężów w wieku 16 usilnie nad tém myślało i radziło, jak można zaprowadzić w pisownią polską inne, nie łacińskie i nie szwabachskie litery“, і в цитаті з Добровського, й у вичисленні старих граматик, і навіть у такому виводі:

Левицький:

Lecz przypuściwszy nawet mniemanie Autora za prawdziwe, niewysnujemy z tąd wniosku ani tego, że język ruski niezdolny jest do literatury z powodu niedostatku Grammatyki, ani też, że należy odsądzić Rusinów od prawej ich własności, to jest od cyrylijskiego alfabetu. Aleć i Polacy pierwéy mieli krasomowców, poetów i historyków w swym języku, niżeli Grammatyków. Grammatyka Kopczyńskiego poprzedzili: Gornicki, Skarga, Wujek, Kochanowski, Bielski i mnóstwo

Зубрицький:

Lecz przepuśćmy wreszcie mniemanie X. Ł. za prawdziwe, niewysnujemy z tąd wniosku, ani tego, że język ruski niezdolny do literatury z powodu niedostatku grammatyki,, ani też, że należy odsądzić Rusinów od prawej własności, to jest cyrylijskiego Alfabetu. Aleć i Polacy pierwej mieli krasomowcow, poetow, historykow w swym języku, niżeli grammatyków. — Kopczyńskiego grammatyka poprzedzili Gornicki, Skarga, Wujek, Kochanowski, Bielski i innych pisarzów mnostwo tak zwa-

innych pisarzów tak zwanego wieku złotego literatury polskiey, i bardzo naturalnie, muszą poprzedzać wzorowi pisarze grammatyków, bo ich dzieła podają przykłady i prawidła składni i toku języka. To prawidło: że praktyka poprzedza teoryą, służy i dla innych umiętności, i pierwéy były narody, państwa i rządy, niżeli pisarze o sztuce rządzenia, polityce i prawie narodów. Pierwéy były sądy i sprawiedliwość, niżeli pisane kodexa i procedury sądowe. Opierając się na tém, cośmy świeżo przytoczyli, życzymy, ażeby nasz reformator, idąc za świętém swém powołaniem, stał się ruskim Skargą, a biorąc za wzór przyszłe jego dzieła, snadno znajdzie się pożniéj ruski Kopczyński.	nego złotego wieku polskiej literatury; i bardzo naturalnie: muszą poprzedzać wzorowi pisarze grammatyków, bo ich dzieła podają przykłady i prawidła składni i toku języka. To prawidło, że praktyka uprzedza teoryą, służy i dla innych umiętności: pierwej były narody, państwa i rządy, niżeli pisarze o sztuce rządzenia, polityce i prawie narodów. — Pierwej były sądy i sprawiedliwość, niżeli pisane kodexa i procedury sądowe. Opierając się na tem, cośmy swieżo przytoczyli, żeczemy, ażeby nasz reformator, idąc za swiętym swem powołaniem, stał się ruskim Skargą, a snadno, biorąc za wzor jego przyszłe dzieła, znajdzie się poźniej i ruski Kopczyńskł.

Одначе міг би запримітити хто, що тільки в загальних увагах пішов Левицький за своїм джерелом, але збиваючи поодинокі закиди Лозинського, зроблені кирилиці, здобувся на свої самостійні думки, бо ж мав у кількох поколінь галицького громадянства славу „знаменитого язикознавця“. На жаль, і про дальші виводи Левицького треба сказати, що це плагіят із Зубруцького, хоча це слово настільки тут не відповідне, що Левицький покористувався статтею Зубрицького за його-ж життя й, коли вийшла відповідь Левицького друком, Зубрицький не зайняв свого становища проти неї в пресі. Як би ні було, фактом є те, що збиваючи закиди Лозинського, Левицький в першому пункті тільки скоротив виводи Зубрицького, в другому пункті повторив його включно до латинського речення „ergo entia sine necessitate multiplicata“, в третьому також пішов за його виводами аж до повторення твердження: „Gdybyśmy chcieli nudzić czytelnika takiemi elementarzowemi sporami, przytoczylibyśmy podobne wywody względem głosek ѧ, ю; wszystko to, co znawcy za zaletę pisowni ruskiej przytaczają, jest w mniemaniu autora nagannem“. Так само виводи Левицького в дальших пунктах запозичені від Зубрицького до зразків відміни іменників у восьмому пункті й цитати з граматики Копітара в кінцевих замітках включно. Для зацікавлених методом користування зо свого джерела в Левиць-

кого доступна його стаття в українському перекладі в другому розділі вище згаданої праці Франка про азбучну війну.

Стаття Зубрицького в обороні кирилиці була відома крім чорневого тексту, що нижче друкується без ніяких змін у правописі оригіналу, ще й з чистового тексту, з маленькими змінами в двох — трьох місцях. З того другого тексту й зробив свою копію Кмицикевич, як показують зазначені відміни копії (Кмицикевич дещо й зле відчитав) при друкуванні тексту розтоцького рукопису. Навіть появу кількох відписів статті Зубрицького легко пояснити тим, що заки вийшла друкована відповідь Лозинському, Зубрицький уважав за потрібне реагувати проти проєкту введення латинки до українського письменства письменним шляхом, у першій мірі серед богословів і духовенства.

Ось повний текст власноручної статті Зубрицького:

(1a) Erga benevolam restitutionem.

Apologia Cyryliki czyli Azbuki ruskiej.

(2a) O zaprowadzeniu abecadła polskiego zamiast Cyryliki do ruskiej pisowni.

> Wszystko, co jest w niebie i na ziemi, niech oddaje chwałę Bogu wszechmocnemu! On to w pośród nieuków wskrzesił apostoła z pomiędzy nich samych; ażeby im znaki opowiedział, ich oczyścił, pisma i mądrości nauczył.
>
> Alkoran Rozd. 62.
> pod tytułem: Zgromadzenie.

Wiek, w którym żyjemy, odznacza się szczególniejszą dążnością, nad którą niestety ubolewać przychodzi. Pod pozorem krytycznego naukowego rozbioru, lub nowych wynalazków, usiłują półmędrki burzyć wszystko, cokolwiek ma na sobie piętno starożytności. Nic niema dla nich szanownego; ołtarz, tron, wiekami uswiętnione obyczaje przodków, ich język[1]), wynalazki, pomysły, nawet wspaniałe gotyckie budownictwo, zgoła wszystko, co[2]) nie jest dzisiejszém, staje się przedmiotem napadów lub urągania dla tych współczesnych Wandalów. — Możnaby ich w niejakim względzie porownać z Don Quichotem, gdybyśmy niemieli przekonania, że nie płochość lub obłąkanie, lecz[3]) złość i chęć burzenia, swywoli ich jest sprzężyną.

Nowoczesni ci Pseudofilozofie haniebną tę swą dążność nazwali duchem czasu; my zaś zowiemy ją[4]) duchem spustoszenia. On to pod rozmaitemi postaciami wstrząsł swiątynie Pańskie[5]),

---

[1]) В копії Кмицикевича: ich wszystkie. [2]) wszystko już. [3]) ale. [4]) ją nazwiemy. [5]) wszystkie.

Михайло Жученко

targnął się na odwieczne trony, rzucił nasiona buntu i rozruchów, zbroczył krwią[1]) spokojne niwy, wiodąc omamione ludy do walki za urojenia, które nigdy urzeczywiścić[2]) się niedadzą, rozsprzągł[3]) swięte związki uszanowania dzieci ku rodzicom, poddanych ku prawym władcom i zwierzchnościom, burzył zabytki starożytnego budownictwa (a). On to natchnoł swym jadem Lamennais, Chatel, St. Symonistow, Templariuszów francuskich, Philaletów i chłopcowstwa niemieckie, on wylągł Węglarzów[4]), młode włochi, promienistych, i inne tym podobne religijne, polityczne i literackie dziwotwory.

(2 б) Naród ruski oparł się dotychczas stale tym płochym nowościom, owocom rozdrażnionej i rozognionej wyobraźni[6]). Niezachwiana wierność dla tronów, którym ich Wszechmocność poddała, bogobojność, serdeczne przywiązanie do swiętej wiary i rodzinnej ziemi, cześć dla rodzicow i przyłożonych[7]), dziecinne zamiłowanie obyczajow i języka swych przodków, chlubą było dla Rusina; aż oto ów nieszczęsny duch czasu to jest nowości i w nasze spokojne zakradłszy[8]) się strony, odezwał się przez Rozmaitości lwowskie z roku 1834 N-ro 29, stronnica 228, dość chytrze radząc: pozbyć się pismiennictwa ruskiego cyrylickim[9]) zwanego, a zamiast jego przyswoić sobie abecadło polskie, odrzucić charaktery, które przed 900 laty dla języka naszego z głęboką rozwagą obdumane i zaprowadzone, któremi wszystkie nasze swięte i prawodawcze księgi pisane, których pięćdziesiąt kilka milionow Rusinów, Serbów, Bulgarów i t. d. używa, które u Czechow, Morawców a nawet i Polakow początkowo[10]) zaprowadzone były (b) i którym dotychczas wszyscy prawdziwie uczeni znawcy słowiańskiego i germańskiego Plemi(eni)a przed innemi w Europie używanemi alfabetami pierwszeństwo przyznają. —

Na ten to nieszczęsny głos, który, jak poniekąd wnioskować można, zawistnym narodowości ruskiej stronnictwem natchnio-

---

a) Tak zwana czarna banda we Francyi.[5])

b) Jako pomnik starożytnej słowiańszczyzny umieszczamy strofę pobożnej pieśni, którą dotychczas duchowieństwo i lud codziennie w kosciele sobornym u S go Wita w Pradze w Czechach po nieszporach spiewać zwykł[11]). Każdy przekona się, że jest staroruską.

Госпóдине поми́луй ны,
Іисусе Хрíсте пomи́луй ны,
Ты Спáсе всегò міра,
Спаси́жъ ны и услишъ,
Госпóдине, глáси нашіе,
Дай намъ всѣмъ[12]), госпóдине,
Жи́знь[13]) а ми́ръ въ зéми (земли).

---

[1]) zbrodniczych na. [2]) urzeczywistnić. [3]) rozprzężył. [4]) Węglarza.
[5]) we Francyi tegoż ducha jest płodem. [6]) fantazyi (wyobraźni).
[7]) przełożonych. [8]) zakradł. [9]) cyrylijskiem. [10]) początkowie.
[11]) zwykłe. [12]) въ шіемъ. [13]) Зжизнь.

nym [1]) bydź się zdaje (c), postrzeżenia nasze przed sąd publiczności złożyć postanowiliśmy, pierwej zaś niżeli do rozbioru rozprawy X. Łozińskiego przystąpiemy [2]), ogólne niektóre uwagi o narodzie i języku ruskim dla lepszego wzajemnego porozumienia się umieścić za potrzebne uznaliśmy. —

A. Pod narodem ruskim rozumiemy silnie rozgałęzniony [3]) szczep ludu słowiańskiego od morza białego aż do Krymu [4]), od krańcow Kurlandyi do przedziałów carstwa kazańskiego i gór wołgajskich, od Petschory, granic Azyi północnej aż do zródeł (3 a) rzeki Cissy w krolestwie węgierskiem. Nota.

B. Naród ten w miarę swojego osadownienia rozmaite ma nazwiska: wielka Ruś, mała Ruś, biała Ruś, czarna Ruś, Ukraina, Podole, Wołyń, czerwona Ruś, Karpatoruś, to jest Rusini mieszkający na zachodniej stronie gór karpackich, w królewstwle węgierskiem, w diecezyach Preszowskiej i Munkaczskiej [7]), niemniej Ruś w królestwie polskiem, województwie lubelskim zamieszkała. —

C. Wszyscy ci Rusini mówią jednym i tymże językiem ruskim [8]), dzielącym się na rozmaite narzecza (dialekta)[9]), których dotychczas nikt z uczonych opisać i rozróżnić nie starał się, wszyscy wyznają obrządek grecki, częścią w połączeniu z kosciołem rzymskim, częscią w roskolnictwie, i w jednym staroruskim czyli słowiańskim języku służbę bożą odprawiają. —

D. Im bliżej Rusini graniczyli s Polakami, lub w pomieszaniu z niemi żyli, tym większym odmianom uległ ich język; co w diecezyach Przemyslskiej, Chełmskiej i łuckiej najłatwiej postrzedz się daje. Język ten można nazwać polsko-ruskim. Tok mowy, składnia i wyrazy są w znacznej części polskie, sposob wyrażania się tylko twardszy z ruskiego pozostały. — Im odleglej Rusini od Polaków mieli swe siedziby, tém czysciejszy do starego ruskiego [10]) zbliżający się zachowali język. Zaden język cudzoziemski ani niemiecki od Kurlandyi i Inflant, ani litewski, ani tatarski niewywarł tak psującego wpływu na język ruski, jak jednoplemienny słowiańsko-polski [11]). —

E. Nazwaliśmy wyżej pod literą C. język, w którym liturgia odprawia się, księgi [12]) swięte znajdują się, i modlitwy codziennie w całej Rusi od czasu przyjęcia wiary chrzescijańskiej przez każdego

c) Jäckels Pohlens! Staatsveränderrungen. Wien 1803. 3. Theil. Seite 132. Каменьскій, Исторія объ унии. стр. 412. — Kronika Instytutu Stauropigialnego lwowskiego w rękopismie tom II. stronnica 106.

Nota.[5]) Rozmaitosci lwowskie N. 16. dnia 19 kwietnia 1834. klasa II. Ruskie Szczepy 47 milionow.

[1]) vacat. [2]) przystępujemy. [3]) rozgałęziony. [4]) Krymy.
[5]) Ціла „nota" пропущена. [6]) południowej. [7]) Munkaczewskiej.
[8]) vacat. [9]) narzecza. [10]) staro-ruskiego.
[11]) Далі в копії Кмицикевича такий текст: Mylnie zatem ci twierdzą, którzy używany u pospólstwa język ruski w Galicyi, a osobliwie w Dyecezyi Przemyskiej małoruskim zowią. Dla przekonania odsyłamy każdego, który przeciwnie utrzymuje, do Eneidy Kotlarewskiego małoruskim językiem napisanej.
[12]) vacat.

Rusina odmawiać się zwykły, językiem staroruskiem (d), bo czyż można ze zdrowym rozsądkiem twierdzić[4]), ażeby Apostołowie Rusi nawróciwszy kilkanascie, lub kilka milionów do wiary swiętej, narzucili im język lub też dialekt obcy, małoco lub wcale niezrozumiały, i żeby Włodzimierz wielki poddanym swym kazał odprawiać modły w języku cudzym, który nierozumieją[5]). — Bynajmniej! i owszem rozstropnie wnosić należy, że w roku 988 wszyscy Rusini (3 б) mówili takim dialektem, jaki w księgach swiętych znajduje się, i że ten język w przeciągu blisko 900 lat przez społkowanie z innemi plemionami wyrobił się na taki, jaki teraz w używaniu[6]). Do tychczas dialekt wielkoruski zachował wszystkie prawie owego tak zwanego starosłowiańskiego języka wyrazy, jedynie tylko składnią, deklinacyami i konjugacyami nieco od niego rozni się. — Roznica ta jest nieskończenie mniejsza niżeli między językiem niemieckim 13 wieku (e) a językiem niemieckim[7]) Szylera, Getego, Szelinga i Okena; a coż dopiero mówić o języku niemieckim z wieku 10? — Taką[8]) jest ta roznica, jak między językiem polskim w pieśni Bogorodzica, Autora psałterzy królowej Małgorzaty, Reja, Trzeciewskiego[9]), a polszczyzną Stanisława Potockiego, Niemcewicza, Kamińskiego i innych wzorowych tegowiecznych[10]) pisarzy. Uległ język ruski poniekąd małej zmianie, lecz pisownia została niezachwianą, tą samą w wieku 19, którą[11]) była w wieku 10-m dla tego, że oparta na abecadle do natury języka słowiańskiego zastosowanym.

F. Język ruski posiada zaletę, której mu żaden inny język zaprzeczyć nie odważy się; to jest ma dwa do literatury usposobione, wyrobione i mnogiemi klasycznemi dziełami poparte narzecza, to jest staroruski czyli słowiański i wielkoruski. W pierwszym posiadamy księgi cerkiewne, pismo swięte, mnostwo dzieł dawniejszych i pozniejszych. Rusini węgierscy dotąd uprawiają go jako język literacki, w nim piszą i drukują dzieła. Komuż nieznany Mrazowicz[12]), autor grammatyki i krasomowstwa, który nigdy niepomyślił zamienić Cyryliki[13]) za alfabet łaciński, ale też zato Mra-

d) Ze język i pisownia w księgach liturgicznych w dawnych czasach nie słowiańskim, lecz ruskim zwano, dowodzi ugoda między Szwayboldem Fiolem a Rudolfem Borsdorf w roku 1491 na rznięcie liter ruskich do wydrukowania Oktoicha przed Aktami radzieckiemi w Krakowie po niemiecku zawarta, przez I. S. Bandtkiego w Historyi drukarń krakowskich str. 136. umieszczona. Litery te zwano tam „rewsische Schrift“[1]) i tak w starych „rewsisch, reusisch, rossisch, russisch“ jedno i to samo znaczyło, zaś ruthenisch, russinisch, russnakisch[2]) są płody[3]) fantazyi czasow pozniejszych. Wyraz „słowiański język“ służy w ogólności, tak ruskiemu jako i polskiemu, czeskiemu niemniej kroackiemu językowi i t. d.

e) czytaj Sachsenspiegel i schwäbisches Landrecht.[7])

[1]) Schriften. [2]) vacat. [3]) płodem. [4]) sądzić. [5]) rozumieli. [6]) w używaniu jest. [7]) vacat. [8]) Taka. [9]) Trzeciowskiego. [10]) tegoczesnych. [11]) która [12]) vacat. [13]) Cyrylikę zamienić

zowicz jest człowiek starej datty, X. Łoz... zaś zwolennik ducha czasu [1]), który gwałtem chce, żeby język ruski kształciły i nim mówiły innè Narody, najmniej troszcząc się, jak nim sam mowy do ludu miewa, i czy dzieci do Parafii jego należące czytać i pisać po rusku umieją. — W drugim wielkoruskim mamy niezliczoną ilość dzieł we wszystkich gałęziach nauk, literatury, umiętności, kunsztów i wynalazków. Jest on językiem rządu, prawodawstwa, administracyi i uniwersytetów [2]). Niema miejsca zarzut, że niektóre narzecza ludu pospolitego różnią się poniekąd od tych dwoch literackich dialektów; narod niemiecki ma około 90 tak dalece rożnych od siebie narzeczy, że jedni drugich nierozumieją (f), a przecież jeden tylko jest (4 a) język niemiecki literacki w Wiedniu, Zurich, Strasburgu, Frankfurcie, Lipsku, Berlinie [4]), Krolewcu i Rydze [5]). Nigdzie niem pospolity wiejski gmin czysto niemówi, lecz mniej i więcej uczeni wszędzie go rozumieją, w nim dzieła i Akta publiczne piszą i czytają, i w nim kapłani po większej części nauki swe do ludu miewają. — Niewyprowadzamy [6]) z tego, cośmy wyżej rzekli, wniosku, iż naganną jest rzeczą uprawiać pojedyncze dialekty, lub pisać dla nich prawidła, albowiem i Niemcy mają niektórych narzeczy grammatyki, idiotyka, i słowniczki, ale z tąd niewynika, że Niemcy chcą przez to rozszczepić [7]) i podruzgotać na drobne ułomki [8]) obszerną [9]) i kwitnącą swą literaturę. Jest to chwały godne usiłowanie zostawić pisemną pamiątkę swej pracowitości, hołd przyniesiony rodzinnej okolicy, a częstokroć tylko literacką igraszką [10]).—

To [11]) są nasze ogólne uwagi; teraz przystąpiemy do szczegółowego rozbioru pisma X. Łozińskiego. —

I. Twierdzi ten szanowny pisarz, iż posiada kilka książek ruskich drukowanych polskiemi czcionkami, sięgających bardzo [12]) odległych czasów (g), które jednakże, na nieszczęscie, bez początku i końca. Winszujemy mu posiadania tych starożytnych skarbow! Zaszczyt mu to przynosi, że chociaż młody, ubiega się za inkunabułami i odwiecznemi pomnikami polsko-ruskiego drukarstwa! O! ileż on szczęsliwszy od Nestora badaczow słowianszczyzny Dobrowskiego, który zwiedził Kijów, Moskwę, Petersburg, Upsal, Wiedeń, krainy Serbów i Illiryjczykow dla wysledzenia staroruskich książek, a nie popadł na te — nieocenione kosztowności literackie, nie tylko on niebył tak szczęsliwym, ale [13]) nawet i poźniejsi miłosnicy starej słowiańszczyzny, którzy jego poszli sladem. Wzbu-

f) Michael Scheundels Abhandlung über die deutschen Mundarten — Literarischer Anzeiger. Jahrgang 1822.[3])

g) „Są bowiem, jakem na początku powiedział, książki ruskie b a r d z o d a w n e, polskiémi czcionkami drukowane; co dowodzi, że dawnych czasów także Abecadła polskiego do ruszczyzny używano". — (słowa Autora).[12])

[1]) В копії Кмицикевича дальший текст речення пропущений.
[2]) wszechnic. [3]) Anzeige. Jahrg. 832. [4]) Bernie [5]) Budzie
[6]) Nie wyprowadzamy my. [7]) rozczepić. [8]) ułamki. [9]) vacat.
[10]) literacka igraszka. [11]) Tc. [12]) vacat. [13]) a.

dza w nas jednakże wątpliwość, czyli ten szanowny mąż, który chce nam podać grammatyczne prawidła języka ruskiego, i pragnie zaprowadzić w nim nowe pismiennictwo, posiada dostateczne wiadomośći? byłby nam bowiem za pośrednictwem krytyki bibliograficznej i porównania czcionek doniósł, czyli te skarby jego typograficzne z prassy Szwaybolda Fiola, Babicza, Mamoniczow, z drukarni Kryłowskiej, Stratyńskiej, Ostrogskiej [1], Uniejowskiej [1], bractwa Wileńskiego lub Stauropigialnego lwowskiego wyszły, bo te drukarnie właściwie [2]) należą do najdawniejszych dla [3]) Rusi. Oczekujemy zatem tej literackiej rozprawy, która, kto wie, może znów [4]) na stały ląd (4 б) sprowadzi ciekawego Dibdina [5]) z Anglii, jeżeli jeszcze żyje, dla oglądania tych rzadkich zabytków dawnej sztuki drukarskiej języka polsko ruskiego. — Jednakże dopóki takowa rozprawa na świat niewyjdzie, deklarujemu książki w ręku X. Ł. znajdujące się za płody czasów poźniejszych, i wprawdzie [6]) między rokiem 1760 i 1801 [7]) drukowane (h). Typografia lubelska u Trynitarzy, Gołębiowskiego w Przemyślu, a może i inna tém podobna [9]), nieposiadając drogich druków ruskich, a chcąc zaopatrzyć w towar wałęsających się po odpustach kramarzy, robiła [10]) te nakłady, za ich przykładem poszła drukarnia poczajowska i Supraslska. Niechybiły swego celu, towar popłacał, gawiędź pobożna, lecz ruskiego pismiennictwa nieswiadoma skwapliwie kupowała nabożne pieśni i modlitwy ruskie.

Powyższym osłabiliśmy poniekąd twierdzenie X. Ł., jakoby [11]) w odległych już [12]) czasach używany był Alfabet polski u Rusinów: a przeciwnie dowiedziemy, że od n a j d a w n i e j s z y c h czasów był język i Azbuka ruska w prowincyach niegdyś polskich nietylko w księgach i obrzędach religijnych, lecz nadto w prawodawstwie, sądownictwie, dworskich i potocznych listowaniach więcej jak w dwoch trzeciech częsciach tego państwa aż do połowy 17 wieku a nawet i poźniej w używaniu. Oktoich, pierwsza księga [13]) słowiańska, która w roku [12]) 1491 wyszła z pod prasy na ziemi polskiej, drukowana Cyryliką [14]) u Szwaybolda Fiola, Statut litewski z roku 1588 u Majmoniczów, podobnież i językiem i czcionkami ruskiemi [15]), sprawy wszystkie w sądach wojewodztw wołyńskiego, bracławskiego, czerniechowskiego, podolskiego, kijowskiego a nawet poniekąg ruskiego i bełzkiego, tudzież na trybunałach lubelskich w języku i pismem ruskim odbywały się; o czem w Aktach ber-

h) Najdawniejsza książka ruska, czcionkami polskiemi drukowana, były Ecphonemata liturgii greckiej X. Ohilewicza w Wilnie u Bazylianow. Lecz nie tu miejsce przytaczać smutne zdarzenia [8]), który (sic) były powodem do tego dzieła.

1) vacat, за те приходить: Peczarskiej Kijowskiej. 2) własnie.
3) na. 4) znowu. 5) Dıldina. 6) w przeciągu. 7) 1800.
8) śmiałe marzenia. 9) inne tem podobne. 10) robiły. 11) jako.
12) vacat. 13) książka. 14) kyrylicą drukowana.
15) i czcionkamı i językiem ruskim.

nadyńskich we Lwowie, u Bazylianow tamże i w Archiwach Stauropigialnych naocznie przekonać się łatwo, zaś w Archiwie Stauropigialnym czytać można oryginały korespondencyj książąt Ostrogskich, Wiszniowieckich, Rużyńskich, Sapiehów, Sołomireckich, Hrabiow Chodkiewiczow, Tyszkiewiczow, tudzież Metropolitów i Biskupów w języku i pismem ruskim; nareszcie [1]) i metryki wszystkie po parafiach aż do czasów [2]) rewindykacyi Galicyi tymże językiem i pismem były prowadzone (i). (5 a) Po dziś dzień zaś w szkołach parafialnych w Galicyi uczą się dzieci ruskich rodzicow języka i pisma ruskiego; a zatem aż do naszych czasów pismo ruskie i język ruski nieprzerwanie był i jest w używaniu [4]). —

II. Twierdzi nasz zacny reformator, że Rusini od chwili, w której pisać zaczęto, aż do naszych czasów niemieli grammatyki. — Jeżeli mowa o dialekcie małoruskim lub przemyslsko-ruskim (k), można to twierdzenie przypuscić, bynajmniej zaś na ów czas, gdy o języku ruskim w ogólności rzecz się toczy, w takim razie mieli Rusini Grammatykę grecko-ruską we Lwowie roku [6]) 1591 drukowaną, grammatykę Wawrzęńca Zyzaniego [7]) z roku 1596, Meleciusza Smotryckiego z roku 1618, Krzemieniecką z roku 1638, Moskiewską z roku 1648 i 1719, Petersburgską Maxymowa z roku 1723 i tyle innych tak grammatyk obszerniejszych, jako też i małych grammatyczek, bukwarami zwanych. — Lecz przepuśćmy wreszcie mniemanie X. Ł. za prawdziwe, niewysnujemy z tąd wniosku ani tego, że język ruski niezdolny do literatury z powodu niedostatku grammatyki, ani też, że należy odsądzić Rusinów [8]) od prawej własności, to jest cyrylijskiego Alfabetu, Aleć [9]) i Polacy pierwej [10]) mieli krasomowcow, poetow, historykow w swym języku, niżeli grammatyków. — Kopczyńskiego grammatyka [11]) (l) poprzedzili Gornicki, Skarga, Wujek, Kochanow-

i) Bardzo myliłby się ten, kto by twierdzić chciał, że nowy ruski alfabet, katexochen Rossyjski zwany, zupełnie inny jest od starego alfabetu cerkiewnego, jest to tytko wykształcenie delekatniejsze na oko (Kopitar, Grammatik, Laibach 1808 S. 9), stanowcze rysy liter bynajmniej niezmienione; czyż rznięcie liter łacińskich z 1445 takie same jak 1830? W Państwie Rossyjskiem i we Węgrzech nowe rznięcie wżywa się, w Galicyi jeszcze Drukarni (sic) nieposiadają takowych czcionek.

k) Smieszną jest rzeczą urojenie: że przemyslsko-ruski Dialekt jest w stanie mieć literaturą szczególną, nieliczac nawet miliona ludności, — podobnie jak Mazury we względzie do polskiej literatury.[5])

l) Niemożemy bowiem policzyć Żaborowskiego, Meninskiego, Dobrackiego i innych tak zwanych grammatyków w poczet mężów, którzy by wywarli wpływ na wykształcenie i obrazowanie języka polskiego.[12])

[1]) wreszcie. [2]) vacat.
[3]) Цієї замітки нема в копії Кмицикевича.
[4]) Цього речення нема в копії Кмицкевича.
[5]) Знов нема цієї замітки в копії Кмицикевича. [6]) vacat.
[7]) Wawrzenia Zyzanii, далі пропущені слова аж до „z r. 1648".
[8]) Rusina. [9]) Ależ. [10]) pierwiej. [11]) gramatykę.
[12]) Цієї замітки нема в копії Кмицикевича.

ski, Bielski i innych pisarzow mnostwo tak zwanego złotego wieku polskiej literatury; i bardzo naturalnie: muszą poprzedzać wzorowi pisarze grammatyków, bo ich dzieła podają przykłady i prawidła składni i toku języka. To prawidło, że praktyka uprzedza teoryę, służy i dla innych umiętności: pierwej [1]) były narody, państwa i rządy, niżeli pisarze o sztuce rządzenia, polityce i prawie narodów. — Pierwej były sądy i sprawiedliwość niżeli pisane kodexa i procedury sądowe. Opierając się na tem, cośmy swieżo przytoczyli, żeczemy, ażeby nasz reformator idąc za [2]) swiętym swém powołaniem, stał się ruskim Skargą, a snadno biorąc za wzor jego przyszłe dzieła, znajdzie się poźniej i ruski Kopczyński. —

III. Zamiłowany w swém marzeniu Autor Art.[3]) za nadto wysokie zalety przyznaje łacińsko-polskiemu abecadłu. Nie tak myśleli starzy Polacy. W czasie, gdy literatura ich w pełnym znajdowała się kwiecie, do połowy 17 wieku używali w swych drukarniach liter szwabaskich gockiemi u nich zwanych, a grono najswiatlejszych mężów (5 б) w wieku 16 usilnie nad tém myślało i radziło, jakby można zaprowadzić w pisownię polską, inne, nie łacińskie i nie szwabachskie litery, odpowiadające brzmieniu i potrzebie polskiego języka. Ciekawego czytelnika odsyłamy do dziełka pod tytułem: Karakter mowy i Ortografia polska Jana Kochanowskiego, Łukasza Gornickiego i Jana Januszowskiego roku 1594 in 4-o.[4]) —

Przystępujemy dalej do szczególnych zarzutów przez X. Ł. pisowni ruskiej poczynionych:

1. Litery są znakami brzmienia i t. d. Zarzut, że w literach ruskich б, в, д, buki, wiedy, dobro, nie tak łatwo pojąć prawdziwe brzmienie tych współgłosek, jak w polskiej nazwie j, b, w, d, z, ż, ź, l, y, iod, be, wu, de, zet, żet, ziet, el, ypsylon, eszetcezet (szcz), eszet (sz), ceha (ch), cezet (cz), é z kryską, ó z kryską zdaje się[5]) bydź dosyć pozornym, nie tak jednakże gruntownym, ażeby same charaktery wytępić należało. I polskie jod, be, wu, de, zet, żet, ziet, el, ypsylon ma oprocz czystego brzmienia b... d... w... z... y i drugą[6]) współbrzęczącą głoskę; w pierwszych dwoch literach głoskę = e =, w trzeciej głoskię = u =, a w czwartej aż dwie głosek, e — i t —, a[7]) w piątej aż 5 głosek psylon. W składaniu jednakże czyli slabizowaniu[8]) musi Polak opuszczać ten pośledni głos podobnież jak i Rusin. — Nikt do tych czas niezarzucił polskiemu, łacińskiemu lub niemieckiemu językowi tej niedogodności, uczy się dziecko zaraz w sylabizowaniu, że słowo = osioł — niewymawia się =. oesioł = lecz = osioł — a słowo = baty = nie = beatypsylon = lecz po prostu = baty =. Trudność i u Rusinów[9]) je-

[1]) pierwsi. [2]) vacat. [3]) ks. Loz.

[4]) Замість останнього речення приходить у копії Кмицикевича таке: Ciekawe drukiem ogłoszone w tej mierze dziełko znajduje się w Bibliotece J. W. Tytusa Hrabiego Działyńskiego.

[5]) b, w, d, z, be, wu, de, zet zdaje się.

[6]) I polskie be, wu, de, zet ma oprócz czystego brzmienia b, d, w, z i drugą.

[7]) Далі до кінця речення пропущено. [8]) syllabizowaniu. [9]) beatey.

żeli jaka zachodziła, tylko w nauce slabizowania[1]) objawiać się mogła; lecz i temu już w grammatykach wielkoruskich[2]) zaradzono i litery: Az, buki, wiedy[3]), dobro, żywiety[4]), słowo = i t. d. zowią się teraz: a, be, we, de, że, ze i t. d., o czém przekonać się można z petersburgskich i moskiewskich grammatyk, tudzież grammatyki Tapego. Niemniej i u nas w Galicyi rozsądni nauczycieli (sic) przy slabizowaniu uczą w szkołach parafialnych, jak się litera nazywa, i jak się też sama wymawia; przy slabizowaniu tylko o wymowę dziecięcia dopytując się, łatwo idzie slabizowanie. W Institucie przemyslskim Diaków i Nauczycieli podobnie uczoną (sic) kandydatow w roku 1833, 1834 w Artykule o slabizowaniu, spodziewać się, że i teraz trwa ten metod.[6]) —

Gdyby[7]) zatem Autor Art.[8]) podał był projekt do zmiany w bukwarach nazwy liter n. p. zamiast = buki = zwać tęż samą głoskę = be, lub = bi = lub = bo =, projekt jego na jakożkolwiek[9]) zasługiwałby uwagę; że zaś dla tej małej winy skazał na zagładę całą cyrylikę[10]), niemożemy z nim bez nadwerężenia sumienia naszego głosu jednoczyć; albowiem przypuściwszy tę zasadę, bylibyśmy (6 a) zmuszeni, dla zachowania konsekwencyi, może znowu kiedyś głosować z nim na zaprowadzenie w języku greckim, hebrejskim i arabskim[11]) polskiego abecadła, ponieważ i te języki[12]) tenże sam pierworodny grzech mają, że ich litery zowią się: Alfa, Betta, Gama, Delta = Alef, Beth[13]), Gimel, Dalet. Ostrzegamy zatem tak Greków, Arabów[14]) jak[14]) i Hebrejczyków, by się z tej strony mieli na ostrożności. Niebespieczeństwo niemałe, radykalni bowiem reformatorowie na małem nieprzystają, otrzymawszy jedno, siągają[15]) po drugie. —

2. Zarzut, że Cyrylika[16]) ma wiele liter roznych co do kształtu, a jednakowych co do brzmienia n. p. ѕ, з, о i ѡ, оу i ѹ, ꙗ i ѧ musiemy wprost za niestały i czyniącego tenże za płytko znającego język ruski ogłosić. Każda z tych liter ma cokolwiek[17]) podobne, różne jednakże swe brzmienie. — Rowniez i niemiecki język posiada: ä, ö, e i eh — zdaje się, że te wszystkie litery wymawiają się jednym sposobem jak polskie = e =, lecz nie tak się rzecz ma, znający dokładnie język niemiecki inakszy daje głos w każdym z następujących słów jako to: Aehre, Ehre, Er, Oehr. Tenże sam niemiecki język posiada także litery[18]): i, j, ü, y, s, ss, ß, każda z tych głosek ma swoj jej własciwy dźwięk. — Niemożemy zatem i z tego względu na zamianę cyryliki za polskie abecadło zezwolić, i wprawdzie z przyczyn wyżej przytoczonych, to jest, że Autor Art. pokusić by się mógł żądać, ażeby niemiecki alfabet zamieniony został za polski, który tak bardzo do serca mu przypadł, tem bardziej, że niemiecki

[1]) Rusi. [2]) syllabizowania. [3]) w gramatyce wielkoruskiej.
[4]) widy. [5]) żywite.
[6]) Двох останніх речень нема в копії Кмицикевича.
[7]) Byby. [8]) ks. Łoz. [9]) jakośkolwiek. [10]) Kirylice.
[11]) vacat. [12]) dwa języki. [13]) Bais. [14]) vacat. [15]) sięgają.
[16]) Kirylica. [17]) aczkolwiek.
[18]) На цьому слові вривається копія Кмицкевича.

także nieposiada ani = ś = ani = ć = ani = dz = ani dź. Lecz przeciwnie w polskiem abecadle jest wiele liter rożnych co do kształtu a jednakowych co do brzmienia; n. p. A, a, B, b, D, d, E, e, F, f, G, g, H, h, L, l, Ł, ł, M, m, N, n, R, r, T, t, cóż na to powi Autor? ergo entia sine necessitate multiplicata.

3. Niektóre litery cyrylijskie mają mieć dwojakie znaczenie, zkąd pochodzi wiele nieładu w spadkowaniu i czasowaniu, co w abecadle polskim niema miejsca = przyznajemy się, że o tém bynajmniej niewiemy, i tak głoska = е = u nas w pośrodku słowa zawsze znaczy i wymawia się jak = e = ; zaś na początku dodaje mu się w wymowie dla większej słodyczy miękkie = j =, które to = j = pisano dawniej przy e w ten sposob = ѥ =. Jest to bowiem własciwością ucha ruskiego, że mu = e = na początku sylaby nieprzyjemnie brzmi. Jeżeli zaś koniecznie w słowach obcych, lub własnych imionach = e = na początku użyć wypada, piszemy odwrócone э. Słowem azbuka cyrylijska wszelkim żądaniom zaradzić zdoła, i wyrazy każdego języka, nawet chińskiego dokładnie nią oddać jesteśmy w stanie. Co do litery = e = i Polacy ją dwojakim sposobem wymawiają. W słowie = ciele = na końcu jak zwyczajne = e =, zaś pisząc = z tém cielęciem = wymawia się litera = é = z kryską w słówku „tém" nie już jak = e =, lecz jak = y =, oprócz tego mają jeszcze Polacy = ę =, a zatem jedna litera ma nietylko dwojakie, jak ruskie = e =, lecz nawet trojakie znaczenie. Coż na to powie Autor Art.? — Gdybyśmy chcieli nudzić czytelnika (6 б) takiemi elementarzowemi sporami, przytoczylibyśmy podobne wywody tak względem głoski = u (iże) jako też głosek ѧ, i ю. — Wszystko to, co znawcy za zaletę pisowni ruskiej przytaczają, jest w mniemaniu Autora Art. nagannem.

4. Niektóre litery Cyryliki są niestatecznej natury, oznaczają czasem samogłoskę, czasem współgłoskę i t. d. za dowod przytacza literę = Ї = w słowach Їерѹсалимъ. Їона, i Їама. tudzież literę = й = w słowie = мӣлый =. Nauczyciel, który dawał uczonemu Autorowi Art. początki rusczyzny, nieposiadał wiadomości należytego slabizowania, a tém samém nie udzielił jej swemu uczniowi. My Rusini slabizujemy i czytamy = І-е-рѹсалимъ = nie = Іе-рѹсалимъ =, Ї-о-на =, nie = Іо-на =, nie piszemy i nie czytamy = Їа-ма =, tylko = ꙗ-ма =. Podobnie и, jeżeli tak jak tu wyrażone, jest samogłoską i wymawia się jak = i = w języku polskim, jeżeli zaś nad tą literą umieszczony jest półksiężyc w tym kształcie = й =, na owczas jest spółgłoską miękhą, bo ma nad sobą znak zwany słytnaja (враxіa), którego brzmienie zbliża się do polskiego = y =, a przecież inny między = i = į = y = srodkowy ma dzwięk, który tylko gruntownie język posiadający podobnie rozróżnić zdoła, jak Niemiec rozróżnia swoje i, j, ü, ŋ. O czem już wyżej ad 2. mowiliśmy. — Lecz przeciwnie polskiemu alfabetowi ten zarzut jest własciwy; = i = w polskim alfabecie znaczy samogłoskę, spółgłoskę i znak miękkiej wymowy (ь). = y = oznacza samogłoskę (ы) i spółgłoskę (й) n. p.

w słowach = bieliźna (sic) moia = pierwsze = i = oznacza znak miękki (ь), drugie = i = samogłoskę, trzecie = i = spółgłoskę (j); = wytrwałey = pierwsze = y = jest samogłoską, — drugie zaś społgłoską (m), przenajmniej tak pisze JW. X. Biskup Korczyński i bardzo wielu innych pisarzy polskich, sam nawet Kopczyński.

5. Powstaje nasz światły Autor przeciwko twardemu i zmiękczającemu znakowi = jor i jer zwanemu, który się pisze = ъ = ь = i za niepotrzebne je uznaje. Niemasz wątpliwości, że bez tych dwoch znakow alfabet ruski obejść by się mógł, używszy nad głoską miękką dowolnego znaku zmiękczającego. Ale to już dawno zaprowadzoném zostało, jeżeli komu opuszczać te znaki podobało się. Zamiast jor używał nad głoską twardą jeryk = ˇ =, nad miękką jerczyk = ’ = i to po wszystkich porządnych drukarniach od niepamiętnych czasow zachowano. Cel tych znaków (7 a) skracających nie inny był, jak oszczędzić papieru, albowiem w obszerném dziele zyska się wiele miejsca, opuszczając te dwa często przypadający znaki i zastępując je znakami wierzchnemi. Chociaż pismienictwo ruskie poniekąd rozszerzyło się przez używanie tych dwóch znaków; zyskiwało natomiast bardzo wiele na szczupłości, przez tak zwane tytła i słowotytła, których pisownia polska nieposiada, za pomocą których, to jest przez znaki u wierzchu wiersza używane, albo całe sylaby, albo pojedyńcze litery opuszczało się; a tak co się traciło przez jor i jer, jeżeli je kto używał, zyskiwało się przez tytła. Lecz przypuścmy, że niebyło by od rzeczy, na co jednakże wątpię, żeby uczeni Rusini, którzy niezwykli płocho za nowościami ubiegać się, przystać mieli, ażeby wyrzucić te dwa znaki jako zbyteczne, czyliż z tąd wynika, że całe pismiennictwo cyrylijskie usunąć należy? Aleć znawcy języka ruskiego przyznają i przyznać muszą, że inne jest brzmienie litery, przy której stoi jor (ъ), jak litery, przy której niemasz tego znaku n. p. **пи́салъ** = **молоко**; **онъ, она́** — i t. d.

6. W prost zaprzeczamy, ażeby język ruski miał brzmienia w języku polskim używane, a w staroruskim języku nieznane. Jeżeli gdzie podobne brzmienia lub słowa, co mianowicie tylko na pobrzeżu od Polski wydarzyć się może, wkładły się; to są one tylko cudzoziemszczyzną, a dla barbaryzmów nikomu jeszcze do głowy nie przyszło zmieniać swoj własny Alfabet. Głoskę = g = mają ci Rusini, którzy *г* twardo wymawiają. A że u nas w Galicyi *г* miękko wymawia się, a twarda wymowa na = g = razi ucho Rusina galicyjskiego, to jednakże słowa: grunt, grys, gdyrać, które Polacy od Niemcow jak i tyle innych pożyczyli i Rusinom tutejszym udzielili, pisownia ruska rożnie od innych wyrazić zdoła. W Statucie litewskim i Aktach sądowych pisano grunt po rusku = **кгрунтъ** =, w innych zaś słowach, gdzie = g = miększe potrzebne było, używano = **г** = (gama), co z dawniejszych bukwa-

m) Coż się stanie z wyrokiem Autora Art.: „Od tej wady wolne jest abecadło polskie??“

rów lwowskich i innych powziąść można. — Słowo = Gospodarz — znaczy = Pan, własciciel, głowa familii. Polacy słowo to dawniej pisali podobnież jak i Rusini = hospodar =, jak kroniki swiadczą. Słowo = nigdy = jest polskie, nie ruskie. Rusin tłumaczy go = никогда́, николи́. = jędza = nie jest po rusku, w ruskim odpowiada ıа̃зѧ. — O literze = e = już wyżej ad 3-m mowiliśmy. — Głosek = dz = i = dź = równie jak Rusin, tak i Polacy nie mają i nigdy jeszcze potrzeby posiadania ich nieuczuli. Brzmienia te mają dwie litery, i w innych językach dwoma literami wyrażać się zwykły. Rusin napisał by = dz = używszy = дз =, zaś = dź = wyraziłby albo przez = ѕ =, albowiem ruskie (zeło) jest polskie = ziet =, (7 б) albo przez = дзь =, bo jer umiękcza mu literę = з =, nareszcie = dż = oddałby za pomocą = дж =, lecz niema tey potrzeby, bo właściwie w języku ruskim nie zdarzają się dz, dż. — Słowa = jędza, dzwón, dziób (nie dźiub), dziura (nie dźiura, jak autor pisze) są polskie, nie ruskie. Rusin mówi = zwon = lub też w dialekcie pospolitym = zwün (звöнъ), dalej = зьобъ = od зьобати lub зюбъ, дира́, дыра́ lub дюра́ i t. d.

Przyznaje sam Autor Art., że polski język niema w używaniu niektórych brzmień ruskiemu własciwych, jako to = дь, ть, рь i t. d., radzi zatem oznaczać je przez d', t', r'. Jakże je Polak będzie czytał, niemając w swym języku i pisowni odpowiadającego im dzwięku, i niewiedząc, czyli głos ma zmiękczyć lub zaostrzeć, skrócić lub przedłużyć. Coż nareszcie zyska na tém ruska pisownia, tyle tylko, że = jer = pisać niebędzie, wszakże i temu zaradzić można przez jerczyk = ' =. Język a raczej pisownia polska niema głosek i na inne brzmienia, jako to sza, szcza, cz, ch, i musi tam używać dwóch lub trzech liter, gdzie Rusin tylko jednej ш. щ. ч, х. — Już mąż nieporównanych zasług w słowiańszczyznie X. Dobrowsky czuł ten niedostatek w dziele swem „Institutiones linguae slavicae. Vindobonae 1822“ i ile razy przypadło mu używać imion własnych, w których powyższe głoski przychodzą, pomiędzy łacińskie litery zmuszony był umieszczać ruskie, bo na nie w łacińskim niedostało mu brzmienia, i tak pisał Uroш, Boжidor, Połoцk, Babiч, Neswiжii, Basilewiч, Suшa i t. d. Dlatego też w tém samém dziele w introdukcyi wyraźnie twierdzi: „Soni linguae slavicae (russicae) omnes et singuli neque latinis, neque graecis characteribus exprimi possunt“. — Wyrok męża tak znakomitej w literaturze słowiańskiej powagi obala wszystkie marzenia naszego reformata. —

Nie od rzeczy przytoczyć tu jeszcze i następującą okoliczność: Gdy Słowianie z nad brzegów morza adriatyckiego opusciwszy Patryarchę greckiego połączyli się s kosciołem zachodnim, niechcieli już nic mieć wspólnego z rodakami swemi, którzy inną głowę koscioła uznawali, i postanowili wyrzec się nawet Cyryliki, ktorej tamci w swych pismach i księgach używali, ale coż? — Niepodobna było pisać dzieł słowiańskich głoskami łacińskiemi, popadli zatém na myśl zaprowadzić inne abecadło, rożne wprawdzie co do postaci liter, ale też samo co do znaczenia i brzmienia głosek,

i z tąd powstało pismo = głagolica = zwane. — (8 a) Pominowszy zarzut 7. równie niestały jak i inne, żeby uniknąć, ile tylko można, nudnej rozwlekłości, przystępujemy do

8. Przyjowszy abecadło polskie, nieuzyska się na pojedyńczości form przy odmienianiu rzeczowników i czasowników n. p.

Form. I.	Zwon,	Form. II.	Koń,	Ziat'
	Zwon-a		Kon-ia	Ziat-ia
	Zwon-u		Kon-iu	Ziat-iu.

Udało się Autorowi Art. przytoczyć słowo miękkiej formy na literę l (ryl), po której głosce w polskim niepisze się = i =, lecz inaczej rzecz ma się z słowami kończącemi się na inne współgłoski, jako to: n, t i t. p.

Podobnież dla rzeczowników niejakiego rodzaju z dwóch form nie zrobi się jedna: n. p.

Form. I.	Derew-o	Form. II.	Iminie	żyt-ie
	Derew-a		Imin-ia	żyt-ia
	Derew-u		Imin-iu	żyt-iu

Co do czasowników powiedzieliśmy ad 3-m, gdy o = e = była mowa. —

9. N a o s t a t e k z p r z y j ę c i a p o l s k i e g o a b e c a d ł a w y p ł y w a ć m a j ą w i e l k i e k o r z y ś c i d l a r u s k i e g o j ę z y k a. Niemożemy pojąc, jakieby to korzyści bydź mogły (n), gdyż przeciwnie przekonani jesteśmy, że wynikłyby wielkie niedorzeczności. Ktož będzie w stanie rozróżnić owe słowa, które podobne są sobie wymową, a odznaczają się szczególnie pisownią, przytaczamy z liczby mnogich słów tego rodzaju tylko parę, n. p. im (ѣмъ) ich esse, im (имъ) ihnen, — koły (колй) wann, i koły (колы̀) die Pfähle, — braty (браты̀) Brüder i braty (бра́ти) nehmen, — pij (пій) trinke i pij (пѣй) singe, krehe, zabyła (забы̀ла) er (sic) hat vergessen, i zabyła (забы̀ла) sie hat todt geschlagen, — mir (міръ) swiat, mir (мйръ) pokoj i mira (мира) olej swięty i t. d. Dalej! ktož jest wstanie przedrukować wszystkie książki ruskie polskiemi literami, ażeby je Polacy czytać mogli? —

Niech się nieobawia szanowny nasz Autor Art., że przez Cyrylikę zamknęliśmy się jak żołw w skorupie, niech nas tylko obdarzy dziełem jakim klassycznym, a uroczyscie go zaręczamy, że na wszystkie języki celniejsze Europy tłumaczoném będzie. — Dzierżawin i Karamzyn pisali po rusku (8 б) i ruskim abecadłem. — Niemasz już teraz i między uczonemi i swiatłemi Polakami żadnego, który by mniej więcej niebył biegłym w czytaniu dzieł ruskich, a Niemcy przez używanie druku szwabachskiego i swoj od łacińskiego rożny skoropis czyliż zamkneli się w skorupie? i przeciwnie czyliż więcej czytają dzieła węgierskie w Europie dla tego,

m) Bydz może korzyści dla Autora Artykułu, ażeby mógł swe dzieła prędzej zbywać, albowiem i Polacy u kramarzy po odpustach kupowaliby dla rozrywki ruskie powieści lub pieśni, pismem im wiadomém drukowane; n. p. W e s e l e r u s k i e.

że Węgrzy piszą łacińskiemi głoskami? podobnież czyliż język Wołochów stał się już literackim s powodu, że od niejakiego czasu zamiast Cyryliki zaczeli używać łacińskich druków? — Przyjmując abecadło polskie, gdyby to język pozwalał, zblizylibyśmy się wprawdzie do siedmiu milionow Polaków, lecz odszczepilibyśmy się od pięćdziesięciu milionów Rusinów, Serbów, Bulgarów[1]). — Dla tego, że niektórzy Polacy mieszkający na Rusi, przyzwyczaili się mimowolnie do języka ruskiego i mowią tymże, niewiele zyskałaby Ruś, gdyby ci sami i czytać umieli po rusku, ale daleko więcej straciłaby, wyrzekając się alfabetu do natury języka ruskiego zastosowanego, a wtrącając się bezrozsądnie w przepaść wyru, którym stał się alfabet łaciński. Niemcy powiadają, że z trzeba wymawiać jak c (ц), Polacy mówią jak з, ж. зь, Francuzi nienadają żadnego głosu, n. p. parlez vous. Dalmatyni mówią, że x brzmi jak ж. Polacy i inni jak ks.*) Polacy mówią, że ch brzmi jak x, Iliryjczykowie jak ч, Włosi jak = k =, Francuzi jak = ш. Któż może to wszystko skombinować? Cyrylika jeszcze głosu swego niezmieniła. Co się zaś tyczy Czechów, ci pomimo, że niektóre dzieła czeskie wyszły łacińskiemi czcionkami, zawsze stary druk szwabachski za własciwy sobie uważają. A gdy Polskie abecadło przewyższa Cyrylikę, dla czegoż sposób pisania polski nieprzyjeli Illiryjczykowie, Czesi, Słowacy i t. d.? a sami Polacy dla czego jeszcze poprawiają go, n. p. Suchodolski pisze zamiast *ą* — *ǫ*.

Kończąc niniejsze pismo, uroczyście oświadczamy, że nie było i nie jest naszym zamiarem uwłaczać cokolwiek bądź językowi, literaturze lub pismiennictwu polskiemu. Wstąpiliśmy w szranki (nie) w domowej walce, a w obronie własności. Polska wydała na swém łonie znakomity szereg celujących mężów w zawodzie naukowym, miała już dawniej swoj złoty wiek literatury, gdy nasza niebyła na tym stopniu; zaćmiło ją na czas niejaki(e) obłąkanie czasu, lecz powstała na nowo w swietnym blasku i kwitnąć będzie. Niezazdrościemy jej, jest nam bowiem spokrewnioną, i obie obok siebie

[1]) Пізніше Зубрицький перекреслив „pięć dziesięciu milionów“ і „Serbów, Bulgarów“, а надписав „10000000“ і з „Rusinów“ зробив „Mało-Rusinów“, отже „od 10000000 Mało-Rusinów“.

*) Kopitar Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark Vorrede S. XXVII Laibach 1808. — Diese unselige, in der Isolirheit[1]) der ersten Schreibmeister gegründete Discordanz ist jedem Slavenfreunde ein Aergerniss, sie schreckt den lernbegirigen Ausländer ab, sie ist das grösste so unglücklicher Weise selbstgeschaffene Hinderniss vereinigter Fortschritte bey der lateinischen Hälfte. Die Gelehrten jedes unserer Dialekte klagen aus einem Munde über diesen verderblichen Missbrauch. So z. B. P. Appendini — Quae quidem res quanto sit detrimento et dedecori, nemo est, qui non videat, quique tanto incommodo ac malo tandem aliquando occuri vehementissime non exoptet (De vetustate et praestantia linguae Illyricae Ragusii 1806).

[1]) В рук. Isolirthei.

tak ruska, jako i polska bez zawiści istnieć mogą i istnieć będą. Powiemy z stryjem Tobiaszem z Trystrama Szandy, który muchę puszczając za okno rzekł jej: leć dobre stworzenie swą drogą, swiat obszerny, zmiesciemy się oboje.

Rozmaitosci Lwowskie N. 16. 1834. pag. 124.

Dnia 1-o Pazdziernika 1834.

Сутківська твердиня.

Написав ***В. Січинський.***

Значіння будови. Література.

Твердинна церква в Сутківцях на Поділлю — незвичайно цінна памятка стародавнього мистецтва України, становить виключно інтересне явище не тільки в історії української архітектури, але також в загальній, світовій еволюції будівельних форм.

Згадки про цю будову з рисунками і фотоґрафіями можна здибати в численних польських, російських, українських та ин. виданнях, одначе ще і досі немає не тільки вичерпуючої моноґрафії про цей визначний твір старого будівництва, але не встановлено час повстання його, як в хронольоґічному так і стилістичному відношенню, та не переведено порівнюючої аналізи зі зразками східнього та західньо-европейського будівництва. Між тим від цього залежить у великій мірі, навіть загальна структура історії українського мистецтва, бо сутківська будова творить переломову добу в українській архітектурі XV—XVI ст.

В найстарших виданнях згадують про сутківську твердиню такі автори, як Марчинський[1]), Пржездзецький[2]), Балінський і Ліпінський[3]), Орловський[4]) та в польському ґеоґрафічному словнику[5]). Значно висвітлює історичні питання що до походження Сутківець та роду Сутківських подільський історик Й. Ролле[6]). Першою історичною розвідкою, що спеціяльно займається сут-

---

[1]) Marczyński: Statystyczne, topograficzne i historyczne opisanie gub. Podolskiej. Wilno 1820, т. I, ст. 302.

[2]) Przezdziecki: Podole, Wołyń, Ukraina. Wilno 1841, т. I, ст. 24.

[3]) Starożytna Polska. Warszawa 1845, т. II, ст. 959.

[4]) М. Орловскій: Историко-статистическое описаніе м. Ярмолинецъ, „Подольс. Епарх. Вѣдом.“ Кам.-Под. 1862, № 17.

[5]) Słownik geograficzny, т. XI, ст. 610.

[6]) Dr. Antoni J.: Po małych drogach. „Kłosy“ 1885, XL, № 1039 та ин.

ківською будовою була стаття проф. Е. Сіцінського[1]). Пізніщі дослідники і видання, використовуючи розвідку Е. Сіцінського, і часто не зазначаючи джерела, нічого не висвітлювали і не додавали нового. Це в першій мірі торкається книжки „Подолія" видання Батюшкова[2]), Гульдмана[3]) і Г. Павлуцького. В першій своїй статті про сутківську твердиню проф. Павлуцький[4]) цілком йшов за Е. Сіцінським, що до історичної частини та доби повстання; пробував також підійти до цеї памятки з мистецького боку та дав обміри будови, хоч і далеко неточні. Одначе вже через кілька років в історії російського мистецтва І. Грабаря[5]) проф. Павлуцький зовсім змінив свої, і так несталі, погляди що до провенієнції будови, підпираючи свої здогади зовсім необґрунтованими твердженнями. В останні часи про сутківську церкву була уміщена замітка А. Чоловського у краківських Sprawozdania-х[6]) та І. Йодковського в „Древностях" Москов. Археол. Общества[7]).

В загальних оглядах і підручниках з історії українського мистецтва сутківській будові уділюється чимало уваги в „Історії України-Руси" М. Грушевського (т. VI, ст. 380) в „Начерку історії українського мистецтва" М. Голубця (Львів 1922, ч. І, ст. 139—142), в „Скороченому курсі історії укр. мистецтва" Д. Антоновича (Прага 1923, ст. 53—54) та в працях автора цих рядків: „Ukrajinská architektura — L'architecture ukraïnienne" (Brno 1924) та „Конспекті історії всесвітнього мистецтва" (вид. 1925 р. і друге вид. 1928 р.). В цих останніх нами було намічено (хрональоґічно і стилістично) місце сутківської твердині в історії української архітектури та вказані деякі західньо-европейські джерела походження цеї будови. Тут ми поглиблюємо свої досліди, використовуємо дотеперішню літературу та новий ілюстраційний мате-

[1]) Е. Сѣцинскій: Церковь-замокъ въ с. Сутковцахъ Летичевскаго уѣзда. „Под. Еп. Вѣдом." Кам.-Под. 1889, № 2—3 і окремо К.-П. 1889, ст. 18.

[2]) Подолія, историческое описаніе. Изд. П. Н. Батюшковымъ. СПБ 1891, ст. 60, 69. Примѣч. ст. 65—67.

[3]) Гульдманъ: Памятники старины въ Подоліи. Кам.-Под. 1901.

[4]) Г. Г. Павлуцкій: Древности Украины. Кіевъ 1905, Вып. І, ст. 45—50: Церковь-замокъ въ Сутковцахъ Летичевскаго уѣзда.

[5]) Г. Г. Павлуцкій: Каменное церковное зодчество на Украинѣ. Исторія русскаго искусства И. Грабаря, т. II, ст. 386—388.

[6]) Al. Czołowski: Fotografia cerkwi murow. w Sudkowcach. „Sprawozdanie komis. do bad. histor. sztuki w Polsce, т. IX, z. I—II, ст. CXXIV—CXXVII.

[7]) І. Іодковскій: Церкви Литвы и Лит. Руси, „Древности", М. 1925, ст. 251.

ріял, щоби дати порівнюючи новий хоч і стислий монографічний начерк сутківської твердині.

Історичні відомости.

Сутківська твердинна церква Покрови Богородиці находиться на Поділлю на Летичівщині в селі Сутківцях, на річці Ушиці, яка впадає до Дністра. На північний захід від Сутківець у віддаленню 6 кільометрів є містечко Ярмолинці (тепер коло станції Ярмолинці на залізниці Камянець-Проскурів), на південь у віддаленню коло 5 кільометрів на тійже річці Ушиці — містечко Зіньків з замком і церквою з 1521 р., ще нище місто Стара Ушиця — заложене в XII ст.

Перші відомости про Сутківці маємо з початку XV ст. В 1407 р. король Владислав Ягайло[1]) видав у Кракові привилей на володіння Ярмолинцями з околицею (також Сутківці) місцевому українському шляхтичеві Хоткові[2]). Нащадки Хотка володіли цею землею коло 3 століть, як місцеві українські (руські) православні шляхтичі. В другій половині XV ст. внуки Хотка — Дахно і Теодор поділилися, при чім Дахно одержав частину з адміністраційною столицею Ярмолинцями, і став називатися Ярмолинським, другий Теодор одержав Сутківці і відтоді власники Сутківець почали себе називати Сутківськими чи Сутковецькими. Українські родини Ярмолинських і Сутківських брали досить діяльну участь в місцевому житті, м. и. і в боротьбі з Татарами. Рід Теодора Сутківського припинився на мужеській лінії на четвертому поколінню в кінці XVI ст. Останній з роду Сутківських Іван був похований в 1593 р. у сутківській церкві Покрови Богородиці, про що свідчить надгробок з надписом у тій же будові. Після цього Сутківці перейшли до иншого роду відомих українських шляхтичів Балабанів.

Про розмір та економічний стан Сутківець XV—XVI ст. можуть служити люстрації, які подають, що в 1493 р. було в селі 7 господарств (дворів), в 1530 1542 рр. — 5; 1565 р. — 12; 1569 р. лише 4; 1578—1583 — 6 і в 1661 р. лише 2[3]). Значить матеріяльний стан був найкращий в кінці XV і другій половині XVI ст., коли і могла повстати сама будова.

[1]) А не Витовт, як пише Г. Павлуцький: Древности Украины, ст. 45.

[2]) Архивъ Ю.-Зап. Рос. ч. VIII, т. I, ст. 3—4.

[3]) Архивъ Ю.-Зап. Рос ч. VII, т. II, ст. 501, 504; Słownik Geografiez. т. XI, ст. 610. М. и. в поборовому реєстрі 1565 р. згадується в Сутківцях священник.

Дата заложення сутківської церкви-твердині невідома. Одначе цілий ряд даних говорить за те, що церква була побудована в другій половині XV або в XVI століттю. Найперше в церкві у дзвініці зберігся дзвін з написом: „РОКꙊ БЖІѦ ѦꙊОГ“ с. т. року 1473, — приблизно того часу, коли Теодор Хотко став власником Сутківець. Розуміється, це ще не служить доказом давности будови, одначе дата дзвону є дуже важна, бо порівнюючи рідко трапляється, щоби дзвони переносилися з якоїсь давнійшої (старшої) будови до нової і тим більше, коли мова йде про муровану[1]).

Дальше документальне свідоцтво про сутківську церкву — згадана вже надгробна плита Івана Сутковецького чи Сутьковського, що збереглася в церкві. Історія відкриття надгробку дуже поучаюча. В 1859 р. підчас ремонту церкви при перестелюванню підлоги, коло середнього стовба будови була знайдена камяна плита з написом. Але на це не звернули уваги і плиту дали в якесь инше місце. Коло 90-их років XIX ст. місцевий парох почав розшукувати згадану плиту та по вказівках старих селян її найшов у підлозі коло порога церкви. На щастя плита була вставлена різьбою вниз, так що напис не стерся, лише частина плити була відбита, бо не віщалася поміж стінками порога. Плиту тоді вмуровано в стінку в середині церкви з лівого боку при вході. Згодом на цвинтарі церкви знайдено уламок плити з написом „скій из Ярм.“, але пізніще знова загублений[2]). Розмір плити 1 м. 60 цм. $\times$ 80 цм. Повний напис на плиті, що вирізьблений на камені рельєфю, є слідуючий:

ЛѢТА РОЖ ХВА ҂аф҃ѕг МЦА АПР ДІ ДНѦ ПРЕСТАВИСѦ ШЛЕХЕТНЫЙ ПАНЬ ИВАНЬ СꙊДЬКОВСКІЙ ИЗ ІАРМ...... ХРАМѢ ПОКРОВЫ ПРЕСВѦТОІ БЦЫ.

Ця надгробна плита є незвичайно цінна і без всяких сумнівів вказує, що сутківська церква побудована не пізніще XVI стол.

Палеоґрафічні особливости цих написів та стиль вирізьбленого на плиті картуша, по середині котрого уміщені літери „J. S.“ і три чертки, нескільки не заперечують, що плита походить саме з доби ренесанса на Україні — кінця XVI ст. Цікаво одмітити, що ґрафіка письма напису дуже відбиває характер великого пи-

[1]) Подаємо, наприклад, такий факт: В 1861 р. викопано дзвін в м. Сатанові на Поділлю з латинським написом і датою 1598 р. Инші джерела зясували, що сатанівський костел був заложений в 1592 р. За Е. Сіцінським, ст. 15.

[2]) Е. Сіцінський: Церковь-замокъ въ Сутковцахъ, ст. 7—8 і тогож автора: Характерныя черты древнихъ церквей Подоліи, ст. 101.

сьма (в заголовках) друків празьких та виленських видань Скорини, несвижського протестанського катехизиса Будного 1562 р., євангелія Тяпинського та почасти Балабанівських видань в Стрятині самого початку XVII ст. Цей прекрасний шріфт на сутківській плиті дає особливо велику схожість з названими виданнями в літерах Б, Є, Х. Цікаво також одмітити, що такіж надгробні плити родини Ярмолинських були в Михайлівській церкві в Ярмолинцях. Ся церква, що була коло самого ярмолинецького замку, побудована в XV—XVI ст., відома ще в середині XVIII ст. і знищена десь на початку XIX ст. Одну таку надгробну плиту останнього власника Ярмолинець з роду Ярмолинецьких Фоми бачив Пржездзєцький в першій половині XIX ст. Другу плиту описує Орловський в 1862 році. В р. 1901 викопано частину цеї плити з написом про небіжчика „Матея Ярьмолинського", але з затертою датою, також фраґмент надгробку його дружини[1]). Матея Ярмолинського кілька разів згадують судові справи половини XVI ст., вмер він коло 1582 р.

Історик Пржездзєцький і за ним Й. Роллє в сер. XIX ст. писали, що в сутківській церкві стояла домовина Олександра Балабана, про що нібито свідчив напис на плиті, що був під середнім стовбом будови. Але в кінці XIX ст. (в р. 1888) такої плити в сутківській церкві не було[2]), та взагалі сумнівно, чи вона там була. Згідно з літописом Петрушевича (Львів 1874, ст. 79—80) Олександер Балабан помер в 1637 р. в Стрятині і тіло його поховано в Унівському манастирі в Галичині. Одначе не виключене, що в сутківській церкві така плита могла бути, а пізніще загубилася. Треба також одмітити, що під південним і північним півкружжям церкви були склепи (тепер засипані землею). Служили вони, правдоподібно, для ховання небіжчиків з роду Сутківських, які були, очевидно, і фундаторами оборонної твердині.

Нище при порівнюючій аналізі архітектурних форм ми зясовуємо, що ґотицький характер деяких частин і деталів будови не заперечують тому, що вона могла повстати і в XV ст., але тут ми хочемо ще торкнутися деяких питань загально-історичних, які теж висвітлюють питання про час заложення твердині.

Історичне тло.

Не раз було висловлювано сумнів — чи могла сутківська твердиня повстати в так віддалену добу, коли були безнастанні

[1]) Białkowski: Podole XVI w. Warszawa 1920, ст. 136—7.
[2]) Е. Сіцінський: Церковь-замокъ, ст. 7, 13.

набіги Татар, та що ця твердиня надто мініятурна, невеличка та безпомічна супроти нападів „орди“? Взагалі усі ці традиційні перекази про страшну орду, що мовляв не залишали по собі „каменя на камені“ надто перебільшені в старій літературі. Нові досліди зі старого нашого будівництва старокнязівської доби все більше і більше переконують нас, що нищення не було в такій ґрандіозній формі, як то описували сучасники та пізніщі історики. І коли це торкається Батиєвого погрому 1240 р., то тим більше можна це прикласти до дальшої акції менш орґанізованих татарських нападів XV ст.

Треба також мати на увазі, що тогочасні соціяльні та господарські умови далеко не були однакові та рівномірні на цілій території Поділля. Західнє Поділля, де були стародавні поселення під час литовського періоду мало більше боярського елементу, ніж південно-східня частина подільської рівнини чи т. зв. Брацлавщина, що була заселена загалом досить слабо. З тоїж причини в цих західніх землях литовські князі, а пізніще польські королі, найбільше роздавали землі шляхті. Ця шляхта почала тут наново формуватися починаючи з другої половини XIV ст., напливаючи головно з Галичини і Волині з місцевої української і польської шляхти. Хто діставав на Поділлю село або ґрунти мав нести також служби, які з ними звязані, з окрема військову службу, яка мала особливе значіння в цих „прикордонних“ краях близьких до татарщини. Щож до ріжних будов оборонно військового характеру, як замки, фортеці, сторожеві будови (твердині), то їх значіння було крім загально-державного (військового) та клясового (оборона власного маєтку шляхти), також чисто-кольоніяльне — як засіб притягання населення, зокрема селянства, без робочої сили котрого не могли, розуміється, істнувати жадні надавані королем маєтки. Таке, приблизно, значіння (в очах шляхти та в тодішньому державному розумінню) мала і церква, від якої шляхтич мав не тільки „ліпший порядок у селі“, але часами і чимале джерело доходів. Само собою, що церква ще більше притягала людність осідати на маєтностях шляхтича особливо толі, коли сама будова церкви давала більш реальну запоруку безпечности[1]).

У відносинах до Татар Поділля було, як відомо, в кращих умовах, ніж инші українські землі, а її залежність від Татар виявлялася лише у формі податків. Поза тим Татари не вмішува-

[1]) М. Грушевський: Історія України-Руси, т. V, ст. 97, 270—272.

лися у внутрішнє життя і особливо у релігійні справи, а значить і до будівництва релігійного призначення.

Сутківська церква-твердиня власне не була одинокою оборонною будовою серед пустелі, але входила, правдоподібно, в заздалегідь упляновану оборонну лінію чи властиво кілька ліній. В XV ст. були вже оборонні замки: Хмільник, Летичів, Смотрич, Скала, Камянець, Чорнокозинці. Не припинялося це фортечно-оборонне будівництво і протягом цілого XV ст. та збільшувалося в другій половині тогож століття, коли особливо часті були дрібні татарські напади. В XVII ст. більшість замків-фортець остаточно перебудовано з дерева на камінь (напр. Межибіж ще в XV ст., Камянець з початком XVI ст. і в р. 1544). В безпосередньому сусідстві до сутківської оборонної церкви були замки: в Межибожі, Ярмолинцях заснований в середині XV ст., замок в самих Сутківцях приблизно одного часу з церквою і в Зінькові з половини XV ст. Ця лінія кінчалася Смотричем і Камянцем, як найбільшими оборонними пунктами. В цій системі замків і фортець сутківська церква служила лише опірним пунктом — т. зв. твердинею у відношенню до самого замку, так само як це ми бачимо в системі тогочасних чи трохи старших укріплень цілої середньої Европи. Сутківська церква, як кажуть, була навіть зєднана підземним ходом з самим замком. І хоч такі леґенди про довгі підземні ходи істнують буквально по всіх тих місцевостях, де були замки, але в данному разі такий хід в дійсности міг бути, з огляду на, порівнюючи, недалеке віддалення та ролю твердинної церкви по відношенню до замку фортеці.

Нарешті крім сутківської церкви відомі ще инші муровані церкви і костели в західньому, чи краще сказати, середньому Поділлю, що повстали коло цього часу. В XIV ст. — Миколаївська „Вірменська“ церква в Камянці; в XV ст. — католицька катедра і кілька инших костелів в Камянці, костели в Зінькові 1450 р. і Городку 1496—1500 р.; в XVI ст. — церква в Зінькові 1521 р., костел в Межибожі 1546 р., Сатанові 1592 р. і нарешті три костели в Камянці і кальвінська церква в Панівцях з другої пол. XVI ст.

Характер тодішніх татарських нападів свідчить, що сутківська церква вповні відповідала оборонним цілям. Річ в тому, що татарські „чамбули“, що нападали на Поділля, не складали якогось реґулярного та сильного війська, яке моглоб здобувати фортеці та оборонні будови. Це були просто невеликі банди, озброєні лище луками, шаблями, ножами і арканами та мали

успіх у своїм грабіжництві головне тому, що швидко пересувалися. Лише раз протягом двох (XV—XVI) століть трапилося, що Татари, прийшовши разом з Турками на Поділля, здобули в 1452 р. невеликий деревляний замок у місті Рів (з серед. XVI ст. коло р. 1537 побудовано тут камяний замок і від тоді місто дістало назву Бар по імени південно-італійського міста Барі). Татарські банди йшли через Поділля головно трема шляхами: т. зв. Чорним -- через Волинь на північ Поділля до Вінниччини та Літинщини (Бар-Гармаки-Зіньків), Волоським — по правому берегу Дністра через Покуття і третім Кучманським, що йшов по вододілу Дністра і Бога через Кодиму до середини Поділля. Цими шляхами Татари „западали кошем" с. т. зупинялися обозом в якому небудь безпечному місці і звідси розпускали загони для грабунку, на віддалення коло 50 ти кільометрів вздовж і поперек країни. Під час таких наскоків могли успішно оборонятиси не тільки невеликі замки, але навіть церкви. Повстають також муровані церкви і синаґоґи спеціяльно пристосовані до оборонних цілей — з грубими монументальними мурами, бойницями і вежами, як церква в Рогатині XIV—XV ст.. Богоявленська церква в острожському замку XV—XVI ст., церква в Риботицькій Посаді XVI ст., синаґоґа в Луцьку початку XVI ст. та инші. В середньому Поділлю: Успенська церква в Межибожі 1669 р. має потайне приміщення в бані з входом і сходами в стіні, церква Івана в Камянці з амбразурою в башті, вірменський костел в Камянці має потайну кімнату в бані і стрільниці в дзвініці; муровані синаґоґи в м. Сатанові над Збручем з 1532 р. і в місті Шаргороді на Могилівщині — мають вигляд невеликих замків зі стрільницями. Пристосовання церков для оборонних цілей було зовсім звичайним явищем в цілій Західній і особливо Середній Европі XIII—XV ст. На Україні, так само як і в инших зах.-славянських народів пристосовувалися до обороннних цілей навіть деревляні сільські церкви і костели, де постійно утримувалася зброя і навіть гармати[1]).

Історія перебудов.

Хоч будова загалом заховалася досить добре, але назовні не зберігла свого первісного вигляду.

В книзі візіт Камянецької греко-католицької Консисторії під роком 1746 говориться про будову слідуюче: „церква камяна,

[1]) Див. Будівництво міста Потилича, Львів 1928, ст. 25—26.

стародавня, оздобна (гарна), дах на ній старий над притвором продіравлений; огорожа, що йде навколо цвинтаря, з фірткою, що зачиняється на клямку; на дзвіниці, побудованій окремо (na dzwonicy a parte wystawionej), — дзвонів пять[1]). Отже в 1746 році деревляної дзвіниці над західньою апсидою (рис. 2 і 5) ще не було. Вона повстала, правдоподібно, в другій половині XVIII ст. Судячи по бароковій формі маківки (рис. 1) на цій дзвіниці, в той самий час повстали і маківки над трьома вежами-апсидами і складнійшої форми маківка посередині двохспадистого даху середньої частини будови.

В році 1829 переводився також ремонт церкви. Відомо, що тоді повстав новий іконостас у псевдо-рококовому стилі. В 1859 році під час перекриття дахів новою ґонтою, реставратори хотіли знизити стіжкові дахи над апсидами, але камянецьке єпархіяльне відомство це заборонило.

Найбільші і найболячійші одначе ушкодження були зроблені в XX ст. під час великого ремонту в році 1903. І хоч деякі окремі особи протестували проти варварства нових „реставраторів“, але на цей раз єпархіяльне начальство не перешкодило руїні.

На щастя, перед ремонтом, вперше в 1898 і вдруге в 1901 р. проф. Е. Сіцінський сфотоґрафував цю будову та перевів деякі обміри[2]). Цими фотоґрафіями і обмірами (рис. 1—3, 5—8) ми і користуємось, щоби зясувати характер перебудови та первісного вигляду. Отже, в 1903 році зовсім знищено високий двохспадистий дах середньої частини будови разом з ґотицькими ступіньчастими фронтонами та бароковими маківками (порівн. рис. 1—2 і 5 з 6). Замість того зроблено по проєкту подільського „єпархіяльного архітекта“, плескатий дах і на ньому посаджено гранчастий підбанник і баню у псевдомосковському „стилі“ (рис. 6).

---

[1]) З книг візіт, 14 листоп. 1746 р. № 312. Архив Камянецького Історич.-Археолог. Музею. За Сіцінським.

[2]) Обміри проф. Е. Сіцінського досі не були опубліковані. Ми їх упорядковуємо і викреслюємо в ортоґональних проекціях і перспективі. Найдавніший рисунок замку і твердині в Сутківцях походить з поч. XIX ст.: Napoleon Orda: Album widoków... Warszawa 1873—1880. В р. 1891 виконано також рисунок церкви артистом-малярем Соломовичем з фотоґрафії Е. Сіцінського тогож року. Рисунок уперше був опублікований в праці Е. С-го: „Оборонні замки“ К. 1928, ст. 83. Що до обмірів проф. Г. Павлуцького, то вони в деяких місцях не тільки неточні в абсолютних величинах, але також мають ґеометрично-проекційні хиби. Фотоґрафії будови до ремонту 1903 р. у виданню Г. Павлуцького були запозичені у Е. Сіцінського.

Так само втратила свій первісний вигляд деревляна дзвіниця XVIII ст.: замість спокійної, монументальної форми і перекриття — повстала нова московська баня, недоладна, позбавлена всякого відчуття маси і пропорції. На цьому новітні варвари не закінчили. Стіжкове перекриття веж-апсид знижено і побито дешевою бляхою. Так само попсовано невеликі вежочки на чотирьох рогах середньої квадратової частини будови — т. зв. „матошники"; їх також побито бляхою та знівечено форму. Цілу будову тоді в середині і на зовні потинковано і побілено. Правдоподібно в той самий час, а може і трохи раніш, затинковано або знищено і затинковано фресковий образ Христа. Принаймні цей образ ще був десь в другій половині XIX ст. Про нього оповідав місцевий священник, що на образі було намальовано відомий український сюжет Христа, що видушує з виноградної лози вино[1]).

Опис будови.

Сутківська твердиня уявляє собою центральний тип будови. Плян (рис. 3) у формі рівнораменного „грецького" хреста, складається з середньої квадратової частини та чотирьох півкружних сильно виступаючих апсид, що притулені з кожного боку прямокутника. Ця середня частина не є рівнораменним квадратом, але прямокутником трохи видовженим в напрямку зі сходу на захід. Відповідно до того чотири апсиди не є однакової грубости: найширша апсида західня (входова — 4 м. 80 цм.) і найтоньша східня (4 м. 17 цм.). Східня апсида при вході має не округлу форму а закінчується простою лінією.

Стіни будови незвичайно грубі майже в два метри. Будова поверхова. Низший поверх служив для церкви з одночасним пристосованням для оборонних цілей, тоді як верхній поверх — виключно для фортечних цілей (рис. 2). Крім того були склепи під північною і південною апсидою, пізніше заложені. Середня частина будови має чотири жолобкові склепіння, що опираються на одинокий середній стовб. Ці чотири склепіння, що перекинуті від кожного боку квадрату до середнього стовба, мають не зовсім правильну форму наближену до гостролучної; бічні розпірні склепіння (рис. 2, 7 і 9) гостролучну форму. Апсиди перекриті шостиребровим склепінням півкольної форми з уживанням нервюр і сильно-звисаючих замків у центрі (рис. 3, 8—9). Такі самі замки бачимо і в склепіннях середньої частини (рис. 7), але нер-

[1]) Е. Сіцінський, ст. 13.

вюр тут немає, вони, правдоподібно, були позатирані під час ремонтів та отинкования. Отже склепіння зроблено таким чином, що тягареві і розпірні сили передаються головним чином на роги квадратової частини і на середній стовб та апсиди; в свою чергу роля цих апсид у відношенню до середньої частини є контрфорсуючої маси.

Що до середнього стовба (рис. 2—3) то він в найнижчій частині-підставі має правильну девятикутну форму, тіло (стовбур) кольони округле (вальцева форма), який під ґзимсом переходить в квадрат з трохи одрізаними кутами. Ґзимс стовба порівнюючи мало розвинений, але має зубчики. Досить оріґінальної форми також консолі під нервюрами апсидальних склепінь у формі ліплених прикрас.

Апсиди (крім західньої) мають по одному круглому вікну на висоті коло 4 арш. від підлоги до нищого краю вікна. Діяметр (поперечник) вікна від середини 1 м. 15 цм. Вікна мають сильні ґрати. Крім того в тих же апсидах є по три амбазури, а в західній дві, на висоті коло 1 метра від підлоги, які служили для оборонних цілей (див. слабо заштриховні місця на рис. 3). Тепер вони заложені і затинковані, але ніші від амбразур залишилися назовні і почасти в середині будови.

Верхній поверх не має склепінь (принаймні їх не було вже в кінці XIX ст.) чи стелі, її заміняє дах. Тут в кожній апсиді по пять амбразур-стрільниць, крім західньої, де є всього дві. В тій же західній апсиді над дверима є виступи на консолях (т. зв. намети), де в цілях оборони улаштований отвір безпосередньо над дверима (рис. 2 і 5). Такіж вузенькі отвори — діри були і в аркатурному фризі (виступаючий ґзимс з маленьких арок), пізніще заложені. На рогах середньої прямокутної частини будови є ще невеликі вежочки — „матошники" також зі стрільницями.

Вхід до верхнього поверха був раніш з середини церкви, а пізніще приироблений знадвору (рис. 5).

Назовні апсиди з аркатурним фризом, перекриті стіжковими стрімкими дахами, на вершку з невеличкими маківками, що повстали очевидно у друг. пол. XVIII ст. (рис. 1). Східня вежа має перекриття вище від північної і південної. Над західньою апсидою була деревляна дзвіниця побудована в друг. пол. XVIII ст., що мала двохповерхове пірамідальне перекриття з прорізаною маківкою. Середня прямокутна частина перекрита стрімким двохспадистим дахом з високими ступневими фронтонами зі сходу і заходу. На гребні цього даху була барокова подвійна маківка

також, правдоподібно, з друг. пол. XVIII ст. Навколо цілої будови біжить невеликий пасок, майже на висоті замків склепінь. Усі дахи первісно були побиті ґонтою.

Матеріял будови складається почасти з необтесаного каменя-вапняка, почасти з цемента змішаного з цегляним щебнем. Склепіння і „матошники“ — з цегли. Широка форма цегли з вдавленими пасками є характерна для XV ст.[1]). Як в давнину, так і тепер будова була обтинкована в середині і назовні. Такий старий тинк був помітний перед останнім ремонтом 1903 р.

Провеніенція заложення.

Заложення-плян сутківської твердині центрального типу є само по собі дуже інтересне, як небуденне явище в історії всесвітнього будівництва. Загально пануючою є думка, що цей тип є суто-візантійським, одначе походження його ще в належній мірі не висвітлене. Деякі дослідники вказують, що цей тип був відомий в римській і старохристіянській архітектурі, повстав тут незалежно від Візантії і пізніще уживався в льомбардській архітектурі, головно для надгробних каплиць і баптистерій.

Цей „грецький хрест“ зустрічається в двох відмінах: 1) коли до квадратової чи округлої частини з чотирьох боків притулені півкруглі апсиди і 2) коли ці апсиди мають прямокутну форму. Тут за недостачею місця не будемо розглядати другий тип, а обмежимось лише першим типом (подібним до Сутківець) та по можливости зясуємо топоґрафічне і хронольоґічне розпреділення цих будов, які для скорочення будемо називати хрещато-півкружними.

Найстарша така будова, шо зберіглася в закладі, відома у нас на Україні в Херсонесі (рис. 10). Це був баптистерій з округлою середньою частиною з системою водопроводних рур і цістерною по середині. З трьох боків є півкружні апсиди, а з четвертої апсида квадратова. Можливо, що середня частина мала баню. Нижча частина мурів була обложена мармуром. Будова повстала коло 600 року[2]). Що до центральних хрещатих будов з прямокутними раменами, то таких зберіглося в Херсонесі кілька, при чім найстарша походить з IV ст.

Далі цілий ряд центрально-півкружних церков, але з квадратовою середньою частиною, зберіглося, і то в досить до-

---

[1]) Е. Сіцінський: Характерные черты .., ст. 102.

[2]) E. H. Minns: Scythians and Greeks. Camiridge 1913, ст. 511. Обміри баптистерія Berthier de Lagarde.

брому стані, у Вірменії. Найстарша така церква в Mastara походить з р. 648[1]). Одначе в пляні (рис. 11) тут зі сходу є аж три апсиди, а три инші апсиди гранчасті на зовні та не так розвинені, як в инших подібних будовах на Заході. Середня частина будови має восьмигранний високий підбанник і баню перекриту стіжковим дахом. Подібні церкви зберіглися у Вірменії також в Artik і Mzchet теж з VII ст.[2]). Німецький дослідник Й. Стжиґовський, що працював у Вірменії, вважає їх перводжерелом для цілого ряду подібних будов на Заході. „Хотілось би думати, — пише він — що це була дорога, по якій ця будівельна форма мандрувала на Захід, можливо посередництвом деревляної будівлі, про що є пізніщі докази на Україні“[3]). (Сутківська церква Стжиґовському була невідома). Але перше ніж говорити про деревляні будови скажемо кілька слів про инші центрально-півкружні будови на Заході.

Така найстарша церква була знайдена в Болгарії в Пловдіві (рис. 12) і походить з IX ст.[4]). Як вказує болгарський дослідник А. Протіч ця будова являється уніком в болгарському будівництві раннього середньовіччя та повстала тут під вірменським впливом[5]). Трохи відмінного характеру, але теж як і попередня будова з виступаючими рогами середнього квадрату, була „Червона церква“ в околицях Філіппополя в Болгарії (рис. 14), що зберіглася лише у фраґментах фундамента.

Одна з найстарших таких будов в Італії відома в місті Biella в Льомбардії. Цю будову раніш датували VIII—IX століттям[6]), тоді як новійший дослідник Rivoira X століттям[7]). Тут апсиди (рис. 15) заповнюють цілу довжину кожного боку середнього квадрату, але чотири контрфорси на рогах квадрату роблять враження виступів рогів квадрату (рис. 13). Крім цеї подібности з сутківською твердинею тут західня апсида при вході також зрізана простою лінією. Нарешті зовнішний вигляд баптистерія

---

[1]) J. Strzygowski: Die Baukunst der Armenier und Europa, I, ст. 74, 78 і рис. 59.

[2]) Так само, ст. 76, 84.

[3]) Strzygowski: Der vorromanische Kirchenbau der Westslaven. „Slavia“, Roč. III. Praha 1924—1925, ст. 423.

[4]) A. Protitch: L'Architecture religieuse Bulgare. Sofia 1924, с. 9.

[5]) Так само. ст. 19.

[6]) G. Dehio und G. Bezold: Die kirchliche Baukunst des Abendlandes, Stuttgart 1887, ст. 543.

[7]) G. T. Rivoira: Le origini della Architettura Lombarda. Milano 1908, ст. 218—219.

в Бієлі (рис. 13) з розвиненим склепіньчастим (аркатурним) фризом є одинокою будовою, що до певної міри, нагадує сутківські апсидальні бастіони (півкружні апсиди). Правда в Бієлі середня частина вища і не перекрита як у Сутківцях високим двохспадистим дахом, але в останньому випадкові ми маємо діло зі спеціяльними пізніщими впливами, про які буде мова нище[1]).

В инших краях цей тип будови поширився скрізь там, куди досягали візантійські впливи, хоч загалом треба відмітити, що як в славянських землях, так і в Зах. Европі цей тип не був надто розповсюджений і зустрічається порівнюючи рідко.

Найстаршою такою централько-півкружною будовою у Франції вважають знамениту будову каролінґської доби в Germignydes Près з підкововидними сильно виступаючими чотирма апсидами; одначе середній квадрат тут поділений на три нави чотирма стовбами. Для нас найбільш цікавою є церква в Montmajer (S. Croix) з 1016 р. (рис. 16), яку Деґіо і Бецольд називають типом провінціяльної романської будови в південній Франції[2]). Подібного характеру є церква в Міляні[3]).

Особливий інтерес для нашого питання має каплиця Всіх святих в Реґенсбурзі в Баварії з рр. 1155—1159[4]). Тут середній квадрат значно виступає назовні будови та перекритий звіздчастим склепінням (рис. 17), що дає найбільше анальоґії до Сутківець.

Що до Греції, де цей „грецький хрест" здавалось би також мусів бути, то тут здибається лише перетворений хрещато півкружний тип будов (як наприклад церква Апостола в Атенах)[5]), відомий під назвою трьохконхових, що витворився головно на Атоні.

Незвичайно важливий матеріял дають центральні будови Чехії, про які ми маємо відомости найперше з монументальної праці Лєнера про середньовічне мистецтво в Чехії[6]). Важна ця праця і тим, що докладно описує меньші, провінціяльні будови, типові для цілої Середньої Европи, тоді як в працях західньоевропейських дослідників на ці будови не звертали належної уваги. В Чехії знайдено всього 3 будови описаного типу (Прага,

[1]) Баптистерій в Конкордії в пров. Венеція з кінцем XIX стол. подібний до сутківської будови своїми сильно виступаючими півд. і півн. апсидами, Mitteil. C. C. 1856, ст. 230.

[2]) Dehio u. Bezold, I текст. ст. 550.

[3]) Strzygowski: Armenier..., II, рис. 720.

[4]) Dehio-Bezold, I текст ст. 551, ілюстр. Buch II, taf. 26, рис. 6; H. Wagner: Studien über die romanische Baukunst in Regensburg, c. 37.

[5]) Strzygowski: Armenier... II, рис. 722.

[6]) F. J. Lehner: Dějiny umění národa českého I—III. Praha 1903—7.

Řeznowice і Řeporyje). Костел Івана Хрестителя в Празі „na Zábradlí“ (коло моста Карла) був цілком збурений в 1896 р., але перед тим досліджений і обміряний Лєнером і Мадлем. Будова походить, правдоподібно, з першої чверті XII ст., про що свідчить знайдена плита з написом єпископа Германа (1100—1122)[1]).

Цілком подібним до костела Івана в Празі є костел Петра і Павла в Řeznovicích на Мораві з XII ст. ще і досі добре збережений. Бракує тут лише західньої апсиди, яка була збурена під час добудовування продовгастої нави[2]). Після ревізії дотеперішньої літератури новійші дослідники приходять до висновку, що ця будова походить з першої половини XII ст.[3]).

Нарешті з XII ст. є костел Петра і Павла в Řeporyje коло Праги (рис. 18). Зі старих мурів XII ст. тут зберігся фундамент і західня апсида аж до висоти склепіння і саме сферичне склепіння. Коло тої самої апсиди збереглася також романська вежа. Зложено цю апсиду і вежу зі шліфованого правильно-обробленого каменя вапняка[4]). Костел розташовано на пригорку з рештками колишніх укріплень.

Зі всіх знаних будов хрещато-півкружного типу західньої й центр. Европи найбільше подібности до Сутківець дають Реґенсбурґ і Řeporyje, при чім ця остання будова навіть що до абсолютного розміру середнього квадрату. Але маючи на увазі, що ціле романське мистецтво прийшло до Чехії з Баварії, як то стверджує більшість дослідників — наше питання зводиться таким чином до Реґенсбурґу. Всі автори, що описували костел в Реґенсбурзі, як H. Hildebrandt, H. Wagner, Dehio-Bezold, вказують, що над ним працювали північно-італійські майстри, яких взагалі тоді було багато на цілому просторі прирейнських країв. Dehio і Bezold називає також ряд подібних будов по дорозі з Італії до Німеччини, напр. Ss. Cosmeo e Matteo в Gravellona, каплиця Св. Хреста в Münster, в Graubünden; в південній Баварії — цвинтарна каплиця в Weilheim і каплиця в Schlehdorf[5]). Отже, повстання і поширення цього типу будов у середній Европі і перехід його далі на Схід більш-менш зясовується. Треба

---

[1]) Там само, т. I, ст. 368—370; Mádl: Zbořený kostel sv. Jana na Zábradlí. „Památky archeolog.“ XVII, ст. 433; Lehner: Zbořený kostel sv Jana křist. na Zábradlí v Praze. Method. XXV, 73.

[2]) Lehner: Dějiny... ст. 370.

[3]) E. Dostál a St. Sochor: Kostel Sv. Petra a Pavla v Řeznovicích. Brno 1921.

[4]) З огляду будови автором в травні 1928 р.

[5]) Dehio-Bezold I, 58.

мати на увазі, що льомбардські впливи в романську добу були дуже помітні не тільки у цілій Західній Словянщині, але сягали і до нас на Україну і зосібна до Галича (прикраси церкви Пантелеймона).

Наші порівнюючі студії, що ґрунтувалися зпочатку виключно на мистецько-будівничім матеріялі, привели до Реґенсбурґу. І це далеко не випадок, бо з Реґенсбурґом, який був важним торговельним центром горішнього Дунаю, лучили Україну тісні торговельні звязки не тільки в XIV—XVI століттях, але значно ранійші. Є навіть звістки про торговлю Києва з Реґенсбурґом ще в XI—XII ст.[1]).

В Польщі така центрально-півкружна будова відома лише у Кракові. Про неї згадував ще польський історик XV ст. Длуґош, але вона була знайдена і розкопана лише в 1917 році архітектом Шишком (рис. 19). Час повстання цеї будови не встановлено; він хитається в межах 11—13 століть. Зі всіх відомих будов того типу краківський „грецький хрест" має вражаючу схожість з баптистерієм в Херсонесі з 600 року (рис. 10).

Тип центральних хрещатих будов заховався також в дереві і найперше на Україні. Стржиґовський вважає, що цей тип перейшов сюди з Вірменії, а з України поширився до західньої Словянщини. Ми не будемо аналізувати цеї гіпотези. Одначе вкажемо, що деревляні хрещаті церкви зберіглися лише з XVII—XVIII ст. З доби старокнязівської у нас на Україні невідомо жадної такої будови. І наколи у нас в цю добу були сильні впливи вірменського будівництва, як то хотять довести деякі історики, то здавалось би центральний тип дуже відомий у Вірменії, мусів би бути на Україні. Але при великій кількости збережених і знайдених фундаментів будов XI—XII ст. хрещатої мурованої будови у нас немає. Першою такою, після херсонеського баптистерія 600 р., зявляється сутківська твердиня. Ми не заперечуємо, що цей тип міг затриматися в дереві ще з старокнязівської доби, але по перше це не доведено, по друге є вельми дивно — чому цей „вірменський" первовзір перейшов до деревляного будівництва і зовсім не був у нас відомий в камені? Всетаки більш правдоподібно, що тип хрещато-півкружних будов прийшов до нас в Сутківці вже поворотним шляхом з Заходу, як „візантійська" (значить більш відповідна для православних) будова. Тим більше, що приблизно в той же час поширився у нас инший тип т. зв. триконхових будов (Лаврів, Путна, Камянець, Зіньків, Межибіж[2]),

[1]) М. Грушевський: Історія України-Руси, I, ст. 255—6; VI, ст. 23.
[2]) Див. Є. Сіцінський: Муровані церкви на Поділлю. Львів 1925.

що прийшов на Україну з Атону також „західнім“ шляхом — через Семигород, Молдавію і Буковину.

Деревляні хрещаті будови зберіглися у нас головним чином на Гуцульщині (Яворівщина, Косівщина, Ясіння, Коломийщина) і давністю сягають не раніш кінця XVII ст. Далі, дві такі церкви до недавна були на Поділлю (с. Поланка Ямпільського пов. 1675 р. і с. Яришів Могилівського пов. XVIII ст.) і кілька на Київщині, також XVIII ст. (Ходорів, Дашів — дві церкви, Вел. Березянка). Приблизно з тогож часу походять і наші муровані церкви з хрещатим пляном. Найстаршою такою будовою є Спас на Берестові після перебудови П. Могили з 1645 р., далі церква Тройці Густинського монастиря 1672—1674 рр., церква Усіх Святих Київо печ. Лаври 1696—1698 р., ц. Юра Видубецького монастиря 1696 р., та цілий ряд церков XVIII ст. на Київщині, Чернигівщині та Слобожанщині. Деревляні хрещаті будови з України поширилися також на Словаччину аж до Східньої Моравії (Karlovice, 1752—1754 рр.[1]). Відомі такі деревляні будови навіть у Фінляндії (Ruoveci 1778 р. і Petejävesi 1764 р.[2]).

Ґотичні риси.

Поза візантійським, хрещатим пляном, що очевидно найкраще відповідав релігійно-літурґічним потребам православного храму та був зручним для оборонних цілей, нічого иншого „візантійського“ в будові не зберіглося. Загальна концепція цілої будови, просторовий розподіл мас, конструкції та склепіння, перекриття, окремі архітектурні форми та деякі деталі цілком ясно говорять, що тут ми маємо діло з ґотикою.

Середня прямокутна частина в нижчому поверсі, як було вказане, має в центрі стовб, на який спираются склепіння.

Будови (приміщення, камери) з одним стовбом по середині, на котрий спираються склепіння камери, як принціп чисто-конструктивного будівництва, відомий ще в добу романського стилю головно в цивільному будівництві — замковому, кляшторному то що (напр. капітульні салі в Zwettl в Німеччині або Tulle у Франції). Цей спосіб будування в добу ґотики зустрічається вже досить часто в тих же цивільних будовах, капітульних салях а на-

---

[1]) Fl. Zapletal: Jasiňa a Karlovice, „Časopis vlast. spolku mus. v Olomouci“, roč. XXXVI, č. 1—4.

[2]) Strzygowski: Der vorromanische Kirchenbau... „Slavia“, roč. III, ст. 427.

віть і костелах (напр. Steinhagen, Westfal. XIV ст.). Такі самі будови зустрічаються в досить великій кількости в краях сусідних до України — Чехії, Словаччині, Угорщині та Польщі.

В Чехії одною з найстарших одностовбних будов є крипта в Kouřim-і з першої чверті XIII ст.[1]) в переходовому стилі від романського до ґотики (рис. 20). Звертаємо увагу, що тут склепіння звіздчастої форми. Капітульна саля у кляшторі Vyšší Brod з 1259 р.[2]) має квадратове заложення, стовб по середині у долішній части гранчастої восьмикутної форми. Крім цеї подібности також і склепіння тут нагадують сутківські, особливо в тій частині капітульної салі, де є вікна (два вікна гостролучні і одно округле). Ця будова належить до розвиненої доби ґотики в Чехії.

Також звіздчасте склепіння на квадратовому заложенню має каплиця св. Варвари з XIII ст.[3]) у францісканському костелі в Пльзні (рис. 22). Далі, одностовбні приміщення здибаємо на Кутній Горі (Kytná Hora), але зі значно складнішим склепінням[4]), комору в Bechuně hrad[5]) та ин. Взагалі треба сказати, що ріжні приміщення (склепи, комори, салі, каплиці) з одним стовбом по середині зустрічаються досить часто у ґотицьких замках і укріпленнях і то не тільки в малих другорядних приміщеннях, але і в великих репрезентаційних салях.

З одностовбних костелів у Чехії відомо три. Найстарший в Polen, побудований зперед 1357 р., але тепер в руїнах[6]). Подібні костели збереглися також в Louřim-і з XIV ст. і в Празі Марії „ve Slupech“ (або „P. Marie na trávníčky“) (рис. 21). Цей останній повстав в 1360 р.[7]) і ще досі дуже добре зберігся. Середня, квадратова частина цеї будови майже такого розміру як і сутківська церква. Середній стовб восьмикутний і підпирає чотири хрестові склепіння. Цей тип склепіння, як замічає Браніш, є типовим для південно чеських ґотичних будов.

На Словаччині одностовбний костел відомий в Жеґрі (Žegra) коло Кошиць (рис. 23) з 1245 р., але зі склепіннями значно піз-

---

[1]) J. Braniš: Dějiny středověkého uměni v Čechach, Praha 1892. II, ст. 62—63. Ми користуємось пляном після обмірів архіт. R. Hilbert-а 1903 р. Dějepis výtv. ymění v Čechach, ст. 110, рис. 92.

[2]) Там само, ст. 114—115, рис. 97.

[3]) B. Gruber: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen, II, ст. 97.

[4]) Там само II, ст. 97, рис. 246.

[5]) A. Sedláček: Hrady, zámky a tvrze, VII, Praha 1890, ст. 17.

[6]) Dějepis umění, ст. 126.

[7]) Gruber III, ст. 98; J. Braniš, II, ст. 43—44.

нішого часу[1]). Трьохдільний плян в Жеґрі є типовий для романських і ґотицьких будов провінціонального типу в центральній Европі. Стовб по середині будови восьмикутньої форми. Склепіння у східній частині головної нави (коло вівтаря) є типове для одностовбних будов (Прага, Вишшій Брод, Скотніки) і близько стоїть до системи склепінь в Сутківцях. Дослідник архітектури Східньої Словаччини В. Ваґнер[2]) пояснює повстання костела в Жеґрі впливами Чехії.

Одностовбні каплиці, костели і капітульні салі в Польщі були також досить поширені. Відомий цей тип на Вавелю в салях, та по инших замках і польських дворах. Ці будови, подібно до Чехії, мають прямокутну чи квадратову, рідше восьмибічну форму з гранчастим чи округлим стовбом по середині. З кляшторних будов одмітимо капітульні салі: в Сулейові (Opactwo Sulejowskie) з XIII ст. з перебудовами в XVII ст.[3]), в Лондзінському кляшторі (Łądz nad Wartą) з XIV ст. з десятикутнім стовбом[4]) і в Старому Санчі з XIV ст.[5]). Однослупні костели відомі в Скотніках коло Сандоміру ніби з 1340 р.[6]), в Ґославіцах правдоподібно XV ст.[7]), далі в Стопніцах і в Кракові: костел св. Хреста і основа вежі при костелі Катерини[8]). Зі всіх цих будов звертаємо увагу на костел в Скотніках коло Сандоміру, пляном подібним до костела Марії в Празі (рис. 21 і 27). Головна нава тут видовжена; стовб має шостикутну форму. Склепіння в загальній ідеї нагадує сутківське лише більш ускладнене — з більшою кількістю нервюр. Подібність до Сутківець є також в тому, що деякі склепіння тут мають форму півкольну а не ґостролучну (рис. 26). Дата будови (1340 р.) дуже непевна і потрібує ще перевірки.

Після Сандоміра має для нас чималий інтерес також замкова каплиця в Люблині, побудована в 1395 р. (або перебудо-

---

[1]) J. Vajdovszky: Szepesvármegye müvészeti emlékei. Budapest 1905, т. I, ст. 53. В цій мадярській праці опубліковано також рисунок пляну костела в Жеґрі, одначе не по точним обмірам і з грубими помилками в проекції системи склепінь, як це довели досліди автора підчас побуту в Жеґрі (дня 10. VIII. 1928). Тут подаємо плян згідно з нашими поправками (рис. 23).

[2]) V. Wagner: Rozhlády po architektúre vychod. Slovenska. „Styl", Praha 1925—6, roč. VI, ст. 64.

[3]) Sprawozdania Komis. do bad. hist. sztuki w Polsce, I, ст. 20.

[4]) Там само, III. ст. 122, таб. XV і XVIII.

[5]) Там само, V, ст. XVIII. рис. 15—16. [6]) Там само, VI, ст. 268, рис. 7. [7]) Там само, V, ст. 265. рис. 1. [8]) Також в Стружисках, Хибіцах і Кужельові, Sprawozd. VIII, ст. 68.

вана з церкви Данила Галицького 1250 р.) і розмальована фресками знаменитим українським майстром Андрієм в 1418 році[1]). Під цею каплицею є м. и. крипта, як підземна каплиця, також з одним стовбом посередині, творячи т. ч. поверхову будову подібно до сутківської твердині. Відомий польський історик проф. Й. Зубрицький твердить[2]), що цей тип одностовбних костелів і каплиць повстав у Польщі як „первовзір" (sic!). Вище ми зясували, що такі будови відомі ще в романську добу в Німеччині і Франції та були поширені в добу ґотики у багатьох замках і твердинях та в меньших будовах релігійного культу в цілій центральній Европі!...

Що до самих склепінь сутківської будови то це є, без всякого сумніву, тип ґотичних склепінь. Середня частина має т. зв. звіздчасте склепіння поширене в розвинену добу ґотики і спеціяльно в одностовбових будовах[3]). Ми вже вказали, що подібне склепіння зберіглося в Чехії у Вишнім Броді, в Празі і в Скотніках коло Сандоміра. Особливо велика подібність є зі склепінням середньої частини костелу Марії в Празі (рис. 21). Тут воно ніби хрестове, але частина східнього склепіння (з боку вівтаря) є цілком подібна до сутківських: іменно коли ми повторимо цю частину празького склепіння з чотирьох боків стовба то і будемо мати тотожню форму до Сутківець. Правда, в сучасному вигляді склепіння в Сутківцях трохи втратили свій первісний вигляд. Це можна пояснити тим, що підчас ремонтів та отинковування середини будови, деякі ребра склепінь стиралися, а нервюри або зовсім обламлювалися „реставраторами" або затинковувалися. Що тут мусіли бути ясно-зазначені нервюри свідчать ще збережені нервюри в апсидах (рис. 8) та замки склепінь, які зберіглися (але без прикрас) не тільки в апсидах, але і в середній частині будови (там є їх 4).

Склепіння в апсидах заховалося ліпше. Це також часто уживаний тип ґотичних шестиребрових склепінь, спеціяльно пристосованих для перекриття апсид чи хорів (порівн. з рис. 21 і 27).

---

[1]) Досі вважали дату 1413 і 1415. Проф. І. Огієнко довів, що правильно прочитаний рік на фресках мусить бути 1418 („Люблинські написи 1418 р." *„'ΕΛΠΙΣ"*. Варшава 1926, кн. 3.

[2]) J. S. Zubrzycki: Historja sztuki, Kraków 1914, ст. 274.

[3]) Це остільки загально-відома та елементарна річ, що непотрібуємо цього „доводити". Можна вказати на першій ліпший підручник по стилістиці, напр. La grammaire des styles. — L' Art gothique, Paris 1926, ст. 10.

Що до самої форми склепінь (в перекрою) то вона в сутківських апсидах наближається до півокруглої, а в середній частині має майже півокруглу і гостролучну форму (рис. 2) подібно склепінням в Скотніках (рис. 26). Ребра склепінь в апсидах спираються на консолі з ліпленими прикрасами. Одна з цих прикрас — округлої форми є схематизована і перероблена в народній творчости часто уживана в ґотичну добу розетка т. зв. subrosa. Друга розетка чотирокутної форми має скорше ренесансовий характер. Ті самі стилістичні риси має і середній стовб. Його гранчаста форма підстави і округла — тіла кольони є характерні для ґотики, тоді як ґзимс чи малорозвинена капітель з зубчиками і ориґінальним переходом до квадратової горішньої плити має характер переходового стилю до ренесанса і почасти нагадує одну з капітелів ґанку вірменської катедри у Львові[1]).

Як відомо, в XIV—XV ст. українське монументальне малярство і різьбарство було остільки розвинене та стояло так високо, що українських майстрів постійно запрошували далеко на захід і спеціяльно до Польщі, де місцевих польських малярів ще не було. Українські малярі працювали в Кракові на Вавелю та міських костелах в землях Краківській, Сєрадській, Сандомірській, в Гнєзні і Люблині. Про це свідчать ще і досі добре збережені мальовила в Люблині з 1418 р., в Сандомірі з першої половини XV ст. і в Кракові з 1470 р. Впливи української школи сягали аж до Вроцлава і німецького Шлеську, а в Кракові українська школа монументального малярства перехрещувалася з впливами чеської школи. Отже невиключена річ, що українські майстрі працюючи далеко на Заході ознайомилися тут з новими ґотичними зразками та конструкціями в будівництві німецьких та чеських майствів, та ці зразки центральної Европи перенесли на Україну і спеціяльно до Сутківець. Це тим більше правдоподібно, що в старовину малярі дуже часто були і будівничими та взагалі ці дві галузі мистецтва йшли завжди поруч.

Що до ґотичних будов у Польщі то вони повстали виключно з рук німецьких майстрів, про що маємо цілий ряд документальних свідоцтв. І тому коли українські мистці брали архітектурні зразки з Сандоміра чи Люблина, то тим самим запозичали німецькі зразки та вчилися будівельного мистецтва у німецьких майстрів.

Ґотичне мистецтво йшло до нас на Україну, розуміється,

[1]) Zubrzycki: Styl Zygmuntowski, ст. 119, рис. 144.

і иншими дорогами. Спеціяльно велике значіння має старий шлях через Кошиці, Шариш, Пряшів, Бардіїв, Тилич (коло Попраду), Сянік і Перемишль[1]).

Зовнійший вигляд.

Зовнійший вигляд сутківської будови дає форми західньо-европейського світського та оборонного будівництва. Цей напрямок в українській архітектурі спостерігаємо в цілому ряді тогочасних будов. Саме в цю добу XV—XVI ст. витворюються зовсім нові мистецькі форми, конструкції, нові типи будов, що дали підставу для дальшого розвитку української архітектури XVI—XVII ст. В українських майстрів-будівничих XV—XVI ст. помічаємо зовсім новий підход до розуміння будівничої штуки. Візантійське мистецтво, що дало почин до української творчости попередньої доби, вже цілком переживається. Мало що міняє новий візантійський „ренесанс“, що пробуджується на Атоні в XIII—XV ст. Українські артисти шукають стиків з иншими культурами, з новими мистецькими течіями, що широкою хвилею розливаються по цілій Европі. Але в релігійному будівництві ці західні зразки не могли бути цілком, без всяких змін, пересаджувині на український ґрунт уже через ріжниці релігійні. Тому на Україні переймають переважно зразки цивільного будівництва західньої і особливо центральної Европи. Це в більшій мірі торкається сутківської будови тому, що її призначення було також для оборонних, військових цілей.

Чотири апсиди, що оточують цілу будову, назовні представляються поважними бастіонами-вежами з глибокими амбразурами для стріляння. Вежі закінчуються склепіньчастим (аркатурним) фризом і стіжковим стрімким дахом (рис. 1, 4—5). Все це є риси оборонних, замкових веж. Склепіньчастий фриз повстав у західньо-европейському будівництві ще в романську добу, але загально був поширений в добу ґотики і навіть ренесанса в оборонних і замкових будовах. В склепіньчастому фризі, що сильно виступає над мурами, улаштовувалися отвори, через які на наступаючого ворога кидали каміння, пісок, виливали горячу воду, смолу і т. ин. Форма сутківських веж є типова для всіх оборонних веж західньої і центральної Европи доби ґотики і почасти ренесанса і у нас на Україні зустрічається в инших замкових будовах (Камінець, Острог, Луцьк).

---

[1]) Це питання автор опрацьовує у спеціяльній розвідці.

Що до „матошників", які є на чотирьох рогах середньої прямокутної частини будови, то їх роля не чисто-оборонна (там були стрільниці а внизу отвори, подібні до склепіньчастого фризу у вежах), але і тектонічно-констуктивна. Як було зазначено вище, склепіння середньої частини будови так зроблено, що сили тиснення передаються головно на роги будови. Ці останні, як відомо, найкраще супротивляються боковому розпірному тисненню хрещатого склепіння. Щоби збільшити стійкість кутів будови та тим ще більше протиділати небезпечним боковим, розпірним силам при помочи повисного тиснення зверху, повстали власне оці невисокі але досить тяжкі „матошники". Такі вежочки на рогах будов і на контрфорсах загально уживалися в ґотицькому будівництві, як конструктивний засіб проти небезпечного бокового тиснення склепінь.

Нарешті високий двохспадистий дах середньої частини і високі ступіньчасті фронтони, простого тектонічного вигляду, є також типові для ґотичних, як цивільних, мійських так і для меньших будов релігійного призначення (костели, кірхи, сінаґоґи).

Всі ці архітектурні форми та деталі остільки пересвідчують про ґотицький характер цілої будови, що немає потреби входити в дискусію з деякими письменниками, що сумніваються що до давности та стилістичних особливостей сутківської твердині. Одначе не можемо проминути мовчанкою твердження проф. Г. Павлуцького. В першій своїй праці „Церковь-замокъ въ Сутковцахъ Летичевскаго уѣзда"[1]) Павлуцький у своїх висновках цілком йде за Е. Сіцінським, що до давности будови (1476 р.), але в „Исторіи русскаго искусства" Грабаря він, як зазначено вище, цілком міняє свій погляд і старається зробити сутківську церкву... бароковою[2]). Цей промах можемо пояснити слідуючими причинами. В історії російського мистецтва Грабаря робиться огляд (тим же Павлуцьким), подібно до инших російських підручників, зпочатку „київського" і „чернигівського" мистецтва XI—XII ст., далі зовсім пропускається час від XIII до XVI ст. і переходиться безпосередньо до „українського бароко". Взагалі, стара російська школа зовсім не звертала увагу на добу ґотики і ренесанса та, по правді кажучи, не знала і не розуміла її. Російські професори у своїх викладах та писаннях в кращому разі обмежувалися поверховим і чисто-зовнійшим описом ґотицьких будов і то більших, по-

[1]) Древности Украины, Вып. I, К. 1905, ст. 45—50.

[2]) Г. Павлуцкій: Каменное церков. зодчество на Украинѣ. И. Грабарь: Исторія рус. искус. т. II, ст. 386—388.

казнійших катедр. З цієї школи вийшов і Павлуцький, що теж не надавав великого значіння ґотиці в розвитку української архітектури. І от зробивши „павзу“ над XIV—XV ст. він зовсім не знав до якої доби „приєднати“ сутківську твердиню. Тому почав свій виклад про українське бароко словами: „Першу спробу примінити на Україні стиль бароко, здається (sic!) треба бачити в Покровській церкві в селі Сутківцях...“[1]). А далі щоби довести оцю гіпотезу почалося „натягання“ історичних фактів і стилістичних ознак. Найперше проф. Г. Павлуцький зовсім не згадує надгробної плити 1593 р. і не надає належного значіння даті дзвону 1476 р. Далі вказує, що „спосіб кладки мурів церкви, тотожний способу кладки стін сутківського замку, що збудований в 1623 р.“. Тут Павлуцький допустився подвійної помилки. По перше дата заложення сутківського замку зовсім не встановлена, а рік 1623 невідомо звідки взятий[3]). Новійші досліди говорять, що сутківський замок побудував, правдоподібно, Федір Олехнович Сутківський в XV ст.[2]), при чім для підтвердження цеї дати вказують, що сутківський замок способом складання мурів нагадує... сутківську церкву-твердиню!..

Хоч проф. Г. Павлуцький був у Сутківцях, але, на жаль, не говорить який саме цей „спосіб кладки“. Між тим матеріял сутківської церкви, як вказано вище, складається почасти з необтесаного каміння-вапняка, почасти з цемента змішаного з цегляним щебнем. Тоді як склепіння і „матошники“ зложені з цегли особливої широкої форми. Цей матеріял і спосіб кладки у нас на Україні власне більше говорить про добу ближчу до старокнязівського мистецтва ніж до барока!

Дальшим „доказом“, що будова належить до доби барока у Павлуцького є високий дах зі ступневими фронтонами і округлі вежі зі стіжковим накриттям. Що ці фронтони і вежі є барокові, він вказує на деякі видання з ґравюрами самого початку XVII ст., які виображають будови колишньої Лаври: „Учительное Євангеліє“ 1623 р., „Главизни поучительни“ Агапита 1628 р., плян Київа Кальнофойського 1638 р.[4]).

Дуже дивно, що для встановлення барокових форм треба

---

[1]) Так само, ст. 386.

[2]) Є. Сіцінський: Оборонні замки Зах. Поділля, Кам.-Київ 1928, ст. 80.

[3]) Цю дату Павлуцький безкритично повторює за Słow. geograf., де є чимало застарілих і непідтверджених історичних даних.

[4]) Грабарь: Исторія русск. искус. II, ст. 388, примітка 1.

притягати аж ґравюри колишнього вигляду Лаври, так ніби характер цих форм зовсім ясно і докладно не зясовано? Зрештою на згаданих ґравюрах Лаври ніякого „барока“ не могло бути з тої простої причини, що барокові форми почали зявлятися у Київі заледве в 40-х роках XVII ст. за доби П. Могили, а спеціяльно Лавра дістала це прибранство щойно в кінці XVII ст. під час перебудов І. Мазепи! Загалом, ступневі фронтони уживалися головно в добу ґотики і почасти ренесанса, а бароко робило сі прості і конструктивні ґотицькі фронтони з більш заокругленими, кривими, вибагливими лініями, виверненими волютами то що.

Яким способом у Павлуцького стали бароковими навіть „матошники“ і округлі вікна[1]), це вже зовсім незрозуміло. Звичайно, коли дивитися на ці наріжні вежочки („матошники“) як на декоративну прикрасу і примху, то може і могло зявитися таке „враження“, що вони барокові. Вище ми зясували, що значіння матошників поза їх практичним призначінням полягає в чисто-конструктивній ролі й вже в цьому змислі вони не мають нічого спільного з бароковою декоративністю, що закриває і маскує справжню будівельну техніку, натомість ці вежочки вповні відповідають ґотичному конструктивізму. Щож до округлих вікон, то такі відомі у всіх стилях від романського аж до ампіра, але спеціяльно уживані були в ґотичних будовах (т. зв. „рожі“).

Висновки з аналізи форм.

Ці ріжноманітні впливи в нашій будові не зявилися наслідком лише наподоблювання чи простого переймання архітектурних зразків. Навпаки, тут ми маємо діло з творчим процесом, з вигадливою думкою та багатою образотворчою уявою українського майстра. Цю творчість не можемо вважати інтуітивною, навпаки, вона свідома, з ясною отвертою думкою, послідовна, безкомпромісова, певна свого завдання і знання. Взявши від старої спадщини візантійсько-романську, чи краще сказати візантійсько-українську льоґічність, підпорядкованість окремих частин цілому, зєдиненість і відповідність внутрішнього змісту та зовнійшого вигляду, злучивши це з ґотичним конструктивізмом з його обрахованням фізичних законів і тектонічних сил — український архітект створив синтезу двох світоглядів, двох відмінних стилістичних проблємів, двох культур. Це перетворення ріж-

[1]) Там само, ст. 387.

них зразків остільки велике, що тепер лише скрупулятною аналізою форм, з певним намаганням доводиться розшукувати джерела мистецької інспірації. А цей новий твір остільки красномовний, свіжий і небуденний, скомпонований так свобідно, оскільки своєрідно, що годі шукати за цілком подібними зразками на Заході, а тим більше на Сході.

Тому то сутківська будова викликає здивовання і захоплення не тільки своїх але і чужих. Не можемо не пригадати тут слів сучасних бельґійських дослідників та істориків, висловлених з нагоди випуску невеликого історичного огляду української архітектури, де була уміщена м. и. фотографія сутківської твердині. Для проф. Cloquet Сутківці разом з Рогатином і Брацькою церквою у Львові це просто „відкриття", а для архітек. Derèe Сутківська твердиня разом з українським деревляним будівництвом це „найбільш характерні, найбільш ориґінальні, найчистійші і найздоровійші у своїм виявленню" зразки архітектури з цілої історії українського будівництва. „В них є чудесне почуття монументальности, подвоєне власним (своєрідним) характером" і то навіть в більшій мірі як в инших зразках мурованої української архітектури, „де є певна велич, рівно як в деяких фраґментах сильний декоративний змисл"[1]). Оцінка цілком справедлива, що до приділення сутківської будови власне до деревляного будівництва.

Великої сили монументалізм сутківської церкви повстав, розуміється, не від твердинного призначення будови, але від довгої культури деревляного будівництва, що має на Україні таку світлу минувшість і що сягає своїми зародками до доби візантійсько-романського та ґотичного будівництва. Тут не говоримо про пізніщі барокові деревляні будови, але про ті первісні „конструктивістичні" зразки, що ще і досі збереглися в Карпатах та Галичині. Монументалізм, синтетична форма — були засадою мистця як в тих деревляних будовах так і в сутківській твердині. Відсутність дрібних форм, прикрас, додатків. Підпорядкованість загальній ідеї, загальному стилістичному завданню. А передовсім пристосованість до практичних потреб, вишукана простота і ясність форм. І коли тепер в модерній (новітній) архітектурі говорять про „цілеву" постановку і завдання мистецького твору, то сутківська твердиня може служити за приклад успішного розвязання такої проблєми. „Конструктивізм" нашої будови полягає не в показному виявленню конструкції назовні, але є наслідком

---

[1]) Див. „Стара Україна", Львів 1925, ч. VII—X, ст. 163.

свідомого вивченння процесів і техніки мистецького майстерства, що не маскує справжню конструкцію, не закриває її дутою і фальшивою формою та не ослаблює тектонічну структуру дрібною, дешевою оздобою.

Розуміється, коли притримуватися ренесансової „естетики“ (під пресією котрої ми ще і досі перебуваємо!), то можуть зявитися ріжні сумніви, що до „естетичности“ та „зручности“ отого стовба, котрий безцеремонно уміщено по середині будови. Ці „ренесансові“ естети, критики, цінувателі а то і просто аматори „краси“ готові навіть проголосити цю тектонічну структуру за хибну, за недоладність і неумілість майстрів, нарешті за естетичний нонсенс. Але ми не повинні оцінювати добу ґотики прикладаючи естетичне мірило иншої доби, що ставила собі зовсім инші завдання, що старалася вирішити відмінні проблєми. Між тим колєктивістична доба ґотики, в одміну від крайньо-індивідуалістичної доби ренесанса, бачила иншими очима. І для неї, наприклад, стовб по середині будови не тільки не був „естетичною помилкою“, але навпаки — свого рода символом конструктивізму, символом архітектоніки. Цим одначе не хочемо сказати, що будівничий сутківської твердині був бездоганним майстром великої технічної освіти. Ні, його розрахунок склепінь зроблено з надто великим „запасом“ на міцність, а ґеометрична планіровка будови дає неточности що до розположення осей та симетричности — і це зраджує недостаточну вишколеність майстра. При тих розпірних силах, що дає склепіння, вистарчила би майже половина цілої фактичної грубости мурів. Одначе „запас“ в сутківській будові не є вже такий великий, коли мати на увазі, що системи склепінь ґотичної доби були взагалі того рода, що не видержували великої нагрузки, тоді як в Сутківцях передбачалася надто велика нагрузка власне у верхньому поверсі, де були гармати, ріжна зброя то що[1]), та загалом фортечний характер цілої будови вимагав як можна грубших мурів.

З боку композиційного бачимо велику умілість майстра та тонке відчуття поставленого перед ним завдання. Центральність заложення пляну спрямовувала цілу архітектурну композицію до нудної повторности, рівнорядности окремих частин а назовні давала надто одноманітний „централізм“, де з кожного боку повторявся той самий мотив півокруглої апсиди. З цеї прикрої

[1]) Під час дослідів Е. Сіцінського в Сутківцях були знайдені м. и. уламки гармат у верхньому поверсі твердині.

ситуації майстер одначе зумів вийти. Сувора центральність з одною вертикальною віссю симетрії закінчується вже в середині будови. Цей внутрішній просторовий обєм, що виходить не з візантійської схеми банястих перекрить, але з ґотичних систем звіздчастих склепінь, не дає візантійської ідеї безмежної простороні, абстрактної таємничої думки, але сильно підкресленої матеріялізації природніх сил, де майстер опановує матеріял і підпорядковує динамічні сили матерії своїм задумам. Цікаво, наприклад, як майстер вийшов з тяжкого завдання перекрити продовгасту форму середньої частини симетричним склепінням, де неоднаковий розмір малих наріжних склепінь (рис. 9 літ. *a* і *b*) скомпоновано таким способом, що вони видаються майже однаковими, не порушуючи загальної центральности і симетричности внутрішнього просторового обєму (пор. рис. 3 і 9 *a b*). Але назовні ця центральність затримана лише дефінітивно. Середня прямокутна частина перекрита двохспадистим дахом (відповідно до видовжености прямокутника зі сходу на захід), що підкреслює перевагу повздовжної (зі сходу на захід) оси симетрії і тим самим ослаблює рівнозначність кожної з веж. Одначе щоби не порушувати тим загальної гармонії і рівноважности цілої будови, архітект робить дві пари веж (східню і первісно західню) вищими з огляду на високий ступіньчастий фронтон, що сусідує з цими апсидами, а дві инші вежі (північну і південну) нижчими (рис. 1 і 4). Цікаво також, яким способом розпреділені у вежах-апсидах амбразури і вікна ріжної форми і розміру в трьох поверхах. Їх осі намічені незгідно „природньому" точному математично-ґеометричному розрахунку, але з певним відхиленням, що має глибоке оправдання з огляду на перспективічно-оптичні скорочення. Не будемо більш докладно пояснювати всі ці „секрети" та особливости нашої будови, але зазначимо, що вони лише тоді виступають з потрібною ясністю і докладністю, коли ми практично викреслюємо проєкт будови в ортоґональних проєкціях та перспективі. Тоді також стають зрозумілі окремі пропорції будови, як поділ мурів вузеньким паском-ґзимсом, що обігає навколо цілої будови, звязаність будови спільним склепіньчастим фризом, поділ ступіньчастого фронтону трема пасками, висота самих уступів (сходів) фронтона і т. д. Наприклад — кожний уступ фронтона поділений паском в такій самій пропорції як і апсида на два поверхи таким же вузеньким паском. Нижчий уступ фронтона по своїй висоті більший кожного верхнього уступа так само як і поверхи апсиди. Це власне надає

будові більшої статичности і монументальности, а відсутність якогось одного „головного фасаду“ збільшує т. мов. відпорність і „фортечність“ цілої твердині.

Вище говорили ми про матеріял будови — він не скрізь однаковий, але завжди строго відповідає тій функції, яку має нести та чи инша частина будови: в стінах — переважно з каменя, в склепіннях з цегли, в невеликих матошниках на рогах будови — також з цегли. Тут крім „самозрозумілої“ практичности і легкости виконання є певна підпорядкованність і відповідність поміж формою і матеріялом, поміж матеріялом і конструкцією — цими засадничими законами будівельної умілости, яких одначе далеко не завжди притримувалися, а часами цілком неґувалися, як наприклад в архітектурі ренесанса і особливо бароко.

Инше бачимо в сутківській твердині, котра є яскравим зразком живої народньої творчости, — творчости, що висловлює свої емоції у прозоро-чистій і здисциплінованій формі, де немає розладу поміж формою і матеріялом, поміж внутрішньою конструкцією і назверхнім її виявленням.

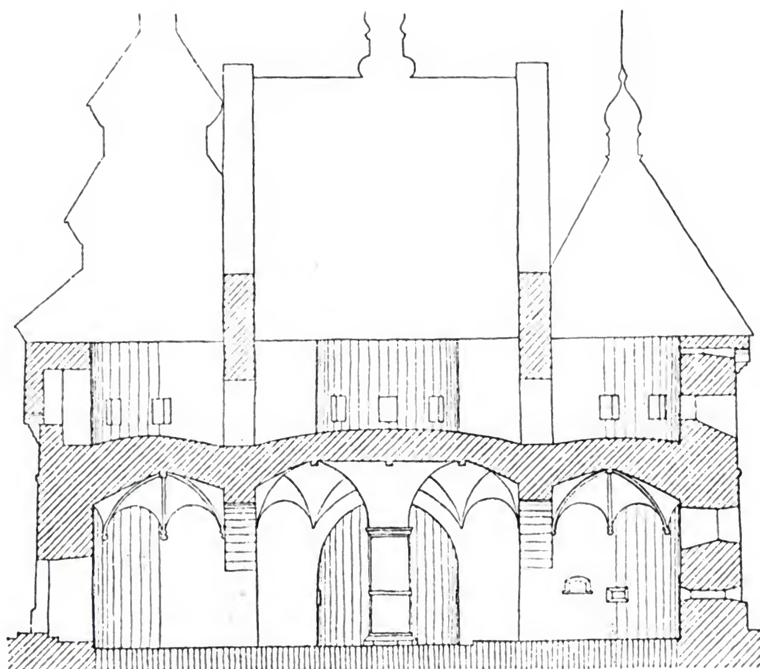
Все це є властивістю конструктивного стилю (не в розумінню добовому але ідеольоґічному), того прекрасного стилю, що найшов на Україні таке широке примінення в деревляному будівництві, — невеликому у розмірах, непоказному в прикрасах але величньому в творчій думці, багатому у ріжноманітности мистецького вислову.

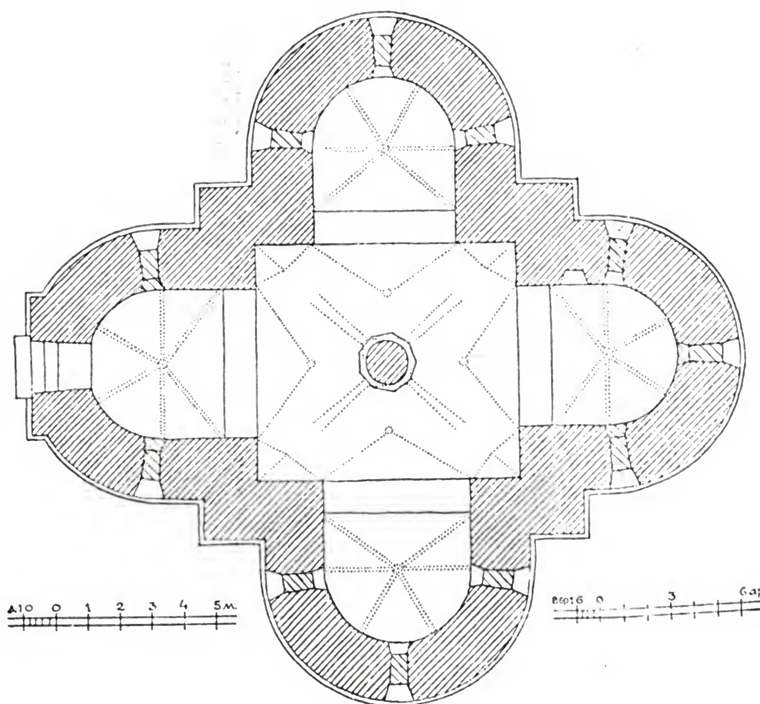
СПИС ІЛЮСТРАЦІЙ

1. Сутківська твердиня з південного сходу. Фотоґрафія 1901 р.

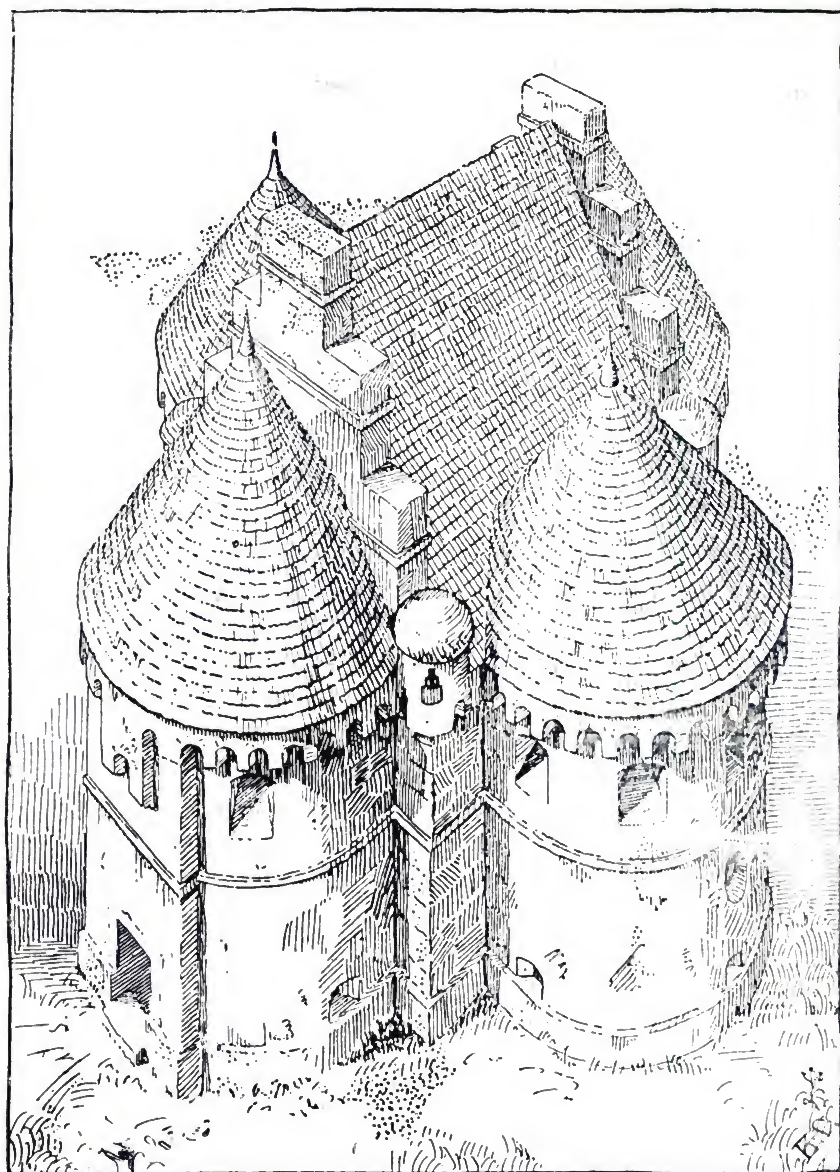

2

3

2. Перекрій і — 3. Плян Сутківської твердині.

4. Перспективний вигляд будови. Реконструкція.

5

6

5. Твердиня з південного заходу до перебудови 1903 р. — 6. Сучасний вигляд будови.

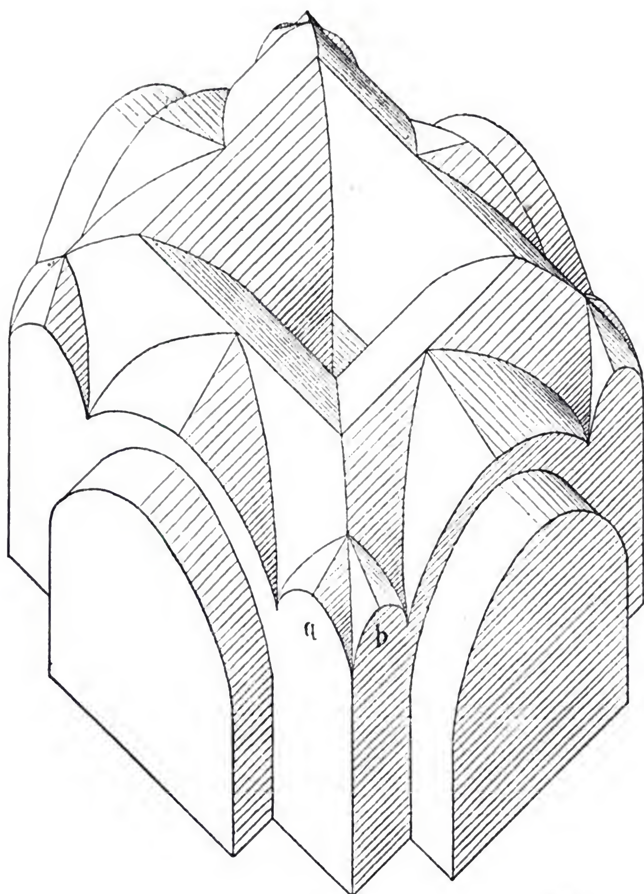

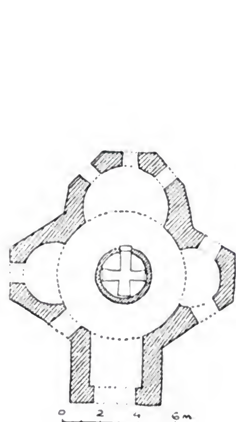
7

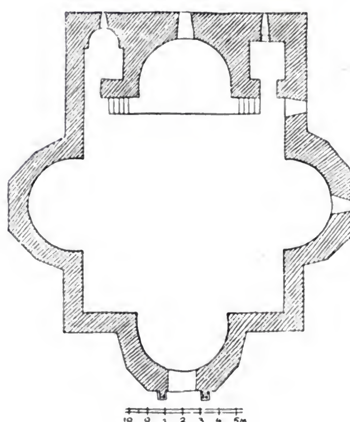

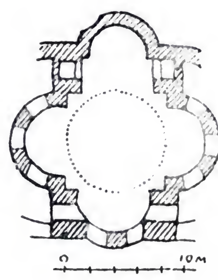
8

7. Внутрішний вигляд будови. Фотоґрафія 1901 р. — 8. Склепіння апсиди. Фотоґрафія 1901 р.

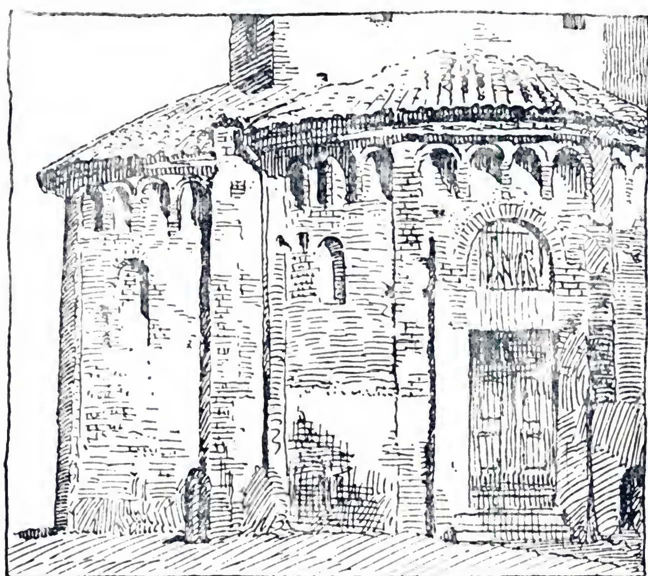

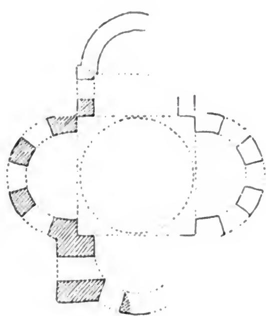

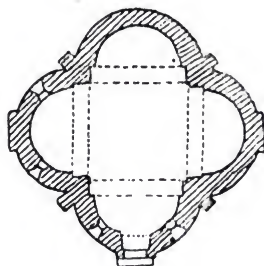

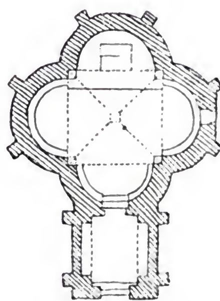

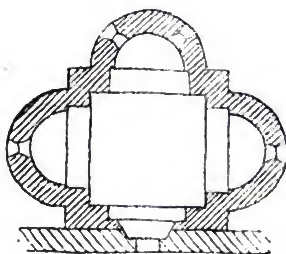

9. Схема внутрішного просторового обєму середньої частини Сутківської твердині. — 10. Плян баптистерія в Херсонесі 600 р. — 11. Плян церкви в Mastara VII ст. — 12. Плян „Червоної церкви“ в Пловдіві IX ст.

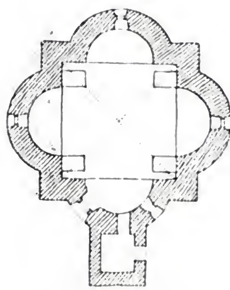

13

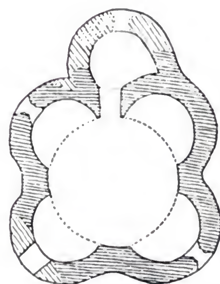

14

15

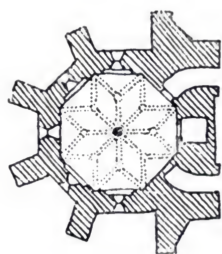

16

17

18

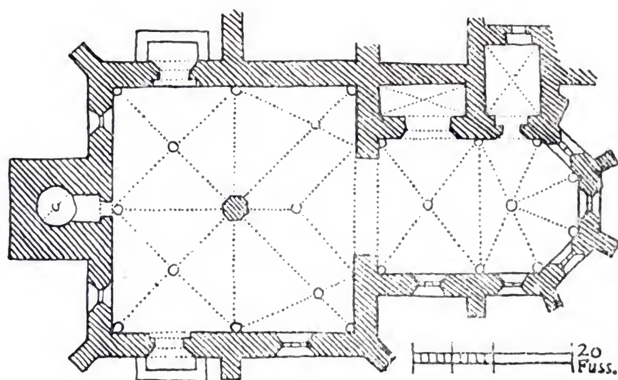

19

13. Баптистерій в Бієлі X ст. — 14. Фундамент церкви в Філіппополі. — 15. Плян баптистерія в Бієлі. — 16. Плян костела в Montmajer 1016 р. — 17. Плян каплиці в Реґенсбурзі 1155—1159 р. — 18. Плян костела в Ќероґує XII ст. — 19. Плян каплиці в Кракові на Вавелю XI—XIII ст.

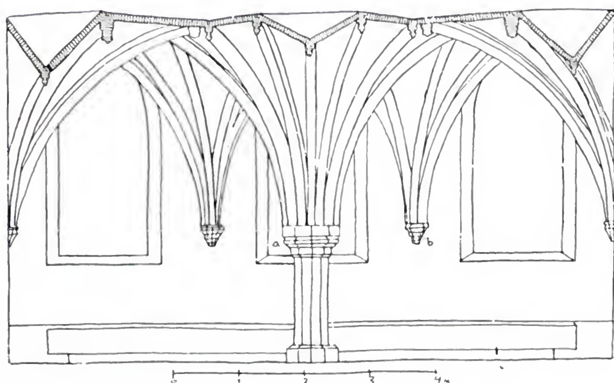

20

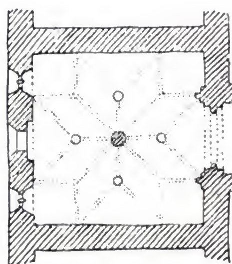

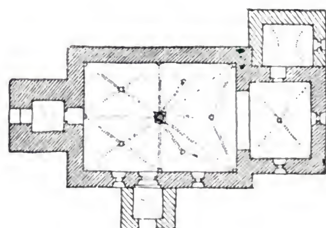
21

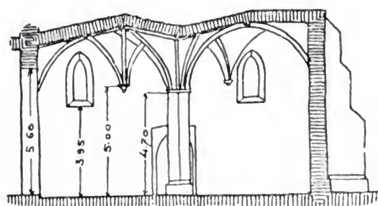

24

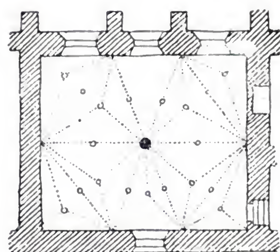
22

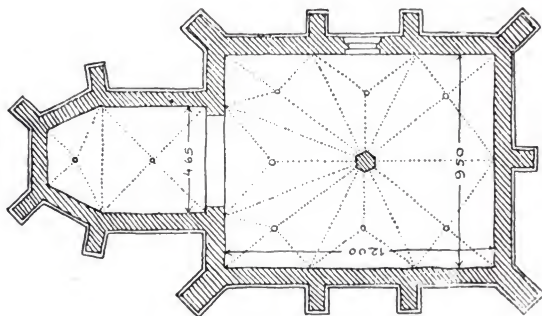
23

26

25

27

20. Плян крипти в Kouřim-і з першого чверті XIII ст. — 21. Плян костела в Празі 1360 р. — 22. Плян каплиці в Пльзні XIII ст. — 23. Плян костела в Žegr-і 1245 р. — 24. Перекрій салі в Льондзі XIV ст. — 25. Плян салі в Льондзі. — 26. Перекрій костела в Скотніках 1340 (?) р. — 27. Плян костела в Скотніках.

Матеріяли до історії м. Чорткова.

Подав ***Теофіль Коструба.***

I. Кушнірсько-кравецький цех в Чорткові.

Збираючи матеріяли до історії Чортківщини, я попав на книгу протоколів кушнірсько-кравецького цеху Чорткова[1]). Це є властиво протоколи визволення ремісників, що відбували практику в чортківському цехові. Сама книга є досить оригінальна як на книгу протоколів, але стилевою стороною тісно звязана з XVII—XVIII ст. Оправлена в дерево, покрите скірою. На першій стороні є такий напис: INSTRUKCYIA Polityczna Braci Cechowych, konsztu kusznierskiego y krawieckiego wraz złączonych na instancyię P. Stefana Łuzki y Antoniego Todosiewicza na ten czas Cechmistrzow PODANA Ad M: D: O: G: B: M: honor... Roku 1733 die 2 7bris[2]). Довкруги цього напису вироблений досить старанно ростинний орнамент у три краски (дві ясні зелені, одна темна), завершений короною; під короною герб Потоцьких Пілява. На оборотній стороні герб, зновуж ростини у три краски, що починається з долини, де його тримає рука. В середині окружені вінцем ножиці і скробач до скіри — знаки получених цехів, кравецького й кушнірського. З обох сторін вінця два льви, а на горі корона. Над цим гербом написано: „Na generalny zaszczyt Braci Cechowych konsztu kusznierskiego i krawieckiego". Під гербом, по звичаю XVII—XVIII вв., такий вірш:

Dwa zaszczyty pod jednym hełmem zjednoczone,
  Bo dwa lepszą niż jeden podadzą obronę,
Biorą impet nożyce w górę ku koronie,
  Znać wraz z hałką na pańskim szczycą się być tronie,
Lwy zaś szczerze obojga do góry podnoszą,
  Na świat cały te konszty znamienitsze głoszą

[1]) Я дістав її у п. Здзейовського, секретаря союзу ремісників м. Чорткова. За визичення цієї книги складаю йому тут свою подяку.

[2]) Ініціяли значуть мабуть: „Ad maiorem Dei Optimi gloriam beataeque Mariae honorem" — в останнім слові остання буква (чи дві) замазані.

Niechże przy tych zaszczytach bracia wraz złączone
Przyjmą w konsztach obodwoch jedną chwał koronę.

На другому листку (книжка так і нумерована листками, має всіх 134 листки) обґрунтовано повстання цієї книги такими словами: „Dotychczas z nieukontentowaniem zwyczajne cechowych zabaw promocją uprzykszone były, i nikt się z ochotnym nie pokazał geniuszem, aby należytą obrządkom i powinnościom do tych konsztów należącym czynił promocją, ale tym bardziej przez znaczne niedbalstwo dzień po dniu z uszczerbkiem podawał sławie, a teraz kiedy Ichms. Sławetnie Urodzeni P. P. Cechmistrze obaczyli, że się nie pomnaża honor, ale bardziej jakieś interregnum między bracią zaczynać się wzięło, tę księgę INSTRUKCYIA polityczna nazwaną ku weselszej procederów cechowych animadwersji, ku usmirzeniu wzdętej prezumpcji, ku większemu zachęceniu braci i chętniejszy według prawa od prześwietnej pamięci Ich Krolewskiej Ms. nadanego daniny i ku podwyższeniu, ale wpół umarłej sławy i honoru w tych konsztach zawierającego się z pilnością podali, która w tej księdze znajduje się, praca niech wszystka na większą cześć Boga w Trójcy Świętej Jedynego i Matki Jego Najświętszej szczególnej opiekunce i patronce naszej na nieograniczony pójdzie honor“. На третьому листку „Catalogus“ майстрів (є їх 24 вписаних 1733 р., пізніще вписувано більше). Між призвищами є виразно українські, а є й польські. Дальше тягнуться протоколи, писані часом з опущенням сторін, так що по заповненні книги пізніщі протоколи бувають скорше, як раніщі. Протоколи є від 1733 р. до 1880-тих рр.; на л. 15 обор. є запис, як написано на горі — 1856 р., але мабуть раніщий, цілком характеру XVIII в., що куплено хоругов 65×25 цм., і тут прибито (одинокий раз) цехову печатку. Печатка прибита старим способом, практикованим у XVIII в. (саджею), на ній ножиці і молоток (?), впрочім невиразно. Слідно напис „...Czortkowie...“, а решта невиразне. Иншого рода записів є два: на л. 14 про процес з вигнанецькими братами і на л. 5 обор. „цехова наука“, подаю їх при кінці. Ціла книга проваджена по польськи, але з такими українізмами, що позволяють припускати дуже значну участь, а то й перевагу, українського елементу.

Про початки цеху на підставі цього, що є в „Інструкції“, а подекуди поза нею, можна сказати дуже мало. В цеху знаходилася ще одна книга, тепер украдена, і грамота заснования цеху, видана королем Іваном Казимиром. В цитованій вище передмові кажеться „według prawa od Przeswietnej Ich Krolewskiej Ms. na-

danego“, сі слова відносяться мабуть до сього привілею. Цех був зорганізований на зразок инших цехів, як це показує і спосіб приняття до пеху і инші звичаї, н. пр. що цехові брати давали віск на потребу церкви.

Про це говорить привілей Степана Потоцького для чортківських Жидів, де м. ин. сказане таке: „Co się zaś tycze rzemieśników Żydów jako to krawców y kusnirzów, także i inszych, postanawiam, aby ...(нечитке)... do Cechu Chrzesciańskiego, kiedy będzie zaczynał rzemiosło swoie robić, oznajmił się, i natenczas do tegoż cechu wstępnego dać po groszy dwadzieścia i cztery, i funt wosku do kościoła za dyspozycją cechową“ [1]).

Цей привілей виданий д. 1 березня 1722 р., і він приносить трохи некористи самому цехові. Позваляючи Жидам працювати з поминенням цеху (а ще в 1733 р. не бачимо в реєстрі майстрів ні одного Жида, очевидно їх не принимали), робить цехові кривду. Але це не водилося й не слідно нігде протесту проти цього постановлення дідича. Впрочім, більше змін Потоцький не переводив.

По переході Галичини під Австрію цех дістав новий якийсь привілей. Згадується про це часто в протоколах XIX в., („według praw monarchicznych nam nadanych“ або просто „według prawa“), а перша згадка про нього є в протоколі з 5. XI. 1779 р., де сказано, що майстер має „kosztem własnym podług przywilejów praw nam nadanych od najjasniejszej Cesar. Krol. Applkiej. Mci. wyzwolić się“ (пор. при кінці). Не видно по протоколах, щоби це право було відмінне від попереднього — противно, по примірах видко, що це було лише потвердження давніщих привілеїв.

Ок. 1815 року цехмістри Мартин Лозка й Теодор Ножак видали це право вигнанецьким майстрам, а слідуючі цехмістри провадили так справу, що каси не обчисляли, затягнули довг у Домініканів і т. ин., так, що вилізти з того коштувало 250 золотих, а крім того треба було з Вигнанкою процесуватися. Трудно було добути право, аж вкінці уряд („Konskrypcja“) відібрав право, що його десь були заставили „вигнанецькі брати“. Тому чортківські брати на засіданні д. 28. VI. 1818 р. забороняють видавати це право з міста. Цілий протокол, підписаний, хтось пізніще поперечеркував [2]).

---

[1]) Цитую з оригінального перґаміну. „Powinność kościelna“ згадана і в „Informacyi“, гл. нище.

[2]) Замітна річ, що в цьому протоколі місцевість „за валом“ виступає як осібна від Вигнанки, що називається инакше „за водою“;

Як до цього додати, що ще колись, але не знати, коли, мб. у XVIII віці, справлено до цеху за складкою братів хоругов — то це вже все, що можна сказати про історію цеху.

Докладнійше можна сказати про приняття до цеху. „Chcący swoje zapisać misterja w domi cechowy ze wszelką wniść powinien pokorą, głowy swojej żadnym nie obciążywszy trunkiem, aby stąd dla nieukontentowania jakiego nie począł furji, albowiem niektórzy sobie tak zwykli postępować, mniej na to pamiętając, że Bóg wszelką postanowił zwierzchność...“ Крім того має виконувати, що скажуть цехові, а потому, вже прилучений до числа майстрів, має брати участь у церковних походах, ходити на сходини, а ні, то підпаде цеховій карі. — Так говорить „Informacja“ (л. 5 обор.). Як бачимо з протоколів, то той, що бажав визволитися, приходив „покірно, схиляючи голову“, особисто і просив визволення. Але передтим мусів пробувати на науці і „młodszeństwo odsłużyć“, а це, як подають протоколи, попереджало оплати (вступні). Термінатором мусів бути три роки (такий час подають протоколи); що таке „młodszeństwo“, виразно не сказано[1]). По відбутті термінаторства і відбутті „młodszeństwa“ мусів „виплатити містерії“, себто зложити оплати до цехової скарбони в грошах і натурі[2]). Після цього справляв братам вечерю.

„Містерії“ були двоякі: майстерський син платив половину, а чужий, „od pola“, як кажеться у протоколах — два рази тільки. Повна ставка для чужих, а син майстра платить „половину містерії“, як часто цитується. Візьмім на примірах. І так „Sławetnie Urodzony Pan Ilasz Bedriiewicz, mieszczanin i obywatel czortkowski“, що став 21. V. 1737 р., мав дати 16 зол. грішми, 8 фунтів воску, 6 гарнців горівки і 10 коновок пива. Степан Уляницький має дати 8 гарнців горівки і бочку пива, і так платять інші — грошеві ставки і віск як Бедриєвич; вписового два золоті. Майстерські сини платять, як сказано, половину. І так пр. Йосиф Баранович, що станув у цеховому домі 26. VI. 1737 р., має дати 8 зол., 4 ф. воску, 2 гарнці горівки, 10 гарнців пива, „jako

таксамо в наданні Ст. Потоцького 1722 р. сказано „za wałem i na Wygnance“, отже також осібно. Дехто з горожан уважав, що Вигнанка і Заваля — одне; очевидно, хибна думка!

[1]) Це буде мабуть та служба, що наймолодший принятий майстер має виконувати зглядом старших цехових братів: обносити їм пиво і т. д. Пор. М. Грушевський, Історія України Руси т. т. VI, 115. Назва заступається анальоґічною — „usługi cechowe“.

[2]) Анальоґічні назви — містерія і маґістрація гл. Груш. VI, 120.

i inne syny majstrowskie dają". Справді, так само платить Францішок, брат Йосифа. Крім того ще платить вступного 1 зол. Яків Лозка, що став 19. I. 1745 р., має дати таксамо, але Андрій Крамарчук (9. VI. 1749) 15 гарнців горівки, впрочім таксамо. Як Крамарчук платять і пізніще — без зміни, доки лише записувано.

Правда, цього нараз не платиться; під протоколом є місце, де вписується, кілько хто дає на рахунок „містерій". Платять звичайно і десять років, а прим. Семен Малярчук, вписаний 1794 р., виплатив своє аж 1818 року! По виплаті містерій звільняється чоловіка. В книзі записано прим., що такий то Пантелеймон Нагурський „wszystko należycie według prawa wypłacił, do którego nie mają żadnej pretensji", і звичайно пишеться, що вільно йому всюди працювати і ніхто до нього не має права. Зате як Войтіх Щиґельський (6. II. 1740) не хотів заплатити, то зібралася „ціла сесія братів", „вчинили засуд", щоби заплатив і „взяли червоний золотий". Екзекутиву цех мав. Бачимо це з права м. Чорткова, виданого Потоцьким (і вже згадуваного), де відносно цехів кажеться таке: „Cechmistrzowie wszelkich kunsztów braci swoich i czeladź w cechu sądzić mogą, ale ich więzieniem karać nie mogą, tylko lantwojta o więzienie na obwinionego należące prosić mają". По виповненні цих умов майстер має присягнути на вірність містові, як це застерігає Потоцький в цит. праві, і вписується в катальоґ майстрів.

Та цю точку в чортківському цеху мабуть обходжено і ми маємо на це вказівки. До цеху принимано міщан і з інших міст: прим. 1791 р. принято Антона Кривоніжку з Янова, 1777 Андрія Боричинського з Комарна, 1800 Матвія Музику з Дуклі. Про присягу ні слова. Але могло бути й так, що за польських часів присягано, і ці три приміри — усі з того часу, як Галичина опинилася під Австрією. Зате, як той, що хоче вписатися, походить з містечка, де немає цеху, а він не визволений, як от Петро Савицький з Озерян, то піддається чортківському цеховому праву (гл. нище). Впрочім, принимали й селян, як от Пантелеймона Крисака, „rodem z Dzwiniaczego"[1] (1780), Матвія Трачинського з Угриня (1778), Павла Дзвиняцького з Білого (1781), Антона Ушія „ze wsi Dobrowódka" (1800) і т. д. При декім і зазначено: pracowity (крепак), але це вже також за австрійських часів.

В 1800 році і дальше цех починає називати себе „католицьким" — мабуть ті Жиди, що мали право робити ремесло поза

[1]) Нар. форма, номінатив „Дзвінече".

цехом, як ми це бачили вище, зорганізували свій осібний цех[1]). „Католицьким" титулується цех вже до кінця.

З цілої книги „Інструкції", хоч вона досить обємиста, дасться витягнути всього три цікавіщі картки, що виходять поза пересічні протоколи. Тут їх друкую.

1. Інформація про приняття до цеху (л. 5 обор.).

Ponieważ bez misterji konszt żaden rzemieśniczy w majstrowaniu sobie być wolnym nie może, zatem każdy o to się starający aby wolność wszelką i bespieczeństwo do roboty swojej miał, powinien się według tej naszej cechowej sprawić informacji do każdego starającego się o zapisanie misterji w Cechu naszym, tak ma postępować sobie.

Chcący swoie zapisać misterja w dom cechowy ze wszelką wniść powinien pokorą, głowy swojej żadnym nie obciążywszy trunkiem, aby stąd dla nieukontentowania jakiego nie począł furji, albowiem niektórzy sobie tak zwykli postępować, mniej na to pamiętając, że Bóg wszelką postanowił zwierzchność, kto się onej sprzeciwia, Bogu samemu jest przeciwny, więc z tej okoliczności wszelka akcja trzeźwym powinna się agitować umysłem, a nadto powinien to wszystko wypełnić z ochotą, cokolwiek mu cechowi nakażą urzędnicy. Otrzymawszy zaś wolność od cechu, niech nie rozumie, aby od wszelkich powinności i posłuszeństw już był wolny, jako to od schazek cechowych, od powinności kościelnych, bo taki, który będąc w domu (oprócz podróży jakiej) nie miałby na rozkaz cechu stawać i powinności swoiej zadosyć uczynić, bez ochyby i exkuzacji kary cechowej nie ujdzie.

2. Приняття до цеху без документів (1779 р.).

Działo się w Cechu Kusznirskim Czortkowskim dnia 5-tego miesiąca września tysiąc siedmset siedmdziesiąt dziewiątego roku.

My przysięgli cechmistrowie i inni magistrowie rzemiosła kusznierskiego, w mieście Czortkowie, niniejszemi zaświadczamy jako Piotr Sawicki, rodem niegdyś z pod Halicza, wsi Wichturowa, lat dwadzieścia mający, teraz rodzice jego w Zalesiu pod Czortkowem mieszkający, wrostu (sic!) średniego, wąsa białego, włosów na głowie rusawych, na prawę nogę nalegający z dawnych lat, który uczył się rzemiesła u niejakiego Hrehorego Chliboroba w miasteczku Jezierzanach, dwa roki, a teraz u nas w Czortkowie porobiwszy niedziel kilka, to jest cztery niedzieli, u sławetnego Stefana Kramarczuka Cechmistra konsztu tegoż, mieszczanina czortkowskiego, a że dotąd nie był wyzwolony, ponieważ w tym miasteczku Jezierzanach cechu niema, zaczym, że niedziel kilka wiernie, spokojnie, cicho i podczciwie, jako na każdego podczciwego rzemieślnika przystoji, sprawował, lubo zaś metryki naprędce mieć nie może, ale rodzice sami żyjące, nam wiadome, w tymże Zalesiu, za-

[1]) Про такі жидівські побічні цехи пор. Грушевський VI, 126—127.

czym swoim kosztem własnym podług przywilejów i praw nam nadanych od Najjasniejszej Cesar. Krole. Appllkiej Mci, wyzwolił się, którego uznajemy towarzyszem konsztu tegoż, co my zaświadczamy, i naszych spółmagistrów, podług zwyczaju rzemieśniczego wszędzie go do roboty zalecamy.

Stefan Kramarczuk Cechmistrz
Michał Banach Cechmistrz
Jan Przyłucki młodszy cechu tego.

3. Процес цеху з Вигнанкою (протокол зас. 28. VI. 1818 р. л. 14).

My majstrowie konsztu kusznierskiego i krawieckiego, gdy prawo było z miasta wydane za Wodę na Wygnankę od cechmistrzów starszego Marcina Łuskę i młod. Theodora Nożaka, a potym zostali cechmistrzami starszy Wojciech Jarczyński, a młod. Olexa Drożniowski, a że podług prawa nie sądzili się i prawo zastawdali bez swój nieporządek i długu uczynili do OO Dominikanów, za obzekwie za lat trzy nie wypłacali, i że na ministerja pieniędzy wybierali i żadnych rachunków z siebie nie udawali; więc i my nim prawo za Wodę z Wygnańki tu znowu do miasta odebrali, procesowaliśmy się z Wygnanieckiemi za prawo bez lat trzy; a przeto zostaliśmy biednymi, uszczerbik na zdrowiu, i na majątku, i gdyśmy się obrachowali tośmy i utratę mieli na Zło: Pol: 250, Nro 250., więc gdy prawo było stracone przez braciów naszych Wygnanieckich, więc my majstrowie miasta Czortkowa konsztu kusznierskiego i krawieckiego chodziliśmy błądem bez prawa, więc od tego czasu, gdy prawo zostało za Wodę z Wygnanki z zastawu zostało odebrane tu nazad do miasta Czortkowa; gdyż sama konskrypcja odebrała i nadała prawo do rąk cechmistrzowi starszemu Marcinowi Łusce y młod. Theodorowi Nożakowi; więc od tego czasu nie pozwalamy bracia, żeby prawo nie było z miasta ani za Wodę ani za wał wydane. Działo się w Cechu naszym kusznierskim i krawieckim die 28-go Junij 1818. (Підписи).

2. Три документи з минулого міста Чорткова.

Ще 1911 р. п. Г. Гехт подав статейку п. н. „Dokumenty z przeszłości miasta Czortkowa“ в часописі „Na ziemi naszej“, 1911, ч. 20. Там подає п. Гехт вістку про пять документів з минулого міста, що находяться в Міському Уряді. Є це такі документи: 1) Фундаційна грамота м. Чорткова з р. 1522 [1]), 2) Права для Чорткова 1722, 3) Права для Жидів Чорткова тогож 1722 р., 4) Право відбування ярмарків для Ч. 1604 р., і 5) Завіщання Гієроніма Садовського, останнього дідича Чорткова. При тому ви-

[1]) Про цей документ історики знали, бо подають дату перетворення Чорткова з села на місто. Пор. Шайноха, Zdobycze pługa polskiego, Шараневич, Rys wewnętrzny stosunków Galicyi або Исторію Гал.-вол. Руси.

словлює побажання, щоби їх хто видав, бо Уряд міститься в деревляному бараку, що колинебудь може згоріти. Довелося чекати на їх видання аж до цього часу.

Всі ці акти находилися в відписах. П. Ґехт пише, що ориґінал права для Жидів „знищений пропав", а про права для Чорткова ніхто не знає, де ориґінал. Дивним дивом документи перейшли щасливо війну і 1923 р. п. Людвик Сокальський, заступник секретаря й комендант пожарної сторожі Чорткова відшукав їх, відчитав і зробив відписи. Крім обох документів з 1722 р. (оден з печаткою, при другому лише шнурок) є ще і третій, іменно потвердження ярмарків для Ч. Фердинандом І. 1847 року, з цісарською печаткою. Ці три документи тут публікую. Рівночасно складаю на цьому місці подяку п. Сокальському за ласкаве показання документів, як рівнож виражаю признання за труд, піднятий для збереження цих документів з минулого міста.

1. Привілей для Жидів м. Чорткова з д. 1. березня 1722 р. Ориґінал на перґаміні, печатка пропала.

Stefan z Potoka na Czortkowie, Połonny i Maciejewicach Potocki, Referendarz Koronny, Pułkownik Wojsk J°KM. i Rzptej.

Wiadomo czynię wszem wobec i każdemu zosobna, komu o tym wiedzieć by należało, iż ja, chcąc w jako najlepszym stanie i porządku miasto moje dziedziczne Czortków w Województwie Ruskim, Ziemi Halickiej a powiecie Trembowelskim leżące trzymać i konserwować, takie zawsze sposoby mieć pragnę, którymi by się bez naruszenia wiary świętej katholickiej, praw koronnych, tudzież praw i swobód miasta tego fundować i rozmnożyć mogło, więc że i z mieszkających tu Żydów bez naruszenia i krzywdy żadnej, jako wyżej napisano, znaczna tak miastu we wszystkim pomoc jako i prowentu mego przyczynienie być może, przeto w pomienionem mieście mojem Czortkowie pozwalam mieszkania wolnego Żydom, tak teraz mieszkającym, jako i na potym przychodzącym. Którym to Żydom wolno będzie w okręgu miasta, domy wiezne i kramnice w rynku porządnie sobie wystawiać, budować lub murować, na placach kupionych, albo za osobliwym rozkazem moim naznaczonych. A w tych domach i kramnicach handlów swych zwykłych zażywanie i wszelkie według pomysłów ich do słuszności regulujących się obchodów wolne im będzie. Z tych zaś domów swoich rynkowych do intraty mojej na każdy rok oddawać czynszu po złotych polskich trzy, z zatylnych po złotych dwa, z wałowych po złotemu jednemu powinni będą. Od kramnic zaś takich, które z izbami będą wystawione, po złotych pięć, a od takich, które bez pomieszkania, po złotych trzy dawać będą. Także pozwalam Żydom i rzeźnikom, aby im wolno było bić towar wszelki, a mięso przedawać w jarmarki, targi i w insze wszystkie dni bez wszelkiego zbytniego na dwór wyciągania łopatkowego i sztukowego, a od

tego mają ci rzeźnicy, każdy z nich swoję ławę w rynku mający, dać po kamieniu łoju na rok do zamku. A kiedy ich dwóch będzie na jednej ławie spólnie siedzieli i przedawali, tedy obydwa na jeden kamień łoju do zamku złożyć się powinni. Ciż rzeźnicy od bicia świni do zamku wolni zostają, prócz bydła na kuchnią pańską. Bożnica ich żydowska, także i okopisko dla zmarłych, jako teraz jest, w sobie mają być wcale zachowane. Tak też i trzy domy od podatków, które insi oddawać będą, wolne zostaną, to jest dom szpitalny, dom doktorski i dom kantorski. Insi zaś Żydzi wszyscy od bydła swoich i koni rogowszczyznę, od kóz i owiec dziesięcinę, a którzy będą mieli pasieki swoje, dziesięcinę pszczelną tymże sposobem i po tyleż od wszystkiego jako i chrześcianie dawać powinni. Wolno także Żydom będzie winnice, browary, słodownie budować, słody robić, gorzałki kurzyć, na tylu kotłach, na wiele się który przepomódz będzie mógł. Piwa warzyć, miody sycić, i też same, jako i insze wszelkie trunki w domach swoich szynkować, wyjąwszy, że w kramnicach żadnego szynku prowadzić nie będzie się godziło. Ci zaś Żydzi, którzy kotły swoje do gorzałki czapką nakryte mieć będą, od każdego kotła dawać powinni do zamku na rok jeden po złotych osimnaście. A kocieł zacieralny bez czapki ten wolny będzie i w lik przez lustratora mego, którego zsyłać będę do wszystkich winnic, spólnie z szkolnikiem dla rewidowania i policzenia kotłów, rachowany być niema. Od warzenia jednak albo rozsycenia konwi miodu praśnego, powinni dawać do arendy zamkowej po groszy dziesiąciu, a od zrobienia waru piwa po złotemu jednemu. Żydom zaś tym, którzy w zatylnych domach mieszkać będą, wolno będzie przy zapłacie zamkowi należącej mieć kotły swoje i gorzałki kurzyć, ale ich w zatylnych domach nie szynkować, tylko urtem przedawać lub na miejscu, lub gdzie indzie wywozić. Nikomu zaś nie wolno skądinąd do miasta przywozić gorzałek pod utratą onych i karą zamkową. Także w domach za mostem będących i w winnicach na przedmieściu nie powinien nikt szynkować gorzałki, zaś co na praźniki, wesela wolno będzie mieszczanom zrobić sobie piwa i gorzałki, przez co ale od tego do intraty i arendy zamkowej płacić.... Żydom.... wolno będzie kupować i przedawać, a w kupowaniu skór jagnięcych, baranich, wołowych, jałowiczych przeszkadzać nie mają jedni drugim, pod winą zamkową ani chrześcianie Żydom, ani Żydzi chrześcianom, ani się im podkupować nie będzie godziło. Oprócz tych trzech rzeczy, co Żydzi nie mają kupować jako to.... i kościelnych rzeczy. Targi zaś tygodniowe nie powinny być na sobotę przekładane, ani w dzień sobotni na żadną sprawę i skargę odpowiadać nie będą powinni. Do więzienia ziemnego i do kłody nie mają być sadzani Żydzi chyba o złodziejstwo albo jaki.... Targowica na bydło i konie podczas jarmarków aby nie bywała na przedmieściu żadnem, tylko w mieście a do tego namiesnik mój zamkowy pomoc dać i dojrzeć powinien. A podczas tychże jarmarków aby gorzałki i inszych trunków po zatyłkach i budach nie szynkowano, mieć chcę. Co się zaś tyczy rzemieśników Żydów, jako to krawców i kusni-

rów, także i inszych, postanawiam, aby.... do cechu chrześciańskiego, kiedy będzie zaczynał rzemiosło swoje robić, oznajmił się, i na ten czas do tegoż cechu wstępnego dać złotych sześć, także na każdy rok powinien będzie dać po groszy dwadzieścia i cztery, i funt wosku do kościoła za dyspozycją cechową, do inszych zaś powinności pociągani żadnych być nie mają cechowych, prócz dworskiej potrzeby. Nadawam tymże Żydom czortkowskim i to, że od wszelkiego prawa jurisdykcji miejskiej wyjęci będą, tak iż o wszystkie i małe sprawy i występki tylko przed mnie albo namiesnika mego pozywani być mają, i tam każdemu na siebie skarżącemu odpowiedać będą. Sami zaś między sobą Żydzi w sprawach potocznych w kahale sądzić się powinni, lub według natury sprawy w duchownym swoim sądzie, wedle praw i przywilejów w miastach J. K. Msci nadanych w sprawach żydowskich zachować się zwykłych. A jeżeliby kiedy sądem i dekretem namiesnika mego słusznie zdali się być obciążonemi, tedy wolna appelacja do mnie jako do dziedzicznego pana i wyższego prawa broniona być im niema. A kiedy przysięga z sądu i dekretu ferowanego Żydowi któremu naznaczona będzie, tedy Żyd takowy, który jeszcze i razu jednego nie przysięgał, sam jeden przysiądz będzie powinien. Insi zaś według zwyczaju żydowskiego bez żadnych jednak wymysłów, któreby ochydą szkoły ich i kahału całego być miały, przysięgać powinni. Nad to też tychże Żydów wiecznymi czasy czynię wolnymi od podwód i wszelkich robót do zamku i folwarku odprawować się zwykłych, oprócz złotych dwóch, które każdy gospodarz do zamku dać powinien, a to za nierobienie zarzynków, obrzynków i inszych tympodobnych robót. Szarwarkowego zaś każdy Żyd w rynku mieszkający po złotemu jednemu, a na tyle i na wale mieszkający po groszy piętnaście do intraty Urzędu Miejskiego płacić powinni, a to na dwie raty. Podatki także, jako to podymne i insze grodowe kiedy płacić potrzeba będzie, tedy dom za dom rachować się do płacenia powinien, a przy tym rachowaniu i Żydzi starsi z kahału być powinni. A kiedy się trafi mieszczanom starozakonnym, że jeden drugiemu dom swój albo grunt przedawa, tedy powinien zapis być w księgach miejskich, u lantwójta zostających, za wiadomością zamkową zeznany. A od zeznania takiego zapisu obie strony do urzędu lantwójtowskiego złotych dwa zapłacić powinni. Pozwalam także Żydom czortkowskim, aby im wolno było z lasów moich do domów na opał, jako i do winnic drwa sobie wywozić leżące. W tych zaś winnicach pod czas świąt uroczystych dorocznich także i w niedzielę każdą, niewolno im będzie robić, w niedzielę jednak po wszystkim nabożeństwie i po nieszporze mogą roboty swoje zakładać, a klasztor O. O. Dominikanów tutejszych tego dojrzeć ma. A inquantumby w tym interesie od klasztoru na Żydów skarga zaszła, tedy obwinionych w tej mierze zamek albo raczej zwierzchność zamkowa karać powinna. Winnicy także żydowscy prócz słodu, gorzałki i piwa na potrzebę dworską robienia do inszych robót pociągani być nie mają. Na domach zaś i winnicach swoich każdy Żyd powinien mieć drabinę do wirzchu dachu dosięgającą

dla ognia, także przykadki z wodą, sikawki i bosaki żelazne. Które to prawo wolności i powinności wzwyż wyrażone jako im nadaję, pozwalam, tak onych wszystkim kondycjom i powinnościom swoim zadosyćczyniących mieć chcąc, przy tymże prawie wiecznymi czasy i z sukcesorami memi deklaruję konserwować. Na co się ręką moją własną podpisuję i pieczęć moję przycisnąć rozkazuję. Działo się w zamku czortkowskim, dnia pierwszego miesiąca marca roku Pańskiego tysiącznego siedmsetnego dwudziestego drugiego.

Stefan Potocki Ref. kor.
Teresa Potocka Ref. kor.
Joachim Potocki LGS. mp.

In Castro Trembowlensi Sabbatho post diem Cinerum id est die septima mensis Martii Anno Dni 1778-vo iuris sententiae suscepta oblatio. (?)

Примітка. В деяких місцях документ знищений (....). „Oblatio“ etc дописано пізніще — жовтим чорнилом.

2. *Право для м. Чорткова з д. 27. березня 1722. р.* Ориґ. на перґаміні, з печаткою.

Stefan z Potoka na Czortkowie, Połonny i Maciejewicach Potocki, Referendarz Koronny, Pułkownik Wojsk J. K. Msci Koronnych i Rzeczypospolitej.

Wszem wobec i każdemu zosobna, komu o tym teraz i na potomne czasy wiedzieć będzie należało, wiadomo czynię. Jako wszelkie na świecie państwa i prowincje, owszem i świat sam bez prawa i należytego porządku stać nie mogą, tak w szczególności każde miasto bez tychże praw, porządku i swobód żadną miarą utrzymać się i obejść nie mogą. Przeto ja, będąc z łaski i dyspozycjej Boskiej iure legitimo dóbr miasta Czortkowa z przyległościami w województwie ruskim, ziemi halickiej a powiecie trembowelskim leżących dziedzicem, chcąc to miasto moje Czortków przez częste nieprzyjaciół koronnych inkursje przed lat kilkunastu funditus zrujnowane ku jako najlepszemu stanowi, porządkowi i rozmnożeniu przywieść, umyśliłem one nowymi prawami, wolnościami, na miejscu starych zgubionych i przez przerzeczonych nieprzyjaciół pobranych lub popalonych opatrzyć i udarować, w ten sposób. Ponieważ tu w tych krajach nie wszędzie jest taki zwyczaj, aby po miastach dziedzicznych wójtowie bywali, tylko na ich miejsca lantwójtowie obierani bywają, zaczym w tym dalszej woli i dyspozycji mojej, tudzież i akcessorów moich, wolne in posterum proiectu kreowanie wójta zostawiwszy postanawiam, aby w niebytności wójta człowiek cnotliwy, wiarygodny, rozumny i niepodejrzany za kandydata na lantwójtowstwo był od całego miasta podany, a ten ma być ode mnie aprobowany i na urząd przysiąże. Inquantumby zaś tenże lantwójt dla słusznych przyczyn zdał się być incapax urzędu swego, tedy wolno będzie mnie dziedzicowi tego degradować, a inszego uczynić. Lantwójtowi zaś wolno będzie przysięźnych czterech, których zechce z pospólstwa, wiarygodnych, rozsądnych do sądu swego za akcessorów przybrać, nie ujmując nic jednak zwyczajowi tutejszemu, gdzie w każdej sprawie burmistrze z lantwójtem za-

siadają. Burmistrzów powinno być czterech, dwóch z rzymskiej, a dwóch z ruskiej religiej, przysięgłych, od całego pospólstwa obranych, także i ławniczych czterech. A ci czterech burmistrzowie powinni kolejno przez rok cały rządzić po trzy miesiące, od pierwszej aż do drugiej elekcjej. Rządzącemu zaś w miejsce drudzy burmistrzowie pomocni być i jego słuchać powinni, a gdy pierwszy wytrzyma rząd swój przez trzy miesiące, drugiemu ustąpić powinien, i tak kolejno obchodzić się aż do ostatniego. Po wyjściu zaś roku znowu ma być od pospólstwa inszych burmistrzów elekcja, lub dawnych pro libitu aprobacja. Sądy osobliwie burmistrzowskie, osobliwie lantwójtowskie, to jest u burmistrzów sprawy potoczne, a w wójtowskim sądzie lub lantwójtowskim sprawy uczynkowe i kryminalne sądzone być powinny. Protestacje, obdukcje i insze wszelkie na grunta, place, domy, sady i folwarki, przedażnym lub zastawnym sposobem, tak przez mieszczan chrześcian, jak i Żydów za wiadomością urzędu w księgach miejskich, u lantwójta zostających, zapisy zeznawane być powinny. A zapłata od nich, według zwyczaju, lantwójtowi należy, do sądu zaś każdego przez ekstrakt wyjęte i podane być mają. Pieczęć miejska zawsze w lantwójta zostawać powinna. Urząd zaś żadnych gruntów, placów, domów, sadów wakujących po zajętych lub zmarłych bez sukcessorów ludziach przedawać, arendować albo zastawiać nie powinien bez wiadomości dyspozycji zwirzchności zamkowej. W sądzie burmistrzowskim jeżeliby się która strona zdała być ukrzywdzona, może apelować do sądu wójtowskiego lub lantwójtowskiego; apelacja powinna być pozwolona do zwirzchności zamkowej. Którekolwiek przytym prawa w mieście są cechowe, te wszystkie powinny podległe być prawu miejskiemu. A gdy się przytrafi sprawa jaka kryminalna, z lantwójtem, z burmistrzami zasiadać powinni cechmistrzowie przysięgli, także i do taksy na jakikolwiek podatek, aby braci swoim, przy taksie nie będącym, co uchwalono, donieśli. Cechmistrzowie wszelkich kunsztów braci swoich i czeladź cechu sądzić mogą, ale ich więzieniem w cechu karać nie mogą, tylko lantwójta o więzienie na obwinionego należące prosić mają. Lantwójt, także burmistrzowie, powinni być rady jednostajnej, w zgodzie i w miłości z sobą żyć, dochody swoje, które mieć będą w urzędzie (gdyż nikt darmo nie powinien pracować) między sobą dzielić, to jest jedne część lantwójtowi, a burmistrzom drugą. Od pieczęci i od pozwu lantwójtowi należy, chyba od takiego tylko pozwu do paju z burmistrzami albo przysiągłymi pość powinno, kiedy w radzie wszyscy siedzą i pozew stronie przeciwko świadkom pozwolą także, i od apelacji pisarzowi miejskiemu na potariumn i słudze miejskiemu na kurne i wiwendę powino się pospólstwo i Żydzi składać. Dziesiątnicy, których urząd ma obrać we wszelkich potrzebach miejskich i zamkowych, powinni być posłuszni, a osobliwie podczas jarmarków, na których wartę mają z żołnierzem zamkowym dla rozgromienia tumultów i wszelkiego bezpieczeństwa, a gdy dobosz miejski uderzy w bęben czyli na szarwark, czyli na wartę, lub na inszą jakąkolwiek potrzebę, stanąć powinni

przed lantwójta wszyscy, pod winą zamkową i więzieniem miejskim, pytać się, na co bębniono, a dowiedziawszy się, każdy ze swoim dziesiątkiem ma stanąć, a dopiro lantwójt powinien ich z ludźmi ordynować gdzie potrzeba, czyli na szarwark, czyli na wartę do bram i wałów, także i do zamku podczas niebezpiecznych czasów. Na którą i Żydzi powinni wysyłać. A oprócz tego Żydzi sami sobie powinni nająć stróża do pilnowania kramnic; miasto zaś całe, tak chrześcianie, jako i Żydzi dla ostrożności ognia w mieście powinni mieć stróża; także na domach i winnicach aby były drabiny, niemniej przykadki z wodą i bosaki żelazne mieć powinni. A gdy kto zechce mieszczaninem zostać, powinien dać o sobie świadectwo, jeżeli jest rodu uczciwego, i ma się opowiedzieć urzędowi o osiadaniu swym, panu wiernym i miastu, a prawu miejskiemu podległym, przysięgłym i obowiązanym ma być. Także rzemieśnik każdy niema być wprzód do cechu za brata przyjęty, póki się nie oznajmi należycie urzędowi i póki nie przysięży miastu na wierność. Mieszczanin zaś każdy na obronę miasta i zamku, także i przedmieszczanie na Wygnance za Seretem mieszkający, powinni mieć rusznice, proch i kule, Żydzi także zarówno z mieszczanami podczas niebezpiecznych czasów ze strzelbą wychodzić powinni na wartę. Parkany albo palisady według dawnego zwyczaju powinny być wokoło miasta, naprzód ma być miejska chrześciańska ściana na gościńcu buczackim do bramy, a od bramy aż do grugiej baszty jagelnickiej; kahału zaś żydowskiego ma być ściana parkanu od bramy murowanej kamienieckiej aż do rzeki Seretu; w inszych zaś miejscach wszystkich z włościów do Czortkowa należących powinni poddani spólnie postawić parkan lub palisady. Intrata urzędowi ma być jarmarkowe dorocznie każde po groszu od woza, a od bydła przedażnego nic. Kłoda do zboża ma być pod urzędem i dozorem miejskim, aby miara była sprawiedliwa[1]), a intrata od niej urzędowi miejskiemu na potrzeby miasta należyć będzie. Te zaś pieniądze na potrzeby miejskie, to jest na reparacją bram, fort, na opatrzenie basztów, a z tego jako i z szarwarkowego od Żydów arendarze urzędowi, a urząd całemu miastu oddawać powinni. W handlach miejskich wszelkich, tak kupieckich, jako i przekupnich, jako też i miary we młynie, bez pretensji jednak wymiaru do arendy zamkowej należącego przestrzegać urząd miejski, aby był należyty porządek, powinien. A że kłoda na tym miejscu, gdzie teraz stoi, stać zawsze będzie; przeto aby przekupki z chlebem i owocami co kwartał na inszą z trzech pirzaj rynkowych, to jest na pirzaj idącą od mostu ku kościołowi, drugą gdzie kościoł stoi, i trzecią leżącą od mostu ku szkole żydowskiej, także z inszemi pożywnościami przenosiły się, urząd miejski dojrzeć tego powinien. Mieszczanin każdy w rynku mieszkający czynszu do zamku po złotych polskich trzy; zatylny po złotych dwa, wałowy po złotemu jednemu (wyjąwszy tych, którzyby na zatyłku mieszkali albo na

---

[1]) Чортківську міру на збіжжа поручає Евстахій Потоцький в р. 1743. Будзанову (гл. Bayger, Powiat trembowelski, c. 179).

wale, a równą z rynku mieszkającym mieli kondycją) dawać powinien. Przedmieszczanie zaś za wałem i na Wygnance mieszkający po złotych dwa dawać powinni. Rogowszczyzna na konie i bydła stanownych po złotemu jednemu, a od dwurocznika po groszy piętnaście, do intraty pańskiej należeć będzie. Dziesięciny owczej powinni dawać mieszczanie dwudziestą owcę z jagnięciem, a do porachunku jarcząt dwoje na owcę jedną. A co nie zajdzie na dziesięcinę od tego po groszy osim, i od jarcząt dwojga po groszy osim, tak też od świni roczniaka groszy osim, półroczniaka groszy cztery. Pszczelnej dziesięciny należy do dworu dziesiąty pień do wspodobania; a co nie zajdzie do dziesięciu, oczkowego po groszy sześć należy się od każdego pnia. Młode zaś pszczoły, to jest roje, te dla nasienia zostawane będą, ale za nie stare do wspodobania także do dworu brać będą. Podymne grodowe powinni i Żydzi z chrześcianami płacić składając dom za dom rachować. Szarwarki powinni mieszczanie odbywać do młynów, gaci i mostów miejskich tylo, ile potrzeba będzie. Żydzi zaś że szarwarków robić nie będą, ale za to każdy z nich rynkowy po złotemu jednemu, a zatylny i wałowy po pół złotego do intraty miejskiej płacić powinni. A to mieszczanie powinni obracać na reparację miasta. Podwody albo powozy mieszczanie co roku odbywać będą z całego miasta i z przedmieściami po podwód dwadzieścia do Lwowa, albo do Potoka lub Łucka, lub gdzieindziej za tyle mil, a in casu niewysyłania podwód, tedy za te podwody rachując każdą podwodę po złotych osimnaście, do zamku zapłacić będą powinni. Wolno przytym będzie każdemu mieszczanowi winnice sobie pobudować, słody robić, gorzałkę kurzyć, piwa warzyć, miody sycić, a też różne trunki w domach swoich szynkować w szynku. A ci, którzy mieć będą kotły swoje gorzałczane czapką nakryte, powinni dawać do intraty zamkowej od całego kotła na rok po złotych osimnaście. Kocieł zaś zaciralny bez czapki ten wolny zostawa, jednak od wysycenia na nim konwi miodu praśnego po groszy dziesięć i od waru piwa po złotemu jednemu do intraty zamkowej dawać będą, i znowu ciż mieszczanie kotły swoje mający zato, że zarzynków, obrzynków i tym podobnych robót do dwora odbywać nie będą, po dwa złote dać powinni. A gdy który mieszczanin nie mający kotła swego zechce sobie piwo warzyć i gorzałkę kurzyć na wesele, praźniki, powinien będzie dawać do spustu gorzałki złotych dwa i od waru tyleż do intraty pańskiej. Wszyscy mieszczanie zahorki, obhorki, zarzynki, obrzynki, zakuski, obkuski na ten czas, kiedy potrzeba będzie, po dniu jednym do roku odbywać będą. A że wszystkie, którekolwiek się teraz znajdują sady, mieszczanie trzymają, więc według proporcji urodzaju w tychże sadach na zamek bez uczynienia jednak krzywdy zawięzano być ma. Urzędowych zaś miasta tego Czortkowa, jako to lantwójta i burmistrzów, dla prac ich na funkcjach mianych, od czynszów, rogowszczyzn i szarwarków wolnymi czynię. Przykazuję pozatym i to, aby w święta uroczyste dorocznie przez cały dzień, a w niedziela aż do ponieszporu po winnicach żadnej roboty nie było robić i zakładać tak chrześcianom, jako i Żydom, pod winą

i karą zamkową i za doniesieniem klasztornym na obwinionego ściągać się mającą. Przy gruntach także wszystkich i sianożętach, jako zdawna używali mieszczanie dotychczas, przy tych wszystkich onych konserwuję, a nadto jeszcze łan pola, zaczynający się od Popowego klina, a ciągnący się aż do granicy jagielnickiej daję im, naznaczam i do miasta przyłączam. Mieszczanie zaś powinni mieć pobereżników dwóch na usługę miasta i urzędowi tłokę także raz do roku mieszczanie wszyscy odbywać i do folwarku zamkowego obrabiać powinni będą. Które to prawa, wolności i powinności, jako mieszczanom miasta mego dziedzicznego Czortkowa nadaję, pozwalam i naznaczam, tak, aby we wszystkich punktach i kondycjach obserwowane i wykonane przez nich było, zalecając i przykazując, onych i po nich następujących wiecznymi czasy przy tymże prawie i z sukcessorami moimi konserwować deklaruję. A ten przywilej ręką moją własną podpisany i pieczęcią moją znaczony. Pisany w zamku czortkowskim, dnia dwudziestego siódmego miesiąca marca roku Pańskiego tysiąc siedmset dwudziestego drugiego.

Stefan Potocki Ref. Kor.
Joachim Potocki Lw. Ge. S.
(Печатка).

3. Потверджения ярмарків для Чорткова цісарем Фердинандом 15. січня 1847 р. (пергамін, з ляковою печаткою).

Wir Ferdinand der Erste von Gottes Gnaden Kaiser von Oesterreich, König von Hungarn und Böhmen dieses Namens der Fünfte, König von Lombardei und Venedigs, von Dalmatien, Kroatien, Slavonien, Galizien, Lodomerien, Salzburg, Steyer, Kärnten, Krain, Ober- und Nieder Schlesien, Grossfürst von Habsburg und Tirol.

Bekennen öffentlich mit diesem Briefe und thun kund, dass Uns die Stadtgemeinde Czortków in Galizien gebethen habe, die von jehen ausgeübte Berechtigung zur Obhaltung der Jahrmarkten zu bestätigen und zu bewilligen, dass diese Jahrmärkte an folgenden Tagen, als am ein und zwanzigsten Mai, zwölften Juli, acht und zwanzigsten August und zwanzigsten December jeden Jahres abgehalten werden dürfen. Da Wir jederzeit geneigt sind das Wohl unserer getreuen Unterthanen bestens zu befördern, so haben Wir nach Einvernehmung der Behörden in diese allerunterthänigiste Bitte der Stadtgemeinde Czortków jedoch ohne Nachtheil und Schaden Unserer landesfürstlichen Obrigkeitlichen und sonst Jemandes Rechte, dann ohne Abbruch der jetzigen und künftigen Landesverfasssung und unter der Bedingug allergnädigst gewilligt, dass wenn an einem der genannten Tage ein gebothener Feyertag fiele, den Jahrmarkt an dem darauffolgenden Wochentage abgehalten soll. Die Stadtgemeinde Czortków darf sonach die von Uns bestätigten Jarhmärkte an den bestimmten Tagen zu allen Zeiten halten und dieses Rechtes, wie es die Marktgerechtigkeit und Gewohnheit mit sich bringt, ohne Jemandens Hinderniss gebrauchen. Wir gebiethen hiernach allen Unseren Obrigkeiten, Inwohnern und Unterthanen,

welchen Standes, Würde oder Amtes sie sind, besonder aber Unserem galiziesсhen Gubernium hiermit gnädigst, dass sie die genannte Gemeinde bei diesem Privilegium schützen und handhaben, darin weder selbst hindern, doch Jemanden Anderen dagegen etwa zu unternehmen gestatten sollen, bei Vermeidung Unser schwören Strafe und Ungnade. Das meinen Wir ernstlich. Zur Urkunde dieses Briefes besiegelt mit Unserem kaiserlich königlich und erzherzoglich anhängenden grösseren Insiegel, der gegeben ist in Unserer kaiserlichen Haupt- und Residenzstadt Wien, am fünfzehnten Monatstage Jänner nach Christi Geburt im Eintausend achthundert sieben und vierzigsten, Unserer Reiche in zwölften Jahre. **(Підпис нечиткий).**

Nach Seine k. k. M. Hochsteigenem Befehl
..... Ritter von Zaleski **(Печатка).**
k. k. Hofrath.

Оригінал писаний ґотицьким письмом.

До історії боротьби між П. Дорошенком та П. Суховієм в 1668-1669 рр.

Написав *Микола Андрусяк.*

I.

Похід правобічного гетьмана Петра Дорошенка на Лівобережжя та смерть лівобічного гетьмана Івана Брюховецького в хвилі стрічи правобічних і лівобічних козаків дня 17 червня 1668 р. на Сербинськім полі біля Диканьки[1]) давали нагоду Українцям перечеркнути постанови недавнього андрусівського договору. Одначе неприхильність Запорожців до Дорошенка не позволила йому зєдинити Україну під одною булавою. Запорожці по смерти Брюховецького, що їм завдячував булаву, знова забажали накинути Україні свойого вибранця.

Щоби перевести свої пляни, Запорожці рішили зєднати татарську поміч і виправили посольство до кримського хана[2]). Запорожські посли, що прибули до хана перед 18 серпня 1668 р., грозили йому своїм походом на Крим, наколиб він не прислав їм орди на се, щоби вони, скинувши з гетманства Дорошенка, вибрали собі иншого гетьмана[3]). Тим посольством проводив запорожський писар Петро Суховій[4]), без сумніву ініціятор запорожсько-татарського союза[5]). Походив з Правобе-

[1]) Д. І. Яворницький: Исторія запорожскихъ козаковъ, т. II. Петербург 1895, с. 394—400.

[2]) Літопис Самовидця, 2 вид. Київ 1878, с. 101.

[3]) F. Kluczycki: Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego, т. I, ч. I, Краків 1880, с. 470, ч. 173. Лист Злотніцького й Ліховського, польських резидентів при ханськім дворі, з Маґуші, 18. VIII 1668 до коронного гетьм. Я. Собеського.

[4]) Хоч в більшости джерельних згадок називається він Суховієнком, то одначе властиве його призвище є Суховій, бо так він сам підписувався в своїх листах. (Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 180—181, ч. 25, с. 221—222, ч. 75).

[5]) За ініціятивою Суховія промовлялиб слова в літописі Самовидця (с. 101): „будучи Суховѣенко на Запорожю и самъ листи писавши, и в посельствѣ до хана пойшолъ“ — подібно оповідає за Самовидцем Грабянка (Літопис, Київ 1854, с. 199).

режжя[1]), одначе перед кількома літами до того часу правдоподібно переселився з своєю близчою ріднею на Лівобічну, чи може на Слобідську Україну[2]). Був ще молодий, мав щойно 23 роки, одначе „досужей и ученой“ — як оповідав в Москві ніжинський протопоп Симеон. Він зумів зєднати хана для себе; хан мав хвалити його перед Запорожцями та висловлював своє бажання, щоби вони все таких мудрих послів як Суховій до нього присилали, а не таких, як передтим[3]). Чим ханові Суховій заімпонував — невідомо; досить, що Запорожці зобовязалися не нападати на татарські юрти[4]). Ізза того хан приняв радо пропозицію Запорожців і „учинивши згоду, дав солтанів з ордами“ [5]).

Запевнивши собі кримську поміч, Запорожці приступили до вибору гетьмана. Вибрали очевидно Петра Суховія, що як гетьман з татарської руки приняв також і печать кримського хана: лук і дві стріли, місто принятої досі гетьманської печати: козак з мушкетом. Вибір відбувся сейчас по повороті запорожського посольства з Криму з кінцем серпня 1668 р., бо першу згадку про це подає нам чернець київського Кирилівського манастиря Езекіїл, що перебував в перших днях вересня (по старому стилеві) у гетьмана Дорошенка в Чигирині; в часі його побуту в Чигирині Дорошенко вже готовився до походу проти нового гетьмана Суховія[6]).

Про цей вибір Запорожцями гетьмана збереглися в джере-

---

[1]) С. Величко: Лѣтопись событій, т. II, Київ 1851, с. 167.

[2]) Виразних вісток про це нема, тільки в своїм універсалі пише Суховій: „отъ многихъ лѣтъ житія, достався не на счасливое оплаканіе свое въ Московскомъ государствѣ лѣтъ мѣшканья“ (Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 84, ч. 32), а його брат з жінкою мав перебувати в Зінькові (Ibid. с. 113, ч. 41). На цім опираю я свій здогад.

[3]) С. Соловйов: Исторія Россіи, кн. III, т. XII, с. 371—2: Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 98, ч. 34. Зізнання в посольськім приказі ніжинського протопопа Симеона 9 листопада 1669.

[4]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 154, ч. 51.

[5]) Літ. Самовидця, 2 вид.. с. 101; Літ. Грабянки, с. 198—199.

[6]) Д. Бантиш-Каменський: Источники для малороссійской исторіи, т. I, Москва 1858, с. 206; Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 83, ч. 31. — Костомарів (Руина, Вѣстн. Европы, 1879, т. IV, с. 558) подає, що вже перед висланням на Крим посольства вибрано Суховія гетьманом. Цьому одначе заперечує вище згаданий лист Злотніцького й Ліховського до Собєського: „Jakoż y przy nas kozacy Zaporożcy z tym przysłali, że ieżeli Chan Ord nam nie przyszle, abyśmy Doroszeńka zrzuciwszy, inszego Hetmana nastawili, tedy z Siczy wyszedszy prosto na Krym poydziemy“. (Kluczycki, l. cit).

лах суперечні звістки. Шляхтич Ян Білкевич, що вийшов з кінцем жовтня 1668 р. з чигиринського полону, оповідав опісля в Київі, що тому місяць вибрали на Запорожжі нового гетьмана Степана Вдовиченка, запорожського ґенерального писаря. Йому піддалися Полтава, Гадяч, Лубні й инші лівобічні городи, а Дорошенкового брата й чигиринського полковника задержано у вязниці в Гадячі. На ці городи, що прихилилися на бік Вдовиченка, післав гетьман Дорошенко свого брата Грицька з 300 козаками й 600 Татарами, що були при нім. В часі вибору Вдовиченка гетьманом були на Запорожжі ханські посли, з якими Запорожці заключили умову, що татарські вольности мали бути біля Запорожжя так, як за старого Хмельницького, а Татари мали прислати негайно Запорожцям 80.000 війська на поміч. Після того Вдовиченко посилав тричі своїх послів з листами до Дорошенка, щоби він звернув доходи (животы) Брюховецького та йшов на чорну раду на Запорожжя; когож там військо вибере та бунчук і булаву кому дасть, цей буде гетьманом. Дорошенко обіцяв прибути на раду, одначе спершу післав на Запорожжя своїх вивідачів. Ці повернувши сказали йому, що його хотять на Запорожжі вбити: ізза чого Дорошенко розпустив своє військо й нікуди не виходить сам з Чигирина[1]). Крім цього оповідання маємо ще й иншу звістку про „гетьмана Вдовиченка". Московський воєвода в Київі Петро Шереметєв післав 5 грудня 1668 р. до царя лист, який написав до нього польський гетьман кн. Дмитро Вишневецький. Вишневецький сповіщав Шереметєва на основі відомостей, одержаних від підвладного собі полковника Яна Піва, що на Запорожжі кримський хан вибрав Степана Вдовиченка й пише до Дорошенка, щоби він прибув на Запорожжя на раду; наколиж не прибуде, то хай не називається гетьманом, а булаву й бунчук віддасть Вдовиченкові. Наколиб Дорошенко цього не зробив, то тоді Вдовиченко пійде на нього війною. Далі доносив Вишневецький Шереметєву, що Запорожці й Татари воюють Дорошенкові городи, нищать і палять села, вирізують або забирають в полон людність[2]).

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 102—103, ч. 36. Зізнання з д. 6. XI 1668.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 141—142, ч. 48. На основі тих двох звісток приймає Яворницький (op. cit., с. 403—404), що Запорожці, заключуючи союз з Кримом, вибрали в перших днях вересня гетьманом Вдовиченка; оповівши це, що подають про „гетьмана Вдовиченка" наведені мною звістки, Яворницький не каже нічого, що сталося з Вдовиченком, тільки оповідає далі про посольство Запорожців до кримського

Більше згадок про „гетьмана Вдовиченка“ не маємо; натомість маємо вчасніщі від вище наведених звісток про нього та сучасні й пізніщі відомости про Суховія. По тим відомостям Суховій перебуває в тім самім часі в тих околицях, в яких по наведеним в горі звісткам мавби перебувати Вдовиченко. Згадуваний вже чернець Езекіїл оповідає, що Суховій писав до Дорошенка й заборонював йому називатися запорожським гетьманом. Зноваж друга половина Запорожців, що не хотіла Суховія за гетьмана, писала до Дорошенка, щоби він ішов на Лівобережжя на чорну раду, а вони Суховія та його стріли своїми мушкетами поламають [1]). Прибувші з Київа до Москви 8 листопада Олександер Яцковський та Афанасій Кісєлєв оповідали, що Татарів прикликав новий гетьман Суховій, а вони руйнують та бють, граблять і забирають в полон козаків [2]). Московський агент на Україні, шляхтич Теофіль Бобрович писав, що 4 грудня приїхали до Гадяча з листом від полтавського наказного полковника Манжоса козаки; вони розповідали йому, що до Лубнів приїхав Суховій разом з татарським писарем та сімома Татарами. Опісля прибуло до Лубнів около 4000 Татарів, яких Суховій хотів там поставити на зимівлю, одначе Лубенці не пустили їх до города, самогож Суховія мали задержати в городі. Брат Петра Суховія поїхав до Гадяча, де його закуто в кайдани, одначе його випущено на поруку зіньківського отамана й сотників, тому що в Зіньковї перебувала його жінка [3]). З сучасного звіту якогось московського поручника довідуємося, що Суховій писав до Дорошенка, щоби він прийшов на раду, на якійби Запорожці вибрали гетьмана для обох боків Дніпра. Одначе Дорошенко довідавшись, що його хотять на раді вбити, відповів Суховієві, що завжди рада й вибір гетьмана відбувалися в городах, а не на Запорожжі [4]). Зноваж ротмистрові Іванові Расловлєву, якого вислав воєвода Шереметєв 23 листопада з Київа до Козельця, оповідав наказний гетьман Григорій Дорошенко, що він відпустив від себе з під Конотопа полки полтавський, миргородський

хана та про вибір Суховія гетьманом. Вже вище я на основі джерел подав, що Запорожці вибрали Суховія гетьманом з кінцем серпня, тому неможливо, щоби ті Запорожці, що заключили союз з Кримом, вибрали в тім часі гетьманом Вдовиченка.

[1]) Бантиш-Каменський, op. cit., т. I, с. 206; Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 82, ч. 34.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 98, ч. 34. [3]) Ibid., с. 113, ч. 41. [4]) Ibid., с. 154, ч. 51/IV.

і лубенський; по дорозі напали на ці полки Татари й змусили їх служити Суховієві [1]).

Порівнуючи ці вище подані звістки про „гетьмана Вдовиченка“ та про Суховія, прийшов я до переконання, що оповідається тут про одну особу — запорожського писаря, вибраного гетьманом та заприязненого з Татарами, які помагають йому в боротьбі проти Петра Дорошенка; а воюють війська цього гетьмана-союзника Татар в тім часі на Лівобережжі в околицях Полтави, Гадяча й Лубен. Розуміється, що цим гетьманом є ніхто инший, тільки Петро Суховій.

Імя: Степан Вдовиченко не стрічається більше ніде в актах; одначе находимо там само призвище: Вдовиченко, а саме післанці Многогрішного Федір Тихонів та Петро Рачкеєвич з товаришами оповідали дня 24 травня 1669 р. в „Малоросійськім приказі“ в Москві, що сторонник гетьмана Многогрішного полковник Михайло Кіяшко з козаками свойого полку побив під Ромнами Дорошенкового сторонника полковника Грицька Гамалію, „и загналъ въ Роменъ, и многихъ казаковъ его (Гамаліевого) полку побили, и взяли въ языцѣхъ писаря его, да Запорожского знатного казака, прозвище Вдовиченка“ [2]). На основі цієї вістки можна здогадуватися, що перед Суховієм був через якийсь час на Запорожжі писар Вдовиченко; в наслідок чого не обізнані з внутрішними перемінами на Січі люди, маючи вістку про вибір Запорожцями свого писаря гетьманом, думали, що вибрано власне гетьманом Вдовиченка, знаного їм з попередних літ як запорожського писаря [3]). Не виключеним одначе може бути й те, що імя: Степан Вдовиченко є видумане народом, подібно як і згадка про запорожського кошового в 1672 р. характерника Микиту Вдовиченка [4]). В кождім разі без сумніву певним є це, що татарська партія на Запорожжі вибрала гетьманом тільки Петра Суховія.

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 109, ч. 40. [2]) Акты Ю. З. Р. т. VIII' с. 202, ч. 61.

[3]) Слід зазначити, що вістки про вибір гетьмана Вдовиченка походять з польських кругів.

[4]) Про цього Микиту Вдовиченка оповідає Соловйов (op. cit. с. 438—440) на основі звіту царського післанця на Січі Семена Щоґолева в осени 1672 р. Звідки зачерпнув Соловйов такої звістки у звіті Щоґолева — мені не відомо. В „Актах Ю. З. Р.“ т. XI, с. 350—364, ч. 110 — є поданий звіт Семена Щоґолева, який одначе був на Січи в березні 1674 р. в справі перебуваючого там ложного царевича Симеона Олексієвича; запорожським кошовим був тоді Іван Сірко.

По звігові черця Езекіїла татарська партія на Січі обіймала тільки половину Запорожців, яких всіх було 6000[1]). Друга частина січовиків сприяла Дорошенкові; ці козаки писали гетьманові Дорошенкові, щоби він ішов на Лівобережжя в поле на чорну раду, а вони Суховієві стріли своїми мушкетами поломають. Дорошенко з пошаною відправив їхніх післанців, дав кождому післанцеві шубу, шапку та сафянові чоботи й послав через них на Січ дарунки, хлібні запаси й овочі[2]). Самже він, укладаючись в тім часі потайно з турецьким урядом в справі прилучення України на автономічних правах до Туреччини[3]), вже в перших днях вересня готовився до походу на Лівобережжя проти Суховія[4]). Зібрав отже правобічні полки, а саме брацлавський уманський, черкаський, торговицький, білоцерківський, паволоцький, корсунський, чигиринський, кальницький та охотницький (серденяцький) над самим Дніпром біля Мошен[5]). Одначе через Дніпро не переправлявся.

Тимчасом призваний Суховієм калга-солтан з Татарами, пробувши два тижні на Запорожжі, пішов Моравським шляхом на Полтаву[6]) проти війська білгородського воєводи Григорія Ромодановського. До участи в цім поході візвав калга-солтан також гетьмана П. Дорошенка; цей одначе, видячи прихильність орди до Суховія, сам не пішов, вислав тільки свойого брата Григорія. Під Сокірною переправилися через Дніпро з своїми військами Григорій Дорошенко, Суховій та калга-солтан[7]). Проти них вислав Ромодановський, що за той час успів перетягнути на свій бік Дорошенкового наказного гетьмана Д. Многогрішного, відділ війська з своїм сином Андрієм на чолі; одначе Татари роз-

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 82, ч. 31 — Яворницький (op. cit. с. 404) подає хибно, що самої татарської партії було 6000 козаків.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 82, ч. 31.

[3]) Бантиш-Каменський, op. cit., с. 208—212: — Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 218—220, ч. 73; — E. Hurmuzaki: Documente privitóre la Istoria Românilor, vol. V, part. I, Букарешт 1885, с. 74—76, ч. 87. — Умовні статті Дорошенка з Туреччиною з дня 30 серпня 1668 р. — Два Дорошенкові післанці в цій справі явилися у Царгороді в грудні 1668 р. (N. Iorga: Geschichte des osman. Reiches, т. IV, Ґота 1911, с. 140).

[4]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 82, ч. 31.

[5]) Бантиш-Каменський, op. cit. с. 207: — Костомарів, op. cit., Вѣстникъ Европы 1879, т. IV, с. 588.

[6]) Kluczycki, op. cit., с. 418, ч. 183, — лист Яблоновського з Залізців 3. X. 1668 до Собеського; — Величко: Лѣтопись событій, II, с. 167.

[7]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 88, 97, 99, ч. 34, с. 102, ч. 36: — Величко, l. cit.; Яворницький, op. cit., с. 404—405.

били цей відділ 20 жовтня 1668 р. біля села Гайворона, конотопського повіту, самогож Андрія взяли в полон та відіслали на Крим. Після того Григ. Ромодановський відступив до Путивля [1]).

З того часу маємо цікавий універсал гетьмана Суховія, який подав дня 22 грудня 1668 р. в „Розряді“ в Москві шляхтич Теофіль Бобрович. В цім універсалі звертається Суховій до козаків та посполитих на Лівобічній Україні. Подає, що він від многих літ свого життя переселився в московську державу на нещасливе оплакування своєї осиротілої матері, — спільної їм батьківщини, та ввесь час пронятий журбою про неї, як правдивий її син; одначе, хоч бачив упадок України, мовчав, скриваючи в серці свій жаль та вичікуючи кінця. Так заховувався він до хвилі, коли московський цар і польський король зміцнили між собою мир в цїли успокоєння бідної України, поділивши її між себе „чтобъ ей тѣмы мѣрами, сирѣчь раздѣленіи, по малу-малу въ крѣпкіе то отъ своей стороны взявши руки, а потомъ и всѣмы силамы напустивши, тако ее уязвыть, яко людей православныхъ, христіянской народъ, особно войско запорожское, старожитнымъ ихъ мѣстамъ славнымъ низовымъ Запорожьямъ, жены и дѣти, и сущіе младенцы мечемъ или въ вѣчную, въ тяжкую, подобно египецкую, работу московскую взятіемъ снести и искоренити плѣненіемъ, мѣста и села съ церквами Божіими, со всѣми ихъ святостями огню и запустѣнію сицевому предати, чтобъ вмѣсто городовъ дикіе звѣри и всякой гадъ гнѣзды своя укоренивши обитали“. Бачучи це приготування неволі для України та заглади для його усього від одної матері походячого братства посполитого українського, християнського народу по обох боках Дніпра, Суховій накликував Українців до братньої любови та єдности; взивав, щоби не ймили віри обманним царським грамотам і через те не попали необережно в приготовану жорстокість. Пригадував козакам лукавство царя і короля, яких козаки в часі війни захищають своїми головами та грудьми; колиж одначе прийде до мирових переговорів, то козаків до них не пускають, тому що царі про ніщо инше не переговорюють з Ляхами, тільки про те, якби козаків позбавити їхніх вольностей. Так обманювала Москва Богдана Хмельницького, взиваючи,

---

[1]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 101—102; — Літ. Величка, т. II, с. 167—168; — Літ. Грабянки, с. 199; — Лѣтописецъ или описаніе краткое... в „Сборник-у лѣтописей, отн. къ ист. Ю. и Зап. Руси“. Київ 1888, с. 26; — Ригельман Ол.: Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи, ч. II, Москва 1847, с. 106; — Яворницький. ор. с., с. 405.

щоби він захищав її перед ворогами, а сама тайно переговорювала з Ляхами в справі винищення запорожського війська й заглади усієї України. Також й андрусівський договір держала Москва в тайні перед Брюховецьким, хоч він був боярином. Одначе Брюховецький довідався про цю тайну, що цар хоче Ляхам Київ віддати та що в ціли винищення Українців позволено їм церкви перемінювати в костели. На виконання цього злобного діла присягнув цар в Москві разом з двома єзуітами. З тієї причини боярин Ордин-Нащокін мав іти з великим військом на Україну не в иншій ціли, як тільки, щоби забрати Брюховецького до Москви, всіх Українців загнати в московську неволю, а Київ віддати Ляхам. І певно булоб це сталося, наколиб Брюховецький, що за всіх своєю кровю запечатав, був цього не спостеріг; булиб всі до того часу пішли в тяжку московську неволю, а цар позволивби Ляхам безпроволочно козаків як грибів забирати й гнати в неволю як невинні вівці на зарізь. Для того теж вислав цар на Україну ще один полк війська. Тому остерігав Суховій Українців перед загладою, яку готовили Москва й Польща для милої його матері, бідної України; взивав, щоби занехали всяких роздорів. Притім Суховій, нагадуючи Єреміїв плач, писав: „Таковую вамъ всѣмъ и милой отчизнѣ лютую и уготовленную, сердцемъ уязвенною язвою отъ сердечного ополобѣнія, вопію и глаголю: яко аще азъ умолкну, каменіе возопіетъ! Сице аще забуду тебе, Іерозалиме, болѣзнь моя на лютую жестокость и нечаемую пагубу устремленную, матко милая отчизно, бѣдная Украйна, забвенна буди десница моя, егоже сіе ради твоего добра пишу, прилпни языкъ мой гортани моему, имже сіе тебѣ и всѣмъ твоимъ любезнымъ сыномъ моей единоутробной братіи, всему православному народу, въ Украйнѣ живущимъ проглашаю“. Заявляв, що не боїться страждань за цей остерігаючий лист, бо лучче йому вмерти за здоровля всіх Українців і вольности Божої церкви, ніжби вороги мали винищити огнем і мечем Україну та забрати Українців в тяжку неволю. Просить повірити його неложній пересторозі, а не слухати блудних грамот, писаних для розірвання єдности між лівобічними та правобічними Українцями; взиває всіх в єдности та любови боротися до загину. Він же сам заявляв свою готовість боротися до загину „за милую свою матку, плачущую отчизну, и за всѣхъ васъ“. Взивав до бодрости, бо тоді можуть все одоліти та зажити в мирі й тишині. Поручав вкінці, щоби всі прочитавши цей універсал, подавали його з города в город, з міста до міста, всюди, щоби

перед всіма його прочитано, та щоб усі знали про приготовану для них загладу й не далися звести [1]). Цей універсал потверджує звістку, що Суховій був „учений“ [2]). Крім цього універсалу мав Суховій посилати свої універсали на Правобережжя; в них намавляв він правобічних Українців до непослуху супроти гетьмана Дорошенка [3]).

Після бою біля Гайворона пробував Суховій з Татарами якийсь час біля Ромен [4]); про нього ходили чутки, які одначе нічим не потверджувалися [5]), що він побісурманився та називається по татарськи Шамай (Ошамай) чи Ашпат-мурза [6]). Зноваж Григорій Дорошенко, якого брат після зради Многогрішного назначив лівобічним наказним гетьманом, відстав від Татар, тому що солтани веліли віддати булаву й бунчук Суховієві. Рушив під Конотоп і звідтам відпустив від себе полки: полтавський, миргородський і лубенський; по дорозі ці полки переняли Татари й змусили їх перейти на бік Суховія. На його бік перейшов та-

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 84–86, ч. 32 (без підпису), т. VIII, с. 46—48, ч. 12 (хибно підписаний Теофіль Бобрович). Цей другий список подали в Москві 30 січня 1669 р. післанці Многогрішного обозний Петро Забіла з товаришами; вони бажаючи, щоби цар забрав з України Теофіля Бобровича, заявили, що автором його є він; цар, хоч послам приобіцяв відкликати Бобровича з України (Акты Ю. З. Р. VIII, с. 40, ч. 11; — Костомарів, op. cit. Вѣстникъ Европы 1879, IV, с. 609), то одначе цього не зробив. А Костомарів (l. cit.) зазначує, що цей лист, обвиняючий Бобровича о зраду, не збудив супроти нього жадного підозріння, бо не відомо, щоби московський уряд переводив в цій справі слідство. — Очевидно в Москві пізнано, що поданий Забілою бунтівничий лист Бобровича є нічим иншим, як тільки універсалом Суховія, який вже передтим прислав до Москви Бобрович. Зміст цього універсалу промовляє за тим, що вийшов він з запорожського середовища, прихильного Брюховецькому; сумнівним є місце видання: Путивль, 17 жовтня 1668. Годі приймати, щоби Суховій був в Путивлі в тім часі; можливо отже, що будучи з яким загоном в околиці Путивля, видав цей універсал, або Бобрович, переписуючи цей універсал для московського уряду, подав місце і час свого перебування в часі висилання його до Москви.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 98, ч. 34; — Величко (Літ., II, с. 167) пише про Суховія, що він „былъ тежъ дѣломъ силенъ, въ рѣчахъ свѣтовыхъ цекавъ, и въ писмѣ Козако-Рускомъ доволенъ“.

[3]) Д. Бантиш-Каменський, op. cit., с. 201 (Слідство проти еп. Методія в Москві 1668); — Величко, op. cit., с. 167.

[4]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 102; — Літ. Величка II, с. 168; — Літ. Грабянки, с. 199. Сборникъ лѣтописей, с. 26; — Ригельман, op. cit., с. 107; — Яворницький, op. cit., с. 405.

[5]) Костомарів, op. cit. Вѣстн. Евр. 1879, IV, с. 589.

[6]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 109, ч. 40; с. 151, 152, ч. 51; с. 157, ч. 52.

кож переяславський полковник Дмитрашко Райча[1]). Разом з ордою до 100.000 люда та з полтавським, лубенським і миргородським полками став Суховій на Липовій Долині над р. Хорол, гадяцького повіту, а полковник Райча з 2000 козаками під Басанню[2]).

Тимчасом гетьман П. Дорошенко після того, як його брат Григорій відлучився від Татар, розіслав по українських городах листи; в них зазначував, що Татари хочуть всіх українських молодців забрати на Крим та велів козакам бити Татар[3]). Бажаючи зєднати собі низових козаків, вислав кілька тисяч городових козаків під проводом Івана Сірка[4]) нищити татарські улуси. Подаючи вістку про це гадяцькому сотникові, Дорошенко натякував при тім, що Татари стараються посварити Українців, щоби самі могли без перешкоди пустошити Україну[5]). Звернувся також до полковників, щоби зі своїми полками прибували до нього; супроти того прибули правобічні полковники на Ташлик та рішили разом з Дорошенком триматися Москви[6]). З ними рушив гетьман на стрічу Татарам під Кременчук, взиваючи також Многогрішного, щоби він з лівобічними полками прибув під Кременчук[7]). Розуміється, що це візвання було безуспішним; одначе

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 109, ч. 40, оповідання Григ. Дорошенка Іванові Расловлеву, післанцеві Шереметєва, з д. 23. XI. 1668. Инша вістка подає, що при Суховію лишилось тільки 300 Запорожців (Ibid., с. 157, ч. 52).

[2]) Ibid., с. 151, ч. 51 — зізнання в посольськім приказі в Москві прибувшого з Київа стольника Назарія Михайловича Засєцкого — 28. XII. 1668.

[3]) Ibid., с. 151, ч. 51, с. 167, ч. 59.

[4]) Іван Сірко, що був кілька разів кошовим на Січи, непримиримий ворог Кримців, походив з Мерефи на Харківщині (Яворницький Д. І.: Иванъ Дмитріевичъ Сирко, Петербургъ 1894, с. 8) і був в 1665—1668 рр. харківським полковником; 14. III. 1668 підняв він повстання на Слобідщині проти московських воєводів (В. Данилевич: Нові дані для біографії Івана Сірка, в „Зап. Укр. Наук. Т-ва" в Київі, кн. III, 1909, с. 140—148). Після бою проти московських військ під Охтиркою, жив якийсь час в Кишенці, відтак в Торговиці (Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 91, ч. 34), а з кінцем жовтня був вже у гетьмана Дорошенка в Чигирині (Ibid., с. 104, ч. 36); з того часу ввесь час боротьби Дорошенка з Суховієм був по боці першого і воював з Дорошенкового наказу Татар (Ibid., с. 150, ч. 51).

[5]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 111, ч. 41 — Чигирин, 19. XI. 1668.

[6]) Ibid., с. 167, ч. 59.

[7]) Ibid., с. 153, ч. 51 — зізнання післанця від еп. Л. Барановича в Москві, 12. XII 1668.

Дорошенко й Сірко з правобічними полками громили орду в Кременчузі й инших місцевостях [1]).

Рівночасно старався Дорошенко помиритися з Татарами, жадаючи видачі Суховія. Татари відповіли йому жаданням видачі їм Сірка в заміну за Суховія [2]). Притім жалівся хан Дорошенкові на козацькі напади на кримські юрти [3]). Супроти того не могло прийти до замирення між Татарами й Дорошенком, тому що Дорошенко не міг виконати татарських жадань.

Суховій, бачучи, що Дорошенко навіть не думає уступити йому гетьманської булави, вирушив з ордами на Правобережжя; Татари заганялися під Чигирин, Черкаси й Крилів, набрали багато полону, вирізали та спалили. Дорошенко був в скрутнім положенні; правобічні городи позаперaлися й Татар ніде не пускали. Одначе, хоч як було хвилево невідрадне положення Дорошенка, то все таки Суховієві не вдалося підкопати популярність Дорошенка серед правобічних козаків та зєднати їх для себе. Ізза того не міг навіть прохарчувати свого війська на Правобережжі [4]). Дорошенко зноваж звернувся універсалом до козаків та посполитих України. Зазначував, що їхній душевний ворог все старається між православними християнами заколотити незгодою братню любов, щоби з війни та кровопролиття мати для себе радість. Пригадував, як то Бог розвеселив нашу упадаючу Україну, коли Українці по обох боках Дніпра зєднались, „під стародавній реґімент нашого гетьманства“ згуртувались та тішилися бажаним миром; одначе душевний ворог на спілку з тілесним ворогом бісурманином вивів будьтоби їм на поміч калгусолтана з ордами та Суховія з Запорожцями. Вони, спустошивши своїм довгим постоєм усе Лівобережжя, перейшли на Правобічну Україну та обманюючи Українців своїми облудними листами, пустошать все огнем і мечем. Він же для оборони поставив по всіх шляхах на заставах свої війська, щоби розбивати ворожі відділи, де тільки вони появляться; ізза того білгородська орда [5])

[1]) Ibid., c. 168, ч. 59. [2]) Ibid., c. 152, ч. 51. [3]) Ibid., c. 154, ч. 51.
[4]) Літопис Величка II, c. 169.

[5]) Білгородська орда відійшла з України на тиждень перед Різдвяними Святами (Акты Ю. З. Р. т. VIII, c. 54, ч. 15 — оповідання ротмистра білгородського полку Карпа Бабкина, якого вислав Ромодановський 30. XII 1668 до Чигирина, куди прибув Бабкин 9. I. 1669 та пробувши там 12 днів, повернув 6. II. 1669 до Ромодановського). Очевидно, білгородська орда не покинула України тому, що Дорошенкові війська її громили, тільки в звязку з переговорами Дорошенка з Туреччиною, що він перед козацьким загалом скривав.

вже давно повернула до своєї землі. Заявляв, що змагає до привернення Україні бажаного мира і тому після наради з старшиною і запорожською черню переговорює з Москвою; одначе не зноситься він з Московщиною, щоби наводити на Україну московські війська, тільки щоби всіх Москвинів до одного із городів Київа, Переяслава, Чернигова, Ніжина й Остра повиводила і так в короткім часі Москвини, забравшися з України, жили в згоді з Українцями. Тому просив не здержувати проїжших Москвинів, що їхалиб до Чигирина, Київа й инших українських городів, або поверталиб звідтам, та щоби не жаліли для них хліба й соли, так як Українці їздять свобідно в московську землю. Вказував на це, що Москвини також бажають згоди, коли відпустили всіх полонених Українців. Вкінці зазначував, що цей стан з Московщиною треба задержати аж до хвилі, коли Українці дійдуть до „більших самих діл“ [1]).

Після відходу білгородської орди зменшилися війська Суховія. Наступ на Чигирин йому не повівся; потерпівши велике пораження, відступили Суховієнківці й Татари за Тясмин. Після того попробували заатакувати війська Дорошенка в иншім місці; пішли до Вільшаної в корсунськім полку [2]), одначе й там не могли нічого вдіяти, тому що відпер їхній наступ та розгромив їх піхотний запорожський полковник Семен Корсунець, що в той час перебував з своїм полком у Вільшані [3]). Відтак брацлавський полковник Григорій Дорошенко, що повернув з Лівобережжя до Канева [4]), почав громити ворогів тими полками, що були при

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 6—7, ч. 2, Чигирин, 10. I. 1669. — Хоч Дорошенко вже 30. VIII. 1668 заключив з Туреччиною вступний договір в справі прилучення України на автономних правах до Туреччини й вів переговори в цій справі (гл. с. 202), одначе покищо не вважав відповідним зривати зовсім з Московщиною, а може навіть занепокоєний вістками про заходи Суховія у турецького султана (Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 154, ч. 51/IV) дійсно щиро писав 20 січня 1669 до білгородського воєводи Гр. Гр. Ромодановського: „...мы болше не желая невинного христіянского кровопролитія, найпаче желая междо православіемъ любовного союзу и милости, а одолѣнія и побѣды надъ враги Креста святого, съ бусурманы разорвали дружбу нашу, который бусурманинъ, будучи на той сторонѣ Днѣпра со многою ордою, непріятелскимъ насиліемъ похотѣлъ нашимъ людямъ разоренія“. (Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 53, ч. 15).

[2]) Нинішний звенигородський повіт, 18 верстов від м. Городища.

[3]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 7, ч. 2/2. Лист П. Дорошенка з Чигирина 14. I. 1669 до ніжинського полковника.

[4]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 102; — Літ. Величка, II, с. 168; —

Михайло Драгоманов

нім; а Дорошенко вислав в слід за ворогом ці полки, що були при нім[1]). Проводив цими кінними й пішими полками „охотний" полковник Іван Сірко[2]), що від часу своєї утечі зі Слобідської України все боровся по боці гетьмана Дорошенка проти Суховія й Татар. Поступаючи в слід за ворогом Сірко розбив під Вільхівцем, 12 верстов від Канева, татарського мурзу Батирчу; тоді Суховієві Запорожці, побачивши по противнім боці Сірка, Гната Улановського й инших Запорожців, перейшли на бік Дорошенка. Суховій ледви спасся з життям, утікаючи тільки з пятьома чи пятьнацятьома вірними йому Запорожцями; Татари теж відступали з великими стратами, бо на полі бою посікли козаки більше як 4000 люда. Розбиті Суховій і Татари відступали до Дикого Поля повз Капустину Долину за Торговицю. Відступаючи післав калга-солтан кілька тисяч орди на Лівобережжя, буцім то для захисту переяславського полковника Дмитрашка Райчі, а в дійсности ради грабунку й ясиру. Супроти того візвав Дорошенко свого брата Андрія, що перебував в Гадячі, як також Гадячан до поготівля на випадок татарського нападу[3]).

Літ. Грабянки, с. 199. Сборникъ лѣтописей, с. 26; — Рігельман, op. cit. с. 107; — Яворницький, op. cit. с. 405.

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 53, ч. 15. — Лист П. Дорошенка з Чигирина 20. I. 1669 до білгородського воєводи Ромодановського.

[2]) Ibid, с. 34, ч. 10/7—8, Листи П. Дорошенка з Чигирина, 26. I. 1669 до брата Андрія та до Гадячан.

[3]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 34, ч. 10/7—8, листи П. Дорошенка до брата Андрія й Гадячан; — с. 113, ч. 24, лист Т. Бобровича до царя про події на Україні. (Бобрович зачерпнув ці відомости в Лебедині 5—6 лютого 1669 від Лебединця Феська Пилипченка); — с. 60, ч. 18, лист роменського отамана до конотопського сотника, присланий 15. II. 1669 цареві воєводою Григ. Семеновичем Куракіном. — Про цю подію Величко (op. cit. II, с. 169—170 і 177—178) пише хибно, що орда в нагороду за свої труди хотіла забрати в полон на Крим Суховія з його сторонниками. Довідавшись про це Суховій вислав послів на Січ з проханням о ратунок; з Січи вислано йому на поміч Сірка й Улановського. — Не аналізуючи цієї вістки Величка разом з противорічним її джерельним матеріялом, Яворницький (Исторія запорожскихъ козаковъ, т. II, с. 406—407) зробив з одної дві події. У нього Сірко й Улановський борються спершу в обороні Суховія (за Величком), підчеркуючи притім подану Величком безосновну згадку про Дорошенка, що „взаемную отъ того часу онъ противъ войска Низового Запорожского началъ въ сердцу своемъ имѣти злобу и вражду": далі ні звідси, ні звідтам чомусь Сіркові не сподобався Суховій і він знов при Дорошенкові, а Суховій уходить до Татар і бісурманиться; відтак оповідає Яворницький про переговори Дорошенка з Татарами в справі видачі йому Суховія, а вкінці про бій Сірка з Татарами й Суховієм під Вільхівцем.

Відпираючи Суховія й Татар з Правобережжя, Дорошенко старався рівночасно підкопати силу Суховія на Лівобережжі. Передовсім хотів знищити його сторонника, переяславського полковника Райчу; задля того звертався до ніжинського полковника, щоби він, порозумівшись з иншими лівобічними полками, піймав цього зрадника та прислав до нього [1]). Після перемоги над Суховієм на правім боці, Дорошенко вислав до Переяслава свого полковника Маматенка [2]); Дмитрашко Райча відступив на північ до с. Баришівки й звідтам відпирав Дорошенкові війська [3]). Инші сторонники Суховія на Лівобережжі, як полковники прилуцький [4]) та полтавський утікли з ним і Татарами; на місце останнього став полтавським полковником Демян Ґуджел [5]).

Після Різдва відійшов калга-солтан з ордами на Крим; з ним пішов також Суховій з своїми козаками, яких обоз розібрали Татари [6]). Вислані в слід за ними Дорошенкові полки розбивали їх по дорозі [7]).

Не була це цілковита капітуляція Суховія й калги-солтана; останній пішов на Крим, щоби зібрати свіжу орду, залишаючи на заставі під Чорним лісом над р. Інгулцем Батирчу мурзу з 20.000 Татарів [8]).

II.

Після тієї побіди над Суховієм і Татарами Дорошенко знов був фактично гетьманом усієї України. Його друг і дорадник київський митрополит Йосиф Нелюбович Тукальський розіслав листи по українських городах, щоби по церквах Бога молили за благочестивого й Богом даного гетьмана Петра [9]). А Дорошенко

---

1) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 7, ч. 2/2, — Чигирин, 14. I. 1669.

2) Ibid, с. 23, ч. 9 — Зізнання в Москві 29. I. 1669 післанця еп. Барановича, Єремія, ігумена Преображенського Максаковського манастиря.

3) Ibid, с. 180, ч. 25, і с. 221, ч. 75/I — лист Суховія до Райчі.

4) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 182, ч. 25, лист бувшого прил. полк. Лазаря Горленка до нового Івана Маценка з Чортомлицького коша.

5) Ibid, с. 23, ч. 9 — Зізнання ігумена Єремія в Москві 29. I. 1669. Бобровичеві знова оповідав полтавський священник Іван Прокопів, що Дорошенко прислав до Полтави полковника Костя Кубицького. (Ibid, с. 66, ч. 18).

6) Ibid, с. 54, ч. 15 — оповідання Карпа Бабкина.

7) Ibid, с. 61, ч. 18 — зізнання в „Розряді“ в Москві, 16. II. 1669 Якова Кушлянського й Федора Семенова, післанців Многогрішного.

8) Ibid, с. 66, ч. 18 — лист Бобровича з д. 9. II. 1669 до царя.

9) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 66, ч. 18.

писав до полковників, старшини й духовного чина на Лівобережжі, щоби вони складали йому присягу, а він їх прийме під свою гетьманську власть і піде їм помагати проти ворогів. Заявляв, що з християнської любови він є готовий жертвувати за них і за соборність України своє життя. Взивав, щоби не трималися сторонників Многогрішного, Кіяшка та Мурашки. Просив не докоряти йому за це, що він не прислав їм помочі, а не прислав їм він її тому, що не було на них насильного московського наступу. Зазначував, хай вони не думають, мовби то Московщина ізза своєї добродійности або ізза заходів сіверського гетьмана відступила від українських границь, тільки хай держаться його, тому що він „дбає не про один, тільки заразом про оба боки Дніпра й про всю Україну, щоб істнувала нероздільно при цілости Божих церков, при ненарушенні вольностей й при побажанім мирі“ [1]. В наслідок того всі полковники й сотники з Полтави, Лубен, Миргорода й инших лівобічних городів, навіть такі, що держалися передтим Суховія, почали зїздитися до Чигирина. Всі вони — як подає Бобрович — рішили держатися Дорошенка й були за тим, щоб оба береги Дніпра були в злуці з Московщиною, одначе щоби на Україні не було ні воєводів ні боярів ні жадних руських людей; щоби вони називалися тільки царськими слугами, одначе щоби тільки їхній гетьман давав їм накази про все; кудиж гетьман по царському наказові їм велить, туди вони всі готові, а гетьманом по обох боках Дніпра ніхто не сміє бути крім Петра Дорошенка[2]. Все населення України є за тим, щоби він був гетьманом обох боків Дніпра, тому що він „старий козак і поля знає“, а Многогрішного ніхто не хоче й називають його мужицьким сином. На празник Різдва посилали лівобічна старшина й мешканці Дорошенкові живність, куниці та лисиці; хліба ні, тому що на Лівобіччі його мало так, що наколиб не спровадили його з Московщини, то українські городи запустілиб. Зноваж ті козаки, що були попереду з Суховієм, привезли до Чигирина Суховієву скриню з його письмами, печать, хоругви, литаври, бубни й сурми.[3]

Сам Дорошенко не знаючи, які будуть висліди його переговорів з Туреччиною та сподіваючись повороту Суховія з новими ордами, вважав відповідним покищо не дразнити Москов-

[1]) Ibid, с. 115, ч. 24.
[2]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 113, ч. 24, с. 62, ч. 18.
[3]) Ibid. с. 71, ч. 18 — лист Бобровича з 21. II. 1669 до царя.

щини. Ще в часі боїв з Суховієм, 15 грудня 1668 р. заставив він держаних у себе в полоні московських воєводів та людей ріжних чинів (було їх 75 в Чигирині, а 34 в Брацлаві) присягнути, що будуть боротися по його боці проти бісурман, ворогів так його як і Московщини; заявив їм, що коли прийде до цілковитого порозуміння з Московщиною, тоді їх всіх відпустить. Коли полонені йому присягнули, випустив їх з тюрми та велів їх розковати з кайдан, дав їм кождому по шубі, по шапці й чоботях і порозміщував їх у ріжних людей на харч. На обіді, на який запросив полонених московських воєводів та старшин, заявив Дорошенко, що бажає злуки України з Московщиною, одначе під умовою, щоб обі сторони Дніпра були разом та щоби не було на Україні московських воєводів, тільки щоби самі козацькі полковники збирали від населення податки. Наколиж одначе цар не схоче зєдинення усієї України, то тоді — говорив Дорошенко — „ми самі собою будемо". А відпускаючи домів полоненого московського полковника Ягана Гульца, Дорошенко поручив йому сказати цареві, щоби випустив на волю козаків, за що він обіцював випустити на волю всіх воєводів [1]). Ті самі бажання висловлював Дорошенко перед післанцем воєводи Шереметєва Подомовом, — а рівночасно Андрій Дорошенко, що переговорював з московським урядом в Гадячі за посередництвом Теофіля Бобровича [2]). Останнього бажав гетьман Дорошенко конче спровадити до Чигирина, чого цей лякався не знаючи, що його може там чекати [3]). Не знати, в якій ціли старався Дорошенко його спровадити; була тільки чутка в Чигирині, що Бобрович приїде від царя з жалуванням і шубами для Дорошенка й полковників [4]).

Переговорюючи з московським урядом Дорошенко не вірив в успіх тих переговорів; ходило йому про відвернення небезпеки з боку Московщини до часу, доки не запевнить собі турецької помочі. Переговори з Туреччиною держав Дорошенко

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 57, ч. 16. — звіт Гульца, 9. II. 1669.

[2]) Костомарів, op. cit. Вѣстникъ Европы, 1879, т. IV, с. 598—601, 611—613. — Опісля переговорював Дорошенко з Ромодановським за посередництвом його посла Бабкина (Ibid, с. 613—614); кінець тому положив вибір гетьманом Многогрішного в Глухові 10—18 березня 1669 р. (Ibid. с. 614—626).

[3]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 27—29, ч. 10, с. 67, ч. 18, листи Бобровича до царя з Лебедина, 17. I. і 23. II. 1669.

[4]) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 173, ч. 61. Оповідання Васьки Іванова.

в тайні[1]), а провадив їх за посередництвом свого посла у султана Портянки[2]). Передовсім старався Дорошенко запевнити собі поміч білгородської орди; перші вістки про зносини Дорошенка з нею подав повернувший 9 лютого з полону з Чигирина московський полковник Яган Гульц[3]); а инший Москвин Васька Іванов, що 17 лютого утік з того самого полону, оповідав, що Дорошенко післав по білгородську орду і хоче на весні здобувати ці городи, що є під царською рукою[4]).

Чи дійсно Дорошенко готовився до оружної розправи з Московщиною — годі сказати, тому що з початком лютого появився на південно-східних окраїнах України Суховій з Кримцями і проти нього мусів Дорошенко звернути свої військові сили. Вище згаданий Москвин Васька Іванов оповідав Бобровичеві, що 13 лютого Татари брали полон біля Чигирина, а Суховій з ордою стоїть на Диких Полях і бере полон між Дністром і Богом[5]). З появою Суховія настав знова на Україні роздор. В перших днях березня оповідав Бобровичеві полтавський міщанин Яцко Петецький, що ця старшина з Полтави й инших лівобічних городів, яка поїхала до Дорошенка до Чигирина, вернулася назад, тому що є вісти, що Суховій з Запорожцями й ордою знова відзивається[6]). Зноваж Многогрішний писав до царя, що полки полтавський, миргородський й лубенський, хоч повинуються Дорошенкові, одначе більше поглядають на Суховія[7]).

Супроти того, що в Глухові вибрано Многогрішного лівобічним гетьманом[8]), а Суховій знова появився на Україні, Дорошенко для ратування єдности України рішив скликати чорну раду. Притім мав на увазі полагодження справи злуки України з Туреччиною, бо саме тоді прибули до нього турецькі посли везир Магмут і паша Делівер. При них скликав Дорошенко на день 22 березня раду на р. Росаві біля Корсуня; на неї прибули

---

1) Бобрович писав в лютім 1669 цареві, що „деякі з козаків говорять в тайні, що на весну буде велике кровопролиття, а П. Дорошенко зноситься з турецьким цісарем". (Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 29, ч. 10).

2) Літ. Самовидця, 2 вид. с. 103.

3) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 57, ч. 16.

4) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 172—173. ч. 61.

5) Акты Ю. З. Р. т. VII, с. 172, ч. 61.

6) Ibid. с. 173, ч. 61.

7) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 161—162, ч. 49 і с. 175, ч. 52 — листи з д. 10. V. і 22. V. 1669.

8) Костомарів, op. cit., Вѣстн. Евр. 1879, IV, с. 614—626.

теж турецькі посли[1]). На раді було до 500 правобічних старшин, а до 20 лівобічних, між ними лубенський полковник Гамалія; з Запорожжя було 11 січовиків з осаулом. Гетьманом обох боків Дніпра вибрано П. Дорошенка й читано грамоту турецького султана, яку подав чаус. Було теж двох Поляків від полковника Піва, які поїхали на другий день після ради, що скінчилася 24 березня, з Дорошенком до Чигирину. Після ради козацькі старшини розїхалися домів; ходили чутки, що прибувші з Запорожжя козаки заміряли видати Суховія Дорошенкові[2]). Дивні речі оповідав про раду Соболєв Шереметєву. Він говорив, що Турки хотіли мати гетьманом Юрія Хмельницького, одначе він відмовився. Дорошенко мав обіцяти Туркам, що буде знимати хрести з церков, за що Турки обіцяли йому дідичне гетьманство. Зноваж Суховій мав прислати на цю раду 70 Запорожців з жаданням, щоби Дорошенко з турецьким султаном і Татарами не мирився, а йшов у поле на раду, на яку він теж прибуде з Запорожцями. Наколиб Дорошенко не послухав його візвання, тоді йому не сидіти в Чигирині. Цих 70 Запорожців не брало участи в раді, тільки провівши якийсь час наодині відійшли на Запорожжя. Турки обіцяли прислати около Великодня поміч; напроти них вислав Дорошенко наказного гетьмана Михайла Портянку[3]). Инший утікач з Дорошенкового полону Москвин Кромин теж оповідав, що Турки хотіли зробити гетьманом Ю. Хмельницького, а Дорошенкові закидали, що він нестійний в своїй присязі. Юрась годився бути гетьманом, одначе заявив, що мусить ждати аж чернеча рада звільнить його від чернечих

---

[1]) Літ. Самовидця, 2 вид. с. 103; — Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 137—138, ч. 35 (Оповідання перед Шереметєвим прапорщика Осипа Соболєва, що 3. IV. утік з полону з Чигирина): — с. 137, ч. 35 (Оповідання поручника Тимофея Кромина, що 4. IV. уйшов з полону з Ведмедівки); — Костомарів, op. cit. Вѣстн. Евр. 1879, IV, с. 628—632; — Яворницький (Ист. запор. козаковъ II, с. 408—409) пише, що Дорошенко хотів одержати потвердження від турецького султана. Султан видячи, що Дорошенко нестійний в своїх обіцянках, тому що успів вже зрадити Польщу, Москву й Туреччину (?), відправив від себе послів до Корсуня та велів їм вибрати нового гетьмана для Правобережжя. Турецькі посли явилися до Корсуня в перших днях березня 1669 р. й відкрили там раду.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 145, ч. 40, 26. III. 1669 зізнання київських козаків Степана Єремієнка й Вас. Глущенка перед воєводою Петром Вас. Шереметєвим.

[3]) Акти Ю. З. Р. т. VIII. с, 138, ч. 35; — Яворницький (op. cit. с. 409) подає, що післанцем Суховія до Дорошенка був полковник Ніс.

обітів[1]). Зноваж Самовидець оповідає, що козаки кричали на раді, що не хотять бути підданими турецького султана. Дорошенко перед ними викручувався, що він тільки посилав жалобу на Татар тому, що не хотять йому помагати й на нього з Запорожцями стають; одначе не зважаючи на чернь приняв згоду з турецьким султаном, вислав послів за санджаками та піддався цілковито султанові[2]). Годі приняти се, що турецькі посли, запрошені Дорошенком на раду, аґітували проти нього; не могли також скликати ради, як це подає Яворницький[3]), ані накидувати козакам своєї волі. Правдоподібно, що кандидатуру черця Гедеона Хмельницького на гетьмана висунули козаки, які хотіли держатися Московщини і тому були невдоволені з Дорошенка, що накладає з Турками.

Не зважаючи на неприхильність козаків до Туреччини, а не маючи крім неї иншого опертя, тому що Московщина й Польща стояли на становищі поділу України, рішив Дорошенко триматися Туреччини. Від неї потребував він в першу чергу помочі проти Суховія. Цього запорожська чорна рада на Чортомлицькім коші обрала дня 5 травня 1669 „в чин гетьманства постоянного"[4]). Після цього вибору звернувся Суховій до переяславського полковника Дмитрашка Райчі, що з с. Баришівки відпирав Дорошенкові війська. Подавав, що він після свого вибору почав старатися про успокоєння й зєдинення обох боків України. Тому взивав Райчу, щоби він не приставав до инших, що нині відзиваються гетьманами, як Дорошенко й инший, не признаючи нікого гетьманом крім нього. Зазначував, що в короткім часі разом з запорожським військом та кримським ханом буде під Чигирином, а всім правобічним та лівобічним полковникам наказав зібратися на урочищі Цибульнику. Райчі поручав, що наколи почує він про місце його побуту, хай пришле до нього своїх послів, а сам хай залишиться на своїм місці аж до Суховієвого наказу. Подавав надію, що вкоротці всі діла увінчаються добрим успіхом, тому що Дорошенко не спротивиться тепер великій силі запорожського війська[5]). Зноваж прилуцькому полковникові Іванові Маценкові доносив про свій „одноголосний"

[1]) Ibid., с. 137, ч. 35.
[2]) Літ. Самовидця, 2 вид. с. 103—104.
[3]) Op. cit.. с. 409.
[4]) Акты Ю. З. Р. т. VIII. с. 180, ч. 25, і с. 221, ч. 75. Лист Суховія з Чортомлицького коша до переяславського полковника Д. Райчі.
[5]) Акты Ю. З. Р. VIII, с. 180—181, ч. 25, с. 221—222, ч. 75/I.

вибір гетьманом та взивав, щоби він не дав звестися Дорошенкові, що бажає запродати Україну в турецьке ярмо, та щоби в своїм крузі обявив все те, що він йому пише. Предказував, що около Святої неділі почує про побут його з ордою під Чигирином, а тоді кождий, хто тепер не знає, цей знатиме, що Суховій має військові клейноти, вручені йому запорожським військом. Радив Маценкові застановитися над тим, щоби не пішли в неволю невинні люди як прості вівці за їхнім старшим проводом, тому що конче наступить хан з великими ордами, з ним та з запорожським військом для успокоєння України, а Дорошенко накладає ярмо на християнський рід, військові вільности й на них всіх[1]). Крім Суховія писав теж до Маценка бувший прилуцький полковник Лазар Горленко, що був з Суховієм на Чортомлицькім коші. Цей подавав вістку про вибір гетьманом Суховія, який явиться незадовго з Запорожцями й ордами під Чигирином[2]). Ще перед тим писав до полковників переяславського й прилуцького з Бахчисараю кримський хан Аділь-Гірей; він обіцював їм поміч та радив їм зїхатися в цілі вибору гетьмана такого, якого вони хочуть[3]).

Затягнувши орду Суховій й Запорожці вийшли весною на Дорошенка[4]); Кримцями проводив вже не сам калга-солтан, тільки Мурат солтан[5]), який з 40.000 ордою осадовився під Чорним Лісом. Після Великодня підходили Татари більше ніж тричі в околиці Чигирина, Жаботина й инших правобічних міст та забрали там багато людей, коней та худоби. Суховій постановив ціле літо стояти з ордою біля Чигирина й воювати. Послів, яких прислано з корсунської ради по одному від кождого полку на Запорожжя, велів Суховій одних вивішати на вербах, а других післав ханові. Останній не зважав на це, що турецькі посли веліли йому жити в дружбі з Дорошенком, тільки не слухаючи султана помагав Суховієві[6]). Можливо, що Татари задумували

[1]) Ibid., с. 222, ч. 75/II, з коша на Чортомлику, 6.V 1669.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 182, ч. 52. Далі радив Горленко Маценкові триматися радше Многогрішного ніж Дорошенка, або бути »двоеличною китайкою сего времени будучи ко всякому, и то тебѣ лучше будетъ«.

[3]) Ibid. с. 173, ч. 52 з д. 22.IV 1669.

[4]) Літ. Самовидця, 2 вид. с. 104.

[5]) Hurmuzaki: Documente privitóre la Istoria Românilor, vol. V, p. I, с. 77, ч. LXXXVIII. Копія листу Дорошенка з під Уманя, 26 VIII 1669 до каймакама.

[6]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 161, ч. 49. Лист Многогрішного з Батурина, 10 V 1369 до царя.

позбутися опісля при помочі Суховія турецької опіки, яка їм в тім часі досить надоїла[1]).

Донський козак Обросим Телєшов, що був послом від царя і патріярха Паісія до Дорошенка й Тукальського, здаючи звіт з своєї подорожі в „Малоросійськім приказі" (16 травня 1669) оповідав теж, що в часі його побуту в Чигирині приходило багато Татарів тричі під Чигирин, Суботів, Крилів й инші правобічні городи та багато людей порубали й в полон забрали. А в суботу перед Томиною неділею післав Дорошенко на татарські шляхи в погоню за тими Татарами чигиринського полковника з полком числом більше як 1000 люда, щоби він пімстився над ними. Чигиринський міщанин оповідав Телєшову, що під Чорним Лісом є багато Татарів. Суховій забив в кайдани 15 Дорошенкових післанців, висланих з корсунської ради на Запорожжя з листами, а відпустив Дорошенкові тільки 4 козаків. Натомість Дорошеико велів розкувати полонених у нього Запорожців, полковника Носа з товаришами більше як 40 січовиків, та сказав їм, що можуть жити в Чигирині або де схочуть. А вибравши з них трьох козаків, дав їм по коневі й збруї й післав їх на Запорожжя з листами. Є чутка, що Дорошенко бажає, щоби Запорожці вибрали собі гетьманом того, кого схочуть, тількиб не його ані Суховія, але радше Демяна Ігнатовича Многогрішного або Запорожця Савочку. Зноваж в Страстний тиждень прислав Сірко до Чигирина взятих в полон трьох татарських язиків, яких взяв на Подністрові; там громив він Татар, що вертали з Польщі з полоном, а скільки цих Татар було, того не знає. Самогож Сірка стрічав Телєшов в часі свойого повороту з Чигирина під городом Ведмедівкою, 15 верстов від Чигирина; їхав до Чигирина й заявив Телєшову, що він брат православних та син східньої церкви й не буде ніколи мати дружби з бісурманами. Біля Лубен заявляли козаки Телєшову, що ніколи не відступлять від царя, а чернь з обох боків Дніпра проклинала Дорошенка, тому що він піддався Туркам[2]). Дмитрашко Райча доносив воєводі Григ. Козловському, що Татари й Запорожці числом 20000 стоять на урочищі Цибульник[3]); по иншим відомостям, що під Чор-

[1]) В 1668 р. після зложення могутнього хана Могамета Ґірея з його уряду Порта веліла Татарам знищити їхні твердині; з того часу ідуть на вигнання та вертають з нього хани з роду Ґіреїв по волі Порти, що старалася Крим ослабити для більшого забезпечення його приналежности до Туреччини. (N. Iorga: Gesch. des osman. Reiches, т. IV, с. 139).

[2]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 187, ч. 54.

[3]) Ibid. с. 207—208, ч. 65, лист Козловського з 10 V 1669 до царя.

ним Лісом, 30 верстов від Чигирина, числом 40000[1]). Суховій й Татари заміряли в неділю Тройці прибути під Чигирин[2]). Супроти того Дорошенко писав по всіх городах, щоби були на поготівлю[3]).

Сам Дорошенко й Сірко, вичікуючи приходу білгородської орди, збирали війська й задумували до приходу Суховія зміцнити своє становище на Лівобережжі; туди післали вони два козацькі полки, що переправились через Дніпро під Ржищевом[4]). Приклонник Дорошенка, полковник Грицько Гамалія збирав козаків в Лубнях і готовився до походу на Батурин, резиденцію Многогрішного, після чого задумував розправитися з полковником Райчею. Дорошенко післав йому на поміч полковника Казина з 4000 козаками[5]); до Гадяча знова вислав около 19 травня полковника Манжоса з 200 козаками, в слід за ним за чотири дні свою прибічну хоругву, числом теж 200 козаків, а 28 травня Джулаєнка з 300 козаками[6]). До Золотоноші вислав Головаченка з полками[7]), а сам з полковником Сірком задумував також після приходу білгородської орди удатися на Лівобіччя, полковникові жкальницькому Лубенкові велів прибути з військом до Чигирина[8]). До Многогрішного доходили вісти, що полки полтавський, миргородський й гадяцький пристали до Манжоса й ідуть до Ромен; до них приєднався опісля також лубенський полк і всі разом мали вдарити на Батурин. Воєводи настрашилися, а москалі утікали зі служби[9]). Здавалося, що для Московщини й Многогрішного вибила остання година їхньої влади на Україні. До Многогрішного писав Дорошенко, жалуючись на гніт козаків біля Ромен і в лубенськім полку й жадаючи від нього закладників[10]). Було це ніщо инше, як тільки визів до війни.

Одначе небезпека з боку Суховія для Правобережжя не позволила Дорошенкові виправитися самому проти Многогрішного. Ще тільки вислав на Лівобережжя більше тисячки свого війська

---

[1]) Ibid. c. 202, ч. 61. [2]) Ibid. c. 173, ч. 52. [3]) Ibid. c. 208, ч. 65.

[4]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 188—189, ч. 56. — Лист Козловського з 21 V 1669 до царя.

[5]) Ibid. c. 189, ч. 56, оповідання донського козака Васьки Андреєва, що 14 V повернув з Кременчука до Переяслава.

[6]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 164, ч. 40, оповідання Дворецького, що вийшов з чигиринського полону.

[7]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, ст. 189, ч. 56, оповідання поручника Прокопа Суслова. [8]) Ibid. c. 189—190.

[9]) Костомарів, op. cit. Вѣстн. Евр. 1879, IV, c. 634.

[10]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 180, ч. 52. Чигирин, 17 V 1669.

з Іваном Канівцем, Носом і Перебийносом та частину Сіркового війська, а до Лубен, Лохвиці та Ромнів серденяцьку піхоту й козаків. З наказу гетьмана Дорошенка Гамалія на чолі полків лубенського й миргородського рушив проти Многогрішного, одначе недалеко Ромнів потерпів пораження від полковника Михайла Кіяшка; 400 козаків Гамалієвих згинуло, а більше як 150 дісталося в полон, між ними полковник Канівець і Гамаліїв писар Вдовиченко; забрав також Кіяшко Гамалієві литаври й хоругви[1]). На московський бік перейшов присланий Дорошенком полковник Гладкий, що зимував в Березані на північ від Переяслава, й получився з Райчею[2]). Не запевнило це одначе Многогрішному переваги на Лівобережжі, тому що Гладкий виступив опісля знова проти нього[3]); а полтавський полковник Филон Горкушенко писав до Многогрішного, щоби він не називав себе гетьманом, бо вони крім Дорошенка нікого за гетьмана не признають, та грозив йому війною[4]).

В часі тих боїв на Лівобережжі Дорошенко бажав помиритися з Суховієм[5]). Цей одначе, маючи за собою кримських та ногайських Татарів та всяку матеріяльну підтримку з Криму[6]), не думав миритися. Жадав від Дорошенка, щоб ішов на Запорожжя на чорну раду, та щоби віддав йому скарби Брюховецького[7]). Разом з Татарами чинив Суховій на Україні крайнє спустошіння[8]), тому що Татари розбрилися по цілій Україні, рабували, плюндровали, забирали в полон й убивали[9]). З тієї причини Дорошенко й Тукальський вислали вдруге Михайла Портянку до ту-

[1]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 32—33, ч. 6, лист Многогрішного з Батурина 14 VII 1669 до царя; — т. VIII, с. 271, ч. 110 і т. IX, с. 36—39, ч. 7 — листи царя з д. 24 і 31 VII до Дорошенка, щоби він забрав свої війська з Лівобережжя; — т. VIII, с. 202, ч. 61 — зізнання післанців Многогрішного в „Малоросійськім приказі“ 24 V 1669

[2]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 202. ч. 61.

[3]) Костомарів, op. cit. Вѣстн. Евр. 1879, IV. с. 634.

[4]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 259, ч. 101 — з Полтави, 10 VII 1669.

[5]) Ibid, с. 230, ч. 79: — т. IX, с. 164, ч. 40.

[6]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 167, ч. 50 — Кримський хан прислав на Запорожжя всякі запаси та сукна на кафтани (Ibid), а передовсім хлібні запаси (Ibid. т. IX, с. 359, ч. 110).

[7]) Акты Ю. З. Р. т. VIII. с. 167, ч. 50 — Оповідання збігців з чигиринського полону 15 V 1669.

[8]) Ibid., т. IX, с. 167, ч. 41 — Лист Барановича з 24 V 1669 до царя.

[9]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 238, ч. 84, с. 259, ч. 100, с. 268. ч. 107.

рецького султана з жалобою на кримського хана, що помагав Суховієві. Дорошенко й Тукальський просили султана, щоби він позбавив хана його достоїнства, а надав ханство тому, хтоби держався Дорошенка[1]).

Суховій рушив під Чигирин[2]), одначе не вдіявши нічого відступив на Капустину Долину на урочищі Цибульник біля Крилова. Сюди скликав Суховій раду, на яку взивав також Дорошенка, одначе цей відмовився[3]). На цій раді доказував Суховій, що Україна в союзі з Кримом може устоятися, подібно як за Б. Хмельницького, проти Польщі й Московщини[4]).

Тимчасом Дорошенко вийшов з Чигирина (16 VI)[5]) й станув з своїми військами в його околицях[6]). Брат його Григорій й полковник Сірко з 2000 козаками осадовилися в Ладижині[7]). Колиж Суховій вислав (25 червня) Степана Сулиму з 400 низовцями на човнах до Переволочної, Дорошенко, довідавшись про це, вибрав споміж зібраних у Крилові правобічних полків частину піхоти й кінниці та вислав на Переволочну. Дорошенківці вдарили несподівано на Сулиму в Переволочній, взяли його живцем в полон, його козаків вирубали, Переволочну зрабували, а самі уступили до Чигирина. Після того прибув сам Мурат солтан і Суховій з ордою, яка розбрилася по Правобережжі під Чигирин, Черкаси й Корсунь. Суховій вижидав ще більше Татарів, щоби здобути Чигирин[8]). 7 липня був бій під Чигирином[9]); Та-

---

[1]) Ibid., с. 229. ч. 79; — т. IX, с. 162—163, ч. 40.

[2]) Ibid., т. VIII, с. 165, ч. 50 — Лист ніжинського воєводи І. Ржевського до царя.

[3]) Ibid.. с. 200, ч. 79. Оповідання бувшого київського полковника Вас. Дворецького, що 1 VI вийшов з чигиринського полону; — с. 250. ч. 94 — Оповідання Павла Матвєєва, що вертаючи з очаківського полону був 14 VI 1669 в Чигирині.

[4]) Ibid., с. 229, ч. 79; — т. IX, с. 162—163, ч. 40.

[5]) Ibid., т. VIII, с. 250, ч. 94.

[6]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 105.

[7]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 212, ч. 66 — Лист Козловського до царя з 21 V 1669. Прибувші з Волощини до Київа дня 9 VII 1669 Греки Родіон Микулаїв й инші оповідали, що Григ. Дорошенко стояв під Тимонівкою (Ibid. с. 259, ч. 100).

[8]) Ibid., т. IX, с. 33—34, ч. 6 — Лист Многогрішного до царя з д. 14 VII 1669. Многогрішний подає, що з Суховієм був калга-солтан, одначе сам Дорошенко в листі до каймакама-паші говорить, що в цім поході брав участь Мурат, а не калга (Hurmuzaki, op. cit., c. 77, ч. LXXXVIII).

[9]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 266, ч. 106.

тари побили, ранили й забрали в полон багато козаків та гонили за ними аж до самих воріт твердині. Чигирина одначе Татари не здобули й стали на чигиринських полях[1]). Дорошенко заперся в Чигирині, а Суховій став в близьких місцевостях[2]). На його бік перейшов Юрій Хмельницький, що саме скинув чернечу рясу, та полки уманський, корсунський, торговицький, білоцерківський, паволоцький й кальницький[3]).

Татари розбрилися по Україні й перешкаджали в часі жнив зібранню збіжжя, а Суховій — як жалівся Тукальський перед Ґізелем — ще їм до цього принуку давав. Він запевнив Богуславців, що можуть спокійно виходити на жатву; колиж вони вийшли, тоді Татари 800 люда на полі посікли. Корсунцям дав Суховій на залогу 100 бісурман, що теж не давали їм спокійно жати на полі й допускалися насильств. Суховій величався, що видасть орді Чигирин, Черкаси й Канів, а коли це вдасться, то піде тоді з ордою на Лівобережжя. Тому Тукальський вважав, що тільки тоді населення буде тішитися спокоєм, коли стоятиме на чолі України Дорошенко, та просив Ґізеля вставитися у царя, щоби він дав поміч Дорошенкові проти Татар. Він запевнював Ґізеля, що цей „старий гетьман" бажає жити в мирі з христіянськими державами й буде все готовий до бою з бі-

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 267—268, ч. 107. Ці вісти приніс до Білої Церкви з Чигирина козак, а білоцерківський командант Ян Лобель доніс про це 12 VII Козловському.

[2]) Ibid., с. 250, ч. 95. Оповідання київських міщан воєводі Козловському.

[3]) Ibid., с. 262, ч. 104; с. 263, ч. 105. — Самовидець подає, що до Суховія перейшли полки уманський, корсунський, білоцерківський, паволоцький, брацлавський й могилівський (Літ. 2 вид., с. 105). — Митр. Тукальський в своїм листі з канівського монастиря, 31 VII 1669 до Ін. Ґізеля говорить, що Суховій напав під Смілою на полковників корсунського, білоцерківського, уманського, торговицькото й паволоцького, забрав їх в полон і змусив їх боротися по своїм боці, багато з них утікло з під Канева (Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 40, ч. 8). — Слід зазначити, що поданий в „Актах Ю. З. Р." заголовок цього листа не відповідає його змістові: в заголовку говориться, що Тукальський пише до Ґізеля про кривди, які заподіяв на Україні Дорошенко, спустошивши її; в дійсности Тукальський, коли говорить, що „безбожный своеволникъ, запорожского головного въ тѣхъ христіянъ непріятеля къ своему проклятому союзу, которымъ гетманомъ себѣ постановили силно войски поганскими", то має на думці Суховія, а не Дорошенка. Зноваж Дорошенка називає Тукальський в цім листі не инакше як „панъ гетманъ", „вѣрный гетманъ" і „старой гетманъ". (Ibid. с. 40—43).

сурманами, тільки щоби польський король та московський цар залишили козаків в спокою[1]).

Хоч Дорошенко знайшовся в скрутнім положенні, то одначе не думав уступити гетьманство Суховієві. Після нещасливого для нього бою під Чигирином, залишивши частину вірного війська в Крилові на заставі, щоби стерегло переходу через ріку Тясмин[2]), подався сам з рештою свого війська через Черкаси[3]) на р. Росаву[4]). Хоч при нім залишилися тільки полки черкаський, чигиринський й серденяцький[5]), він все таки ставши на Росі й Росаві напроти орди обезпечував спокій околичному населенню[6]). Бажаючи зєднати собі козаків, Дорошенко скликав раду на р. Росаву[7]), на яку прибув теж Суховій з Татарами. Козаки одначе не хотіли мати його за гетьмана, ані теж Дорошенка, тільки хотіли вибрати гетьманом Юрія Хмельницького[8]).

Дорошенко видно не погоджувався з тим, щоби гетьманом був Юрась; бачучи, що вже від нього деякі полки відступили, а маючи ще при собі 6000 піхоти й сотню кінних та запобігаючи тому, щоби і ці полки, себто черкаський й канівський, від нього не відступили, а сподіваючися від Турчина послів з санджаками, пішов з своїми полками до Канева. Одначе в часі його переправи через р. Рось, недалеко устя до неї р. Росави, осадив його в с. Кончі Суховій з ордою. Там облягав Суховій Дорошенка 5 тижнів; вирятував Дорошенка турецький чавс, що прибувши з його післанцями до Сорок, вислав звідтам посольство до стар-

[1]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 40—42, ч. 8.
[2]) Ibid., с. 42, ч. 8. [3]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 262, ч. 103.
[4]) Костомарів, op. cit., Вѣстникъ Европы, 1879, т. V, с. 6.
[5]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 263, ч. 105.
[6]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 42, ч. 8.
[7]) Акты Ю. З. Р. т. VIII, с. 212, ч. 66. — Греки Павло Іванів, Різон Зосимів, Іван Афанасєв та Мануйло Фотіїв оповідали, що Дорошенкові війська хотять на раду на р. Росаву, а Дорошенко на раду їхати не хоче. (Ibid. с. 214, ч. 69). Одначе ця вістка є безосновною, бо Дорошенко в листі з Черкас 15 VII 1669 до Райчі виразно взивав останнього, щоби він прибув на раду (Ibid., с. 262, ч. 104).
[8]) Ibid., с. 249, ч. 94, с. 262, ч. 104, с. 263, ч. 105. — Соловйов (Ист. Росс. кн. III, т. XII, с. 405) подає, що Суховій прибув з 3000 Запорожцями й 100000 Татарами дня 10 липня під Канів і став на Росаві. Дорошенко й Тукальський намовили Ю. Хмельницького оставити чернецтво й бути гетьманом, тому що в цей спосіб хотів Дорошенко уйти пімсти Суховія за знищення його війська під Переволочною. 16 липня прийшов Дорошенко до Канева й універсалами візвав полковників на раду.

шини кримської орди, солтана Мурата, з наказом заперестати війну проти Дорошенка. Татари, хоч порубали козаків, що були з турецькими послами, то все таки повинувалися турецькому наказові й відступили від облоги; набравши на Україні полону відступили на Крим, супроти чого Суховій з своїми козаками відступив до Уманя. Там зложилася рада (23 VII) Суховієнківців, на якій зложено його з гетьманського уряду; гетьманом став уманський полковник Михайло Ханенко, а Суховій залишився при нім як ґенеральний писар. Нічого не скористав Юрій Хмельницький, що туди прибув шукати булави[1]).

III.

З хвилею вибору гетьманом Михайла Ханенка не скінчилася політична роля серед козаків Суховія; як ґенеральний писар при боці Ханенка без сумніву давав напрям політиці свого наслідника. Цей сейчас після свойого вибору звернувся до знаного сторонника Суховія переяславського полковника Дмитрашка Райчі. Повідомляв його, що „нині полковники й низове й городове товариство, після поклону Суховія за гетьманство мене на цей хлопотливий гетьманський чин обрали“, та заявляв, що буде „за вольности любої вітчини навіть і до смерти стояти“. Просив його, щоби зчаста докучав Дорошенкові та подавав, що він з Суховієм, Запорожцями та з частиною орди, яку залишив солтан під Торговицею, заміряє йти під Чигирин на Дорошенка. Тому звернувся теж рівночасно до сіверського гетьмана Многогрішного, щоби він зібравши лівобічні полки йшов під Чигирин[2]). В иншім листі до Многогрішного повторюючи своє попереднє прохання та свої пляни, Ханенко нарікав на Дорошенка, як шкідливого чоловіка, що обстоюючи гетьманський чин, щоб його нікому не віддати, а виправляючи собі вічнє гетьманство без ради всіх, як правобічних так лівобічних полковників, піддався турецькому султанові та піддав Україну в подібне підданство, в якім досі є Молдавія й Волощина. Доносив, що на потвердження цієї угоди

---

[1]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 105—106; — Літ. Грабянки, с. 201—202; — Рігельман, op. cit., c. 120—121; — Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 47—48, 9/IV: — с. 63, ч. 13/I; — Kluczycki, op. cit., c. 456, ч. 214, c. 457, ч. 215, с. 502, ч. 239; — Hurmuzaki, op. cit., с. 77, ч. 88 і с. 78, ч. 89. — Костомарів (op. cit., Вѣстникъ Европы, 1879, т. V, с. 7) подає хибно, що рада в Умані й вибір Ханенка відбулися перед облогою Конончі.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 47—48, ч. 9/IV. — Лист Ханенка з Уманя, 23 VII 1669 до полк. Райчі.

прислав саме султан через своїх послів санджаки й алемтуй, себто по нашому бунчук, хоругов і булаву; одначе Запорожці, що держаться його й Суховія, не допустили їх до Дорошенка, задержуючи їх в Цекунівці над Дністром[1]).

Тимчасом Дорошенко після відходу солтана Мурата на Крим[2]), рушив з своїми військами з під Канева до Лисянки, підчиняючи знов під свою владу полки, що перше від нього відстали, й пішов з ними під Умань[3]). Тут скликав чорну раду, на якій вказуючи на руїну, яку спричинили козацькі усобиці, та складаючи в руки полковників й старшини булаву, просив, щоб його звільнили з того тягару; візвав козаків, щоби вибрали собі такого гетьмана, якийби зумів вдержати в руках розгуздане військо. Одначе козаки відповіли одноголосно, що вони не хочуть мати нікого иншого гетьманом крім нього, тому що ніхто не зуміє добре проводити військом. Тоді Дорошенко згодився приняти знов булаву в свої руки. На цю раду прибув (25 VIII) також турецький посол Алі Аґа капуджі паша з санджаками; він вручив Дорошенкові булаву, хоругов, бунчук і шаблю як знаки турецької опіки. Принятий ввічливо козаками, подав успішно перед ними ціль свого посольства[4]). Притім прочитано султанську грамоту, в якій султан приобіцював Україні вольности, опіку й таку автономію, якою тішилися Молдавія й Волощина та забезпечував Україну перед татарськими нападами[5]). Разом з турецьким послом прибула теж білгородська орда[6]), числом 12000 люда та 1000 Молдаван і стільки Волохів[7]).

Відправляючи турецького посла, Дорошенко подав через

---

[1]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 43—44, ч. 9/I. — Лист Ханенка з Уманя, 9 VIII 1669 до Многогрішного.

[2]) Hurmuzaki, op. cit., с. 77, ч. 88, с. 78, ч. 89.

[3]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 106; — Літ. Грабянки, с. 201; — Рігельман, op. cit., с. 121; — Костомарів, op. cit., Вѣстн. Евр. 1879, V, с. 7.

[4]) Hurmuzaki, op. cit., с. 77, ч. 88 і с. 78—79, ч. 89. Копія листів Дорошенка з під Уманя, 26 VIII 1669 до каймакама-паші й до везиря.

[5]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 173—174, ч. 41: — Костомарів, op. cit., Вѣстн. Евр. 1879, V, с. 7—8. — N. Iorga: Gesch. des osm. Reiches, т. IV, с. 142.

[6]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 106; — Літ. Грабянки, с. 201; — Рігельман, op. cit., с. 121.

[7]) Я. Єрлич: Latopisiec albo Kroniczka, т. II, Варшава 1853, с. 147.

Степан Качала

нього листи до каймакама й великого везиря. Каймакамові оповідав Дорошенко про велике нещастя й руїну України наслідком наїздів на неї калги-солтана в попереднім році та Мурата солтана в біжучім році. Цей останній напав на Україну з великим множеством Татарів, спалив і сплюндровав багато місцевостей й викликав незгоду між козаками; ізза чого частина козаків відмовила йому послуху, инші піддалися Москвинам, що було причиною кількох боїв. Після відходу Мурата солтана на Крим, успокоїв він при Божій помочі збунтоване військо, що забажало знов з ним зєднатися. Тому задля добра вітчини скликав він раду під Уманем, на якій зложив він в руки старшини булаву й просив вибрати собі иншого гетьмана, одначе вибрали знов його. Просив каймакама о заступництво у везиря, щоби велів кримському ханові й силістрійському паші помагати йому в разі потреби ордами кримською й білгородською та силістрійським військом проти Поляків і Москвинів[1]. Везирові доносив гетьман Дорошенко, що Алі Аґа прибувши на Україну застав тут заколот, тому що Мурат солтан наїхав Україну якийсь час перед тим з татарською кримською ордою, нищив її огнем і мечем, забираючи в полон мущин і женщин. А маючи підчиненим собі нового гетьмана Суховієнка, що заприсяг вірність кримському ханові з численним козацьким військом, яке відмовило йому послугу, воював Мурат проти нього та вірних йому козаків. Щойно після відходу Мурата солтана зі здобичею на Крим навернув він невірних козаків, вказуючи їм на велику руїну, спричинену незгодою. Супроти того обі партії зложили раду під Уманем, на якій поручено йому далі гетьманство та зложив Алі Аґа доповідь зі свого посольства. Опісля просив везиря, щоби поручив кримському ханові й силістрійському паші нести поміч йому в часі війни з Польщею й Московщиною[2].

На цій раді під Уманем Ханенко й Суховій зробили згоду з Дорошенком та обіцяли прибути до Чигирина. Після того Дорошенко відступив до Чигирина, відправив турецького посла й вислав поміч полкам лубенському й гадяцькому, що при нім держалися. Під Лохвицею побила білгородська орда війська Мно-

[1]) Hurmuzaki, op. cit., c. 77—78, ч. 88. — Цей каймакам називався правдоподібно Кара Мустафа, бо Йорґа (Gesch. des osmanischen Reiches, IV, c. 142) подає, що в часі облоги Кандії (22 V 1667—4 IX 1669) великим везирем Ахметом Кепрілі, був у каймакама Кари Мустафи післанець Дорошенка Грек Стамателло.

[2]) Hurmuzaki, op. cit., c. 78—79, ч. 89.

гогрішного, вибрала ясир і повернула назад, а Лівобережжя залишилося при Многогрішнім[1]).

Одначе Ханенко й Суховій не додержали Дорошенкові слова. Після відходу Дорошенка з під Уманя писав Ханенко до Многогрішного, щоб ішов разом з ним на Чигирин та що йому прийшло на поміч кількасот Татарів з Магмет Чілібеєм[2]). Після Покрови привели Суховій та Юрій Хмельницький знова кримську орду проти Дорошенка. Дорошенко післав по білгородську орду, що була під рукою силістрійського паші, а сам з козаками пішов на стрічу Ханенка. Під Стеблевом, на захід від Корсуня, побідив Ханенко Дорошенка. Він схоронився до Стеблева, який Ханенко почав облягати. Сюди одначе наспів Сірко з своїми козаками й білгородською ордою, супроти чого Кримці мусіли уходити, а за ними Суховій і Ханенко подались на Запорожжя; а Юрія Хмельницького схопила білгородська орда, запровадила його до Білгороду, а опісля до Царгороду, де його посаджено у вязниці Єдикулі. Дорошенко рушив на Умань, опанував його, знатніщих старшин забрав до вязниці до Чигирина, а деяких велів стратити[3]). Відходячи залишив в Умані полковника Жеребила з ордою[4]). Білгородську орду порозміщував Дорошенко на зимівлю по Правобережжі, бажаючи ужити її до боротьби з Московщиною; одначе орда збунтовавшись набрала ясиру та повернула домів[5]).

На закінчення подаю дещо про Суховія з пізніщого часу. Ще якийсь час після своєї утечі з Ханенком на Січ Суховій як ґенеральний писар посередничив між Ханенком а Кримом[6]). Опісля покинув Ханенка, якого в 1670 р. признала гетьманом Польща[7]),

---

[1]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 106; — Літ. Грабянки, с. 201; — Рігельман, op. cit., с. 121; — Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 81—82, ч. 20.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 44—47, ч. 9/II—III, з Уманя, 5 IX і 20 IX 1669.

[3]) Літ. Самовидця, 2 вид., с. 106—107; — Літ. Грабянки, с. 202—203; — Сборникъ лѣтописей, с. 27; — Рігельман, op. cit., с. 122—123; — Костомарів, op. cit., Вѣстн. Евр. 1879, V, с. 9.

[4]) Kluczycki, op. cit., с. 462—463, ч. 221. Копія листу білоцерк. команданта, 21 XI 1669.

[5]) Літ. Самовидця, с. 107—108; — Літ. Грабянки, с. 203; — Костомарів, l. cit.; — Kluczycki, op. cit., с. 462—463, ч. 221 і с. 489, ч. 228.

[6]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 227, ч. 54.

[7]) В. Б. Антонович і В. А. Бец: Историческіе дѣятели Юго-зап. Россіи въ біографіяхъ и портретахъ, Київ 1886, с. 106.

та забравши з військової скарбниці 170 єфимків[1]) утік до Многогрішного[2]). Коли в квітні 1672 р. обвинено Многогрішного о зраду супроти царя, то закидано йому, що посилав Суховія по Татарів[3]). Одначе, як здається, ці закиди були безосновні, бо нема звісток, щоби Суховія увязнено разом з Многогрішним, тільки, що в березні 1672 р., після позбавлення Многогрішного гетьманства, між старшинами, що складали присягу на вірність цареві перед стрілецьким головою Григорієм Нєєловом є вичислені між иншими: „Города Конотопа полковникъ Андрей Денисовъ сынъ Мурашка, полковникъ Петръ Суховей"[4]). Більше звісток в опублікованім джерельнім матеріялі про нього не маємо.

[1]) Так називалися московські таляри в XVII ст.

[2]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 284, ч. 69. — Лист Ханенка з Коша, 20 IX 1670 до Многогрішного.

[3]) Ibid., с. 753--754, ч. 147.

[4]) Акты Ю. З. Р. т. IX, с. 818, ч. 150.

Нові археольоґічні набутки
українських музеїв у Львові за 1928 р.

Nouvelles acquisitions archéologiques des musées oukrainiennes á Léopol en 1928.

Написав *Д-р Ярослав Пастернак.*

Навязуючи до започаткованого у нас в послідних передвоєнних роках В. Гребеняком, а продовжуваного в останні часи проф. Ю. Полянським доброго звичаю, практикованого загально по всіх більших музеях Европи, подаємо до прилюдного відома взагалі, а фаховців-археольоґів зокрема звідомлення про нові доісторичні та раннє-історичні набутки українських музеїв у Львові за минувший 1928 р.

Рік цей був дуже неприхильний веденню плянових археольоґічних розкопок та систематичному досліджуванню давних культур наших земель. Після звинення уряду дотичного краєвого консерватора на східну Галичину годі було й є дістати на це дозвіл від міністерства освіти, а також є певні труднощі в роздобуванню коштів на цю ціль ізза фінансової нинішної скрути Наукового Товариства ім. Шевченка та Національного Музею. Мимо цего годі було лишити зовсім облогом це так мало ще нами оброблене а так важне поле наукових дослідів; коли фаховий дослідник не мав змоги зайнятися відбиранням матері-землі укритих в ній скарбів старих культур нашого правіку, роботу цю мусіли перейняти на себе силою факту тямущі аматори-збирачі, а до помочі їм станув звичайний випадок, якого роля в археольоґічних дослідах все була й буде дуже велика. В цей спосіб найдено та збережено нами протягом 1928 р. богато останків доісторичних та раннє-історичних культур наших земель і хоч місця нахідок систематично ще не прослідженi, всеж таки самі

нахідки мають свою велику вартість, головно як показчики топоґрафічного поширення даних культур, яке стає якраз головним предметом дослідів модерної археольоґії з її новими картоґрафічними методами.

З наведеного нище спису нахідок є лиш 8 позицій у збірках Національного Музею (чч. 2, 10, 21, 26, 34, 41, 70, 74), а прочих 68 находиться в археольоґічному відділі Музею Наукового Товариства ім. Шевченка. Та пропорція говорить сама за себе, вказуючи, куди належить віддавати найдені археольоґічні предмети, щоби переводити остаточно в життя раціональний поділ музейно-збирацьких інтересів та фахово-дослідної праці між обома установами в користь їх самих, а археольоґії як стислої науки в першу чергу.

До археольоґічного відділу Музею Наукового Товариства повинні перейти дорогою депозиту і рівноіменні збірки львівського Народного Дому та музею Ставропиґійського Інституту, щоби фаховою консервацією зберегти їх від повільного але на жаль певного нищіння, а такоюж інсталяцією та публікаціями уприступнити їх доконче ширшій публиці та науковому світови. Така комуляція археольоґічних збірок увипуклить лиш образ розвою матеріяльної культури наших земель на протягу приблизно сімох тисяч літ, та доповнить в неодному розвоєвий ряд та поширення в терені поодиноких предметів і цілих культур. Нам самим дозволить вона поставити науку нашої археольоґії на гідну висоту поруч її сестер у других народів, а відвідуючим нас чимраз частійше чужим фаховим дослідникам значно улекшить роботу в їхню та нашу користь.

I. НЕОЛІТ.

(Молодша камінна доба, 5000—2500 пер. Хр.)

1. Бзовиця, пов. Зборів.

Ручка малого кремінного серпа (?) надбужанської культури, з одної сторони на цілій поверхні ретушована; д. 21 мм. (1832)[1].

2. Біла, пов. Тернопіль.

Різачок зі звуженою ніжкою, із стрункого кремінного відщипку трикутного в перекрої, слабо патинований, викопаний

[1]) Числа без ближчого зазначення належать до Музею Наукового Т-ва ім. Шевченка. Скорочення: д = довжина: ш = ширина: г = грубінь.

з глубини 1 м. на подвірю приходства; нагадує дуже пізнопалеолітичний промисл Font Robert (Укр. Нац. Музей, 26256).

3. Білий Потік, пов. Чортків.

Відщипок з сучком з кременю, трикутний в перекрої (д. 78 мм.) і подібний відщипок трапезовий в перекрої; д. 80 мм. (18296).

4. Блажів, пов. Самбір.

Характеристичний кремінний „пазур" з грубого відщипку, кругом ретушований, із звуженою ручкою, нагадуючий дуже один балтийський тип (Kozłowski: Młodsza epoka kamienna 1924; табл. XIX, рис. 31). Подібні примірники є в збірках обох музеїв зі Звенигорода біля Бібрки (18316, — табл. І, 11).

5. Буківна, пов. Товмач.

Збірка кремінного знаряддя піднесеного проф. Ю. Полянським на положеному дуже високо полі „під зарубом": сокирка з кременя з білими пятнами (18441)[2]) чотирокутна в перекрої, дрібно оббивана, без слідів гладження, з грубим обухом та ушкодженим лезом (д. 94 мм.), боковий рилець (18442) з відщипку, трапезовий в перекрої, зі сучком (д. 34 мм.), фраґменти скробачів з грубих відщипків, заретушованих на кругло на робочому кінці (18443), грубий різак (18040) обосторонно ретушований (д. 65 мм.), 32 фраґменти ріжного дрібного знаряддя, 15 відлупків, частинно з корою, кремінне ядрище з площинами відбивання (18444) — все пізнонеолітичні типи.

6. Бучач.

Кремінний пізнонеолітичний різак з обломаним робочим кінцем, з обох сторін сильно визублений вживанням (18395).

7. Вербяни, пов. Камінка Струмилова.

Фраґмент більшого камінного знаряду, перепаленого вогнем (18360).

8. Глиняни, пов. Перемишляни.

Скробач кремінний ясно-сивої краски, однобічний, з обох сторін ретушований (18225).

---

[1]) Первісні зложа цего кременю відкрив недавно Самсонович в каменоломі Соболевського в с. Свецехів любельської землі (Wiad. Arch. IX, 1924, 99–101).

9. Гумниска, пов. Камінка струмилова.

З піскової видми „Копане“ приніс Матвієйко ще два кремінні різачки з відщипків, трапезові в перекрої (18078—9), атипічні черепки грубого глиняного посуду (18081), збірку кремінного знаряддя невиразного характеру: зачатковий серп (17931), два скробачі (17929—30), відщипок ретушований від споду (17932), рилець (?), фраґмент стрілки (?), 6 ріжних відщипків із слідами уживання і черепок глиняної посудини надбужанської культури з дірками під вінцем (17928). Без ближчого означення місця прибула друга збірка кремінного знаряддя, а саме: пилочка (17905), свердел з грубого відщипку, трапезовий в перекрої, кругом прямовісно обретушований (д. 64 мм., г. 10 мм. — 18426), сверлик малий зачатковий (17907), два скробачі зі слідами уживання (18427—8), різак трапезовий в перекрої з одним робочим боком ретушованим (д. 85 мм. — 18354), 12 фраґментів дрібного ретушованого знаряддя (18359), грубе ретушоване вістрє на стрілу (18318), 14 атипічних знарядів неретушованих та кілька черепків глиняного посуду надбужанської культури, в тім один з дірками під вінцем, другий з наліпленою листвою з вигнітом. Більшість вичислених предметів є пізнонеолітичного походження.

10. Дернів, пов. Камінка струмилова.

Відбивач кулистий з пісківця о промірі 65 мм. (Укр. Нац. Музей, 26782).

11. Завадів, пов. Яворів.

Дрібні аморфні відщипки кременю, мабуть неолітичного походження, найдені біля немирівських лазничок (18310).

12. Зазулинці, пов. Заліщики.

Фраґмент пізнонеолітичного кремінного серпа (?) від робочого кінця (17967).

13. Залісся, пов. Дрогобич.

Топір ґранітовий шорсткий, трапезовий в перекрої, з конічно виверченою дірою та заокругленим лезом і обухом, належить до інвентара пізної надбужанської культури (17890).

14. Заліщики.

Ядрище камінне подовгувате, мабуть неолітичної культури (18024).

15. Золочів.

З околиці міста походить зломок різачка зі сучком, овальний скробач зі сучком та прямокутний аморфний відщипок (18288).

16. Івачів горішний, пов. Тернопіль.

Широкий патинований різак кремінний (д. 45 мм. — 18048), долішна часть грубого кремінного вістря на спис (18049) та грубий кремінний знаряд з корою (д. 94 мм. — 18050).

17. Камінка лісова, пов. Рава руська.

Фраґмент кремінного „пазура" подібний до блажівського, з обох боків ретушований (17840), кремінний різачок з відщипку (gravette — 17927) та кремінне лощило (17926).

18. Карів, пов. Рава руська.

Сокирка кремінна старонеолітичного типу, тонкосочкова в перекрої, трикутного виду, з гладженим пощербленим лезом та останками кори з обох сторін (д. 84 мм., г. 15 мм., ш. леза 52 мм. — 17964 — табл. I, 2).

19. Касперівці, пов. Заліщики.

Збірка дрібних черепків глиняного посуду балтійського типу, орнаментованих дрібними зарізами та ямочками (18052) та глиняне пряслічко о промірі 31 мм. (18053).

20. Коросно, пов. Перемишляни.

Збірка дрібних неолітичних черепків атипічних, піднесених в цегольні (18439).

21. Космирин, пов. Борщів.

В печері найдено округлавий кремінний скробач о промірі 38—40 мм., зі слідами вживання, та аморфний відлупок (Укр. Нац. Музей, 26403).

22. Кудерявці, пов. Камінка Струмилова.

Камінне рало надбужанської культури, 19 цм. довге, з розширеним незначно до низу опущеним лезом та дірою о промірі 3 цм. (18390), знайдене одинцем при копанню фундаментів на обістю Гр. Пришляка „під ставом". З „панського саду" походить від д-ра І. Крипякевича збірка кремінного дрібного знаряддя (18319): ретушований скробач, долішна часть другого подібного скробача, рилець острокутний, два фраґменти неретушованих

відщипків, трикутний відщипок зі сучком, неретушований скробач і сверлик та два аморфні відлупки.

23. Куликів, пов. Жовква.

Короткий сильний скробач (grattoire) підніс автор на ріллі на горбку на ліво від дороги з Куликова до Могилян (18227).

24. Лисівці, пов. Золочів.

Фраґмент кремінної сокири грубосочкової в перекрої, з видовженим звуженим обухом, без леза, з обох ширших сторін сліди гладження (18330) та фраґмент подібної сокирки з нормальним обухом, зі звітрілого кременю брудножовтої краски (18331). Оба предмети піднято на знанім вже місци нахідок.

25. Львів.

На пісках на північний захід від Левандівки вказав д-р Крипякевич сліди неолітичної видмової стоянки, де підніс разом з автором більшу кількість дрібних атипічних черепків грубого неолітичного посуду, кусок випаленої глиняної обмазки та 5 дрібних кремінних відлупків аморфних (18071—18072).

На янівських пісках піднесено ретушований різак з відщипку зі сучком (17912).

26. Мшана, пов. Львів.

Сокирка кремінна восково-шоколядної краски, чотирокутна в перекрої, з грубим обухом, гладженим легко вигнутим лезом та грубо оббиваними, пригладженими боками (Укр. Нац. Музей, 26781).

27. Налуже, пов. Теребовля.

На східному березі р. Серету, на убочі в напрямі до Кривки, відкрив проф. Ю. Полянський неолітичну стоянку, з якої дістав музей: кістяне долотце (17917), 6 кремінних знарядів ріжних атипічних (17919—24) і черепок глиняної посудини грубої роботи.

28. Немирів, пов. Яворів.

Пять фраґментів атипічного кремінного знаряддя з довгих відщипків (18339), грубий скробач з відщипку зі слідами зужиття на робочому кінцеви (18338), ядрище зі слідами відколення довгих відщипків кругом (18336), і відбивач кремінний кулистий (18337).

29. Острів-Березовиця, пов. Тернопіль.

Кремінне знаряддя з принагідної нахідки: відщипок із сучком, кругом дрібно ретушований (д. 35 мм.), відщипок без сучка, ретушований трикутний (д. 42 мм.) і грубий відлупок з корою, приблизно вирізок кулі (18322).

30. Піддубці, пов. Рава руська.

Фраґмент дрібного кремінного знаряду кругом ретушованого (18226), одинцем піднесений.

31. Почапи, пов. Золочів.

На пісковій видмі, відкритій аматором збирачем в послідних роках перед війною, підніс Я. Почапський знов цілу серію кремінного, більшістю пізнонеолітичного знаряддя, а то: трикутне вістря на стрілу з ушкодженою підставою, з обох боків обосторонно ретушоване (18430), фраґменти кремінного серпа з висвіченим робочим боком (18429), два фраґменти струнких грубих знарядів ретушованих по цілій поверхні, 6 зломків неретушованих різачків трикутних і трапезових в перекрої (18432), 3 скробачі з малих мушлевидних відщипків зі сучками (18433), півколистий зломок скробача кругом ретушованого і сверлик трикутний (18434), відбивач (18435), 3 атипічні відлупки (18000): керамічних останків дуже мало: черепок від вінця більшої посудини цеглястої краски, фраґмент глиняного цідилка зі збереженими 3 дірками о промірі 3—4 мм. (оба вітром вигладжені — 18436) і більший атипічний череп від дна горшка.

32. Реклинець, пов. Жовква.

Ядрище кремінне, піднесене на полі „на куті" (17913).

33. Рудники, пов. Підгайці.

Надлупане кремінне ядрище і два менші слабо патиновані відлупки (17999).

34. Селиска, пов. Перемишль.

Збірка черепя грубої неолітичної, неорнаментованої кераміки та куски випаленої глиняної обмазки, назбирані п. Гриником весною 1925 р. на громадському вигоні, між потоком і парохіяльним лісом (Укр. Нац. Музей, 26891).

35. Скнилів, пов. Львів.

На полі „діброва" піднято кремінний сверлик з відщипку зі сучком, трикутний в перекрої, з боками зібраними прямові-

сною ретушю (18372 — табл. I, 9) та подовгувате ядрище зі слідами відбивання струнких відщипків (18323).

36. Скоморохи, пов. Тернопіль.

На знаному місці неолітичних нахідок піднесено знов більший кремінний відлупок, що мав бути оброблений мабуть на меншу сокирку (17965).

37. Снятинка, пов. Дрогобич.

Від директора В. Кузьмовича одержано принагідно виораний туфовий топорець пізнонеолітичний, прямокутний в перекрої (17889).

38. Стриганці, пов. Товмач.

Із знаного місця неолітичних нахідок походить грубий кремінний скробач (18027), широкий різак (18028) та 7 аморфних відлупків (18029).

39. Тростянець, пов. Яворів.

Збірка кремінного знаряддя, піднесеного п. Романом Заклинським на пісках присілку „Крушини“: ранненеолітична сокирка грубосочкова в перекрої, з гладженим лезом, ушкодженим обухом та слабо патинованою одною стороною (18231), скробач ретушований з останками кори (18232), різак однобічний з 65 мм. довгого відщипку (18233), фраґмент малого вістря на спис від підстави (18235), два атипічні кремінні знаряди, 15 аморфних відлупків, збірка дрібного атипічного черепя грубого посуду з бруднаво-жовтим негладженим верхом і темною серединою (18230).

40. Трудовач, пов. Золочів.

Різак кремінний без ретуші, найдений з черепками глиняної посудини надбужанської культури, дiркованої під вінцем (18035) та фраґменти 3 дрібнійших знарядів.

41. Улицько зарубане, пов. Рава руська.

Половина пісківцевого топірця від леза, заоркуглено чотирокутного в перекрої, з перебитою дірою о промірі 25 мм. (Укр. Нац. Музей, 26746).

42. Цеблів, пов. Сокаль.

На одній із знаних стоянок піднесено знова ретушований кремінний відщипок (17911).

43. Янів, пов. Теребовля.

Із знаної неолітичної стоянки на ріниці одержано ще ретушований кремінний відлупок (17916) та два ретушовані відщипки (17914—15) неозначеної культурної приналежности.

44. Янів, пов. Городок.

Патинований фраґмент кремінної пізнонеолітичної сокирки чотирокутної в перекрої, гладженої на цілій поверхні (18228).

45. Ясениця сільна, пов. Дрогобич.

Збірка кремінного знаряддя з незнаної блище нахідки, від п. В. Струмінського: сокирка сочкова в перекрої, з вузьким обухом та гладженим лезом (старонеолітичний тип — 17892), вістрє на спис (17894), кремінний відлупок, на якому сверлик, скробач і різак (17893) і грубий відщипок з ретушованими боками (17895).

II. КУЛЬТУРА МАЛЬОВАНОЇ КЕРАМІКИ.

(Переходова доба, 2500—2000 пер. Хр.).

46. Білий Потік, пов. Чортків.

З фраґментами мальованої кераміки був найдений 105 мм. довгий, простий відщипок зі сучком зі смугастого кременю; один бік затуплений дрібною рівнобіжною ретушю, типовою для цеї культури, на другому каблучковато розширеному різак, на робочому кінці рилець, зроблений двома бічними ударами (18296).

47. Буківна, пов. Товмач.

Два скробачі з великих відщипків, з дрібною високою характеристично правильною ретушю по боках: один ясний трапезовий в перекрої, другий темний трикутний в перекрої (18445 — табл. II. ч. 12, 14); підніс проф. Ю. Полянський.

48. Бучач.

Кремінне вістрє на спис лянцетоватої форми з обосторонною поверхневою ретушю (д. 58 мм., ш. низом 20 мм. — 18295 — табл. II, ч. 9).

49. Голіґради, пов. Заліщики.

На полі „Вигошів“ підніс проф. Ю. Полянський знов двома наворотами богато черепя, якого характеристику подав на цему місци в послідному звітови зі своїх ґеольоґічно-археольоґічних

екскурзій по Поділлю. Від ньогож походить збірка кремінного знаряддя: сокирка чотирокутна в перекрої в першій грубій обрібці (18058), фраґмент камінного топірця фатянівського типу (18362), 7 ножиків-різаків і скробачів (18366), 3 фраґменти дрібного знаряддя (18056), відбивач виду малого кубіку (18059), 7 ріжних відлупків та камінна зернотерка овальна, вгнута, з одного коротшого боку рівна (18374).

50. Городниця, пов. Городенка.

Збірка черепя мальованої кераміки старшого типу; орнамент будьто ритий, будьто жаден (18393). При тім піднесено долотце чотирокутне в перекрої, гладжене на цілій поверхні, зі звітрілого брунатно-жовтого кременю (18392 — табл. II, ч. 11) та фраґмент лупакової (?) сокирки грубосочкової, майже чотирокутної в перекрої з грубим обухом, гладженої також на цілій поверхні, з відбитим лезом (18391).

51. Заліщики.

На відомому богатому селищі в цегольні баронової Турнав перевів літом систематичні розкопки з рамени музею Наук. Тов. ім. Шевченка п. Олег Кандиба, ученик проф. Щербаківського з Праги. Весь найдений матеріял, а саме богата колекція кремінного знаряддя та чотири паки керамічного матеріялу і зразків випаленої глиняної обмазки землянок буде ним синтетично публікований в найблищому часі і тому на цему місці подаємо лиш зразки глиняних фіґурок та кремінного знаряддя (табл. II, ч. 3—5, 7—8).

52. Касперівці, пов. Заліщики.

Нова стоянка, відкрита проф. Ю. Полянським на полі „Балка“: збірка черепя мальованого глиняного посуду (18313), фраґмент сокирки зі звітрілого брудно-жовтого кременю, з грубим обухом та слідами гладження (18314) та кремінне вістрє на стрілу з дрібною поверхневою ретушю, легко вгнутою підставою та обломаним кінчиком (18315 — табл. II, ч. 6).

53. Ланівці, пов. Борщів.

На горі „Лаканиця“ підняв О. Кандиба літом більшу збірку глиняних черепків з орнаментом, мальованим бронзовим по білому (18402), два куски спеченої жужелиці та кремінний різак з темного відщипку зі сучком, трикутний в перекрої (18425).

54. Лисичники, пов. Заліщики.

Нова стоянка відкрита проф. Ю. Полянським на полі „Горби“, з якої одержано збірку черепя мальованого глиняного посуду (18355), кремінний відбивач приблизно шестистінного виду (18357) та фраґмент мінятюрного песика з невідмуленої глини, добре випаленого; передні ніжки злучені, задні відбиті разом з хвостиком (висота 30 мм. — 18356 — табл. II, ч. 2).

55. Лисівці, пов. Заліщики.

На „городищі“ найшов п. Фотинюк кілька знарядів приналежних до культури мальованої кераміки, а саме: кремінне вістрє на стрілу, неправильно трикутне в перекрої, кругом дрібно ретушоване (18324 — табл. II, ч. 1), кістяну проколку гладжену зі звірячого метакарпуса (18325 — табл. II, ч. 13) та лупаковий знаряд (?) з гладженим острим лезом та звуженою ручкою (18326).

56. Новосілка Костюкова, пов. Заліщики.

На полі „Петринське“ підніс проф. Ю. Полянський знов кремінний грубий різак, з обох боків ретушований (18077).

57. Стрілківці, пов. Борщів.

На полі біля першого мосту на шляху до Королівки зібрав проф. Ю. Полянський знов досить черепя мальованої кераміки (18060) та підніс круглий відлупок з корою від кремінного ядрища.

58. Щитівці, пов. Заліщики.

Збірка черепя мальованої кераміки (18375) та фраґмент кремінного різака з відщипку зі сучком, трапезового в перекрої.

III. БРОНЗОВА ДОБА.

(2000—800 пер. Хр.).

59. Молодятин, пов. Коломия.

Бронзовий цельт - сокирка з ушком, орнаментованими лінійно боками та рівно стятим отвором на топорище (д. 98 мм., ш. леза 50 мм. — 18373).

IV. РАННЯ ЗАЛІЗНА ДОБА.

(800—1 пер. Хр.).

60. Голігради, пов. Заліщики.

На полі „Вигошів“ підніс проф. Ю. Полянський знов кільканайцять черепків гальштатської кераміки з чорною гладженою

внутрішньою стороною, один з ґрупою рівнобіжних мілких рівців (18363).

61. Городниця, пов. Городенка.

Нова стоянка з гальштатською керамікою вигошівського типу; деякі черепки з чорненою, широко жолобкованою поверхнею (18394).

62. Новосілка Костюкова, пов. Заліщики.

Дальші останки чорної лискучої кераміки з прямовісним жолобкованнєм вигошівського типу підніс проф. Ю. Полянський на знаній стоянці цеї культури на полі „Петринське" (18368).

63. Стрілківці, пов. Борщів.

Черепки глиняного посуду культури типу Чехи-Висоцько (18076).

64. Трудовач, пов. Золочів.

Фраґменти бронзової фібули лятенської культури (?—18037).

V. ДОБА РИМСЬКОГО ЦІСАРСТВА ТА МАНДРІВОК НАРОДІВ.
(1—600 по Хр.).

65. Голіград, пов. Заліщики.

З поля „Вигошів" збірка черепя ґотської кераміки, робленої на гончарському кругови з відмуленої сивої глини (18367).

66. Залавє, пов. Теребовля.

Залізний крилатий наконечник на стрілу ґотського (?) типу, піднесений одинцем (17925).

67. Коросно, пов. Перемишляни.

В громадській цегольні на полудне від села находяться черепки ріжної доісторичної кераміки, між ними і останки посудин ґотського типу, роблених на гончарському кругови із сивої відмуленої глини, які має у себе п. Фр. Єзуїт, місцевий учитель. Один з них більших розмірів приніс до музею Н. Т. Ш. п. Яр. Береза (18340).

68. Лисичники, пов. Заліщики.

Часть дна більшої глиняної посудини ґотського типу (18358).

69. Новосілка Костюкова, пов. Заліщики.

На полі „Петринське" підніс проф. Ю. Полянський знов кільканайцять фраґментів ґотської сивої кераміки (18002).

Омелян Огоновський

70. Сокальщина.

В незнаній ближче місцевости піднесено нечитку срібну римську монету; на лиці голова бородатого імператора (Aurelianus — ?), на рубі женщина на троні в ліво. Промір 17 мм., вага 6.4 ґр. (Укр. Нац. Музей, 26942).

VI. ДОБА СЛАВЯНСЬКИХ ГОРОДИЩ (КНЯЖА).

(Від 600 по Хр.).

71. Буківна, пов. Товмач.

Черепя глиняного посуду XI ст. (18401).

72. Гринів, пов. Бібрка.

Два двостіжкові пряслички з пісковика, X—XI ст. (18317).

73. Звенигород, пов. Бібрка.

Одна з найстарших осель цего часу, заложена ще в перших століттях по Христі. До богатої збірки дрібних предметів, назбираної п. Мирошем на „глинках“ та „островах“, прибуло ще: кафлі з підліг княжих церков з жовтою та брунатною поливою (18021—22), людська мінятюрна головка з терракоти (18073), бронзовий більший гачок орнаментований по цілій поверхні (18082), серія намистин з пасти з очками, скла та рожевого лупаку (18067—18074) і циновий перстенець — сиґнет з хрестиком на очку (18068).

74. Крилос, пов. Станиславів.

Від радн. Л. Чачковського одержано 4 фраґменти камінної архітектури з княжих будівель: капітель романського пілястра з чотиролистою розеткою, часть крученої колюмни, часть 8-гранної колюмни з сивого алябастру та часть чотиробічної профільованої колюмни з піскового вапняка (Укр. Нац. Музей, 26773—6).

75. Лисівці, пов. Борщів.

Череп довгоголовий жіночий (гол. пок. 74.45) з підплитового гробу княжої доби на городищі (18437).

76. Незнана місцевість.

Бронзове кільце (перстень?) кручене, замкнене, подібне друге кільце отверте та 4 кілка о промірі 22 мм. з бронзового дроту, обвинені частинно тонким дротиком бронзовим і завішені до себе (18086).

Пояснення до таблиць.

Explication des planches.

I.

Кремінне неолітичне знаряддя східної Галичини.

(Outils néolithiques en silex de la Galicie orientale).

1. Буківна (Bukivna — 18449); 2. Карів (Kariv — 17964); 3—8. Буківна (Bukivna — 18045/1, 18045/2, 18441, 18443/1, 18442, 18443/2); 9. Скнилів (Sknyliv — 18372); 10. Гумниска (Humnyska — 18426); 11. Блажів (Blaživ — 18316); 12. Буківна (Bukivna — 18040); 13. Білий Потік (Biłyj Potik — 18296/1).

II.

Енеолітична культура мальованої кераміки східної Галичини.

(La culture de la ceramique peinte énéolithique de la Galicie orientale.)

1. Лисівці (Lysivci — 18324); 2. Лисичники (Lysyčnyky — 18356) 3—5. Заліщики (Zališčyky — 18424, 18412, 18380); 6. Касперівці (Kasperivci — 18315); 7—8. Заліщики (Zališčyky — 18406, 18403); Бучач (Bučač — 18295) 10. Білий Потік (Biłyj Potik — 18296/3); 11. Городниця (Horodnycja — 18392); 12. Буківна (Bukivna — 18445/2); 13. Лисівці (Lysivci — 18325); 14. Буківна (Bukivna — 18445/1).

При місцевостях подані інвентарні числа Музею Наукового Товариства ім. Шевченка.

Рисунки виконав інж. Северин Пастернак.

I.

1.

2

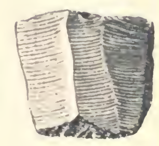

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

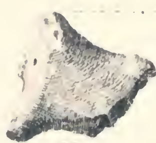

13

II.

1.

2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

0 1 2 3 4 5 cm

Із співаника Домініка Рудницького.

Подав ***М. Возняк.***

В „Заметках и материалах для истории песни в России“ подав акад. В. М. Перетц опис рукопису бібліотеки Залуських із сиґнатурою Поль. Q. XIV, № 97 і з каталоговим означенням: „Rudnickiego Domin. wiersze różne i niektóre pieśni na noty położone“ і опублікував українські пісні з нього[1]). На відворотному боці збереженої половини першої окладинки цього співаника, що на нього звернув увагу акад. Перетца Пипін, є записи: „Prof... P. Laurentis Gintowtt Soc. Jesu“ й „P. Dominici Rudnicki Soc. Jesu“. На підставі зазначеного на одній сторінці 1713 р. відніс акад. Перетц до того часу уложення співаника, списаного не одним почерком, а бодай чотирма[2]).

Завдяки ввічливій прислузі дирекцій бібліотек варшавського університету, де зберігаються покищо ревіндиковані рукописи, й Наукового Товариства ім. Шевченка мав я змогу познайомитися в науковій робітні останньої ще з одним співаником Домініка Рудницького з бібліотеки Залуських із сиґнатурою Поль. Q. XIV, № 31. Це гарно збережений, сучасно в білий пергамін оправлений зшиток формату кантичкового кварта з витисненим посередині золотом числом „6“ і дрібним орнаментом. Вгорі першої сторінки першого листка написано рукою Залуського: „Cantiones variae Polonicae Sacrae et Prophanae c. not. mus. RP. Dominici Rudnicki Soc. Iesu“. В половині сторінки є запис іншим почерком: „Ex manuscriptis Iosephi Andreae Załuskiae A-o 1789“. Далі знов рукою Залуського: „dono mihi dedit RD. Michael Rudnicki Soc. Iesu Pultoviae. Te piesni, ktore są drukowane w xiązeczce G ł o s w o l n y, nanotowałem tu na marginesie tak = DR

[1]) Извѣстія Отдѣленія Русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, 1901, кн. 1, ст. 62—97. [2]) Там само, ст. 62.

pag... to iest Dominicus Rudnicki pagina.... Te zas, gdzie tego znaku nie masz in margine, dotąd nie są drukowane. A. I. Załuski Rk 1743 d. 15 Nov.“ На відворотному боці першого листка наклеєний архітектонічний рисунок (2 колюмни) з підписом „Bases composées et chapiteaux symboliques“ і надписом „Tab. I. ad A. 1694. pag. 27“.

Таким робом згадані тут роки 1694 й 1743 дають уже ширші рямки для означення часу повстання співаника. Одначе ці рямки можна зробити дещо вужчими. А саме єзуіт Домінік Рудницький, що виявив своє замилування до поезії вже як вихованець віленських єзуітських шкіл і новіціяту, помер 10 листопада 1739 р. в Варшаві маючи 63 років, шо з них 49 прожив у єзуїтів[1]). Згаданий в записці Залуського „Głos wolny“ вийшов у Варшаві 1741 р. Естрайхер здогадується, що перше видання „Głos-y“ вийшло за життя Рудницького, а саме в 1723 р., й таким першим виданням „Głos-y“ уважає знані тільки з латинського заголовка „Orationes in laudem principum virorum iisdem publice recitatae“[2]). Якби не було, зацікавлення Рудницького світськими піснями певне треба віднести до кінця XVII й перших десятиліть XVIII віку.

Зміст рукописного співаника Домініка Рудницького ось-який:

1. 2 а. Pastuszkowie, Bracia mili,
Kędyżescie tu chodzili?

На крисах зазначено: „w kantyczkach zwyczaynych“.

2. 2 б. Trwoga w Koronie,
Lech we krwi tonie.

На крисах: „Dom. Rudnickiego w Jego kantyczkach, pag. 157“.

3. O quam (decora). plus quam aurora.

4. 3 а. Nic się nie trwożę, bom w twey opiece,
Co mandat daiesz Wiatrom y rzece.

5. 3 б. Zguby szuka, kto z fortuną tańcuie,
Prędzey w tańcu, niż w harcu szwankuie.

На крисах: „D. Rudnicki. Ibid. p. 115“.

6. O Krolowa Nieba!
Komuż cię nietrzeba!

7. 4 а. Sliczne planety, czyńcie smutne treny,
Smućcie się w morskich okopach, syreny.

8. 4 б. Nota: ut zguby szuka etc.
Złote mitry y cesarskie stolice
Słabiey stoią niż na głowie szklenice.

---

[1]) J. Brown. Biblioteka pisarzów assystencyi polskiej Towarzystwa Jezusowego. Познань, 1862, ст. 350.

[2]) K. Estreicher. Bibliografia Polska. Краків, 1915, ст. 460—461.

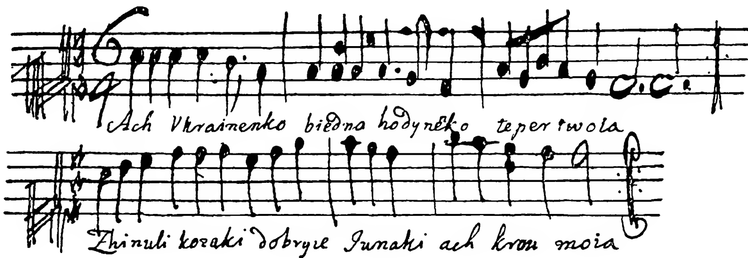
9. O nędzny swiecie, takze ludzie zwodzisz?
Sam będąc iak mgła w momencie uchodzisz.
10. 5 a. O przepascista długa wieczność!
Ktoż poiąć może twe przestronnosci!
На крисах: „DR Ibid. p. 133“.
11. W oczach twoich nasze winy
Y karania są przyczyny.
12. 5б. Pędzą fata na łeb lata, na głowę godziny.
На крисах: „DR p. 129“.
13. 6 a. W drogę, w drogę pokoiu y w trakt szczęsliwosci.
14. 6б. Nota ut pędzą fata etc.
Precz od słońca aż do końca ostatniego swiata.
15. 7б. Nota ut Trwoga w Koronie.
Dyszkant. Ktoż od miłosci, co serca pali,
Nas Chrystusowey gwałtem oddali?
На крисах: „DR p. 21“.
16. 8 a. Krucy w Rzymie, krucy w Rzymie witali Cesarza,
U nas czasow tych kurczęta żegnały kucharza.
На крисах: „DR p. 246“.
17. 9 a. Na frasunek dobry trunek, lepsza truna przecie,
Wnet usmierzy płacz, kto wierzy, że gościem na swiecie.
На крисах: „DR p. 125“.
18. 9б. Nota praecedentis. На боці „Szwedzka nota. Vide Pędzą fata“.
Twoy, Polaku, Mars na haku gdzieś przy Carogrodzie
Taki lament y testament pisał twey swobodzie.
На крисах: „DR p. 145“.
19. 10б. Nienowa pod słońcem, pod słońcem rzeczy alternata
Y same odmienną, odmienną biorą cerę lata.
На крисах: „DR p. 117“.
20. 11 a. Krotofila, krotka chwila, płonne to cienie,
Delicie delikatne moie sumnienie.
На крисах: „DR p. 121“.
21. 11 б. Gdy kurczęta z lamentem konały,
Tak skrzydastych (sic) w testamencie Hussytow żegnały.
На крисах: „DR p. 250“.
22. 12б. Styczeń, Xerxes nowy, rzeki dał w okowy,
Ale nas nieboli, że wisła w niewoli.
На крисах: „DR p. 222“.
23. 14 a. Lecą lata czy to łodz, gdy nagle
Nadmie Zephyr nastroione zagle.
На крисах: „DR p. 106“.
24. 15б. Nota ut Ocknisię, Lechu.
Jako dzdzu kania, orzeł pokoiu
Sarmacki czekam po krwawym boiu.
25. 16б. Znac, że swoiego swiat Pana czeka,
Drogę gotuie iakoby z mleka.

26. 17 а. O Boże, za cel serca cię biorę,
Lecz nie dla ognia miłością gorę.
На крисах: „DR p. 17“.
27. Parodia Ignatiani affectus. O Deus etc. Nota ut Nowa Iutrzenka.
Boże, miłoscią twoią serce pała,
Bo mu inceptę twoia miłość dała.
На крисах: „D.: p. 20“.
28. 17 б. Na frasunek dobry trunek.
29. 18 а. Nota ut Hup stary hup.
W kąt szkoła w kąt, w kąt szkoła w kąt.
30. Nota ut na frasunek.
Lekkim stylem o powietrzney powiem wam wyprawie,
Dokąd to na zimę lecą w goscinę żurawie.
31. 20 а. Bez wiosła, bez nawy
Daremne wyprawy.
32. 20 б. Nota ut lekkim stylem.
Rozumiałem, że w Bodonie tylko mowne dęby,
Aż y naszym nie wrzod w gębę, gdy wzięto na zęby.
33. 22 а. Nota ut praecedentis.
Bez trzynogu Delfickiego biegłe doydą głowy,
Iaki to ptak, co w Europie wyspiewał swiat nowy.
34. 23 а. Przy tym południu, pułnocne tryony,
Wspomnicie sobie na goscie Ausony.
35. 24 б. Nota ut Bez trzynogu etc.
Muzy plotą, że pod złotą stękał stoł wieczerzą,
Wieki o tym stole złotym żelazne niewierzą.
На крисах: „DR p. 227“.
36. 25 а. Siw sobie worobeyczyk na kuchni,
Da oczycy iomu podpuchly.
37. 26 а. Bas. Daemon. Iużes zginiony, || Iuż potępiony.
38. 26 б. Alto. Mars. W kotły, do boiu, || Nie chcę pokoiu.
На крисах: „DR p. 152“.
39. 27 а. Niech miłośći nikt nie ruinuie,
Niech iéy ciekawość ludzka nie kasuie.
40. Nie masz w swiatowéy statku miłosci,
Ktoraby trwała w swoiéy stałosci.
41. 27 б. A oco się sitarze pobili,
O marną rzecz, o ogon kobyli.
42. Niebuby się młode lata prawie rownały,
Gdyby się w owym nieodmiennym statku chowały.
На крисах: „DR p. 135“.
43. 28 б. Nim nastąpią mary, hec, stary, stary, hec hec.
На крисах: „DR p. 140“.
44. 29 а. Wesoło krzyknijcie,
A w strony zarznijcie.
45. 29 б. Ach Vkrainenko, biedna hodynenko teper twoia,
Zhinuli kozaki, dobryie Iunaki, ach krou moia.

46. 30 а. Zając sobie siedzi pod miedzą,
A mysliwcy o nim nie wiedzą.
47. 31 а. I pokisz mię, swiecie, będziesz trzymał przy ziemi,
I pokisz mnie pętać będziesz kaydany twemi?
48. 31 б. Teraz pogoda, wiosna wesoła nastaie,
Ziemia ochoty dodaie.
49. 32 а. Hub, stary, hup, hup, hup, hup, stary, hup, hup.
На крисах: „DR p. 141“.
50. 32 б. Iowiszu, spuszczay piorunowe strzały,
A z fundamentu rugni twarde skały.
51. 33 а. Wzaiemny respekt w niezabudesz daie
Pamięc odległych, serce w częsci kraie.
52. 33 б. Bog zna, nie zmyslam załoby,
Gdy pozbywam twey osoby.
53. 34 а. O wiecznosci nieskonczona,
W głembi swoiey niezmierzona.
54. (W) złobie lezy, ktoz pobiezy kolendowac małemu.
55. 35 а. Hey nam, hey. Wszytek swiat dzisia wesoły.
56. O wdzięczne siano,
Ktorego słano.
Далі „Partitura eiusdem notae“.
57. 35 б. Dziecino niebieska niewinna.
58. Angeli w niebie spiewaią,
Wszytek swiat uweselaią.
59. 36 а. Iesule, Pupule Parvule.
60. Vis damus osculum.
61. 36 б. Ave, pulcherrimum Dei Angelicum.
62. Ziemia ozyła, Niebo tryumf grało.
63. Witay, Maria, Nayswiętsza Dziewico.
64. 37 а. Nieba Krolowa Maria obrona.
65. Maria nostra via caelum iam ascendit.

Під останнім текстом є підпис „Iosephus Zaluski“. На 38 й 39 листках є ноти без тексту, а далі йде низка чистих листків. З пісень співаника чч. 1—5, 7, 9—13, 16, 17, 19—23, 25, 28, 31, 34, 36—40, 42, 44—64 є з нотами (з них 11 тільки в половині строфи), чч. 6 і 26 не мають дописаних нот, чч. 8, 14, 15, 18, 24, 27, 29, 30, 32, 33 й 35 мають відсилки на мелодії інших пісень, а чч. 41, 43 й 65 не мають ніяких указівок. Що торкається співаника, описаного в „Заметках“ акад. Перетца, то оцей співаник має з ним спільні пісні під чч. 1—4, 13, 15—17, 19, 21—23, 26—31, 38, 40—42, 45, 46, 49, отже разом 25 спільних пісень.

В оце описаному співанику стрічаємо текст уже відомої української пісні з „Заметок“ акад. Перетца, що надрукував два її тексти (ст. 73—75). Третій текст ось-який:

Ach Vkrainenko, biedna hodynenko teper twoia,
Zhinuli kozaki, dobryie Iunaki, ach krou moia.
Hdeż wy Doroszeńki, hdeż wy Chmelniczeńki y wy Iwany,
Smiełyie sotniki, bytnyie diesiatniki y wy Hetmany.
Hdez (sic) w pola dykiie, hdies was w nieludzkiie
[smiertuchna zahnała,
A wiesty naszoho niesczęscia horkoho wam nie dała.
Kolis Tatarskomu narodu dykomu strach byu kozak,
Ach teper strach nowy mężnomu ludowi krymski saydak.
Tak opanowali, tak nas opasali zo wsich storon,
Sczo tolko naszoi krwi Zaporowskoi sam zdet woron.
Bratia horoszyie, mołoycy hozyie wo krwi lezat,
Bez hołowy tyie, bez plecza druhyie piasok zoblat.
Krow let sie rokami (sic), usłane trupami pobitych pola,
Na Hetmanow hołowy włożyła okowy tiaszka niawola.
Za prowod, za zwony seroki (sic), worony smutno kryczut,
Za dziaka hłasnoho, za Popa własnoho wołki wyiut.
Ni truny, ni iamy, pohreb meży ptastwami preklet (sic)
[maiem,
Biedna hołoweńko, krounoia (sic) dolenko, czem sie staiem.
Iak mnoho pohańców z naszych że brańców, dietok małych,
Z nich niepryiatelów, z nich teper Tatarow widziem
[smiałych.
Nie odyn wnuk Dieda, nie ody(n) susied susieda zabyu,
Własny brat na brata, Batko na dytata miecz naostryu.
Niemasz uże rady ani porady, szto maiem dielat,
Ach tolko horeńko y wielmi tuzenko (sic) w kute dumat.
Niechay hto znaie, horko dumaie, szto Tatar zrobyw,
W taszku hodynenku wsiu Vkrainenku z łudey złupyu.

І цей текст і обидва тексти, надруковані в „Заметках" акад. Перетца, мають по 26 рядків. У порівнянні з оцим текстом виказують друковані тексти такі відміни: 1 р. I bedna chodynenko, II biednaia dołenko; 2 р. I dobrej; 3 р. I dorozenki... chmelnyczenki, wy wany (sic), II Hdesz wy Doroszenki, Hdesz wy Cbmelnicze(n)ki; 4 р. I słołniki, bytniie desatniki, II bitnyie; 5 р. I Hdez u pola... chdes w neludzij smertenka zachnała, II Hdes... Hdes... smiert; 6 р.

I A wieszty... neszczascia horkoho ne dała, II waszoho Niesczastia; 7 p. I Kołisia, II Kolisz... dikomu; 8 p. I naszomu ludowi, II Nuznemu Ludowi; 9 p. I stron, II Tak was opanowali, tak wies (?) opasali ze wsiuch; 10 p. I tylko naszoj krwi zaporoskoj, II zaporoskoi; 11 p. I choroszyie, mołodcy chozyie, II choroszyie; 12 p. I chołowy... bez płecza drachiie, II posok; 13 p. I Krew leietsię rykami... pobitich, II leiecsie rekami, własne; 14 p. I chołowy... tiazkaia niewola, II tiaszkaia niewola; 15 p. I soroki... kryczat, II dzwony soroki... kraczut; 16 p. I Za diaka hłasnocho... własnocho wowki, II Diaka... wowki; 17 p. I pochreb Ptaszkamy preklat, II trumny... pochreb mez ptastwami proklat; 18 p. I Chołowenko, krasnaia Dolenka, czymsię, II holoweyko, krewnaia dołeyko czym sia; 19 p. I mnocho Pochancow z naszych ze brancow, detok, II Pohancow... brancow detok; 20 p. I niepryiatelow... maiem stałych, II niepryiatelow... maiem smiełych; 21 p. I Ne... szweda szweda, II nie odyn susieda susied zabiw; 22 p. I mecz, II backo na dzieciata miecz zaostryw; 23 p. I wze ani porady... dyiat, II wźo rady, niemasz y; 24 p. I chorenko y welmy tazenko w tak, II horenko... tiaszęko w kutie; 25 p. I Nechay kto znaię chotko domaię szczo toten zbroiw, II kto poznaie, a horko... zrabiw; 26 p. I W tarzku Chodydynenku, II W tiaszkuiu... z ludiey złupiw. Крім того текст II повторює першу строфу в такому вигляді:

Ach ukrainenko, biedna hodynenko teper twoia,
Zhinuli kozaki, dobryie Iunaki, och krow moia.
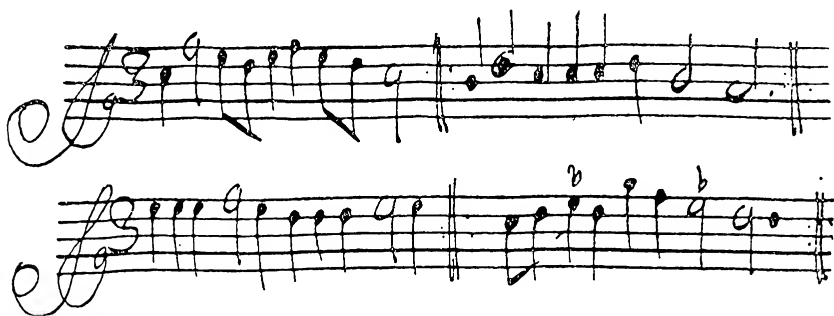
І поти в першій строфі пісні й повторення першої строфи на кінці пісні свідчать про її призначення для співу. Всі три тексти пісні є усного походження, як це доказують перекручення й попсовання, можливі при усному походженні пісні, напр. „Nechay kto znaię chotko dumaię szczo toten zbroiw“ замість „Нехай хто знає, гірко думає, що татар зробив“. Ch замість h i h замість ch у записах пісні вказує на поляків записувачів, що від них дісталися до текстів польонізми, самозрозумілі для того часу й в оригіналі пісні літературного походження. Записані тексти правдоподібно на українсько-білоруськім пограниччі, на що вказує головно другий (II) текст, надрукований у „Заметках“ акад. Перетца.

На підставі всіх трьох досі відомих записів пісні спробую відбудувати її текст, як він міг менше-більше виглядати в часі своїх записів.

Ах, Украінонько, бідна годинонька тепер твоя:
Згинули козаки, добриє юнаки, ах, кров моя!

Где ж ви, Дорошенки, где ж ви, Хмельниченки, і ви Івани,
    Смілиє сотники, битні десятники, і ви гетьмани?
Гдесь в Поля дикіє, гдесь вас в нелюдскіє смерть загнала,
    А вісти нашого нещастя гіркого вам не дала.
Колись татарскому народу дикому страх був козак,
    Ах, тепер страх новий нужному людови кримский сайдак.
Так опанували, так нас опасали зо всіх сторон,
    Що тілько нашої кр'ви запорозкої сам ждеть ворон.
Братя хорошиє, молойці гожиє во кр'ві лежать,
    Без голови тиє, без плеча другиє пісок зоблять.
Кров ллється ріками, услані трупами побитих поля,
    На гетьманів голови вложила окови тяжка неволя.
За провід, за звони сороки, ворони смутно крачуть,
    За дяка гласного, за попа власного вовки виють.
Ні труни, ні ями, погреб між птаствами проклят маєм.
    Бідна головонько, кровная доленько, чим ся стаєм?
Як много поганців з наших же бранців, діток малих?
    З них неприятелів, з них тепер татарів маєм смілих.
Не один внук діда, не один сусіда сусід забив,
    Власний брат на брата, батько на дитята меч наострив.
Немаш уже ради, немаш і поради, що маєм ділать,
    Ах, тілько гіренько і вельми тяженько у куті думать.
Нехай хто знає, гірко думає, що татар зробив,
    В тяжку годиноньку всю Україноньку із людей злупив.
Ах, Україноньо, бідна годинонька тепер твоя,
    Згинули козаки, добриє юнаки, ах, кров моя!

Не відома мені з другого давнього запису друга українська пісня оце описаного співаника з початком „Сів собі воробейчик на кухні". Ось її текст:

Siw sobie worobeyczyk na kuchni
Da oczycy iomu podpuchly
Oy worobeyczyk senno nemożesz
Niewiedaiu czy żyw budesz

Siw sobie worobeyczyk na kuchni,
Da oczycy iomu podpuchly.
Oy werebeyczyk, senno nemożesz,
Niewiedaiu, czy żyw büdesz.

(25 б) Pryletieły k worobeyczyku sinnicy,
Pohledeły worobeyczykowi w oczycy.
Oy werebeyczyk, sinno nemozesz,
Niewiedaiu, czy żyw budesz.

Pryleteły k wo(ro)beyczyku łastowki,
Pohledeły worobeyczyku w hołowki.
Oy wierebeyczyk, sinno nemozesz,
Newiedaiu, czy żyw budesz.

Staw sobie wierebeyczyk tużyty,
Do smertuchny krepko se molity:
Ja, werebeyczyk, małaia ptaszoczka,
Newelika u menie duszoczka.

Ni ia biiu husy ni zwiera,
Niemaiu z nikim prymiera.
Jęczmieniu zmenia, konopel druhaia
To moia potrawa usiaia.

Zabi(j) puhacza slepoho,
Zabi(j) kazana durnoho.
Kruk iak bes czorny, mnoho let maie,
Worona dowho krakaie.

Oreł biie husi czużyie,
Szulak kurczata małyie.
Ja, werebeyczyk, małaia ptaszoczka,
Newelika we mnie duszoczka.

Nie tuży, werebeyczyku, ne tuzy,
Pozbudesz iuzo twey nuży,
Twoia hodyna iuz nastupaie,
Smert się z kosoiu zblizaie.

(26 а) Zatrepietaw werebeyczyk skryłcami,
Wywernuwsia do hury nohami
Wypustyw ducha, wse sia zasmutyli,
Szto werebeyczyka bozbyli (sic).

Nepłaczte werebeyczyka, nie wyite
Ale za nieho Bohu sa molite.
Wiecznaia pamięć wierebeyczykowi,
Naszomu nehdy druhowi.

Що сказано про запис попоредньої пісні, те саме можна повторити й тут. Спробую й цю пісню передати нашим письмом:

1 Сів собі воробейчик на кухні,
Да очиці йому підпухли.
Ой, воробейчик сильно не можеш,
Не відаю, чи жив будеш.

Прилетіли к воробейчику синиці,
Погляділи воробейчикови в очиці[1]).

Прилетіли к воробейчику ластівки,
Погляділи воробейчику в голівку[1]).

Став собі воробейчик тужити,
До смерти кріпко ся молити.
Я, воробейчик, малая пташочка,
Не велика в мене душочка.
Ні я б'ю гуси ні звіра,
Не маю з ніким приміра.
Ячменю жменя, конопель другая
То моя потрава усяя.
Забий пугача сліпого,
Забий казана дурного.
Крук як біс чорний, много літ має,
Ворона довго кракає.
Орел б'є гуси чужиє,
Шуляк курчата малиє[2]).

Не тужи, воробейчику, не тужи,
Позбудеш уже твоєї нужи,
Твоя година вже наступає,
Смерть ся з косою зближає.
Затрепетав воробейчик крильцями,
Вивернувся до гури ногами,
Випустив духа, всі ся засмутили,
Що воробейчика позбили.
Не плачте воробейчика, не вийте,
Але за него Богу ся моліте.
Вічная пам'ять воробейчикови,
Нашому негдись другови.

Як тут приходить форма „позбили“ зам. „позбули“, так і в першій пісні була правдоподібно форма „бив“ (былъ) замість „був“. Так само правдоподібно були переходові звуки *у*, *ю* замість теперішнього *і* на місці первісних *о* й *е* в замкненому складі й деякі характерні риси північноукраїнського діялекту.

[1]) Далі повторюються рядки 3—4.
[2]) Далі повторюються рядки 11—12.

Шафарик у ролі судді

в термінологічному українсько-польському спорі 1849 р.

Подав ***Іван Брик.***

В „Зорі Галицькій“ з 1849 р., у ч. 78, з 17/29 вересня появилася ось яка нотатка[1]): „Коли г. Мецішевський в упавшому письмі „Польска“[2]) прозивав нас рутенами, а нарід наш рутенським[3]), тому і не дуже дивувалисьмося; але щож на тоє сказати треба, єсли і другії єго малпують? В урядовій „Ґазеті Львівській“ (польській) в числах 158 і 172 читаємо: „batalion strzelców ruteńskich“.

„Аби в редакції ґазети польської уже забули по польськи і не знали, як ми ся в польскім язиці называємо і через цілую історію аж до нині называлисьмося, тоє хотяй інший кто легко міг би вірити, ми не віримо; але тоє певна річ, що ущепливість г. Мецішевського досить ся далеко розширила. — Таже і ми маємо кромі слова: поляк, польський, ще друге слово, не сего року утворене, але уже давне; поляки-го ся виректи; мисьмо тоє спостерегли, що они го не люблят; томусьмо перестали го употребляти; чиж маємо уживати репресалій і назад называти їх тим словом, котре, єсли го вимовиш, чувства найсильнійшої приязни не викликує“.

---

[1]) Змінюю тільки правопис оригіналу.

[2]) „Polska“, консервативний часопис Т-ва земельних власників. Повстав 1848 р. і вів боротьбу з демократичною „Rad-ою Narodow-ою“. Противники не могучи вбити видавництва морально, рішили вбити його фізично. В тій цілі підмовили друкарів, що друкували „Polsk-y“, і вони одноголосно відмовилися складати її. Був се перший політичний страйк чи там бойкот друкарів у Львові. (Ів. Кревецький, Початки преси на Україні, ЗНТ у Львові, т. 144—45, ст. 197). Що правда і „Polska“ і демократичний „Dziennik Narodowy“ відносилися до укр. національного руху однаково крайне ворожо.

[3]) Про те згадувала „Зоря Галицька“ вже в ч. 9.: „Г. Мецішевський, котрий забув здаєся, що наш нарід называєся руським, а в письмі своїм, дуже дивно тут на Руси під іменем „Польска“ виходящім — прозиває нас народом „рутенським“.

„Gazeta Lwowska“, видавана від 1811 р. по польськи і німецьки „Lemberger Zeitung“ стала від 1. І. 1848 р. часописом урядовим, який купив від родини Краттерів губернатор Галичини гр. Фр. Стадіон[1]). На місце бувшого редактора Яна Неп. Камінського Стадіон бажав приєднати на редактора Вінк. Поля, але мимо дуже корисних умовин Поль тої посади не прийняв. Тоді Стадіон заангажував Матея Сартіні[2]) зі штабом відданих собі співробітників[3]). Сартіні був редактором від 1. І. 1848 до 30. VI. 1862[4]). Українські справи не були йому невідомі, бо родився 1796 р. у Волосові в Галичині. Студіював філософію у Львові, відтак математику й медицину у Вильні. Повернувши до Львова, жив з приватних лекцій, рисував, різьбив і далі займався філософією, бо старався о катедру на університеті в Вильні. Брав участь у польському повстанню 1830/1, займався теж і мовознавством[5]). Про нього висказується Пепловський, що се був „człowiek wykształcony, lingwista[6]). По думці Володислава Завадського „był on człowiekiem niezmiernie prawym... politykiem z powołania nie był“[7]).

Тих кілька звісток треба було подати, щоби зрозуміти, длячого Сартіні не перейшов до дневного порядку над замітом „Зор-і Галицьк-ої“, але взяв собі, очевидно, її до серця. Рішаючим моментом був не тільки урядовий характер часопису, якого був редактором, але й гарні прикмети його характеру, про які згадує Завадський, що його знав особисто[8]).

---

[1]) Stulecie Gazety Lwowskiej 1811—1911, Львів 1911. I. ст. 75.
[2]) St. Schnür-Pepłowski, Z przeszłości Galicyi, Львів 1895, ст. 485.
[3]) Stulecie, op. cit. ст. 76.
[4]) Stulecie, op. cit. ст. 122.
[5]) ibidem.
[6]) Schnür-Pepłowski, op. cit. ст. 485.
[7]) Stulecie, ibidem.
[8]) Тому перечила б характеристика Сартінього, подана Іваном Головацьким у листі до брата Якова з 19. X. 1849. Нарікає, що багато є „надзирателів і критиків“ як от „особливе Сартіні, котрий мов той пес на кости лежить і сам не гризе і другому не дасть, — а тут біда, нема кому опертися, та сказати, „а засі до мене“. Перед ним наш редактор аж дрожить, указп єго ісполняе точно і сейчас, бо в них написано „ma być to i to zrobione“! Га падлец“. — (Кореспонденція, op. cit. ст. 408). Та ця характеристика є випливом залежности редактора урядового „Гал. рус. Вістника“ М. Устіяновича і його співробітника Ів. Головацького від нач. ред. „Газети Львовської“ та непорозумінь ізза москвофільського напряму впроваджуваного в часопис і Головацьким і Дідицьким.

Отже редактор урядового часопису звернувся до Краєвої Президії письмом[1]) з 3. X. 1849, в якому писав, що підчас його відпустки у Відні прийшов до редакції урядовий комунікат про руських стрільців („ruthenische Bergschützen“), а „Зоря Галицька“ застерігається проти польського перекладу „ruteńskie strzelce“ і жадає перекладу „ruskie strzelce“. Бажаючи запобігти всім можливим із того приводу „неприємностям“ і „одночасно виправдати перекладчика“, просить узглянити подані в письмі завваги.

Перекладчик виправдувався, що ужив назви „ruteński“ длятого, бо думав, що в той спосіб правильніше й вірніше висловить „історичне значіння назви і політичний погляд“. Досі термін „ruski, утворений від Ruś“ мав загальне значіння: „Biała Ruś, Czarna Ruś, Czerwona Ruś, Ruś Ukraińska, Ruś Kozacka“, колиж ходило тільки о яку окрему провінцію, то в польській мові творено прикметник від імени населення або самої провінції: „hordy ukraiński, asawuła kozacki, puszcza białoruska, czerń podolska“. Подібно і „ruthenisch“ відносно до Галичини треба би перекласти або „czerwono-ruskie“, або „galicyjskie“, або від польського „Rusin rusinskie“, або від латинського „Ruthenus rutenskie“, розуміється strzelcy.

Перекладчик не ужив прикметника „ruski“ ще й з огляду на російський уряд, який докладно розріжнює назви „Ruś-Ruski і Rosya-Rosyjski“, як це виходить з урядового тексту маніфесту царя Миколи, де прикметника „rosyjski“ вживається на означення „абсолютної царської могутности“, а „ruski“ на означення „всіх Русів“ (Reussen) і їхніх країн. Отже назва „strzelcy ruskie“ моглаб означати стрільців російського царства. Це відчувають і самі русини, коли свій урядовий часопис назвали не „Ruskij Wistnyk“, а „Hałyczo-Ruskij Wistnyk“[2]). Подаючи оці міркування перекладчика, а на мою думку свої власні, до відома уряду, Сартіні просить вирішити, як у подібних випадках перекладати „Ruthene—ruthenisch“, бо прикметника „ruski“ з наведених „язиковоісторичних причин і міжнародніх оглядів“ прийняти не можна. А вирішити це філологічне питання не буде важко, бо зібрані тепер у Відні для устійнення слов'янської термінології філологи і вчені можуть це зробити як найвідповідніше.

---

[1]) Гляди: Додатки, ч. 1.

[2]) „Галичо-рускій Вѣстникъ“ виходив тричі на тиждень, починаючи з днем 2/14 липня 1849 до 7/19 лютого 1850 під редакцією Миколи Устіяновича. Відтак після перенесення редакції до Відня виходив „Русскій Вѣстникъ“.

Намісник гр. А. Голуховський переслав це письмо до Міністерства внутр. справ у Відні з д. 8. X. 1849 з письмом від себе,[1]) в якому просив урядово означити, як перекладати по польськи „Ruthene“, „Ruthenisch“, при чому зазначив, що тут не так важна філологічна докладність, як радше політичне значіння, яке може мати польський переклад тої назви.

Міністерство переслало письмо редактора Сартіні Комісії для устійнення слов'янської правничої термінології д. 18. X. 1849 з просьбою[2]) висказати свою думку, які польські назви означують язиково найправильніше слова „Ruthene“ і „ruthenisch“.

Комісія була готова з своєю відповіддю[3]) вже дня 24. X. 1849. Вона розглянула це питання під оглядом історичним, а саме, якої назви вживано в польській мові досі, і під оглядом приктичним, беручи під увагу потреби сучасности й будуччини.

Комісія вважає понад усякий сумнів доказаним, що, відколи назва народу „русин“ (Russine) стала в історії відома, то й серед самих русинів (Russinen) і серед поляків вона інакше не звучала як тільки „Rusin“, „ruski“ а край „Rus“. Назви „Ruthen, ruthenski“ є в польській мові новотвором, який появився в часописі редагованім Месцішевським і в іншім, редагованім Сартінім. Назва „Ruthenus“ давня і означала галійське плем'я в Аквітанії. Середньовічні хроністи із відрази до варварських назв та із бажання прибрати всьо в класичні форми, перенесли довільно й хибно цю назву на русинів (Russinen), так само як і сербів назвали „Triballi“, а поляків „Parthi“, але ті назви серед самих слов'ян не прийнялися ніколи. Розумна критика домагається того, щоби в чужих мовах уживані, часто зіпсовані, часто хибні назви народів справити по назвам рідним, чистим, століттями освяченим, а не навпаки. Тому комісія історичних мотивів Сартіні не признає, що більше, висказує бажання, щоби і в німецькій мові вживати замісць зіпсованої форми „Ruthene“ місцевої і правдивої „Russine“, як це вже сталося з іменем „Serbe“ замісць давніше й фальшиво на „servus“ спроваджуваного „Servier“ або „Servianer“.

Побоювання редактора Сартіні, що з огляду на вживання прикметника „ruski“ в російськім царстві міг би повстати сумнів, який нарід розуміти під назвою »ruski“, чи оцей „russinische“, чи тамтой „russische“, — є безпідставні, пересадні і не на часі.

[1]) Додатки, ч. 2.
[2]) „ ч. 3.
[3]) „ ч. 4.

Юліян Романчук

Перш усього не тільки в російській канцелярській мові, але й в польській і в російській загально вживається „Rossijanin, rossijski, Rossia“, які своєю формою специфічно й вистарчаючо ріжняться від уживаних у Галичині „Rusia, ruski, Rus“. Якщо навіть правда, а того ніхто не заперечує, що українці (Kleinrussen) у найближчих до Австрії губерніях називають себе теж „Rusini“ а свою мову „ruskij jazyk“, то й тоді нема чого побоюватися якогось непорозуміння, бо прикметник „ruski“ у звичайній мові ніколи не вживається сам про себе але все з іншими словами, через що відносне значіння виходить завсіди докладне й недвозначне. Для острого чи виразного зазначення вистарчають вповні вживані географічні додатки н. пр. „halicko-ruski“= gallizisch-russinisch і węgiersko-ruski = ungarisch-russinisch. Якби політичну примху редактора Сартіні перевести послідовно, то й м. і. і полякам у Галичині належалоб заборонити називати себе поляками, бож Королівство польське лежить поза границями Австрії.

З огляду на ті мотиви, як і з огляду на те, що своя нефальшована назва народу є найдорожчою спадщиною і добром всякої нації, що ще не втратила своєї життєвої сили, комісія не находить для новотвору ред. Сартіні ніякої підстави, що більше, є тої думки, що вона може ображувати національні почування русинів (Der Russinen) і через те ширити поміж двома братніми народами невдоволення й незгоду замісць любови і згоди. Під відповіддю підписаний Шафарик, голова термінологічної комісії.

Відповідь комісії переслало Міністерство у відписі Ґолуховському з дорученням[1]), щоби на будуче вживати в урядових комунікатах і в „Ґазеті Львівській“ термінів „rusin“ і „halicko-ruski“.

З огляду на міністерський розпорядок з д. 4. III. 1849, що державні закони мають являтися на всіх у державі вживаних мовах, міністр Бах скликав до Відня комісію знавців для зложення а зглядно устійнення слов'янської правничої термінології[2]).

[1]) Додатки, ч. 5.

[2]) Висловом того, як на це зарядження дивилися тоді русини, є нотатка в „в Зорі Гал.“, ч. 57: „Абп славянскії язики при теперішнім законодательстві і управленню державнім в тій мірі в употребленіе ввійшли, яка їм уставою признана і забезпечена єсть, аби іменно постановленнем з 4. марта с. р. приказане видаванне „Всеобщого Дневника державного законодательства“ во всіх в державі употребляемих язиках приличним способом ісполненим бути могло, постановило В. ц. к. Міністерство справедливости декотрі дознанії в слов'янськім язикословії

Комісія розпочала свою працю 1 серпня під проводом найавторітетнішого тоді поміж слов'янськими вченими Шафарика. З русинів входили у склад комісії Як. Головацький зі Львова, мініст. радник о. Гр. Шашкевич і перекладчик, мініст. офіціял Юл. Вислобоцький (Зборовський), а з поляків проф. Кавецький, мініст. рад. Стройновський і проф. Слотвінський з Кракова. З інших членів комісії назву визначних слов'ян як Ербен (чех), проф. Шембера (мораванець), проф. Коляр і о. Кузмані (словаки), Вук Стефановіч Караджіч (серб), проф. Мазураніч (хорват), проф. Мікльошіч (словінець). Склад комісії, як бачимо, був поважний, а в ньому два визначні знавці слов'янознавства Шафарик і Мікльошіч. Сам Шафарик, як це ясно виходить із його переписки[1]) та звіту[2]) із першого засідання, поставився до завдань комісії серіозно, і відкриваючи її чеською мовою, зазначив, щоби на нарадах вживати німецької мови з огляду на те, що основою праці є закони, писані в німецькій мові, при чому не

опитнії мужі на собор до Відня запросити, і їм препоручити, аби духови язиків приличнії, грядущим потребам законодательства і управленію соотвітствующії, по части із древних правничих жерел черпания, по части із природного сокровища одиноких славянських нарічій утворенії правничих ізреченій опреділенія (Terminologie) усталили, котрії по найперше в учредительстві „Всеобщого Дневника державного законодательства", а по вторе і общім правительнім употребленію правильними бути мают.

Того ради споводований був Его Високопревосходительство Міністер справедливости г. Бах собственноручним письмом з 10. т. м. (с. є. липня) в заступство требованій язика руського в тім ділі г. Я. Головацького, проф. русской словесности на тойже собор на д. 1. серпня до Відня запросити. Почитаем собі тое за новое доказательство во істину іскренно прилежного стремленія із сторони державного Володітельства к блаженному ісполненію справедливих прав нашої руської народности".

„Галичо-рускій Вѣстникъ" ч. 4. писав, що на зїзд запрошено „найзаслуженьших і найученнійших мужей з кождого славянського племене Австрійської держави", котрі „так в поединчих своїх нарічнях, як і во общих правилах словенского язика суть совершенно освідомленні". Редакція радіє, що при тій нагоді уряд памятав і про „нашую Русь" та переконана, що Я. Головацький „честно і полезно заставати буде в сім ціловажнім ділі духа народного нашого язика".

[1]) Лист Шафарика до М. Поґодіна з 28. VII. 1849 (V. A. Francev, Korespondence Pavla Josefa Šafaříka č. II, ст. 723, Sbírka pramenů ČAN., Skup. II. 1927) і лист Ш-ка до П. І. Кеппена з 22. VIII. 1852 (ibid. č. I. ст. 413).

[2]) Оригінальний допис, мабуть Я. Головацького, поміщений в „Зорі Галицькій" 1849, ч. 65 і звіт перекладений з „Моравських Новин", який явився в „Галичо-руськім Вістнику" 1849, ч. 13.

забороню́ється нікому вживати рідної мови, бо Слов'янський зїзд у Празі[1]) показав, що слов'яни розумілися зовсім добре, хоча говорили ріжними своїми мовами. Комісія працювала секціями, яких було спершу три: чесько-моравсько-словацька, південнослов'янська і русько-польська. Одначе скоро зайшла потреба виділити з південнослов'янської секцію словінську, а секцію русько-польську поділити на дві, на руську і польську. Що другий день відбувалися спільні засідання всіх секцій.

І українські учасники комісії гляділи на її скликання як на важну подію[2]), якої наслідком може бути не тільки піднесення Слов'янщини але й взаїмне зближення ріжних слов'янських племен[3]). Русини здобули собі в комісії пошану і зовсім були вдоволені з її праць. Руська мова,[4]) писав гордо кореспондент з Відня (Я. Головацький) по признанію всіх членів со великою легкостю відвічає всяким требованіям законовідінія; всі признали єму повноту вираженія, цільність етимологическу, коренність і чистоту: свойства, якими не кождий славянський язик повеличатись може — словом оказуєся що раз явнійше, же руський язик межи славянськими не єсть послідним, а перевод руський законів, сочинений комісією во Львові восторжествує"[5]).

На спільному „братському обіді", як писав Я. Головацький,[6]) уладженому в день цісарських уродин, а в якому взяли участь „майже всі члени... комісії і ще кілька осіб, перше місце... на общеє желаннє славян помимо многократної вимови мусів приймити наш совітник мініст. Шашкевич". „Межи іншими промовами заздоровними плінила всіх красотою язика, як і глубокими а сердечними чувствами бесіда нашого почтенного офіціяла

---

[1]) Про нього докладніше в розправі: Іван Брик, Славянський зїзд у Празі 1848 р. і українська справа. (ЗНТ. ім. Шевченка у Львові, т. 129).

[2]) Листи Я. Головацького до Григ. Шашкевича і Юл. Вислобоцького з 12 (24). VI. 1849 р. (К. Студинський, Кoресп. Я. Головацького, І. ст. 369).

[3]) Лист Григ. Шашкевича до Я. Головацького з 16. VI. 1849, ibid., ст. 367 і промова Юл. Вислобоцького підчас спільного обіду (Зоря Гал. 1849, ч. 72).

[4]) „Язик руський".

[5]) Зоря Гал. 1849, ч. 65.

[6]) Лист до брата Петра Головацького з 7/19 VIII. 1849 (К. Студинський, Кореспонденція, op. cit. ст. 372 - 5.) У формі допису лист передрукований в „Зорі Гал.", ч. 72, а за нею „Гал. рус. Вістник-у", ч. 27.

мініст., Ю. Вислобоцького“.... По скінченій промові,[1]) що правда, повній полету, вірнопідданчих, руських та слов'янофілських почувань, „всі голосно єдинодушно воскликнули: Слава! Многая літа! Живйо! — Забава наша оживилася — так що наконець зажадали співу — і ні від кого, як від нас „spěvolíbných“ русинів. І ми мусілисьмо по кількакротне заспівати „Многая літа“, „Дай нам Боже добрий час“ і другі пісні руськії“.

З другого боку симпатії русинів звертались до Коляра, Кузмані, Ербена, а перш усього Шафарика, якого теж високо й цінили. „Бо где славне імя Шафарика, того вираження слави различних міліонів славян во предсідательстві засіяє, там тілько великого діла надіятися можна“, сказав у своїй промові Вислобоцький.

Відпоручники „Головної Руської Ради“, її голова о. Михайло Куземський і заступник Прокопчиц відвідали у Відні в вересні 1849 р. не тільки деяких найвищих австрійських урядовців але й Шафарика,[2]) на якого бажання пошановано їх „братським обідом“ [3]). Доносячи про скликану міністром гр. Туном конференцію в справі видавання українських підручників для гімназій, Головацький писав,[4]) що взяв у ній участь і „славний,

---

[1]) Надрукована теж там. Її надрукування домагався Як. Головацький в листі до брата Петра з 2. IX., „щоби русини знали, як руське слово тут поважаєся і явно голоситься посполу із другими словенськими“ (К. Студинський, ibid., ст. 384). Міжтим промова вже появилася в названих часописах.

[2]) „Зоря Гал.“ 1849, ч. 80.

[3]) Для з'ілюстрування тодішніх настроїв не зайвим буде пригадати допис про цей обід: „Радостю серце наповняєся видячи, як дружелюбно всіх различних племен мужі світлії собралися якби в одну родину... і межи собою различними нарічіями, но одним і тимже солодким славянським язиком бесідовали і чувства свої по братськи поділяли Розмови сталися при такій щирій сердечности що раз живійші, наконець при многолітствіях розлялися цілим медовим потоком прекрасних пісень народних славянських. Попри многі сербськії, хорватськії і чеськії красувалась наша думка, шумка і чабарашка так доймаво, що всіх до восторга увеселила. Уважний іспитатель міг прикмітити сродства межи напівами (мелодіями) пісень славянських.

Чудно нам було, як сербськії пісні сходні з нашими простотою своєю, чеськії природною легкостю, но того ніжного глубокого чувства наскрізь проймаючого, як в наших думках провіває, жадні не досягли, так що всі вообще славяне нашим напівом преімущество единогласно признали. — Аж тут станеш русине цінити прекрасні мелодії своїх народних пісень і гордитися ними“. (Зоря Гал. 1849, ч. 81).

[4]) „Зоря Гал.“ 1849, ч. 88, з 22. X. 1849 р.

всей Европі знаний учений славіста, як єго найсердечнійше татунем славян зовем — др. Шафарик".

Я нароком спинився над деякими може надто епізодичними моментами, а зробив це тому, щоби, по змозі, найвірніше змалювати настрої комісії, де вперше серед поважного зібрання всіх австрійських слов'ян довелося русинам звести бій в обороні своєї народньої назви. Відповідь була їх побідою. Чи ціла справа була на секційних засіданнях, невідомо. Та певно була вона на спільних засіданнях 19, 22 і 24 жовтня. Редакція і аргументація є ділом самого Шафарика, чого доказом і стиль і спільні місця відповіди та наукових праць Шафарика. Це стверджують і осьякі слова в листі[1]) з 17. XI. 1849 Івана Головацького до брата Петра: „Редактор Сартіні писал до міністерії, як слова Ruthene, ruthenisch перевести на польське? Прийшов, як Ярослав пише, сей вопрос аж перед славянськую комісію, но Шафарик відрізав: Rusin, ruski — по сему бить і баста". Згадка про Месцішевського і підчеркнення того, що назва „ruteński" ображує русинів, яко моменти чисто локальні, найшлися в відповіді під впливом руських учасників, головно Як. Головацького.

Думаю, що таке рішення комісії вплинуло і на характер її закінчення, про що писано:[2]) „На обще желаніє членів словенської комісії собралися всі єще раз на прощальную вечерницю дня 29. XI. т. р. При тій дружеській забаві співало чотирох словенців прекрасно виученими голосами так народнії свої яко й утвори своїх поетів. — Але і русини не далися в тім ділі випередити. Високопочтенний наш др. Литвинович, парох руський при церкві св. Варвари привів своїх співаків, т. є. учеників тутейшої гімназії і університета, котрих епископ перемиський для співу церковного тут удержує... котрі добраними голосами наші прекрасні співанки з общим удоволеніем славян, — при тоастах за наш по тілько літах угнетенія відрождающийся нарід руський виспівували. Особливо подобалася пісня тут прилучена[3]) по содержанію своєму, яко і для красного напіву, так що на обще желаннє двакроть повтаряна була. Она єсть утвором нашого ревнительного русина дра Литвиновича умисне уложена для руських молодців"...

---

[1]) К. Студинський, Кореспонденція, op. cit., ст. 405.

[2]) „Зоря Гал." 1849, ч. 98.

[3]) Наголовок пісні: „Руський молодець", яка починається словами: „Я щасний — руську матір маю | І ревний Русин мой отець; | Я тим над все ся величаю, | Щом щироруський молодець"...

ДОДАТКИ[1]).

Ч. 1.

Archiv des Ministeriums des Innern und der Justiz aus Zl. 7770/M. I. ex 1849.

Hohes k. k. Landes Präsidium!

Es ist dem Redakteur der Lemberger Zeitung, während dem der Gefertigte mit Urlaub in Wien abwesend war, ein ämtlicher Artikel über die „ruthenischen Bergschützen“ zugekommen, gegen dessen Übersetzung in die polnische Sprache die Zorya halicka Nr. 78 eine Verwahrung einlegt, indem sie den Namen „ruthenische Schützen“, durch „ruskie Strzelce“ und nicht durch rutensky Strzelce übersetzt wissen will. Um allen daraus möglich entspringenden Unannehmlichkeiten vorzubeugen und zugleich den Übersetzer zu rechtfertigen, möge Ein hohes Landes Präsidium folgende Bemerkungen gnädigst berücksichtigen wollen.

Der Uibersetzer erklärte, er habe den Nahmen „rutenski“ darum gewählt, weil er dadurch die geschichtliche Bedeutung des Nahmens, und die politische Ansicht richtiger und treuer auszudrücken glaubte. Es wurde nähmlich bis jetzt der Ausdruck „ruski“ (gebildet von Ruś) bei allen jenen Gegenständen gebraucht, welche die Eigenthümlichkeit aller reussischen (Ruś) Provinzen, als: Biala Ruś, Czarna Ruś, Czerwona Ruś, Ruś Ukrainska, Ruś Kozacka betrafen, und die den Einwohnern aller dieser Provinzen innsgesamt eigen waren, wie etwa Sprache, Bekenntniss, Sitte, und es wurde gesagt: język ruski, wyznanie ruskie, obyczaj ruski. Betraf aber der Gegenstand insbesondere nur eine Provinz von Reussen, so bildete der polnische Idiom das Epitethon von dem Nahmen der Bevölkerung jener Provinz, oder von der Provinz selbst, und sagte z. B. hordy ukrainski, asawuła kozacki, puscza bialoruska, czerń podolska.

Wenn demnach der spezielle, bloss von den galizischen Ruthenen geltende Ausdruck: „Ruthenische Schützen“ im Bewusstsein geschichtlicher Antezedentien und im Geist der polnischen Sprache folgerecht übersetzt werden sollte, müsste er entweder durch: Czerwono-ruskie strzelcy, oder galicyjskie strzelcy, oder

[1]) За скопіювання отих цікавих матеріялів, які згоріли 15. VII. 1927 р., щиро дякую т. Романові Роздольському.

speziell vom polnischen Rusin, durch rusinskie, oder auch vom latheinischen Ruthenus, durch rutenskie Strzelce gegeben werden.

Der Uibersetzer wählte, durch manche Nebenrücksichten bewogen, den letzteren, und glaubte das Epitheton „ruski“ vorzüglich noch darum übergehen zu müssen, weil er dadurch einen Einspruch Seiten der k. russischen Regierung zu veranlassen, und eine strenge Censur-Rüge gegen die dahin gelangende Gazeta lwowska hervorzurufen befürchtete, indem die k. russische Regierung eben so scharf die Bedeutung des Ausdruckes Ruś-Ruski fasst, als sie ihn von dem Ausdruck Rosya und Rosyjski genau unterscheidet. Schon das Manifest Sr. Majestät des Kaisers Nicolaus im offiziellen Blatte: Tygodnik Petersburgski vom 14. März v. s. abgedruckt in der gazeta lwowska Nr. 42 v. J. stellt die Bedeutung von Ruś und Rosya, von Ruski und Rosyjski ausser Zweifel, und beweist, wornach sich dort der Sprachgebrauch und die Ansicht der Regierung richtet. Da wo der Kaiser speziell, seine eigene absolute Grossmacht von Russland direkt gebraucht er den Ausdruck Rosya, und sagt: Zuchwałość ich grozi Naszej Nam od Boga poufanej R o s y i; hingegen da wo der Monarch das Gesammte aller Reussen und deren Lande als Gegensatz zu seiner eigenen speziellen Grossmacht auszudrücken wünscht, da wendet das offizielle Blatt den Ausdruck Ruś, und das Epitheton ruski an, und sagt: Jesteśmy gotowi, w nierozerwanym sojuzu ze swiętą naszą R u s i ą bronić czci imienia r u s k i e g o — Dem zu Folge würde der Ausdruck strzelcy r u s k i e etwas aussagen, was von sämmtlichen, dem russischen Kaiserreiche angehörigen Schützen verstanden und auf selbe angewendet werden müsste.

Und dass die Ruthenen alle diese Spezial-Gründe eben so gut wie die Polen selbst fühlen, beweist, dass sie ihr ämtliches ruthenisches Blatt, laut ihres eigenen Programms nicht geradezu „Ruskij Wistnyk“, sondern H a l y c z o-ruskij Wistnyk benannt haben.

Indem der Gefertigte diese Aeusserung des Uibersetzers Einem hohen Landes-Präsidio zur Kenntniss bringt, ersucht er Hochdasselbe möge ihm gnädigst andeuten lassen, wie er den Nahmen „Ruthene“ in ähnlichen Sonderfällen übersetzen lassen soll, ob durch Czerwono-Rusin, oder durch Halicko-Rusin, oder mit der Endsylbe *ak*, Rusniak und Rusak gleich den Uibrigen im Polnischen gebrauchten Volksnahmen, als: Polak, Litwak, Prusak, Austryak, Bosniak, Kozak, zumahl da man in den Geschichtsbüchern liest: Rusacy, (Rusaki) węgierscy. Zugleich, da das Epitheton, „ruski“ nach den obigen sprach — und geschichtlichen Gründen, so wie auch aus interna-

tionalen Rücksichten nicht annehmbar ist, möge ein hohes Landes-Präsidium gnädigst zu bestimmen geruhen, wie nun das Eigenschaftswort „ruthenisch“ ins Polnische zu übersetzen sey, ob gesagt werden soll: czerwono-ruski, oder halicko-ruski, oder rusniacki, oder nach dem polnischen rusin-rusinski.

Es dürfte die Entscheidung dieser philologischen Anfrage Einem hohen Landes-Präsidium um so weniger beschwerlich fallen, als die jetzt in Wien, zur Feststellung der slavischen Terminologie versammelten Philologen und Gelehrten, füglich dem Wunsche Hochdesselben entsprechen, und das Schicklichste bestimmen könnten.

Lemberg, den 3. Oktober 1849.

Matheus v. Sartini
Hptredakteur der gal. prov. Zeitung.

Ч. 2.

Ministerium des Innern (Präsidium)
Zl. 7573/M. I. aus 1849.

Bericht des Landespräsidiums in Lemberg
Zl. 12214 vom 8. Oktober 1849.

Hohes k. k. Ministerium des Innern!

Die in Lemberg erscheinende ruthenische Zeitschrift „Zorya halycka“ hat gegen den in der Lemberger polnischen Zeitung gebrauchten Ausdruck „rutenski“ für „ruthenisch“ Einsprache gemacht, und die Uibersetzung dieses Wortes mit „ruski“ als richtiger bezeichnet. Der Hauptredakteur der galizischen Provinzialzeitungen v. Sartini hat sich hierdurch veranlasst gefunden, um eine offizielle Bestimmung des Wortes „Ruthene“ „Ruthenisch“ in der polnischen Sprache zu bitten.

Da es sich hier weniger um die philologische Richtigkeit als vielmehr um die politische Deutung, die diesem Ausdrucke unterlegt werden könnte handelt, erlaube ich mir, den von dem gedachten Redakteur verfassten Aufsatz über die Feststellung dieses Ausdruckes, von philologischer und historischer Seite beleuchtet, mit der Bitte vorzulegen, hierüber die in Wien zur Feststellung der slavischen Terminologie versammelten Philologen befragen zu wollen.

Lemberg, am 8. Oktober 1849.

Goluchowski.

Ч. 3.

Archiv des Ministeriums des Innern und der Justiz zu Zahl 7573/M. I. aus 1849.

Note des Ministeriums des Innern an das Comité zur Feststellung einer slavischen Terminologie für die Gesetzgebung.

Die in Lemberg erscheinende ruthenische Zeitschrift „Zorya halycka" hat gegen den in der Lemberger polnischen Zeitung gebrauchten Ausdruck „rutenski" für „ruthenisch" Einsprache gemacht und die Uibersetzung dieses Wortes mit „ruski" als richtiger bezeichnet.

Der Redakteur der Lemberger Zeitung, Sartini, hat aus diesem Anlasse bey dem galizischen Landespräsidium den angebogenen ./. Aufsatz überreicht, worin er die Uebersetzung der Worte: „Ruthene" und „Ruthenisch" in die polnische Sprache von philologischer und historischer Seite beleuchtet und um die offizielle Bestimmung der zu deren Bezeichnung in der polnischen Sprache zu wählenden Ausdrücke bittet.

Ueber den Wunsch des galizischen Landeschefs habe ich die Ehre den erwähnten Aufsatz dem Comité zur Feststellung einer slavischen Terminologie für die Gesetzgebung zur gefälligen Würdigung mitzutheilen und um die Wohlmeinung zu ersuchen, welche polnische Ausdrücke am sprachrichtigsten die Worte „Ruthene" und „ruthenisch" bezeichnen dürfen.

Wien, den 18. Oktober 1849.

Ч. 4.

Archiv des Ministeriums des Innern und der Justiz.
Präsidium des Ministeriums des Innern.
Zl. 7770/M. I. aus 1849.

Bericht des Comités zur Festellung einer slavischen Terminologie für die Gesetzgebung vom 24. October 1849 an das Ministerium des Innern.

Hohes k. k. Ministerium des Innern!

In Befolgung des hohen Ministerial-Erlasses vom 18. Oktober l. J. Z. 7573 beeilt sich das Comité zur Feststellung einer slavischen Terminologie für die Gesetzgebung sein unmassgebliches Gutachten über die Frage, welche polnischen Ausdrücke am sprachrichtigsten die Worte „Ruthene" und „ruthenisch" bezeich-

nen dürften? nach sorgfältiger Würdigung des Gegenstandes in den Berathungen vom 19, 22 und 24 d. M. in Folgendem ehrfurchtsvoll vorzulegen.

Da die Frage von einem doppelten Standpunkte aus gefasst und beurteilt werden kann, einem historischen, den bisherigen Gebrauch, und einem praktischen, das Bedürfnis der Gegenwart und der Zukunft berücksichtigenden, und da der Hauptredacteur der Galizischen Pr. Zeitung, Hr. von Sartini, selbst auf die Unterscheidung dieses doppelten Standpunktes ein bedeutendes Gewicht zu legen scheint, so hat das Comité den Gegenstand in diesen beiden Beziehungen erörtert und erwogen.

Was den historischen Standpunkt anbelangt, so hat das Comité es als eine erwiesene und gegen jeden Zweifel durch augenscheinliche Belege erweisliche Thatsache anerkannt, dass der Volksname „Russine“ von der Zeit seiner ersten Bekanntwerdung in der Geschichte bis auf die Gegenwart herab sowohl bei den Russinen selbst, als auch bei ihren Stammbrüdern, den Polen, in ihren angeborenen Mundarten nie anders gelautet habe als „Rusin“ („Russin“), das davon gebildete Adjectiv „ruski“, das Land aber „Rus“ und dass der Ausdruck „Ruthen, ruthenski“ im Polnischen eine Neuerung sei, welche, so viel dem Comité bekannt ist, in einer neulichen Schrift des Hrn. Mesciszewski und nun in der vom Hrn. von Sartini redigirten galizischen Zeitung vorkommt. Es ist aber der Ausdruck Ruthenus, und dies ist die zweite Thatsache, welche das Comité als erwiesen und erweislich annimmt, ein ursprünglich bei Caesar, Strabo, Plinius und Ptolemaeus, von einer gallischen, in der Gallia Aquitania sesshaften Völkerschaft vorkommender Ausdruck, welcher erst im Mittelalter von den lateinisch schreibenden Chronisten, aus Scheu vor barbarisch klingenden Namen und aus Sucht, alles in klassische Formen und Ausdrücke zu kleiden (so wurden damals und aus demselben Grunde die Dänen Danai, die Serben Triballi, die Polen Parthi, die Ungarn Pannonii u. s. w. genannt), willkührlich und irrthümlich auf die Russinen, zuweilen sogar auf die Gross-Russen, übertragen wurde, und seitdem zwar ein stehender Ausdruck vorzüglich in dem römischen Curial-Styl geblieben, aber nie in die slavische Sprache selbst eingedrungen ist. Da nun dem Postulate einer vernünftigen Kritik gemäss die angestammten und eingebürgerten, durch den Gebrauch von Jahrhunderten geheiligten Volksnamen in ihrer reinen, echten, heimatlichen Form der in fremden Sprachen gebräuchlichen, oft willkührlich entstellten, oft nur irrthümlich eingeführten, zum Correctiv

dienen müssen, und nicht umgekehrt jene nach diesen umgemodelt werden dürfen, so kann das Comité das Unterfangen des Hrn. von Sartini vom historischen Standpunkte aus durchaus nicht billigen, und muss vielmehr wünschen, dass auch in der deutschen Sprache die fremde und verdorbene Form „Ruthene" bald der einheimischen und echten „Russine" Platz machen möge, wie dies bei den Namen „Serbe" statt des früher gebrauchten und fälschlich auf servus bezogenen „Servier" oder „Servianer", „Osmane" statt „Ottomane" u. s. w. bereits wirklich geschehen ist.

Was den praktischen Gesichtspunkt anbelangt, so scheint der Hr. Hauptredacteur von Sartini einen Nachtheil von dem Gebrauche der bisherigen Adjectivalform „ruski" deshalb zu befürchten, weil diese Form auch jenseits der Grenzen des österreichischen Staates im russischen Kaiserthume gebräuchlich ist, und weil sie, wie er vorgibt, es unentschieden lässt, welches Volk unter „ruski" eigentlich gemeint sei, ob das diesseitige russinische oder das jenseitige russische? Allein auch dieser Grund ist nicht stichhältig, und die Besorgnisse des Hr. Hauptredacteurs von Sartini übertrieben und unzeitig. Den erstens werden nicht nur in der russischen Kanzleisprache, wie der Hr. Hauptredacteur von Sartini selbst zugibt, sondern auch in der polnischen und russischen Mundart, wie ihm ebenfalls bekannt sein muss, die Bewohner Russlands russischen Stammes allgemein mit den Worten Rossijanin, rossijski, Rossia bezeichnet, welche Ausdrüche sich durch ihre Form von jenen von den Russinen in Galizien gebrauchten Rusia, ruski, Rus specifisch und hinreichend unterscheiden. Zweitens, wenn es auch wahr ist, was niemand in Abrede stellt, dass sich die Kleinrussen in den an Oesterreich zunächst angränzenden Gubernien ebenfalls Rusini und ihre Sprache ruskij-jazyk nennen, so ist ein Missverständniss dennoch deshalb nicht zu befürchten, weil das Adjectiv ruski in der wirklichen Sprache nie für sich allein, sondern immer in Verbindung mit andern Wörtern steht, aus deren Zusammenhänge dann die bezügliche Bedeutung allemal bestimmt und unzweideutig hervorgeht, und weil, wo es durchaus auf eine scharfe Bezeichnung ankommt, die auch bis jetzt üblichen geographischen Zusätze halicko-ruski d. i. gallizisch-russinisch, und wegiersko-ruski, d. i. ungarisch-russinisch vollkommen ausreichen. Wollte man den Grundsatz, oder richtiger die politische Grille des Hr. Hauptredacteurs consequent durchführen, dann müsste auch den Polen in Gallizien, den Serben

in Slavonien und Südungarn, den Deutschen in den Ostseeprovinzen und im Elsass u. s. w. gewehrt werden, sich Polen, Serben und Deutsche zu nennen, weil ja das Königreich Polen und das Fürstenthum Serbien ausserhalb Oesterreichs, das deutsche Reich aber ausserhalb Russlands und Frankreich liegen. So arg wird wohl niemand, selbst Hr. von Sartini nicht, den Begriff von Nationalität, die auf der Gemeinschaft der Sprache beruht und als Naturprodukt (natio natura) der Bildung von Staaten vorausgeht, so wenig als die der Religion, mit der Idee des Staates, der von ganz andern Kräften gebildet und getragen wird, verwechseln wollen.

In Betracht dieser Gründe und in Erwägung, dass der angestammte ererbte Name in seiner echten unverfälschten Form, das theuerste Vermächtniss und Eigenthum einer jeden Nation ist, welche noch nicht alle Lebensenergie verloren hat, kann das Comité nicht umhin, seine unmassgebliche Wohlmeinung dahin auszusprechen, dass es die Neuerung des Hr. Hauptredacteurs von Sartini weder in der Geschichte noch in dem praktiscken Bedürfnisse begründet, sondern vielmehr nur dazu geeignet findet, das Nationalgefühl der Russinen zu verletzten und somit zwischen den zwei Brüderstämmen Unfrieden und Zwietracht statt Liebe und Eintracht, zu verbreiten.

Das Comité zur Feststellung einer slavischen Terminologie
für die Gesetzgebung.

Wien, den 24. October 1849.

Dr. Paul Jos. Safarik
Präses der terminologischen Commission.

Ч. 5.

Archiv des Ministeriums des Innern und der Justiz
aus Zl. 7770/M. I. ex 1849.

Note des Ministeriums des Innern an Goluchowski.

Ueber den Wunsch E. E. habe ich den mit dem Berichte vom 7. Okt. Zl. 12214 vorgelegten Aufsatz des Redakteurs der Lemberger Zeitung von Sartini hinsichtlich der Uebersetzung der Worte: „Ruthene“ und „ruthenisch“ in die polnische Sprache an das Comité zur Feststellung einer slavischen Terminologie für die Gesetzgebung geleitet und die Frage, welche polnischen Ausdrücke am sprachrichtigsten diese beyden Worte bezeichnen dürften, der Entscheidung des genannten Comités unterzogen.

In dem in Abschrift angebogenen Gutachten erklärt das Co-

mité, die Anführungen des Redakteurs Sartini widerlegend, dass sowohl vom historischen als vom praktischen Standpunkte ausgehend, zur Bezeichnung der Worte „Ruthene“ und „ruthenisch“ in polnischer Sprache am richtigsten die Ausdrücke: „Rusin“ und „ruski“ oder statt dieser letzteren zum Unterschiede der galizischen von den Ruthenen anderer Länder der Ausdruck „halicko-ruski“ zu wählen wäre, woraus erhellt, dass die Einsprache der ruthenischen Zeitschrift Zorya halycka gegen den in der Lemberger Zeitung gebrauchten Ausdruck „rutenski“ für „ruthenisch“ nicht grundlos ist.

Ich ersuche demnach E. E. die Einleitung gefälligst treffen zu wollen, dass nach dem Antrage des Comités die Ausdrücke rusin und halicko-ruski in allen ämtlichen Ausfertigungen und in dem Lemberger Prov. Blatte gebraucht werden.

Wien, den 28. Oktober 1849.

Seeley.

Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною
в рр. 1862 — 1866.

Написав *Кирило Студинський.*

З нагоди смерти Ол. Кониського (ур. 6. (18) VIII. 1836 р. ум. 29. XI. (12. XII.) 1900 р.) помістив акад. Грушевський коротку, одначе багату змістом статтю у 39. томі „Записок“ Наук. Тов. ім. Шевченка п. н. „Пам'яти Олександра Кониського“ в якій висловив поміж іншим отці думки:

„Спеціяльно важне значіння мали відносини Кониського до Галичини — для розвою національної ідеї і в Галичині й на Україні. Що до довгости, тяглости й інтензивности його участи в галицькім життю з Кониським можна на рівні поставити тільки Драгоманова, хоч розуміється, впливи його діяльности далеко не були так глубокі й сильні, як Драгоманова. За те для нав'язання спільности між сими двома частинами України-Руси, розтятими кордоном, його діяльність була найбільша; а на зміцнення українського руху в Росії — це мало превелике значіння. В Галичині 60—80 років його діяльність мала також важне значіння; я сказав уже, що тоді це був чи не найвизначніший галицький письменник. В тодішній, бідній числом народовецькій громаді Галичини його діяльність і моральний вплив „України“, що несла вона з собою, були дуже значні; при тім в сім часі, 60—80 рр. це був для що й-но пробудженої й повної рутенства Галичини провідник, котрого голос вів її наперед, до поступу, ширших перспектив“. (стр. 11).

Інший дослідник, Ів. Франко, в незвичайно симпатичній книжочці „Про житє і діяльність Олександра Кониського“ вид. 1909 р. заходом Товариства „Просвіта“ у Львові, згадав про його перші зв'язки з галицьким громадянством в р. 1862, отцими словами:

„В Галичині була тоді одинока політична і літературна часопись „Слово“, видавана Богданом Дідицьким від 1861 р. Те

„Слово“ в перших роках не було ще таке москвофільське, як зробилося пізніше. Хоча сама редакція вже з самого початку намагалася калічити нашу мову то на церковний, то на московський лад, то все таки вона містила праці й дописи на чистонародній руській мові і навіть фонетикою. От сюди то від 1862 р. почав дописувати з Полтави Кониський. Він містив у „Слові“ дописи про життя українського народа, про знесення кріпацтва і про російські пор'ядки, а обік того також гарні поезії. Все те робило в Галичині немале враження, бо було тут новиною; до самого 1860 р. Галичина, а особливо галицька Русь, жила під ур'ядовим обухом і ніяке свобідніше слово ані свобідніша думка не могли доходити сюди. Досить сказати, що навіть твори Шевченка, друковані в Росії ше 1840 р., у нас не були звісні до самого 1859 р. Дописи Кониського, друковані в „Слові“, були першою спробою Українця безпосередно заговорити до Галичан і показати їм російські пор'ядки. І в своїх віршах висловлював Кониський думки хоч не нові, але дуже відповідні до потреб хвилі. З них віє смілий, радісний настрій автора і всіх тогочасних Українців, що надіялись при свобіднішім розвою Росії здобути працею та просвітою відповідне місце й для свого українського народа. Та, на жаль, на ті надії аж надто швидко вдарило лютим морозом“. (стр. 8—9).

Про значіння Кониського для єднання Галичини з Україною висловився акад. Серг. Єфремов у статті: „Олександер Кониській“, що заслання Кониського з поч. 1863 р. у північні сторони, Вологду і Тотьму, „не прохолодило Кониського, — навпаки, тільки більшого йому додало гарту і завзяття до праці коло тієї справи, до якої пристав за молодих літ. Він почав шукати нової арени для публичної діяльности й знайшов її за кордоном, у Галичині. Власне з Кониського може й треба починати історію тісного єднання двох кордонами порізнених частин української землі, бо коли зв'язки бували й до його, то тільки спорадичні й поміж поодинокими людьми, — Кониський же зробив ці зв'язки постійниии й систематичними, а через те й міцними. Він на довгі літа мало не всю свою роботу переносить до Галичини, так що там ім'я його далеко більш відоме було й популярне, ніж на Україні, хоч увесь час він жив і працював тут. Кониський, як ніхто в 60-тих роках розумів вагу Галичини для відродження цілої України, як того резервуара, в якому повинні збіратися й до кращих часів переховуватись культуні вартості на користь цілого. Він вірив і надіявся, що кордони не вік ви-

Василь Симиренко

сокою стіною стоятимуть, і тоді ті спільними силами надбані запаси стануть у пригоді усьому українському народові. Починаючи з 1862 а особливо 1866 р. (має бути: 1865 р.), коли Кониський у перше сам одвідав був Галичину, його ім'я стріваємо там усюди, де тільки можна й треба було виявити якесь активне співробітництво. Без його участи не обходилась ні одна літературна справа, а вже року 1873 з його ініціятиви засновується Т-во імени Шевченка у Львові, року 1892 знову-ж його ініціятивою та заходами, перетворюється воно на наукове. Досить тільки пригадати собі, яку величезну вагу мала в нашому культурному житті ця інституція, щоб по заслузі оцінити ту світлу думку, на яку так щасливо натрапив був Кониський. Вже це одно давало-б йому право на вічну серед нащадків пам'ять"[1]).

Найменче сказав про вагу Кониського для єднання України з Галичиною відомий історик українського письменства Омелян Огоновський[2]). Мине ще, без сумніву, не один десяток літ, заки визбирається і розглянеться широке листування Кониського з Галичанами, заки відкриється його без'іменні, або анонімні статті політичнього та іншого змісту і що й-но тоді буде спромога, оцінити і поставити в належньому світлі усі його заходи і працю на галицькому терені, з яким він від 1862 р. по кінець життя був з'вязаний тисячними нитками. А поки це станеться, я хочу своєю статтією виповнити одну прогалину і дати огляд зв'язків Ол. Кониського з Галичиною в рр. 1862—6. Коли моя стаття не вичерпає теми, то виною тут недостача матеріялу, головно листування Кониського з того часу з виднішими Галичанами, яке може подалоби нам не одну інтересну вістку а тим самим ясніше схарактеризувалаби час, обставини, або й саму особу українського письменника і його симпатії для галицької землі.

I.

Можлива річ, що Богдан Дідицький, редактор „Слова", який читав твори Кониського в петербурській „Основі", зацікавився українським письменником і добув його адресу від Куліша, почім звернувся до нього з проханням о співробітництво в „Слові".

Принайменче в першому свойому дописі з Полтави, дато-

---

[1]) Гляди: Олекс. Кониський „Вибрані твори" Кн. I. Т-во „Час" Київ 1927 р. стр. XXVIII.

[2]) Ом. Огоновський: „Іст. лит. руської" Т. III (1) стр. 409—510.

ваному 6 (18) квітня 1862 року, писав Кониський Богданові Дідицькому:

„Запрошуєте писати до Вашого „Слова“, — не знаю, чи з'умію? Не гнівіться, — коли чого не вподобаєте; що найдете нужним, друкуйте, а що не годити меться, швирніть у піч!“

„Не знаю, чи наші братя Галичане гаразд знають Полтаву, чи ні? Певне, що більша половина Галичан мало, або й зовсім, не знають про Полтаву, так само, як і ми про Львів. Так і начнемо описувати усе по пор'ядку“.

Кониський оповідає, що Полтава лежить біля річки Ворскли. Під Полтавою 27 юня 1709 р. цар Петро розбив Шведів. На цю пам'ятку поставлено у Полтаві аж два пам'ятники, один против кадетського корпуса, другий менчий біля маленької церкви Спаса на тому місці, де Петро оддихав. „Та не одну побіду над Шведами нагадують отці пам'ятники: глянеш на їх, так здаєтся і читаєш, що під ними похована наша воля і доля...“

Усіх мешканців живе в Полтаві 27 тисяч. „Найбільша часть Українців. — а то єсть і Москалі і Ляхи і Німці і Жиди“. Останніх автор недолюблює за їх відношення до простого люду та за те, що у них „уся поліція на откупі“, а через те „наш брат хоч і не йди жаловаться“ на них, бо „суда не найде“. Та завинило у всьому головне начальство в Полтаві: „Да таки кажучи правду, плохий дуже у нас губернатор; сам нічого не робить, здався на помощників, поліцію так розпустив, що, що хоче, те й робить; людей б'є, знущається, нікого не вважа; попробуєш піти до губернатора, — ще й губернатор вилає: поліція завжді права... Ну, да про неї буде ще річ у другий раз!“

Відрадніші вістки подав Кониський у тому самому дописі про шкільництво:

„Єсть у Полтаві для панських дітей усякі школи, а для простого народу стала громада заводити школи тілько в 1860 р. Перша недільна школа заведена у нас 24 квітня 1860 р. Чого не говорено про неї! Особливо пани дуже нарікали: казали, що се видумка (по панськи: утопія), що народ не хоче учиться і дітей своїх не пускатиме у школи... да всего й не переговориш. А пройшло два годи — і вийшло, що пани брехи! Тепер у Полтаві три хлоп'ячих а дві дівочих недільних школ. Учать у їх безплатно по празникам і неділям. А 26. марта заведена щоденна безплатна школа для хлопців, котрих що-дня приходить у ве-

чері учиться 78 душ. — Народ, особливо вибившись з крепацтва, на грамоту, наче голодний на хліб. Да що он! одною грамотою не вдовольнеш народа. З грамоти він виучиться тілько читать, да писать, а треба єго виучити жизні, так, як вона есть..."

Тому то захотіли „народолюбці" в Полтаві давати спектаклі по дешевим цінам з тим, щоби прибуток йшов на школи. „Наняли театр, виучили комедію, приготовили усе, як слід, тілько грать, тай годі! Народ, почувши, про сі спектаклі, радів; та ба! не довелось грать! Пішли до губернатора А. П. Волкова прохать, щоби дозволив напечатать оповістку, так де вам! таке загнув, що й казати сором! „Народу, каже, ще рано спектаклі!" та й не дозволив грать; тілько даром пропали праця й гроші... От-так у нас усе! Кажем вам, що губернатор наш тілько й придатен на те, щоб попсовать добре діло. Воно й не диво! Зо столиці чиновники далеко гірше наших: служить він у столиці, — боїться старших; а приїде сюда, — нікого знать не хоче, живе паном, витребенькує, да коверзує а добра з його, як з того козла. Ні от кого так не натерпівся і не терпить наш народ, (як сельський, так і городський) як от чиновників, начинаючи з квартального, або станового і далі".

„Спасибіг-Богові, послі знесення крепацтва, стали заводиться у нас хоч трохи кращії чиновники — мировії посередники. Про їх і про крепацтво буду писати, коли вподобаєте мою річ, у другому листі, а тепер до побачення Θ. Верниволя[1]).

Не менче інтересний другий допис Коницького, писаний в Полтаві дня 11 (23) травня, до якого редакція „Слова" подала ось яке помічення: „Не спускаючи із ока завітную ціль нашу: з состоянєм духовим і матеріяльним всеї Малої Руси близше познакомлятися, ораз же к розвитію полнійшої ідеї про Малую Русь по можности причинятися, ми охотно поміщасмо в „Слові" дописи так із Холма, як і з Полтави і Києва, где — на радость нашу най то буде сказано — найшли ми кількох весьма даровитих кореспондентів, котори в сю пору частійше стали до нас отзиватися".

Темою другого допису Кониського було знесення кріпацтва наслідком царського маніфесту з дня 19. лютого 1861 року.

---

[1]) Слово 1862, ч. 32.

Отсим маніфестом „знесено з нашої славної України — народню пляму гіркого крепацтва (підданчої неволі)“. Щоби зрозуміти вагу цеї події, автор оповідає, як крепацтво „стало рости, розростаться, виросло і окріпло“ за царицю Катерину II. Крестяне не мали за собою ніяких людських прав; їх виводили на базар і продавали, як худобу. — Зходилися купець і продавець, з'єднались у ціні на хлопця, або на дівчину, робили на їх купчу кріпость і одірвавши од сем'ї, наче гіллю от дерева, завозили на тисячі верств, не дивлячись ні на батьківські, ні на матерні сльози, крики і тяжке сумованнє за дитиною“. Ввела кріпацтво цариця Катерина грамотою з дня 21. квітня 1785 р. якою відняла від крестян не тільки усі людські права, але й навіть надію „визволитися коли-небудь з крепацтва“. Новим указом цариці з дня 7. жовтня 1792 р. „крепаків перестали вже звать і людьми, а просто прилічили до недвижимого панського добра“, згідно із словами указу: „крестьяне заключаются и должны заключаться в числе именья — на которое и купчіе совершаются, так как и прочее недвижимое именіе“. Таким способом стали крестяне „власною панською худобою, та й ще безголосною“. Не можна було їм жалуватись, бо за це „били кнутом і посилали на вічну каторгу на Сибір“. За цариці Катерини не видано ані одного закона, котрий би захищав крестян від панської самоволі. Закон дозволяв панам робити з крепаками, що хотіли, „тілько й не можно було, що торговать людьми у рекрутських наборах, да продавать під молоток“. Наслідник Катерини Павло І. видав 29. січня 1797 р. послідний маніфест про закріпощення людий, одначе 5. квітня 1797 р. повелів цар „не завдавать крестянам робот по празникам; да і в будні, щоб тілько три дні крестяне робили панам“, а указом з дня 16. жовтня „запретив продавать крестян в Україні для землі, а з тих пор стали вже дивиться на крестян, як на людей“. Цар Олександер І. видав закон, „щоб ставити опеки над панами, котрі будуть дуже вельми знущаться з крестян“.

Кріпацтво було „великим нашим недугом, великою язвою“ якої „лікарем став цар Олександер II.“.

Одначе, як писав Драгоманов, само знесення кріпацтва не принесло селянству сподіваної волі із землею. Селяне стали вільними і на них відписувано хати і частину поля, а вони за те могли, по згоді з паном, одробляти панщиною по закону (по „Положенню“), чи платити чинш, чи пристати на „викуп“. Як приставали на викуп, — то державний скарб платив панові біле-

тами, — а селяне мусіли сплачувати ті білети в скарб, протягом сорок дев'ять років. Нові пор'ядки мали бути заведені у два роки, а поки що все мусіло зоставатись по старому. Селяне скрізь не розуміли „Положення", — а часто, то його в селі ніхто не читав. Вони не хотіли вірити, щоб була їм дана сама воля без поля, без лісу. Таку волю селяне вважали за „ненастоящу" і ждали „слушного часу", коли буде об'явлена „настояща" воля. Цю-ж волю, що їм об'явлено, селяне вважали за панську видумку і через те „настоящої" волі ждали од царя... Селяне не вірили нікому із письменних людей, — звичайно панів, — ані царському начальству, ані війську. Колиж цар Алексаидер II. що переїздив через Полтавщину, заповідав селянським старшинам, що ніякої „нової" волі їм не дасть, селяне таки не тратили надії [1]).

Як тільки вийшов царський указ, щоби ввести уставну грамоту, це-б то плату за землю, яку визначили пани, а селяне цих грамот не приймали, почалася воєнна екзекуція. Січено селян різками від Глухова до Збруча, від Припети аж по Чорне море і по цілій Україні не чути було нічого більше, як свист різок та похорони убитих на смерть царським військом селян. Коли нарід не схилився перед різками, ані мучеництвом, пішли загрози заслання на Сибір і це помогло. Селянство приймало уставні грамоти [2]).

Хоча Кониський вважав царя лікарем „великого нашого недугу, великої язви" і думав, що його ім'я буде записане золотими буквами, за те, що зніс кріпацтво, то всеж таки й він добачав, що пани легковажать царський указ та що по Україні пішло замість волі катування селян, будьто би в наслідок бунтів селян [3]), які не приймали уставних грамот і на них ремствували, домагаючись із волею землі і лісу, а враз із тим не хотіли більше працювати на панській, не своїй землі.

---

[1]) Драгоманов: Нові українські пісні про громадські справи (1764—1880) Женева 1881. стр. 66—7.

[2]) Мета, Львів 1863. Ч. 2. стр. 150—1. Порівнай мою статтю: Епізоди боротьби за українство в 1863 р. в „Ювілейнім Збірник-у на пошану акад. Мих. Серг. Грушевського", Київ 1928. стр. 990—1015.

[3]) Як польська шляхта на Україні видумувала бунти, це вияснено в дописи до „Слова" 1862 р. Ч. 94—5 під наголовком: Дещо про правобочну українську шляхту и про стосунки єї до „люду", незвісний автор підписався: „Українець з правого боку Дніпра", а закінчив допис словами: „Як бачите, тутешні молоді Ляхи, се та-ж сама шляхта віковічня, тілько більше в них науки „ojca Lojoli"; яблуко од яблуні далеко не одкотиться".

Кониський приписував „Положенню“ велике значіння, бо воно, на його думку, „не тільки вернуло крестянам усі людськії права, а через їх дало і всій громаді нове життє, показало новий світ юридичний; просто сказать: показало стежку, котрою повинні всі ми іти, щоб дойти до такого суду, — який ведеться у других народів“.

Кониський радів, що через так звану, „переходну пору“ в „Положенію“ в Полтавщині „великих бунтів не було“. Декуди не хотіли крестяне працювати на панській землі єдино через те, що не зрозуміли „положенія“, бо воно писане такою мовою, якої нарід не розуміє. Міністер внутрішних справ зрозумів цю народню потребу і велів губернаторові перекласти „положеніе“ на українську мову, „да біда, що в нас не все те робиться, що старшії велять“. „Положеніе“ і досі не перекладене, а „переложить дуже не трудно! треба тілько гукнуть, охотники зараз найдуться і без всякої плати за працю переложать. Ми завірно знаємо, що п. Пильчиков, Кониський і інчії давно б це зробили, коли-б тілько їм сказано було. Так видно важко дать народу те, чого він бажає і без чого йому жити трудно“ [1]).

В третьому дописі оповідав Кониський, що для розгляду позвів крестян на панів заведено мирових посередників. На перший раз мирових посередників не вибирали пани і крестане, тільки назначив їх губернатор а потверджував сенат. Через те не завжди „попались в посередники гарні і тямущі люде“ і деякі з них „беруть по плантаторськи сторону панів“. Всеж таки можна сподіватись, що це плантаторство устане, та що минуться такі поміщики, як Дмитро Єгорович Звенигородський, що привіз до посередника Сулими крестянина Микиту Дуженка і жалувався на нього, що він не хоче топити в печі. Сулима побив за те Дуженка по щоках. Колиж Звенигородський не був вдоволений такою карою і повіз Дуженка до станового, цей висік його різками, давши 50 ударів, хоча по закону цего робити не вільно. Опісля заграбив у нього худобу і попродав на ярмарку, за те, що Дуженко, без його дозволу пішов відвідати матір. Всякі заходи повіренного (Кониського) не придалися на ніщо, а Сулима підстроїв ще Звенигородського „подать на повіренного донос, що буцім то він підбиває крестян бунтоваться“.

Отце оповідання про зловживання мирового посередника і поміщика закінчив Кониський словами: „От, бачте, які єсть

---

[1]) Слово 1862, ч. 40.

у нас пани і посередники. Серце кров'ю обливається за бідних, темних братів, як подивишся, що з ними роблять“ [1]).

В четвертому дописі з дня 24. травня 1862 р. жалувався Кониський на чиновників, яких присилано з Петрограду на те, щоби народові служили, а вони хочуть, щоби їм служив нарід. Вони силують дітей до науки на російській мові, якої дітвора не розуміє. По школах відбирають дітям українські книжки, як це сталось у Решитилівській школі, де забрали „дітям 57 граматок Куліша, привезли їх в Палату і сховали в архів“. Таке поступовання і саму науку дітей на незрозумілій мові назвав Кониський „варварством над дітськими умами“. „Сказати трудно, якеб велике народне благо зробилоб министерство, звелівши, щоб українських дітей учили грамоті не на чужому, а на їх рідному язику! Тепер Министерством Царської Худоби заправляє п. Зелений, кажуть, чоловік розумний, щоб же поставить на Вкраїні „пам'ятник нерукотворний“ [2]).

В п'ятому дописі з Полтави, писаному дня 22. юля ст. ст. 1862 р. оповів Кониський про пожари в Петрограді і Чернигові, який дня 31. травня погорів наслідком підпалу. Розкидано також картки, що буде горіти Полтава, одначе Веселкін, що хвилево заступає губернатора, з'організував поліцію і небезпека минула. Треба би обмежити також шинки і не продовжувати „откупу горільчаного“ на дальших 11 літ, який подано міністрові скарбу з численними підписами. „Серце радіє, що, під тим поганим проєктом не підписався ні один Українець. Ні, наша Україна завжді була і буде чесною. Ніколи, ніякого народнього клейма Україна сама на себе не клала і не положить!“. Закінчив Кониський свій допис жалями на зловживання євреїв, а головно кравця Бродського, що розбиває людей, а судді не розбирають 30 позвів, внесених против нього, „бо він кравець, а судовникам треба каптанці носити“ [3]).

В шостому дописі з Полтави, писаному 14. липня, доносив Кониський, що „у Петербурзі — якісь вертопрахи стали буцім то благовістити у школах, що пожежі діло хороше, стали балакати про революцію, про соціялізм; правительство і дочулось до сего, та й замуровало не тілько у Петербурзі—а всюди, і на Україні збудованні громадою недільні школи для народу“. Між тим Україна не може відповідати за те, що діється в Петро-

[1]) Слово 1862, ч. 43.
[2]) Слово 1862, ч. 45.
[3]) Слово 1862, ч. 54.

граді. Ми „для України нічого тепер більше не бажаємо, кромі права: учити наших дітей у наших школах по нашому... Ми хочемо роботи розумом, словом, а не огнем і мечем!“

В дальшій частині допису нарікав Кониський на чиновників, яких насилається на Україну, на євреїв, які „грабують і обкрадають Україну“, на панів, що „деруть кожі з народу і не повинуються законам“, на поліцію, „яка не поважає чоловіка — за те, що він чоловік і хоче, щоби кожен був у мундирі!“

На Україні була весною засуха „а тепер клята сарана покрила наші села; ні хліба, ні сіна нема. Ціни на все піднялись геть у гору, може на зиму й голод буде... великий жаль бере, як згадуєм, що їсти-муть люде, котрі вийшли з крепацтва“... За те „крестянське діло іде у нас гаразд. Грамоти вводиться, крестяне переходять на оброк і мабуть уже недалеко той час, що й слідів крепацтва не буде. Правительство і розумнії пани силкуються, щоб поробить крестян хозяїнами на землі, а дурні аж скиглять за крепацтвом“. Останні послугуються доносами, „Один чоловік став радить панам, щоб вони не били крестян. а то, каже, як станете дурно знущаться, то й правительство стане за обиженних і крестяне поробляться звірями, да ще крий Боже, і до різні доведете. Отож за сю раду, сказану дома, а не публично, один Пан Михайло Псьол зробив донос і наряжено слідствіє. Конечно вище правительство тілько порегочеться з сего слідствія, а радника ні за що тутешнії чиновники не потягають“ [1]).

Нема сумніву, що донос Псьола був звернений против Кониського. Губернатор Волков нар'ядив слідство і віддав його під догляд поліції, забороняючи виїздити з Полтави[2]).

Дуже інтересним являється новий з ряду сьомий допис

[1]) „Слово“ 1862, ч. 59.

[2]) Огоновський: „Ист. лит. рускої“ III (1) стр. 415—16. Про доноси Звенигородського і Псьола читаємо в автобіографії Кониського: „Ще з початку 1860 р. Кониський став дописувати в „Искру“, чим дуже розгнівав полтавський ур'яд. В 1861 р. на його посипались, мов з рукава, доноси; нар'яжено спершу одно слідство і велено Кониському не виїздити з Полтави. З того слідства нічого не вийшло. Тоді по доносу Звенигородського і Псьола нар'ядив губернатор Волков друге слідство і віддав Кониського „під надзір поліції“, заборонивши виїзду з Полтави. Це діло велось п'ять літ і в 1868 р. присужено Кониського на три місяці під арешт „за распространеніе между крестьянами соціяльно-революціонныхъ идей“. Варто сказати, що доносчика Звенигородського за кражу грошей заслано в Сибір по суду“. Сьвіт, Львів 1882, ч. 13 стр. 228. „Олександер Я. Кониський“.

Кониського з дня 14. серпня 1862 р., в якому він негодував на реакцію у ріжних справах та на звільнювання із служби і заслання українських, полтавських діячів. В дописі читаємо, що на Україні почалась така реакція, якої раніше не було. „Оглянувшись назад, ми самі собі не віримо, самі себе питаємо, чи справді ми живемо у 1862 р., чи у 1849? Реакція Петроградська у нас на Україні чується дуже сильно; усе повертає назад! і ті лібералі, що поробились лібералами з 19. лютого 1861 р., — перш усіх стали консерваторами, га ще якими консерваторами! Тим-то і тяжко нам жити, що ми живемо не такими людьми, якими повинні жити, а такими, якими треба начальству — відкіль вітер повіє туди ми й хилимось...“ ,

Слідно це також в Полтавській Управі по крестянським справам. Згідно з постановами крестянська Управа розбирає жалоби, внесені против мирових посередників. Колиж мировий посередник не розбирав справи протягом місяця а на него внесено за те жалобу до Управи, вона відповіла, що розглядає тільки рішення посередника, а не вмішується в його „дійствія“. Де були під той час шановані радники Управи М. Гулиша-Левкович, С. С. Висоцький і В. В. Тарновський? Раніше друкувала Управа свої рішення, а на сьому році ні, мабуть тому, щоби сховати від громади консерватизм.

Або ось новий приклад реакції: „На пам'ятнику тисячліття Росії було позволено зробити б'юсти св. Митрофана, нашого великого поета Шевченка і актьора Дмитревського, а ось недавно випечатана звістка, що сіх трех мужів велено викинути і замісь їх поставити царя Миколая і стихоплета московського Державіна... Ми раді, що на памятнику не буде нашого великого півця волі, думаючи, що історія не так подивится на цей памятиик, як дивляться наші современники. Пам'ятник одкривати-муть 8. сентября. Дехто кладе великі надії на сей день, дехто богато дечого жде од сего дня, а ми таки нічогісенько кращого не ждемо, бачивши, яке лихо куєвдится усюди, як касують самих кращих людей, як розвозять їх по всім кінцям“.

„У нас в Полтаві все тихо, смирно, а видно для того, щоб і нам не одставать од других і об нас не забувають. На сіх днях скасовано двох учителів: п. Строніна викинули зовсім із служби, а п. Щелпака випроважають на житє аж в Астрахан. За що така покута на сіх людей у Полтаві, ніхто не знає. Кажуть і здається, кажуть правду, що об сьому ділі силковався нишком тутешній губернатор; видно

йому більше нічого робить... Нехай робить, нехай касує невинних людей, скасує і його історія, та ще як скасує! Передасть ім'я його із рода в рід, із покоління в поколіннє і проізнесе над ним суд справжній, не рухомий, не підкуплений. Дарма! будемо терпіть, будемо надіяться: пережили пригодоньку, переживем тугу!..." [1])

Інтересні дописи Кониського звернули були увагу не тільки галицької, української, але також польської суспільности.

Польська преса у Львові хотіла розвідатися, хто є дописцем „Слова" з Полтави, тому й кинула „Gazeta Narodow-a" підозріння, що дописи з Київа і України, міщені у „Слові", пише „родовитись Москаль" Гогоцький, професор педагогики при університеті і що йому за те московський уряд платить 600 рублів річно. „Пізнати його можна по мішанню слів чисто-московських, чого ніякий український писатель не сділає". На цю нісенітницю „Gazet-и Narodow-ої" відповіло „Слово", що Гогоцький не є „Москаль родовитий", бо родився на Україні і веде свій чесний рід від галицько-руських людей із села „Голгочі"; що Гогоцький не писав до сьогодні в „Слові" ані одної стрічки, а якби писав, то „Слово" йому місця не відмовило-би та що Гогоцький побирає від російського уряду не 600 рублів, але поверх тисячі, одначе не як співробітник „Слова", але як професор київського університету [2])

Прочитав цю вістку в „Слові" Ол. Кониський і в осьмому дописі з Полтави з дня 1 (13) сентября писав: „Не втерпів я, щоб не розрегогатись, читаючи в 59 числі „Слова" вістку, яку кумедну штуку викинула Галиційсько-польська „Газета Народова"... Ну чи можно от таки хоч подумати нишком, не тільки напечатати, щоб один і той же чоловік разом писав і з Київа і з Полтави!? Я не знаю, хто пише до „Слова" вісти з Київа, то нехай „Газета Народова" знає, що з Полтави до „Слова" дописує не п. Гогоцький, а я — Верниволя і що то призвище не видумане, а такі справді є, про те знають, коли не всі, то половина Полтавців, і знають де й живе Верниволя!

Дальшу частину допису, присвятив Кониський Каткову, видавцеви „Русск-ого Вестник-а" і його додатку „Современная Летопись". Катков „голосить всюди за честию, а сам не зовсім

[1]) Слово 1862, ч. 68. [2]) Слово 1862, ч. 59. Мусів Гогоцький просити о це спростовання ред. „Слова", бо рівночасно звертався він за сим через Куліша до Кониського. Возняк: „Листування П. Куліша з Ол. Кониським". Нова Україна. Листопад 1923, стр. 155.

чесно справляється з другими; він проповідує „тон приличій", а сам лаєтся гірше всякого Москаля... Не забаром ми позвемо його на голосну одповідь перед цілим міром за його справи против п. Куліша і попробуємо доказати п. Каткову, що він „не зовсім чесно" поступив з високоповажаним п. Кулішем. Як „чесно" воює п. Катков, видно хочби із вістки, поміщеної в „Современно-й летопис-и", в якій п. Беллюстін висловив думку, що підпали в Петрограді робить „учащаяся и ученая молодежь". Минуло з того часу три місяці і ані ур'яд, ані Катков, ані Беллюстін не опрокинули цего підзору, за який народ, якби його прочитав, „певно-б кинувся би наче звір на всіх тих, котрі учаться і котрі учать". Знаємо тільки з „Русск-ого Вестник-а", „що на підпалі поймали жида, котрого по суду уже й розстріляно. От і все! Як же тепер назвать письмо п. Беллюстина? що промовить тепер про Каткова?" [1])

Девятий і десятий допис Кониського, писаний дня 29 жовтня, присвячений двор'янським виборам, бо „кожен стан людей: пани, купці, міщане, козаки і крестяне (з 19. лютого 1861 р.) мають у нас свої вибори". „Так само і наше панство! через кожнії три роки збірается воно у Полтаву зо всієї Полтавщини, і із среди себе вибірае своїх предводителів, своїх судей і комисарів". Щож, коли „у нашого панства нема з народом ніякої солідарности... Панство наше, одрізавшись од народа, стало соромитись своєї історичної правди (що вийшло з народа) і вжилось з неправдою... Крепацтво закріпостило наших панів у духовну неволю, не навчило мислити, а навчило знущатись з людей, грати у карти, пропивати гроші, зароблені крівавою працею кріпаків. Пани наші були і єсть духовнії раби тьми, неправди, обжорства, непотрібства... Правда, між ними найде 10—20 людей справді розумних, гуманних, современних та що-ж 20 человік против 300?..." Колиж дня 16 жовтня з'їхалося дворянство у Полтаву, а на богослуженні владика Олександер взивав його, щоби при виборах дбало про благо цілого народа, дворяни по виході з церкви, почали між собою балакати: „невідомо що каже! народ да народ! яке нам діло до народа? Народ сам по собі, а ми самі по собі!" Забули сердеги, що „пора панства пошибла у купі з крепацтвом, а настала нова пора, для котрої нема ні панів, ні міщан, ні крестян, а є тільки люде!"

До виборів допущено усіх дворян. „Побив пан крестянина, висік його так, що той і вмер хутко, — се дармо! — за се про-

[1]) Слово 1862, ч. 74.

щали і допускали до виборів. Судився пан за те, що вилаяв другого пана — сего не прощали. Про один тільки Кременчужський повіт можна сказати, що у панів сего повіту єсть власний погляд. Кременчужці не допускали до виборів нікого з панів, котрі судились за бійку. А Полтавці, допускали і тих, котрі седіли у тюрмі за душогубство. Золотоношці хотіли допустити до виборів одного пана, котрий судиться за найгіршу неморальність. Пирятинці — хотіли, пробіг! щоб усе панство просило царя, щоб ослобонив з „смирительного дома“ п. Галенковського, посаженного туди на $2^1/_2$ роки за те, що висік різками свою гувернантку, да так висік, що ізувічив“.

На виборах в дні 17. жовтня йша боротьба против ревізіонної комісії, яка найшла, що „буцім то, щось дуже велика сума земських грошей незвісно де подіта“. Дня 18. жовтня „пан з Кобеляцького повіту Ган, крепак у душі, одставний гузар, став благовістити, щоб пани прохали царя, щоб усі радники у крестянській Управі вибірались панами. Він доказував, що „крестянам не можна дать права вибірати з себе радників, бо між ними нема спосібних на те людей і вони повинні будуть вибірати з нашої молоді, котра способна тілько вести революціонну пропаганду! От який гусарський погляд на крестян і на нашу мододь, од котрої тільки и можно сподіватись добра для народу“. Губернським предводителем вибрано того самого чоловіка, що був ним раніше. Повітовими предводителями обрано „хлопців“. „Конечно, молодий чоловік енергічній, дак треба-ж щоб він був розумний, щоб не бушовав, у карти не грав, у бідних людей жінок не одбивав... Не всі одначе повіти повибірали хлопців. Гадячане же вибрали чоловіка літ-90,—вельми ветхого,— за те богатого... Полтавці добре зробили, що викинули з комисарства п. Сокольського, котрого наставив комісаром сам губернатор; такого комісара ще й не видано. Сей п. Сокольський на папірі у офіціяльному доносі сам не посоромився величатись тим, що добре бив по лицям людей „не теряючи духу“... Загальне враження з виборів дворянства, кінчив Кониський таке, що „од теперішного покоління панів нічого ждать — се раби і рабами погибнуть... Панство наше рементуючи на правительство за визволення кріпаків, зло своє збиває на крестянах, бо против правительства воно не сміє пікнуть! — Коли хочете пани наші і ліберали, да якії ліберали? против пожарних москалів, против квартальних, против станових, да і тільки!“ [1])

---

[1]) Слово 1862, ч. 83—4).

Ми бачили вже, що Кониський був пильним читачем „Слова“, на якого статті відкликувався. Небавом, бо в числі 85 „Слова“ видруковано допис із Харкова п. н. „Споръ Украины за языкъ въ Харковѣ“, в якому подавано до відома галицького громадянства, що проф. Петро Олексієвич Лавровський на одній із своїх лекцій в дні 24 жовтня 1862 р. заявив, що Українці хочуть утворити окрему від російської літературу, а це є річию неможливою і з цего нічо не вийде а тільки „в политическом отношеніи“ „з цего вийде багато пакости“. Нам нічого шукати чого небудь такого, щоб нас відрізняло, бо вже на Заході задумали зробити общу слав'янську літературу“.

Не тільки кореспондент, але навіть редакція „Слова“ зазначили, що шановний професор помилявся, бо на заході у Слов'ян не устоялася ідея централізації, а напротив розвивається ідея федерації численних самостійних осередків. „Там говориться: скілько хлопства — стільки нації і язика“.

До того самого питання вернувся Кониський в дальшому із своїх дописів із Полтави, з черги о д и н а д ц я т о м у, писаному 16 листопада 1862 р. Кониський питав: Як глядіти на цю лекцію Лавровського, чи як на донос, чи як на химеру? На перше годі згодитися, бо ледви чи на всіх університетах найшовся би ще один професор, в роді Звенигородського. Годі також припускати, щоби Лавровський йшов шляхом Каткова та Скарятина, бо це також „не професорська доля“. Отже маємо до діла з химерою професора. Якби він вийшов на майдан і кричав, „що української літератури не було і не буде“, — ми навіть не відкликувалисьби, бо проф. Лавровський, хоч працює 20 літ, не знає ні історії, ні Українців, ні життя народнього. Чи одначе діло достойне професора, нехайби п. Лавровський подумав. Професор говорить такі речі перед молодими хлопцями першого курсу та впоює у них думку про одну слов'янську мову, а цеж нісенітниця. Поводиться проф. Лавровський з молодю, як деспот, „а коли ви не деспот, то не слід вам пророкувати злих вістей нашій молодій літературі а повинні ви вижидати, що з неї буде... Ми самі добре бачимо, що богацько ще нема у нашій літературі, да коли-ж йому було і взятись. Хиба во 2—3 роки робляться літератури?...“ „На Україні петроградський уряд не дозволяє учити дітей по українськи, усюда заведено московськії книжки, одначе ми не падаємо від цего духом... Ми сподіваємось, що той, хто визволив 23 міліона людей з крепацтва, визволить нас і з другого крепацтва, з другої неволі: з крепацтва московської гра-

моти, з неволі отаких централізаторських благовістників! — Э! ми сподіваємось того часу, що й наш Цар — Цар 12 міліонів Українців дасть нам таке-ж наукове і язикове право, яке цар австрійський дав нашим братам Галичанам. Історичні основи під кожну літературу дає нарід. „А хиба таки ви не знаєте української народу? Відкіля взялися підвалини літератури французької, італіянської? Ну да се діла давні, а от, у вас перед очима Молдавська земля і література, чи не похожа вона на нас, хоч трохи?“ А деж „підвалини вашої речи п. професоре“, питав Кониський Лавровського: „В історії їх нема! В житі теперішньому нема! Кудаб ви повернулись — нігде нема, окроме як в деспотизмі і в нівеліровці!“ [1])

В дванадцятому дописі, друкованому в „Слов-і“ вже за рік 1863., порівнував Кониський духовенство на Україні з галицьким: „У нас зовсім не те духовенство, що у Галичині: там воно було і єсть народними вожаками, боронило народне право од поляченя і онімечуваня стояло за народні звичаї, берегло і береже народну мову, боронило народ од панських і чиновничих утисків, завжді було за народ... Чого так, що як спитаєш Галичанського священика: хто ви такій?—він одкаже: Русин! а спитаєш нашого, відповідає: православний священик... Галичанське духовенство завжді стояло на историчньому грунті... У нас зовсім не те!... у нас на 100 священиків хиба 5 знає історію свого краю... Виновата тут семинарія“. В ній учать тільки богословських предметів, а учать учителі „між котрими більша половина таких, що і самі гаразд не знають того, чому учать других“. В семинарії учні „слухають не живе слово з уст живого чоловіка а мертві речі мертвої схоластики“. В полтавській семинарії ректор натискає, щоби учні окрім духовних книжок нічого не читали. Не вільно в семинарії писати проповідий „по мужицьки“, хоча семинаристи самі Українці. „Ректор забуває, що на всему світу нема ні панської, ні мужичої мови, а у кожного народа єсть мова своя, рідна, національна“. В роменському повіті благочинний Яков Румницький не дозволив семинаристові Андрієвському говорити проповідь в церкві „по мужицькому“. Коли хтось про це написав владиці Олександрові, „правдивий наш владика добре утер носа Румницькому“. Останній розсердився і написав донос на батька Андрієвського, священика, а що Румницький має багато грошей, то невідомо ще, як справа покін-

[1]) Слово 1862, ч. 97.
[2]) Слово 1863, ч. 1.

читься. В школах учать священики по російськи, бо по українськи „не предписано“. Одинокий священик Микола Думитрашко учить закону в українській мові. „От бачите, яке у нас духовенство!“—хо̂ча ми від нього нічого більше не жадаємо, як тілько того, що-б вони були Українцями, інаше їх праця не принесе ніякої користи ні народові, ні краєві.

В тринадцятому дописі з „Полтави“, датованому 1 (13) січня 1863 р. пересилав Кониський Галичанам побажання: „власної долі і справжньої волі“ а до того „возлюбим друг друга“, почім оповідав, що рік 1862 приніс із Петрограду „тільки одно гарне: новий статут про судовництво, а все останне почалось діятись ще в 1861 р. Крепацтво от-от незабавом зметется зовсім; з крепаків будуть люде; свіг волі освітив вже їх, треба б ще світа науки; та ба!... щось не так то легко дає ур'яд цей великий і святий світ! — Почався він був, да не довго посвітив!... замурували його, порозруйновували народні школи, а тепер седимо да ждемо біля мор'я погоди...“

Одначе замість погоди прийшов царський маніфест про рекрутський набор. „На що цей набор, — ми не знаємо; а вже певно, що буде якась завирюха. Ми нічого не кажемо против набору; жалкуємося тілько, що його об'явлено у таку бідолашну пору, коли народ і без того дуже, дуже бідкується. Торік у Полтавщині була інде велика засуха, інде сарана, з осені інде почав ско̂т падати, хвороба; місяцями виявляється уже голод; хліб, сіно, солома, такі дорогі, що й сказати не можна; подушне, панський оброк, а тут ще й набор! Лихо, та й годі!...“

Годі, тяжко споминати 1862 рік! Нехай не вертається!“ Надій на 1863 рік „богацько, да чи збудуться вони? Кажуть: що буде об'явлена вольна печать, нове положеніє про громадські хозяйства, про адміністрацію і т. д. богацько де-чого кажуть! Пождемо, побачимо; більш ждали...“

„Нічого ми так не бажаєм, як щоби швидше завелись голосні суди з присяжними і адвокатами, а то тепер велика біда з нашими судами: за гроші з білого роблять чорне і навпаки. Особливо повітові суди! до них без грошей і приступу нема... Нове судовництво, здається, порве кінці повітовим суддям і секретар'ям... Тілько чудно воно якось, коли у государстві будуть голосні суди, а не буде вольної печати... Окроме того, щоб новії суди були чистими і чесними, треба, щоб адміністрація не мала до їх ніякого діла, ніякої прихильности; треба, щоб теперішним губернаторам були руки укорочені, щоб вони не

приказували суддям судити не по закону, а так, як їм схочеться...“ Ось тільки про громадські справи, а коли говорити про Полтаву, то забирають нам нашого владику, народолюбця Олександра, а присилають якогось Йоанна... „Жалко, добре ніщо в нас довго не подержиться... держаться ті, що з людей знущаються, буйствують, гроші деруть... а народ! о сердешній народ! як ти страждаєш, як стогнеш!... Не чує цар, як стогне народ під тяжким ярмом чиновників і панів .. Мировий посередник Грицько Сулима одному чоловікові зовсім виколов око, за те, що той просив його розказати, що значить „оброк“ і що „іздільная повинность“... На кінці допису висловив Кониський радість, що вищий ур'яд дозволив нам виписувати „Слово“ через Петроград... „от дві полтавських гостинниці і виписали і получають їх через петроградську цензуру... одначе не успіє получить у гостинниці число, де напечатано лист про Полтаву, як прибігає тутешній поліцеймейстер Гескет і заграбує до себе... і не смій йому нічого казати... Жалко тілько, що він з Англичан, да не знає, що нігде не поважається так чуже право і добро, як в Англії...“ [1])

В останному, з черги чотирнадцятому дописі звертає Кониський вістрє свойого пера на зловживання євреїв, яких підтримують поліцмейстер і губернатор, бо „жид ніколи ще не був на стороні правого, а завжді на стороні сильного“. Від них сильно терпить нарід. Всеж таки автор допису не противний, „щоб дано було жидам громадянське право“, одначе під умовою „як у купі з еманципацією жидів виеманципують і християнський наш народ із тьми і неволі...“ [2])

На цьому вичерпуються дописи Ол. Кониського в „Слові“. Порушив він у них багато інтересних тем, в цій надії, що під їх впливом дещо зміниться, на краще. Тому виступаючи против губернатора і чиновництва, против євреїв і неприхильного для національного життя України духовенства, він покладав надію на цар'я. Може ця надія була щира а може маскована потребами хвилі, та вона не мала ніколи здійснитися. Замість полекші для українства пішов новий угніт. Замкнено недільні школи, пішли арешти а вслід за тим заборонено уживання української мови в письменстві. Царська влада ладила українському народові загибіль. І даремні були сподівання Кониського на „цар'я 12 міліонів Українців“, що він дасть Україні „таке-ж наукове і язикове право, яке цар австрійський дав нашим братам Галичанам“. Поки йшло

[1]) Слово 1863, ч. 5.
[2]) Слово 1863, ч. 29.

Евген Чикаленко

Елисавета Милорадович

одно „діло“ в суді проти Кониського з приводу доносів Псьола і Звенигородського, адміністрація без слідства і суду обвинуватила Кониського „в распространении малороссійськой пропаганди“ і дня 9 січня 1863 арештовано його і вивезено з Полтави просто у Вологду на т'яжке бідування [1]). Виграв цим разом губернатор Волков, якому мало було жертв і побіч Строніна, Пильчикова, Щелпака, Лободи пішов на заслання Кониський.

Може ця доля зустрінулаби була Кониського хочби тому, що він був Українцем, то всеж таки нема сумніву, що ця кара постигла його тому, бо він був активним, українським діячем, який не замикав очий на зловживання ур'ядових властей та виступив против них прилюдно в пресі. Мені недоступний часопис „Искра“, в якому ще з початку 1860 р. став Кониський дописувати, чим дуже розгнівав полтавський ур'яд. Без сумніву плямував він тут губернатора і його прибічників так само рішучо, як в „Слові“ у 1862 р. Дописи Кониського в „Искр-і“ і „Слові“ були напевно одною з причин запроторення його у Вологді. Не помогли тут сподівання дописця „Слова“ на „цар'я“ 12 міліонів Українців“, бо вслід за арештами і засланнями передових українських діячів в пів року пізніше пішла заборона українського письменства на цілій території російського царства.

Дня 8 липня 1863 р. видав міністер внутрішних справ граф Валуєв під ч. 394 по цензурі секретний циркуляр, в якому, здаючись на докази Каткова, Юзефовича і київського цензурного комітету, писав:

„Сделать распоряженіе, чтобы к печати дозволялись только такія произведенія на малороссійском языке, которыя принадлежат к области изящной литературы, пропуском же книг на малороссійском языке как духовнаго содержанія, так и учебных и вообще назначаемых для первоначальнаго чтенія народа пріостановиться“ [2]).

Замітне, що цей циркуляр видав Валуєв, не повідомивши про нього мін. освіти Головіна, який дня 20. VII 1863 р. виступив в обороні української мови [3]), але вона вже була спізнена

[1]) Гляди: Сьвіт 1882, ч. 13, і Ом. Огоновський: „Ист. літ. руськ.“ III (1) стр. 416 і дальші.

[2]) Н. Энгельгардт: „Цензура в эпоху великих реформ“ Истор. Вестник 1902. № 11.

[3]) М. Комаров: „П. Морачевський та його переклад св. Євангелія на українську мову. Одесса 1913, стр. 18—20.

і не могла спинити згаданого циркуляра, який заборонював усі книжки духовного змісту, переклади св. письма і шкільні підручники. Дозвіл пропускати твори „изящной литературы“ був маскуванням заборони усіх українських видань, хочби тому, що отвор'яв дорогу для зловживань цензорам.

Розглядаючись у публіцистичних статтях Ол. Кониського, міщених у „Слові“, ми мусимо признати, що вони викликують ще сьогодні велике зацікавлення. Автор клав перед очи галицького громадянства картини життя на Вкраїні з їх темними і ясними сторонами. Ними нав'язував він тісні взаємини між двома частями українських земель, розмежованих кордоном. Серед галицького, слабого силами українського громадянства, нісся із його статий голос свідомого Українця, що ставав в обороні визволеного з кріпацтва люду, який окружав щирою симпатією а про його долю, чи недолю писав радістю, чи болем свойого серця. Кониський дрожав над рідною культурою, якій царська влада клала непереборимі перепони в її розвитку. Він ставав в обороні рідної мови в її прилюдному житті, а головно в научуванні дітей, та в українському письменстві. Плямував він реакцію, яка вскорі по знесенні кріпацтва та по надії на великі реформи, почала піднімати голову. І тут не щадив він нікого, чи це був губернатор, поміщик, мировий посередник, чи український громадянин, який йшов не туди, куди слід було. Тим самим вказував він Галичанам шлях до поступу і ширших перспектив. Українській землі бажав він волі а своєю смілістю в критиці царських ур'ядовців, він мимохіть, давав галицьким громадянам в руки збрую, як вони мають боронити свій нарід перед зловживаннями влади на галицькій землі. З його статий гомонів голос громадянина, свідомого прав своєї нації, а не раба, що умів схиляти голову перед силою, чи насильством. А коли завважимо, що це був перший голос Українця, що своїми статтями заговорив безпосередно до Галичан і вдарив дуже сильно у струну нашої спільности і єднання — то тим більше доводиться нам згадати його ім'я з глибокою пошаною.

Побіч статей, помістив ще Кониський в додатку до „Слова“— „Галичанин-і“ за р. 1862. два оповідання: „Панська воля“ (Книга І. вип. 1. стр. 21—35), писане в Полтаві дня 27. червня 1862 р. і „Пропащі люде“ (кн. І. вип. 2. стр. 60—8 нескінчене).

Перше із них — це жахлива картина з кріпацького життя, яка нам нагадує „Козачку“ Марка Вовчка, в другім хотів подати автор нариси з життя української інтелігенції. Цими двома опо-

віданнями, з яких перше пронизане глибоким співчуттям для нещасливих кріпаків, а друге національною свідомістю, завершив Кониський свою діяльність в Галичині перед своїм засланням. Мабуть, через заслання не вспів він викінчити опов. „Пропащі люде".

II.

Окрім публіцистичних статей і оповідань друкував Ол. Кониський в рр. 1862—4 в галицьких виданнях чимало поезій, а саме:

В „Слові" за рік 1862:

„Моє бажання" (ч. 22.), Ні! Ні! (роман, — присвячений О. О. М.), „До сестри" (ч. 35.), „З святого письма І. Ефтаєва дочка" (Марку Вовчку), дат. Полтава 15 (27) марта 1862 р. (ч. 39.), „Пісня братам-Галичанам" (ч. 46.), „Сестрам-Галичанкам" Полтава 11. мая 1862 р. (ч. 47.), „В пам'ять дня 19. лютого 1861"; (ч. 50.), „Грішниця" (ч. 53.), „Думка" (ч. 54.), „Туга" (ч. 61.), „Одного бажаю" (ч. 67.), „Немай надії" Полтава в липню 1862 р. (ч. 75.), „Заповідь" (Богдану Александровичу Калині), Полтава 30. серпня 1862 р. (ч. 78.), „Колиб!" (ч. 78.), „Панам-лже-либералам" (ч. 79.), „Каліка" Полтава, серпень 1862. (ч. 79.)

В „Слові" за р. 1863. „Пустка" (ч. 94—96) дат. март 1863.

„ „ „ 1864. Прощаннє Чайд-Герольда (ч. 100) дат. На сівері Росії 1864 р. По Мицкевичу. Моєму щирому і любому пріятелеві Леону Ковальському.

Окрім „Слова" поміщені в його додатку п. н. „Галичанинъ" Литературний Сборникъ, издаваемый Яковомъ Өедоровичемъ Головацкимъ и Богданомъ Андрѣевымъ Дѣдицкимъ, книга І. Вип. І. Львовъ 1862 р. стр. 1—11. отці поезії Кониського:

„Петро", „Останне Слово" (Василю Тарасовичу М.), „Доля", „Весна й зима" (Виктору Васильевичу Лободѣ), „До Мины" (вольный переводъ изъ Шиллера), „До моря", „Баржанье", „Думки", „Пророкъ" (Миколаю Ивановичу Костомарову) дат. „На Україні", 6. юля 1862 р.), „З святого письма" І. Цар Саул (Смотря 1. кн. VIII. гл. кн. Царств), II. Пісня пісень (дивись 1. главу книг. Пісні пісень), До дівчини (Ганні Павловні ф. Р—ь), Лев та Барс (басня з Крилова), „Вечерня розмова", „Вітер", „Споминки", „Думки", „Каторжный" дат. Кременчуг 23. січня 1862, „Моя доля".

Галичанинъ: Книга І. випуск II. Львів 1863. стр. 8—16;

„Загублена душа“ бретонська балляда з феодальних часів, дат. Полтава 24. октября 1862, „До Родини“ цвітень 1862 р., „Усе плаче“ (Д. П. Пильчикову), „Пісня“ (Олені Михайловні Филоферн), „Не призивайте всує Бога!“, „Не вірю клятві я раба“, „До В. В. Лободи“, Полтава 1. октобря 1862 р., „На смерть Я. Г. Кухаренка“ (Степану Як. Кухаренкові) дат. 10. листопаду 1862 р. у Полтаві, „Журба“, „Покритка“, „Сирота“, „Очи“, „Сама до себе“ (Ганні Миколаєвні С.), „На прощання“ (Г. М. С.), „Моя любов“ (Ганні Вінкентієвні П.).

„Галичанинъ“. Кн. 1. вип. III. і IV. Львів 1863 стр. 2—5.

„Братам на Вкраїну“, „Спокою рабского нехочу я“, „До старої моєї неньки“, „Родилась Ти убогою“, „Послідній день“ (Ів. Ант. Криштофу), „Пророк“ (з Лермонтова), присвята Богд. Андр. Дідицькому, „До П. М. Ар... Т—а“ дат. 9. марта 1862 р. „До Себе“.

Також у „Вечерницях“ за рік 1863 видруковано отці поезії Кониського:

„Споминки про Богдана Хмельницького“ (ч. 13), „Українська ніч“ (Олені Василевній С-л-д-кій) лютий, 1863 р. (ч. 14.), „Плач Єремії“ (частина з 3. глави) (ч. 16.).

Окрім цего в брошурі М. В. Р(озлуцького): „Сонное видѣнье, або розговоръ духôвъ о польськой и о руской справѣ“ Львовъ 1862, видруковано Кониського: „На смерть Тараса Г. Шевченка“.[1])

Із загального числа 64 поезій Кониського, друкованих в рр. 1862—4 у галицьких виданнях „Слові“ (18), „Галичанин-і“ (18 + 15 + 8), „Вечерницях“ (3) і брошурі Розлуцького (1) для нас менче інтересні вірші:

Побутові, як „Петро“, що є парафразою Шевченкової „Хустини“, або „Пустка“, що ілюструє трагедію кохання на селі, „Сирота“, „Покритка“, „Каліка“, „Грішниця“, над яких долею поет болїє. Їх лишаємо в наших помічаннях на боці. Так само згадуємо тільки про принагідні вірші Ко-

[1]) Пор. В. Доманицький: Ал. Як. Кониссківй, некролог Кієв 1901, стр. 8, (відб. з „Кієвск. Старини“).

нiського: „На смерть Кухаренка“, „До сестри“, (що мабуть, нещасливо одружилася), „Сама до себе“, „Родилась ти убогою“. З окрема заслугують на згадку, переклади, чи відгомони, або й наслідування з чужих літератур: „До Мини“, „Лев та барс“, „Загублена душа“, „Прощання Чайд-Герольда“, або з святого письма: „Ефтаєва дочка“, „Цар Саул“, „Плач Єремії“. Спеціяльно наслідування біблії характеристичні для поета, бо вони нагадували йому рідню землю, буття українського народу, та тісно в'язалися з його душевними, громадскими настроями, або й життям.

Одначе я спробую дати коротку характеристику тих оригінальних віршів Кониського, що в'яжуться тісно з його особистими переживаннями і громадськими настроями.

Пічну від еротичних віршів. Поет призадумується над тим, на що Бог дав очи? Коли вони на те, щоби „узріти ясні дівочі очи“, а опісля „цілий вік просумовать“, то краще „вирвать серце з тіла, або зробить, щоб закаменіло і більш не важилось любить“ [1]. А саме тоді проживав поет найкращий вік своєї молодости. Йому стукнуло що-й-но 24 роки, як в Полтаві в домі Пильчикових зустрів він Ганну Павлівну фон Рентель, молоду і вродливу панночку. Була вона дочкою дідича, якому з великих колись маєтків дістався у спадщину тільки маленький хутір Анненський (Ганненський) біля Диканки. Кониський гостював у цьому хуторі, хоча гордовитий пан із остзейських баронів, її батько, неохоче приймав у себе гостей. Приїжджаючи до Полтави, фон Рентелі завсігди віднаймали кімнату в матери Пильчикових і через них провадили листування з Ганною Павлівною не тільки Кониський, але також Куліш.

Дня 7. серпня 1860 року, певно, невдовзі після знайомства, Кониський написав вірш п. н. „Думка“ і присвятив його Ганні Павлівній. Він навіть сватався до неї та його коханню не пощастило. Чи то наслідок жіночого уподобання, або смаку, чи стежку перебіг йому ласий на жіноцтво Пант. Куліш — це для нас без ваги. В кожному разі Кониський був переконаний, що Ганна Павлівна кохала Куліша... Вкінці він зрозумів, що панночка його не любить, що їй треба розкошів, відповідних умов життя, тому тратить надію на обопільне кохання, зрікається щастя, зрікається побачень а жертвує їй свою приязнь:

---

[1]) Галичанинъ 1862. Кн. I. вип. 2. стр. 15. у вірші „Очи“.

Нехай мирно я загину,
Пропаду в неволи,
Тебе-ж серце не забуде,
Дівчино, ніколи.
Молитися що дня буду
Богові за тебе
І вимолю Тобі щастя
І доленьку з неба,
Коли станеш ти щаслива,
Тоді й я щасливий...

Зміст вірша простий; автор бажає щастя дівчині і коли вона стане щаслива, він волить умерти, щоб з того світа ухоронити щастя дорогої дівчини й молитись за неї.

Головна позитивна риса вірша, як справедливо завважано, — свіжість, щирість почуття, позначеного юнацьким ідеалізмом [1]). Можлива річ, що із цею ясною любов'ю Кониського треба зв'язати ще й инші його поезії.

В романсі: „Ні, ні!", присвяченому О. О. М. автор свідомий, що дівчина „його не любить", що „душа її мовчить", що „кохання серця їй не нудить, вона не вміє ще любить", а хоча й „не вміє лицемірить, то й не вміє любить", дарма, що в поета через неї болить серце [2]).

А всеж таки поет бажає кохання, любови нескінченої, тихої святої, якої немає в палатах, ані в небі, ані за гроші її не купити і якої „невольному люду по вік не взнавати":

Одного бажаю, одного я хочу
То вольную волю — да любов дівочу [3]).

З його любовою дивно сходилася біблійна „Пісня пісень", яка глибоко запала в серце поета і він цю чудову поезію переклав на українську мову, бо уста дівчини „солодші меду", її краса „розкішній степу", від неї „ароматом тхне" і він за нею готов „слідом піти", із нею „в тюрмі він не згине". Хоча її обличчя

[1]) Мик. Іваненко: „З життя О. Я. Кониського". Україна, Київ 1929, березень-квітень, стр. 65—9. Порівнай „Галичанинъ", кн. I, вип. 1, стр. 8—9, п. н. „До дівчини" Ганні Павлівні ф. Р-ль. Новий вар'янт цеї пісні в наведеній статийці Іваненка. Інтересні вістки про Ганну Павлівну фон Рентель гляди у Возняка: „Листування П. Куліша з Ол. Кониським", Нова Україна, жовтень 1923, стр. 144 (про її недугу) 145—6 (про висилку для неї книжок), де між иншим писав Куліш: „Относительно А. П. Вы поступаете, мнѣ кажется, такъ, какъ слѣдуетъ. Любовь женщины немного лучше ея дружбы, а часто хуже, потому, что не обходится безъ деспотизма. Я боюсь женской любви и не ищу ея; я довольствуюсь просто дружбою и искренностію бесѣды". Листи Куліша до Ганни Павл. фон Рентель, збережені в київській Акад. Наук, вияснять, певно, краще відносини Куліша до панночки з аристократичного роду.

[2]) Слово 1862, ч. 28.

[3]) Слово 1862, ч. 67.

„сонце осмуглило, краси її не зменшило“, бо вона завсігди залишиться його сонцем.

Я тебе-б в золото рядив
В габову плахту, наче пані
Ти в мене їздилаб в ридвані
Дорогу килимами-б крив
Із кедрів хату збудовав,
Зробивби ліжко кристалеве,
Послав перину б я пухову
Єфиром тебе б укривав,
І цілуючи весь вік тебе,
Не на годиночку ніколи,
Не знавби туги я й недоли
І вмер на грудях би в тебе [1]).

Одначе поетові не поталанило в любові. В „Останньому Слові“, присвяченому Василеві Тарасовичеві М... писав поет:

Сподівався вас прохати
Сподівався вас позвати
У сирітську свою хату
На розмову, на пораду
На веселе пирування,
На щасливее кохання,
На весілля погуляти
Горе, тугу розігнати.

Невідомо, чи була це Ганна Павлівна фон Рентель, чи інча дівчина. Одно певне, що поет не добився у неї ані любови, ані правди:

І не доб'єшся в тому серці
Що з братів своїх сміється
„Противными“ називає,
„Невѣжеством“ дорікає.

Тому радби поет, щоби серце схаменулося, „перестало нудить світом і ждать привіту“, або й лягло в домовину [2]).

Небавом вдарили на поета тревога заслання і саме заслання. В його душі замітне отверезіння. Байдужними стають для нього палкі поривання любови. У вірші: „Моя Любов“ (Ганні Вінкентіївні П...) згадує він про ті хвилі, коли в нього „кров, мов хвиля в морі, бушувала, коли й він знав любов і його кохали“:

Тепер не те — друга пора,
Друга любов тепер настала,
Любов до волі і добра
Мене на віки закохала
Вже сю любов не вдовольниш,
Ні поцілуєм, ні коханням,
Тут більше мук і сліз терпиш
Од безконечного бажання [3]).

Ще в іншому вірші: „Моя доля“ каже поет, що один бажає для свого щастя грошей, хоча за них не дістане ні сердечного слова, ні приятеля:

А я грошей не бажаю,
Ор'ю своє поле,
Да ор'ючи прошу в Бога
Нишком волі, волі! [4])

---

[1]) Галичанинъ, кн. I, вип. 1, стр. 8.
[2]) Галичанинъ, кн. I, вип. 1, стр. 3.
[3]) Галичанинъ, кн. I, вип. 2, стр. 16.
[4]) Тамже, кн. I, вип. 1, стр. 11.

Та всеж таки доля в нього не витала, хоча він не „лежнюха, не лукавий, братів темних не цураєсь, із панами не братаєсь“...[1])

Еротичні вірші Кониського плили від серця. Поет не завагався вбрати тайну свойого серця в поетичну форму і виявити її перед світом. Може й лекше йому ставало на душі, коли сповідався із своїх неудач в любови. Прості та щирі були ці вірші, як проста і щира була його любов. Не лицемірив він у своїй любові і тому ці вірші якось дивно симпатичні ще й сьогодні, коли вже семий десяток минає з того часу, як їх складено. О скількиж більше вражіння викликували вони тоді, коли читала їх в Галичині молодь, що саме переживала добу романтизму?

Всеж таки значно більше ваги було у його поезіях із сильними громадськими мотивами і настроями.

Поет виступає в них як свідомий громадянин.

У вірші „Весна й зима“, присвяченому Вікт. Вас. Лободі, він порівнує з весною тих людей

...котрі духом
Як крин зеленіють,
Кріпнуть думами своїми,
В ділах добрих спіють,

Такі люде духовною
Вік цвітуть красою,
Молодіють, зеленіють
Як древо весною.

За те схожі на зиму ті люде,

...що з молоду
Духом упадають
Своє серце, свою душу

Снігом засипають
І без листя і без квіту
Марно одцвітають...

Такі люде забули на „прадідівську долю“, утікають від правди і праці, не будять ніколи своїх „мислий і думок“ і зовуться в нас панами [2]).

Він радби, що Українці служили не кому іншому, а свому народові. Та йому самому довелося було в часі кримської війни в 1854 піти на царську службу. До неї його приневолено „як молодого, неслужащого двор'янина“, а місцями його служби були зразу Прилука, а опісля Полтава[3]). Цеї служби чужині він кається в поезії п. н. „Туга“:

Я блудний син, лукавий син
Зневажив я свою родину, —
І тяжко соромно згадать
Про те, що я служив чужині.

Христос учив прощать врагів
Прости і Ти, мене, Країно,
Прости, прости, що я служив
Твоему ворогу — чужині.

---

[1]) Галичанинъ кн. І, вип. 1, стр. 3, у вірші „Доля“.
[2]) Тамже кн. І, вип. 1, стр. 3—4.
[3]) Сьвіт Львів 1882, ч. 13, ст. 228.

Дай, я хоч раз ще подивлюсь
На Дніпр, широкий на могили,
Степів твоїх красою вп'юсь
І ляжу в рідну домовину[1]).

В любові до рідної землі він бажав, щоби разом із ним служили Україні усі громадяне. У вірші: „Колиб" писав Кониський:

Колиб я здужав розбудить
Братів із тьми на світ підняти,
Колиб умів їх врозумить,
Як тяжко стогне наша мати!
Та ба! не дав Господь мені
Душі могучої пророка,
Словес його не дав мені,
Не дав всевидючого ока! [2])

Здавалось поетові, що із знесенням кріпацтва на небі України зазоріло, тому в поезії присвяченій „В пам'ять дня 19. II. 1861 р." він радіє, що „людьми люде стали", що „чорна хмара розійшлася, скрізь зіроньки с'яють". Одначе поетові самого визволення з кріпацтва мало. Бажаючи щастя „менчим братам" поет пише:

І на кращий колись празник
Сподівання маєм;
Волі ширшої Вкраїні
Вельми дожидаєм [3]).

Та замість сподіванної волі, пише поет в „Думк-ах", виросла тюрма у господі, громаді, полі, у дорозі, у лісі і хаті: „закуване слово у тяжкі кайдани, пригнічені думки панами-катами"

По всій Україні
Нудота і смута
Ох! важкі, тяжкії
Московськії пута!

З московського „блага" стали Українці і босі і нагі. Деж наша відвага, щоби скинути заліза? Не вжеж на Вкраїні

Правди вже нема
І замість святої,
Вічної, благої
Виросла тюрма? [4])

В поезії „До Родини" поет боліє душею, що „тебе запродано, твої ниви поорано, твої степи покошено і могили розкопано і Січ Твою зруйновано, славу потоптано, речі правди задавлено, твої ризи розідрано, святу волю зрабовано...

За щож тебе так скручено
За що тебе замучено,
В тюрму за що посаджено
І світ тобі зав'язано
Й чом не рвешся ти на волю
Із каторги із неволі
Родино моя? [5])

Поет звертається „До Мор'я", по якому колись плили козацькі чайки, та питає, чому його хвилі такі сердиті:

[1]) Слово 1862, ч. 61.
[2]) Тамже 1862, ч. 78.
[3]) Слово 1862, ч. 50.
[4]) Галичанинъ кн. I, вип. 1, стр. 6—7.
[5]) Тамже кн. I, вип. 2, стр. 11.

А може ти море того так бушуєш,
Що кращу годину Вкраїні віщуєш?
Може твої хвилі, сивії, сердиті
Того розревілись, щоб нас розбудити,
Щоб тюрму підмити, увесь гній обмити
І чистими синами на волю пустити? [1])

Так само питає він в поезії „Вітер:“

Чого, вітре, чого буйний
Дмеш на Україну,
Вона і так обідрана,
Вона сиротина.....

Повій, вітре тихисенький
З-за синього мор'я,
Да принеси в Україну
Козацькую волю [2])

Одначе „козацька воля“ забарилася, не приходила. „Нема правди“, кличе поет в „Бажанн-і“, ні волі, ні любови. ні привіту, ні справжньої долі. Куди глянеш, всюда кривда вельможно панує, святу правду зневажає, псує й коверзує“. Поетові важко на це глядіти, тому просить, щоби йому подано отруту.[3])

Та й не раз могли являтись в поета думки одчаю, коли бачив те, що діялось довкола. Ось там в „Каторжн-ім“ оповідає поет,

За велике слово правди
За річ до громади
Осудили праведника
Катом катувати.

Скатували на майдані, ледви живого на віз положили, свіжі рани, глибокії спиртом помочили і в больницю одіслали, а полічивши в Сибір знар'ядили.

В сірячину його вбрали,
Заковали руки
І в каторгу одіслали
На пекельні муки.

Двадцять років там томився каторжний, докиль глиба землі на нього не впала і не задушила.

Його земля задушила
Земля й привітала
Земля в землю положила
Земля й поховала“ [4])

Скільки таких „каторжних“ томилося за часів царського панування „за велике слово правди“ — поет навіть не питає. Пішли небавом заслання його найблищих товаришів і співробітників з Полтави за те, що брали участь в громадському житі. Заслано його друга Дмитра П. Пильчикова, якому Кониський присвятив вірша „Усе плаче“ [5]) а в слід за ним другого його

---

[1]) Галичанинъ кн. I, вип. 1, стр. 5.
[2]) Тамже кн. I, вип. 1, стр. 10.
[3]) Тамже кн. I, вип. 1, стр. 6.
[4]) Тамже кн. I, вип. 1, стр. 11.
[5]) Тамже кн. I, вип. 2, стр. 11—12.

товариша по громадській роботі В. В. Лободу, якого у вірші: „До В. В. Лободи“ питався:

Де ти, друже? — де ти брате?
У невольній сидиш хаті,
У затворах ізниваєш
За святе — святий страждаєш.

Поет накликує Лободу, щоби не журився, бо „Бог устане на лютого ката... і розіб'є тяжкі кайдани і по божому глаголу устануть Слов'яне, воцариться правда, воля а кривди не стане. Тоді замовкнуть окаянні

А озвуться, грім ударить
Замовкне їх слово,
А пожре огонь лукавих
Дітей Вавилона [1]).

Та сама доля, що й Пильчикова й Лободу та иньших Полтавців не минула також Кониського. Він передчував це і тому у вірші „Думка“ питав:

І за що, за що, Боже милий,
Вигонять мене з України?
В край далекий аж до мор'я
На смуту, слези, тугу й горе?!
І за що, за що злії люде,
Мене клянуть, ганьбують всюди
І за що серце роздирають
І з краєм рідним розлучають? [2])

Перечував Кониський своє заслання в поезії „Послідній день“ присв. Ів. Ант. Криштофу [3]) а в „Заповіді“, присвяченій Богд. Алекс. Калині, просив його:

Як помру я, любий друже,
На чужій чужині —
Перевези моє тіло
В рідну Україну [4]).

Саме тоді скрізь на українській землі заволоділа тревога, брат боявся брата, один дорікав другому, тому в поезії „Пророк“, присвяченій Миколі Ів. Костомарову, відкликувався Кониський до нього:

Ходім, ходім, мерщій одсіль,
Ми тут не найдем, щастя, долі,
Тут тісно нам, тут всі раби,
Привикли жить в гіркій неволі.

Тут нам привіту не дадуть,
Тут брат над братом коверзує,
Тут наше слово осміють;
Бо тут за слово кат катує.

Тут нам і віри не дадуть,
Бо віри в правду тут не мають,
За гроші волю продають,
На гроші правду тут міняють.

Колиб Христос сюди прийшов,
Любов народню возвіщати
І він тут віри б не найшов,
І його стали-б зневажати.

Ходім, ходім в далекий край,
Куди небудь, хоч у пустиню,
А ти, родинонько, прощай!
Прощай невольників країно!

Ходім, ходім, мерщій відсіль,
Бо ми обидва добре знаєм
Що в краю рідньому ніхто
З своїх пророком не буває. [5])

---

[1]) Галичанинъ кн. I. вип. 2. стр. 13.
[2]) Слово 1862. ч. 54.
[3]) Галичанинъ кн. I. вип. 3. і 4. стор. 3—4.
[4]) Слово 1862. ч. 78.
[5]) Галичанинъ кн. I. вип. 1. стр. 7.

Великих ворогів українського народу бачив Кониський в тих українських панах, що з днем знесення кріпацтва поробились лібералами, а свої недавні знущання над кріпаками заслонювали окликами: „Пора! пора! народ спасать!“... У вірші під наголовком: „Панам лже-лібералам!“ він кличе до них,

Не положу на вас надії
Ділами вбогії сини,
Ви волі боронить не вміли
Святую правду продали.

Ви пили кров своїх братів, людей міняли за скотину, одреклись матери своєї,

Ви не озвались, оніміли,
Як рідний край до себе звав,
Як пуги, канчуги свистіли,
Як сумно ввесь народ стогнав.

Як слези землю поливали,
Як кров кріпацькая лилась
Як ваших сестер зневажали,
Тоді не було чути вас.

Чого-ж тепер ви закричали:
„Пора, пора, народ спасать!“
Не вам, що кров його смоктали
Не вам, не вам його спасать!

Поет взиває їх, щоби не оскверняли святині, бо для чести країни „ми не зовем на помощ вас“.

Ви у кайдани нас забили,
Не вам же нас тепер спасать,
Одну неволю ми зломили,
Попробуем другу ламать [1]).

До цих „панів псевдо-лібералів“ відзивається поет у вірші: „Не призивайте всує Бога!“, де зове їх Юдами, за те, що

Братів за гроші продали,
Народ у терніях водили,
І піт і кров його пили! [2])

Їм присвятив поет також вірш: „Не вірю клятві я раба“! бо „в їх бог брехня, їх гроші бог, їх бог — їх раб богатий“. Пічнуть вони каятися, за пізно. Грім ударить, замовкне їх слово і пожре огонь лукавих дітей Вавилона!..“[3])

Українство Кониського, його жива громадська праця в Полтаві, його оборона кривдженого українського люду і симпатії для нього, його виступи против царського чиновництва в російській пресі і в галицькому: „Слові“ завели його на заслання. І тут дає він волю своїй тузі в „Пісні“, присвяченій Олені Мих. Олоферн:

Сиротою живу
На чужинонці
Слези гіркії ллю
По родинонці

Зосталась там рідня
Моя любая —
Україна моя
Незабутая.

[1]) Слово 1862. ч. 79.

[2]) Галичанинъ кн. І. вип. 2. стр. 12.

[3]) Тамже кн. І. вип. 2. стр. 12—13. Цей кінцевий рефрен чули ми вже в поезії „До В. В. Лободи“.

Залишились там „дівчина моя і матусенька“, а як згадаю про їх, та про загублену долю Вкраїни, про бунчук, булаву, про гетьманщину:

Стане тяжко мені
На чужинонці
Сльози ллю, сльози ллю
По родинонці! [1])

Такою самою тугою сповитий вірш: „До себе“, в якому жалується, що в тюрмі дивився на світ у вікно, та „вже й окно в тюрмі забили!“ і

Взяли у мене, все, що мав,
Господь не дав із малку долі,
А чоловік заграбовав
Добро останнє — мою волю.
І засадив мене в тюрму,
Мої слова забив в кайдани,
Одняв дітей, одняв сем'ю
О Боже! деж той Суд Твій правий?[2])

Свою важку тугу передавав поет у вірші „Братам на Вкраїну“, в якому просить, щоби йому прислали „землі з України“, а „лекше буде мені з нею вмірати в чужині“ [3]).

З неволі пише поет привітання „До старої моеї неньки“ з нагоди великодних свят, коли вона пічне цілувати всіх кревних і „великому та малому крашанки давати“ а „зостанетьця єдина крашанка на столі, та без слів тобі промовить: „син твій у неволі“. Поет велить матері не журитись, бо виростуть унуки, а як „виростуть-розкуються невольникам руки“[4]).

Ця віра в краще-майбутнє в перемогу правди, велить поетові кликати із заслання „До Н. М. Ар.... Г. — А.“, щоби „орав непаханеє поле“, виминав каміння та будив живих, нехай ор'ють свій степ, сіють жито „то хліб і долю будем мати[5]). Неволя не

[1]) Галичанинъ кн. І. вип. 2. стр. 12. Завважу, що в поезії „Вечерня розмова“ пише поет, що над Ворсклою иви опустили віти, бо і Ворскла плаче за гетьманщиною (Тамже кн. І. вип. 1. стр. 9); туга за гетьманщиною велить йому скласти „Спомини про Богдана Хмельницького“, в якого „могилі лягла слава-воля старої Вкраїни“. (Вечерниці 1863. ч. 13), або й вірш „Думка“, в якім описує похід козацтва, з лопатами на Ладогу (Галичанинъ кн. ІІ. вип. 1. стр. 10), одначе у вірші „Мое бажання“: „Не обскурант я, що не плачу за тим, чого нема“, поет бачить долю України не в бунчуках, не в булаві, не в боротьбі з Ляхами і кінчить:

Я даром сліз не проливаю,
Слов'ян усіх в одній сем'ї
Побачить хочеться мені...
Ось, бачте, я чого бажаю.
(Слово 1862. ч. 22.)

[2]) Галичанинъ кн. І. вип. 3 і 4. стр. 4—5.
[3]) Тамже кн. І. вип. 3 і 4. стр. 2.
[4]) Галичанинъ, кн. І, вип. 3, стр. 3.
[5]) Тамже, кн. І, вип. 3 і 4, стр. 4.

в силі його зломити, хоча він знає, що кожний діяч наражений на завись, що народньому робітникові, як тому пророкові Лєрмонтова треба ховатись від людей, щоб не сміялись з нього, щоби не кликали за ним:

Дивіться діти на його,
Який мугир, худий і блідний,
Якийсь голісенький і бідний,
Як зневажають всі його" [1]).

Тому у відповідь царському урядові за заслання, він, свідомий громадський діяч, кликав:

Спокою рабського не хочу я,
Рабом в покою жить не вмію
Дарма, що тілом я марнію
А жити-ме по вік душа моя!

Спокою рабського не хочу я!
Він серце труїть і морозить,
І снігом душу він заносить,
Не любить він розумного життя.

Спокою рабського не хочу я,
Він гірш мені, нудьги, неволі,
Дарма, що я живу без долі,
Діждусь, зоря засвітить і моя...

Спокою рабського не хочу я!
Нехай рабам спокій і доля,
А я в чужині, у неволі,
Бажаю з гураганами життя! [2])

З таким покликом звернувся Кониський до Галичан, до галицької молоді, якій треба було серед сусідської ненависти і власного яничарства, „життя з гураганами", такого сильного і могучого, щоби воно громом розбило байдужність, розбудило сонних до діла, до самопосвяти, самовідречення, до великої любови для рідної землі. Не даром він вже раніше видрукував „Пісню братам Галичанам", в якій накликував молодь до праці, бо в ній тільки бачить він щастя [3]); не даром присвячував він свої вірші „Сестрам Галичанкам" [4]), вірячи в те, що й галицькому жіноцтву доведеться виконати чималу працю в народньому житті.

А у відповідь на останню поезію відкликався І. Якович Д. віршом „Сестрам Українкам", в якому велить цілувати Україну, „бо ся земля наша і наш Галич і Волинє одна мати".

А легонький поколише
Вітрець наші слова,
Та й розкаже Україні
І сестричкам скаже,
Що нас, браття, з Українов
Любов завше в'яже
Що й ми з тоски умираєм
За колишню волю
І за нашу, як за вашу
Плачемо недолю
Та й миленько просим Бога
За руську родину;
Спаси Боже! спаси Галич,
Спаси Україну [5]).

[1]) Галичанинъ, кн. I, вип. 3, стр. 4.
[2]) Тамже, кн. I, вип. 3—4, стр. 2.
[3]) Слово, 1862, ч. 46.
[4]) Слово, 1862, ч. 47.
[5]) Слово, 1862, ч. 50.

Колиж на Україні, замість сподіваної волі для українського люду і для його слова почала підносити голову реакція, коли пішла загроза заслання для видніших Українців, а Кониський в одчаю кликав у вірші „Нема й надії“:

Пропало все, нема й надії,
Як мертвеці, народ наш спить,
Мовчать народні витії,
Ніхто неправди не казнить...
Ніхто за волею не плаче,
Душа ні в кого не болить,
Сліз матери ніхто не бачить,
Усі заснули, все мовчить...[1]),

тоді з Галичини відозвався Вол. Шашкевич в „Одвіт-і“ на Верниволі „Нема надії“, пишучи, що нема причини тратити надії, як не тратив її ніколи нарід[2]).

Про Галичину думав поет від ранньої молодости а в своїй поезії „Українська ніч“, писаній на засланні, що є слабою парафразою Шевченкового „Садок вишневий коло хати“, велить він питати зірниці в сонічка: „що в ночі видало, де ходило, де бувало, що діється в світі, як живуть біля Карпата українські діти[3]).

Годі не погодитися з думкою акад. Єфремова, який пише, що Кониський, як поет, свого часу взагалі подобався читачеві легким, чистим, хоч і примітивним віршом та ясною, прозорою думкою. Не мав він того високого натхнення, що появляє твори світової ваги, йшов він слідом здебільшого за Шевченковою музою; але як документи свого часу, поезії Кониського, можна сказати, напевно одбивають думки не самого автора, отже служать за літературні документи епохи, за безпосередне відбиття тих настроїв, що ними жили тоді передові люде на Україні... Кониському довелося спинятися здебільшого на темних сторонах нашого життя: надмірна праця українського хлібороба на „чужому, не своєму полі“, пориви до волі, тюрма, заслання на чужину далеку, розбиті надії, скалічене життя тих небагатьох одиниць, що знаходили в собі силу йти проти води і сите існування тих „фарисеїв наших днів“, що

Їх бог — брехня, їх гроші — бог,
Їх бог — їх раб багатий...[4])

Та всеж таки, хоча Кониський оспівував невеселі сторони життя, в його віршах, крізь плач і сльози могутньою струною

[1]) Слово, 1862, ч. 75.
[2]) Слово, 1862, ч. 84.
[3]) Вечерниці, 1863 р., ч. 14.
[4]) С. Єфремов: Олександер Кониський, стр. XXI в I кн. „Вибран-их творів“.

дзвеніла любов до рідного краю, а побіч цего протест против зневаги, кривди, тюрми і заслання, мережаний глибокою вірою і надією в краще майбутнє України. Крізь ліричні строфи продиралося якоюсь дивною силою бажання „життя з гураганами“, якому поет хотів віддати всеціло себе і потягнути за собою усе громадянство. Своїми віршами, багатими змістом, Кониський в Галичині викликував захоплення. Ними зробив поет велику роботу в поширенні українства серед приспаного галицького громадянства а враз із тим у скріпленні почуття одности Галичини з Україною. І в тому його велика заслуга і сила і значіння!

А ще й те характеристичне для Кониського, що навіть на засланні пам'ятав він про Галичину. Як видно з деяких дат, підписаних під його поезіями, як „Українська ніч“ (лютий 1863 р.), „До П. М. Пр. Т—А“ (9 марта 1863 р.), „Пустка“ (март 1863 р.), „Прощаннє Чайд-Герольда“ (1864 р.), він прислав їх для львівських видань з неволі. Нема також сумніву, що й один допис, поміщений без підпису в „Меті“ за рік 1864, стр. 68—70, п. н.: „З-над Волги“ вийшов рівнож з під його пера.

Автор допису старається нарочно закрити свою особу та оповідає видумку про те, як „вертаючись з за границі проїздом крізь Петроград, мав случай говорити з Костомаровим про нашу, українську справу...“ Однак закінчення допису „З-над Волги“ таке дуже схоже на вірш п. н. „До старенької моєї неньки“, писаний раніше, що для мене немає сумніву про особу автора. Допис інтересний і характеристичний для сучасних відносин на Україні, багатий в новини з громадського життя, пронизаний глибокою вірою в останню перемогу української справи над зловживаннями царської влади, писаний чоловіком, що перебував на засланні а з долею Галичини був вже зв'язаний.

Завважу, що в дописі „З-над Волги“ є згадка про бунт обох гімназій в Києві через те „що одному молодому учителеві заборонено читати лекції на малоруській мові“. В екземплярі „Мети“, Ол. Барвінського, що тепер є власністю „Історичної Секції Укр. Акад. Наук“ в Київі, помічено рукою давнішого власника, що мова тут про Потебню. На катедру до Львова він ледви чи поїде, „а то ще є в Москві один чоловічок Г., під яким Барвінський велить догадуватися Гатцука. Потебні, дійсно не було спішно до Львова, де його в р. 1863 погано привітала поліція [1]).

[1]) Пор. мою статтю: „До історії взаємин Галичини з Україною в рр. 1860—73. Україна, Київ, 1928, вип. 2, стр. 20.

Теофіль Дембицький

З огляду на вагу допису, вважаю умісним передруковати його на цьому місці в цілости. В ньому читаємо:

„З-над Волги. Радію всею українською душею, що наша спільня справа знайшла собі добрий, теплий закуток в нашій Галичині, і що придбовує вона що-день нових щирих працьовників, піклувальників. На вас тепер тільки й надія наша, а про нас — краще і не питайтесь. Зовсім стемніло в нашій Україні; сумно і холодно в їй, як в нетопленій, забутій хаті. Сором і страх сказати, а усе те гірка правда, про що долетіла до нас чутка, і об чім ви міні пишете. Заборонено зовсім дрюковати книжки на українській мові, не тільки народні руководства, так-таки усі, щоб і духу не пахло нашої української мови. Комусь вона, бачите, стала посеред горла, — то треба її стерти з лиця землі. Найбільш завадила вона Московській громаді (города Москви, бачите, серця великоруського). Журналистика московська, на чолі которої стоїть Катков, редактор „Руського Вістника“ і „Московських Відомостей“, як та собака, зірвавшись з ланцюга, бреше, з піною в роті, на кожну пробу, на кожний попит українського слова. Вона зробила сама з нашої справи якогось страхопуда і тепер ним лякає усіх, — а її й слухають, на наше безголовя, і дають і дають приказання, і падають і падають листя з нашого обрубленого, облупленого українського дерева. Тяжко!...“

„Костомаров тепер без місця і нігде не хоче бути професором. Його кликали до себе усі руські униворситети, але він одцурався; хиба може до вас у Львів і згодився-б. Тепер він пише „Исторію смутнаго времени въ Россіи“, т. є. епоху самозванців, і швидко може дасть до дрюку. Вертаючись зза границі, проїздом крізь Петрогород, я мав случай говорити з ним про нашу українську справу. Щира українська душа, золотий чоловік; а шкода: може скоро заїдять його московські їдовиті оси. У його давно вже лежить зібраних з різних кутків 3000 карбованців, — це-б то для видавання народніх книжок на нашій мові, — та так мабуть і довго лежатимуть, поки не засс'яє який новий промінь...“

„Але я сподіваюсь, що нічого не зробить з нашим людом ніяка внішня сила, хоч-би вона й була пекельна, поки само не висхне, не ізсякне українське жерело, поки сам народ не відцурається від своєї вікової батьківщини. А сього ніколи не буде. Шевченко каже:

Наша пісня, наша дума
Не вмре, не загине.
От де, люде, наша слава —
Слава України!...

„Основа“ давно вже замовкла, але в її завчасній смерти винні не одні вороги нашої мови та цензурні устави, але й сама українська громада. Предплатників у неї в останнім часі дуже мало було. Де-які з Українців — найбільш ті кріпостники-само-

дури — поглядали на „Основу“ з якимсь дворянсько-чиновничим чувством і лякались понизитися до мужицької мови; ато ще й книжки на їй читать — крий-Боже!“

„Я розмовляв з Білозерським про його бідолашню дитину, цю „Основу“. Він обіцяв, як-що прояснятся хмари на нашім небі, видавати знов який небудь часопис, тільки в меншім обємі. Як-би швидче, дай Боже!“

„Але й теперечки не всі замовкли на Україні. Київська громада ще працює, хоч і дуже побиваючись, і маючи перед собою того скаженого Говорського, що видає „Вѣстникъ Западной и Югозападной Россіи“. Оце недавно в Київі гулькнула книжка на світ божий: „Де-що про світ божий“, на нашій мові, як бачите, для народньої освіти, видана на громадські гроші Київських студентів. Як вона вихопилась до дрюку і минула загребущих рук — я не стямлю. А книжка добре скомпонована; може ви вже й самі маєте. Та ще в Петрогороді вийшла книжка: „Повісти Олекси Сороженка“, передрюковані з „Основи“. Ото і всього на нашій плодючій ниві. Чув я, що ще готують в Київі і Петрогороді словник нашої мови, тільки що не швидко дійде до кінця, а нам вже давно його треба“.

„Не знаю, чи чули ви, що в Києві побунтовались обидві гимназії зза-того, що одному молодому учителеві заборонили читати лекції на малоруській мові, як він вже те почав робить. А це дуже гарний хлопець той учитель... Якби нам більш таких працьовників рідного слова, то наша справа міцнійше стояла-б“.

„Ви шукаєте кого небудь на будущу катедру малоруської мови в вашім университеті? Найкращий був би П—, та той не поїде, міні здается; а то ще є в Москві один чоловічок, Г—. більш нікого не знаю, хто-б учене знав нашу мову“.

„Дуже хотілось би побачити та почитати вашу „Мету“, — та ба! Звідсіля її ніяким робом не достанеш; книгопродавець не беретця виписати...“

„Я тут самісенький: ні з ким слова промовити по нашому, а як який знайдетця Українець часом, то зараз в перевертні і лізе. Один я тутечки. Після завтра Різдво — велике у нас в Україні свято! І щедрівки, і узвар і кутя будуть там, на моїй родині — а тутечки з-біса!... Я в купі з Батьком Шевченком, як був на Аральскому морі, можу сказать:

Тяжко, друже, теє свято
Самому стрічати
У пустині... Завтра рано
Заревуть дзвінниці
В Україні: завтра рано
Зберутця молитись
Люде добрі; завтра рано
Завие голодний
Звір в пустині, та повіє
Ураган холодний
І занесе снігом білим
Курінь, мою хату...
Оттак міні доведетця
Свято зострічати!

(1848 г. на Аральск. морі.)

Знарошне виписав частину ціх віршів; може не читали?—“

III.

На засланні перебув Кониський рік у Вологді, опісля в Тотьмі а в р. 1865 дозволено йому жити в Воронежі задля недуги. Колиж недуга не вменшувалася, дістав від цар'я дозвіл їхати на рік за границю, на лікування.

З Воронежа їхав Кониський через Петербург, де затримався для випочинку і відвідин Костомарова, з яким стояв у переписці від р. 1862. Зв'язували їх з собою справи літературні та видавничі. Саме в р. 1862 були дві книжочки Кониського „Памятка“ та „Права і обов'язки визволених кріпаків“ в київській цензурі, яка остаточно їх заборонила, хоча в них нічого „противузаконного“ не було, а крім цего почав він писати „Арифметику або Щотницю“, яку Костомаров видав в р. 1863 у Петербурзі коштом призбираного ним фонду на підручники для шкіл. Особисто познайомився Кониський з Костомаровом в осені 1865 р., коли через Петроград прямував за кордон.

Про цю зустріч написав Кониський з нагоди смерти Костомарова інтересну статтю п. н. „З моїх споминок“. Микола Костомаров. (Мої згадки про него і його листи), яку видрукував в „Ділі“ за рік 1885. ч. 46-52.

Опис зустрічи для нас дуже цінний, а що він в'яжеться із нашою статтею, тому подам із нього деякі виїмки. Було це дня 19. жовтня 1865:

„Я прийшов до Костомарова, писав Кониський, рано о годині 10½, а вийшов від нього у вечір і не примітив, як той час пролетів! Зустрів мене Микола Іванович так щиро, так приязно, немов рідного брата“.

„Бесіда наша не сходила з народньої освіти і видавання українських книжок за-для народа. Але! — шкода праці! Перед очима у мене лежали списки з таких документів, про які я й не знав! Костомаров розповів мені свою бесіду з міністром внутрішних справ Валуєвим, котрий стояв на тому, що „видаваннє книжок для народа — не на часі“, і нарешті заборонив їх. Документи, про котрі я кажу, були і тяжкі й цікаві. Міністер Валуєв писав до міністра освіти, що видавання українських книжок — діло небезпечне, шкідливе, і т. д. Найцікавішою була записка Юзефовича, де він доводив, що самостійности української літератури треба стерегтись, як огню, бо під нею лежить політичний сепаратизм і польська інтрига“...

„Самим тяжким буде документ — приказ міністра Валуєва про заборону книжок. Микола Іванович вельми тогді лютував на київські доноси і польське повстання; одначе він сподівався, що заборона українського слова не на довгий час, що правительство засвідчиться, що український „сепаратизм“ така ж сама

клевета, як і „польська інтрига“ в ділі видавання українських книжок і піднесення українського письменства.

— А про Євангеліє як гадаєте — спитав я — пустять, чи ні?

— Коли й пустять, дак не скоро.

— А то чому?

— То раз, що право видавати Євангеліє належить синодови, а друге, що один з митрополитів подав таке мнінье, що Євангелія не слід дозволити друкувати в українському перекладі, „щоб на простонародній мові не профанувати евангельських істин“.

„Бесіда перейшла на Галичину. Для мене й цікаво й інтересно було довідатися, якого погляду тримаєсь Микола Іванович на розвій письменства в Галичині. В моїх замітках, котрі я колись вів щоденно (до 1867 р.), записано про сю річ так:

„В Галичині трохи не три міліони Русинів. Чого-чого Поляки не робили й не роблять, щоб знищити Русинів, обернути їх на Поляків і на латинників. Головна боротьба ще має наступити і за-для Русинів нема инчої зброї, як національна освіта. Одна она тілько може спасти їх. Отся самооборона вимагає, щоб Русини сотворили у себе літературу на народній мові, взявши за основу й мову й літературу, яка вже є в Україні — відцуравшись тарабарщини „Слова“. Язик „Слова“ не може розвивати, а тілько задержуватиме національний і літературний розвій галицьких Русинів. Самим Русинам вельми трудно розвинути потрібну за-для них літературу; тут повинні прийти до них з запомогою Українці, — посилати їм свої літературні твори. Така запомога єсть елементарний обовязок Українців. Навіть кожен „русскій“ (Велико-, Мало-, Білорусс), коли для него дороге спасеніе Русинів, повинен, чим може, помагати їх національному розвою. Не буде у Русинів національного письменства на народній мові, — Поляк і латинизм проковтнуть їх. Отакі думки виявив мені сегодня (19. жовтня 1865 р.) Костомаров“.

З Петрограду поїхав Кониський до Варшави і тут побачив ся з Пант. Кулішем. Вже в р. 1862 робив Кониський письменно докори Кулішеві за те, що він свої твори поміщував у „Вестник-у юго западной и Западной Россіи“ Говорського, органі, що визначався крайно ворожим супротив українства напр'ямом, а не рідко й гидкими доносами. Куліш виправдувався перед Кониським в листі з дня 30. листопада 1862 р. словами:

„То, что я печатаю въ Вѣстнику Юго-зап. Росс., запечатлѣно любовью къ истинѣ, какъ и то, что я печаталъ въ Основѣ. Но Основа не заплатила мнѣ ни одного рубля за семь мѣсяцевъ самаго дѣятельнаго сотрудничества и я былъ вынужденъ изъ самостоятельнаго писателя превратиться въ переводчика Маколея; а Вѣстникъ освободилъ меня отъ этой убійственной необходимости. Въ прочихъ журналахъ я не участвую потому, что подобно женщинѣ, не могу предлагать себя, а у нихъ и без меня много сотрудни-

ковъ. Что касается до направленія Вѣстника, то я долженъ отвѣчать за него, такъ точно, какъ и за направленіе всякаго другаго журнала, въ которомъ бы я участвовалъ. Нападенія Говорскаго на украинскую народность должны принести єй пользу одной своей запальчивостію. Они даютъ возможность высказать многое, чего нельзя было высказать безъ всякаго повода. Єсли же наши единомышленники такъ лѣнивы, что не захотятъ сказать за себя правдиваго слова, то не велика честь принадлежать къ ихъ обществу. Єсли наша партія такъ безсильна, что не имѣетъ матеріяльной возможности говорить печатно, то было бы странно плетью перебивать обухъ. Єсли наша народность такъ ничтожна, что одна журнальная статейка колеблетъ єя основанія, то не стоитъ ея поддерживать... Вотъ все, что могу Вамъ отвѣчать въ исполненіе Вашей просьбы — „разсѣять Вашъ туманъ“ [1]).

Очевидно, Куліш не розсіяв „тумана“ Кониського, коли ще в листі з дня 22. грудня 1862 р. відповідав йому:

„Може й правда, що заплатив би не один журнал міні такі гроші, як нависний Вістникъ, такъ требажъ туди посилати та договорюватись, а сей самъ добиваетця моеї роботи. Я ж такоі думки, що коли не я поганю хату дурними речами, то й байдуже міні про те, що в ій иноді блягузкають... Поки Говорський не вчинить якого ледарства супротивъ мене, поти я даватиму ёму свою підмогу; бо якъ почать судить кожного судомъ жорстокимъ, то дійдетця до того, що себе самого тільки й за чоловіка вважатимеш...“ [2])

Ледви, чи й цим листом дав себе переконати Кониський, бож хиба й Кулішеві було відомо, що цензура ніякої полєміки Українців не допускала [3]) і тут годі було винуватити українську громаду за її ледащість, чи слабосильність, чи матеріяльну незасібність. За те із оборони Куліша виходило на яву, що в його співучасти у „Вѣстник-у“ грали головну ролю матеріяльні спонуки. Куліш був взагалі тоді нерозбірчивий. Не даром писав про нього Ігнат Житецький:

„З припиненням видання „Основи“ починається нова доба в житті Куліша. Зенітну точку, надверхній крок перейдено; виявляється криза житьової подорожи, духовний вищерб, другий після катастрофи за п'ятнадцять років назад. Пант. Ол—ч розметувався в своїй громадській, а ще більше літературній роботі і усюди йому бажалося бути першим в перших шерегах. Плодючість його, як письменника, була надзвичайна. І до того він мав оригінальний, щоб не сказати інакше,

[1]) М. Возняк: Листування П. Куліша з Ол. Кониським Нова Україна 1923 листопад стр. 156—7.

[2]) Тамже стр. 157—8.

[3]) Порівнай допис Кіянина з Киева, поміщений в Меті за рік 1863. Ч. 1. Стр. 84—9.

погляд на громадсько-літературну етику. Куліш містив свої статті, оповідання, нариси, досліди і публіцистику де б не прийшлось, не розбираючи ні напр'ямку часописів, ні моральної ваги редакцій, здаючи свої твори, по його-ж виразу, як на літературну біржу. „Хай кождий дивиться на мене, яко на можливого співробітника любого органу" — проголошував він і друкував свої речі в „Современникѣ", „Русскомъ Вѣстникѣ", слов'янофільських журналах і радикальній „Искрѣ", „Бібліотекѣ для чтенія" Боборикина й „Вѣкѣ" Кавелина, в галиц. „Меті", „Слові", „Отечественныхъ Запискахъ" і т. д. Злигався Пант. Ол—ч знову (ще 1855 р.) з своїм, як він прозивав „почтеннѣйшимъ другомъ юности", Юзефовичем, а той його улещував приємними Кулішеві заявами, що „выполненіе важной исторической задачи установленія надлежащей связи между обѣима племенными личностями (московською та українською) въ области слова принадлежить вамъ и чуть ли не вамъ одному" — і докотився Куліш з своєю неоглядною нерозбірністю до співробітництва в „Вѣстнику Юго-зап. и Зап. Россіи" Ксенофонта Говорського поруч з тим-же Юзефовичем, Сильвестром Гогоцьким та іншими „антиподами" [1]).

„Біржа" йшла широкою струєю, а шкода для українства із співробітництва Куліша в крайньо ворожому органі Говорського була, без сумніву, більша, як авторські ремунерації, що їх Куліш від нього діставав. Не що іншого, а „біржа" завела Куліша на службу „русскому делу" до Варшави, звідки дня 13 (25) квітня 1865 р. писав він Костомарову: „Такъ я теперь, сидя въ Варшавѣ, глаголю: „Азъ богатъ, богатъ зѣло и помышляю о поѣздкѣ за границу для возстановленія бреннаго моего организма, въ которомъ живеты „духъ бодръ". Мню, что меня отпустятъ, снабдивъ благами временнаго бытія, совершенныхъ мною въ истекшее полугодіе, да обновлюсь банью паки бытія во глибинахъ морскихъ".

Одначе Костомаров не захоплювався і досить неухвально ставився до варшавських плянів, служби і платні Куліша за весь час його перебування в царстві польському [2]).

Те саме можна сказати й про Кониського. Як раніше, так і тепер, в часі свойого побуту у Варшаві в р. 1865., Кониськнй приглядався роботі Куліша, тій нещасній службі „русскому делу" на Холмщині. Не мав Кониський про неї високої думки і висловив її опісля в своїм творі: „У гостях добре, дома ліпше". (Історичне оповідання Дрозда.) 1873 р.

Кониський писав тут про Куліша з глузуванням, як про чоловіка, що подорожуючи по Україні, видавав себе „апостолом правди", тої „правди", котра начиняє кишені грішми. Тоді по-

[1]) Ігнат Житецький: „Куліш і Костомаров" Україна 1927 кн. 1—2. стр. 43.

[2]) Тамже стр. 44—5.

звайомився Куліш із Селехом (Лебединцевим), який пізною осеню 1865 р. приїхав був до Галичини вербувати священиків, учителів та й взагалі інтелігенцію, шоби вона ширила обрусіння на Холмщині. Куліш став „захребетником" князя Черкаського і повів до Варшави отару своїх „захребетників".

„Відома річ, читаємо у згаданому творі Кониського, що великі ідеї сходять, ростуть і спіють у великих головах; це істина, хоч трохи може не така велика, як та, шо „ідея обрусіння" Поляків і Українців єсть „велика історичня ідея". Шкода, що я не скажу, в чиїй великій голові зійшла отся „ідея", за те тямлю, що вона, як і кожда „велика" ідея вимагає відповідних собі з морального й духового боку діячів і слуг. Таких відповідних людей, мабуть, не стало в самій Росії, бо все-ж не даремно вони мусіли шукати відповідних діячів і слуг, хоч не за мор'ями, але все-ж таки не дома, а за межою Росії, за річками Збручом і Сяном".

„Ба, промовив якось Куліш до князя Черкаського: — що отце з вами, наче хто вам помороки забив: чом отце ми й досі не нагадали, що у нас під боком є обітована земля. От, коли ми звідтіль наберемо собі в Холмщину уніятських попів да учителів, дак тоді наша справа не піде, а просто покотиться. Галичане добре знають Поляків; вони їм залили там за шкуру сала, нехай же вони їм тут віддячать. Вийде воно по писанню: „якою мірою міряєте, відміриться й вам". Їй Богу, добре буде... як гадаєте?..."

Князь Черкаський мав ще сумніви, чи галицькі Русини підуть сюди на службу, бо в них є „конституція", одначе Куліш впевняв, що підуть, „аби уміти поговорити з ними". Остаточно вислав Куліш для такої розмови Лебединцева до Львова „по комерческим делам", „а справді на те, щоби рекрутувати Русинів на службу до ідеї обрусіння своїх братів" [1]).

Несимпатичними рисами характеризував Кониський Куліша в розмові Селеха з Галичанами у Львові в домі Якима Филаретовича Гловеня (Якова Головацького):

„Як то питав один із них, священик Коваль — „воно мені чудно: на Україні 15 міліонів таких Русинів, як ми, а ви не знайдете між ними потрібних вам людей? Та й завернули шукати людей туди, де їх в п'ятеро менче й де в тисячу разів треба більш чесних патріотів і освічених робітників..."

„Чого нас тягнете в Холмщину, говорив другий (Савицький), я на певно свідомий, що за український націоналізм в Росії позасилали на північ кращих людей..." „Хиба в Україні не заборонене наше слово?... Хто не знає, що Костомарову заборонено збірати гроші на видання народніх книжок на українській мові?

---

[1]) О. Кониський: У гостях добре, дома ліпше. Част. I, розділ 2.

Заборонено переклад евангелія по українськи, заборонено видавати „Основу“, писателів українських позасилали...“

„Вибачте, — озвався Селех: — російський ур'яд... Та ліпше свідчить те, що Куліш на службі в Варшаві...“

— „Щож з того, говорив далі Савицький; Куліш свідчить тільки сам про себе, свідчить, що в нього десять п'ятниць на тиждень... Я пророкую вам, що ми доживемо до того, що той самий Куліш, котрий нині душить польську народність, перейде на службу до Поляків; душити ме й українську національність...“ [1])

В початку листопада 1865 року був Кониський у Львові. В листі до поета Осипа Федьковича з дня 14 (26) XI. 1865 р. писав Кониський: „Сегодні вже три тижні, як я у Львові“[2].) Із цих слів виходить на яву, що Кониський прибув до Львова дня 5 листопада. Не виключена річ, що в описі їзди „балагулою“ Селеха до Львова, увіковічнював Кониський свою власну подорож до Галичини, коли не було ще зелізничих сполучень а подорожі мусіли їздити або поштою, або частіш в тих нових ковчегах, що звалися „балагулами“. Про гостину Кониського у Львові в р. 1865, маємо не багато друкованих вісток. Часописи „Мета“ і „Слово“ не згадали про неї ані одним слівцем, щоби не наражати його перед царською, а може й польською владою в Галичині. З літератури Огоновського довідуємося тільки, що Кониський познайомився у Львові із Степаном Качалою, Юліяном Лавровським, Як. Головацьким, митр. Литвиновичем і іншими.[3]) Значно більше сказав про побут Кониського у Львові Ол. Барвінський, що від жовтня 1865 р. був студентом львівського університету. Хоча про цю подію писав Барвінський у своїх „Споминах“ вже по смерти Кониського а в 47 літ по своїй зустрічи з ним, всеж таки ця згадка не то, що симпатична, але хоча коротка, то в загальних рисах вірна і багата змістом. В ній читаємо:

„Коли „Мета“ клонилася до упадку, приїхав до Львова осінню 1865 р. Олександер Кониський з молодою жінкою і її товаришкою Курляндкою і жив тут кілька місяців (?) в европейськім готелю. Майже що дня заходив я з Горбалем,[4])

---

[1]) О. Кониський: ч. I, розділ 2.

[2]) Др. Осип Маковей: „Матеріяли до житеписи Осипа Юрія Гординського-Федьковича“ стр. 109. (Укр. руська бібліотека Наук. Тов. ім. Шевченка т. V. — Писаня Осипа Юрія Федьковича т. IV).

[3]) Ом. Огоновський: Іст. літ. руської т. III (1) стр. 420.

[4]) Кость Горбаль був учителем гімназії. Умер в Перемишлі дня 14 I. 1903 р. на 67 році життя. В р. 1865 редагував „Ниву“, в р. 1867 був співробітником „Руси“. Вже по смерти видруковано в „Руслані“

Лукашевичом[1]) і Львом Лопатинським[2]) до його гостинного дому".

„Кониський тоді вернув із засланя з Вологди наслідком недуги очий (одно око таки втратив) і дістав дозвіл виїхати за границю та переїздом у Дрезно задержався кілька місяців (?) у Львові. Тут бував він на виставах русько-народного театру, котрий саме тоді гостював у Львові і писав з драматичних вистав рецензії до „Слова", в котрих робив влучні замітки, як належить виставляти українські твори, н. пр. Наталку Полтавку[3]), Марусю і ин. Яснорусявий з легоньким заростом, визначався Кониський вельми живою і палкою вдачею (був тоді в 30-ім році віку) і незвичайною щирістю до наших народних справ. Жінка його, Московка і її товаришка, говорили тільки по московськи та не цікавилися нашим народним життям а тільки сучасними европейськими струями і змаганнями суспільними і культурними".

„Коли отже мої товариші вели розмови з женщинами про найновіші твори европейського письментва, про театр, медицину, еманципацію женщин і т. п., нараджувавсь я з Кониським над тим, якби „Мету" двигнути і піддержати".

„Кониський задумав тоді видати збірник своїх поетичних творів, розкинених у фейлєтонах „Слова", збірнику „Галичанинъ",

---

його. споминп з молодих літ п. н. „Письменська спадщина Костя Горбаля" (Руслан 1904, стр. 232—62).

[1]) Лонгин Лукашевич. ур'ядовець асекураційних товариств „Аціенди" і „Газа" а вкінці „Рільничо-кредитово Заведення в Тернополі", де й умер дня 7 VII 1882 р. Він редагував „Правду" в 1867 і 1876 р. (ч. 5—12). Діло 1882, ч. 58.

[2]) Лев Лопатинський іздив 1864 р. на Україну і бачився з Вас. Білозерським. (К. Студинський: „Слідами Куліша". Записки Н. Т. Ш. т. 148, стр. 262—7). З часом переїхав до Росії на постійне життя і умер на Кавказі.

[3]) Слово 1865, ч. 92. Изъ Львова (Представленіе „Наталки Полтавки) підп. Полтавець. „Игра, співи, убране, мова, писав Кониський, — мали багацько дуже невірного. „Коли би актори, котрі грали на сцені у Львові „Наталку Полтавку", знали історію України і етнографію Полтавщини. то они-б не наробили стілько таких великих помилок, які ми бачили на сцені у Львові", починаючи від убрання, мови, співу і гри поодиноких осіб. Наталка сцени львівської виходила сентиментальною Німкою, інде французькою гризеткою і рідко де — Українкою"... „Фарс Виборного знищив всю естетичну сторону України, свого гумору, котрий так вірно і мило вложен Котляревським в уста Макогоненка... Тетерваковського і Макогоненка зробили ту дурнями і паяцами. Петро—парібок чесний і тихий, але не такий неподвижний і стовбоватий, як на сцені львівській і Терпелиха не така сентиментальна Німка,—одначе она і Микола більш усіх правдиво і натурально грала... Жаль тільки, що она, як і другії не вивчили добре своєї ролі..." Завважу, що Наталкою була Бачинська а в ролі возного виступав Розмазовський (Слово 1865, ч. 91).

видаванім Дідицьким і Головацьким і просив мене, щоб я всі ті твори зібрав і приладив до печати. Я се вчинив і передав йому доволі спору збірку, одначе не дійшло до напечатання...“

„Кониський почав тоді писати до „Мети“: Огляд драматичного письменства українсько-руського, під прибраним іменем К. Маруся, а коли не повелося таки здержати упадку „Мети“, почав В. Шашкевич на її місце видавати з новим роком 1866 літературну часопись „Русалка“, в котрій Кониський дальше печатав розпочатий в „Меті“ огляд українського драматичного письменства, а крім того і деякі инші твори поетичні і прозові“.[1])

— Маючи на думці доповнити вістки Ол. Барвінського (бо від них пічну) і Огоновського новим архівальним матеріялом, а спеціяльно сучасним лустуванням молодого галицького громадянства, або й листами Кониського до Федьковича.

Кониський приїхав до Львова, коли молоді галицькі студенти хотіли не тільки ратувати існування „Мети“, але й пр'ямували до того, щоби перевести організацію львівської, студентської громади.

Перша студентська, сьвітська громада, з'організована ще в р. 1861 і 2 покінчила свою історію. До неї належали: Денис Кулачковський, Іван Добрянський, Вол. Качала, Федір Заревич, Ксенофонт Климкович, Кость Горбаль, Вол. Шашкевич, Юл. Ніжанковський, Макс. Михаляк. Перші два перейшли до русофільського табору, Вол. Качала перенісся на технічні студії до Відня, а здобувши степень інжінєра, переселився до Росії (умер в Київі дня 24 грудня 1894 р. у 51 році життя). Юліян Ніжанковський став артистом театру Бачинського, а опісля ур'ядовцем крилошанського банку (умер дня 17 VI 1890 р. на 53 році життя гляди „Діло“ 1890, ч. 126—7). Михаляк став судією на Буковині і там вскорі помер. Залишилися тільки Заревич,[2]) Горбаль, Климкович[3]) і Вол. Шашкевич, а почали напливати нові сили і треба було з ріжних причин, про які дальше говор'ю, перевести реорганізацію громади. Завважу, що виїхав був також в липні 1865 р.

[1]) Ол. Барвінський: „Спомини з мого життя“ ч. І. стр. 82-4. Порівнай Мета 1867, ч. 17 і „Русалка“ 1866, ч. 5, 6, 7. „Короткий огляд української (руської) драматичної літератури“. З московського журнала „Русская сцена“ Маруся К. Кониський писав у тих статтях про Котляревського і Гоголя батька.

[2]) Федір Заревич уродився 1835 р. а умер 12 І. 1879. Був першим редактором „Вечерниць“. Про його літературню творчість гляди: Огоновський: Іст. літ. руськ. т. III (2) стр. 811—39.

[3]) Ксенофонт Климкович уродився 31 І. 1835 р. а умер 7 (19) V. 1886 р. гляди: Огоновський: Іст. літ. т. II (2) стр. 616—15.

із Львова на село знаменитий організатор студентських громад, укінчений богослов Данило Таничкевич.[1])

Переведення реорганізації львівської громади доручено укінченому гімназистові з Тернополя Андрієві Січинському,[2]) приятелеві Олександра Барвінського. Підписувався він псевдонімом: Андрій Воля.

Біля 10 жовтня 1866 р. приїхав Січинський до Львова з маленького тоді місточка Тернополя. Львів йому не подобався. Він здавав собі також справу з труднощів переведення організації громади і тому рад був мати при собі такого спосібного організатора, як Танячкевич. Задля того писав до нього:

Львів дня 18. X. 865.

Дорогий Братіку! Тиждень тому, якъ приіхавъ я до Львова ажъ морозъ пішовъ мині по-за шкуру, коли зострінувся изъ тими тлумами, що швиндають ся по усіхъ улицяхъ... Котрому не заглянешъ у вічи, у кождого егоизмъ на виду пробиваетця, а чоловік, що не бъє поклономъ тому всемогущому кумирові, він единує у тому великому городі. Такъ отже самотою блукавъ я черезъ кіл'ка день по Л'вові и ажъ тоді полегшало моему серцю, коли увійшовъ я у цю невеличку громадку душъ праведнихъ, що то свобіднимъ дихають воздухомъ и святими думками гарячу душу годують. Познакомився я изъ ними — може що путнёго на сей рікъ зведетця, але безъ Твоёі поради годі намъ обійтися. А виглядаємъ Тебе щодень, що година. Ти може загнівався на мене, що не приїхавъ я на весілля до Сніжинс'кого — алежъ бо не моя въ тому вина, листъ бо Твій за пізно надійшовъ до мене.` Оставайсь здоровъ та приизди до насъ чимъ скоріще. Твій приятель Андрій Воля.

В тому самому приблизно часі писав також до Танячкевича Олександер Барвінський:

„Здоровъ бувъ щирий козаче!"

„Приіхавъ я ді Л'вова та ще не розглянувся гараздъ міжъ тутешніми хлопцями, чи вони що людяного, чи ні? Нині ми зі-

---

[1]) Данило Танячкевич, парох Закомир'я умер 21 IV 1906 р. у 65 році життя (Діло 1906, ч. 69 і 72. Руслан 1906, ч. 74). Про його працю в дух. семинарії гляди: Ярослав Гординський в студії „До історії культурного й політичного життя в Галичині у 60-тих роках XIX в. стр. 20 і дальші (Збірник філологічн. Секції Наук. Тов. ім. Шевч. т. XVI). Порівнай також мою статтю: „Слідами Куліша" (Записки Н. Т. Ш. том 148, стр. 280—3), де подана коротка характеристика його публіцистичної творчости.

[2]) Андрій Січинський умер 27 VI 1893 р. в Перемишлі як кандидат адвокатури Діло 1893, ч. 133—4, Зоря 1893, ч. 13.

брались, щобъ вже дещо зробити, щобъ громаду зав'язати та щобъ наше діло ліпше йшло, якъ до теперъ. Я сподівався, що Тебе застану у Львові — а тимъ часомъ инакше сталося, бо таки не такъ ждалося, да такъ склалося. Якъ би добре діло пішло, тобъ и Ниву здалось піднести".

„Не журися щирий козаче, всё гараздъ буде, тільки треба трохи потерпіти. Цілую Тебе сторазъ Твій братъ Олекса....

На листі Барвінського до Танячкевича дописався укінчений матурист з Тернополя Іван Пулюй, що переїздив до Відня до тамошньої духовної семинарії і ждав тільки виплати грошей на дорогу. Мав Пулюй інші мрії, хотів студіовати математику і фізику, одначе брак середників на прожиток склонив його до богословських студій у Відні, які він покінчив, а опісля завершив свої студії на полі фізики, став професором німецької політехніки в Празі, де закінчив життя дня 31 І. 1918 р.[1]) Попри свої особисті клопоти висвітлював Пулюй у своїй дописці до Танячкевича відносини, в яких тоді жила молода, студентська громада у Львові. Пулюй писав:

„Приїхавимъ ді Львова та й не думавъ, що й не бачити му Тебе, орле, цілий рікъ; колибъ бувъ приїхав-ись ді Львова ще сёго тиждня, то можебъ ще й заставъ мене, а такъ іду у погану Німоту у Відень; чось бачъ такъ и плакатись хоче, такъ нудно серцю. Одна тільки надія, що й там будуть сини України — каже серцю утихомиритись. Иду у семинаръ (зіставбися на світі такъ грошей нема), ходити му також на руське, математику и физику. Пішовъ у Відень съ Тернополя такожъ Борисікевичъ громадянинъ. Єсть тамъ ще більше хрестіанськихъ сердець Целевичъ, Павлусевичъ, Бачинський. Дасть Богъ що й громада гарна буде. У Львові вже завязуєтця, тільки налізло дралівъ, но й на тихъ ми вже маємо середки; маю надію, що гарно поведетця. Зъ „Метою" дуже зле стоіть, но таки ми живі та й старатимемо ся усіми силами, щобъ не вчула клята кліка Московська відъ насъ „vicisti Gallilaee!" У львівськімъ семминарі погань. Занісъ 10 Метъ та заледве 5 роздавъ. А кожний ховаєтця зъ Метою, начебъ то яка заразлива річь була, джума, чи що тамъ, а „Слово" то такъ и по верху на вікнахъ валяєтця! Коли що станетьця у Відни, заразъ Тобі, Соколе мій напишу! Коли до Відня поіду, не знаю съ певностю, здаєся треба ще тиждень зіставатця ві Львові, німъ дадуть гроші на дорогу. Въ Тернополі хлопці гарно тримаютця и що до одного, бо якъ чуємо, на-

[1]) Гляди про нього: Роман Цегельський: „Др. Іван Пулюй як науковий дослідник", Збірник матем.-природоп.-лікарської секції Наук. Тов. ім. Шевч. Том 27, стр. 1—25.

віть Цибиківці якъ вівці за юрбою тягнутця, усі стоять противъ своіхъ сгнущателівъ кацапівъ.

Цілую Тя, Соколе мій ясний, поки житя стане Тебе щиролюбячий Иванъ Пулюй.

Молоде громадянство здавало собі справу, як потрібна була йому приява і участь в нарадах такого досвідного, живого, енергійного, розумного чоловіка, яким славився Танячкевич. Пером і словом він умів захоплювати молоді душі. Одначе Танячкевич не приїздив до Львова, хоча його склонював до цего Андрій Січинський в наведеному вище листі. Тому вислав до нього нового листа Олекса Слюсарчук, що саме тоді висвячувався у Львові, а підписувався: Наперед(овець)[1]). Він писав:

„Єдиний нашъ Орле, Дорогий Данилку!

Не думавъ я, щоби прийшлося въ справі такъ наглячій мині до Тебе, Лебедику, писати; бо думавъ ємъ, що знайдеся хто инший до сего. Зъ Твого мовчаня вносити мущу, що може ще ніхто теє не зробивъ.

Братіку! Велике Твоє завданє! Ти самъ такожь неразъ теє признавъ, — бо може тілько Ти одинъ чуєшъ усю недолю и біду нашу. Ти одинъ потрафивъ виплекати богато силъ, що готові стоять до праці, котрусь имъ всказавъ. Но нима для тоі молодіжи власне въ тій найважнійшій порі того, щоби всіх загрівало, нима звязі, щоби всіх скріпяла, бо не бачимъ Тебе.

Чимъ тимъ стараємось всіхъ затруднити и въ купці здержати. Робимо засновокъ до „Громади", а то до такоі, якъ Ти би радъ іи мати. Статута вже уложені, и думаю, що іхъ похвалишъ. Въ виборі Громадянъ будемо якъ найосторожнійші.

Більше потішного не могу Ти донести, бо відай нима що.

Братіку! Нинішня пора для насъ рішуща. Прийшло вже до крайного; куди ся не обернешъ, всюди довги на Меті. Найважніще, що Порем(ба) Мету заарештувавъ, бо винномся 54 р. Но тото було би нічимъ, бо сподіваємо зъ вкладокъ громадянъ и зо семинарії — але за станцію грозить, що відбере меблі (61 р. винномся). Климк. утікъ зъ тоі станціі и сидить въ Експ. — а в ёго хаті спить Горб. и Шашк. на софці (!) Кромі сего чую, що колдра и зимова чемера заставлена. О довзі, котрий Климк. для Шашкевича зробивъ, мусів єсь чути. — Прикро єсть дивитися, якъ двері не запираются черезъ тиі довги. — На тото всё задумавъ Климк. виіхати зъ Львова до дому и зъ відтамъ писати.

Братіку! Твоя притомність єсть намъ теперь конче потрібна, думаю, що для добра святого, котре Тобі найбільше на серцю

[1]) Лист збережений в рукописному Збірнику Франка ч. 188 (бібл. Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові). Олекса Слюсарчук, парох Рунгур, пістинський декан умер 22 III. 1912 р. на 74 році життя. Був чоловіком високо інтелігентним, зразковим, діяльним громадянином. Переклав і видав друком „Псалтир". Руслан, 1912 р. ч. 68).

лежить, стане Ти часу заглянути до Львова и не дати Меті загинути, бо ві(д)такъ хто знає, на який часъ заснемо на втіху ворогівъ нашихъ.

Думаю, що добре би було, щобись поіхавъ до Рачинського, котрийся нами інтересовати хотівъ, тай перепросишъ, що Климк. не відписавъ; — здаєся, що не відмовить помочи своеі. Робижъ, якъ Ти розумієшъ, бо ми тільки Твого приізду очікуємо. — Кінчу, бо спішуся.

Цілую Тя по тисячу разівъ відъ себе и відъ всіх

Напередов(ець).

Станціі тра би відміняти, бо за дві платити 21 р., коли для нашоі бідноі Редакціі вистане за 7—8. Найбільше нищить Климковича Шашк., бо сидить и спить у него, — та й що дня тягне го на піятику. Якъ чую, то хоче Шашк. Вечерниці видавати.

Лист сей спали. Наперед.

Не зважаючи на поклики А. Січинського і Слюсарчука, Танячкевич до Львова не приїхав і участи в перетворенні громади не взяв. Міг він мати ріжні причини до цего, але чи не головною була його немила переписка з Кс. Климковичем, якого накликував до опамятання, до залишення шинкового життя з „дралами“, Вол. Шашкевичем[1]) і Костем Горбалем. Був ще один „драла“, якого по кінець життя не кликано инакше, а звався він Остап Левицький[2]). Починаючи від Ксенофонта Климковича, всі чотири були людьми, без сумніву, дуже спосібними. Вони, як пише Вахнянин у своїх „Споминах“, вели дуже гуляще, хоч бідне життя[3]).

Злим дорадником Кс. Климковича був Вол. Шашкевич, який робив на його рахунок і „Мети“ довги, а це спричинило застановлення в р. 1865 часопису політичнього Українців галицьких, що мав велику вагу і вплив на сучасну молодь. Танячкевич, передбачуючи упадок „Мети“ в наслідок цего бідного і нещасливого життя Климковича, писав до нього в листі без дати:

---

[1]) Вол. Шашкевич, син Маркіяна, уродився 7 квітня 1839 р., а умер у Львові дня 4 (16) II. 1885 р. Огоновський, Іст. літ. руськ. II (2), стр. 666—680, гляди також: М. Возняк „Недрукована автобіографія Вол. Шашкевича“ в „Неділі“, Львів 1911, ч. 34—6, а крім цего: Лист В. Шашкевича до Ол. Барвінського з 21 XI. (3 XII) 1866 (Руслан 1906, ч. 177).

[2]) Остап Левицький, без сумніву, дуже талановитий письменник, уродився 2 X. 1839 р., а умер 12 VI. 1903 р. в Станиславові (Руслан 1903, ч. 123). Писав чимало поезій в українській і польській мові. Замітна його поема „Ucikieniery“ (1863 р.). Гляди: Огоновський: Іст. літ. руськ. Т. II (2), стр. 709—11.

[3]) Анатоль Вахнянин: Спомини з життя. Львів 1908, стр. 47.

Шановний Пане Ксенофонте!

Довідавсь я відъ добрихъ людей, що Ви, Пане Ксенофонте, находитесь у мизерному стані. Правдивой побудки до цего я не знаю, бо мені не сказали, але домізкуватись іі мені не такъ тяжко приходитця. — Це знаю, знаю певно, що Ви сами причиною Вашого сумного стану!... Коли нарікате, то нарікайте на самого себе... на насъ вина не спадає... Усіми силами старавсь я вбезпечити Вашъ битъ, — довівъ до того, що·бъ Ви могли, на коштъ громацький живучи, ...служити добрій справі... Ви пристали... а теперъ завели насъ... Бо це певна річъ, що зъ Метою намъ на віки попращатись. — Но воно менша зъ тимъ, — не вперше лучаєтця таке практикувати!...

Тяжко мені приходитця нинька йти самому у Вашу хату, де тільки надурила мене надія.

Але знайте, що маєте, чи мали Ви зъ людьми кращими до роботи, котрі не навтішаютця по шатанськи зъ ледачого упадку чоловіка, — то доношу Вамъ, що єсть місце при штатгальтеріі, чи де тамъ на переводчика зъ московського на німецьке по 40 р. на місяць платять. Йдіть заразъ до волоського попа (на Францішканському пляцу, та Ви знаєте) вінъ Васъ спровадить.

За цею вісткою пращавайте.

Коли Вамъ світъ душевний покрасніє, то тоді побачимось.

Танячкевич“.

Подражнений листом Танячкевича, відповів Климкович остро не так против нього, як против тих „добрих людей“, що про його „мізерний стан“ висловлювалися. Із цеї відповіди можна бачити, серед яких важких метеріяльних відносин доводилося редакторові „Мети“ жити, а вони сильно облекшують його вину. Климкович писав:

„Шановний Пане Данило!

Дуже тішуся зъ того, що Ви навіщаєтесь до мене, хочъ не особисто, то бодай письменно, бо я справді Васъ навістити не можу, тому — що находжуся у мізерному стані, але не въ такому, якъ Ви собі думаєте, а властиво, якъ Вамъ якісь добрі люде доносятъ, пане Данило. Ви підъ мізернимъ griechischer станомъ розумієте хворобу Богъ-зна яку, а я підъ мізернимъ станомъ розумію те, що підъ тимъ розуміти треба, и кажу Вамъ, що маючи чоботи зъ подертими підошвами, не багато було мені треба, щобъ застудитись. Такимъ побитомъ я застудивсь и вже въ понеділокъ рано, коли Ви у мене були, я бувъ хорий, тільки ще того дня мігъ ходити, ажъ на другий день я діставъ горячку таку, що якби не дводнева строга о кількохъ ложкахъ юшки диєта, то я нині мавби совершенний тифусъ. Міжъ (тимъ) ті „добрі люде“ навіщались до мене въ тихъ дняхъ и по двічи, виділи, що я хорий, бо по мині з лиця можна було се пізнати (хиба що вони мені въ лице не сміють дивитися ті „добрі люде“) и сказали тілько: „Ви знову хорі?“ Вже я догадувався, що зъ сёго

вийде новісенька брехня, и такъ и вийшло. Хочъ Ви мій „мізерний станъ“ по правдивому меню назвати забули, то однакже такихъ виразівъ ужили, що я всёго доміркувався. Колижъ вірите добримъ людямъ, то віртежъ і мені (бо вони не луччі відъ мене), а я вамъ скажу правду: що я тільки тому въ сумному стані, що не маю въ що вбутися і тільки черезъ те бувъ три дні слабий, а нині подужавъ на стільки, (по)заякъ черезъ три дні нічого не івши, дужимъ бути не можна. За вашу звістку, о якімось містцю переводчика при штатгальтериі дякую Вамъ; я знавъ о тімъ давнійше, а теперъ тимъ більше старатись о тоє не буду, бо воно тілько якимось урядникомъ або войсковимъ чоловікомъ обсадитися має. Що я мавъ може й зъ кращими людьми діло, ніжъ я самъ, сёго не перечу, бо не маю стільки довірия въ себе самого, що я кращий, тому и прощаю Вамъ, що Ви себе за такого уважаєте; але се, що Ви тамъ набиляєте о „ледачімъ упадку чоловіка“ — то, мій пане Данило мо(г)лоби и чоловіка зъ далеко меньшимъ довіриємъ въ себе самого, ніжъ я, до живого уколоти. На те Вамъ скажу, безъ гніву и безъ хитрости, що Ви не маєте найменьшого права казати мені щось о „ледачімъ упадку“. Ви не вглянули въ моі околичності зъ-разу, акъ належиться, и щодрими своіми двомісячними датками думали, що зділали все. Я признаюсь, що мені сеі місячноі плати було-би доволі, якби я не мавъ инших діръ зъ давнійшого часу, котрі заткати потреба. Чимъ же я іхъ заткаю? Може зъ місячноі плати по 30 гульденівъ? Якъ Ви ще ніколи не були въ подімнімъ (!) положеню, то Ви и не піймете сёго, що въ такімъ случаю нічого путнёго робити не можна, маючи все на гадці ті прокляті довги, и посідаючи въ грудяхъ занадто образливу честь, щобъ однісши яку компромитацію, можна сісти до столика и писати зъ такою холодною кровю, якъ я отсей листъ пишу. Ви мені сказали не разъ багато острихъ слівъ, Ви и теперъ дуже безвзглядно виражались, але я на Васъ — тільки на Васъ, але не на тихъ „добрихъ людей“, которі, якъ я вже деякимъ сказавъ, колись попамятають мене — не гніваюсь и давши Вамъ підъ розмірковане сихъ кілька повише сказанихъ слівъ, кінчу фразою, подібною, але не такою самою, якъ Ви: Коли Вамъ світъ застановленя розвидніє, то Ви може захочете скорше побачитись зо мною, ніжъ зразу бачитись загадали. Климковичъ.

Може не маєте одпису свого письма, то я Вамъ посилаю ориґіналъ, щобъ знали, на которі пункти отвічаю. (Ціле останне речення перечеркнене).

Та не зважаючи на суперечки і на те, що Танячкевич на наради молоді не приїхав, вони відбувалися із значним успіхом. Раділо із цего молоде громадянство, а учасник нарад Слюсарчук в листі до Танячкевича без дати, одначе писаному, без сумніву, в половині місяця жовтня 1865 року радів, що... „нашъ кругозіръ почавъ по трохи розвиднятися, — надія, що хочъ, якъ такъ,

Корнило Сушкевич

держатись мемо. Богу дякувати, що тоті славні Тернопільці раз у Львів загостили.

... — чей прибере вінъ уже хочъ теперъ трохи людяніщий видъ. 15 въ неділю позбірались — було іхъ съ 30 охъ въ Хмари и постановлено уже разъ однимъ чоловікомъ супротивъ поганої нашоі долі стати. Андрій вівъ за нашимъ виборомъ передъ. — На другу неділю 21 буде обрада надъ принятємъ статутівъ, що сего тижня мають виготовитись. Все буде на тепер ще въ тайні держатись, відай намъ, братіку, теперъ ще не часъ голосно виступати и статута до потвердженя визшимъ властямъ предкладати, нехай тимъ часомъ буде такъ, якъ є. — якъ було въ Тарнополі: досить, що з'обовязались „Мету" удержати. „Ниву" треба було видати ще бодай въ килькохъ нумерахъ, щобъ подокінчувати тоті кавалки. Якъ не зможъ буде дальше іі піддержувати, то настававъ я найпаче на те, щобъ пренумерата іі — хоть з нашою стратою — обернулась на Мету. Намъ доконче зъ честію ділати треба, инакше відвернемо публіку відъ себе. Дужебъ то потішне було діло, тай збіръ нашъ, коби бувъ Хмара не допустив у єго обохъ Дралівъ, — пропало, — але я настроівъ добре Андрія. Найбільше має вінъ нате наставати, щобъ кожний, як найморальніще життя провадивъ. Вони може борше зъ нами, якъ зъ дотеперішнимъ своімъ життямъ розстанутця, лишъ то біда, що такі індивідиа втаємничені въ такъ важне діло. Та най-но, Андрій якось тому зарадить. — Другі громади по провінціі буде вінъ також провадити; лишъ Ти іхъ такожъ не залишай, а плекай, як до теперъ плекавъ. Хмара може покине вже тую гадку, іхати на село, може поволи стягнетця хочъ то'що, щобъ жидамъ пельку заткати. Въ решті Андрій певно заволодіє его слабою волею, — я уважавъ, що вінъ его не менше решпектує, якъ Тебе, — а намъ лишъ того треба. — Проче розкаже Тобі Андрій" [1]).

Наради молоді у Львові дали добрі наслідки. Головою львівської громади обрано Андрія Січинського, „одначе задля палкої вдачі, як пише Ол. Барінський у своїх „Споминах", він не міг видержати довго на свойому становищі і зрікся головства, а на його місце вибрано мене головою „війтом", або як Заревич жартобливо мене звав „Ortsrichter-ом". Громада намагалася перед усім піддержати „Мету", що хилилася до упадку, бо задля неточности у видавництві і передплата не впливала так, що редактор Климкович, не маючи з чого жити, був приневолений позаставляти свою одіж. Громадяне пособляли йому і редакційною поміччю і дрібними складками на печатання та експедицію а між інчими тернопільська громада гімназійних учнів надіслала 70 ринських (в дійсности 65 рин.), за що викуплено одіж Климковича і здержано, бодай на якийсь час, упадок „Мети". Для здискре-

[1]) Лист збережений в „Теці Таначкевича" під ч. 72.

дитування „Мети“ москвофіли розповсюднювали вісти, що її піддержують Поляки. „Справді жаль нам було, щоби „Мета“ упала, бо Климкович був надзвичайно талановитим публіцистом, а його політичні статті появлялися звичайно наперед у віденськім, словянськім часописі „Die Zukunft“, а опісля в „Меті“ [1]).

Одначе молодій, хоч як живій громаді, та всеж таки складеній з незаможних, коли навіть не бідних студентів, або й гімназійних учнів не поталанило стримати падення „Мети“, з великою шкодою дла українства в Галичині.

Про перетворення львівської студентської громади Кониський був гарно поінформований. Побіч слабих сторін її життя бачив Кониський поміж молодю людей високо ідейних, незвичайно, а може й понад вік поважних. Давали вони, без сумніву, запоруку, що з цего студентського гуртка виростуть в майбутньому люде, які віддадуть чималі прислуги народній галицькій справі. Вже сам факт, що галицькі гімназійні студенти удержували своїм коштом „Вечерниці“ (1862—3 р.), що гурток молоді світської і духовної і гімназійні учні Тернополя рішилися видавати політичний орган „Мету“ та вели його при допомозі Білозерського, зглядно Українців з перервами повні три роки, мусів у душі Кониського будити надії, що українство в Галичині не упаде а розвинеться, не зважаючи, на перепони, клевети і матеріяльний недостаток.

Не даром писав Кониський дня 14 (26) XI до Федьковича: „Великою утіхою нашою є те, що молодіж тутешня навернулася на р у с ь к у дорогу і йде просто, не поглядаючи ні на польськую „интелигенцію“, ні на московське „благо“. — Доля наша і воля попереду, надія наша не в тих, що за нами, а в тих, що перед нами...“ В другому листі з Дрезна, писаному дня 3 (15) грудня 1865 р. до Федьковича згадував знову Кониський про галицьку молодь: „Молодіж руська занімечена; але вона колись скине з себе це ярмо. Перш усего треба повалити авторитети брехні (галицьких русофілів), тоді инче стане жити. Шкода, що нема у Львові чоловіка, котрий би вів молодіж, а у мене нема до цего сили; а коли-б була, я не вертався-б уже в Россію, бо й там дуже погано. І там:

Округ убогі села
Такі смутнії, невеселі
Такі заплакані стоять... [2])

[2]) Ол. Барвінський: „Спомини з мого життя“. Ч. І. ст. 80—1.

[1]) Д-р Ос. Маковей: Матеріяли до житеписи Ос. Ю. Гординського-Федьковича стр. 109 і 113.

Як бачимо Кониський високо цінував галицьку молодь, не зважаючи на те, що вона „занімечена“, бо росла у школі з німецькою викладною мовою.

Тому й зблизився він до неї. розказував їй про те. що чув від Костомарова і заповідав приїзд Куліша до Львова. Маю в руках лист Олександра Барвінського до Данила Танячкевича, в якому описана ця зустріч Кониського з молодими галицькими громадянами. В цьому, незвичайно інтересному листі Ол. Барвінського, писаному дня 9. листопада 1865 року, читаємо:

„Здоровъ бувъ дорогий братіку, щирий друже!“

„Надія насъ не завела. Тарнопільці, спасибі імъ, прислали намъ 65 р. Єсть то запомога не аби яка, розумієтця не прислали ю ні князики, ні вельможи, тільки люде бідолашні, якъ усі наші“.

„Допомогли намъ тою запомогою не мало, бо викупилисьмо одіжъ Хмари і заплатилисьмо Порембі за 16 нр. Мети и вислалисьмо Хмару до дому. Но не коньче це мудро зділано, що вінъ поіхавъ. Но хтожъ знавъ, шо такі річи наступлять. Приіхавъ сюди Верниволя и буде зо 6, або й більше місяцівъ (зъ жінкою и сестрою). Отже нема кому добре до нёго взятися. Бувъ нині у Редакції и випитувався за всё, якъ тут иде, а потімъ оповідавъ, шо тамъ чувати. Бувъ вінъ у Варшаві въ Панька и Білоз. и мали тамъ останні нумери „Мети“. Тішились тимъ дуже, но ось що примітили: 1) шо у „Меті“ багато чужихъ слів уживаетця, якъ будучность, де въ насъ на це е слово будущина, 2) що німецькі довгі периёди и що при читанню такоі периёди далі й тху не стане. — Нігде правди діти. Таки здалобъся „Мету“ ліпше редаґувати, щобъ намъ и чужі не мали що закинути.

Нині въ вечеръ бувъ я зъ Слюсарчикомъ у нёго и говорилисьмо о всімъ, потімъ зійшлисьмо на нашу біду, виставилисьмо ёму, якъ „Мета“ и якъ загально ціла наша справа стоіть и вже зачавъ вінъ рахувати, чи може „Мета“ при пренумератахъ, які досі отримуютця, обстати, ажъ ту, якъ на злість Малороссъ[1]) приходить и намъ такъ важну річъ перериває. Видивився на Олексія, якъ вовкъ и добре ёго десь вже перед Холявою[2]) обмастить.

Олексій завтра відіздить, то й не буде кому зъ Верниволёвъ добре розмовитись, тому бъ то добре було, щобъ ти зъ останнёго потягнувся а сюди приіхавъ. бо то річъ не малоі ваги.

Верниволя робивъ різьні пропозиціі. Казавъ, що въ насъ безъ літературноі ґазети годі обійтися и радивъ видавати таку „бібліотеку“, въ котрій би передруковувати ист. думи, пісні, повісті Квітки, Тараса поезиі, щось наукового, а на конець трохи св. письма въ толкованню. Казавъ, що зъ новымъ рокомъ при-

[1]) Богдан Дідицький ур. 1. II. 1827 р., умер 19. I. 1909 р.

[2]) Архидіякон Мих. Малиновський, що тряс тоді консисторією. Він умер 25. II. 1894 р. на 82 р. життя. „Діло“ 1894 р. ч. 35, 36, 37., де подана оцінка його наукової і адміністраційної діяльности.

іде сюда Костом. и привезе сюда 3.000 рубл. на друкъ наукових книжокъ и на Євангеліо. Потомъ мае такожъ Панько сюда приїхати незадовго и для того казавъ Костёві[1]). аби не іхавъ до Варшави, а той ніби зъ якоїсь женади ёму каже, що іде тамъ собі місця шукати.

Приізди, дорогий Данилку — ми тебе дожидаємо, щобъ ти пішов до Верниволі та просивъ о підмогу.

Львів 9. л. нов. 865. Олекса.

Посилаю Тобі „Сонъ“ по 25 кр. оденъ екс.“.

Здається, що і тепер, не зважаючи на поклик Барвінського, Танячкевич до Львова не приїхав і з Кониським не побачився. Із сподіваної підмоги від Кониського, що був тоді в дорозі і з грішми мусів рахуватися, нічо не вийшло. „Мета“ з 18 числом закінчила своє існування в листопаді 1865 р. Редакція заповіла застановлення видавництва словами: ...Через три майже роки боровся наш орган, заступаючих щиро народній інтерес противу игемонам польским і московським... Сходимо з поприща з тою непоколебимою вірою, що наш народ не вмре не загине, мимо всяких ударів польських і московських централістів, що ми колись встанемо до дальшої боротьби могучі і сильні, що нашому народови зас'яє колись і то в недалекім времені величня будущина що наша сила народня заб'є сильним і кипучим життям і що наш народ стане на рівнім ступені з другими, більше розвинутими народами...“ В тому самому числі заповіла редакція „Мети“, що з новим роком стане виходити „Русалка“ під редакцією Вол. Шашкевича.

Для мене особисто нема сумніву, що Кониський був духовим батьком думки, видавати „Русалку“. Він писав до Федьковича в першому свойому листі з дня 14 (26) XI. 1865 р.: „Ві Львові, здаєтця з нового року заложитця нова политично-літературна часопись, два рази на тиждень, котра буде не тим „Словом“, що пишетця перекрученою мовою, не тим „Вістником“, що має і провадить quasi-руські гадки, але справжнею руською часописею... Будемо для неї гуртом працювати, а до того — співайте, мій брате! пісню-долю наших братів, да повеселіть своєю піснею і Галичину і Україну і мене! „Утни Батьку — орле сизий![2])“.

Для зрозуміння листа Пулюя до Танячкевича, в якому він писав про те, як питомці львівської дух. семинарії, боялися в нього купувати „Мету“, добавлю, що дня 26 лютня 1865 р. відбувалося, як що року, богослуження за Т. Шевченка в православній церкві

[1]) Кость Горбаль.

[2]) Д-р Осип Маковей: „Матеріяли“ стр. 110—111.

у Львові при значній участи молоді, якій гімназійні катехити заборонили йти до православної церкви. Виділ „Руської Бесіди“, що містилася в „Народньому Домі“, відмовив салі на вечірний концерт, а один зпоміж церковних достойників — „якийсь Холява“ (Мих. Малиновський удавався з просьбою до ц. к. дирекції поліції, щоб вона запрітила відправу служби божої за Тараса. Підняла це на глум „Мета“ (ч. 2. стр. 63—4 за рік 1865) і в наслідок цего консисторія заборонила питомцям львівської духовної семинарії, передплачувати „Мету“ [1]).

Що „Мета“ не могла удержатися, цему багато завинила слабосильність українського, нечисленного сторонництва, якого не стати було на політичний орган. Гімназійні учні з Тернополя передплачували 17 екз. „Мети“, в р. 1865, а Андрій Січинський писав до Львова:

„...Ще одно: „Мета“, яко журнал чисто політичний не утримаєсь і лучше булоб, щоб стала чисто літературнёю. А коли доконче їй політичнёю бути, хай прийме инчого редактора. Зимної тільки крови, а самі же спізнати можете [2])“.

Про значіння „Мети“ свідчить найкраще ненависть, яку супротив неї виявляли галицькі русофіли, а ще більше Говорський і Гогоцький у свойому „Вестник-у Юго-зап. и зап. Россіи“ [3]). Була вона сильно не на руку царській владі, а причину цього вияснював Вол. Навроцький в три роки по її застановленні в листі до Мел. Бучинського з дня 4 XII. 1868 р.:

„А знов жаден нарід і жадне царство не єсть таке дражливе против европейської, а именно славянської опінії, як Москва. Треба си пригадати, якого страху ім завдала „Мета“, котрої ніхто не читав, лиш кількадесять семинаристів та тернопільських ґимназистів [4])“.

Коли Кониський з такою жичливістю віднісся до львівських, молодих студентів, а душа його раділа при зустрічи з ними і Львів „пахнув на нього таким теплом, рідним теплом, якого більше трьох років не чув на собі“, — то небавом замість „полим'я, що пече“ „обдало його холодним льодом“...

„Холодно і голодно у Львові... Не на те я сподівавсь, їдучи сюди. Я мізковав, що у Львові спочине моя душа, аж ні! ще

---

[1]) „Мета“ 1865, ч. 3. „Заказанне „Мети“. Причинок до характеристики старої, ненародньої партії. Стаття Кс. Климкевича ст. 70-79.
[2]) Тека Таначкевича лист ч. 71.
[3]) Гляди мою статтю: Епізоди боротьби за українство в р. 1863.
[4]) Рукописний Збірник Франка ч. 188.

гірш розболілась“... писав він до Федьковича в глибокій скорби. Він, що в роках 1862—4 служив своїм пером галицькій справі, що „у 1862 р. хтів переїхати у Львів і працювати у „Слові“, „але Дідицький одписав йому так, що він не знав що й діяти“ [1]) він тепер зустрінувся особисто з тими „авторитетами брехні“ і годі навіть дивуватися, що не спочила його душа а накликувала до боротьби з ними.

На жаль, у нас матеріялу не багато для повної картини цих зустріч. Ми знаємо, що вскорі по свойому приїзді до Львова познайомився Кониський особисто з Богданом Андрієвичем Дідицьким, редактором „Слова“, з яким вже раніше листувався, шлючи дописи до його часопису. На жаль не залишилося по Дідицькім листування з Кониським в роках 1862—5. Замітне й те, що у своїх споминах Дідицький згадав про деяких гостей з України, як про Потебню і Антоновича,[2]) одначе не пом'янув ані одним слівцем Кониського, хоча їх обопільні зв'язки були більше міцні і тривкі та продовжувалися ще в р. 1865 і 1866. Богдан Дідицький визначався як проворний дипломат, тому й не диво, що Кониський в часі свойого побуту у Львові дописував до „Слова“. За те цілком инакше віднісся він до другого чоловіка, що в тодішньому житті галицької землі вже від р. 1851 сіяв зневіру і тяжким каменем приголомшував всякі прояви народнього письменства і народньої думки. Маю на приміті проф. української мови і письменства у львівському університеті, Якова Головацького. Хоча їм обом було не по дорозі, Кониський зайшов до його хати. Можна здогадуватись, що в оповіданні „В гостях добре, дома ліпше“, в описі зустрічи Селеха з Гловенем маємо карикатуру розмови Кониського з Головацьким.

Гловень промовляв до Селеха:

„Давно чекалисьмо вас милостивійший високодостойнику. Господин Куліш изволили завідомлювати меня своїм писанієм. Споминалисьмо тутки, здісь, про Ваше Благородіє... А якже, споминалисьмо. Втішаюся, віншуючи толико пренайдостойнійшого великодостойника.....

„Селех чув від Куліша й інших, що Гловень (Головацький) великий руський патріот і добрий знавець народньої мови, а тут з його уст чує таку мову, котрої з роду віку ще не чув і котрої добре не розумів; навіть він не міг зрозуміти, хто б міг уживати таку мішанину церковно-слов'янської, української, польської й найменьше великоруської мови“.

---

[1]) Др. Осип Маковей: Матеріяли стр. 111 і 113.

[2]) Свое-житьевыи записка Богдана А. Дідицького, Львів, 1907, ч. 1, стр. 61—3.

„Чи не помилився я, гадав собі: може се не Глôвень, а хто інший, або не той Гловень, а який другий... коли-б не попасти в який лабет...“

Тому й спитав: „Ви Яким Филаретович Гловень?“

„Воистину, так ізволите говорити, господине високодостойнику... Како ж уподобалася вашому Благородію наша угнітованная Галилея і наше незносне жительство?...“

„Про що, про яку Галилею він говорить, думав собі, не знаючи, що відповідати, а Гловень, не дожидаючи відповіди, зітхнув і мовив:

„Ох, ох, тяжко єсть... Мрачно угнітовани ми, русскіє, здісь, тутечка, розважаємо минувшину, видуму, настоящину; но марно рукою бренною одхилити заслону, котрою будуще пред оком нашим закрито єсть, а марно прорічити тоє, альбо другоє. Діланія наші суть страждательныя, понеже, честнійшій високодостойнику, слабуємо силою и єдино на Россію возглядаємо и під таковим возглядненіем от тої чекаємо іскупленя... Воистину, так, господине, ваше Благородіє. Доколі православний орел з златоглавої матушки Москви не воспаряє над градом князя Льва... Перепрошаю, я з вами, високодостойнику, розговориваю совсім отверто: ізмучені єсмо чорно-жолтою барвою... Ляхва на поїдательство нас наступат: но с нами Бог, разумійте язици... да, да... Чи я не правдательно говорил...“

„Ми вважаємо вас, як доброго знавця мови... я мало тямлю, бо не чув настоящої народньої мови в Галичині, она така, якою ви мовите?“

„О, ніт, ніт, у нас нарічій, подрічій і язикорічій несчисленноє множество: подольскоє, гуцульскоє, це єсть вважайте горскоє, бойковскоє, лемковскоє, турковскоє і інія; но ми мужіє освітленныє образованєм, взглядняємо єдиний наш русскій язик, язик нашого старійшого брата шестидесяти міліонного народу, простершого свою моцную длань от Неви до Камчатки. Того ради ми усиловиваємо ся облагорожувати и розвоювати наши простонародныя подрічія, подносячи їх до ступеня россійского, літературного языка, каковым я бесідую ниньки з високодостойником, вашим Благородієм...“

Здавалося Головацькому, що він говорить мовою Пушкіна і Гоголя. Українці любили пускатися на хитрощі і до галицьких об'єдинителів починали говорити російською мовою. Так робив Антонович, як сам мені оповідав, з Дідицьким, те саме, очивидно, зробив Кониський з Головацьким. Тоді, звичайно, чули відвовідь:

„Упрашаю вас, високодостойнику, звольте говорити промедлительніє, понеже я не хорошо понимаю...“ [1])

З того часу йшла вже звичайно розмова на чистій, народній мові...

---

[1]) „В гостях добре, а дома ліпше“ ч. 1, розділ IV.

Зберігся з року 1865 один лист Якова Головацького до Кониського, в якому галицький учений відповідав українському письменникові російською мовою:

„Милостивый Государь! Извините благосклонно, что не могу удовлетворить Вашему желанію. У меня єсть Основа — но не полный экземпляръ. Я пересмотрѣлъ всѣ номера, но ни одной, ни другой піесы въ нихъ нѣтъ. — Я помню, что нѣсколько книжокъ взяли у меня молодые люди для репертуара театрального и оттуда была и представлена драмма Назаръ Стодоля на Львовской русской сценѣ. Можетъ у Выдѣла театральнаго найдется и та книжка Основы. — Съ принадлежнымъ Высокопочитаніемъ остаюсь Вашь покорный слуга Я. Ѳ. Головацкій.

Львовъ 3 Декабря (21 Ноября) 865“.

На цьому листі, без сумніву, скінчилося дальше листування Головацького з Кониським.

В листі до Федьковича з дня 26 листопапа 1865 р. писав Кониський: „Нудно мині, що не довелось побачити тутешніх ватажків... порозіздились десь!...“

Мав він тут, певно, на думці руських послів, які поприїздили до Львова на засідання соймові біля 22 XI. і відбували наради клюбу, або сойму, що почався дня 23 листопада 1865 р.

З нагоди отворення сойму дав руський театр дня 23 XI. виставу „Наталки Полтавки“, яку Кониський піддав річевій критиці у „Слові“. Можлива річ, що вже в театрі мав нагоду Кониський зійтися з деяким із послів, одначе це була хвилева знайомість і на ширшу розмову було тоді ніколи.

Не виключена річ, що Кониський прислухувався соймовим нарадам із галереї та вдумувався у те важке життя, яке тоді переживали Галичане, а яке найшло вислів у соймових дебатах. Саме в часі побуту Кониського у Львові підготовила в соймі польська більшість чимало внесків, що мали на меті приспішити полонізацію краю. Сойм тривав від дня 23 XI. 1865 р. до дня 28 IV. 1866 р.

В цій каденції, в дні 18 (30) XI. 1865 р. домагався посол Лєшек гр. Борковський, щоби сойм остаточно ухвалив, що польська мова є одинокою ур'ядовою мовою в соймі і краєвім Виділі, бо руська мова є тільки нарічям польської: „Świat zna tylko Polskę i Moskwę. Rusi niema! Jacyś Ruteńczycy istnieli tylko w mózgu Stadiona“.[1])

[1]) Stenograficzne sprawozdania z trzeciej sesyi sejmu krajowego królestwa Galicyi i Lodomeryi wraz z W. Księstwem Krakowskim w roku 1865—6, tom I, str. 59—64.

Коли руський посол, відомий історик, крилошанин Антін Петрушевич боронив окремішности руської мови від польської і покликувався на відродження Галичини в 1848 році, гр. Ол. Борковський відповідав:

„X. Petrusiewicz uważa język polski i ruski za dwa oddzielne języki, wymagające równouprawnienia, ja zaś utrzymuję, iż są to części uzupełniające się wzajemnie i w ten sposób tworzące całość organiczną, jak to widzimy u wszystkich narodów, iż ich języki ludowe są organicznie zrośnięte z ich językiem naukowym".

„To co X. Petrusiewicz nazywa odrodzeniem się Rusi halickiej w roku 1848, to zdaniem mojem było polityczną kompozycją Stadiona, który wtenczas uważał za rzecz stosowną Państwu słabemu zawlec fontanellę, ale rana dotychczas zagoić się nie chce i kto wie, czy się wreszcie nie okaże lekarstwo szkodliwszem, niż sama choroba". [1])

Коли в галицькому соймі заперечувано існування живого народу, годі було сумніватися, що ухвали западуть не в дусі послів, що заступали три-міліонову масу українського люду в Галичині, але по думці польських шляхтичів, яких політична сила лежала в землі, що була їх власністю, хоча ту землю обробляли мозолистими руками і поливали потом українські мужики... Польські посли хотіли на українській території Галичини відбити собі те, що в польському повстанні з 1863 р. стратили на Україні і в польському королівстві в межах царської Росії.

Пішли тому польські посли в соймі безцеремонно і не зважаючи на рішучі, різкі і талановиті промови руських послів, ухвалили свої внески.

Коли пос, Петрушевич хотів параліжувати внесок Борковського і зажадав дня 16 I. 1866 р., щоби в соймовому діловодстві уживано обох краєвих мов, щоби всі внесення і предлоги ур'яду читано в обох мовах, а при другому і третому читанні законів відчитувано оба тексти, — сойм признав польську мову для обов'язкового ведення справ, а тільки дозволив руським послам промовляти і ставити внесення у своїй мові та читати закони в третому читанні по руски [2]).

Дня 16 III. 1866 р. ухвалено в галицькому соймі 75 польськими голосами против 50 руських відділити сільські громади від більшої посілости, як дві адміністраційні одиниці. До нагляду

---

[1]) Stenograficzne sprawozdania, стр. 59—64.

[2]) Ф. И. Свистунъ: „Прикарпатская Русь подъ владѣніемъ Австріи", Львів 1896, стр. 270—1.

над діяльністю громад установлено повітові ради в числі 74. Цю соймову ухвалу санкціонував Франц-Йосиф І. дня 12 VIII. 1866 р. В такий спосіб вирішено автономічний устрій Галичини, що обезпечував за Поляками провід краю і приготовлював його до постепенної полонізації.[1])

Щоби остаточно завершити свої впливи, польські посли поставили дня 26 III. 1866 р. внесеннє, щоби установити канцлера для Галичини, що мав перебувати постійно у Відні і бути посередником між центральним ур'ядом і галицьким соймом.

Навіть в такій дрібній справі, як підмога для українського театру, руські посли не могли нічого добитися. Пос. Ґолієвський впевняв, що у Львові числить населення гр. кат. обр'ду ледви 4169 душ і воно може ходити до польського театру, а пос. Зибликевич, gente Ruthenus, natione Polonus, заявив: „Для Руси все, одначе для тих, що називають себе представниками Руси а сіють ненависть, не дамо нічого.[2])

Був це тільки початок ухвал, бо в осені 1866 р. і в р. 1867 перевели польські посли в галицькому соймі ухвали на введення польської мови, як викладної, в галицькому шкільництві і утворення Ради шкільної краєвої з польським характером, які потверджено цісарськими постановами з дня 22 VI. 1867 р. і 24 І. 1868 р. — Заходами Зємялковського, явилася дня 4 VI. 1869 р. найвисша постанова про польську мову, як ур'ядову, в судах і ур'ядах, а в два роки пізніше (1871 р.) добилися Поляки ще й іменування „rodaka“ міністра.[3])

Нема сумніву, що соймові дебати з кінця листопада і поч. грудня р. 1865 були предметом розмов Кониського з галицькими послами. Найблище зійшовся він з пізнішим віцемаршалком сойму, послом Юліяном Лавровським і Степаном Качалою. Бачив Кониський власними очима цю нерівну боротьбу галицьких послів проти польської більшости, а всеж таки він вірив в остаточну побіду української справи. Висловив він її в листі до Федьковича з дня 3 (15) грудня 1865 коли писав, що „убогі села стоять і ждуть свого Месії, свого избавителя, а коли і відкіль він прийде?... святий знає!... Я віру щиро і глибоко в будущину Руського народу, вона прийде, роскинеться широким килимом од Чорного мор'я, далеко... далеко“. Наївна була тільки його

---

[1]) Ф. И. Свистунъ: II. стр. 264.

[2]) Тамже: II. стр. 271.

[3]) Ширше про це подав я на основі соймових протоколів у моїй статті п. н. „Павло Леотович“ Записки НТШ. т. 134—5 стр. 183—87.

віра в засоби, якими це зверщиться, коли писав: „А в революцію я не віру і не покладаю на єї ніякої надії, я віру тілько в добро од освіти і любові...“ [1])

Глибоку віру у відродження руського народу висловив він також у вірші „Надія“, видрукованому в „Слові“ за рік 1865, ч. 95, а присвяченому *Ю. Л.* (на мою думку: Юліянові Лавровському), [2]) в якому писав:

Підждем ще трохи, більше ждали,
Терпіли мовчки і страждали,
Вже не далеко до добра,
Бо занялася вже зор'я..
Ген-ген! далеко із-за гори,
Встає, встає рожева зор'я!
Встає, виходить, бачу я,
Як красно с'яє вже вона,
Єще часочок, еще годину,
Вона вся вийде, і Родину,
Освітить нашу на вкруги;
І згинуть Руси вороги!
Усюди правда опанує,
Брехню, неволю, зло зруйнуєм,
І стане Русь, як та стіна,
Кріпка, могуча і сильна.

А для того в нашій хаті
Станем дружно працювати
Одностайно всі за діло,
Щоб горіло, щоб кипіло...
Котрі сонні, нуж будити,
Котрі темні, нуж учити,
Котрі впали — піднімаймо,
Котрі вбогі — помагаймо;
Котрі вельми пристаріли, —
Хай спочнпуть, а за діло
Хай берутся молодята
Хай утішать свою матір.
Нуте-ж разом за роботу,
Та знесімо ту срамоту,
Тую пляму, що чужина
На Русь нашу наложила.

Так само пошанував Кониський посла Степана Качалу,[3]) (знаю це від останнього) віршом п. н. „Думка“ (Ст... К...). Український письменник висловив в ньому бадьорі думки, глибоку віру і надію у краще майбутнє, в побіду правди. Хоча сам перебув трилітнє заслання, він глузує з тюрми і катів. Вірш дійсно сильний і мав, без сумніву, великий успіх серед громадянства, єднаючи поетові пошану. Поет співав у своїй „Думці“:

Я не боюсь тюрми́ і ката,
Вони для мене не страшні!
Страшніш тюрма у рідній хаті
Неволя в рідній стороні.
Мені не встид носи́ть кайдани
За волю кра́ю і братів;
Позор золочені жупани
Носи́ть, нанявшись, до катів.
Нехай нас мучать і катують
А слова правди не уб'ють;

Нехай кати всі бенкетують, —
Час прийде — разом пропаду́ть...
Що нам тюрма́! То слава наша,
Ми всі тепер сидим в тюрмі,
Всі п'ем одну ми скорбну чашу,
Одна вона — тобі й мені!
В кого єсть совість і надія,
Того́ ся чаша не мина́;
Той випити її з'уміє
Усю, усю, до дна, до дна!

---

[1]) Др. Ос. Маковей: Матеріяли стр. 114.

[2]) Юл. Лавровський 4. VII. 1873 р.

[3]) Степан Качала посол сойму і віденського парламенту, меценат українських товариств ур. 1815 р. умер 10. XI. 1888 р.

Кого у краще віра гріє,
Тому́ ся чаша не страшна́;
Вона прибавить ще надії
І більше укріпить она![1])

Зв'язки між Качалою й Кониським не перервалися й пізніше. Осінню 1874 р. перебував Ст. Качала в Києві у свого сина інж. Володимира. Тоді відвідав він Кониського в його хаті і гостював у него, а після повороту писав до него листа:

„Шельпаки 12. 3. 1875 р. Ваше Высокоблагородіе! Въ повороте зъ Кіева я не затримувався въ Львовѣ, але писавъ туди зъ Вѣдня, чи можна достати въ Л'вовѣ переводъ права карного на руске и. т. д. А коли можна, абы долучивши до того читанки для шкôлъ середныхъ послали Вамъ ихъ черезъ цензуру въ Петербурзѣ. Довго я чикавъ на отвѣтъ и не мôгъ дождатись, для того не знавъ, що Вамъ написати. Ажъ на повторне моє письмо донесено менѣ, чого въ Л'вовѣ не достати, тожъ я вишукавъ въ Вѣднѣ: а) Терминологію правничу нѣмецко-руску, б) Переводъ рускій права карного и в) такій переводъ процедуры карнои (карного судопроизводства) и пославъ тіи зъ Вѣдня до Л'вова на руки Корнила Сушкевича съ препорученьомъ, абы доложивши читанки Вамъ ихъ переславъ".

„При кôнцѣ засѣдань думы державной не було часу писати, для того ажъ теперъ повернувши до дому, о тôмъ доношу".

„Що до Вашои рукописи „Ярославъ", я ю мавъ съ собою въ Вѣднѣ. Но прибувъ туда профессоръ Вахнянинъ, а коли я ему сказавъ за Ярослава, онъ отповѣвъ, що Владимиръ помѣщенъ въ остатномъ числѣ „Правды". Тогда я ему доручивъ рукопись Вашу для передачи Сушкевичови. Тымчасомъ донесено менѣ зъ Л'вова, що такожъ хто инный взявся за переводъ вѣдомыхъ житьеписей и мавъ прислати щось въ Львôвъ. Якъ стоитъ справа, не знаю, бо и теперъ туда не вступавъ. На 25. марця маю ѣхати въ Л'вовъ на Соймъ краевый, тамъ розвѣдаюсь и тогда донесу".

„При уклонахъ для Высокоблагородной Госпожи Вашой жены поздоровляю Васъ сердечно съ семействомъ — Стеф. Качала[2])".

В листі до Федьковича, початому у Львові, а докінченому в Дрездені дня 3 (15) грудня, писав Кониський: „У неділю ввечері покинув я Львів і тільки у Дрездені почувствовав, що я в справді в Европі! Австрія Ваша настояща ще Азія. Третій день оце я оддихаю: гарно тут! тількі жалко, що треба поспішать у Лейпцги, бо очи все більш і більш болять!"[3]).

Коли зважимо, що дня 3 (15) грудня була середа, а Кони-

---

[1]) „Русалка" 1866. ч. 7.

[2]) Лист збережений між пердпискою Кониського в бібліотеці Наук. Тов. ім. Шевченка. „Ярослав" — це переклад з Костоморова. Рівночасно почав його „жизнеописанія" перекладати Ол. Барвінський.

[3]) Д-р Ос. Маковей: Матеріяли. Стр. 112—13.

ський виїхав із Львова в неділю, дня 12. грудня, то цілий побут його у Львові від дня 5 листопада по день 12 грудня тривав 37 днів. Львів не подобався Кониському, коли про нього писав Федьковичеві: „Правду кажете, що у Львові тількі гор'ячка, а душевного, животворного тепла нема... Нам співакам-бідолагам тут душно і тісно! Нам треба простір без краю, де-б душа справді впивалася красою природи а ві Львові тількі жидівська смрада, ляхська колотнеча да німецьке пиво...[1])" Не згадував Кониський в листах до Федьковича про які небудь пакости з боку ур'яду, одначе, нема сумніву, що й вони приспішили його виїзд із столиці Галичини. В своїй автобіографії писав Кониський, що „негарна була пора в Галичині (1862—5 р.) і він мусив переїхати спершу в Дрезден а потім у Липськ і тут повернувся за порадою до знаменитого лікаря проф. Бока, котрий признав, що у недужого ні більш, ні менш, як на високому ступні туга за родиною і велів швидше їхати на Вкраїну...[2]) В листах з пізніших часів просив Кониський Ол. Барвінського, щоби йому обезпечив спокійний побут у Львові, а це велить догадуватись, що за першої гостини мав він тут неприємности.

В споминах про Костомарова писав Кониський: „З за границі я вертався на весні 1866 р. Знов бачився с Костомаровим. Тоді він розпочав видавати с Михайлом Стасюлевичем „Вістник Европи". Про таке видаваня він загадався ще в 1861 р., але тоді оно не випало чомусь. Микола Іванович просив мене написати у „Вістник Европи" статтю про Галичину. Я було й взявся за неї, але незабавом постиг мене недуг, за тим знов пішли переїзди, а там усякі домашні справи, та так і перейшло до 1867 р. Потім вже не приходилось писати після етнографічної вистави в Москві..." [3])

Як бачимо, Кониський не забував про Галичину, а доказом цего ще й прилюдне письмо, яке він вислав з України до галицьких послів з привітанням і подякою за їх світлу оборону української справи в галицькому соймі. Коли в р. 1863 Куліш полемізував против слов'янофільського московського органу „Дня" закінчив свій „Голос з України" словами:

„Заспіває наш брат за Дунаєм, або під Полтавою, а ві

---

[1]) Тамже стр. 111.

[2]) „Сьвіт" 1882. Ч. 13. стр. 228.

[3]) „Діло" за рік 1885. Ч. 51.

Львові і в Бескидах голос лунає. Застогне Галицька Русь під Карпатами, а по над Дністром у людей серце болить...“[1])

Своє письмо почав Кониський парафразою слів Куліша. Письмо Кониського без'іменне, а всеж таки міг писати його тільки він, що приглянувся власними очима тій нерівній боротьбі, яка йшла в галицькому соймі, а з якої докладні звіти подавало львівське „Слово“, доступне йому у Львові і за кордоном в Німеччині, а може й на Україні. Поміщене воно в „Слові“ за рік 1866 з дня 11 (23) V. ч. 35 під наголовком:

„З України пишуть нам: Добре то сказав один наш писатель: Руске слово відозветься під Карпатами, а далеко аж по Дніпро і до Дону його чути. Чули ми, та прямо сказавши, читали ми в вашім львівськім „Слові“ соймові бесіди галицко руських послів і порадовались радостю великою і одобрилися від тої любої мисли, шо єсть і у Вас Галичан кріпкий дух руський, а то дух такий самий, який і нас тут на скрізь оживляє. Од імени української Братії просим відтіль передати сам найнижайший поклін і сердешне превелике спаси-Бог особенно Отцям: Петрушевичу, Куземскому, Павликову, Гинилевичу, Лозиньскому і Наумовичу за їх слова на Львівськім Соймі, якими вони против лядського навіту і ясновельможної брехні панів графів і шляхти сміло показали всьому світови, що рускі священники уміють защищати себе і свою паству не мечем і насилєм, а силою познаній і світлом істини на всіх путях побита житейського. А то і добре утерли они носа о тому гр. Борковскому і всей єго лядско-шляхотской братії, удружили і чепко і розумно і шпарко, аж всім Полякам і у нас стало жарко!..“

Складаючи подяку і привітання старшим, не забував Кониський також на українську молодь, що видавала тоді, за його почином, у Львові „Русалку“. Був він їй діяльним співробітником. В ній докінчив він свій огляд драматичної літератури, початий в Меті в р. 1865[2]); в „Русалці“ видрукував він „Спомини з давнього“, в яких оповідав про своє бідолашне життя в школі[3]) а попри це й оповідання „Перед світом“, в якому виідеалізував Семена Климковського, що дарував своїм кріпакам волю ще до знесення кріпацтва, що враз із своєю донею Марусею оснував у селі школу і больницю, в якій лікував лікар Опанас Світайло. Коли лікар'я, завдяки інтригам графа Чапського, що сам хотів оженитись на Марусі, щоби поліпшити свої надшарпані маєткові справи, заслано на Сибір, Маруся проханням до цариці звільнила

[1]) „Слово“ 1863. Ч. 68. Прегарну статтю Куліша п. н. „Голос з України“ передрукував я в моїй статті п. н. „Епізоди боротьби за українство в 1863 р.“ в Ювил. Збірнику на честь акад. Грушевського II. стр. 511-12. [2]) Русалка 1866, ч. 5-7. [3]) Тамже 1866, ч. 3, 6, 9.

його із заслання і станула з ним під вінець. Граф Чапський згинув у повстанні. Його зловлено і повішено. Світайло, почувши про це, сказав:

„Він чесно іскупив свій гріх“.

Оповідання скінчив Кониський словами:

„Чапський був ледачий чоловік, але гарний Поляк... Не був він аристократичною дитиною — ще краще-б було... Одначе з цего видко, що незабаром вже буде світ... Тепер світає... Розцвіте, народиться хлопська Польща і по братерськи заживе з хліборобською Русью[1]).

Таке мрів Кониський, але це була тільки мрія... Побіч прози помістив Кониський в „Русалці“ ще й такі поезії:

„Де Ви?“ (ч. 1). „До А. Ф. К.“ дат. „в серпні 1863 р.“ (ч. 2), „До Русалки“ (ч. 3), „До М. В. В.“ (ч. 4), „Єлегія“ (ч. 5), „Пам'яти В. Щ. – дат. 1863 р. (ч. 6), „Думка“ (Ст... К...) (ч. 7), „До дівчини“ (ч. 8), „Пам'яти великих — в роковини смерти Тараса Шевченка“ (ч. 9), „В. В. М...чу“ (ч. 11).

Всі ті поезії так само інтересні, як ті, що були друковані в „Слові“. Між ними тільки одна згадує про любов. В поезії „До А. Ф. К.“, пис. в серпні 1863 р. потішає він жінку, що рветься з тюрми на волю і жде любови:

Поміг-би я твоїй журбі,
Тюрму-б звалив,
Коли-б на рідній стороні
Я не любив...[2])

Може з далекого заслання згадував ще поет свою щиру любов до Ганни Павлівни фон Рентель...

Інші вірші носять в собі ті самі риси громадських настроїв, які ми читали вже по части в „Слові“.

В поезії: „Де Ви?“ питає він своїх товаришів, де вони розбрились, чи блукають в неволі? чи на муки оддались? що про них нічого не чути... Він накликує їх, щоби кріпились духом, да молились, бо „поперед нас великий путь“, „тернистий путь“ і „не швидко прийдем до коша“ і „нераз ще заплаче душа...“

„Брати — товариші! дивітесь,
Вже наше сонце піднялось
І древо нами насаждене,
На добрім грунті принялось“[3]).

У вірші: „До М. В. В.“ висловлює поет віру, що великий

[1]) Русалка ч. 6—11. Окрім цих прозових статий прислав ще Кониський „Русалці“, комедію „Було та загуло“ і критику Цисових драм „Сватане на взначай“ і „Ятрівка“. Гляди „Русалка“ ч. 11. „Запросини до передплати“. На листи Кониського відповідала редакція в переписці під його псевдонімами: (ч. 5): Впв. Журавель, (ч. 8): Маруся К. Вп. П. Переходовець. [2]) Тамже 1866 р., ч. 2. [3]) Русалка ч. 1.

заповіт: „Люби других — як сам себе і ворогу не мисли злого, а чого не хочеш для себе, не побажай того і другому“ — прилине також до нас[1]).

То знову у вірші „Єлегія“ поет боліє над тим, що „тільки заздрість скосила багато розкішних квітів на Україні і занесла́ їх далеко на мочари, у чужину і там в болото загребла́ — мов непотрібную билину“. Тому радби поет, щоби заздрість покинула нас і щоби братолюбіє запанувало у Слов'янщині[2]).

В поезії „Пам'яти В. Щ.“, пис. на засланні у 1863 році, поет оплакує свого друга, який не навідає вже більше його хати, „не поведе могучу річ, про предків наших да про Січ...“ Він замовк, а поет остався сиротою в неволі, з тяжкою журбою,..

Хожу́, дивлю́ся: скрізь чужина,
Нема ні роду, ні дружини.
Увесь мій рід — твоя могила,
Хочби вона заговорила,
І прорекла: чи швидко волю
Побачим ми на руськім полю?[3])

Тяжко було поетові на засланні, У вірші „В. В. М...чу“ поет завидує йому, що круг нього „сем'я весела грає, сміється... жартує і співає“ а

Я сирота — я тут чужий,
Покараний ур'ядом,
Від мене люде, як чума,
Втікають без огляду[4]).

Гірку долю Україну ілюструє поет в поезії „До дівчини“, яка марніє „з нудьги да печали, що рідниї сестри неньку занедбали, мачиху шанують, голуб'ять зовицю, а неньку забули, забуки й сестрицю“.

Її рідні сестри у сріблі, да в златі,
Вона-ж безталанна у безверхій хаті
Заплакані очи рукавом втирає, —
Заковані руки до Бога знімає:
Святий, Справедливий, Цар'ю над цар'ями!
Чи довго нам брязкать сими кайданами?“
Не чує Великий, одвіту не має,
Дівчина марніє, дівчина ридає...[5])

Вже раніше, бо в р. 1862. видруковано в брошурі Розлуцького „Сонное видѣніе“ вірш Кониського, присвячений пам'яти Тараса Шевченка. В ньому писав поет, що місяць зайшов за хмару, бо бачив, „як учора могилу копали“, а в ній поховонили Тараса. „Умер Кобзар! Його пісні більше не греміти, його думам невольників більше не будити“. Тільки вітер на могилі почав голосити накликував Тараса, щоби встав, „бо свято наступає“ (знесення

[1]) Русалка ч. 4. [2]) Тамже ч. 5. [3]) Тамже ч. 6. [4]) Тамже ч. 11. [5]) Тамже ч. 8.

Сидір Громницький

кріпацтва). Та Кобзар не встане, хоч за ним, як за Нечаєм в людській пісні. Україна плаче. Спить Тарас, а його „слова в Україні по вік не забудуть“ [1]). В чотири роки пізніше Кониський пом'янув Шевченка також в „Русалці“.

В „Пам'яти Великих“ пошанував Кониський роковини смерти Тараса. „Із хати вбогої, з села“ йшов Тарас дитиною-кріпаком на проповідь і благовістив, „що час настав ярмо зломать, тюрму-неволю зруйнувати“. За це його в кайдани кували, в пустиню Киргизів, над диким Аралом пророка на муштру водили, як людей вбивати, там його учили, одначе не вбили святого і живе до нині його слово. Тарас страждав і свою надію покладав на кращий час:

І час настав... Вже більш нема
Крепацтва... єсть одна неволя...
Але́ впаде́ колись тюрма́
І Русь добуде справжню долю.

А за те, що Тарас залишив нам заповідь: „щоб малий і великий Русь обороняв“, пам'ять його жива і ясна [2]).

Окремий вірш присвятив Кониський часописові „До Русалки“, в якому накликував галицьку молодь, хлопців і дівчат, щоби вставали до роботи, „бо ненька кличе нас [3]). А коли згадаємо поезію „Думка“, присвячену Степанові Качалі, про яку вже була згадка, то цим могутнім віршом вичерпується десяток поезій, поміщених у „Русалці“.

Одначе, не зважаючи на те, що Кониський своїм пером, а може й грошем підтримував „Русалку“, вона не утрималася і з числом 12 з днем 2 квітня перестала виходити. Головною причиною було те, що „Русалки“ не підтримала галицька молодь, бо на чолі редакції стояв Вол. Шашкевич. Против „Русалки“ писав з Відня Остап Левицький в р. 1866:

„Шашкевичъ Володимиръ, редакторъ Русалки, повтаряю, нашимъ (народноі партиі) ворогомъ великимъ. Черезъ нього впала Мета, бо гроші предплатителей вінъ пропивъ, бо довги робивъ на конто Климковича. Будучи въ Відни, запріязнився зъ Вістникомъ, пропагаторомъ Московщини, якъ найбільші тайни і стосунки наші му виявивъ, до чогось подібного нашій партіи належачий не піднявбися. Насъ зогидивъ неразъ, не два, а теперъ зновъ зачинає на ганьбу нашу, бо зовеся украінцемъ, редакцію. Нехай ся никто не важитъ Русалку пренумерувати, най Богъ хоронитъ Васъ. Якъ не послухаєте, то не хочемъ ніцъ о васъ знати. Прийде часъ, що нашу газету кулішовковъ писану мати будемо, но витрівайте“ [4]).

[1]) М. В. Р(озлуцький) „Сонное видѣнїе“ стр. 106—8. [2]) „Русалка“ ч. 9. [3]) Тамже ч. 3. [4]) Тека Танячкевича ч. 82.

На цьому кінчимо огляд зв'язків Кониського з Галичиною в рр. 1862—6. Були вони дуже живі. Його публіцистичні статті, оповідання, поетичні твори і особисті взаємини мали значний вплив на відродження і розвиток українства в Галичині. Він підтримав на дусі молодших і старших громадян своєю глибокою вірою в оконечну побіду українства, яке ломило і розломило тюрму царської самовласти, а в Галичині розбило в прах її сторонників.

В часі свойого побуту у Львові пізнав Кониський молоденьку, повну життя і огню громаду, над якою здобув собі великий вплив, а побіч неї старших, випробованих у громадській роботі, досвідних людей. Ця знайомість мала, без сумніву, також вплив на самого Кониського, який організуючи у Львові в р. 1873 Товариство ім. Шевченка, як літературне, мав основу до віри, що цей культурний осередок, оснований поза жандармським і царським оком, не змарніє і не znидіє. Колиж підросли на Україні і в Галичині люде, вишколені в науковій роботі, за його думкою перетворено це Товариство в р. 1893 на наукове. І стала Галичина Піємонтом для цілої України аж до часу, коли на Україні не поплило могутним руслом культурне і наукове життя у Всеукраїнській Академії Наук в Київі та інших наукових організаціях при подиву гідній матеріяльній і моральній підтримці з боку радянської влади.

У всіх зв'язках Кониського з Галичиною вибивається на верх його наклін до громадської, організаційної роботи. Був він одним із тих Українців, в яких єднання розмежованих кордонами українських земель було провідною думкою в цілому житті. У цій роботі він ніколи не зневір'ювався, навіть тоді, коли його політичні думки зустрінулися в Галичині з неповодженням. Він остав вперто вірним думці єднання по кінець свойого життя. Так само щиро відданим був він кожному літературньому починові, чи видавництву, яке являлося на західній Україні, а в Науковому Товаристві імени Шевченка був він не тільки діяльним, трудящим науковим робітником, але й щедрим меценатом.

Ол. Кониський і перші томи „Записок“.

(З додатком його листів до Митр. Дикарева).

Подав ***М. Возняк.***

В лютневому випуску „Правди“ за 1889 р. стрічається думка про потребу переміни Товариства ім. Шевченка на наукове на зразок сербського наукового „Друштва“ або колишнього краківського „Towarzystwa przyjaciół nauk“ у тій цілі, щоб воно „стало засновком будущої українсько-руської академії наук“. Відповідно до такої мети мали повстати в Товаристві чотири секції: 1) філологічна й філософічна, 2) природнича, 3) історична й етнографічна та 4) правнича. На засіданнях секцій і на загальних зборах Товариства мали читатися наукові роботи й реферати, а найкращі з них мали друкуватися в окремих „Записках Товариства ім. Шевченка“ [1]).

По мові й стилі статтейки та підкресленні в ній того, що першим обов'язком Товариства було б видати твори Шевченка та його життєпис, можна здогадатися, що автором згаданої статтейки про Товариство ім. Шевченка був Олександер Кониський. А в тім він сам признався до авторства в статтейці, що в бібліографії писань Кониського, яку зладив Василь Доманицький між іншим на основі записок небіжчика, подана як його писання [2]). Згадуючи про загальні збори Товариства ім. Шевченка, ось-що писав він тут: „Другий факт — се постанова, щоби перемінити Товариство ім. Шевченка в товариство наукове, на такий лад, як ми вторік у „Правді“ вказували. До того вибрано комісію, котра має до трех місяців предложити новий статут надзвичайним зборам“ [3]).

---

[1]) „Правда“, 1889, лютий, ст. 307—308.

[2]) В. Доманицький: Библіографическій указатель сочиненій А. Я. Конисскаго, написанныхъ по малорусски. (Кіевская Старина, 1901, январь, ст. 145).

[3]) „Правда“, 1890, березень, ст. 248.

Найвірнішим носієм думок Кониського й виконавцем їх на львівському й галицькому ґрунті був Олександер Барвінський. І ось на внесення Барвінського й Дем'яна Гладиловича, що був у живому листуванні з Кониським, згадані заг. збори Т-ва ім. Шевченка постановили „з сим роком видавати щорічно покищо хоч один том „Записок Т-ва ім. Шевченка", в котрих окрім научних статтей, рефератів і вістей буде поміщена історія заснования і дальшого розвитку та діяльности Т-ва". Тут і висловлено сподівання, що всі українські вчені радо привітають таку звістку й підпоможуть своїми науковими працями „се важне виданнє, котрого друк має розпочатися в жовтні" [1]). Роздобути статті від наддніпрянських учених для ухваленого наукового органу взявся Кониський. Бодай в його листі з 18 червня 1890 р. до Барвінського стоїть ось-що: „За статті до збірника Товариства Шевченка я прохав і обіцяли Ант(онович), Лучиц(ький), Мова й Нечуй; але вже й термини давно минули, а ті обіцянки — мабудь — так, як і інчі колишні, — пішли за вітром. Не скажу вже, що з того й вийде. Тілько журби та суму більше, більш нічого".

В усякому разі з того, що не надіслано приобіцяних статтей, вийшло те, що „Записки" не вийшли в 1890 р., як це постановили загальні збори. Не вийшли вони й у 1891 р., хоча кияни клали тоді велику вагу на наукову діяльність Товариства. З того, що передавав Франко Драгоманову в листі з 8 червня 1891 р. на підставі оповідань Петра Косача в Колодяжному, куди запросила Франків Ольга Косачева, видно, що кияни клали головну вагу на нав'язання чисто наукових зносин із Галичиною, себто на перетворення Товариства ім. Шевченка з комерційного в наукове. „Барвінський, бувши в Кіїві, — писав Франко, — підвіз їм такого москаля, що коли б тілько Товариство видало 2—3 томи праць наукових, то цісар буде мусів по констітуції (??) признати Товариству характер академії наук, що сполучене з річною субвенцією 30.000 гульд. Чи Барвінський сам вірить в сю нісенітницю, чи просто дурив українців, щоб від них витуманити праці для заповненя наукового збірника, котрий Товариство ім. Шевченка обіцяло ще перед роком і на котрий доси не спромоглося, — не знаю. Українцям ся ідея припала дуже до смаку і вони зараз принялися рисувати широкі пляни наукового видавництва. „Житецький поставив 35 питань, Антонович 18, Михальчук 10", — яких питань і про що, — не знаю; по тим питаням розділено роботу і вона робиться". Тому, що центр тяжкости України лежить

[1]) „Правда", 1890, квітень, ст. 76.

у Києві, а не деінде, на думку киян редакційний комітет для збірника мав бути в Києві, туди треба було надсилати праці, а Товариство ім. Шевченка мало „друкувати все зредаговане тим комітетом без зміни“. Щодо Драгоманова — на питання киян заявив Барвінський, що галичани не проситимуть його співробітництва, але коли кияни запросять його й комітет поручить друкувати його праці, вони друкуватимуть їх. Франко назвав перед Косачем це діло мертвородженим уже хочби тому, „що українці не посміють друкувати за границею своїх праць з підписами, а з коллекції псевдонімів яка ж академія наук?“ [1]) У відповіді Франкові з 23 червня назвав Драгоманів киян-київських приятелів „непоправними коміками“ й слова Барвінського про академію — „брехнею“ [2]).

До львівських учених ставилися кияни з недовір'ям. Висловлюючи побоювання в листі з 22 серпня 1891 р., щоб не наплутав багато в своїй рецензії на болгарські праці Драгоманова, писав Франко до Драгоманова: „Побачимо, чим то отеляться компетентні в збірнику Товариства ім. Шевченка. Михальчук казав, що кіяне трохи чи не поставили таку умову, щоби в тім збірнику, коли вони мають єго держати на своїх плечех, не було праць наших галицких учених: Огоновских, Вахнянинів, Целевичів і т. і. А чиї ж мають бути? Чутка є, що українці дали якісь гроші на видане збірника, принаймі так казав міні, яко on dit, Коцовский. Стоцкий удавався до них, щоби покинули свій плян видаваня збірника, а пристали до єго „Рускої Школи“, та єму відповіли коротко, що про се й мови бути не може“ [3]). Щодо цієї чутки можна тільки сказати, що Барвінський запитувався Кониського в справі галицької праці в першому томі „Записок“, бо останній відписував йому: „Авжеж ліпше, щоб в „Записках“ була праця і галицька, тілько треба Вам звернути добре увагу на те, щоб Колесина студія не вишла такою „крітікою“, як його студія про Шевченкове „До сестри“ (що була сего року в „Зорі“). Та критика наробила великого сміху і глуму. Не радив би я взагалі галичанам поучати українців про Шевченка“. Ще раз просив Кониський Барвінського „налягти, щоб „Записки“ були скінчені в сему місяці, бо коли ся обіцянка не буде виконана і тепер, так вона накоїть вам надовго шкоди“. Лист

1) Матеріяли для культурної й громадської історії Західньої України. Т. І. Листування І. Франка і М. Драгоманова. Київ, 1928, ст. 347—48.
2) Там само, ст. 350.
3) Там само, ст. 352.

Кониського має дату: 20 жовтня, очевидно, 1892 р., бо саме тоді в чч. 14 й 15 „Зорі“ надруковано статтейку Олександра Колесси: Дві малознані поезії Т. Шевченка. Дещо про вірші „До сестри“ і „Хустина“. Стаття, що про неї є мова в листі Кониського, це „Українські народні пісні в поезіях Богдана Залеського“. Літературно-критична студія Олександра Колесси, єдина праця галичанина в першому томі, коли не рахувати коротенької, чотиристорінкової статтейки Олександра Барвінського „Про заснованнє і дотеперішній розвиток Т-ва ім. Шевченка у Львові“.

Просьба Кониського до Барвінського припильнувати, щоб не припізнити виходу „Записок“, самозрозуміла, коли взяти під увагу відкладання їх виходу з року на рік. Справа була прилюдна. На загальних зборах Товариства ім. Шевченка в 1891 р. виділ хвалився постановою видавати „Записки“, що до них мали входити „статті з усяких галузей науки“. Сподівався „головної підмоги від наших земляків українських“, бо „там проживає найбільше наших учених письменників“. Упорядкування матеріялу поручив „умілій руці д-ра Ю. Целевича“. Об'єму „Записок“ не означив виділ, одначе якби зібралось доволі матеріялу, то „Записки“ мали виходити піврічними або й чвертьрічними томами [1]). Та найближчого року треба було стверджувати, що „Записок“ не могло Товариство видати в 1891 р. з тієї простої причини, що „наукові праці, обіцяні для того збірника, не були покінчені“ [2]).

До історії приготовлювання першого тому „Записок“ можна найти неодно в листах Кониського. Зокрема дещо цікаве стрічається тут про генезу життєпису Шевченка з-під пера Кониського. Початком його була стаття Кониського в першому томі „Записок“ п. н. „Дитинний вік Т. Г. Шевченка. (Критично-біографічний нарис)“, а чому він узявся за Шевченків життєпис, хай говорять самі виписки з його листів.

І так у листі з 2—14 квітня 1892 р. до Омеляна Огоновського писав він між іншим ось-що: „Похристосуюся з Вами і з Вашою громадою доброю новиною: старенький автор життєписи Шевченика давно склав манускрипт нового видання, переробленого і вельми доповненого. Була надія в сему році надрукувати, але надію — цензурний вітер розвіяв!.. А позавчора старенький був у мене і каже, що вже згожується передати мині манускрипт, щоб я переклав його по-нашому, а видало щоб

[1]) „Правда“, 1891, вересень, ст. 173.
[2]) „Правда“, 1892, березень, ст. 176.

Т-во ім. Шевченка. Таким чином може одночасно вийти з друку і життєпись і твори Тарасові, що виданнєм їх Ви кермуєте. Але річ се ще не зовсім скінчена: у старого трапляється, звичайно як у старих людей, і дві п'ятниці на тиждень; тим то, доки не маю манускрипта в руках, ділюся сією надією тілько приватно, хоча певен, що доведу старого до кінця обіцянки його. Тоді, коли і в останньому Господь поможе так, як я гадаю, то мушу привезти життєпись сам до Львова“.

В тій самій справі написав Кониський і до Барвінського 13—25 квітня таке: „Тепер зауважте ось на що: Старий біограф передав мині, щоб перекласти і надруковати в Львові виготовлену їм на друге видання (не пущену цензурою) Тарасову життєпись. Я гадав, що її і можна і слід надруковати в „Записках“ (її стало б на 3—4 випуски „Записок“, беручи по 4—5 арк. на випуск). Взявшись сіми днями до перекладу, я запевнився, що в такому виді не можна її друковати. Написана вона вельми сухо, мляво, протокольно і без критики фактів. Неминуче треба перевірити усю противоріч, дещо перемінити, дещо переробити. Чи згодиться на се автор, — не знаю, бо ще не бачився після того з ним. Я вельми б хотів до 1-го т. „Записок“ переслати хоч 2—3 глави, та чи встигну: треба багацько справок з консисторських метрик, треба з'їздити в Моринці і в Кирилівку, а то з п'ятьох жерел, — що лежять у мене, — нема й двох, що б говорили водно; і не тямиш, — де правда? кому няти віри? В усякому разі, коли не поспію на сам початок 1 т. „Записок“, так хоч на кінець піде. Таким чином, зробивши відбитки з „Записок“, добудемо ширшу життєпись. — Якаж Ваша думка про се? напишіть“.

Не діждавшися швидкої відповіді від Барвінського, написав Кониський 26 квітня — 8 травня знову до Барвінського ось-що: „До Вас я писав 3 с. м. до Львова, а 13-го до Відня, і не відаю, чи одержали їх [1]), чи ні; а мині треба було відповідь Вашу, що питався у Вас про життєпись Ш-ка. Я вже написав 24 про се саме до Целевича, а все ж таки і Вашу думку треба знати. Та чи вийде що з того збірника? Від Фадея [2]) — ні телень!.. Пасіч(ник) [3]) каже: „кінчаю“, а я певен, що він і не починав ще, (усе крутить отут та навісна баба, що дала Вам про Чорномор'є). От, здається, і з сею статею буде оказія. Переклад її Гумен-

[1]) Себто листи.
[2]) Фадей — Тадій Рильський.
[3]) Пасічник — Володимир Антонович.

(ний)[1]) — майже скінчив, та от-що: здається, вона вже надрукована автором в другому (Кубанському) вістнику. Я про се запевне довідаюсь, — і коли так, — тоді пропала праця на переклад! бо се був би великий сором: в першому випуску давати в перекладі працю українця! Я не йму віри, щоб баба, даючи Вам ту статтю, не відала, що вона вже надрукована! Стаття про Десятинників ще й досі у Пасіч(ника), каже, щось треба „поправити“, а на мою думку вона зовсім не годяща в Збірник, бо майже те саме було вже у Вас у Коліндарі[2]). Стаття, що прислала Євх.[3]) — властиво не стаття, а коротесенький реферат (він у Гумен.), з котрого коли що й можна зробити, так хиба замітку до Коліндаря. Мабуть Гум. так і зробить... От і все! сумно!.. Мій „Дитинний вік Шевченка“ вже готовий, займе $1^1/_2$—2 арк.; та й се праця слаба, і я ліпше б пустив її у Буков(ині) ніж у Збірнику. До Збірника треба добірного, такого, як дав Хлопець[4]), а не перекладів!.. А все ж ще гірше буде, коли до серпня не видасте 1 випуску: се буде певна ознака банкротства нашого!.. Погано“.

Дня 22 травня — 3 червня заповів Кониський Барвінському, що пришле свій „Дитинний вік Шевченка“ й тоді напише, „куди його повернути“, бо від Целевича не одержав про це відповіді. Чотири дні пізніше вислав він до Львова такі побажання щодо своєї статті: „Посилаючи до Вас отсей мій нарис, я не вимагаю, щоб він невідмінно був друкований у Науковому Збірнику. Хоча я бажав би там його бачити, але коли Редакція запевниться, що до Збірника він не годиться, — я ні скілько не ремствуватиму. Друкуйте його, де самі признаєте ліпше і відповіднійше. Я не хочу тільки, щоб його друкували в Ділі, бо з того для України жадної користи не було б. Але де б його не друкували, я мушу постановити умови sine qua non: 1) Щоб він був надрукований ще в сему році; 2) Щоб для мене було зроблено хоч 50 відбітків; 3) Щоб не зробили в йому ніяких перемін ні в словах, ні в кінцях слів; щоб не переміняли нігде нашого народного ей на ий (дітей, а не дітий і т. і.) і нашого ів на ей (напр. маєтно-

[1]) Це мова про статтю Паначовного, що ввійшла до 2 т. „Записок“ п. н. „Стародавні грецькі кольонії боспорські в межах теперішньої Кубанської области та суміжних з нею місць“. Гуменний — це правдоподібно Василь Вовк-Карачевський.

[2]) Коліндар — це „Правда“.

[3]) Правдоподібно: Євх(именкова) — Єфименкова.

[4]) Хлопець — М. Грушевський. Його статтею, під псевдонімом М. Сергієнко, п. н.: „Громадський рух на Вкраїні-Руси в XIII віці“ почався перший том „Записок“.

стів, а не маєтностей). Коли ж ні в Збірник ні в Коліндар Барвінського абощо сей наріс (sic) не годитиметься, — прошу переслати його на руки проф. Стоцкого в Чернівці, щоб друковав в Буковині. Я сподіваюся, що за рік доведу до кінця Шевченкову життєпись“.

Дня 9 червня вислав Кониський до Львова рукопис свого „Дитинного віку“ й першу половину праці Тадея Рильського пишучи: „Друга половина (кінець) сієї праці зовсім готовий, треба тільки перечитати і піде до Вас — в половині Червня. Але цілої статті на один випуск вельми богацько; на перший досить отсієї половини. Статті: про Чорномор'є (історична археологія) і про Волинь (історія) підуть до Вас небавом, не далі 1 Червня. Може буде і з археології. В усякому разі з тим, що у вас уже є про Киян і віче, — 1-й випуск забезпечений і можна починати друковати; тай не гаючись, бо дещо з сіх статей піде і в російскі журнали, і не гаразд буде, коли переклади будуть надруковані ранійш оригиналів. Я свою працю про Шевченка теж пішлю до „Русск(-ої) Мысли“, — і коли приймуть, то буде надрукована в Сентябрі. Сховайте те, що обкреслено червоним, бо се початок другої половини“.

Нав'язуючи до своєї останньої посилки, писав Кониський 13 (1) червня таке: „28 Мая послав до Вас у полотні Дитинний вік і статтю Фадея (кінець її сам привезу укупі з статтями про стару Волинь і Чорноморщину). Одно слово, запевне тепер, що на два випуски стати стане, або на один вельми великий. Але ж на мою думку ліпше два меньших ніж один великий. Був у мене Хванько[1]) і нарікав, що до „Записок“ не приняли „радікальних“ праць про Болгарію чи що“. На думку Кониського тут не було за що нарікати, бо й „он і Комар таки послухався і запевнився, що годі нам — наче ті ціпи литівські — на всі боки вертітись, а треба йти своєю дорогою, держатися однієї стежки“.

Свої надії щодо Товариства Шевченка висловив Кониський між іншим і в листі з 19 червня — 1 липня до Митрофана Дикарева. Тут він писав: „Певна річ, що Ви відаєте, що Товариство ім. Шевченка звернуло на спасенний шлях, переробило свої статути і хоче стати товариством, переважно, науковим на те, щоб перегодом, за 3—5 років, на грунті його виросла українсько-руська академія. Се діло не так то вельми трудне, аби була у нас хіть, аби ми не сиділи біля моря, ждучи доброї го-

[1]) Хванько — Агатангел Кримський.

дини, аби ми не сподівалися, „доки мине лихоліття“, а зараз таки бралися по спроможности до роботи, бралися не мляво, ішли не воловою ходою, а жваво, з вірою в свою ідею, з надією, що наше „сонце йде і за собою день веде“. Першим чином треба, щоб товариство не менш трех літ видавало наукові Записки своїх робітників-прихильників. Товариство прирадило щороку видавати 3 випуски „Записок“ і сего року видати хоч два. Перший випуск — се найтруднійша річ, але — сяк-так на 1-й випуск матер'ял вже є і друкується; сподіваюся, що в серпні перший випуск вийде; а в грудні треба видати другий. В „Записки“ входитиме: археологія, історія, філологія, історія письменства, географія, етнографія, статистика, політ(ична) економія, право, природовідіння і т. і. і т. д. Одно слово — записки з усіх сфер науки, хочби й загального змісту“. Кониський просив Дикарева прислати й свого „коштовного зерна“ на другий том і заохотити своїх знайомих. Сподівався, що російська цензура пропустить „Записки“, „бо зміст їх буде зовсім об'єктивний, розважний і до сучасної політики зовсім байдужий“.

В тій самій справі звертався Кониський до Дикарева й 13 (1) грудня 1892 р. Повідомляв його, що „ще з початку листопаду“ вийшов 1 т. „Записок“, що його зміст певне був відомий Дикареву з „Зорі“. Примірник Кониського лежав від 26 (14) листопада в цензора. Не вмів угадати, чи пропустить цензура „Записки“, але свої міркування на тему цензури кінчив бадьорим запевненням, що „факт своє візьме“ під умовою, „щоб наші молоді сили не куняли“. Повідомляючи, що „другий том „Записок“ роспочали друкувати“ й що були „статті на його з істор(ичної) археології, з історії, політ(ичної) економії“, підносив потребу ще дечого. „Найбільш за все хотів би я, — писав Кониський, — щоб з II т. пішли і йшли далі праці наших молодих робітників. — Хванько обіцявся постачити щось про Схід. Тепер черга за Вами. Коли що в 1 томі не подобається Вам, — не здивуйте! чим багаті, — тим і раді. Я півтора року гукав по всіх усюдах і опріч обіцянок нічого не догукався. От я й став на тому, щоб видати 1 т. з того, що є, а може, думаю, він розкуйовдить сонних людей і вони на 2 т. нададуть. Здається, я не помилився. І певен, що й Ви до II т. подасте свою працю. Пересилайте її або до мене, або ще ліпше просто у Львів: Улиця Св. Миколая № 13. Александру Барвінському. Треба б допильновати, щоб II т. вийшов до роковин, а щоб на 100-і роковини „Енеїди“ була у нас своя націон(альна) Академія“.

Що Кониському не подобалося в першому томі „Записок“, про те написав він до Барвінського 13 (1) грудня. Повідомляв, що Антоновичеві давно віддано „Записки“ з цензури, а йому ні. Побоювався, що заборонять не за зміст, але за мову. „Змістом „Записок“ — писав Кониський — люде довольні, але за помилки і рсклад статей вельми нарікають! Скрізь в один голос ганьба: нема зовсім ні редакції, ні коректи. Дійсне більш не можна спаскудити хоч і мою працю, як вона спаскуджена коректою. Авжеж не можна сказати, що вона була не читко написана! Справедливо кажуть, що статтю Колеси — треба було розділити на 2 випуски і тоді б було місце „Босфорським кол(оніям)“ і більш би було ріжноманітне. Тай по другим причинам так би слід було зробити. Нарешті — мова „Записок“ не повинна простати жадних московизмів, таких, як у Колеси: „если, ещё“ і т. д. Се вже прямо недбальство і автора і редактора. — Помилки я подав ще 3/XI. Значить, вони пришли за часу і легко можна було їх окремою карткою надруковати і вложити в книжку; досить буде видати II т. з такими помилками і московизмами, які в І-му, щоб зовсім відтручати українців від всякої долі в сему виданню“.

Франко щойно в листі з 14 січня 1893 р. до Драгоманова питав його, чи він одержав перший том „Записок“, і так подавав їх зміст: „Отелився в нім Рильський широкою статею про економію політичну, та такою тяжкою, претенсіональною (хоче, бачте, подати деякі поправки до теорій західноевропейських економістів, в тім числі й Маркса), що я не знаю, для кого саме вона написана. Я й не думав ніколи, що Рильський такий економіст. В статі єго зрозумів властиво тільки praeliminaria і побачив в них досить гороху з капустою, а про дальші спеціальности не берусь судити. Кандідат на катедру руської історії у Львові, Грушевський, переповів (закрившися псевдонімом) головну главу із своєї книжки про історію Київської землі, а Кониський „вистежив“ деякі деталі про дитячі літа Шевченка. З Галичан показав себе один Колесса (студент, радікал) статею про вплив українських пісень на Залєского. Ось Вам і зміст томика“ [1]). Драгоманів відповів, що „Записок“ не бачив, бо хто ж прислав би їх йому „проклятому“ [2]).

Тим часом Кониський дуже цікавився справою другого тому

---

[1]) Матеріяли, ст. 401.
[2]) Там само, ст. 403.

„Записок“, як сам признавався в листі з 24 (12) грудня 1892 р. до Барвінського, де писав ось-що: „Справа „Записок“ вельми-превельми займає мене і я піклуюся назбірати, ще на 2 том, праці молодіжі і припасовати так діло, щоб воно й на далі вже не виходило з рук молодіжі, щоб „Записки“ були її ділом. З сего погляду мині треба знати: що Ви маєте вже і що гадаєте дати на 2 том? Хванько відповів мині, що постачить якусь свою працю про будізм абощо. Другий чоловік — молодий учений лікар обіцявся до ½ Січня виготовити статтю з гигієни, або з бактеріології, про Одесські лиманові купальні. Сими днями сподіваюся на відповідь од Дикарева. Значить, зовсім можна обійтися без ворожих нам „геніїв“. — Я радив би Вам видержати приступ Риж(ого) і ні на один ступінь не поступатися йому нічим. Я зовсім згожуюся з Вашою думкою, що він хоче Вас і вашу запомогу експлоатовати на свою руку і певне знов полізе і до „Просвіти“ і до Т-ва ім. Шевченка. Отут і дайте йому одсіч!“.

Радикали з листу Кониського — це головно Драгоманів та Франко. Останній названий у листі Рижим. У 1892 р. він бажав вступити в члени Товариства ім. Шевченка й зложив вкладкові гроші, але його не прийнято [1]).

Щождо надії Кониського на статтю Дикарева до другого тому „Записок“, її розвіяв лист Дикарева, доказ чого маємо в такому місці листу Кониського до Дикарева з 29 (17) грудня 1892 р. „Превелика шкода, що на II т. „Записок“ не вистигне Ваша праця!! Вже ж, коли так, нехай вона вистигне невідмінно хоч на трейтій. Певна річ, — що найліпше Вам видати спершу збірником свої матер'яли, а тоді вже скомпонувати з них добрячу статтю до „Записок“. Коли ж виданнє збірника задляється, — так хиба не можна Вам по писаному скласти? Вже як там собі хочете, а щоб на III т. була Ваша праця. А тож буде превеликий сором, коли й тепер ще молодіж кунятиме. Нам старим пора й на спочин, а Ваша черга виходить на роботу і на варту. Дак, от, спасибі Вам! — попрацюйте — собі на здоров'є, нам на втіху, а всім людям на користь“.

Перший том „Записок“ має заголовок „Записки Товариства ім. Шевченка“, значить, він вийшов перед урядовим прийняттям зміненого статуту Товариства, що наступило рескриптом галицького намісництва з 16 листопада 1892 р. Згідно з зміненим статутом Товариство одержало назву „Наукове Товариство ім.

---

[1]) Матеріяли, ст. 411. „Правда“, 1892, березень, ст. 179.

Шевченка“, наслідком чого й „Записки“, почавши від другого тому, мають назву „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка“. Як упорядчик першого тому підписаний Юліян Целевич, як упорядчик трьох дальших томів підписаний Олександер Барвінський.

На сорочці першого тому „Записок“ відкликався головний виділ Товариства „до наших письменників, щоб зволили присилати в нашу редакцію свої наукові розправи або хоть би лиш матеріяли до розправ, чи вкінци критику або справоздання з чужих видавництв, але з тим, щоб річ сама, прислана нам до друку, дотикала доконечно якого інтересу українсько-руського народу“.

Хоча на сорочці грудневого випуску „Правди“ за 1892 р. повідомлювано, що другий том „Записок“ друкувався, ледви чи так гладко йшло в дійсності, як на словах. Щонайбільше могла складатися стаття Паначовного, що не увійшла до першого тому й розпочинає другий том. По ній іде кінець статті Рильського, що в грудні 1892 р. був іще в Києві. Дня 20 грудня 1892 р. — 1 січня 1893 р. писав Кониський ось-що до Барвінського: „Матер'яли на II т. „Записок“ (Кінець студій Рильського і стаття Іванова) у Гуменного; він перешле до Вас. А може опріч того і до мене що прийде. Хвалився і Пасіч(ник), що напише, та вже я про се не запевняю, бо обіцянок його ждав чотирі роки і даремне“. Про статтю М. Грушевського „Для ювілею Івана Котляревського“ є ось-яка згадка в листі Кониського без дати, але без сумніву з 1893 р.: „Хлопець небавом пошле статтю про Котляревського; її треба ще в 2 т. „Записок“, бо і так вона спізнилася; а статтю його ж про книжку Житецького треба б в Май, коли встигнете“, себто в травневому зошиті „Правди“ надрукувати рецензію М. Грушевського на працю Житецького про думи [1]).

З кількох листів Кониського пробивається ясно, як дуже йому залежало, щоб головою Наукового Товариства ім. Шевченка вибрано Олександра Барвінського. В листі з 24 січня — 5 лютого 1893 р, до Барвінського він підкреслював, що в тому „вся сила“, кого виберуть головою Товариства, бо „який буде голова, така робота й повага Товариства“. „Коли Т-во хоче стати міцно, — писав Кониський, — перша річ — консеквентність принципіальна. Хто проти нас, той не з нами. Товариство вишло вже з періода „комерческого“, коли головою треба було тілько доброго администратора. Воно вступило в той період, —

[1]) Рецензія Хлопця-Грушевського на книгу Житецького „Мысли о малорусскихъ народныхъ думахъ“ і надрукована в травневому випуску „Правди“ за 1893 р. (ст. 293—296).

коли головою повинен бути чоловік не тільки з доброю освітою, але й з твердими принципами народно-національними і строго консеквентними". В листі з 15 (3) березня він писав про такий вплив „Записок", що навіть „„старі" позаписувалися в товариші і зібрали запомогу", й висловлював думку, що „більше відповідного чоловіка нема" на голову ніж Барвінський, бо по „реорганізації Т-ва на наукове треба ж чоловіка наукового". В дальшому листі з 24 (12) квітня 1893 р. вказував Кониський на великий успіх реорганізації Товариства та його першого тому „Записок", „коли записалося 27 тутешних людей", очевидно, в члени Товариства. „Я ще маю надію на кількох тут, — писав Кониський, — та поїду до Черн(ігова), дак і там будуть".

Побажання Кониського стало ділом. На перших загальних зборах Товариства як наукового вибрано головою Олександра Барвінського, заступника голови в попередньому році. З доповіді головного виділу знати між іншим, яким матеріялом для „Записок" розпоряджувала редакція, себто тим саме, що увійшов до другого тому, отже статтею Паначовного про стародавні грецькі колонії боспорські в межах Кубанщини, докінченням „Студій" Рильського, медичною статтею Черняхівського, розвідкою Іванова п. н. „Картка з історії Волині на початку XIV віку" й дезидератами М. Грушевського з приводу століття „Енеїди" Котляревського. Крім того обіцяли незабаром надіслати наукові статті: Іван Горбачевський, Іван Пулюй, Омелян Калитовський, Іван Верхратський, Володимир Коцовський, Олександер Колесса, Іван Франко й інші. По смерті Целевича поручив виділ редакцію „Записок" Барвінському й другий том, що його вихід заповіджено на половину липня, присвятити пам'яті покійного голови Товариства Юліяна Целевича [1]).

В листі з 21 липня — 2 серпня 1893 р. до Дикарева писав Кониський: „Другий том „Записок" вийшов в Червні. Треба лагодити трейтій. Отам би Ви поворушили чорноморців". Найближчого дня питав Барвінського, чи було що на третю книжку „Записок" і „чи поприсилали Хванько, Пивовар,[2]) Дикарев і Заболотний",[3]) бо „обіцянок було багацько". Ще 30 (18) жовтня

[1]) „Правда", 1893, травень, ст. 272—3. Справозданне про діяльність і розвиток Наукового Товариства ім. Шевченка. (Записки, т. II. стор. 179—180).

[2]) Пивовар — Костянтин Михальчук.

[3]) В IV т. „Записок" (ст. 192—4) надруковані дві його рецензії.

питав Барвінського, чи був і який саме матеріял на третій том „Записок“ і коли він думає його випустити. Найближчого дня звернувся до Дикарева в справі статті Василя Мови пишучи ось-що: „Невимовно зрадів я Вашій звістці про оту статтю за р. 1860 помершого автора! Во ім'я Роспятого за нас сина Марії — пришліть її до мене яко мога швидче. Небіжчик писав мині про неї ще в р. 1888 і обіцявся, скінчивши, зараз переслати, та з тим і помер“. За неї пригадував і в листі з 16 (4) грудня словами: „Та ще коли б були ласкаві не забули і про обіцяну працю Мови: вона саме тепереньки оце вельми б придалась“. Але одержавши статтю Мови, побачив Кониський, що, як писав у листі з 14 (2) лютого 1894 р., „в Записки вона зовсім не годиться“.

Кониському дуже залежало на тому, щоб Антонович дав статтю, і радив ради цього здержатися з друкуванням третього тому. От у листі без дати, але очевидно перед груднем 1893 р., писав Кониський до Барвінського таке: „Ще раз прошу, коли можна, не починайте до 1 гр(удня) друковати 3 т. Записок. Учора заприсягся чоловік до 1 гр. дати статтю про бронзовий вік на Україні, а другий обіцяв на 20 с. м. дати про Гайдамаччину по новим документам. Се такі роботи, що їх треба буде помістити на чолі. Ліпше нехай книжка спізниться на 2 тиждні. Напишіть до мене зараз, чи почали, чи ні і що саме маєте?“ В двох листах із січня 1894 р., в одному без дати й другому з 24 (12), допитувався Кониський Барвінського, чи прислав Антонович обіцяну статтю. Питаючи в одному з листів, „як іде 3 т. Записок“, ставив і друге питання: „Чи Пасічник прислав що? чи таки й на сей раз своїм звичаєм не додержав слова?“. А в листі з 24 (12) січня писав Кониський: „Що діється з III т. Записок? Пасічник очей не показує: чи прислав до Вас — обіцянку, чи ні? Мабудь — ні! тільки своїм звичаєм — звів нас!.. Се вже його політика!.. Гидка політика!“ З того самого приводу писав Кониський і 14 (2) лютого 1894 р. до Дикарева ось-що: „3-й т. „Записок“ небавом вийде. Був би він вийшов ще з початку грудня, коли (б) не звів нас один тутешній учений. Заприсягся, що на 1-е грудня дасть статтю Про бронзовий вік на Україні; а я дурний був, — поняв йому віри і спинив друкованнє. Потім знов вдруге заприсягся, що на 20 грудня невідмінно стаття буде... А її і по сей час нема!..“

В попередньому довшому листі Кониського до Дикарева досить місця забрала справа „Записок“. „Знов я оце до Вас про „Записки“ — писав Кониський. — Вже як собі знаєте, хочби там

що, а щоб на 4 т. була Ваша праця. Може Товариство матиме небавом спромогу платити авторам. Я запевне знаю, що Т-во вдалося до сойму за субвенцією 2 т., а намістник подав до Міністерства петицію, щоб дати Т-ву з державного бюджету річно 5000. Министер освіти Мадейский, як казали мині, згоджується, певна річ, що й рада державна пристане. Тим то усім нам треба що сили є і перш за все дбати про „Записки“. — Ви тільки зауважте, яка се важна річ! Вага її на всю пришлість! Отже куймо залізо, доки воно гаряче, і не берім на себе тяжкого гріха за легковаженнє „Записок“. Справи більш важної досі не було ще в наших руках“. —

Далі виливав Кониський свою досаду на перших критиків „Записок“ ось-як: „І прикро і гірко бачити, як дехто з наших людей — понялися таким самолюбством, що ради його кидають обіруч болотом на „Записки“ і на Т-во!.. Драгоманов мене не дивує, людина він недужа; самолюбство звело його з круга сонця, а от на Кримського — більший жаль! — раз, що він пише (Эгн. Обозр.) сам проти себе, а друге, що можна ж писати і ганьбити, не залазячи в душу з чобітьми, писати без інсинуацій, „чистоплотно“. Останнього Хванько й не додержав в своїй рецензії. Напади на „Записки“ доводять тільки нетактовність наших людей, нетямок їх“.

Перші два томи „Записок“ зрецензував Драгоманів у „Народі“ за 1893 р. Перший том привітав рецензент приповідкою: „Лучче пізно ніж ніколи“. Між іншим підніс, що між іменами авторів статтей у „Записках“ не було ніодного з народовських поваг, а так само сяли „своєю неприсутністю“ й наддніпрянські „наукові сили, котрі так-сяк, а все таки проявили себе в остатні роки в науці історії, етнографії, лінгвістиці й т. і. України на російській мові. Одно з двох: або вони байдужі до „своєї хати“ в Галичині, і значить, що всі розмови про те, як стогне за нею українська інтелігенція, — пуста бляга, або вони не довіряють львівським хазяїнам тієї хати“. Статтю Колесси про „Українські народні пісні в поезіях Богдана Залєского“ назвав рецензент „ліпшою працею в збірці, бо в усякім разі дає щось нового і нашій і польській публиці“, так само „дещо нового, по крайній мірі на українській мові“, принесла стаття Сергієнка — Грушевського про громадський рух на Україні в XIII віці. Навпаки нарис Кониського про дитинний вік Шевченка „читається ради інтересу імені Шевченка, хоть суті нової він не дає після книги Чалого або навіть після звісного листу до видавця „Народного

Дам'ян Гладилович

Чтенія““ [1]). Щодо праці Рильського заявив рецензент, що про неї „можна буде докладно говорити тілько, коли автор скінчить свою роботу, або хоч дійде до своєї речі, котру обіща заголовок, а також при умові, коли редакція „Записок“ приложить до праці д. Рильського словник“, — це останнє з уваги на неможливу мову перекладу. Словом—перший том „Записок“ „не дуже то“ міг „будити радість в українцях“: „ні наші учені в Росії, ні в Австрії, ні редакція, видимо, не приклали сурйозно рук до того, щоб той том був як мога більш достойним нашого „велитня — народа““. Не беручися судити, хто більше завинив, чи вчені, чи редакція, головну прислугу „Записок“ бачив Драгоманів у тому, що вони разом із „Кобзарем“ під редакцією Омеляна Огоновського відкрили очі на головні хиби нашої громади, головних наших ворогів: „недбалість, необразованість, реакційність, несовісність. Сі вороги причинились до того, що перші видання нашої академії виглядають так мізерно, а в усякім разі далеко не блискучо“[2]). Ще менше сподобався Драгоманову другий том „Записок“: „Праці тут покладено пожалуй більше, ніж в рефератах І тому, але інтересу ті праці мають ще менше“. Розглянувши зміст тому, стверджував рецензент, що „наша „академія наук“ якось не витанцьовується“, й на початку своїх дезидератів висловляв ось-як своє становище: „Тимчасом у нас науково-літературне товариство мусить мати завдачі складніщі ніж по других сторонах, більш розвитих літературно“, себто „у нас треба організувати культурну працю, виготовляти грунт для неї систематичними заходами“[3]).

Кримський зазначив, що під назвою „Записок“ мало виходити щороку кілька томів праць мішаного наукового змісту, але що „українофіли-вчені займаються виключно історією й етнографією“, то „Записки“ головно заповнятимуться історичним і етнографічним матеріялом. Рецензент підніс, що перший том не містив у собі жадного з видатних імен. Найцікавішою статтею признав статтю Сергієнка-Грушевського; до того вона написана чистою мовою, чого не можна було сказати про статтю Рильського. Підкреслив також цікавість нарису Колесси з тієї причини, що давав багато нового. Але „загальне враження від нового видання не особливо приємне“. Сама редакція відчула це й приобіцяла, що найближчий том буде серйознішим і багатшим.

[1]) Народ, 1893, ст. 128—130, 186—188.
[2]) Там само, ст. 207—208.
[3]) Там само, ст. 235—237.

В закінченні рецензії радив звернути більше уваги на коректуру[1]). На початку рецензії на другий том, нав'язуючи до сподівань Товариства стати в дуже швидкому часі українською академією наук, заявив рецензент, що, не маючи нічого проти таких змагань, він сумнівався, чи удасться здійснити це Товариству. Та й „Записки“ свідчили про слабість наукових сил Товариства. В другому томі знов не було праць жадного з більше відомих українських учених. Скептицизм викликало й уживання псевдонімів. Бо й дивна була б це академія наук, зложена з псевдонімів. Із статтей другого тому „Записок“ звернув рецензент найбільше уваги на статтю Паначовного й перейшов увесь зміст тому[2]).

Словом — ні рецензія Драгоманова, ні Кримського не залазили нікому з авторів у душу з чобітьми, не ганьбили авторів, і коли що заболіло Кониського, то певно найбільше зовсім оправданий сумнів, чи Наукове Товариство ім. Шевченка в дуже скорому часі переміниться в українську академію наук.

Треба тут іще додати, що в тому часі редакція „Зорі“, літературно-наукового органу Товариства, не прийняла до друку дуже цікавої статті Драгоманова, висланої до неї під псевдонімом М. Гордієнченка з приводу статтей Бориса Грінченка в „Зорі“, написаних під псевдонімами Чайченко й Вільхівський. Насилу видобуто її по десятьох місяцях із редакції „Зорі“ й надруковано в „Народі“ за 1893 р. п. н. „Інтерес галицько-руської літератури“[3]) разом із примітками її рецензента Володимира Коцовського в нотках.

Зміст третього тому „Записок“ подибується на сорочці червневого випуску „Правди“ за 1894 р. Не диво, що в листі без дати до Барвінського Кониський висловлював свою нетерплячість у таких питаннях, як: „а як же 3 книжка „Записок“? чи вийде вона“. Бажав знати, коли розпічнеться друк четвертого тому, пишучи: „Може б я встиг подати Паробочий вік Шевченка?“ До „Правди“ не обіцював щось написати, подаючи ось-яку причину цього: „Я хочу з весни сісти коло біографії Шевч(енка) і скінчить її. От вже через те саме, опріч усего інчого, не можу й не буду нічогісінько більш писати“. В листі з 19 квітня — 1 травня писав Кониський до Дикарева, що 21 (9) квітня вислав до 4 кн. „Записок“ „Парубочий вік“.

Дня 19 (7) липня не мав Кониський ще третього тому в ру-

[1]) Этнографическое Обозрѣніе, Москва, 1893, № 3, ст. 177—179.
[2]) Этнографическое Обозрѣніе, 1893, № 4, ст. 203—205.
[3]) Народ, 1893, ст. 90—91, 110—113, 124—126, 157—162.

ках. Про враження, яке зробив третій том, писав щойно в листі з 13 (1) жовтня до Барвінського ось-що: „А 3 книжку Записок ганьблять за мову — скрізь. Та праця Колеси така тенденційна, що аж чудно!! Люде тямущі резюмують її так: Пушкин писав про сонце, і Козлов, і Кольцов, і Шевченко; ergo — Шевченко у їх взяв... Треба з мовою вести справу ліпше; а то, що автор, дак синтаксис інчий“.

Невдоволення Конисього мовою третього тому „Записок“ зрозуміле. Поза науковою хронікою про київську археографічну комісію Михайла Грушевського й історичними, археологічними та критичними замітками Кониського й Грушевського решту третього тому виповнили галицькі автори: Іван Пулюй дав статтю з поля фізики, Володимир Коцовський „Пам'яти Маркіяна Шашкевича“, що їй і присвячено третій том, Олександер Колесса порівняльну студію „Шевченко і Міцкевич. Про значіннє впливу Міцкевича в розвою поетичної творчости та в генезі поодиноких поем Шевченка“ й Іван Верхратський про „Говор замішанців“.

Про працю Колесси стрічаються згадки в листуванні Франка з Драгомановим. І так у листі з 7 грудня 1890 р. писав Франко до свого великого вчителя в справі „Рускої Школи“, що її видавав у Чернівцях Степан Смаль-Стоцький, ось-що: „Молоді львівські товариші: Колесса, Охримович і Левицький [1]) згодилися дати для „Р. Шк.“ свої семінарійні роботи (Колесса „Вплив поезії Міцкевича на Шевченка“, Охр(имович) о акценті малор(уськім) і т. і), я приткну туди свого Вишенського і деякі дрібнійші речі“. [2]) На співробітництво трьох згаданих молодих дослідників рахував і Франко восени 1892 р., коли плянував своє власне наукове видавництво; крім них мали співробітничати Михайло Павлик і Остап Терлецький. Повідомляючи про це Драгоманова в листі з 3 жовтня 1892 р., Франко згадав, що Колесса передав йому працю „Шевченко і Міцкевич“. [3]) У відповідь на це Драгоманів відраджував Франкові поспішатися з друком наукового чвертьрічника, бо й самому Франкові краще було ще повчитися, й лякали його такі праці, як „Шевченко і Міцкевич“, щоб це не була балаканина, й іншим треба було ще вчитися [4]). Нарешті в листі з 6 листопада 1893 р. писав Франко до Драгоманова: „Колесса передав було свою працю про вплив Міцкевича на Шев-

[1]) Очевидно, Євген Левицький.
[2]) Матеріяли, ст. 339.
[3]) Там само, ст. 389—390.
[4]) Там само, ст. 391.

ченка, та зараз же знов відібрав. А я й рад, бо праця довжезна, а писана дуже по школьницки та поверхово“ [1]).

Я навів ці слова не тільки для історії однієї з праць у початкових томах „Записок“, але й задля незвичайно цінних порад Драгоманова для молодих дослідників. Такі поради вже самі свідчать, як не в силі був Кониський зрозуміти вимог Драгоманова, ставлених до серйозної наукової праці. З другого боку наведені вище згадки з листування Франка з Драгомановим показують, що Кониський не повинен був так легкодушно пропагувати здержування „радикальних“ учених від „Записок“, бо через те він сам обіднював їх зміст і промощував шлях людям, ледви чи більше вченим від „радикальних“ учених, очевидно, з-поміж галицьких українців.

А в тім щодо самого Франка — він іще в листі з 21 квітня 1893 р. писав до Драгоманова між іншим ось-що; „Тов. Шевченка друкує другий том свойого збірника, до котрого я даю свою дісертацію про Варлаама“ [2]). І в листі з 13 червня згадував, що „хотів було друкувати першу главу в Зап. Тов. Шевч. по руски“ [3]). Починаючи видавати „Житє і Слово“, відібрав Франко від Наукового Товариства ім. Шевченка початок свого „Варлаама і Йоасафа“, як писав у листі з 21 листопада 1893 р., а дав Товариству Вишенського [4]). На це й відписав Драгоманів: „Довідуюсь я з України, що там не знають, як розуміти наші відносини до Тов. Шевч., — бо я проти него, Ви смієтесь над уставом і Барв(інськ)им, — а даєте єму свою роботу. В мене зоставсь в голові спомин, що Ви взяли свою роботу назад, чому я був радий, — аж перечитав Ваш лист і бачу, що одну роботу Ви взяли, а другу дали. Батечку, — се ж promiscuité, котру може звиняти хиба остання крайність. Маючи ж для своїх робот Ж. і Сл. і К(іевскую) Стар(ину), Ви зовсім не в крайности. Прекратіть же скандал: візьміть свою статтю в Тов. Шевченка!“ [5]) Свою працю про Вишенського, яка була б окрасою перших томів „Записок“, видав Франко власним накладом.

Заповіджений на травень 1894 р. четвертий том „Записок“

---

[1]) Там само, ст. 429.
[2]) Там само, ст. 414.
[3]) Там само, ст. 419.
[4]) Там само, ст. 431.
[5]) Там само, ст. 433. Згаданий лист із Наддніпрянщини післав Драгоманову Павлик. (Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом, т. VIII. Чернівці, 1911, ст. 23).

вийшов геть пізніше: його вихід зазначений щойно в листопадовому випуску „Правди“. А Кониський іще день перед диспутом Грушевського, отже на початку червня, допитувався Барвінського, „коли запевне почнеться 5-й т. друковати“, ось-як мотивуючи своє питання: „Я бажав би без перерви в кожному томі друковати біографію Шевченка і скінчити із друкованнєм невідмінно до 1897 р., так, щоб на століттє була можливо повна біографія. Частина трейтя (1838—43) майже готова; займе вона не більш 3-х аркушів. Частина четверта (1844—47 до арешту) займе теж стільки, а може й менш. Так чи не можна б їх обідві пустити в 5 т., тоді в 6-й Арешт, слідство і перше засланнє; в 7 — друге засланнє і визволеннє; в 8 вертаннє, подорож і життє в Пб., а в 9 — Смерть, похорони і все інче. — Я не хочу — одначе, щоб моя праця шкодила кому будь інчому; не хочу, щоб мої статті про Шевченка не давали місця другим чиїм; тим то й питаюся заздалегідь, даючи Вам повну волю — роспорядку. Мині тільки треба знати, щоб заздалегідь розкласти свою працю“.

Таким робом із поодиноких нарисів Кониського, друкованих у „Записках“ і „Зорі“, склалася повна двотомова біографія Шевченка українською мовою, на жаль, досі незаступлена новішою. Зладивши з нарисів цілість для „Збірника Філологічної Секції“ Товариства, Кониський у вступному слові ось-як пояснював спонуку, що веліла йому сісти за біографію Шевченка: „Коли р. 1891 стало знати, що справу реорганізації Товариства ім. Шевченка на Товариство Наукове можна уважати доведеною до здійснення, я бажав, щоб першим виданням зреформованого Товариства — була можливо повна, докладна життєпись патрона Товариства, написана рідною його мовою. З просьбою написати таку життєпись вдавався я до чотирох учених українців, що, як я запевне відав, інтересувались життям нашого поета і працювали — хто коло життєписи, хто коло розгляду творів поета. На жаль, „брак часу“ не дав шановним ученим сповнити се. Відаючи, що Вп. М. К. Чалий злаштував друге видання своєї праці „Тарас Шевченко и его произведения“, я вдався до його просячи, чи не переложив би він свою працю на рідну мову і дав видати нашому Товариству. Д. Чалий перекладу на себе не взяв, але, нехай здоров буде, згодився, щоб я переложив його працю, і охоче дав мині перечитати першу главу своєї праці, злаштованої до другого видання. Перечитавши її в гурті з близькими до мене людьми і порадившись, ми впевнилися, що братися за пе-

реклад не можна, а ще менш можна сподіватися можливости виконати умови перекладу. Тимчасом наближалася година друкувати першу книжку органа зреформованого Товариства — „Записок“. Авжеж та перша книжка повинна була містити невідмінно біографічну працю про Шевченка. Тоді я за порадою Василя Вовка-Карачевського (земля йому пером!) написав і перечитав близьким своїм товаришам свій нарис „Дитинний вік Шевченка“, — і подавши його до „Записок“, став на тому, щоб збирати життєписний матеріял та, переглядуючи його критично, написати нариси про ціле життя генія нашого слова. Впродовж майже п'яти літ я не жалів ні часу, ні праці, ні коштів на збирання матеріялу і на неминуче потрібні поїздки кільки разів на села, де перебував Шевченко під час важніших моментів свого віку до заслання“ [1]).

Виконання побажань Кониського, висловлених у листі до Барвінського, не лежало в його руках: від п'ятого тому почавши, редактором „Записок“ став молодий професор історії східньої Европи на львівському університеті Михайло Грушевський, що почав вести свої виклади від осени 1894 р. „Записки“ почали частіше появлятися й Кониський ледви чи встигав бути готовим із поодинокими нарисами так, як колись плянував. Все ж таки аж до своєї смерти він був пильним співробітником „Записок“, помістивши свої статті, замітки й рецензії в довгій низці томів: I, III—V, VII—VIII, XI, XIII—XVIII, XX, XXV, XXVII, XXXIII [2]).

Про свою участь в організації перших томів „Записок“ згадав Кониський коротенько в своїй статті „До життєпису М. О. Дикарева“. За науковими працями для „Записок“ удавався Кониський до наддніпрянських учених у гурті з Василем Вовком-Карачевським. „Ніхто не відмовляв мені, — писав Кониський, — а коли дехто змагався тим, що він не вміє української мови, я прохав писати якою йому придатніше мовою, а про переклад на мову українську попіклуємося вже ми з Вовком; і на такі умови земляки мої „охоче“ приставали і в Києві, і в Харкові, і в Одесі, і в Петербурзі, і в Москві і в Варшаві... Ми з Василем раювали! Тимчасом приходив час друкувати першу книжку „Записок“, а обіцяні земляками праці не приходили ні до мене, ні до д. О.

[1]) Ол. Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя. Т. I. Львів, 1898, ст. 3.

[2]) Статті й замітки Кониського в „Записках“ наведені на 12—13 ст. статті М. Грушевського „Пам'яти Олександра Кониського“ (Записки, т. XXXIX).

Барвінського. З шістнадцяти приобіцяних нам праць прийшло на першу книжку тільки дві: дд. Рильського та Грушевського... Правда, дехто з запрошених учених написав на ті теми, які були подані від нас, але написав не для нас... написав задля російських журналів і наукових видань. Тоді ми впевнилися, що надії наші на обіцяну наукову запомогу — надії марні, годі нам сподіватися на старших наших учених, а треба шукати наукової запомоги деінде... На се треба було часу, а обставини вимагали, щоб перша книжка „Записок“ вийшла зараз з реорганізацією товариства. І прикро було і сумно!... Україна здавалася залюдненою пустелею... „Щирі“ українці віщували, що „з тих „Записок“ опріч повного банкротства нічого не вийде“; а поза плечима усміхалися та глумилися, що „до наукової запомоги запрошує неук“... Я став на тому, щоб знехтувати ті віщування і дорікання „неуцтвом“ моїм і взятися й самому до якої праці в „Записках“, а тимчасом шукати на Україні людей, що до науки не приміщують ні „страха іудейска“, ні приватних особистих, ні дрібно-партійних відносин“ [1]).

Яким духом віяло від Кониського проти Франка, вказує вже те, що ще в 1900 р., згадуючи про початки „Записок“, не забув подати, що ворожі виступи проти „Записок“ „розпочала одна польська газета, назвавши перші збори Наукового Товариства „produkcją humorystyczną““ [2]), себто Франко в „Kurjer-і Lwowsk-ому“. Чим далі назад, тим більша була нехіть у Кониського до Франка. Кониський був рішучим противником, щоб Франко здобув катедру по покійному Омелянові Огоновському, а знаючи його голос і авторитет у тих кругах, що від них залежав успіх Франка в кандидуванні на катедру, можна собі уявити і його ролю в тій справі. Катедрою української мови цікавився Кониський дуже. Він питав Дикарева, чи не подався б на неї, а потому спинився на Кримському. Ось-що писав він 13 (1) серпня 1895 р. до Барвінського: „Що діється у Вас? що з кафедрою? Коли вона ще не занята, так чи не послухали б Ви моєї ради. Над сією справою я довго думав і скажу Вам щиро, що з 3-х ваших кандидатів ні один не замінить небіжчика Омеляна. Чи не взяли б Хванька? Я бачився з ним в маю і запевнився, що за два роки в поглядах і думках його велика переміна на ліпше. Так воно й повинно бути. Чоловік дійсне науки, він знає на-

[1]) О. Я. Кониський. До життєпису М. О. Дикарева. (Літературно-Науковий Вістник, т. XII, ст. 83—84).

[2]) Там само, ст. 84.

уку, а не тільки стояв біля неї, як інчі. І мені здається, що він став би оздобою кафедри і наших національних гордощів. Як Ви про се? Коли можна сподіватися, дак треба, щоб він к Різдву надрукував в „Записках“ свою працю. Він кінчив Лазарев(ський) інст(итут) і його кликали туди на кафедру, але він пішов ще до университету — і оце кінчить його. Велика шкода буде, коли ми сего чоловіка попустимо на користь Москві.

„Незвичайно зди(во)вав мене відчит Франка про „Наймичку“; здивовав властиво помилками в хронологиї (а в сему то й сила!). Так здивовав, що я злякався, чи не я часом помилився за хронологию „Наймички“? Швидче написав до його 29 червня листа кажучи, що його помилки — може ще й не помилки, але доказів — зовсім нема, і так, як я заходився улаштовати взагалі хронологию до Шевченкових творів, а се діло громадське, дак чи не поділивсь б він зі мною своїми думками про хронологию. — Ато отся хронология вже не одного з Шевченкових коментаторів завела геть далеко на чужий шлях. Про Петрова вже й не кажу. — Франко не вважав потрібним і ввічливим відповісти, я тільки дурно цілий місяць прождав і одіслав статтю про Хронологию до „Записок“ [1]). Рад би дуже був, коли б і Ви і інчі тямущі люде перечитали її, чи не наробив я помилок. Я тієї думки, що доки нема у нас певної хронології, доти не можна говорити і про історию творчости поета, і годилось би людям більш обережно коментовати Шевченкові твори; ато трапляється таке з коментаторами і критіками, що вони беруть чужі твори і пишуть про них цілі студії яко про твори Шевченка!“

За Кримським побивався Кониський і в листі з 29 (17) вересня 1895 р. до Барвінського словами: „Напишіть до мене щиро: яка у Вас думка про Хванька? Я гадаю, що ліпшого наступника Огон(овсько)му нам не знайти. Та дарма, що він потроху ніби до радикалізма горнеться; радикалізм його, на мою думку, просто поступ і, як звичайно у молодіжі, прокидується часом гостро. Але час своє візьме, а він чоловік з великою ерудицією і широким світоглядом“.

Виправдування Кримського за його радикалізм це характерна річ для відносин і людей, що не допустили Франка до університетської катедри. Як інакше були б виглядали досліди

[1]) „Проба улаштовання хронології до творів Тараса Шевченка“ Кониського надрукована в VIII й XVII тт. „Записок“.

над українською літературою при катедрі Франка, вказує вже Франкове співробітництво в „Записках“, почавши від керми Грушевського, від п'ятого тому, співробітництво незабезпеченої людини з одного боку й без можности вироблювати своїх учнів із другого. В „Записках“ надрукував Франко й свою працю „Варлаам і Йоасаф, старохристіянський духовний роман і его літературна історія“ (тт. VIII, X, XVIII і XX), що про неї була вище згадка.

Згадати про участь Кониського в перших томах „Записок“ прийшла мені думка при перечитуванні його листів до Митрофана Дикарева, що подають цікавий матеріял про думки й діла людей, що їх представником був Кониський. Ті листи збереглися в архіві львівської „Просвіти“ й відти перейшли до Бібліотеки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. На підставі виривків із листів Дикарева до себе написав Кониський статтю „До життєпису М. О. Дикарева“, надруковану в „Літературно-Науковому Вістнику“, т. XII (ст. 10—29, 75—91). З запросинами Дикарева до співробітництва в „Записках“ в'яжуться без сумніву ті його статті, що писані українською мовою, як „Знадоби до української народньої ботаніки“, „Дещо про вербу як символ в українській мові“, „Кого треба розуміти під Рахманами і ідентичними їм русалками“, „Уривки з греко-слав'янської мітології“, що разом із іншими, перекладеними з російської мови, увійшли в VI т. „Збірника Філологічної Секції“ як „Посмертні писання Митрофана Дикарева з поля фольклору й мітології“ (ст. XII передмови Франка + 258 тексту писань Дикарева) з 1903 р. „Уривки“, писані 1898 р., на рік перед смертю, вислав Дикарів до Львова для „Записок“, але пізніше прохав не друкувати їх, доки не пришле своїх поправок і додатків. Такі поправки він присилав кілька разів і Франко взяв їх під увагу при редагуванні. За свого життя побачив Дикарів друкованими в виданнях Товариства тільки фольклорні матеріяли, що ввійшли до „Етнографічного Збірника“: „Чорноморські народні казки й анекдоти“ в т. II (всіх 39, ст. 1—50) й „Народня гутірка з поводу коронації“ в т. V (ст. 1—24).

Ось тексти листів Кониського до Дикарева I—XXVI, що кидають неодин промінчик світла на розуміння людей і фактів у Кониського в середині 90 рр. XIX віку.

---

[1]) Збірник Філологічної Секції. Т. VI. Львів, 1903, ст. 241.

I.

Спб, 6-го Квітня 1892 р.

Шановний Митрофан Олексієвич!

З великою цікавистю і з щирою подякою ознакомився я з Вашою поважною, величезною и дуже интересною працею. Особливе порадувала вона мене в наши часи, коли зъявляєця так мало нових наукових книжок, посвячених украинськоі науці. Проте „Воронежскій Статистическій Сборникъ“, на мій погляд, визначаєця не тільки в нашоі бідноі украинськоі литературі. Дуже бажалось би, щоб Ваша визначня книга звернула на себе більш загальну увагу; за для цього було б дуже користно, як би її вислано було „Александру Николаевичу Пыпину, Спб, Вас. О-въ, 2-я лин., д. 41, кв. 27“ та тож-бак в Географичне Товариство и в Академію Наук за для премирования.

Вимовляючи Вам свою найщирійшу подяку за одібраний примірник[1]) і за згадку про мене, засилаю Вам свою дрібну і давню працю і сподиваюсь, що Ви обернетесь до мене, коли я до якого діла Вашого тут зможу бути здатним за для Вас. З найбільшою охотою виповнить усякій Ваш наказ глибоко поважающій Вас *О. Перебендя.*

Адр.: Спб, Вас. О-въ, 3-я лин., д. 16, кв. 10.

II.

Спб 27 Травня 1892 г.

Високоповажаний Митрофанъ Олексієвичъ!

Дуже дякую за Ваш вельми цікавий лист і за видання Статистичнёго Комитета. Може все те, що Ви кажете про московський напрямок и критику, зовсім і вірно, я и сам так думаю, але ж всетаки треба, мені здається, держатись так, щоб москали що раз бачили, що йіх правда нами не признається. Ось за для цього і слід заслати Вашу поважну працю в академію. Як що передадуть йійі за для критики таким украинофобам, як Соболевскій або Будилович, то, розуміється, вони занехають Вашу працю и премію Вам не визначуть, но тоді і сама ця критика не буде надрюкована і у сякому разі не виголошуть а ні заголовка книжкі а ні Вашоі фамиліи. Ви, як сами добре бачите, при цьому ничого не програете. А як що дадуть Вашу книгу чоловіку непартійному и хорошому, чесному, то може і премію одберете, а окрім того Вамъ удасться одібрати те, що дуже рідко мае у нас учений, цеб то доклад(н)у научьню критику своеі праці. Може академія таки засоромиться віддати книгу чоловікам, про котрих всім відомо, що вони принціпіальні вороги напрямка автора, може віддадуть т(ак)ому як Бодуэну або Коршу въ Москві або таким иншім. Ще раз скажу: мені здається, що програти ничого не можете, а користь може бути не тільки для Вас, а за для всёго питання нашого. Ось за для чого

[1]) В рукоп. прімирник.

я и засилаю разом з цім листом Правила о преміяхъ Академіи Наукъ; передивившись, Ви сами побачите, на яку премію варт висилати свою працю.

В неділю вийізджаю звідсіль в Украину; зайіду у Ромен до старого приятеля Григорія Станиславовича, а після в Кијів; літо буду жить у въ Осгрі Черниг. губ. Ви дуже мене порадуете вісткою про те, як ви в кінці кінців зробите. Пипина я бачив, він тут нічого не вдіе, бо він не академик, а член-корреспондент Акад. Наукъ.

Адресъ мій: въ г. Остеръ, Черниговск. губ.

Бажаю Вам всього доброго.

Прихільний до Вас *О. Перебендя.*

III.

19 Червня р. 1892. З Києва. Бульвар 36.

Високоповажаний Добродію!

Невимовно зрадів я, одержавши Ваш лист і збірник. Двичі Вам спасибіг за те! Знати, таки, що не тілько наше слово, а навіть і робітники его „не вмірають“ і що нам (людям м о г о віку) покаліченим російскою культурою, нам недобиткам „старшаво брата“, можна промовити: „видѣста очи мои спасеніе“ нашого краю; — хоч і занадто ще далеко воно, але все таки вже видніе воно на широкому обріі людського поступу.

Ще раз спасибіг Вам. — А тепер, коли трапилася нагода, так я зараз до Вас, як кажуть, з довгою рукою. Певна річ, що Ви відаете, що Товариство ім. Шевченка звернуло на спасенний шлях; переробило своі статути і хоче стати товариством, переважно, науковим; на те, що б перегодом, за 3—5 років — на грунті его виросла українсько-руська а к а д е м і я. Се діло не так то вельми трудне, аби була у нас хіть, аби ми не седіли биля моря, ждучи доброі години; аби ми не сподівалися, „доки мине лихоліття“, а зараз таки бралися по спроможности до роботи; бралися не мляво, ішли не воловою ходою, а жваво, з вірою в свою ідею, з надією, що наше „сонце йде і за собою д е н ь веде“. Першим чином треба, що б товариство не менш трех літ видавало наукові записки своіх робітників-прихильників. Товариство прирадило що року видавати 3 випуски „Записок“ і сего року видати хоч два. Перший випуск — се найтруднійша річ; але — сяк-так на 1-й випуск матерьял вже е і друкуеться; сподіваюся, що в серпні перший випуск вийде; а в грудні треба видати другий. В „Записки“ входитиме: археологія, історія, филологія, історія письменства, географія, етнографія, статистика, політ. економія, право, природовідінья і т. ін. і т. д. Одно слово — записки з усіх сфер науки, хоч би й загального змісту. От Ви зробили б велику услугу сій справі, коли б — були ласкаві, тай свого коштовного зерна переслали на 2 й випуск, та ще й своіх знаемих привернули, от як Степовика і інч. — Я певен, що За-

писки наша цензура пропустить, хиба вже заборонить едине через те, що вони по українські; бо зміст іх буде зовсім объективний, розважний і до сучасноі політики зовсім байдужий, ні чим, нігде до неі не втручатимуться „Записки“; вони пильноватимуть над культурою, тай годі. —

Ще раз запрошуючи Вас до сего діла, сподіваюся, що Ви відпишете до мене: яки Ваши думки і яку надію подаете нам.

Щиро поважаючий і вдячний до Вас

Олк. Я. Кониский.

PS. Я послав до Вас 11 с. м(ісяц)ця заказним листом невеличку писалочку, чи одержали?

IV.

З Київа 1 Грудн(я) р. 1892.

Високоповажаний Пане Добродію!

На сам-кінці серпня послав я до Вас листа і під перепаскою списану думу про Трех братів; тай досі від Вас ні духу, як кажуть, ні хуху. Тим часом ще з початку листопаду вийшов 1 т. Записок Т(оварист)ва ім. Шевченка. Зміст его, певне, знаете з „Зорі“; а чи пропустить его цензура наша, — того не вгадати. З 14 листопаду мій примірник у цензора; каже: „по содержанію ничего не цензурнаго нѣтъ, но не въ интерессѣ Россіі пропускать къ себѣ такія книги!.. Малорусскій яз. обреченъ у насъ на смерть, а тутъ на этомъ языкѣ ученыя записки!.. Представлю Глав. Управленію“... От як! А проте: дмись, не дмись, а з вола не станешь і поверх дерева не полетишь; факт свое визьме.

Треба тільки, що б наші молоді сили не куняли. — Другий том Записок роспочали друковати: е статьі на его з істор. археологіі, з історіі, політ. економіі, а треба б ще де з чого. Найбільш за все хотів би я, щоб з II т. пішли і йшли далі праці наших молодих робітників. — Хванько обіцявся постачити щось про Схід. Тепер черга за Вами. Коли що в I томі і не подобаеться Вам, — не здивуйте! чим богаті, — тим і раді. Я півтора року гукав по всіх усюдах і оприч обіцянок нічого не догукався. От я й став на тому, щоб видати I т. з того, що е, а може, думаю, він розкуевдить сонних людей і вони на 2 т. нададуть. Здаеться, я не помилився. I певен, що й Ви до II т. подасте свою працю. Пересилайте іі або до мене або ще ліпше просто у Львів. Улиця Св. Миколая № 13. Александру Барвинському.

Треба б попильновати, щоб II т. вийшов до роковин; а щоб на 100 і роковини Енеіди була у нас своя национ. Академія. Певне знаете, що фонетіку велено вже міністерством завести скризь по школах. Може чули, що Т(оварист)во Шев. друкуе і з початку Січня видасть книжку Про Сібир, що написав якийсь Кенан (Не відаю, що воно за книжка і хто той Кенан: чув ніби, то американець якийсь і книжка, кажуть, добра). А у Київі вийшов росийско український словничок на А і Б. Трохи слабень-

кий, але й зате добре: він став батожком і підогнав Комарова! От колиб же як підогнати і довічний наш укр. Словарь, ато, кажуть, пацюки почали вже его гризти.

Сподіваюся, що Ви не задлетеся на відповідь. Зичу Вам віку довгого та здоровья доброго. Ваш щирий

А. Конисский.

V.

17 XI (sic) 92. З Києва.

Велике та щире спасибіг Вам, Високоповажаний Добродію! за Вашу відповідь; а ще більше — за те, що непоступилися своіма (!) працями перед Щербиною. Ніщо так не псуе нам людей і діла, як отака от влесливость з одного боку, а з другого несталість. От же час не звертати нашим людям уваги на перше; не здіймати шапки перед фразою, а кожну свою працю і вчинки міряти міркою Украінця. Тоді тілько „з нас будуть люде".

Превелика шкода, що на II т. Записок не вистигне Ваша праця!! Вже ж, коли так, нехай вона вистигне невідмінно хоч на трейтій. Певна річ, — що найліпше Вам видати спершу збірником свої матерьяли, а тоді вже скомпонувати з них добрячу статью до Записок. Коли ж виданье збірника задляеться, — так хиба не можна Вам по писаному скласти. Вже як там собі хочете, а щоб на III т. була Ваша праця. А тож буде превеликий сором, коли й тепер ще молодіж кунятиме. Нам старим пора й на спочин, а Ваша черга виходить на роботу і на варту. Дак, от, спасибі Вам! — попрацюйте — собі на здоровье, нам на втіху, а всім людям на користь.

Еге, про оте занадто вже дурне veto на історію Конисского і ін. чув і я. Мене вже не дивуе тепер жадна проява російского „прогресу" — і культури. Дивуюся тілько нашим „передовим" людям, що вони, гукаючи аж до сьомого поту про російску культуру, — не тямлять, до якого „объединенія" вони повертають людей. З мого погляду дак і тут виновата лишень страшенна темнота, прикрита либеральною, гучною фразою, та — на жаль — фразою без змісту.

Наділив і мене Куліш своім „Дзвоном", я его позаторік одіслав до архиву „Просьвіти" яко психологичний матерьял на біографію автора.

Є у мене думка списати далі „Украіну в цифрах", властиво тепер черга за роскладом земельноі власности і того экономичного побиту, — як з того роскладу вийшов. Та вельми бракуе мині статистичних датів про Вороніжчину. Чи не можна на се розжитися з Вашою запомогою у Вороніжі? Треба б мині дати: украінськоі людности по повітах, земельних наділів і власности селян, торгу, промислів, хліборобства, скотарства і т. ін., що належить до ознак економичного побуту. Коли запоможете, — вельми подякую, ато я доплентався до народнеі моральности, а далі ні йти, ні стояти не можна.

У Київ. публич. книгарні — бодай би вона скисла! — нічого сего нема, а в Университ. хоч би й було, дак туди доступу нема.

Бувайте живі-здорові на довгий вік. Ваш *Перебендя.*

VI.

20 Січня 93. З Київа.

Щиро та глибоко[1]) Шановний Добродію!

З тиждень вже буде, — як пришли до мене Ваші книжки. Не знаю, як мині й дяковати Вам за іх! — Спасибі таке, — на яке тілько спроможно. На превеликий мій жаль ледві чи доведеться вже мині покористовати з сего коштовного матеріялу. Я оце цілий м(ися)ць, з 23 грудня, не здужав; тяжко не здужав!! придбав собі грудну жабу! і тепер оце сегодні тілько переліз з ліжка до столу і перший лист до Вас. Головне лихо в тому, що виснажився чисто; колода, тай годі. А до того лікарі кажуть, щоб довгий час — більш 1—2-х годин на день не читав і не писав... Так жити гірш ніж чевріти! Погано!.. Я сподівався і був певен, що до Мая працеватиму, а тут доля попередила, каже: годі!

Поміж пьятёх моіх знаемих профессорів нема такого, якого Вам треба: се був би у нас герой. Треба інакше промишляти. Торік я радив черніговцям і вони придбали тим шляхом те саме, що й Вам треба. Мині здается, що Вам буде ще зручнійше: виписати на Стат. Комитет. А то й просто на власну адресу. Новий Завіт (Куліша і Полюя) коштуе 1 р. Переслати его можна в 4—5 закритих заказних пакетах. Так пошліть три карб. і адресу у Львів до Александра Барвинського — Улиця Св. Миколая № 13, дак він Вам і перешле за чотирі рази, посилаючи через 2 дні, чи що. А такі книжки, як „Украінство в литер. позвах з Московщиною“, — Сібір — Кенана, і інч., е надруковані на тоненькому папері і пересилка іх не вельми коштуе — два аркуші 10 коп. Друкуется гарний переклад Овидіевих Метаморфозів; теж можна дістати од Барвинського (на кожні 2 арк. 15 коп.). Сего року вийде коли не вся книжка, так не менш половини (12 арк.). Вона друкуеться при Правді; там же друкуеться і Переклад Дантового Пекла. Правда коштуе річно (в заказних пакетах) 8 руб., можна посилати по 2 карб. Такою дорогою вона доходить і сюди і скризь зовсім добре і не пропадае.

Жіноцтво захожуеться там видавати ще жіночий вістник, та ледві з того що буде, ледві чи спроможуться. —

У нас тут на старих людей вельми погано; мабудь чи не всі разом підемо в тираж: почав нездужати Вовк, а за ним я, а далі Михальчук, Левицкий, нарешті Житецький. Є чутка, що й Старицький в Одессі вельми занепав. Як бачите, — дак усі гуртом! — Таким чином хоче, не хоче, а мусить Ваше покоління

[1]) В рукоп. глибокий.

виходити на ниву, на сталу роботу. Наше відбуло свое; на що спроможне було, те зробило і сходячи з ниви ми таки можемо сказати: „видѣста очи моі спасеніе людей Ізраіля“, бо за нами йде ліпша, молода, міцнійша сила.

Бувайте здорові. Більше не здужаю писати. Ще раз щирим серцем дякую Вам за книжки. Братерськи цілую Вас. Ваш

Перебендя.

VII.

Село Дахнівка, 21 Липня 93.

Високоповажаний Добродію!

Тяжко зажурив мене Ваш лист (я его одержав учора у вечері; бо з Київа більш м(ісяц)ця вже як виїхав і сежу отут в селі та нібито набіраю здоровья!.. а воно, як бачу, дак дурниця, більш нічого! здоровья не наберусь, а хиба пісень назбіраю). З власного гіркого досвіду я знаю, Добродію! що то за лихо— загубити око; я его загубив ще з малку. Тим то — молю Вас, благаю — бережіть, бережіть і бережіть очи. За теж і порадовали Ви мене звісткою, що перебіраетесь до Катеринодару! Я певен, що Ви зворушите отой чисто сонний куток! А тим часом там не без людей, да тілько немов вони закисли, зацвіли цвіллю. Я торік збірався до Катеринодару, — да клята холера не дала, а як буде сего року, — ще не скажу: ледві чи стане сили на таку дорогу!.. далеко!.. а тут ноги пухнуть, тай пухнуть і роботи тепер з мене кати-ма.

Велике спасибіг Вам за увагу до Шевченкового онука. Але прохатиму і Вас і ваших знаемих — повремені́ть трохи з висилкою грошей. Те хлопья трохи притулене. Я небавом буду у Каневі і там роспитаюся і напишу до Вас докладно. Але е другий Тарасів внук — по сестрі Катерині і сего я бажав би вивести на народнего учителя. Все отсе повернеться сюди, чи туди під кінець серпня, або аж у Вересні. Дак до того часу підождіть.

Другий том З а п и с о к вийшов в Червні. Треба лагодити трейтій. Отам би Ви поворушили Чорноморців.—Отсе в „Правді“ почався друковати історичний роман молоденькоі нашоі писательки Старицькоі; не есть то художественна, але добряча річ, тілько вельми довга. Важнійше — друкованье Шевченкового „Дневника“. Я перевірив его з оригиналом, власноручним Тарасовим, переложив на нашу мову і друкуватиму без пропусків. Се вельми цінний біографичний матерьял.

Щирим серцем дякую Вам за поздоровленья. —Хоч оприч тіеі звістки, що була в З о р і, ніде не було другоі звістки, але й вона викликала з самоі Украіни більш як од 600 людей привітання. Для мене се важний факт; бачу таки добре, що працевав не марне і що наша правда н е в м і р а е. Важнійше ще те, що привітання у с і пронизані національн. ідеею і пришли вони від людей усіх станів, починаючи з простого Черниг. хуторного козака і хрестянина і кінчаючи еноралом і князем! Дійсне можу сказати „видѣста очи моі“...

От тілько треба Чорноморье розворушить. Доложіть рук до того, Добродію!

Вибачте, що отак пишу: раз — сліпую, а друге — на селі ні пера, ні чернила путящого. Пишіть до мене у Київ. Ваш до віку щирий *Перебендя.*

VIII.

19—X. 93.

Велике-превелике спасибіг Вам, Дорогий Добродію! що обізвалися (на) лист. Вашого я одержав отсе зараз. Де він був? чи може Ви помилилися, замісць X—10 написали IX—10. Я одержав его з міськоі почти. — Спасибиг! А я все не знаю, чи послати до Вас 2 т. Записок, чи ще нехай у мене полежить?

І глум і лихо з отима (!) харцизяками! Та не згірш прикро і за оті геніально дурні, хоч і палкі голови, що зазираючи на небо, не бачять нічого під ногами, і летять сторчака — біс батька знае куди! Отім маленьким „велетням" — аби тілько гомоніла фраза, а та клята фраза діло псуе, людей збавляе, нівечить працю! Не трудно, здаеться, тямити, — що що дочого, а хліб до борщу, і що і волга солозьем не заспівае.. Ота безталанна Харьківська пошість пішла гуляти і де-інде: була в Херсонщині, тепер знов в Чернигові... — Аж серце кровью кипить.

Невимовно зрадів я Вашій звістці про оту статью за р. 1860 померлого автора! Во імя Роспятого за нас сина Маріі — пришліть іі до мене яко мога швидче. Небіжчик писав мині про неі ще р. 1888 і обіцявся, скінчивши, зараз переслати, та з тим і помер. А родич его — така ввічлива людина, що навіть не обізвався до мене на мій лист, що писав до его позаторік. Вельми, вельми дяковатиму, як не гаючись пришлете. Там у того автора і оприч того повинно бути чимало добра інчого, та, здаеться, наступники его затялися погноіти батьківську працю! Чи не можна іі спасти?

Ще одна прозьба. Там десь е у вас син Кухаренків, — здаеться, Олександер; будьте ласкаві — або напишіть до мене певну его адресу, або самі за мене попрохайте его ось про що: Я оце заходився видати III т. Кобзаря — себто его Записки (Дневникъ) і листи — і треба мині останні добре перевірити. Між інчими Тарасовими листами були надруковані в Основі листи его до Небіжчика — Якова Гер. Кухаренка. — Знати з Основи, що вони надруковані не вповні, есть пропуски, треба іх поповнити. Дак нехай же Олександер Якович — буде такий ласкавий, — чи сам випише і перешле до мене, чи Вам дасть виписати — ось які місця: Основа 1861 октябр. стор. 5, рядок 4-й після слова „у самий Петербург" до слова „через пів-року". — Стор. 7 рядок 14 од слів „свій поганий" до слова — „побитъ". На ст. 10, рядок 18 од слів „вражого Черкеса" до „по кручах ганяти". І виписати з сего ж листу повну назву Хр- - ра (мабудь Христофора) — М - ча Є - ва і Н - Ефр. Б - ва. Та в самім

низу сего листу Пор[т]. Лит. Ш. На стор. 11. знизу рядок 2-й між словами „спинили - - - отаке то лихо“. Ряд. 4 „я из того... укрепленія“ і рядок 6-й — „отій свободі... Мало... було десяти літ“. В загалі ще б ліпше було, коли б переслати до мене копіі з тих листів. Але я й за виписки до землі поклонюся і Вам і ему. Може б Він дав мині хоч формулярні дати про свого батька, щоб додати іх до листів? — Ще раз прохаю Вас сердечне — не гаючися справити отсе діло. —

Бувайте здорові! Щасти Вам, Боже, в усему доброму. Ваш

Перебендя.

P. S. Чи нема у Вас в Нижнему Новгороді такого чоловічка, що б зробив мині одну виписку про Шевченка з Губ. Вѣд. за рік 1858. — Коли е, дак подайте мині его адресу і самі напишіть до его, що б не відмовив мині. —

IX.

4. XII. 93. З Киіва.

Високоповажаний Добродію!

За Вашою порадою писав я до Архипова. Він, спасибіг ему, відписав небавом; але писав, що до 15—XI нема ему часу справити мою прозьбу; обіцявся післі 15, тай досі нема нічого. А нині вже не яково втручатися і турбовати его; дак оце я знов до Вас: чи не можна б Вам, поздоров Вас, Боже! написати, що б прискорив свою вельми цінну для мене обіцянку. Разом з тим знов таки потурбую Вас про Кухаренкові листи, ато у мене через них робота спинилася. Та ще коли б були ласкаві не забули і про обіцяну працю Мови: вона саме тепереньки оце вельмиб придалась. На сам-кінець, — коли мед, дак і ложкою, — тут заходилися люде скласти словар історичних діячів українських з початку історіі і повести его так, що(б) з початку 1895 і друковати его при Зорі, отак, як тепер Словар Комарова. На лихо нам вельми бракуе материялу про чорноморців від часу, як осілися вони биля Кубані. Чи не можна через Вас запобігти кого в Катеринодарі такого, що б понявся до сіеі роботи, да посписував і прислав мині коротенькі біографіі видатнійших чорноморських діячів по всіх сферах житья? Біографиі, кажу, коротенькі, — отак на кшталт Брокгаузовського, або Венгеровського словаря. Треба брати і таких чорноморців, що лишили сліди своеі праці хоч би й де інде в Росіі, або й загряницею. Так само треба взяти і таких чужинців, що чи на добре, чи на лихо працевали на Чорноморьі, напр. військові отамани, архіереі і т. і. — Коли в Катеринодарі — такоі людини нема, дак хоч би хто позбірав, да вислав до мене матерьял на се. Порадьтеся, будьте ласкаві, про се діло з Паначовним, Филициним, Богдаем і ще з ким знаете; да як-небудь гуртовою думкою і працею — поможіть нам.

Якось, здаеться, 15—XI — послав я до Вас книжечку: чи одержали?

Сподіваюся, що не забариться Ваша відповідь. Щиро прихильний до Вас *О. Перебендя.*

X.

Високоповажаний Добродію!

Останнего Вашого листа одержав я учора увечері. Спасибіг Вам за пакунок: его ще не принесли до мене; певне завтра почтар принесе. Те, що Ви пишете про Кухаренка, писав до мене і сам Мова; але що ж діяти! чоловіка без вади нема. „Нѣсть человѣк, иже жив будет і не согрѣшить“. Бачили люде добрі вчинки Кухаренка, нехай побачать і лихі. —

Чув я трошки про того Череватенка. Земля ему пером! — А вже ж — грошей его — ні де ліпше не можна б притулити, — як не там, де Ви гадаете. Так же ж з того товариства Квітчиного оприч демонстрації нічого не вийде; чув я не що давно, — що Харківляне не зберуть навіть підписив. А проте — нехай стукаються. Он і в Чернигові — оце саме сегодні радитиметься Губ. Земство, що б вдатися до уряду, прохаючи завести в народню школу і мову народню. Заздалегідь — знати, що відповідь буде „не удобно“, — а про те — нехай ім Бог помагае подати свое „ходатайство“. Що „неудобно“ сегодні, те на завтра буде „удобнымъ“; аби б тільки ми самі не заснули, да працевали, хто як зможе, і „стукалися...“ — Значить, про Квітчине товариство — нема що й казати. — Видати „Кобзаря“ — було б ще кориснійше; я про се вже три роки гризуся в часописях і хоч заробив собі, як кажуть, — „і в ніс і в потилицю“, а таки дешевий „Кобзарь“ — буде. Я запевне знаю[1]), що друкуеться і може до нового року буде надрукований „Кобзарь“ — за 30—35 коп. — І се ще на мою думку багацько, требаб — за 20 к. Та все ж таки і 35 к. не те, що 1 р. 25 к.! Шкода тільки, що мало друкують его — тільки 20 тисячів, треба б 50. — На мою думку на Череватенкові гроши треба видати книжки інчі і видати ніде більш, як на Украіні, напр. Де що про світ Божий і такі інчі (коли нема готових, — треба написати), та(к) що(б) книжка продавалася не більш як по сороківці. — Головна ж річ, — що б книжка була дійсне потрібна і користна народові і вже ж — абсолютно — не інак написана, — як украін. мовою, да не такою, як пишуть ті наші письменники, що перенялися галицькою мовою.

Знов я оце до Вас про „Записки“. Вже як собі знаете, хоч би там що, а що б на 4 т. була Ваша праця. Може Товариство матиме небавом спромогу платити авторам. Я запевне знаю, що Т-во вдалося до сойму за субсидіею 2 т., а намістник подав до Министерства петицію, що б дати — Т-ву з державного бюджету річно 5000. Министер осьвіти Мадейский, — як казали мині, — згоджуется, певна річ, що й рада державна пристане. Тим то усім

[1]) В рукоп. знае.

нам треба, що сили е і перш за все, дбати про „Записки“. — Ви тільки зауважте, яка се важна річ!.. Вага іі на всю пришлість! От же куймо залізо, доки воно гаряче, і не берім на себе тяжкого гріха за легковаженье „Записок“. Справи більш важноі досі не було ще в наших руках. —

І прикро і гірко бачити, як дехто з наших людей — понялися таким самолюбством, що ради его кидають обіруч болотом на Записки і на Т-во!.. Драгоманов мене не дивуе, людина він не дужа; самолюбство звело его з круга сонця; а от на Кримського — більший жаль! — раз, що він пише (Этн. Обозр.) сам проти себе; а друге, що можна ж писати і ганьбити, не залазячи в душу з чобітьми; писати без інсинуацій, „чистоплотно“. Останнего Хванько й не додержав в своій рецензіі. Напади на „Записки“ доводять тільки нетактовність наших людей, нетямок іх. Коли гарненько обміркуете, — то легко зрозумієте, що наші „критіки“, посліплені самолюбством, „не вѣдаютъ, что творятъ“... Знати, що робак, спложений ще Бруховецькими, Забілами, Раеловцями etc. etc., і досі точить нашу натуру і злочинно псуе народню справу. — Знати, що автори „Возсоединенія“ і „Дзвону“ не спроможні ще показати себе дійсне патріотами Украіни і часто-густо з украінського радікала перекинеться на лакея. — Цур ім!

Уважаючи на те, як вельми псуют(ь) наші люде — народню мову, пишучи по чужому синтаксису, тут згуртовалося таке бюро, що дбатиме про чистоту мови литературноі. Думка така, що б автори пересилали до его своі твори на перегляд, а вже бюро одсилатиме — туди, куди скаже автор; а коли він сего не скаже, дак туди, — куди само воно признае за найліпше. Лагодячи мову, бюро пильноватиме, що б ні на макове зерно не переміняти думок автора. Добре б було, коли б таку організацію спорудити по всіх головних пунктах (Одеса, Харьків, Катеринодар і т. д.), а коли де сего не можна, дак нехай би письменники з відтіль приставали до нас. А вже галицькі часописі повинні друковати прислане з бюро без жадноі переміни. (Записки, Правда, Зоря, Дзвінок, Діло — пристали на се). Така солідарнисть, нічим не шкодячи авторам, — скоро і легко дала б нашому письменству спромогу спекатися докірів з усіх сторін за недбалість і псованье народнеі мови, та оприч того було б чи мало користи і в загалі. Не скажу тільки, як подивляться на се наші письменники по за Киівом. Може шашель ростичі пересилить! — Бюро зложене з 7 чоловіка, але на поради може приходити кожен письменник і взагалі чоловік осьвічений. На нашу думку — ріжниця всякіх „измовъ“ не повинна спиняти людей пристати до діла однаково усім користного. — А якоі шкоди надае ростич і власне *я*, — легко спостерегти на 1 т. Комарового Словаря.

Бувайте здорові! Не забувайте про мене, про моі прозьби. — З Кутею і Різдвом поздоровляю Вас. — Одзивайтеся, спасибіг Вам, до прихильного до Вас *О. Перебенді*

XI.

2 Лютого 94 р.

Високоповажаний Добродію!

Статью Мовину я одержав ще до Різдва, але не писав тому до Вас, що Ви писали, що на Різдво кудись поїдете. Потім того — напала на мене інфлуенця і довго не давала мині нічого робити. Коли ж спекався її гаспидської, дак треба було хоч би там що скінчити одну роботу на 1 Лютого. От чому й задлялася моя відповідь на обидва Ваші листи. Першої вольної днини пишу до Вас. —

Або се не та статья Мовина, про яку він писав до мене, або він гадав переробити її. Що з нею робити? В Записки вона зовсім не годиться. Самі Ви, здорові есте! пишете, що фактів — запевнених мало. Головним чином не добре вражае увесь тон її, — лайливий, сварливий, нагадуе якогось безшабашного нигилиста російского. Можна хиба, коли призволите на те, скоротити її і подати в якому інчому виданню. Звістно, тільки не в Зорі. Для Зорі треба зовсім інакше її переробити.

Кобзар — по 35 коп. ще не вийшов. Сподіваются, що під кінець сего м(іся)ця вийде. Видала его громада і всі 20 т. дешевого — продала Книгареві Губоніну. Я з ними не балакав ще про те, яку він скідку зробить Вам; на мою думку треба підождати, — доки зовсім вийде. Я певен, що дешевше 30 коп. він не продасть.

Книжки Монтрезора питав я в 4-х ліпших книгарнях, — нема. Прохав своіх молодих товаришів — спитати в „Общ. Естествоиспытателей", обіцяли, та, своім звичаєм, щось вельми довго питають; а самому мині просто не змога ходити по тих сходах. Я оце другий вже рік — став просто гнилою колодою. Старість та недуг так окульбачили мене, що я й сам себе не пізнаю! Часом листи — навіть лежать по місяцю, а то й більш без відповіді. — Одно слово — ка зна що з мене. Дак от і Вас щиро прошу-благаю, не ремствуйте, що не вволю часом вашоі волі в свій час. Будьте певні раз на віки, що коли загаюся з чим, або зовсім не так зроблю, як би треба, — дак едина тому причина неспромога физична.

3-й т. Записок небавом вийде. Був би він вийшов ще з початку грудня, коли не звів (би) нас один тутешній учений. Заприсягся, — що на 1-е грудня дасть статью Про бронзовий вік на Україні; а я дурний був, — поняв ему віри і спинив друкованье. Потім знов вдруге заприсягся, — що на 20 грудня невідмінно статья буде.. А її і по сей час нема!.. Тяжкий сум бере за наших людей, як згадаешь факти іх „нечистоплотности" в обіцянках!!. Я так вже зневірився на всякі обіцянки, що швидче пійму віри всякому циганові ніж нашим старійшим (да потроху вже й молодшим) письменникам! Року 1888 — роздав я і охоче побрали 80 тэм. Мині обіцяли під словом чести і поваги національноі — постачити статі найдалі — як до Липня р. 1889. Що ж

би Ви гадали? — Постачили всего три коротеньких... Правда, на мої теми чимало статей написано і надруковано, да тільки написані вони по російскі і надруковані в журналах російских!!.. Ні! Добродію! нема в сьвіт(і) більш деморалізованої „інтелигенції“, — як наша! У неї за „шмат гнилої ковбаси“, — (властиво за вдовольненье дрібненького самолюбства) усе можна добути!.. Лакейство і лакейство паскудне перед російщиною, здійманье шапки перед гучною фразою довело нас до проституціи. Прикриваючись фразами „общеруськости“ та „загальнолюдскости“ — ми ні більш, ні менш — як „проститучніемо“ — гірш вуличної кокотки. Факти на се і факти певні — бачите щодня! До того ж деморалізація і памороки нам так забила, що ми гукаючи про волю і любов — не помічаємо вже, що тоді саме, як гукнемо, — що сили е, підпіраемо найпаскуднійший восточно-азіяцкий деспотизм! — Осліпли духово і морально. — Але годі про се!

Я вельми боюся за Зорю: з Москви і Спб. вернули 1 і 2 ч. з написом defendi. Крий, Боже, заборонять! Се буде тяжке лихо...

Бувайте здорові. Щиро прихильний *Перебендя.*

P. S. Еге! Ані від Кухаренка ані з Нижнего — ніже единого слова! Що его діяти? Яким гаком вирвати?

XII.

15 Лютого.

Високоповажаний Добродію!

Сердечне спасибіг Вам навіки за Вашу добристь і увагу. Прислані Вами листи Тарасові зараз виясували мині кільки таких фактів, про які досі я не знав де й добути звістки, — і разом з тим показали ще одну стежку, де шукати житьеписного матерьялу за час житья поэта до заслання. — Спасибіг ще раз. —

За Монтрезора — не тямлю вже що й діяти! Не подають мині молоді товариші певноі звістки! Я вже прохав, — коли справді не можна купити, так хоч би позичити ту книжку. Будьте певні, скоро дістану ії, зараз і пошлю до Вас. Коли Вам треба терминології з природовідіння, найпаче з ботаніки і зоологиї, дак тут може стати в пригоді праця профессора Івана Верхратського (у Львові). Він чимало працевав коло сего діла, а отсе не що давно видав переклад ботаніки Ростафінського [1]), але для низших класів. Є ще его брошюра „Спис важнійших виразів руської ботаничної терминології і номенклятури“. Я радив би Вам вдатися до его. Я не відаю его певної адреси, але можна адресувати у Львів до Кості Паньківського, — Театинська № 19, просячи, щоб він доручив Вашого листа Верхратському. А Верхратський чоловік наш і добра людина. Певна річ, зробить, що Вам треба буде. —

---

[1]) В рукоп. Ростафільского.

Дешевий „Кобзарь“ ще не вийшов; сказали мині: вийде 26-го. Сегодні я балакав з Книгарем Іогансоном, що купив его. От его умови: коли за один раз братимете не менш як 200 примір., дак скине 20% і вишле „наложенимъ платежомъ“, але треба дати задатку не менш $^1/_3$. — Більш не можна ему скинути, каже він, бо громада з его взяла по четвертаку за примірник! — Звістно, і 35 к. — ціна для селян ще не дешева, та все ж не те, що 1 р.! Треба було 20 літ гарикатися і навіть в часописях сваритися, доки дійшло до сего! Знов же 20 т. примірників мало. Треба було тричі стільки. —

У Львові вишла брошюрка Чотирі кари (стор. 19). Се властиво розгляд присуду над Шевченком. Автор розбірае: яка з 4-х кар була найбільш тяжка про нашого генія.

Коли б Ви прислали мині відміни, які е у Тарасових віршах, — що він переслав до Кухаренка — Доля — Муза — Слава: я порівняв би іх до того, — як вони записані у его в Журналі (Дневник'у). Переклад сего журналу друкуеться в Правді і окремо відбітки: з его буде 3-й том. Досі вишло вже 5 аркушів, а всіх буде з 15. — Тепер знати, що з 80 сторін — цензурою заборонено в Основі на 24 сторони!! Дістати аркуші Журнала можна теж від Паньківського. — Коли захочете, перешліть до его (заказним) 1 р., — се тепер по курсу 1 г. 37 кр. От він двома пакетами й вишле до Вас усі ті аркуші. —

Ще раз сердечне дякую Вам і прошу подякувати за мене Кухаренкові. Може у его ще що е. От коли б ще нам через Архипова розшукати листи в Нижнему! Як би то добре було!

Ваш до віку щирий і прихиль. *Перебендя.*

XIII.

19 Квітня.

Отсе Ви, Дорогий Мій Добродію! загадали мині таке питання, що ледві я його і втну! Тут треба або радити по правді, по щирій, або зовсім не радити нічого. — Річ така, що, як каже москаль, „и хочется и колется и матушка не велитъ“. — Чайченка дійсне кликали працевати коло словаря; він був і згодився, але — мині поталанило через добрих людей, спасибіг ім, — поспріяти йому на ліпшу посаду в Чернигові і я відраяв йому — і певен, що він за те не ремствоватиме. — Про Вас — я чув давно вже, що „кличуть“, і кажу Вам щиро, що ліпшого робітника ім не знайти. Не треба Вам казати і про те: яка пекуча справа словаря! він став докіром, плямою і живою ганьбою про стару громаду; одначе ж — я ворог — централізаціі в загалі, тим паче централізаціі людей у Києві. Нам треба, навпаки, з Києва висилати робітників на провинцію і я усім серцем дякую долю, що вона закинула Вас на [на] сонну Чорноморщину, найпаче тепер, коли наші добродіі заборонили усяке слово (навіть Словар Комарів) з Галичини, оприч кацапофільського. — Словар — звістно — річ патріотична, але Ваша жива теперешня праця ще більш патріотична і важна.

Над словарем можна посадити і не таку голову, як Ви, здорові есте, і вона під доглядом таких знавців, як Житецький й Михальчук, доведе справу до краю добре; але на Ваше місце там хто сяде? — Що до матеріальноі сторони, властиво грошовоі, так я нічого не скажу, бо не відаю, — що Ви там маете. У Киіві жити дорого, а про те на 800 карб. одніею головою можна звернутися.

От Ви тепер і міркуйте, на здоровье Вам, — самі: коли Вам там мулко і погано; ну, тоді інча річ і кожен зрадіе, — довідавшись, що Ви взялись за словар. Але розважте — добре самі, — де більш потрібна і користна Ваша праця?

Ще в лютому 15 прохав я Вас написати до мене, чи е, а коли е, дак які відміни у тих Шевч. віршах (Муза, Доля і Слава), що він прислав Кухар(енко)ві, з тими, що надруковані в Основі. Зробіть сю ласку. —

9 квітня послав я на 4 кн. Записок Парубочий вік. — А отсе порядкую листи; та нудно і мляво йде ся робота! досі дійшов з нею тільки до 1854. —

Порадійте нашій вельми важній новині: на кафедру історіі у Львові — цісар 9 квітня затвердив звичайним професором Грушівського. Особисто для мене — се невимовно велика радість!... От се той момент, з якого почнеться історія нашоі національноі осьвіти і культури! — Праця моя не погибла і дожив таки я до сего сподіваного часу! дождався плодів з того, що року 1889 посіяв!...

Спасибі Вам за програму. Житецькому перешлю. Добре б було іі спровадити до мене примірників 25—30. Я прохав би людей — збірати проти неі матерьял.

Бувайте здорові! Ваш до віку щирий *О. Перебендя.*

XIV.

Високоповажаний Добродію!

Тижднів зо два буде, як писав я до Вас, а тепер знов. Певна річ: Ви знаете, що на Львів. униерситеті засновано кафедру нашоі історіі з умовою sine qua non читати лекціи мовою украінською, і що звичайним профессором на сю кафедру цісар Австрійский затвердив 9 квітня (за згодою нашого уряду) Михайла Сергіевича Грушевського. І кафедра і профессор — цілком наші діти! Грушевський — людина ще молода, 26 літ, скінчив униерситет у Киіві позаторік, по украінськи він пише вже літ шість (Псевдоніми: Заволока, Хлопець, Сергіенко), а по російскі — певне відаете між інчого его працю: „История Кіев. Земли“. Між 22—26 Мая він боронитиме тут магистерську дисертацію „Історія Барскаго Староства“. Того самого дня ми (невеличкий гурт близьких до його людей, переважно молодіж — чоло(ві)ка 50—60) бажаемо пошановати его вечерею і висловити йому наші громадські бажанья, поради і надіі. Будучи певен, що вагу кафедри і професури Грушев. однаково з Киянами ро-

зуміють і всі свідомі украінці і іх надіі і бажанья такі самісенькі, як і наші, я вважаю за обовязок повідомити про се і Вас, просячи: чи не згодитесь Ви і Ваші знаемі на Кубані — пристати до нашого святковання, і коли згодитесь, дак чи не прислали б на мою адресу, рекомендованим листом, свого гуртового привітання і свого бажання? Коли — згодні на се, дак посилайте не гаючись, так щоб лист Ваш пришов до мене не пізнійш 21 Мая. Мині здаеться, що у вас там есть же таки ще живі люде, напр. хоч Жук, Апостол, Шарап etc., etc., — так коли вони куняють, то збудіть іх. —

На мою думку факт основання кафедри і настанова Груш. профессором есть вінець нашоі 30 літнеі праці і перший ступінь, з якого почнеться нова історія нашоі культури і науки. Чи вже ж не слід нам гуртом повітати сего факту? —

Бувайте здорові. — Другим разом писатиму більш, а тепер ніколи.

4 Мая. Ваш щирий *Перебендя.*

XV.

Високоповажаний Добродію!

Сяка-така дрибниця, та оце цілих два тижні не давала мині відписати до Вас — і спитати: чому не відповіли на мій лист до Вас, писаний 3 серпня — про Тарасового внука, про Красицького, що бажав я, — аби він пішов до вчительскоі семинарии?

Оце якось був у мене Лисенко, перечитав Вашого листа і накинувся мокрим рядном, — що я не порадив Вам перебіратися Вам до Киіва. — Він росповів мині такі сумні речи, яких я не відав, пишучи до Вас. і які справді мають велику вагу в справі Вашого переїзду до Киіва. Він каже, що наші — стовпи (Житецкий, Михальчук, Науменко) зовсім би то не хочуть доложити рук до Словаря і не дадуть потрібноі запомоги, коли б на робітника до словаря взяти таку людину непевну в филологіі, що треба б було ій поради і запомоги науковоі. — Коли се справді так, — дак тоді інча річ. Тоді — едина людина дотепна до сіеі роботи — тільки Ви. Але ж чудно трохи: як же Науменко закликав до сіеі роботи Чайченка, — чоловіка зовсім не фахового в филологии?

Ну, да вже, коли горнятко вищербилося, дак повного не наберешь; а Словар таке діло і наукове і патріотичне, що в аби-які руки его не давати. — Словар едине через недбальство наших „стовбів“ — вже більш 20 літ стае соромом на всю Украіну, соромом національним перед чужими людьми — і давно-предавно час — спекатися сего сорому. Через недостачу доброго словаря у нас і в литературі — почала заводитися трейтя мова, така, що читаючи іі — чуешь наче по всій тварі вдарило тобі імпетом з печи.

Уважаючи на все отсе, я й згоджуюся з Лисенком, що до Словаря — нікого більш прохати — як не Вас. Одначе думка моя

про велику шкоду централізації сил — від сего не страчує своеі ваги й на макове зерно. Всіма сторонами вагу ii я добачаю що дня.

Тепер друга річ — і прозьба до Вас. Ще на весні[1]) маленький гурток людей заходився взятися до видання метеликів, щоб видавати по 10 т. примірників та перегодом завести своіх книгоношів. Скинулися[2]) ми втрех, зібрали 110 карб. і надрукували оце Діда Евмена (Ждемо тільки билета з цензури). Дак чи не можна б яким чином через Вашу запомогу розбудити і сонну Кубань, що б і вона запомогла нам, — чим спроможеться, або й сама взялася за таке ж діло? Чи можна — туди (кому і скільки) вислати наших метеликів?*) і в загалі — скажіть нам про сю справу Вашу думку і пораду. —

Цілую Вас братерськи Ваш *Перебендя.*

Книжки, що Ви вислали, я одержав.

XVI.

Високоповажаний Добродію!

Небавом мине місяць, як я 16 вересня послав до Вас листа. Що воно за знак, що від Вас а ні телень? Чи здорові Ви? — Пишучи тоді до Вас про наші заходи коло метеликів, я прохав Вашоі поради і запомоги в сій справі і питався, чи можна послати до Вас на продаж і скільки примірників Діда Евмена і далі, які будуть. — От же — просячи у Вас на той лист відповіді, вдаюся з новою прозьбою. — Тутешня цензура — і не сказати, як заідає нас!! А чув я од людей, що там у Вас е добра душа Скидан (совітник) і що коли від его що піде до цензури, дак запевне вернеться назад в доброму здоровью. — Я того Скидана не знаю; навіть адреси его не відаю. Тим то і вдаюся оце до Вашоі ласки: спитайтеся, Добродію! чи не благословить він переслати на его руки, що б подав від себе до цензури, кільки рукописів, — метеликів, таких, що інчі з них були вже друковані. А як верне іх цензура, дак він переслав би до нас друковати. Коли ж так вже не можна, бо, кажуть, е такий наказ, щоб наші книжки друковати там, де іх цензуровано (А про те Евмена цензуровано в СП., а друковано в Чернигові), дак тоді щоб друковати в Катеринодарі. Звістно, мороки тут буде чимало; та що ж діяти, коли нема інчоі ради! — Дак що Вам скаже Скидан, — напишіть до мене і перешліть его адресу. Може Ви порадите нам ще кого й другого: я там у Катеринодарі нікого не знаю; а кого й знав, — як були тут студентами, так вони, здаеться, поробилися живими-мерцями

[1]) В рукоп. всі.

[2]) В рукоп. Скинилулися.

*) До кого в сій справі вдатися у Вороніжі? До Кобзарева — я писав. Тут треба б запомоги і грішми, щоб за рік видати хоч 24 метелики, себ то 120 тис. примірн.

Звичайно: наша піч так пече!.. чоловік як чоловік, доки не покоштуе лящів, смажених на московській сковороді, а покоштуе, да заїсть іх „оладьями“, а запье квасом — і стане гірш за всякого „богорівного“ свинопаса, не Гомерового свинопаса, — а російского. —

Ще раз прошу Вас сердечно! не загайтесь відписати до мене на всі мої листи, що за Вами: 3 серпня, 16 вересня і отсей. — Бувайте здорові та Богові й людям милі. Ваш до віку

11. X. 94. *О. Пер.*

XVII.

Дорогий Добродію!

Будьте ласкаві, зараз же відпишіть до мене: чи не згодилисяб Ви заняти кафедру Историі Литератури і мови украінськоі, замісць помершого Омельяна Огоновського? Звістно, — се моя мрія, а проте попробувати можна. — Напишіть до мене свій коротенький Curiq. (sic) vit., літа, факультет, степень учену (коли е), а головна річ — учені праці. Да під бандеролею і перешліть іх до мене швидче. Сегодні із 100 — у мене е 10% надіі виграти сю справу, а завтра може побільшати. Так було й з Грушевським. Жду відповіді швидче. Ваш *Перебендя.*

Листи Ваші я одержав. Щире спасибіг, Евмена привезе Ваша Чорноморка, а відповідатиму перегодом; бо тепер — далебіг, — аж пече, так ніколи.

XVIII.

18 Листопаду 94.

Вельми зажурив мене всіма сторонами лист Ваш, Високоповажаний Добродію! Я був певен, що формальний ценз Ваш „въ порядкѣ обрѣтается“, і заздалегід радів, що колонія наших людей побільшае ще на одну видатну силу!.. Шкода. У німця формальність мае більшу вагу ніж у нас. І тепер — Господь знае, — як воно буде. Охочих чимало; але все то, — як кажуть, „люде не нашоі віри“, хоч і вдають з себе „щирих украінців“. Довгий досьвід відучив мене няти віри в ту „щирість“... або, певнійше мовити, що „щирість“ та тільки до „надворнаго совѣтника“... От коли б я не відав, з відкіль був Ваш передостанній лист, дак я сказав би, що то Ви пишете про київських „щирих“ украінців!.. З другого боку ще смутнійш впливають на мене факти з Вашого житья! Не таким я его гадав.. А се просто ціла епопея журлива тяжких добутків російскоі культури! І скільки значних сил розвіялося у нас за вітром по шляху отсіеі „культури“! Чи сказати Вам, Добродію! по правді, по щирій, до якоі думки я прийшов, міркуючи над долею тисячів Горовенків? Скажу! тільки не гнівайтесь. Я запевнився, що Украіна ні з чого за останні 50 рр. не зазнала стільки лиха, як з того, що наші люде віддають себе на службу чужому ділу і чужим, та ще й

ворожім людям!.. Скільки погибло і гине наших видатнійших людей скризь од Вилюйська до Збруча — едине за те, що вони яко люде молоді, без досвіду, але з незвичайним огнем благородним кидалися і кидаються служити якомусь абстрактному „человѣчеству“, або — ще гірше „великому общерусскому дѣлу“. — Не можливо нині виобразити собі чоловіка без національности, а ще більш не можливо — зрозуміти реального „общеруса“ і „общерусское“ діло. Останне мині здаєтся ні чим більш, як не катованьем усіх народностей, оприч москаля; тільки що кати ті повбірані в одежу останнеі західно-европейськоі фрази!.. Про мене ж катюга, прибраний в фрак, геть огидливійший за катюгу в червоній сорочці, або в зипуні. —

Журливий і тяжкий досвід мій за 37 літ запевнив мене, що общерусський (та й російско-космополітичний) радікал — найгірший ворог нашоі народности і нашоі національноі волі, осьвіти і культури. От Вам малесенька найновійша іллюстрація прихильности таких людей до нашоі свободи. Може Ви зауважили, що радікальна російска часопись „Русск. Вѣд.“ в числі 24 чи 25 Октябр(я) надрукувала добрячу вступну статью про „свободу развитія“ національних ріжниць — усіх народностів, що входять в склад Россіі. — Добре! — Я й думаю собі: як же ви, панове радікали! гадаете про Украінців? чи на вашу думку і українська народність мае право на такий розвиток, чи, по вашому, „украінці і москалі се близнята сіямські“? Да ото іменем своіх тутешніх молодих товаришів і написав до редакціи 28 жовтня лист: дякуючи за ту статью, кажу ім, що вони відають добре, що нема в світі другоі народности, що б була так люто придушена, як українська, так жорстоко придавлена „общимъ благомъ“ і так зневолена і зрабована. Дак прошу редакцію чи листом, чи в часописі відповісти нам категорично, чи редакція в гурті народностів, що складають Росію, признае нашу народність — яко окрему од московськоі і яко таку, що мае прирожденне і історичне право на самостайний розвиток національний в усіх сферах життя культурного? — Пишучи я був певен, що відповіді не буде; я хотів тільки запевнити молодіж, — чого варто російский радікализм в відносинах до нашого народу. — Так воно й вийшло: на відповідь — досі ні слова! і не буде; бо соромно ж ім сказати голосно фразу про „близнят“... а висловити своі коренні думки про „единство“ — теж не яково...

Але вернімося до справ особистих. На віки б добре було надруковати ту працю Вашу, що пишете, — паралельно в Записках Тва ім. Шевченка і в Университ. Извѣстіях. Тільки б треба трошечки ранійш в Записках, що б яка собака не сказала, що праця по українски — есть переклад з московськоі мови. А що до степени Causa honoris — мині здаеться, що в Харькові непомірно більш надіі ніж у Киіві: тут в университеті інтрига на інтризі іде, і інтригою поганяе. А сподіватися на „щирих“ марна надія!

Велике — превелике Вам спасибіг за фотографію. Зроблю, дак і свою пошлю. А доки що братерськи цілую Вас. Ваш до віку *О. Пер.*

Не забувайте про мене. Є там у Вас Степан Іванов. Ерастов: колись був людина путяща. А ну те пошкребіть его. Здается, він не перемінився.

На чому стали Ваші умови з Словарем? Я більш м(ікся)ця не вихожу з хати, ні з ким з „еноралів“ не бачився і нічого не відаю.

XIX.

Високоповажаний Брате і Добродію!

Цілих три тижні не відписував я до Вас: все ждав, — на чому скінчиться словарна блуканина наших „еноралів“ і справа з кафедрою у Львові.

Тепер оце, поздоровляючи Вас з новим роком, перш за все дякую Вам за Вашу дорогу, братерську щирисТь. Нічого в людях висше за щирисТь я не ставлю: щирисТь — я вважаю за першу і головну основу моральности людськоі. На превеликий жаль між нашими „діячами“ — з „щирих“ украінців більш за все бракуе щирих, простих відносин; і доки наші люде не переймуться ею, — не далеко ми зайдемо. Тупцеватимемо наче воли на топчаку, отак, як 30 літ тупцюемо биля словаря; „працюемо“, а словаря нема, тай нема! — Спасибіг Вам ще раз! За щирисТь — дайте й мині відповісти щирим словом і висловити, чому я покинув „поштиве товариство еноралів“. Покинув я його давно і не тільки не жалкую, а дякую Аллахові, що він напутив мене покинути; бо інакше я нічогісенько б не зробив; загруз би по саму шию в „ковбасоядініі“, та згорнувши руки, „переживав би лихоліТье“, доки б не дійшов до того, що став би і сам гомоніти „по еноральски“, отак, як один з „еноралів“ на питанье Генералгубернатора: „какого Вы мнѣнія о статьѣ Пипина?“ (Се було р. 1890, коли Пип. надруковав свою „Особую исторію“...) відповів: „Украинская литература просто дѣтская глупость, а писать исторію этой литературы — просто шарлатанство“.

Ну, дак от слухайте, коли охоту маете. Скоро скінчив я „воспитаніе“ в Тотемському, та в Бобринецькому „университетах“ і добув „аттестатъ зрѣлости“ і право яко „повнолітній“ — жити скрізь, де хочу, зараз рушив я до Київа, яко до тіеі криниці, де, гадав я собі, мою душу і серце напоять, нагодують і напутять мене, що і як треба робити мині на користь Украіни. Тоді ж у мене було і здоровье, і сила і енергия; а бажанье аж через край било. На те, щоб працевати едине для украінського народу, — я покинув адвокатуру, що давала мині річно 10—12 тисячів заробітку. — Я певен, що жиди, проблукавши 40 літ по пустелі, менш раділи, вступаючи на обітовану, ніж я радів, їдучи жити до Київа!...

Добре! приіхав.. постукався в двері до одного громадянина, до другого, до трейтего.. і т. д. Чую носом: погано! таким бюрократизмом смердить, що аж дихать не дае. — Ат, думаю собі: дурниця. Се за девьять літ заслання я так одвик од людей... побачимо далі. А далі воно гірше та гірше.. Бачу, — громада зложена з двох шарів: з „начальства“, — себ то з панів-еноралів, і з „захребетників“... А у мене як на теж! — прирожденна не добра вдача: жадного „начальства“ я, здаеться, з самого сповивача, — не е приманнен шановати! Шаную тільки авторитет праці реальноі і патріотизму, доведеного фактами. — Одначе — придавив я трохи свое „буйство“ — і взявся до праці. Переклав усі судові статути. Чубинський запоміг ще і нам поталанило, що „енорали“ згодилися надруковати не тільки нікчемні байки Старицького, але й „Про Кари“. А статути карний і цівильний як взяли „переглядіти“, так і пропали вони, не відомо у кого!.. (Зауважте, що в громаді, оприч мене, да Чубинського, не було правників; значить, переглядувати треба було филологам!). — Верховодив тоді Драгоманов, людина з хорим самолюбством і занадто чоловік егоістичний; свое *я* у его перша річ. Я его знав ще гимназистом; знав не на користь ему... Нарешті — мое непошанованье „начальства“ — стало прокидатися, став я „не слухняним“, став дорікать, що ми тільки язиками клеплемо, граемося в червоні фрази, а діла не робимо. На мене пани „енорали“ глянули, наче на божевільного: як то можна! дорікае „людям науки“ і хто ж?.. „неук“! (Бачте: через убожество тяжке, недуг і такі пригоди, які і Вам траплялися, — мині не поталанило — придбати формально висшу осьвіту). Мусів я принишкнути... Тимчасом уряд зъів Драгоманова і з ласки останнего Украіна придбала заборону 18 Мая р. 1876... Поіхав у Січні 1876 Драгоманов за кордон і взявся там за порадою товариства видавати укр. журнал. Вже ж — товариство тямило, що чинило, і воно морально зъобовязане було підтрімати його; одначе з „еноралів“ поштивого товариства не дав (ніхто) в „Громаду“ ніже единого слова!... Колиж став я доводити, що треба хоч в Галичині щось робити, бо Галичина волею закона 18 Мая 1876 стала про нас — литературна Січ, і хоч там вельми на омаль людей, але ж там едино-вольний захисток нашому слову і ми повинні там працевати на те, щоб наша справа не погибла тут... І чую я таке „еноральске“ veto: „Галичина сама по собі, а ми самі по собі“... Тоді я поклонився поштивому товариству і став собі одиноко працевати на власну руку...

Чи добре я зробив, чи ні?.. Судить не мині; а факти ось що говорять.

Р. 1884 зъіздив я в Галичину, ще більш запевнився, що — покинуть нам Галичину — значить — покинути самих себе і свое діло. Вернувшись, скликав я до себе „стовпів-еноралів“ і почав благати іх перемінити свій погляд на Галичину і взятися до праці реальноі: пильновати коло розвитку слова і науки... Два-три чоловіка пристали до моеі поради..

Р. 1885 знов я поіхав до Галичини... вернувся і попав в пригоду... а з якого приводу, — про те гидко говорити... Ото ж $1^1/_2$ року мусів седіти в Киіві без виізду, доки не скінчився процесс... З р. 1885 — в Галичині засновано: „Историчну БиблІотеку"; Русько-Украніську Библіотеку; Діло перейшло на часопись — щоденну; Зорю переведено на фонетику; з $1^1/_2$ арк. доведено іі до 3-х з ілюстраціями; основано: Учителя, Дзвінок, Правду, Народ, Житье і слово, Записки Т-ва ім. Шевченка і в Буковині — Буковину...

Не личить мині говорити, — чи були тут моі заходи, гроши і праця, чи ні; але не гріх сказати, що з „еноралів" і з „щирих" — ніхто отсім виданням не запоміг ніже единою копійкою, ніже единою статею... Гірше того! Коли в серпні р. 1888 зъявилася оповістка про видання Правди, дак один з „еноралів" виступив на акті в одній Киів. Гимназіи з промовою, — яким чином учителі „русс. словесности" повинні „обрушати" украінських дітей...

Потім другий „енорал" — поіхав в Одессу з пропагандою, що б ніхто нічим не причинявся до нового видання... Успіху великого він не досяг, але ж факт характерний для „щирих"...

Нарешті ще от-що. Чотирі роки въідався я, щоб реорганізовати Шевченкове товариство на наукове. Добре! Дякуючи Барвін. так і сталося... „Енорали" — дали мині честне слово написати для Записок статьі з археологиі, історіі, филологиі і т. д... Де ж те слово? де ті статьі? Минуло три з половиною роки; вишло 4 т. Записок і там з під „еноральського" пера нема й чотирох рядків...

Я подав Вам коротенькі риси і хиба $^1/_{10}$ того гіркого і тяжкого матеріялу, що свідчить про страшенну недбаліcть „щирих" украінців з „поштивого товариства"... Ви тепер зрозуміете з певних фактів, чому у мене з ними такі псячі відносини; зрозуміете, що ім не можна не вороговати на мене, а мині не можна не обурюватися на іх і не нехтовати іх — яко украінців.

Спитаймо іх: де і в чому праця „поштивого товариства?" Нема іі! Навіть словаря не довели досі до кінця; а редаговати його взявся Науменко 12 р. назад! — Де іх наступники? кого вони вигодовали? де іх ученики? годованці? знов — нема! А я не хвастаючись вкажу хоч на двох своіх годованців (звістно, — не осьвітою — годованців моіх, а духом, патріотизмом і простованьем) — обох іх Ви відаете: — се Барвинський і Грушівський: дай ім, Боже, здоровья доброго, да віку довгого...

Нарешті можна згадати вельми сумні факти, що товариство зовсім не дбало і про здоровье своіх письменників і не подало ім в тяжку годину ні грошевоі, ні моральноі запомоги, а навпаки — цуралося іх. Не кажу вже про Новицького, або Свидницького, а згодом тільки Зіньківського; останній — трохи що не голодний лежав хорий на сухоти, а товариство відмовило дати ему в позику сотню руб., коли я прохав у іх того через

небіжчика Василя Вовка. — Се така пляма на товаристві, що іі нічим не виведешь...

Чи диво ж, що вони отакими вчинками зробили з мене щось таке, що скидаеться на Собакевича?

Перша і головна річ пикловатися про своіх людей; вигодовувати іх духом, доглядати іх, дбати, щоб більшало іх, та що б своі люде не бідовали; то й примощувати іх скрізь, де можна, на посади. Не треба, звістно, сантиментальничати, не треба підлабузнюватися до молодіжі, шукаючи собі популярности, а треба працею, власним приводом і правдивим, хоч би й не солидним словом, гартовати молодіж. Нехай буде іі й на омаль спершу, та аби вона була міцна духом, поглядами і думками. На мою думку: підроблятися під погляди молодіжи, гірш ніж підробляти фалшиві векселі.

Та, мабудь, годі про се! ато і сам утомився і Вас утомив! —

Справа з словарем і досі ні в тин, ні в ворота, ні просто шляхом. „Поштиве товариство“ — покликало Тимченка і от вже більш м(ісяц)ця воловодить його, не кажучи слова на одруб! Очевидна річ, що ім не хочется випуськати словар з своіх рук, бо скоро прийде словар до краю, дак з чим тоді, при якій „роботі“ зістануться усі „щирі“? —

Едина спасенна річ для „товариства“ швидче вмерти і з свого праха зростити нове товариство, що б розгорнулося по всій нашій Землі, та що б скрізь між товаришами був глибоко ідейний і моральний звязок; що б люде трімалися один одного наче (вибачте за вульгаризм) та воша кожуха.

Кафедра у Львові ще й досі не мае профессора; а як би легко іі заняти нашому чоловікові! — Коли б поталанило замістити іі суплентом років на два, тоді б знайшовся б наш певний чоловік. —

З цензурою нам просто — хоч з мосту да в воду! Оце недавнечко заборонила байки Глібова! Що його діяти!.. Посилаю прошення до царя: благаю зняти з нас кайдани, а з Россіи пляму. Але... От коли б у нас була замісць „поштивого товариства“ — добра організація, хиба б не спромоглася вона і на протекцію і на гроши!?

Сумно! одначе — віра моя в нашу ідею, в певність іі, і надія, що прийде, що не може не прийти і наш ясний день, — день волі і добробиту, — не марніе, не меншае!..

Бувайте живі, да Богові і людям милі. Не забувайте про мене, пишіть і будіть людей. Ваш до віку *О. Переб.*

XX.

Коли б Ви, Дорогий Добродію! вилаяли мене, то б мині і на серці легше було і не так би соромно було, що оце й досі не подякував Вам за все те, що, спасибіг Вам, переслали до мене, найпаче за Шевченків патрет. От ще коли б через кого розвідать запевне у Ростові у Книгаря Романовського: які саме там

у його папері? Треба, щоб людина тямуща передивилася іх; бо мині здається, що Книгар просто бреше. Один з тутешніх його знаемих — запитував вже його; він 21 Марта відписав, що між інчим у його е „вся (?) переписка начальствующих лицъ (?), касающаяся Шевченка; дѣлъ (?) до десяти и нѣсколько формальныхъ (?) бумагъ"... Треба б запевне знати, що то за „діла" і які „бумаги"? Я не гадаю, що б то були оригинали, хиба може копіі. В усякому разі можеб і знайшлось там яке невідоме ще зернятко з великомученичого житья Шевченка на засланью. Про се житье у мене вже доволі зібрано споминок. Спасибіг — Комендантша Ускова списала. Але е ще й прогалини, от як за Аральську експедицію. Першу частину житьеписи я скінчив, довівши до засланья. Остання глава — арешт і засланье — надрукована в V т. Записок; та на превеликий жаль галицькі голови „забули" зробити з сіеі глави видбітки.

Напишіть, будьте ласкаві, чи доходить до Вас „Зоря" і Записки сего року? Може б поталанило яку дещицю з відбітків достати і переслати до Вас. — Лихо нам з цензурними Харонами! Їдьма ідять наше слово! Найстарші Харони — Дурново — Өеоктистов — просто лютують!.. І не знати, що діяти проти них? Написав ото я до царя, та жадноі певноі звістки нема: хоча нема ні відказу, ні „мѣстъ не столь отдаленныхъ", якими все лякають мене. Навпаки е звістка, що була б і добра, коли б тільки була певна: ніби то організовано в сій справі комисію під проводом Сенатора Стояновського.. Здається, брехня.

А кафедра Огонов. й досі гуляе, хоча охочих на неі чимало. Між ними й Франко: він вже й габилітовався на історию письменства, одначе нема у мене надіі, щоб Мадейський дав йому справляти відчити; тим паче не сподіваюся на се, що Мадейський звелів на сей семестер історію письменства читати Колесі (молодий учений, дуже швидкий на такі порівнанья що на!), а історію мови нашоі сказано читати Калині, — але по польськи...

От ще новина: з $^1/_{13}$ квітня „Буковина" виходитиме 4 рази на тиждень з беллетристичним додатком „Неділя". Я певен, що в руках Стоцького і Маковея „Буковина" — стане тим, чим повинна б була бути „Правда", але чим Барвинський не вмів іі зробити. — Еге!.. Барвінський вельми хоруе; тепер він на кураціі десь у Дрездені. От лихо! Не дай, Боже, чого, — зараз справа русинів упаде на 50%; бо таки нікому було б замінити Барвинського. Гуканьем[1]), гавканьем і тіею колотнечею, яку править Драгоманов з К°, нічого не вдіешь; треба дбати не про особисту популярність, а про працю позитивну в затишку. На гуканье ще буде час!

Властиво у нас.... бодай не казати!.. на Різдво спорудили були „український" зъізд з 10 чоловіка (спасибіг Богові — мене там не було). Прирадили за м(ися)ць надруковати закордоном брошюру по франц. і по німецьки про всі утиски над нами...

[1]) В рукоп. Гиканьем.

Олександер Барвіньский

Добре... але й досі „збірають потрібний на те матерьял“... Тим часом Чайченко надруковав „Порабощаемый Народъ“, тай наробив сміху. Не кажучи про силу помилок історичних і де-неде дитячий тон, зауважте, що Україна за утиски рідного слова протестуе перед Европою і вживае не своеі мови, не европейськоі, а тіеі самоі великоруськоі, до якоі іі неволять... Логика чудна!.. Брошюру надруковав у.... Львові, в центрі сучасноі нашоі осьвіти і розвитку нашого слова...

Словар тутешні „енорали“ віддали Тимченкові; четвертий м(ися)ць він працюе. Може й доживемо хоч до першого випуску... За працю платять 50 р. що місяця....

Сподіваючись, що лист сей прийде до Вас на великдень, поздоровляю Вас з Святом. Братерськи цілую Вас.

Перебендя.

Грушівський на сьвятах у батьків на Кавказі; вернеться сюди на 1—2 дні.

15 квітня.

XXI.

22 квітня.

Дорогий Добродію!

Листа Вашого з матеріялом етнографич. дістав я 10 сего м(ися)ця, та не відписував до Вас, ждучи Груш. Він приіхав до мене 14, а 18-го рушив звідсіль! Раював я оті чотирі дні, слухаючи, як, хоч і повагом, але добрим і певним шляхом рушае справа литературного, наукового і культурного розвитку. Що сіялося 30 літ назад, тепер вже і само дае насіння! Добре! далебіг, добре. — Груш. вельми дякуе за матерьял; увесь він піде до етнографичного збірника, тільки, каже, буде труднація з малюнками.

Хотів я переслати до Вас першу частину Житьепису Тараса і першу частину роману Грішники, а далі думаю: ні, ліпше сам відвезу; бо все одно — треба їхати ратовати здоровье. — Дак от і сподіваюся, що між 10—15 Мая побачимося, коли нетрапиться якоі „заковики“; бо, самі знаете, „усі ми під... Богом“! — Ранійш 6 Мая не можна мині виїхати; бо хочу діждатися одного добродія з Оренбурга. Звідтіль я сподіваюся багацько нового і певного матерьялу за для житьепису за час перебуванья Тараса в Оренбурзі і в Орському.

По дорозі, гадаю, на день чи що зупинитися в Ростові, щоб глянути на оті матерьяли у Романовича, що вони за таке. Мині здается, ледві чи е там що путяще.

А на тій просьбі, що писав я до Вас про неі, положено резолюцію „доложить подробно“. А той, хто повинен доложити, заходився перш за все цирклевати автора просьби... „Такий й такий“... Нехай! та що з того? факт фактом! — Побачимо, яке з того пива вийде диво... На добре надіі мало! а погіршати не може; бо гіршого і сам Сатана не видумае.

Коли трапиться побачити Степана, перекажіть ему мій щирий, сердешний привіт і ганьбу, що трохи не два м(ися)ці не відписуе... А мині дуже треба його бачити.

Бувайте здорові. Братерськи цілую Вас.

Ваш *Перебендя.*

XXII.

11 Липня.

Високоповажний і Дорогий Добродію!

Боюся я, щоб Ви не подумали про мене, що от старий чоловік, а в брехуни пошився! Справді брехнею взялися мої обіцянки приїхати на Кавказ і в Катеринодар. А, Господи мій, як я того бажав! І не вже ж таки я помру, не побачивши Чорноморщини? Ой не хочу тому няти віри! Але ж воно на те походить! Більш м(іся)ця оце клятий недуг держав мене в своїх лабетах! Не лежу, і пью, і їм, а про те прийде ніч, та як почне мене судомити, дак так знесилить, що інчим разом до обіду й не підведуся. Оце кільки день пішло, здаеться, на ліпше. Разом з полегшаньем знов ожила надія поїхати, та тільки вже ледві в сему місяці. Погано минула про мене і весна і літо.

Писав я до Вас, здаеться, ще в квітні, що хочу де що привести до Вас: воно не що й важне, а може навіть і не потрібне Вам: бо коли маете у себе Зорю і Записки, дак справді непотрібне. Кажу про відбитки з биографиі Шевченка (оприч „Дитинного віку", бо сего вже нема, розійшлося усе у Львові; воно було в 1 кн. Записок) та з роману „Грішники". Коли нема і маете охоту прочитати, так я перешлю до Вас почтою, укупі з Вашими книжками.

Кафедра Ог. й досі пустуе: кандидатують на неі Франко, Колеса і Студзинський. Усі вони д о к т о р і, але Австр. доктор — се не більш нашого доброго кандидата, і менш пересічного нашого магистра.

Трудно вгадати, кому судилася кафедра? кандидати один проти одного інтригують; а поляки тому й раді, і з каламутноі води може винурнути профессором якійсь несподіваний поляк!

Чи не знаете Ви, що діеться з І. Ом. Кобзарем? чи він живий, здоровий? Не тямлю, з якоі причини давно предавно вже не пише, навіть не відповідае. Страх боюся, чи не гніваеться? Так за що ж? Ума не приберу.

Здаеться, знаете вже, що до словаря взяли Тимченка, дають йому 50 р. Кажуть, нібито з нового року почнуть друковати. Колиб же то се справдилося. Хоч би один випуск до смерти побачити!.. Де з чого реально знати, що цензура стала менш лютовати на наше слово: торік було що поднеси, — у с е забороняе, а ось з квітня ще нічого не заборонила і все, що подавали, дозволила. Байки Глібова були у с і заборонили, а в Маі дозволили друковати (оприч 19-х). Може вона проквільно дійде і до дозволу виписувати часописі з Галичини. Ка-

жуть, Феоктист. вже не вернеться, а на його місце сяде Полонський. Хоч і се дзюбатий птах, та все таки інчоі масти.

Бувайте здорові. Перекажіть поклон Ер. — до його писатиму небавом. Обзивайтеся. Братерськи цілую Вас. Ваш

О. Перебендя.

XXIII.

15—IX. 95.

От-як бачите, Дорогий мій Добродію! Недуг мій затягся так, що й досі хорую, і коли в день вибереться 1—2 години, що спроможно читати, або писати, — то й добре! Видужати — надіі нема. Коли „mors“ — не морсне не гаючись, дак мусить неминуче наступити божевілье. А про мене се гірше смерти.

Одержавши вчора останні листки, посилаю іх до Вас. — Початку Биографіі (Дитинний вік) нема вже в друкарні, увесь розійшовся. Бачитимете велику силу страшенних помилок; то вже не моя вина: болить у мене за іх серце... та що з того!

Балакав я з Груш. за ту справу, що Ви писали до його; ні, він не відмовляе бути душеприкажчиком, тільки остерегае, що може до того часу..... Ну, та се байдуже! усі під Богом та під квартальним живемо... Я з своею литературною спадщиною роблю так: усі книжки своеі библіотеки подарував Тов-ству і потроху посилаю туди: — дві шафи — 500 книжок вже одіслав, а ще три повних — теж перешлю за житья, коли встигну. А що до творів, так списав заповіт, що вони нічиі, а громадські, — хто захоче, той нехай і видае в Росиі; а в Галичині і без того вони громадскі, бо литературноі конвенціі нема. —

„Преданій“ Драг. нігде не добув я: в книгарні нема в продажі. —

Бувайте здорові! Щасти Вам, Боже!

Братерськи цілую Вас. Ваш *Пер.*

XXIV.

Алушта, дача Ге.
21 Жовтня 1895.

Високоповажаний і Дорогий Добродію!

Лихий недуг загнав мене аж ось куди! хотів — не хотів, а мусів покинути дорогий мій Київ і любе свое молоде товариство і переїхати в Крим на цілу зиму. Не скажу, — як воно поведеться тут моему здоровью: перший тиждень — минув дуже добре, мабудь під впливом гарноі природи, теплоі години ясноі і спокійного, тихого житья в селі. Я великий поклонник краси-природи; вона завжді чаривливо впливае на мене; а тут дивлячись на море, я на хвилях его читаю історію нашоі пригнобленноі і зрабованоі Украіни. Одно тільки не гаразд: своіх людей — нема; рідного слова не чуеш і часом такий сум насуне на душу, так потягне до Київа, що аж аж! — Але сподi-

ваюся, що земляки не покинуть мене і своіма(!) листами хоч трохи додадуть того, чого тут бракуе.

За кільки день до виїзду з Київа одержав я Вашого дорогого листа, та вже не встиг відписати з Київа і щирим серцем подяковати Вам за його. Ні, Добродію! не надавайте мині такоі ваги!.. А от у нас насовуеться темна хмара нового горя громадського. Дорогий мій Грушівський, поіхавши 29 вересня до Львова, занепав там спершу на пропасницю, а далі і на нерви, да так, що мусить іхати гоітися в Дрезден. Учора одержав від його листа: бачу, що він правди не каже про свое здоровье, але серце мое чуе ii і каже мині, що Гр. занадто вже переутомив своі сили.

Тяжко турбуе мою душу, коли я бачу, як наша вельми невелика числом національна молодіж не береже свого здоровья... А здоровье ii — сила і міць нашоі прекрасноі Нені-України! Нам треба великоі-превеликоі ощадности з молодими силами; бо „жатва многа“ перед нами. Саме тепер настигае той час, коли треба людей, людей, та ще людей.

Чи перечитали Ви моіх „Грішників“ і нариси про Шевченка? Скажіть про них Вашу щиру думку. Мині чимало доводилося чувати за своі праці лайки, а вельми мало правди. — Етнограф. збірник, I й том джерел історичних і VII т. Записок вишли вже; чи дійшли до Вас? я радив посилати просто на Статист. Комитет, певна річ, дійде. Чи знаете, що Записки „безумовно“ заборонені, навіть в университети не скрізь доходять.

Бувайте здорові, Дорогий Добродію! Коли зустрінете Ер., перекажіть ему мій щирий поклон і прозьбу не забувати старого товариша.

Сердешне, братерськи цілую Вас. Ваш до віку

О. Перебендя.

XXV.

31 Октября. Алушта.

Як воно добре, Високоповажаний і Дорогий Добродію! — жити людині, — от як я теперь, — житьем рослини! Вільного часу стільки, що не тямишь, де його й дівати! підешь — до моря, любуешь з його довго; лазишь по скелях; вештаешся по саклях, спостерегаешь, що думае собі Татарин про „настоящого Руса“, находишься досить; а все ще не вбгать всего часу!.. Налаштуешься до своеі звичайноі роботи, думаешь: от тепер піде вона шпарко; ледві взявся за перо і чуешь, що голова ще якась повстяна.. Треба чогось інчого; треба роботи чужоі голови, а своя нехай ще спочивае.. От чому учора, одержавши Вашого листа, я, немов той пьяниця на похмілье, — одним разом ковтае чарку горілки, проковтнув усю Вашу статью, тай посмаковав!.. Спасибіг за неі! — А скажіть же, кому ii подаровати? Я певен, що кожен охоче ii прийме і, дякуючи, надрукуе. Може дозволите переміните де-які вирази і слова, напр. баче, ходе, і т. і., скрізь

ужити повне бачить, ходить і т. д. — Положенье = теза; котрий = що; понятье = тямок; замужня женщина = молодиця; пол = стать; з свого звичаю = своім звичаем; ніякий — жоден, і т. д. Всіх може з десяток. —

Грушівський в Дрездені, у шпитали. Спасибіг йому, — я вже тут одержав від його звістку. Ой як велика шкода, що не береже він свого здоровья.

Коли що треба Вам буде у Киів, дак пишіть до Евгенія Константиновича Тимченка, Жилянская N 17; або до Андрія Прокоповича Кучинскаго, Маріинско-Благовѣщенская N 108. Обидва вони охоче вволять Вашу волю в усьому, що треба.

Від Кобзаря я одержав листа за кільки день перед виіздом і вже не встиг відписати до його з Киіва. Небавом писатиму. Чом би йому не перебратися з Московщины куди будь на Украіну? — Я великий ворог колонізаціи украінцями чужих країв і завжді жалкую, коли наші люде розлазятся, немов мишенята, по всій „необьятій“ і „неісходимій“ Росіі!

Бувайте здорові. Братерськи цілую Вас. Ваш

Ол. Перебендя.

XXVI.

17 — III — 96. З Ялти.

Загаявся я, страх, як загаявся відписати до Вас, Дорогий Добродію! Цілих два м(ися)ці! і певноі причини тому не скажу. Зима в Ялті випала дуже люта, а холод завжді погано впливае на мій дух; наганяе на мене якусь і важку і страшну апатію і часом, бодай би вже й не казати про те! чуешь, наче щось похоже на роспуку огортае душу... Таки й старість навіженна додае своіх рук.. Певна річ, що середь жвавого товариства інакше б було, а то седишь самотою, зовсім наче в тому „одиночномъ заключеніи“... Ну, тому й робота або зовсім не йде, або тільки лізе наче черепаха та. За цілу зиму ледві спромігся написати дві глави далі з Шевченковоі житьеписи: про перше засланье та про дорогу його з другого заслання. Остання вже друкуется в Зорі, а першу послав на тім тиждні в Записки. Ще треба написати 6 глав; займуть вони не менш 20 друк. аркушів і, Бог зна, чи доведу до краю?! Тай писати якось аж нудно через те, що на окреме виданье коштів нема; а друковати по дві глави на рік — якось не охоче! Все тебе окульбачуе думка, що станеться так, як з Істор. Лит. Огоновського.. сімь літ небіжчик друковав клаптиками тай помер, не довівши до краю. І чи він же один такий! Скільки у нас погибло праці не надрукованоі до кінця едине через брак коштів. Один чоловік подаровав 1000 фотографій з Шевченковоі картини: та казарма, де він перебував в Орському, — і сам він седить там да латае свою амуницію. Картина гарна. Пришли ті фотографіі до Киіва без мене. Думка була попродати іх, да на ті гроши і видати

житьепись Шевченка; але Кононенко пише (у його ті фотографіі), що ніхто б то не хоче купляти!

Як Ваше здоровье? чи покинула Вас пропасниця? Я балакав з тутешніми лікарями: вони радять, що б Ви швидче покинули на місяць чи два гнилу Кубань, та приїхали до Криму. Що Ви на се скажете? Оприч коштів подорожі тут можна прожити м(іся)ць за 50 карб. Лікарь е наш щирий і тямущий чоловік, і з великою охотою щиро запоможе, звістно, без платні. А я з великою охотою зістався б тут ще; ато самотою дак так остогидло, що готовий що дня втікати. Ось подумайте про се тай відпишіть не гаючись до мене в Ялту. Я ще тут мушу якійсь час просидіти, бо ще і тут холодно, а в Киіві так настояща ще зима.

Де Эрастов? чи поїхав він, чи ні? Вже $1^1/_2$ м(іся)ця ні слуху про його ні духу.

Бувайте здорові. Братерськи цілую Вас.

О. Перебендя.

Зараз отсе приняв листа від Грушівського. X т. Записок на сім тиждні вийде. — Дуже добре веде Грушівський і Записки і взагалі свою справу.

Добре Ви зробили, що не послухалися Грінчен. поради. Здаеться, Хванькова справа, вельми попсована, полагодиться трохи.

Справа про щорічну, таємну субсидію львівському „Слову“

(1875 — 1881).

Подав ***Федір Савченко.***

Справа ця згідно з автентичними документами таємної частини III Відділу С. Е. И. В. канцелярії з Моск. Арх. Революції мала три різних моменти: 1) В 1875 р. було визнано незручним видавати субсидію Львівській редакції „Слова“. 2) В 1876 р. на підставі ухвали Комісії в справі „пресечения“ українофільської пропаганди було призначено щорічно видавати Площанському, редакторові „Слова“, по 2000 австр. ґульденів для його газети, але в дійсности виплачено йому було лише за один 1876 р. 3) В 1880 р. не зважаючи на особисті клопотання Площанського в Петербурзі було вирішено цю субсидію припинити. Та тут не кінець!

Вперше питання про субсидію „Слову“ поставив перед III Відділом [1]) начальник Варшавського жандармського округа ген. П. Оржевський.

У другій частині свого листа до шефа жандармів Потапова з 28 лютого 1875 р. N. 38 в справі Унії на Холмщині він писав: (л. 158) „По слухамъ, начавшееся возсоединеніе произвело въ Галиціи сильное впечатлѣніе и есть поводъ ожидать давленіе на уніатовъ съ цѣлью окончательно совратить ихъ въ Латинство. Положеніе уніатского духовенства въ Галиціи будетъ тѣмъ труднѣе, что во главѣ его стоитъ Митрополитъ Сембратовичъ, крайній папистъ. Въ 45 номерѣ выходящей въ Краковѣ газеты „Czas“ помѣщено посланіе Сембратовича, которымъ онъ воспрещаетъ своему духовенству и прихожанамъ имѣть и читать Львовскую газету „Слово“.

Принявъ во вниманіе, что газета „Слово“ такимъ распоряженіемъ будетъ поставлена въ затруднительное положеніе и что она единственный заграничный русскій органъ печати, выража-

---

[1]) Моск. Арх. Революции. Справа 1875 р. ч. 38 (Продолженіе IV, л. 157—158).

ющій симпатіи Россіи и Православію, быть можетъ Высшимъ Властямъ угодно-будетъ признать цѣлесообразнымъ назначить редакціи этой газеты денежную негласную субсидію".

Петръ Оржевскій.

Потапов очевидно поставився уважливо й сприятливо до цієї пропозиції й доповів зміст цього листа цареві, але в результаті успіху не мав, бо на тому ж листі власноручно атраментом написав: „Доложено Его Величеству и по Высочайшему Повелѣнію съ Государственнымъ канцлеромъ и Статсъ-Секретаремъ Валуевымъ признано неудобнымъ оказывать газетѣ „Слово" правительственную поддержку. Генералъ-Адъютантъ Потаповъ. 4 марта 1875 г."

Вишколений й обережний „старший чиновник" Канцелярії, ознайомившись з цією резолюцією написав до Потапова таку „канцілярську записку" (л. 156): „Слѣдуетъ-ли о послѣдовавшемъ Высочайшемъ повелѣніи относительно газеты „Слово" поставить въ извѣстность г. Начальника Варшавскаго Жандармскаго Округа? 5 Марта 1875 г." Потапов у відповідь на це надписав зверху олівцем: „Можно поставить въ извѣстность Г. М. Оржевскаго, но не упоминать о Статсъ-Секретарѣ Валуевѣ".

Коли призначення для „Слова" субсидії під претекстом розповсюдження православія на Холмщині й ніби потрібних для цього симпатій в Галичині не вдалося перевести, через рік справа ця знову була поставлена в Юзефовичевській комісії „для пресечения украинофильской пропаганды" в інтересах боротьби проти українофільського сепаратизму.

Останній восьмий пункт постанови у протоколі Комісії 1876 р., що його підписали її члени, був такого змісту: „Предоставить шефу жандармов и спросить особое Высочайшее повеление относительно оказания поддержки издающейся в Галиции газеты „Слово".

Ухвала ця була винесена з одного боку на підставі доповіді Юзефовича, що закидав Драгоманову розповсюдження „вредних принципов не только в отечественной литературе, но и заграницею, где (он) вошел в непосредственные личные отношения с Галицкою антирусскою партиею, сгруппировавшеюся в общество „Просвіта", яка на думку Юзефовича „отличается украиноф. и крайне враждебным всему русскому направлением[1]), а з другого — як наслідок тієї характеристики, що її подало до

---

[1]) „Україна", 1907, V, с. 140.

Комісії Головне Управління в справах друку: „Стремление киевских украинофилов, говорилось в ній, породить литературную рознь и, так сказать, обособиться от великорусской литературы, представляется опасным и потому еще, что совпадает с однородными стремлениями и деятельностию украинофилов в Галиции, постоянно толкующих о 15-миллионном южно-русском народе, как о чем то совершенно отдельном от великорусского племени. Такой взгляд рано или поздно бросит галицийских украинофилов, а затем и наших, в об'ятия поляков, не без основания усматривающих в стремлениях украинофилов движение в высшей степени полезное для их личных политических целей. Несомненным деказательством этому служит поддержка, оказываемая Галицкому украинофильскому обществу „Просвита“, сеймом, в котором преобладает и господствует польское влияние“ [1]).

На підставі вище наведених, а можливо ще й інших інформацій, що не були до протоколу записані „Совещание признало единогласно, что нынешнее движение Украинофилов представляется явлением опасным и не могущим быть долее терпимым. Усматривая засим, что главнейшим средством для достижения предвзятой украинофильской цели служит распространение в народе книг и брошюр на малороссийском наречии и что в этом отношении наши киевские украинофилы являются солидарны со своими единомышленниками в Галиции, с которыми, как можно полагать по некоторым признакам и указаниям, они находятся в сношениях, совещание, вполне сознавая важность и значение этой стороны разсматриваемого дела, признало необходимым по возможности противодействовать проявляющемуся в Галицийской печати украинофильскому направлению, служащему как бы точкою опоры или базисом нашим киевским украинофилам. Единственно верным к достижению вышеуказанной цели средством представляется поддержание нашим правительством какого либо печатного органа, издающегося в Галиции, по направлению своему не имеющего ничего общего с враждебными для интересов России тенденциями заграничных польских газет и издающеюся в Галиции газетою „Правда“. По общему всех совещавшихся лиц убеждению, надлежало бы в этих видах оказать поддержку Галицко-русской газете „Слово“, уже издавна отличающейся открытым поборничеством за все русское и постоянно старающейся опровергать все неблагонамеренные сведения и вы-

[1]) „Україна“ 1907, V, с. 142.

мыслы некоторых заграничных периодических изданий о России. Газета „Слово" доказала свою искреннюю преданность истинно-русским интересам всего нагляднее в минувшем году во время обнаружившегося в среде униатского населения Царства Польского движения к возсоединению с Православною церковью. Достаточно указать, что, несмотря на постоянные преследования и притеснения со стороны поляков и высшего униатского духовенства во Львове, редактор газеты „Слово" решился напечатать точный текст соборного постановления холмской духовной констистории, перепечатывал из Правит. Вестника все сведения о ходе униатского дела и без всяких сокращений поместил описание Всемилостивейшего приема, оказанного Вашим Имп. Велич. 25 марта 1875 г. депутациям от униатского духовенства и мирян бывшей холмской епархии. Такое направление газеты „Слово" вызвало, как уже сказано, со стороны высшего галицийского духовенства меры, клонящиеся к подрыву материальных средств редакции, так как львовский митрополит Сембратович циркулярно запретил галицким священникам под опасением лишения места, подписываться на эту газету. В виду сего полагалось бы предоставить Шефу Жандармов войти в ближайшие соображения касательно оказания редакции газеты „Слово" негласного денежного пособия и окончательные предположения свои по сему предмету повергнуть на Выс. Вашего Величества благовоззрение" [1]).

Ось чому в кінці свого листа до Юзефовича з Эмсу 18/30 травня 1876 р. ген. Потапов запытував його: „В каком размере полагали бы Вы назначить пособие издающейся в Галици газете „Слово", а также каким путем и на чье имя должно быть высылаемо это пособие"? [2])

Через два тижні 1 червня заступник міністра внутрішніх справ кн. Лобанов звернувся до Потапова з окремим листом, в якому нагадував йому про восьмий пункт ухвали Комісії. Потапов, на першій сторінці цього листа зверху зазначив олівцем: „Ожидать ответа на письмо мое по этому вопросу от Тайн. Сов. Юзефовича и по получении представить всеподданнейший доклад. 4 16 VI [3]).

[1]) „Україна" V, с. 145—146.

[2]) Архив Революции и внешних сношений в Москве. Дело „о пресечении малороссийской пропаганды", 1875 г. № 85. л. 59 і далі.

[3]) На маргінесі збоку додано атраментом: „По Высочайшему повелению". Внизу олівцем: „Доклад представлен 21 июня 76 г."

Юзефович у другій частині свого листа з 5 червня 1876 р.[1]), якого переслав до Потапова через начальника київської жандармерії ген. Павлова, відповів на це запитання в той спосіб: „Что касается до предлагаемого мнѣ Вашимъ Высокопревосходительствомъ вопроса, писав він, на счетъ размѣра субсидии извѣстному органу печати и способа доставки ему оной, то въ виду той пользы, какую онъ можетъ принести въ борьбѣ съ врагами нашего народного единства, я полагаю, что скупиться намъ не слѣдуетъ, и было бы цѣлесообразнымъ оказать єму такую поддержку, которая обезпечивала бы его отъ недостатка подписчиковъ на покрытіе издательскихъ расходовъ. Я думаю, что 2000 гульденовъ было бы умѣреннымъ назначеніемъ и что по извѣстнымъ мнѣ обстоятельствамъ было бы справедливо отпустить эту сумму и за нынѣшній годъ. Доставленіе же этой субсидіи, я полагаю всего удобнее поручить нашему Вѣнскому Посольству: ему не трудно найти для того частный путь, напримеръ, черезъ отца Раевского, къ которому, въ извѣстное время могъ бы явиться самъ получатель[2]).

Исполнивъ симъ Ваше требованіе и поручивъ доставленіе этого пакета генералу Павлову, имѣю честь, съ глубочайшимъ почтеніемъ и душевною преданностью Вашего Высокопревосходительства покорнѣйшимъ слугою. Михаилъ Юзефович. 5 го июня 1876 года Кіевъ“. (Олівцем: „Представить всеподданнѣйшій докладъ и ходатайствовать объ отпускѣ 2/т. gd. 15/27 VI. Докладъ представленъ 21 іюня 76 г.).

Як побачимо далі справа з субсідією Плащанському, не зважаючи на царську згоду пізніше ускладнилася й „Слово„ не одержувало її регулярно з невідомих і для апарату III-го Відділу причин.

Про дальніший хід подій і саму техніку виплати субсідії розкаже нам коротке але точне резюме довгого канцілярського листування між мініст. внутр. справ, III-м Відділом та міністерством фінансів (лл. 73—76, а також частиною 77—91 із значеної архівної справи з 1875 р. ч. 85), що його було зроблено у першій (політичній) експедиції III-го Відділу, лл. 144—147 під таким заголовком: „По ходатайству редактора Площанскаго объ отпускѣ ему субсидіи“. „Въ 27 день Іюня 1876 года, по все-

---

[1]) У першій частині цього листа Юзефович настоював на негайній ліквідації Київського Відділу Рос. Геогр. Т-ва.

[2]) Через о. Раєвського дістав за посередництвом Победоносцева й А. Добрянський свої 15.000 гульденів у 1883 р. („Стара Україна“ 1925 р. № XI—XII, ст. 212).

подданнѣйшему докладу Генералъ-Адъютанта Потапова, послѣдовало Высочайшее соизволеніе о назначеніи издателю выходящей въ Галиціи газеты „Слово“ въ видахъ обезпеченія ея существованія, ежегоднаго совершенно негласнаго пособія въ размѣрѣ двухъ тысячъ Австрійскихъ гульденовъ съ тѣмъ, чтобы сумма эта ежегодно была отпускаема изъ Государственнаго Казначейства въ 3-е Отдѣленіе Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи въ видѣ сверхсмѣтнаго дополнительнаго кредита къ § 2 ст. 8 дѣйствующей смѣты 3 го отдѣленія на извѣстное Его Величеству употребленіе.

О таковомъ Высочайшемъ соизволеніи сообщено было 30 іюня и 14 іюля 1876 года, писалось у цьому офіційно-інформаційному резюме за №№ 2264 и 2490, Министру Финансовъ для зависящаго распоряженія съ тѣмъ, чтобы означенныя деньги были отпускаемы въ 3-е Отдѣленіе въ видѣ кредитовъ на имя нашего посольства въ Вѣнѣ.

Вмѣстѣ съ тѣмъ въ разъясненіе предложеннаго Статсъ-Секретаремъ Рейтерномъ[1]) вопроса: „Въ теченіи сколькихъ лѣтъ будутъ подлежать къ отпуску означенныя деньги“, было сообщено, что срокъ этотъ опредѣлить нельзя, но что, вѣроятно, требованіе это будетъ возобновляться ежегодно.

Въ Іюлѣ 1876 г. послу въ Вѣнѣ препровожденъ былъ при письмѣ Генералъ-Адъютанта Мезенцова кредитивъ въ 2 тысячи Австрійскихъ гульденовъ для передачи этой субсидіи, частнымъ образомъ, издателю вышеупомянутой газеты „Слово“.

Одновременно съ тѣмъ, Управляющему Внутреннихъ Дѣлъ было сообщено, что издателю газеты „Слово“, начиная съ 1876 г. будетъ производиться ежегодное денежное пособіе въ количествѣ 2-х тысячъ Австрійскихъ гульденовъ.

Въ дѣйствительности же, послѣ первой отправленной въ 1876 г. субсидіи дальнѣйшее производство оной, по неизвѣстной причинѣ было прекращено“ [2]).

Через $3^1/_2$ роки знову розпочалося листування в цій справі

[1]) Міністр фінансів. Ф. С.

[2]) На маргінесах л. 144-го знаходяться такі шість поміток, запитань і наказів олівцем: а) Отзывы (Листи ген.-губ., про які річ буде далі Ф. С.) не прикладывать. 9 авг. б) возвратить съ отзывами 9 авг. в) Прошу приложить письма С. Р. Макова А. Ш. (Чи не Шмитъ, що підписав листа до Оржевського? Ф. С.) г) Графъ М. Т. (Лорисъ-Мельниковъ Ф. С.) выразился въ смыслѣ продолженія субсидіи — но изъ какихъ источниковъ получалъ Площанскій до 1876 г. субсидію? 22 Авг. д) прошу дозв. лично перегов. с. Г. Тов. Мин. 27 VIII. е) Прекратить субсидію 9 IX.

міністра внутрішніх справ (Макова) з тодішнім шефом жандарів Дрентельном (з 10. І. 80), із якого дізнаємося про самий фінал цієї справи. Приймаючи до уваги значіння й інтерес цих документів наведемо їх по можливості в цілому. Перший лист до Дрентельна (л. 126) був такого змісту: „Милостивый Государь Александръ Романовичъ, Въ отношеніи предмѣстника Вашего Высокопревосходительства отъ 21 авг. 1876 г. за № 1892 было сообщено, что издающейся въ Галиціи газетѣ „Слово“ будетъ производиться ежегодное денежное пособіе въ количествѣ 2000 австрійскихъ гульденовъ и что въ 1876 году означенная субсидія отправлена по назначенію.

Прибывшій нынѣ въ Петербургъ редакторъ-издатель „Слова“ господинъ Площанскій удостовѣряетъ, что за время съ 1876 по 1879 годъ упомянутой субсидіи онъ не получилъ, а между тѣмъ безъ матеріяльной поддержки редакція „Слова“, этой единственной галицкой газеты, отстаивающей народные интересы мѣстнаго русскаго населенія и поддерживающей духовную связь его съ Россіей, не въ силахъ продолжать своего дѣла и бороться съ могущественнымъ польскимъ вліяніемъ.

Сообщая объ этомъ Вашему Высокопревосходительству, имѣю честь покорнѣйше просить Васъ, Милостивый Государь, о послѣдующемъ почтить меня Вашимъ отзывомъ. Приймите увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности“.

Раніше ніж дати відповідь на цього листа Макову III-й Відділ знайшов потрібним докладніш поінформуватись про справу і звернувся до ген.-губ. Київського (12. III) Варшавського (1. III) й Нач. Жанд. Варш. Округи (13. III) з таким ідентичним листом: „По поводу ходатайства редактора-издателя выходящей въ Галиціи газеты „Слово“ господина Площанскаго объ оказаніи ему денежнаго пособія, имѣю честь покорнѣйше просить Ваше Высокопревосходительство нѐ изволите ли Вы милостивый Государь, почтить меня увѣдомленіемъ въ какой степени распространено въ населеніи ввѣреннаго Вамъ края помянутое изданіе и представляется ли оно по своему содержанію полезнымъ въ интересахъ русской народности и правительства?

Примите, Милостивый Государь, увѣреніе въ истинномъ почтеніи и совершенной преданности. Дрентельнъ“.

Перший дав відповідь на цього листа, хоч до нього було написано найпізніше, Варшавський нач. жанд. ген. Оржевський (23 III 80 — л. 130). Точно повторивши зміст свого попереднього листа до Потапова з 1875 р., де доводилося, як він знов зазначає,

„цѣлесообразность назначенія редактору „Слова“ денежной негласной субсидии“, він далі писав у своєму листі: „Соображенія приведенныя мною въ 1875 г. сохраняютъ свое значеніе и нынѣ. „Слово“ не измѣняя своего сочувственнаго во всѣхъ отношеніяхъ Россіи направленія, видимо борется изъ послѣднихъ силъ съ враждебною русской народности и ея религіи прессою. Газета эта не можетъ имѣть многочисленныхъ подписчиковъ въ Галиціи вслѣдствіе запрещенія митрополита Сембратовича а въ царствѣ Польскомъ не обладая средствами не въ состояніи привлечь къ себѣ литературныя силы и сдѣлаться болѣе разностороннею и занимательною. Такимъ образомъ въ здѣшнемъ краѣ она выписывается въ количествѣ 15 экземпляровъ.

Распространеніе газеты „Слово“ въ большихъ размѣрахъ среди возсоединяющихся униатовъ было бы крайне желательнымъ, такъ какъ содержаніе ея — изображеніе постоянной борьбы русской вѣры и народности въ Галиціи съ враждебными имъ силами, невольно обращаетъ мысль читающихъ къ Россіи, какъ единственному оплоту русской народности. Денежное пособіе редакціи дало бы возможность сдѣлать этотъ органъ и болѣе содержательнымъ и болѣе дешевымъ.

Примите, Милостивый Государь, увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности“. Петръ Оржевскій“.

У листі цьому бачимо не лише співчуваюче відношення жандармського генерала до „Слова“, що видимо „борется из последних сил“, як він зазначає, але також і певну літературну його характеристику, що виявлялася у визнанні одноманітности цієї газети й браку літературних сил — співробітників.

Варшавський й Київський ген.-губернатори не виявили особливої уваги й інтересу до поставлених їм питань в справі субсидії. Повторними листами — першому з 12 травня, а другому з 1-го червня й 17 липня довелося нагадувати й прохати швидче надіслати відповідь [1]).

Гр. Коцебу, Варшавський ген. губ. надіслав свого листа, що іменувався в канцелярії „отзывом“, за датою 13 травня. Він поставився значно стриманіш до „Слова“ аніж Оржевський, звернув увагу на розходження напрямку газети з офіційно-урядовою російською політикою, а також і на певний антагонізм, що існу-

[1]) Листом з 12 травня мін. вн. справ Маков нагадав новому шефу жандармів Черевіну, що не одержано було відповідь на його листа про Площанського, і лише 21 липня дістав пояснення про причини цього запізнення, бо не було відповідів від ген. губернаторів.

вав між галицьким духовенством, що емігрувало до Россії, й православним російським духовенством у Царстві Польському. Подав він також важливу інформацію, що „Слово“ діставало щорічну субсидію“ ще з Міністерства народньої освіти в розмірі 500 р.[1])

Гр. Коцебу писав до нового шефа III-го Відділу Черевина: „Милостивый государь Петръ Александровичъ!

Въ отвѣтъ на письмо Вашего Превосходительства отъ 12 марта[2]) сего года, о газетѣ „Слово“ издающейся въ Львовѣ на Русскомъ языкѣ, послѣ собранныхъ, по моему распоряженію, предварительно, нѣкоторыхъ справокъ по Варшавской, Люблинской и Сѣдлецкой губерніяхъ, — имѣю честь сообщить слѣдующее:

„Газета „Слово“ читается въ Царствѣ Польскомъ преимущественно духовенствомъ изъ бывшихъ греко-униатовъ, именно галиційскихъ уроженцевъ, но вообще распространена весьма мало Выписывается она главнымъ образомъ чрезъ Варшавскую Почтовую Контору, и въ 1878 году, — было всего 15 подписчиковъ, въ 1879 — 14, въ 1880 – 17 (въ томъ числѣ 2 экземпляра для моей канцеляріи и 1 — для Русскаго собранія). Кромѣ того нѣкоторые изъ сторонниковъ ея, какъ единственной газеты, издающейся въ Галиціи на русскомъ языкѣ и отстаивающей восточную обрядность и греко-уніятскіе обычаи, имѣютъ возможность (особенно въ приграничныхъ приходахъ Люблинской губерніи) получать ее частнымъ образомъ, от своихъ родныхъ и знакомыхъ.

При всёмъ этомъ нельзя сказать, чтобы газета эта служила для цѣлей русскаго Правительства подспорьемъ въ греко-униатскомъ вопросѣ. Напротивъ, будучи выразительницею мнѣнія и отзывовъ священниковъ-галичанъ, она тѣмъ самымъ становится часто въ оппозицію съ Варшавскою епархіальною властью, не всегда одобряющей дѣйствія и направленіе приглашенныхъ изъ Галиціи священниковъ, и дѣло доходитъ даже до возраженій со стороны здѣшняго русскаго духовенства и полемики не совсѣмъ удобной. Вообще газета „Слово“ служитъ явно органомъ русинской партіи въ Царствѣ Польскомъ или скорѣе, —

[1]) Слід згадати, що Площанський одержував субсидії також і від Київського Слов'янського Комітету.

[2]) Підкреслено олівцем і на маргінесі зазначено: „Переписку, которую совсѣмъ не помню“. 17 V.

немногихъ личныхъ ея представителей. Одна изъ дѣятельныхъ дамъ этого кружка, генеральша Левицкая, проживающяа въ Варшавѣ, сотрудничаетъ даже сама въ „Словѣ“, посылая туда корреспонденціи и стихотворенія за подписью „Русская Солдатка“. Самъ редакторъ газеты, г. Площанскій, часто пріѣзжая въ Варшаву, посѣщаетъ русинскій кружокъ и пользуется въ немъ большимъ авторитетомъ; но отношенія его газеты къ чисто русскому правительственному направленію едва ли можно признать за искреннія, и сколько кажется онъ главнымъ образомъ разсчитываетъ на сочувствіе къ его борьбѣ съ Поляками, въ самой Галиціи.

Что касается этой стороны его дѣятельности, то успѣхи ея совершенно ничтожны, хотя усилія и почтенны. Но безъ сомнѣнія что, цѣли русинской партіи нельзя не признать чисто сепаратистскими и при существованіи общаго врага, существуютъ и разныя цѣли. Вообще можно уже теперь послѣ опыта послѣднихъ 15 лѣтъ предположить съ достаточной увѣренностью, что полнаго единогласія между карпатско-русинскою партіею и задачами и цѣлями русскаго Правительства — далеко не существуетъ.

Сколько мнѣ извѣстно — газета „Слово“ получаетъ до сего времени ежегодное небольшое пособіе отъ нашего Министерства Народнаго Просвѣщенія (ок. 500 р.) которое и могло бы быть сохранено за нею. Выдача единовременнаго пособія, вѣроятно не могла бы упрочить положеніе Радакціи; назначить же для нея на будущее время постоянное ежегодное пособіе, въ размѣрѣ болѣе или менѣе крупномъ, было бы важнымъ съ нашей стороны шагомъ въ глазахъ польскаго и русинскаго населенія, а также и австрійскаго правительства. Это касалось бы уже разрѣшенія общаго и серьознаго вопроса о томъ, — признается ли возможнымъ и полезнымъ матеріально поддерживать со стороны нашего правительства вообще борьбу русинскаго элемента противъ польскаго въ Галиціи? Это, во всякомъ случаѣ вопросъ особый, требующій всесторонняго обсужденія. Что же касается спеціально до газеты „Слово“, то полагаю въ заключеніе, что оставивъ при ней ежегодное пособіе Министерства Народнаго Просвѣщенія, въ 500 р., другаго ежегоднаго пособія ей назначать не слѣдуетъ, но это не должно однако служить препятствіемъ къ выдачѣ г. Площанскому нынѣ единовременнаго пособія, размѣръ котораго можетъ быть соображенъ только сравнительно съ цифрою той суммы, о которой онъ самъ ходатайствуетъ, и величина которой мнѣ неизвѣстна.

Володимир Антонович

Прошу Ваше Превосходительство принять увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности. Гр. Коцебу. N. 45. 13 Мая 1880 года. Варшава“.

Нарешті відповів коротеньким листом з 25 липня за ч. 3385 і Київський ген. губ. Чертков, зазначивши на початку його, що йому треба було запитувати в цій справі губернаторів півд. зах. краю.

„Милостивый Государь Петръ Александровичъ!

Влѣдствіе письма отъ 12 марта сего года N. 501 по вопросу о пользѣ и степени распространенности газеты „Слово“ издаваемой въ Галиціи господиномъ Площанскимъ, мною затребованы были свѣдѣнія отъ начальниковъ губерній Юго-западнаго края.

Изъ полученныхъ нынѣ отъ губернаторовъ представленій видно, что газета „Слово“ въ Подольской губерніи вовсе не получается, въ Волынской выписывается только одинъ экземпляръ ея, а въ Кіевской губерніи газета эта за послѣдніе три года имѣла отъ 5 до 8 подписчиковъ:

При такомъ незначительномъ распространеніи названной газеты въ юго-западномъ краѣ, она не можетъ имѣть особаго значенія для мѣстнаго населенія. Но будучи горячей защитницей русской народности и православія, постоянно борясь съ одной стороны противъ католицизма, а съ другой противъ сепаратистскихъ стремленій украинофильской партіи, употребляя русскій языкъ и относясь сочувственно къ русскому правительству, газета эта несомнѣнно могла бы быть полезна для дѣла русской народности и православія въ Галиціи и въ этомъ отношеніи вполнѣ заслуживаетъ поддержки со стороны русскаго правительства. Прошу Васъ Милостивый Государь принять увѣреніе въ совершенномъ моемъ почтеніи и преданности. Чертковъ“.

Із вище наведених вже в примітці заміток олівцем на 144 л. справи ми знаємо, що протягом серпня 1880 р. проблема дебатувалася й на письмі і устно між Міністерством Внут. Справ і III Відділом. Вирішення було неприятливим для редактора Площанського, що стверджується гр. Лорис-Мельниковим з 12 вересня 1880 р. за N. 2731. Наводимо його в цілому:

Министерство Внутреннихъ Дѣлъ, Департаментъ Государственной Полиціи. 12 сент. 1880 г. N. 2731. Господину Управляющему Министерствомъ Финансовъ.

„Впослѣдствіе (!) сообщеннаго г. Министру Финансовъ въ отношеніи бывшаго Главнаго Начальника 3-го Отдѣленія Собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи отъ 30-го Іюня

изъ Государственнаго Казначейства въ 3-е Отдѣленіе Собственной Его императорскаго Величества канцеляріи въ видѣ дополнительнаго сверхсмѣтнаго кредита къ § 2, ст. 8-ой смѣты 3-го Отдѣленія по двѣ тысячи Австрійскихъ гульденовъ на извѣстное Его Величечтву употребленіе, имѣю честь покорнѣйше просить Васъ, Милостивый Государь не оставить зависящимъ распоряженіе о прекращеніи на будущее время отпуска означенной суммы.

Министръ Внутр. Дѣлъ Ген.-Адъютантъ Гр. Лорисъ-Меликовъ.

Але виявляється, що на цьому справа грошевої допомоги Площанському не скінчилася. Остаточно й сприятливо для „Слова" вирішив її военний міністр, виходячи із інтересів свого департаменту. Під час останньої наукової подорожі до Ленінграду в Центральному Архіві мені пощастило потрапити на „Всеподданнейшие доклады за 1881 г. по главному управлению по делам печати", де на л. л. 13—16 міститься нова справа: „О назначении субсидий редакциям газет „Слово" по 6000 и „Народныя Новины" по 4000 австрийских гульденов в год и об уплате издателю газеты „Слово" Площанскому 8000 гульденов за истекшие 4 года".

Зверху написано: „Высочайше разрешено" 27 марта 1881 года Генералъ-Адъютантъ Гр. Лорисъ-Меликовъ.

З огляду на його важливість подаємо цей доклад в цілому.

„По всеподданнѣйшему докладу бывшаго шефа Жандармовъ, Генералъ Адъютанта Потапова, въ 27 день Іюня 1876 года послѣдовало Высочайшее соизволеніе на назначеніе издателю выходящей въ Галиціи газеты „Слово" ежегоднаго, совершенно негласнаго пособія, въ размѣрѣ 2000 австрійскихъ гульденовъ, съ тѣмъ чтобы сумма эта была отпускаема изъ Государственнаго Казначейства.

Во исполненіе сего, въ Іюлѣ мѣсяцѣ того же года Послу нашему въ Вѣнѣ былъ препровожденъ при письмѣ Генералъ-Адъютанта Мезенцова, кредитъ въ 2000 гульденовъ для передачи этой субсидіи частнымъ образомъ издателю газеты „Слово" господину Площанскому. Но затѣмъ дальнѣйшее производство субсидіи по неизвѣсной причинѣ было пріостановлено.

Между тѣмъ военный министръ сообщая в минувшемъ году на обсужденіе бывшаго министра внутреннихъ дѣлъ вопросъ о необходимости выдачи ежегодныхъ денежныхъ субсидій газетамъ „Слово" и „Народныя Новины" объяснилъ, что при тѣхъ военно политическихъ условіяхъ, которыя опредѣлились со вре-

мени берлинской трагедіи для насъ представляется настоятельно необходимымъ зорко слѣдить за всѣмъ происходящимъ по граничныхъ мѣстностяхъ сосѣднихъ къ намъ государствъ и что однимъ изъ найболѣе важныхъ средствъ къ полученію полезныхъ для насъ свѣдѣній является мѣстная славянская пресса, въ особенности органы намъ преданные, слѣдящіе за каждымъ враждебнымъ шагомъ нашихъ противниковъ. Изъ подобныхъ органовъ представляются по мнѣнію генералъ-адъютанта графа Милютина найболѣе потріотичными, вдіятельными и лучше организованными: Львовская газета „Слово“ и святомартинская газета „Народныя Новины“, которыя несмотря на достигшія крайнихъ размѣровъ преслѣдованія ихъ со стороны мѣстной администраціи, продолжаютъ настойчиво развивать въ своихъ соотчичахъ самосознаніе и искреннія симпатіи къ нашему правительству. Поэтому имѣя въ виду, что подписка на эти газеты стѣсняется до послѣдней крайности и редакторы ихъ изъ года въ годъ подвергаются непосильнымъ для нихъ убыткамъ и что въ случаѣ прекращенія названныхъ газетъ мы помимо потери преданныхъ намъ политическихъ органовъ лишились бы также весьма важныхъ незамѣнимыхъ никакими агентами источниковъ современныхъ военныхъ и политическихъ свѣдѣній о прикарпатскихъ земляхъ, генералъ-адъютантъ графъ Милютинъ полагаетъ со своей стороны вполнѣ соотвѣтственно оказать редакторамъ „Слова“ и „Народныя Новины“ денежную поддержку въ усиленномъ размѣрѣ, чтобы дать имъ опору въ конкуренціи съ враждебными намъ газетами, широко субсидируемыми австрійскимъ правительствомъ (Львовская газета получаетъ напримѣръ субсидіи 6.500 гульденовъ).

Въ виду такого отзыва военнаго министра я долгомъ поставляю испрашивать разрѣшенія Вашего Императорскаго Величества на уплату издателю газеты „Слова“ господину Площанскому, согласно послѣдовавшему нынѣ отъ него ходатайству за истекшіе 4 года (1877—1880) по 2.000 гульденовъ и на ассигнованіе текущаго года усиленной субсидіи редакторамъ газетъ „Слово“ и „Народныя Новины“, а именно въ размѣрѣ: для первой 6.000, а для послѣдней 4.000 австрійскихъ гульденовъ въ годъ съ выдачею таковыхъ субсидій по истеченіи каждаго года, въ январѣ слѣдующаго. И съ тѣмъ, чтобы эти субсидіи не имѣли вида обязательства русскаго правительства поддерживать неопредѣленное время названныя изданія и могли быть прекращены, если таковая поддержка признана

будетъ правительствомъ безполезною и несоотвѣтствующею его цѣлямъ.

При этомъ долгомъ поставляю всеподданнѣйше доложить, что къ ассигнованію означенныхъ субсидій министръ финансовъ со своей стороны не встрѣчаетъ препятствій.

Генералъ-Адъютантъ
Графъ *Лорисъ Меликовъ.*

27 марта 1881 года.

Можна припускати, що признану підмогу побирав Вен. Площанський (ур. 1834 р. в Калуші, умер 8 (21) II. 1902 р. у Вильні) до пол. 1887 року, коли остаточно „Слово“ перестало виходити. Принайменче потверджує цей здогад „Діло“, яке з нагоди смерти Площанського писало, що в половині 1887 р. „урвалася йому поміч з Росії, перелившися на спритніших людців, котрим він із своєю добродушністю дорівнати не міг“ (Діло 1902 ч. 33). В ред. „Слова“ працював Площанський від 1868 р., а літом 1871 р. переняв сам редакцію і провадив її до застановлення видавництва, почім перенісся до Вільни, де працював по кінець життя в археографічній комісії. В процесі Ольги Грабар в р. 1882 засуджено його на п'ять місяців тюрми. Працював він науково, писав монографії галицьких місточок а спеціяльно займався Холмщиною.

Цим „спритнішим“ про якого згадало „Діло“, був, без сумніву, Осип Андр. Марков (ур. 1850 р., ум. 10. XI. 1909 р.), що вже в роках 1881—2 видавав у Львові „Проломъ“, в рр. 1883—7 „Новый Проломъ“, в рр. 1888—91 „Червоную Русь“, а по забороні митрополита з днем 4 (16) IV. 1891 „Галицкую Русь“ до кінця 1902 р. З роком 1903 почав Марков видавати „Галичанина“, який виходив ще й після його смерти по кінець 1913 р. Під впливом політичних подій, що попередили війну з 1914 р., роля „Галичанина“ була покінчена.

Матеріяли до життєпису Федора Вовка.

Листування Федора Вовка з Ол. Барвінським

(в рр. 1891 і 1900—3).

Подав ***Кирило Студинський.***

Відомий антрополог Федір Вовк провадив широке листування з Галичанами. В музеї антропології його імени в Київі збережені листи, які він дістав від галицьких робітників пера, чи громадян, а саме від:

Ол. Барвінського 9 (6 листів, 1 закритка, 1 листівка, 1 віз. картка); Юліяна Бачинського (2 листи); С. Бачинського (1 лист); Ол. Волянського (1 л-ка); Л. Гарматія (5 л.); Вол. Гнатюка 74 (51 листів, 23 листівок); Фед. Голійчука (1 л-ка); Вол. Дорошенка (1 л.); Богд. Заклинського (1 л.); Романа Заклинського 6 (5 л., 1 л-ка); Вол. Кобринського (3 л.); дра Мирона Кордуби 10 (5 л., 5 л-вок); Мих. Коса (5 л.); Ів. Крипякевича (1 л.); Ів. Кревецького (1 л.); Ант. Крушельницького (1 л.); дра Зенона Кузелі 19 (14 л., 5 л-вок); В. Кушніра 3 (2 л., 1 л-ка); Мих. Лозинського (3 листи); Лукича Левицького (1 л-ка), дра Остапа Луцького (1 л.); М. Мочульського (2 л-ки); Мих. Павлика (5 л.); Костя Панківського (2 л-ки); дра Івана Раковського 60 (46 л., 14 л-вок); К. Студинського (2 л-ки); Ст. Томашівського (3 л.); Івана Франка 43 (41 л., 2 л-ки); Устияновича (1 л. з 1905); Софії Цеглинської 3 (2 л., 1 л-ка); Б. Януша (1 л.); Вол. Шухевича 13 (7 л., 3 л-ки, 3 картки). Загалом збережено в Київі 284 листів і листівок.

Що найменче стільки листів, чи листівок вислав Федір Вовк до галицьких письменників і громадян. Було би доцільно, якби галицькі громадяне передали листи Вовка до Наук. Товариства ім. Шевченка у Львові, або до музея антропології його імени в Київі, а може з часом вийшли би вони в цілости, в одному, без сумніву, великому томі та дали чимало нових даних для історії нашого наукового та громадського життя. Поки це станеться, я подаю огляд листування Федора Вовка з Олександром

Барвінським, а що воно в'яжеться також із перепискою Вовка з моєю особою, тому долучу до цеї статті листи Вовка до мене і дві мої короткі відповіди, скопіовані з оригіналів київського музея антропології.

I.

Привід до переписки з Ол. Барвінським (ур. 8 VI 1847 р. ум. 25 XII 1926 р.) подав Федір Вовк, який в місяці березні 1891 року прислав був йому часопис Mélusine, а в ньому свою студію п. н. La fraternisation з означенням, що це девята з ряду стаття.

Ол. Барвінський подякував Вовкові листом, пис. у Львові дня 24 III 1891 р., просив о дозвіл перекласти статтю на українську мову і помістити її у „Правді", а при тім запитував, як треба розуміти число IX зазначене в наголовку статті? При цій нагоді писав Ол. Барвінський про свій мнимий побут у Київі[1]) та про свою розмову з Вол. Бон. Антоновичем та иншими Українцями з доручення редакції „Діла". В листі читаємо:

„Був тепер у Київі, розпитував Антоновича і инших, чи не найшовся там чоловік, котрий мігби вступити в редакцію „Діла", а при тім дещо инше робити тут, в літературі, науці та нашій мові? Добр. Антонович вказав на Вас, що Ви, Добродію, радо переїхали б до Львова і на сій основі я поручив сю справу голові Товариства імени Шевченка проф. Гладиловичеви[2]). Він має переписатись з Вами в сій справі. Я з свого боку бувби вельми рад, якби наша тутешня громада народовців придбала таку силу наукову і письменську".

Лист Ол. Барвінського не застав Вовка у Парижі, який перебував саме тоді у Бельгії, тому й відповів він на нього сливе місяць пізніше, бо дня 22 квітня 1891 року.

Відповідь інтересна не тільки тим, що Вовк давав розв'язку числа IX, що відклонював на разі в науковім інтересі переїзд

[1]) В дійсности Ол. Барвінський не був в р. 1891 в Київі, за те Вол. Бон. Антонович був у місяці січні цего-ж року у Львові в дорозі до Кракова, Праги і Відня. Гляди „Листи Вол. Антоновича до Ол. Барвінського" (1890, 1900, 1901) друковані в „Руслані" за рік 1909, ч. 1. Тому, що про побут Антоновича у Львові треба було задержати діскрецію, Барвінський вважав умісним говорити про свій побут в Київі.

[2]) Дам'ян Гладилович, учитель акад. гімназії був головою тоді ще літературного Товариства імени Шевченка у Львові, а рівночасно глибоко шанованим громадянином, основником і адміністратором „Діла". Умер у Львові дня 28 I 1892 р. в молодому віці, проживши ледви 47 літ. Календар „Просвіти" 1893 р. „Діло" 1892, ч. 12, Зоря 1892, ч. 3 (посмертна згадка) і ч. 4 (портрет), Правда 1892, стр. 128.

до Львова а цілком рішучо відказувався від праці в публіцистиці, яка його просто лякала, бо за нею мусів би зректися наукової роботи, до якої почував себе більше готовим, — але важна вона також тим, що Вовк признавався в ній до співробітництва у „Правді“ в 1870-тих роках, очивидно, анонімного, бо з його підписом нікуди не зустрічаємося,[1]) та давав згоду на переселення до Львова, коли йому трапиться тут наукова праця. Федір Вовк був вже тоді поважним ученим і дослідником, що збогачував російське, французьке і болгарське письменство плодами своїх наукових дослідів і помічань про завжди дорогу йому українську землю, якій служив своїм знанням і талантом та своєю національною свідомістю. Остання веліла йому ревіндикувати своє давне родове назвиско: Вовк, зросійщене ще у паперах його батька на Волков, коли останній служив в московському війську. Поки це зробить сам у французькій пресі, просив Ол. Барвінського, щоби під статтією підписав його дійсним, українським іменем: Хведір Вовк. У згаданому листі Вовка читаємо:

„22 avr. 1891. — 73 rue Claude Bernard.

Високоповажний Добродію!

Дістав Ваш ласкавий лист тилькі теперечки, вернувшись з свого подоріжжя у Бельгію, а для того й не міг відповісти ранійше. Дуже дякую Вам за ласку і за увагу до моеі невеличкоі праці уміщеноі у Mélusine. З великою охотою і сам переклав би іі для Правди, але теперечки зовсім не маю ані хвилинки вільного часу і усе, що можу зробити — се надіслати Вам кліше того малюнку що там є. Число IX показує тилькі, що се 9-ий артикул про Побратимство у загалі, але не один з іх не чіпає України, окрім мого. Mélusine завела у себе систему анкети, себ то містить ціли разки невеличких артикулів про раз намічені річи, ставлячи по місті з іх окрімним числом — мій прийшовся 9-м.

За Правду дуже велике спасибі Вам. Як давній дописуватель „Правди“ (ще з 70 х років) я з великою охотою писав би за для неі і тепер, як би мав хоч трошечки більше вільного часу, тилькіж досі такого часу богато не траплялося. Тепер може буде трохи вільнійше, особливо у літку, коли я виіду може на який час до моря. Пока-ж що з великою охотою посилатиму Вам де яки науково-бібліографичні замітки про різні річи відносни до України.

Що до мого переїзду до Львова — то се річ дуже можлиа, тилькі не тепер і не при теперішніх моіх обставинах. Найперше

[1]) Порівнай бібліографічний показчик до „Правди“ від 1867 до 1883 р. зладжений Ів. Франком і поміщений у „Правді“ за рік 1884, стр. 273—315.

я не можу цёго зробити дуже швидко, бо розпочавши де які наукові праці — усеж таки по українській етнографиі, — я хôтів би іх скінчити, а скінчити іх можна тилькі тута, бо вони потрібують дуже великоі бібліотеки, якоі нема у Львові, ані навіть у Відні. З другого боку, дневникарська праця, до котроі я ніколи не був прихільний а може бути й досить здатний, тепер, правду Вам кажучи, мене просто лякає, бо за цією працею я мусив би зректи ся праці науковоі, до котроі я чую себе більше удатним, а за послідні 10 років і більше готовим. З усім тим мене дуже тягне до Львова і я чекатиму тилькі часу, коли трапиться мені у Вас яка небудь робота більше наукова, ніж публіцістична. Так я писав навіть і Вол. Боніф. котрий і сам каже, що на науковому полі я можу бути робітником більше користним, ніж у газетярстві.

Ціми днями сподіваюсь падіслати Вам відбиток моєі праці Rites et usages nuptiaux en Ukraine, котра почалась друковатись тепер у французькій часописі „Anthropologie" з II ч. тилькі що вийшовшого. Коли буде Ваша ласка, то зробіть про неі бібліографичну звістку, а то хоч і коротенький витяг. Пізнійше і з де-якими додатками я може оброблю іі і по українському, але тепер цёго зробити не можна, бо вона була вже друкована по болгарському у „Сборнику за народни умотворення, наука и книжнина (чч. III і IV).

Ще раз дуже дякуючи Вам, Шановний Добродію, покірно прошу Вас не забути і на дальши часи дуже Вам прихільного

Хв. Вовка.

Переклад моєі статті будьте ласкави підписати Хв. Вовк, бо я хоч у українській літературі хотів би реставрувати своє настояще имъя, помосковлене ще у паперах мого батька, як він служив у війську. Поки що, мені ще не можна було зробити цёго у французькій пресі, але це я незабаром зроблю. Окрім того, як що можна, то я просив-би Вас звеліти зробить один або два окрімних одбитка, або надіслати мені, замість одного, два примірники того числа Правди, у якому він був поданий, бо я хотів би дати ёго редакторові Mélusine проф. Gaidoz'-у. Дуже добре булоб згадати також що се переклад з Mélusine, спеціяльноі folk-lor'-ноі часописі під ред. проф. Gaidoz а у Парижі.

Х. В.

Я одібрав також і лист в. п. проф. Гладиловича і одповідаю їму зараз-же".

Нема сумніву, що таку саму відповідь, як Ол. Барвінському, мусів дати Федір Вовк також Гладиловичеві в справі своєї постанови не взяти участи в публіцистичній праці „Діла", яка його не то що не заманювала, але тревожила. За те цікавила Вовка справа перекладу його статті „La fraternisation", поміщеної у Mélusine, а призначеної на українській мові для „Правди". Самому Вовкові ніколи було занятися перекладом. Він шукав за перекладчиком на Україні і найшов його в особі Д. Карачевського-

Вовка, який радо хотів піднятися цеї праці. Писав про це Федір Вовк Ол. Барвінському в другому листі з дня 22 червня 1891 року, в якому читаємо:

„22 червня 1891. — 73 rue Claude-Bernard.

Високоповажний Добродію!

У листі своїм 24 марця Ви зробили мені ласку завідомити мене, що хотіли-б умістити у „Правді“ переклад моєї замітки про Побратимство на Україні у Mélusine. Не маючи тоді ані хвилини вільного часу, щоб зробити сей переклад самому, я одписав Вам про се і надіслав зараз-же кліше малюнку, котре Ви мабуть и одібрали. Тепер оце за кілька днів прийшов до мене лист з Украіни од Д. Карачевського-Вовка, котрий пише, що хотів би зробити сей переклад і іменно за для Правди. От-же вважаючи, що може й Ви за клопітом по Вашим постоянним обовъязкам не мали досі часу, щоб перекласти мою замітку, я дуже просив би Вас у такому разі одписати про се до Д. В. Б. Антоновича, або ще краще, дати про се звістку мені, хоч поштовою карткою, ачей би я міг написати К-му, чи перекладати, чи ні?

Дуже прошу у Вас пробачення за те, що не можу й досі дати чого-небудь за для Правди. Тижнів через двоє буду вільнійший і тоді зараз же зроблю, що зможу.

Поки ж що, дуже прошу Вас прийняти мою щиру подяку і привітяньнья. *Хв. Вовк.*

Зараз оце прочитав у Ділі звістку про нещастьтя у Галичині і про Ваш внесок за се у Рейхсраті. Спасибі Вам і жадання, щоб з цього вийшла як можна більша користь!“ [1])

Одначе Барвінський з предлоги Вовка не скористав, бо статтю вже перекладено. Він повідомив Ф. Вовка письмом з Відня, пис. дня 3 VII 1891 р., що переклад готовий і вийде друком у липневому випуску „Правди“. Рівночасно просив Барвінський ученого етнографа, щоби прислав другу свою статтю про „Весільні звичаї“, про яку згадував у першому листі. Переклад „La fraternisation“ вийшов у „Правді“ п. н. „Братання на Україні“ (стаття Т. Вовка) у зшитках за липень 1891, стр. 27—9 і серпень стр. 86—94. З французького журнала Mélusine переклав В. Сава (псевдонім Василя Щурата, що був тоді учнем шестої гімназ. класи). Про статтю „Rites et usages“... Вовка подав В. Щурат коротку вістку п. н. „Нові досліди про весільні обряди“ в Жит-і і Слов-і Львів 1894, І. стр. 158—9.

---

[1]) В червні 1891 р. навістила східню Галичину велика бур'я (оркан) із градом і зливою. Барвінський поставив у держ. Раді внесок на відписання податків (Діло 1891, ч. 123, 126, 129).

II.

Переписка між обома письменниками, почата в р. 1891 перервалася аж до половини року 1900. Саме тоді дістав Ол. Барвінський з України каталог колекції Василя Тарновського. Адреси Тарновського Барвінський не знав, тому в листі з Микуличина з дня 7 VIII 1900 р. просив Вовка, щоби за нього зложив подяку Тарновському з приводу присланої книжки. Не виключена річ, що Вовк виручив Барвінського в подяці, одначе щось певного про це сказати годі. Не маємо також слідів листування обох громадян аж по кінець 1901 року, коли Вовк вітав Барвінського з новим, 1902 им роком. Останній дякував дня 6 I 1902 р. Вовкові за новорічні побажання, а від себе писав:

„Дай Боже і Вам щасливого нового року — чи не повелосьби довершити давної думки про доцентуру і катедру, чи етнографії, чи антропології?“

В півтора місяця пізніше писав Ол. Барвінський з Відня дня 18 II 1902 р. Вовкові, що має багато заняття в буджетовій комісії та що „заверюха львівська ще не покінчена, позаяк торгуємося з міністерством, щоби наперло на сенат львівського університету зробити деякі уступки в користь української мови а від міністерства домагаємось стипендій для кандидатів на доцентури та іменовання деяких людей надзвичайними професорами (між якими і Вас маємо на приміті, іменно я, маючи на тямці розмову з Вол. Боніфатієвичем в Київі на археологічнім з'їзді). Маємо надію, що дещо поведеся нам осягнути. Але щоби справу повести зовсім конкретно, прохавби я Вас, щоб були ласкаві прислати свої розвідки французькою мовою, а до того спис публікованих російською і українською мовою, як і коротке curriculum vitae (можете написати по українськи, а я се переложу німецькою мовою і з сим я піду в пересправи з міністром просвіти. Я вже в буджетовій комісії в моїх промовах вказував на потребу помноженя українських катедр і між иншим основаня катедри антропології й етнографії, згадавши і про те, що маємо на се відповідного чоловіка. Іменоване було б вельми для нас важне з поч. шк. року 1902/3“.

З окрема писав Барвінський Вовкові про події в Наук. Тов. ім. Шевченка: „Я був тепер у Львові. Там хрія з Грушевським полагодилась; він приняв вибір на голову, але єго автократична вдача викликує нові непорозуміня і ще недавно знов виступив з товариства проф. Дністрянський. Я старався якось погодити їх і думаю, що Дністрянський цофне свій виступ, але всеж воно

недобре, що якось безнастанно там кипить — а все чисто особисті справи".

Пояснення конфлікту поміж Мих. Серг. Грушевським а др. Ст. Дністрянським находимо у „Хроніці" Наук. Тов. ім. Шевченка за рік 1902. Вип. II. Ч. 10 (січень—квітень). На загальних зборах Товариства, що відбулися дня 2 лютого 1902 р., забрав голос др. Дністрянський і підніс, „що критичний відділ у „Записках" не ведений об'єктивно, але більше суб'єктивно". Цей заміт „дотикає головно рецензий, надсиланих із України. Сього не повинно бути, бо воно шкодить розвоєви Товариства. Крім того у Літ.-Наук.-Вістнику друкуються деякі статті, що не повинні там бути. У справозданні про університетські події надруковано, приміром, згадку про проф. Цвіклінського, яка могла його обидити і, як бесідникові звісно, обидила. Се теж шкодить багато Товариству, тому бесідник жадає, щоби для Літ. Наук. Вістника вибрано окремий комітет, що не допускав би більше до таких промахів". На заміти дра Дністрянського відповідали: Мих. Грушевський, др. Іван Франко і М. Кривинюк. Перший із них „застерігався против загального осуду рецензій з України і вказав на те, що справа, чи критика суб'єктивна, чи об'єктивна, дуже трудна для розсудження, та й що редакторові трудно в'язати волю співробітників у тім напрямі, о скільки вони не виходять із границь науковости". Другий бесідник „не видить у замітці Літературно-Наукового Вістника обиди для проф. Цвіклінського раз, що прирівнання когось до репортера — то ще не обида, а по друге, що звісна бесіда Цьвіклінського була зовсім слаба і не відповідала гідности професора. Евентуальної контролі редакція Літ.-Наук. Вістника не боїться, та питання, чи вона, на що здасться". Після обопільної обміни гадок приступлено до вибору голови, який упав на Мих. Грушевського, а після вибору Виділу, Мих. Грушевський вибір приняв, „аби дати доказ — головно заграничним землякам — своєї доброї волі, хоч не має великої надії, аби вдалося ввести наукову роботу в Товаристві по останніх подіях у нормальну колію". (Стр. 6—8).

Сьогодні важко ствердити, чи виною в цьому немилому інціденті була „автократична вдача" Мих. Грушевського, чи „особисті справи", ним не завинені. Мих. Грушевський віддав Наук. Товариству ім. Шевченка у Львові свою молодість, талант організатора, величню нервову працю і енергію, тому, колиб навіть помилявся, мав право домагатися, щоби його невтомну і незломну роботу шановано і справ, які могли бути вирівнані

в крузі приватних розмов, не підношено на загальних зборах, де обезцінювано бібліографічний відділ „Записок“, (який від давна задля браку охочих до такої роботи співробітників треба було закинути, а де нераз, в часах Мих. Грушевського, можна було зустрінутися з високовартними оцінками). Боліло це також Грушевського, що справи Наук. Тов. ім. Шевченка освітлювано невірно в листуванні з Україною, звідки прислано незвісне нам блище письмо „кількох Українців“, яке відчитано на виділі дня 2 лютого перед загальними зборами і признано, „що воно основане на хибних інформаціях“. (Тамже стр. 10). Ось тільки про сам інцидент!

Відповідь Вовка на поклик Ол. Барвінського прийшла майже в два місяці пізніше. Вовк збирав з трудом свої праці, розсипані по французьких та инших журналах і що й но 14 квітня 1902 р. вислав листа враз із своїм curriculum vitae і списом студій, які подаємо на цьому місці в повній основі. Там читаємо:

„12 Avenue Reille. — Paris, 14 IV 1902.

Високоповажаний Добродію!

Дуже прошу Вас вибачити, що так спізнивсь я з відповідьдю на Ваш ласкавий лист. І то усе через те, що не міг зразу здобути цього, що доводилось писати у французькій мові а до того мусив ще почекати трохи на рецензію моєї остатньої праці, за котру я став лавреатом Париж. Антропольог. Тов. і одібрав Prix Godard, але котра ще не видрукована. Це бачите з наукового погляду, мабуть, чи не головнійша з усіх моїх праць, отже-ж позаяк я не можу ще її послати, то думаю, що треба послати хоч рецензію коммиссии, тим більше що вона мені дуже прихільна. То отто-ж я й посилаю Вам усе, що зібрав у рекомандованому пакунку. Rites et usages nuptiaux (українські весільні звичаї) ледві здобув і то пообіцявши, як що можна буде, то вернути. Через це я Вас проситиму, як що сі брошури не конче мусять зостатися у Міністерстві, то принаймні цю брошуру мені звернути. Українські праці будьте ласкаві здобути у Товар. Шевченка, тамечки ж мабуть видрукована і остатня археольогична праця „Про Магдоленське Майстерство на Україні“. Загальний спис моїх праць і curriculum vitae долучаю до цёго листу.

Як би що Міністерство схотіло звернутись з запитом про мене до французьких вчених, то можуть написати до Prof. Dr. L. Manouvriez 15 rue de l'Ecole de Médécine, Paris до Prof. Dr. E. T. Hamy 36 rue Geoffroi St. Hilaire і до Prof. A. de Mortillet 10-bis avenue Reille.

З россійських вчених можуть вдатися до Академика А. Пыпина. На решті у Відні мене знають Президент Віденського антропольогичного Товар. Freiherr von Andrian-Werburg (Kolowrat-

ring 5) і професор антропольогиї на віденськім універс. Dr. Moritz Hoernes (Custos am k. k. Naturhistorischen Hofmuseum)— Strohgasse 5.

З цими двома може краще-б було, як би Ви попереду побачилися сами — тим більше, що передивлюватись мої праці дадуть мабуть Гернесові... Не знаю, чи має яке значіннє у Відні проф. пражського унів. Dr Lubor Niederle — він мій дуже великий приятель і на ёго теж можна здатись.

Я сам був би дуже радий, як би це усе улагодилось до осени, так щоб можна було приіхати до Львова у початку семестра. Та от біда, що я не знаю, як буде з моїм докторатом. Друкованнє теми йде дуже поволі і як що затягнеться ще місяця на $1^1/_2-2$, то мабуть перед вакаціями може й не прийдеться мати диплюму. Я вже роблю, що можу, щоб підгоняти, та щож зробиш, коли у нас у антропольог. товаристві таки-ж порядки, як і у Вас у Львові.

А Грушівський оце недавно таки написав мені. Я одповів, але про катедру не казав нічого. Не знаю, чи добре це? Ув усякому разі, мабуть, не слід ставати з їм у неприязні відносини..... Чи не написати ёму у справі катедри — щоб він не казав упісля що до ёго ховалися з цім.....

То от Вам, вельми Шановний Добродію, здається й усе.

Бувайте здоровенькі а я Вам заздалегід дякую за Вашу ласку і клопіт. З сердешним поважаннєм *Хв. Вовк.*

Як що я забув покласти до пакунку брошуру Ethnographie dans les sections russes, то будьте ласкави напишіть картку і я зашлю.

Curriculum vitae

Theodor Volkov (Vovk) professor v. Anthropologie und Ethnographie in Paris,[1]) родивсь у 1847 р. у селі Крячківці Пирятинського пов. Полтавської Губ. на Україні. Після скінчення гимназіяльних наук у Ніжені вчивсь у в Одеському, а потім у Київському університеті на факультеті природних наук. По скінченні курсу у 1871 р. з званнєм ліценціята 2-ої кляси пробував кілька часу у Київі, займаючись етнографичними і археольогичними працями. У 1873 р. був одним з членів фундаторів Київського Виділу Имп. Россійського Географичного Товариства а у 1875 членом III археологичного конгресу у Київі. У 1876 р. зробив наукову подорож за кордон, а вернувшись у 1878, їздив з проф. Антоновичем на археологичні досліди по Київщині і Волині. Виїхавши у 1879 знов за кордон, яко Privatlehrer, збірав етнографичні і історичні матеріяли у Добруджі і Болгариі, відвідував археольогичні етнографичні Музеї у Швейцаріі, Італії, Бельгії, а потім оселивсь у Парижі, де й присвятив себе антропольогичним і етнографичним працям у Антропольогичній Школі і Му-

[1]) Не знаю чи слід містити цей титул, позаяк це школа приватна... але й антропольогична школа, як і иньші, теж приватні...

зеумі (Naturhistorisches Museum) найбільш у фроф. G. de Mortillet і по лябораторіях профессорів Manouvriez, Hamy і Filhol-a а також слухав курси у Сорбонні за для зладження докторату ès Sciences Naturelles. У 1901 р. при заснуванні Школи Громадських Наук у Парижі був закликаний на профессора антропольогиї і Етнографиї, якім є й досі. У тім же році одібрав médaille Broca і премію (prix Godard) за працю про порівнюючу анатомію скелета ноги у мавп і чоловічих рук. Є членом наукових товариств: Sociètè d'Anthropologie à Paris, Société de Sociologie, Société Historique, Société de traditions Populaires у Парижі, Россійського Географичного у Петерсбурсі і Narodopisnej společnosti československej v Praze, Наук. Тов. им. Шевченка у Львові. Від 1898 р. є заступником голови у Етнографичній Комисиї Н. Тов. им. Шевч. і редактором: „Матеріялів до українсько-руської Етнольогії“ а також членом редакціи парижської часописі l'Anthropologie, співробітником „Русскаго Антропологическаго Журнала, Revue des Traditions Populaires, Revue de Sociologie etc.

Спис праць наукових.

1) Дѣйствіе свѣта и темноты на хлорофилъ водоросли (Alge) Spirogyra Sp. (Кіевъ Университетскія Извѣстія 1870).

2) Изслѣдованіе продуктовъ сухой перегонки (Destillationsprodukten) дерева Pinus sylvestris (Записки Кіевскаго Общества Естествоиспытателей (Kiewische Naturforschergesellschaft) т. I 1871.

3) Программа Югозападного Отдѣла Импер. Русскаго Географическаго Общества для Собиранія свѣдѣній по этнографіи (отд. I, II, III, VII, VIII, Кіевъ 1873 г.).

4) Списокъ ростеній Югозападного края съ ихъ народными названіями (zusammen mit Prof. Rogowitch) (Записки Ю.З.О.И.Р. Геогр. Общ. т. I (Mittheilungen der Süd-östl. Sect. der. K. Geographischen Gesellschaft) 1874).

5) Изслѣдованіе ярмарокъ въ этнографическомъ экономическомъ отношеніяхъ (ibid.).

6) Основныя черты южнорусской народной орнаментики (Труды III) Археологическаго Конгресса въ Кіевѣ 1878 т. II).

7) Еврейскій вопросъ въ Словянской странѣ (Заграничный Вѣстникъ, С. Петерб. 1882).

8) Задунайская Січъ по мѣстнымъ воспоминаніямъ и разсказамъ (підписано Th. Kondratowytch) (Кіевская Старина 1883, I, II, IV).

9) Малорусскія колоніи въ Добруджѣ (підписано Lupulescu) Кіевъ, Стар. 1889. № I, II, III.

10) Этнографическія замѣтки о Болгаріи (Русская Мысль 1885).

11) La fraternisation en Ukraine (Mélusine 1891 № 8).

12) Rites et usages nuptiaux en Ukraine (L'Anthropologie I, II et III, 1890—1891).

Теж у Болгарській мові під загол. Своdбарскитѣ обреди на

словянскитѣ народи (Сборникъ за народни умотворения наука и книжнина т. III і наслід. София 1890 etc.).

13) Свадебные обычаи въ Болгаріи (Этнографическое обозрѣніе т. XXVII, 1895, № 4).

14) Les dolmens de l'Ile d'Yeu (Bulletins de la Société d'Anthropologie de Paris 1896).

15) Le traîneau dans les rites funéroires de l'Ukraine (Revue des Traditions Populaires T. I. Paris 1895.

16) Человѣчество въ доисторическія времена. Перекладъ на російську мову книжки проф. Niederle Lidstvo v době předhistorické. С. Петерб. 1898.

17) Передісторичні знахідки на Кирилівській улиці у Києві (Матер. до укр. рус. Етнольогії т. І. Львів 1899. Витяг у франц. мові Découvertes préhistoriques de M. Khvoika à Kiev (Bull. de la Soc. d'Anthrop. de Paris 1899).

18) Українське рибальство у Добруджі (Матер. до укр.-рус. Етнол. т. І. Львів, 1890).

19) Программа до збірання відомостей дотичних народної побутової техніки (id.).

20) Знахідки у могилах між Веремьєм і Стретівкою (id. т. III. 1900).

21) L'Ethnographie dans les sections russes de l'Expositions universale de 1900. Rev. Internationale de Sociologie P. 1901.

22) Магдаленське майстерство на Україні (Зап. Н. Тов. им. Шевч. т. XLVI (скорочене у франц. мові L'art magdolenien en Ukraine) (Bull. de la Soc. d'Anthrop. de Paris 1901).

23) Variations squelettiques du pied chez les Primates et chez les races humaines (Mémoires de la Soc. d'Antropol. de Paris). Prix Godard et médaille Broca 1901 (друкуєся).

24) Sur quelques os surnuméroires du pied humain et la triphalongie du I orteil (et du pouce). Bullet. de la Soc. d'Anthrop. de Paris (друкуєся).

Окрім того численні замітки і рецензиї наукових праць уміщені у Київській Старин!, Этнографическом Обозрѣніи, Mélusine, Revue des Traditions Populaires, Am-Urquell, Grande Encyclopédie, Dictionnaire d'Histoire et de Géographie, Bouillet, Bulletins de la Soc. d'Anthropologie de Paris, Bull. de la Soc. d'Anthropologie de Bruxelles, Vestnik Slovanskych Starožytnosti etc,".

III.

Хоча Ол. Барвінський в листі з дня 18 II 1902 р. висловлював надію, що іменування Вовка на катедру у львівському університеті „булоб вельми для нас важне з поч. шк. року 1902/3" — то всеж таки ледви чи він сам, як тверезий політик, в таке спішне поладнання справи вірив. А Федір Вовк, занятий своїми науковими інтересами в Парижі, не дуже то спішився довідуватися в Ол. Барвінського, що діється з оснуванням катедри. Та з ве-

сною 1903 р. приїхав до Парижа Мих. Грушевський. В наукових розмовах підняли оба учені питання про Гуцулів у зв'язку з антропологічним типом і етнографією трансильванських Румунів і північних Слов'ян. Це питання „сиділо вже гвіздком у голові" Вовка кілька років і він висловив перед Грушевським думку, чи не міг би поїхати в Гуцульщину і зібрати потрібний матеріял до його розв'язки. Грушевський порадив Вовкові, написати листа до етнографічної комісії в Науковому Товаристві ім. Шевченка. Головою комісії був тоді Ол. Барвінський і до нього звернувся Хведір Вовк з двома листами, одним приватним до його особи, а з другим до комісії. В першому листі писав учений антрополог:

„17 Мая 1903. Париж.

Високоповажаний Добродію!

На цей раз пишу Вам разом 2 листи: один оффіціяльний, яко до Голови нашоі Етнографичноі Коммисіі, а другий оцей приватний — щоб попрохати Вас зробити що можливо, щоб налагодити справу, про котру говориться у першому. Оце питання про Гуцулів з етнографичного а особливо з етнольогічного погляду у мене вже гвіздком у голові сидить яких кілька років і особливо у звязку з антропольогичним типом і етнографиєю Трансильванських Румунів і північних Словъян. А оце тепер після великого діспуту з Грушівським, котрий був тут у Парижі і котрий цілком, здаєся, поділяє погляди на це проф. Нідерлє, мені знов дуже схотілося узятись за це питаннє. Отже коли я сказав Грушівському, що був би дуже радий попоїздить по Гуцульщині і зібрати відповідний до розвязання цего питання материял, то він сказав мені, що треба написати про це до Етнографичноі Коммисії. То ото-ж я й посилаю Вам лист а у цьому приватному листі обертаюсь до Вас за ласкавою запомогою, бо думаю що окрім грошей (про котрі звістно будьте ласкави постаратись) уся справа цієї експедиції буде найбільше залежати від Вас. Ви знаєте Галичину, знаєте людей, маєте вплив і ніхто окрім хиба д. Шухевича не може мені дати більше користноі поради і запомоги. Отже, як що це діло, дякуючи Вам, залагодиться, то я приіхавши до Відня, чи до Львова, зараз же проситиму Вас уложити зо мною плян подорожі порадити мені куди й як поїхати і т. п., на що і де звернути увагу і т. д. тим більше, що антропольогичні досліди — це річ делікатна особливо чужому чоловікови серед не дуже то освіченого і часом досить забобонного люду. Долею не кожний зразу дасть міряти собі голову, торкатись до свого лиця струментом (та ще якимсь чудним) міряти зріст і і т. д. То от-же ж сподіваюся знайти у Вас поміч і дружню пораду.

Як що моя подорож буде ухвалена, то я не знаю чи слід і чи добре б було це оголошувати, особливо у часописях?...

Володимир Гнатюк

Мені здавалося-б, знаючи Ваші галицькі відносини, що чи не краще-б було полагодити це усе тихенько і яко-мога меньш оффіціяльно. Я на це дивлюсь бо вже з погляду Волод. Боніфатовича А-ча, та й Ви, мабуть, такого-ж погляду будете...

Приіхати я міг би у кінці Іюля, або у самому початку Августа, бо пізнійше, мабуть, у горах вже досить холодно а ранійше мені вряд-чи можна буде.

Прислухаюся по Парижу до чуток про Ваші університетські справи і щось нічого не чую, що-б давали надію на сповненє наших бажань що до катедри... Грушівський казав мені, що як прийшла чутка про мою кандидатуру, то Ваші Ляхи зараз же почали дбати, щоб здобути польську катедру антропольогії у Львові... і звістно це їм буде легше, ані-ж нам. На решті-ж нічого не знаю, але-ж думаю, що як би було що, то Ви давно-б вже були мені написали. А в мене усе-таки йде розмова про місце консерватора Музею у Петербурсі... дають надію, але звістно, як що не вийде якоі перепони з політичного погляду. Се вже там найперше діло.

То от-же, поки що, сподіваюсь на Вашу ласку і зарані дякую Вам за неі. Будьте здоровенькі і не забувайте щиро прихільного Вам і дуже поважаючого *Хв. Вовка.*

В другому листі Вовка читаємо:

„12, Avenue Reille, Paris XIV-me
17 Мая 1903.

Високоповажаний Добродію!

Дозволяю собі звернутись до Вас, яко до Голови Етнографичноі Коммисиі з ухильним проханнєм про ось яке діло:

Як Вам і нашим членам Етнографичноі Коммисиї відомо, питаннє про початок Словъян і про їх антропольогичний тип придбало собі у найновійші часи дуже великий интерес. Але-ж і досі бракує ще досить численних дослідів як археольогичних, так ще більше антропольогичних. Вважаючи на те, що з невеличкоі купи чисел, здобутих небіж. Коперницьким можна догадуватись, що Гуцули між усіма Украінцями відзначаються своїм найбільше брохіцефаличним типом і живючи у горах могли заховати більш ніж иньші однородність типу, мені здавалося-б, що наукови розвідки сёго населення обіцяють дати чимало дуже користного материялу і самого по собі і за для розвязання згаданих вище наукових питань. Маючи це літо 2 або $2^1/_2$ місяці вільного часу я дуже охоче пристав-би поіхати у Карпати з тим, щоб переміряти можливо більше число тамішніх Русинів і зробити скільки можна буде фотографій, як би Етнографична Коммисия і Виділ Товариства им. Шевченка згодилися уділити на се з фондів Товариства відповідну сумму на подорож і потрібни до наукового знаряження видатки. Звідсі мені дуже трудно б було визначити кошти такоі подорожі, але-ж я міг би запевнити То-

вариство в тім, що видані на це гроші можуть тилькі побільшити антропо-льогичні здобутки і наукову користь такої подорожі.

Отже-ж сподіваючись, що Ви і Шановні Члени Коммисиі не матимете нічого проти реалізації мого пляну, у в усякім разі відповідного цілям Товариства, я вхильно просивби Вас, Високоповажаний Добродію, внести цей лист на нараду Етнографичноі Коммисиі і Виділу Товариства им. Шевченка і ласкаво завідомити мене завчасу про їх рішеннє.

З дуже щирим поважаннєм *Хв. Вовк.*

В. П. Голові Етнографичної Коммисії Наукового Товариства им. Шевченка у Львові".

На оба ці листи відповів Ол. Барвінський Вовкові листом з дня 18 VI 1903 року, писаним у Відні. З огляду, що Вовк порушив був також справу катедри, Ол. Барвінський, нарікаючи на недугу і перетяження працею, почав від неї, пишучи:

„Що до катедри, то тепер львівський сенат станув окунем і не хоче ніякого Русина допустити до професури, а також референт тих справ, секційний шеф в міністерстві просвіти Цвіклінський (бувш. професор львівського університету) викручуеся тим, що для самої етнографії годі творити окрему катедру. Не знаю навіть, коли діждатися нам прихильного вітру, хоч наші люде самі в тім чимало провинилися, бо були часи, що такі речі були осяжні".

Ол. Барвінський був із ряду тих політиків, що рахувалися із всякими обставинами, що мали віру в успішність політики спокійної, незадирчивої, супротив уряду і Поляків — та життя йшло своїми шляхами. Поляки, де могли, спиняли всякий культурний розвиток, а що були панами ситуації за часів Австрії, тому давали тільки на те згоду, на що під натиском віденського уряду мусіли пристати. Спеціяльно, львівський університет, старався, де міг, усувати кандидатів на доцентури і професури, боячись зросту українських, наукових сил і що за тим ішло, утраквізації університету, або отворення українського, окремого університету в столиці Галичини, у Львові. З планом оснування катедри антропології, чи етнографії в українській викладній мові та з таким поважним кандидатом, як Вовк, було Полякам не на руку. Її оснування перебивали львівський університет і член його збору Цвіклінський, що став секційним шефом міністерства освіти у Відні а через те й мужем довір'я Поляків. Він виправдувався, що годі основувати катедру самої етнографії, але тільки так довго, доки не підріс кандидат Поляк. Спинювання культурного роз-

витку з боку Поляків, доводило в українському таборі до подій, з якими спокійний і зрівноважений політик Ол. Барвінський не міг погодитися, а що й но історія буде в спромозі безсторонно оцінити, чи справді при великих впливах Поляків, „наші люде самі в тім чимало провинилися, бо були часи, що такі речи були осяжні“.

Про справу виїзду Вовка до Галичини на студії, писав Барвінський:

„Вашу заяву поїхати на наукову подорож по Гуцульщині приняла етнографічна комісія з щирою вдякою і ухвалила не лише відкрити Вам кредит, потрібний на всякі видатки, але й виєднати у намісника порученє до адміністраційних властей в тих сторонах, щоби не робили Вам ніяких перепон а також віднестися до ріжних людей наших в сторонах Гуцульщини о поміч для Вас в науковій поїздці. Проф. Шухевич дає Вам до розпорядимости фотографічний апарат Цайса“. Від себе просив Ол. Барвінський Вовка, щоби означив час свойого приїзду до Галичини і просто до нього заїхав.

Вовк відповів Ол. Барвінському що й но дня І. VIII. 1903 р. ось яким листом:

„I Серпня 1903.
12. Avenue Reille

Високоповажаний Добродію,

Не міг відписати Вам зараз-же, одібравши Ваш ласкавий лист, бо не знав, коли зможу виїхати з Парижу. Теперечки-ж уже видно. Виїду з Парижу 16—17 Серпня, себ-то через 2 тижні, зупинюсь на 1 день у Цюриху, щоб купити де які струменти і потім приїду до Відня. Чи знайду я Вас там? На усякий случай загляну до Abgeordneten-Haus і роспитаюсь.

Дуже прихільно дякую Вам за Вашу гостинність, з котрою запрошуєте мене заїхати до Вашої хати у Львові. Але ж ще як Грушівський був тут, він запросив вже мене до себе і я обіцявсь. Таким побитом вже буде якось ніяково тепер зробити инакше. Через це прошу Вас мені вибачити і ще раз дуже Вам дякую за Вашу ласку. Дуже дякую те-ж шановному проф. Шухевичу за позику свого аппарата фотографичного — не знаю тилькі, чи можна їм робити портрети — це річ дуже важна. Але у всякому разі аппарат дуже здасться.

Знов таки покладаюсь дуже на Вашу поміч а про решту побалакаємо, як побачимось у Відні, чи у Львові.

З дуже щирим поважаннєм
дуже прихільний *Хв. Вовк.*

Порученнє до адміністрації, як би можна здобути, то як звістно, не зашкодило б“.

Олександер Барвінський відповів на листа Вовка листівкою, пис. у Львові дня 6. VIII. в якій читаємо: „Вернув з Праги, тому на письмо з I. 8. пізно відписую. У Відні не застанете мене. Я у Львові. Коли умовилися з Грушевським, так годі, але сподіюсь, що заглянете до мене“.

На цьому кінчиться листування Вовка з Ол. Барвінським, який зберіг листи Вовка у свойому родинному архиві, що має небавом перейти на власність Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові, як тільки др. Богдан Барвінський, син Олександра, його впорядкує.

Саму думку приїзду Хведора Вовка повитано у Львові з нетаєною радістю. На засіданні етнографічної комісії в дні II. червня 1903 р., як читаємо в „Хроніці“: „признано д. Федорові Вовкові кредит на екскурзію для антропометричних помірів по Галичині до висоти річньої субвенції, признаваної комісії соймом“ (р. 1903. Вип. III. Ч. 15, стр. 21). Соймова підмога сягала тоді до висоти 1.000 кор. (200 долярів). Екскурсія не покінчилася в одному році. Її провадив Хведір Вовк протягом 4 літніх ферій в роках 1903-6. Про першу екскурсію в р. 1903, подав був Вовк окреме справоздання в „Хроніці“ (Вип. IV. 1903, Ч. 16, стр. 13—14). Друге „Справоздання антропольоґічної експедиції Хв. Вовка“ за рік 1904 вийшло друком в Хроніці Ч. 20 р. 1904, Вип. IV. стр. 11—13, третє „Справозданнє етноґрафічної експедиції 1905 р.“ пера Вовка явилося в „Хроніці“ за рік 1905, Ч. 24, Вип. IV. стр. 22—26, четверте, з подорожи по Лемківщині в „Хроніці“ за рік 1906, Вип. IV. Ч. 28, стр. 14—15, а короткий перегляд всіх чотирох років наукової подорожи подав Вовк у вступі до своєї цінної студії „Антропометричні досліди українського населення Галичини, Буковини й Угорщини“, поміщеної у X. томі „Матеріялів до українсько-руськоі етнології“ (стр. 1—5). Все освічене громадянство йшло Вовкові на зустріч і він міг робити поміри по військових шпиталях, арештах, та між населенням Галичини, Буковини й Угорщини. Занявся Вовк не тільки Гуцулами, але й Бойками і Лемками. Товаришили йому в науковій подорожі Гарматій, М. Русов, др. Іван Раковський, др. Зенон Кузеля, Іван Франко і не зазначений у звітах Українець П. З. Рябков (в р. 1904)[1]. Кожня, українська хата стояла Вовкові отвором і він з великою вдячністю згадав ряд імен людей, з якими звела його доля в часі наукової екскурсії. Дякував також Вовк у своїх звітах урядовим властям,

[1]) Павло Захарович Рябков (ур. 1848, ум. 1926) написав спогади про цю подорож для „Этнографическаго Обозрѣнія“. Найшов їх Фед. Як. Савченко, і переслав їх нам до опублікування.

які в Галичині, на Буковині а навіть у недоступній тоді Угорщині (др. Лукач, мін. освіти) давали йому офіційні дозволи на подорожі і поміри, а це ученому значно улекшувало його працю. З доручення голови Тов. ім. Шевченка Мих. Грушевського, ходив я за таким дозволом враз із Хведором Вовком до шефа президійного бюра львівського намісництва Вацлава Залєского, пізн. міністра австр. скарбу (умер в поч. 1914 р.), внука Вацлава з Олєска (Залєского), що в р. 1833 видав у Львові відому збірку „Pieśni polskie i ruskie ludu galicyjskiego" а в р. 1848 був до бомбардовання Львова губернатором Галичини і умер у Відні 24. II. 1849 року [1]).

Вацлав Залєский приняв Вовка незвичайно жичливо. Оба розмовляли французькою мовою, якою володіли, якби були Французами з роду. Не раз і не двічи заходив я опісля що року до намісництва за офіційним дозволом для Вовка, а Залєский заєдно захоплювався культурним поведенням українського ученого та називав його не тільки Европейцем, але й Парижанином найкращого типу. Незвичайна ніжність в поведенні і цей рідкий, жичливий усміх, що витав на його обличчі, єднали йому всіх, з ким він лише зустрінувся. З моїми заходами в справі здобуття офіційного дозволу на поміри і подорожі зв'язане листування з Вовком. Для зрозуміння 5 і 6 листа зазначую, що мене іменовано з весною 1905 р. членом галицької Ради шкільної, в характері заводового знавця шкільництва. З Поляків професорів львівського університету не вибрано до Ради шкільної нікого, (бо два місця припали професорам Ягайлонського університету в Кракові), тому сенат протестував против мого вибору, покликуючись на те, що я ще навіть не звичайний а тільки надзвичайний професор і один з наймолодших членів збору (мені тоді було 36 літ з роду). Не тільки сенат але й польська преса атакувала мене з цего приводу, підносячи заміт, що Українець, а не Поляк буде заступати в Раді шкільній львівський університет.

Листування Вовка із мною подаю на цьому місці:

I.

Львів, Готель Саський
30 лип. 1904.

Високоповажаний Пане Професоре.

Вибачайте, що насмілююсь турбувати Вас аж на селі, але-ж справа виходить так, що приходиться. Як Ви памятаєте Залєський

---

[1]) Гляди про нього в моїй праці до „Матеріялів до іст. культ. життя в Галичині в 1795—1857" в укр. руськ. Архиві т. XIII—XIV. стр. VI. і дальші.

сказав, що леґітімація намісницька буде надіслана мені або до готелю, або до Товариства не пізнійше як через 2 чи 3 дні. От-же її нема ше й досі... а нам з Франком мабуть час би вже й їхати. Хотів був попросити Барвінського, але він усе десь то їздить... Сам не поважуюсь йти, бо прийдеться, поки доступиться до Залєського, говорити по польському з усякими возьними то що, а я гаразд не вмію... Чи не були-б Ви ласкави, вельми шановний Добродію, написати коли не до самого Залєського, то до кого там иншого, та пригадати їм за сю справу. Я-ж заздалегідь Вам дякую і дуже прошу Вас вибачити мені цю турботу.

З дуже щирим поважаням
Хведір Вовк.

II.

Високоповажані Добродію.

Рівночасно пишу до радника Залєского. Мусів забути, бо злої волі не припускаю. Моя гадка така, що не зашкодилоби, якби Ви самі потрудилися до него, хоть єсьм певний, що і по моїм листі Вам бажаний папір сейчас вишле. Прийміть мої щирі поздоровленя і низький поклін *К. Студинський.*

Кипячка, п. Тернопіль 31. VII. 1904 р.

Адреса: Високоповажаний Добродій Проф. Федір Вовк у Львові, вул. Чарнецького Ч. 26. (Наукове Товариство ім. Шевченка).

III.

6/VIII 1904.

Вельми поважаний Пане Профессоре.

Дякую Вам дуже: лист Ваш мав свої наслідки і я отримав леґітімацію учера уранці — принесли до готелю. Справа таким робом значить цілком полагоджена. Днів через 2—3 виїздимо з Франком на Бойки. З щирим пошануваням
Хведір Вовк.

Адреса: ВП. Д. Проф. Студинський Кипячка, п. Тернопіль.

IV.

Високоповажаний Пане Профессоре,

Я ту у Львові на один тільки день а для того не мав часу зайти до Вас, як мені того хотілось. Ви були ласкави запитатись мене, чи одіслати мені лєґітімацію до Гребенова, чи залишити у Товаристві. Я відповів Вам, просячи післати до Гребенова а й досі ще не дістав. От-же, як вона ще у Вас, то будьте ласкави заслати ло Гребенова, куди я їду зараз же.

З щирим поважаням і подякою
Хведір Вовк.

Адреса: ВП. Д. Проф. Студинський.

V.

Високоповажані Пане Професор!

Спасибіг Вам за щирі желаня з нагоди мого іменованя. При сій нагоді прошу Вас переслати мені як найскорше Вашу минулорічну леґітимацию, а я походжу сам по Намісництві.

Клониться низько і здоровить
К. Студинський.

6/VII 1905, ул. Скарбківська Ч. 4.

Адреса: Високоповажаний Пан Проф. Хведір Вовк в Гребенові via Стрий.

VI.

Високоповажаний Пане Профессоре,

Дуже дякую і разом з сім висилаю леґітимацию. Тилькі прочитав про вибрик львівського університ. Сенату з поводу Вашого іменуваня... і навіть зрадів... Добре, нехай пописуються!.. А Вас се тилькі може піднести.

Сердечно здоровлю Вас
Хведір Вовк.

Гребенів 7/VII.

На відворотній стороні білєту візит.: Th. Volkov Docteur ès sc. de la Sorbonne Professeur d'Anthropologie à l'Ecole des Hautes Etudes Sociales — 14, Rue Monsieur le Prince, Paris.

VII.

Гребенів 8/VII 905.

Високоповажаний Пане Професcоре,

Послав я Вам леґітімацию торішню та й забувсь зовсім написати, що сей рік я хотів-би побувати по верховинах між 2-ма лініями залізниць: Стрийською і Надвірнянською, себ-то у повітах Стрийському, Болехівському, Долинському, і Надвірнянському а може ще заверну й до Печеніжина то може треба-б додати деякі з ціх повітив неуміщені у леґітімації. Окрім того може прийдеться ще поїхати трохи й на Лемки... То зверніть на те, спасибі Вам, увагу...

З щирим поважанням і великою вдячністю
Хведір Вовк.

Адреса: ВП. Д. Пр. Др. Кир. Студинський ул. Скарбківська, 4 у Львові.

IV.

На закінчення хочу подати кілька заміток про значіння Вовка в галицькому науковому житті, як ученого і педагога. Учений антрополог, після приїзду з Парижа, не обмежився на самі подорожі, але спеціяльно за першим приїздом, брав живу участь в науковій праці Товариства ім. Шевченка.

Дня 6 вересня 1903 р. предложив він на засіданні історично-філософічної секції дві праці д. М. Русова: „Гончарі в селі Опошні" і „Вироби з дерева й рога в селі Грунь". На засіданні в дні 28 X 1903 реферував він три праці про олійництво: П. Литвинової „Олійниця в селі Зелем'янка", А. Веретельника: „Олійні в півн.-східній Галичині", М. Шашкевича: „Продукція олію на Гал. Волині". На засіданні в дні 21 XI 1903 р. „принято до відомости, що д. Ф. Вовк мав на просьбу історично-фільософічної Секції вісім двогодинних відчитів із передісторичної археології з окремою демонстрацією колекції. За це зложив йому дир. Секції (М. Грушевський) подяку". На засіданні в дні 26 XI 1903 р. реферував Федір Вовк разом з М. Грушевським працю Ф. Колесси про українську, народню музику а з окрема свою працю „Про передмікенську культуру". (Хроніка 1903 р., вип. IV, Ч. 16, стр. 7—8.

На засіданні етнографічної комісії дня 13 VI 1905 р. вибрано Хведора Вовка її головою і „призначено на кошти екскурсії його і Кузелі 500 кор. із тогорічної субвенції" (Хроніка Вип. III, 1905, Ч. 23, стр. 11).

Дня 19 січня 1906 р. на засіданні історично-філос. Секції предложив Гнатюк статтю Хв. Вовка: „Кавказ і Карпати. Проба етнольогічних зближень", яку „признано гідною друку"; [1]) (Хроніка 1906. Випуск II, Ч. 26, стр. 6); на засіданні Виділу дня 14 серпня 1906 відчитано лист д. Вовка в справі закупна образа до музея, що представляє „Страшний Суд" і рішено його купити (Хроніка 1906, вип. III, Ч. 27, стр. 3).

Завважу, що на засіданні етнографічної комісії в дні 21 червня 1906 р. „постановлено просити д-ра Ф. Вовка, щоби супротив розширення музея передав до нього результати своїх екскурсій чи то в формі записок, чи фотографій" та рішено „звернутися також до д-ра Ф. Вовка з просьбою, щоби ще сього року зладив до „Матеріялів до укр.-руської етнології" статю про антропольогічні поміри, роблені за підмогою комісії" (Хроніка 1906, вип. III, Ч. 27, стр. 13).

---

[1]) Її видруковано в „Наук. Збірн." присв. Мих. Грушевському, Львів, 1906 р., стр. 590—600.

Хведір Вовк, замість відповіди на домагання комісії, прибув ще раз в серпні 1906 р. з Парижа і враз із Раковським і Кузелею виїхав дня 8 VIII з Нового Санча на Лемківщину. Хоча для повної картини дослідів треба було ще екскурсантам розслідити деякі наші села, що лежать оазами серед Мазурщини — то цього вони не могли вже вчинити. (Справозданнє з етнографічної екскурсії Хроніка 1906, вип. IV, Ч. 28, стр. 14—15). Дня 21 вересня 1906 р. предложив Хв. Вовк враз із др. Кузелею звіт із своїх дослідів на Лемківщині на засіданні етногр. комісії (Хроніка 1906 р., вип. IV, Ч. 28, стр. 13).

З багатим матеріялом, зібраним протягом чотирох років міг Вовк забратися до праці, яку виконав на славу в згаданій вже студії „Антропометричні досліди“, що вийшла в р. 1908 в десятому томі „Матеріялів“. Головою етнографічної комісії був Хведір Вовк по день 25 марта 1909 р., коли його заступлено др. Іваном Франком, який був раніше заступником голови. Зміну в проводі етнографічної комісії переведено тому, що Вовк в міжчасі переселився до Петрограду і годі йому було вже бувати на засіданнях у Львові. На всякий спосіб зв'язки його з Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові були живі та богаті у наукові придбання.

Годі мені, на кінці статті не згадати про великі заслуги Хв. Вовка на полі організаційної праці у виданнях Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. В р. 1899 вийшов перший том „Матеріялів до українсько-руської етнольоґії, виданнє етноґрафичної коммисиї за редакцією Хв. Вовка“. Під його редакцією вийшло загалом сім томів (I — 1899 р., II — 1899, III — 1900, IV — 1901, V — 1902, VI — 1905, VII 1904). В дальших томах пропущено вже назвиско Хв. Вовка а зазначено тільки: „Видає етноґрафічна комісія, навіть під томом X, де вийшла його праця „Антропометричні досліди“. Вже в тому лежить велике значіння Вовка, що він пішов за покликом Мих. Грушевського (гляди: „Дещо про теперішний стан і задання укр. етнології“, стр. XVIII) і дав почин до видавання „Матеріялів“, де поміщено ряд фундаментальних праць його, Вол. Шухевича (Гуцульщина — чотири томи), Дикарева, Гнатюка, Кузелі, Фил. Колесси, Франка й инших дослідників, що могли явитися у кожному европейському журналі. Мабуть, не від річи буде, коли подам на цьому місці спис праць Хв. Вовка, поміщених у „Матеріялах“:

Том I. Від Редакції (Де-що про теперішний стан і задання української етнології)	стр. VI—XIX

Завважу, що в XVII томі „Матеріялів до української етнольогії“ видання Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові помістив др. Іван Раковський свою працю: Кости Черемісів з давних гробів

[1]) З виїмком некрологу Мортільє, що означений буквами Хв. В., всі інші замітки без підпису, хоча їх писав, без сумніву, Хведір Вовк.

у Тоншаєві костромської ґубернії (Ч. 1), яку присвятив „Свойому Учителеви, Високоповажаному Добродієви, Хведору Кіндратовичу Вовкови, Доктору природних наук університета в Парижи, бувшому Професору Висшої Антропольоґічної Школи в Парижи, Професору антропольоґії на університеті в Ст. Петербурзі, Хранителю Музея Александра III в Петербурзі, Голові Руського Антропольоґічного Товариства при СПБ. Університеті, Дійсному Членови Українських Товариств у Київі й у Львові в доказ найбільшої вдячности й найглибшого поважання".

Отця посвята вказує, яке велике значіння мав Хведір Вовк для вишколення нових наукових робітників на полі антропології.

Про смерть Хведора Вовка, що постигла ученого антрополога серед воєнної заверухи, дізналося Наук. Тов. ім. Шевченка у Львові пізно і що й-но в „Матеріялах до укр. етнольоґії" Том XIX—XX (Львів 1919) пошанувало його пам'ять коротким некрологом: „Федір Вовк (1847—1918), доцент університету й кустос музея у Петербурзі, помер 29 червня 1918 р. у Гомели, в дорозі до Київа. Ф. Вовк був основником „Матеріялів до укр. етнольоґії" і першим їх редактором, та містив у них свої археольоґічні, етнольоґічні та антропольоґічні праці (спис праць подано досить побіжно). Крім того надрукував багато праць у французьких та російських виданях. Був членом основником комісії, заступником голови і головою".

П. Куліш і „Зоря“.

Подав ***Василь Лукич Левицький.***

В статті д. Михайла Возняка: „Останні зносини П. Куліша з Галичанами“, поміщеній в „Записках Наукового Товариства імени Шевченка“ рік 1928 том 148., подав Автор на стор. 204 і 205 коротку замітку редактора „Народа“ М. Павлика „Одною сокирою“? видруковану в „Народі“ 1893 р. на стор. 74, де він простуючи висказ Данила Мордовця у відповіді останнього на письмо редактора „Зорі“ до нього під наголовком „Супліка до Василя Лукича“, надрукованій в 1-ім числі „Зорі“ за рік 1893, що Цезар Білило (Білиловський) .....„з Кулішем..... одною сокирою дещо будував“, — каже, що се спростування чи поправка

...„повинна би появитися власне в „Зорі“, задля численних читателів єї у Росії. Ми й пропонували се д. Кулішу, та він відписав нам, що в „Зорю“ не напише ані стрічки через те, що то газета „злохудожественна“. Тимчасом редакція „Зорі у проспекті на сей рік, надрукованім осібно, межи многочисленними, дійсними й фактівними (може: фіктивними — Вас. Лук.) сотрудниками своїми — звісно, по найбільшій частині псевдонімами — назвала й д. Куліша і навіть пропечатала, що має для друку якісь єго вірші. Очевидячки (??!!) Вас. Лук.), того проспекту д. Кулішу не післано (1 н-р „Зорі“ д. Куліш получив) і імя єго пропечатано в проспекті без єго відома..... По галицки!“

Про те саме, що д. Михайло Возняк говорить і голова Наук. Товариства ім. Шевченка Акад. др. Кирило Студинський в своїй статті, поміщеній також в тім самім томі „Записок“ під заг. „Слідами Куліша“, а саме в уступі VIII „Сон про вовка та про лисицю“ П. Куліша (січень 1893 р.) — на стор. 298 і 299.

Кожному, хто уважно перечитає више подане, насунуться такі питання: 1) Чому редактор „Зорі“ Василь Лукич помістив статейку Д. Мордовця „Супліка до Василя Лукича“, якою автор діткнув П. Куліша. 2) Длячого не дав відтак в „Зорі“ спростування, чи як каже М. Павлик — поправки. 3) З якої рації помістив в проспекті „Зорі“ на рік 1893 поміж дійсними й фіктивними

(таких не було. Вас. Лук.) своїми „сотрудниками“ також П. Куліша без його відома, що останнього відтак вельми здивувало. 4) Чому не післано П. Кулішеви сього проспекту, а вчинено се, як висловлюється М. Павлик з колючкою в бік редактора „Зорі“ „по галицки“.

Відповідь на перше питання — зовсім проста. Не я, але кожний редактор „Зорі“, одержавши від так поважного письменника, як Данило Мордовець, статтю під наг. „Супліка і т. и.“, бувби її помістив, тим більше, що я ані не знав, ані не міг знати, що приписувана Данилом Мордовцем Цезарови Білиловському спільна літературна праця з П. Кулішем, чи там спільне будуваннє дечого одною сокирою, не відповідає дійсности, що виказалося аж опісля, а документно доказано це що йно в статтях, поміщених в трийцять пять літ пізніше — в 148 ім томі „Записок“.

Спростовання чи поправку діткненого П. Куліша бувби я безперечно помістив, як що він бувби до редакції, чи до мене надіслав. Заява П. Куліша, як пише М. Павлик, що він не хотів до „Зорі“ писати, бо вона „злохудожественна“, трохи передвчасна, дивна і повстала хиба аж по прочитанню „Супліки“, бо П. Куліш листувався зі мною, як редактором „Зорі“, ще перед півроком, заки появилася „Супліка“, чого доказом нище надрукований його лист до мене.

В проспекті „Зорі“ на 1893 р. поміщено зовсім правильно ім'я П. Куліша між співробітниками, бо в моїй редакційній теці спочивали від довшого часу оригінальні поезії а також переклади й переспіви П. Куліша під наг. „Позичена Кобза“ з правом містити сі твори, де я вважатиму відповідним. Користаючи з сього уповажнення, помістив я в редагованім мною „Ілюстрованім Календарі тов. Просьвіта на рік звичайний 1891“ на стор. 29—30 чотири оригінальні поезії П. Куліша (Поетови. Муза. Сум і розвага. Україна).

Проспект „Зорі“ на 1893 р. розіслала експедиція Часопису з ч. 24 „Зорі“ за 1892 р. всім відбирателям „Зорі“, а тим самим і П. Кулішеви. Що він його не одержав — не моя вина. Про те, щоби проспекту йому навмисне не вислано, не може бути мови. Бо й яку ціль малоби невислання? Таж П. Куліш мігби був сей проспект у кого іншого на Україні побачити! І так прецінь десь його бачив, чи про нього чув, коли писав до М. Павлика, що „Зоря“ неправно, чи без його відома подала в проспекті його ім'я.

Доказом, що я уважав себе управненим помістити в проспекті „Зорі“ на 1893 р. також ім'я П. Куліша, є отсе його пи-

сьмо, переховане мною в первописі—з дати 9 ст. ст. мая 1892—отже на вісім місяців перед виданням проспекту і видрукованням „Супліки“, котре подаю точно після автографу:

Високоповажний Пане Редакторе!

Пісьля мого побуту в Варшаві, фотографувавсь я тількі в Москві — 1877 року, да не хочу того портрета бачити гравированого: бо нездужав я тогді, и московські приятелі мої назвали ёго мерцем; а мрець на́ що кому и про що́, коли живий собі живе и про живе гадае? Тим и прошу Вас ніяк мене не гравирувати, — ачей таки нафотографуюсь и я колись таким, яким есьм.

Яка б ні була причина, що моіх стихо́творів не печатано, гаразд що не печатано. Писав я до Вас, як вони самі собою в ме́не поправніщають, и ніко́ли не буде пізно появити их Земляцтву, як по цім, так и по тім боці політишнёі прірви.

Добре зробили й Буковиньці, що не печатали первого випуску „Позиченоі Кобзи“. Коли ж би тепер заходились у Вас коло друкованьня моих шпаргалів, дак зробіт' мені ласку — подавайте в Борзну останьню корректуру в двох примі́рничках (один лишатиму дома). Я не гаятимусь іі вертати.

Була в ме́не спасенна думка видавати — на користь якоі доброі школи, чи розумноі часописи — пере́сьпіви чужоі лірики й эпопеі, а також и пере́клади чужих драм. Колиб сю думку та зрозуміли гаразд у нашій Червоні́й Русі, я б хотів зараз напечатати сим робом Шиллерову драму „Вильгельм Тель“: вважаю бо іі найвишчим твором драмованоі фантазіі, да ще таким, що підмивае живе и щире серце до самопо́сьвяту на добро громадське.

Про правопись, якою б хто схотів моі творі й переклади печатати, я байдужен.

Щиро прихильний до Вашоі спасенноі праці

Панько Куліш.

Р. Б. 1892, місяця мая руського 9. Ганина Пу́стинь.

Повищий лист писаний на двох сторонах звичайного піваркуша паперу, зложеного в двоє. На четвертій стороні, зложеній у формі коверти, є ось яка адреса, писана власноручно автором листа і вона йшла почтою, чого доказом відтиски почтових стампіль.

Recommandirt. Oesterreich — Galizien.

Володимир Левіцький оборонець в справах карних в Станиславові (Галичина) улиця Липова, 78.

Слова „в Станиславові“ та „улиця Липова, 78“ — перечеркнені, а натомісць рукою, мабуть почтового урядовця в Станіславові, прописано: Zawałów (два рази).

Почтові стампілі мають такі дати: 1) Борзна, Чернигов. г. 10. мая 1892. 2) Станіславів $^{25}/_{5}$ 1892 і $^{27}/_{5}$ 1892. 3) Болшівці $^{27}/_{5}$ 1892 — і 4) Завалів $^{28}/_{5}$ 1892.

Вище подане письмо П. Куліша до мене, яке я одержав в часі мого побуту в Завалові — з ряду останнє. Початок мого листування з П. Кулішем (котре враз з иншою моєю дуже богатою перепискою з часів редагування мною „Зорі", в рр. 1890—1896 включно, в часі всесвітної війни в переважній частині пропало, так що тільки малу частину міг я передати до архіву Наукового Товариства імени Шевченка), припадає в році 1886, коли то я видаючи в Стрию літературний збірник „Ватра", звернувся і до П. Куліша з проханням взяти участь і одержав від нього чотири поезії (Коло колодязя, Чумаки-нічліжани, Степ та Гаданнє-віщуваннє), котрі і помістив на стор. 60—62.

Д-р В. Левицький

З „Україніки“ Погодінського архіву.

Подав ***Федір Савченко.***

Друкуючи листування А. Метлинського до М. Погодіна з Рукоп. Відділу кол. Рум'янцевської бібліотеки в Москві вважаємо доцільним надрукувати одночасно й цікавого, ще неопублікованого листа Погодіна до неодмінного Секретаря Російської Академії Наук Д. Язикова з приводу обрання автора його в дійсні члени Академії. Користаючись з нагоди висловити Академії подяку за обрання М. П. Погодін пропонує свої послуги що до організації зв'язку Академії із слов'янським науковим світом, на першому місці звертаючн увагу на Вагилевича, що за його відомостями підготовлював тоді український словник. На свою пропозицію Погодін одержав незабаром позитивну відповідь Академії.

У вступному слові до листування Метлинського подаємо також неопубліковану і з того самого рукописного архіву Всесоюзної Академії Наук заяву Метлинського з проханням до Академії підтримати матеріяльно потрібну для його наукової роботи складання українського словника подорож до Галичини. Всі ці документи подаємо за транскрипцією оригіналів.

I.

Лист Погодіна до неодмін. секретаря Академії Д. Язикова про Вагилевича й Бодянського.

(Рук. Архів Всес. Акад. Наук. Бум. и Дѣла 1835, № 85).

Милостивый Государь Дмитрій Ивановичъ!

Извѣщеніе Вашего Превосходительства подъ № 61 объ избраніи меня членомъ Россійской Академіи я имѣлъ честь получить. Прошу Вас покорнѣйше засвидѣтельствовать Академіи и достопочтенному ея Президенту глубочайшую мою благодарность за благосклонное вниманіе къ маловажнымъ моимъ трудамъ. По крайней мѣрѣ впредь ревностью моею въ исполненіи порученій, какія угодно будетъ Академіи возложить на меня

я постараюсь оправдать сколько-нибудь ея довѣріе, и съ сего дня съ готовностью предлагаю свои услуги.

1. Познакомясь коротко во время своего путешествія со многими славянскими учеными и находясь въ безпрерывныхъ сношеніяхъ съ ними, я могу быть посредникомъ между ими и Академіей, по крайней мѣрѣ въ дѣлахъ, которыя по какимъ бы то ни было причинамъ не могутъ быть ведены сначала оффиціально.

2. Славянскія нарѣчія, родныя намъ, столь легкія къ изученію и совершенно у нас неизвѣстныя даже между писателями, представляютъ обильную непочатую еще руду для обогащенія языка русскаго. Если Академія пожелаетъ содѣйствовать распространенію ихъ въ Россіи, и я могу найти людей, которыя возьмутся перевести разныя грамматики и словари по указаніямъ и совѣтамъ туземцевъ.

3. Нѣкоторыя нарѣчія не имѣютъ еще совершенно словарей и грамматикъ, напримѣръ малорусскій у насъ и русскій въ Галиціи. Я получилъ недавно извѣстіе изъ Лемберга, что господинъ Вагилевичъ занимается давно составленіемъ словаря послѣдняго нарѣчія, а для перваго готовъ посвятить труды свои Г. Бодянскій, собравшій уже нѣсколько тысячъ словъ. Не благоугодно ли Академіи, чтобы я вступилъ въ переговоры съ сими учеными, вытребовалъ у нихъ планы ихъ трудовъ и свѣдѣній, не нуждаются ли они въ какомъ пособіи, чтобы ускорить окончаніе ихъ столь нужныхъ сочиненій.

Свидѣтельствуя Вашему Превосходительству усерднѣйше свое подчиненіе и прося покорнѣйше довести до свѣдѣнія Академіи мои предложенія, съ совершеною преданностю честь имѣю быть Вашимъ, Милостивый Государь, покорнѣйшимъ слугою.

Михаилъ *Погодинъ*, 1836 года, іюня 2 дня. Москва.

Лист Язикова до Погодіна в справі Вагилевича.

(Бум. и Дѣла 1836, №. 85, с. 38).

Милостивый Государь Михаилъ Петровичъ!

Почтеннѣйшимъ письмомъ ко мнѣ отъ 2 Іюня Вы предлагаете быть посредникомъ въ сношеніяхъ Россійской Академіи со славянскими учеными. Академія поручила мнѣ увѣдомить Васъ, Милостивый Государь, что она предложеніе Ваше принимаетъ съ благодарностью и будетъ ожидать отвѣтъ, данный по сему предмету, и въ особенности по составленію господиномъ Вагилевичемъ словаря россійско-галицкаго. Исполнивъ возложенное на меня Академіею порученіе имѣю честь быть съ совершеннымъ почтеніемъ Вашъ, милостивый государь, *(Д. Языковъ).*

СПБ. №. 136. 8 іюня 1836 Его Высокородію М. П. Погодину.

с. 37. Витяг з протоколу Росс. Акад. 13 іюня 1836 г.

Опредѣлено: увѣдомить г. Погодина, что Академія съ благодарностью, принимаетъ его предложеніе. Непр. Секр. *Д. Языковъ.*

II.

Листування А. Метлинського з М. Погодіном (1838—1844).

Публікуючи в українських виданнях ті, чи інші науково-літературні матеріяли про російсько-українські взаємини нам доводиться в силу об'єктивних причин докладніше зупинятися на висвітлюванні української частини їх, аніж російської. Перш за все це походить звідтіль, що життя й діяльність російських діячів і характер певних літературно-громадських течій вже протягом XIX століття краще й повніше могли бути опрацьовані з російського боку ніж з українського.

Яскравий приклад цього маємо в листуванні Погодіна з українськими письменниками і зокрема з А. Метлинським (1814—1869). Із великої в 22 т. т. біографічної праці Миколи Барсукова про М. Погодіна ми маємо майже повну картину життя цього видатного російського вченого й публіциста, що прожив три чверти минулого століття (1800—1875). Ми маємо змогу завдяки цій роботі Барсукова дізнатися рік за роком не лише про видатніші моменти його наукової роботи, а також і про цілу обстановку, в якій вона відбувалася, познайомитися з біографіями й характеристиками людей, з якими зустрічався або листувався Погодін і особливо з тими, які на думку автора Барсукова заслуговують до себе більшої уваги. В легкому й цікавому, хоч і не завжди об'єктивному викладі перед нами проходять портрети видатніших Українців: Максимовича, Бодянського, Гоголя, Гулак-Артемовича, Квітки, Зубрицького, Я. Головацького, Куліша та інших. Маємо згадку навіть і про статтю Погодіна в Журн. Мін. Нар. Пр. 1835 р., кн. V і XI, що стосується літературної діяльности у Львові й дискусії Лозинського-Левицького про абетку [1]). Маємо докладне й цікаве звідомлення про подорожі Погодіна взагалі й по Україні (Харків, Полтава, Диканька, Яновщина, Михайлова гора, Київ, Почаїв, Львів) зокрема. Використані тут і щоденники й листування й інші матеріяли, що залишилися в Погодінському архіві.

Сім листів Метлинського до Погодіна, які нижче друкуються в цілому, були в руках Барсукова, від якого вони знову повер-

[1]) Огоновський у II-му томі с. 42 вважав, що Погодін та Московські панславісти „тілько морочили духа кількох галицко-русских письменників“. Див. також — Др. К. Студинський, Кореспонденція Я. Головацького, 1905, с. XVI.

нулися [1]) до кол. Рум'янцевської Бібліотеки в Москві, але з них у нього не подано ані одного витягу, або згадки.

Причиною цьому могло бути те, що Метлинський не був „главою українофільської партії", як характеризує напр. Куліша Барсуков, або листи ці здавалися йому менш цікавими від Кулішевих (які він охоче цитує), а до цього ще могла зробити на нього враження й характеристика Метлинського подана з Харкова в 1840 р. Бецьким, укладачем і редактором „Молодика", яку Барсуков навів у своєму V т. с. 503: „Читал вчера, писав Бецький, об'явление о Москвитянине". Вы пишете, что в нем участвуют все профессора: обратились ли Вы к Лунину? Эта птица лучшего полета, нежели замогильный [2]) Метлинский. Еще здесь Костомаров (Галка) с талантом".

Для сучасного українознавства таке надзвичайно цікаве саме по собі порівнання Метлинського з іншими професорами Харківського Університету з боку одного з тодішніх його учнів, Бецького, мають все ж, головним робом, історичне значіння й інтерес. А. Метлинський своєю цінною з науково-методологічного погляду збіркою „Народных южно-русских песен" і докладною „Программою этнографического описания Киевскаго учебного округа (V 36 с. в 4-ку) що з'явилися одночасно в 1854 р. у Києві, придбав собі почесне й видатне місце в історії української науки. Тому для нас він тепер не є птицею гіршого льоту від Луніна [3]), хоч в 40-х роках дійсно не був і не міг бути, як це виявляється також і з цих його листів, продуктивним і цікавим для „Москвитянина" співробітником.

Листи Метлинського до Погодіна можуть робити певне враження провінціяльного запобігання, а також зайвого виправдування за обмежену літературну творчість.

Але в справжньому житті, за характеристикою напр. Де-

---

[1]) Докладнішу історію Архіву Погодіна і праці Барсукова див. у передмові Є. Айзенштока до листування Квітки з Погодіним „За сто літ", II, 1928, с. 12—17 і в статті Ол. Грушевського „Зап. Н. Т. ім. Ш. 1906, кн. VI, с. 69—70.

[2]) І. Є. Бецький (1818—1890) утворює цей каламбур очевидно від псевдоніма Метлинського — Амвросій Могила, що, за Пипіним, мав ототожнювати Україну з могилами, де похована її минула слава. (Ист. Етн. III, с. 146).

[3]) М. М. Лунін (1805—1844), некролог якого подав у „Москвитянине" 1844, XII, 525—8, А. Рославський, ад'юнкт статистики, про якого згадує Метлинський в кінці 4-го листа.

Пуле, „Метлинский был образцом труда, простоты, честности, добродушия, по-истине редкого...“

Залагоджуючи деякі видавничі справи Погодіна, він мав і з боку останнього аналогічні послуги в Москві. На тон листів могли впливати й 15-літня різниця віку між кореспондентами і м'ягка вдача Метлинського.

В двох останніх його листах головним сюжетом з'являється переслана до друку на руки Погодіна стаття Метлинського „Про Мітологію Самогитів“ (Литовців). Роботу цю було передано Бодянському, як про це свідчить власноручний надпис на ній Бодянського з 27 IV 1846 р., але і в „Чтеніях“ надрукована вона не була. Оригінал її написаний на 19 л. л. в 4-ку з обох боків і тепер знаходиться в архіві Бодянського в кол. бібл. Тітова під ч. 4118.

Листування Метлинського з Погодіном припинилося на цих двох вищезазначених листах[1]), але й пізніше, напр. в 1848 р. уже в листуванні з Бодянським він передавав Погодіну свої привітання.

Користаючись з нагоди опублікування цього листування наводимо тут в цілому зміст невідомого ще листа Метлинського до Рос. Академії Наук, в якому він звертається з проханням матеріяльно підтримати подорож його з науковою метою до Галичини. Тим більше підстав маємо для того, щоб подати тут це листування, бо саме в свойому 4 му листі до Погодіна Метлинський висловлює жаль, що ця його подорож до Галичини не могла здійснитися.

(Лист Метлинського до російської Академії Наук з 1839 р)

Відповідь Академії на пропозицію А. Метлинського видати український словник і про подорож до Галичини.

(Рук. Архів Всес. Академії Наук Дѣла и Бум. 1839, №. 3, 11 с. с. 23—24).

Магистръ Харьковскаго Университета Амвросій Метлинскій подарилъ Россійской Академіи два свои сочиненія:

1) Думки и пѣсни та шче де шчо, Амвросія Могилы, Харьковъ 1839.

2) О цивилизаціи и значеніи ея элементовъ. Харьковъ 1839 и спрашиваетъ какое-либо пособіе при составленіи малорусскаго словаря и малорусской грамматики. Владѣя симъ

[1]) У рукописному Відділі кол. Рум'янцевської бібліотеки в Москві Метлинському помилково приписувалось ще одного листа, але як зміст, так і самий почерк його на мою думку цього не стверджують.

языкомъ онъ желалъ бы изучить его во всѣхъ нарѣчіяхъ, особенно въ галицкомъ, и для сего считаетъ необходимымъ совершить небольшое путешествіе, которое вмѣстѣ могло бы послужить средствомъ къ собиранію памятниковъ старины и народныхъ памятниковъ малорусско-червонорусскаго языка, говоритъ онъ, сей обширный и замѣчательный отпрыскъ словесного древа языковъ, достойны изученія во многихъ отношеніяхъ и не осталось безъ дѣйствія на обогощеніе русскаго слова.

с. 23. Витяг з журн. Рос. Акад. 1839, іюля 8.

О предл. для библіотеки и прошенѣ (іе?) г. Метлинского с. г. Непремѣнный Секретарь представилъ для академической библіотеки слѣдующія двѣ книги:

1) Думки и пѣсни та шче де шчо Амвросія Метлинского и 2) О цивилизаціи и значеніи ея элементовъ. Всѣ сіи книги написаны въ Харьковѣ 1839 года сочинены магистромъ тамошняго Университета Амвросіемъ Метлинскимъ, который доставивъ ихъ испрашиваетъ отъ Академіи какое-либо пособіе при составленіи имъ малорусскаго словаря и малорусской граматики. Владѣя самымъ языкомъ господинъ Метлинскій желалъ бы изучить его во всѣхъ нарѣчіяхъ, особенно въ галицкомъ и для сего считаетъ необходимымъ совершить небольшое путешествіе, которое возможно могло бы послужить и средствомъ къ собиранію памятниковъ старины и народности. Память (никовъ) малорусско-червоно-русскаго языка, говоритъ онъ, сей обширный и замѣчательный отпрыскъ словеснаго древа языковъ, достойный изученія во многихъ отношеніяхъ и не осталось бы безъ дѣйствія для обогащенія русскаго слова.

Опредѣлено: Благодарить Г. Метлинскаго за доставку книгъ, что же касается до его прошенія отвѣтить, что Академія не имѣетъ средствъ удовлетворить его прошеніе о пособіи на путешествіе, но ежели онъ сочинивъ словарь малорусс. языкомъ напечатаетъ его и доставитъ въ Академію, тогда по разсмотрѣнію, если Академія найдетъ трудъ его удовлетворительнымъ: то не оставитъ его приличнымъ вознагражденіемъ по своему усмотрѣнію. *Д. Языковъ.*

с. 24. Милостивый государь Амвросій Павловичъ".

Содержаніе письма Вашего ко мнѣ и приложенныя къ оному книги: 1) Думки и пѣсни. 2) О... цивилизаціи я представилъ по желанію Вашему Императорской Россійской Академіи и господину президенту оныя.

Академія и господинъ президентъ поручили мнѣ благодарить Васъ за доставленныя книги. Что же касается до Вашего прошенія о пособіи для составленія Вами малорусскаго словаря и малорусской Грамматики, также относительно путешествія Вашего, Академія не можетъ оказать Вамъ пособія для послѣдняго предмета.

Но въ отношеніи къ первой статьѣ прошенія увѣдомляю Васъ, что ежели Вы сочините словарь, напечатаете его и доста-

вите сюда, когда Академія по разсмотрѣнію онаго, ежели найдетъ трудъ Вашъ удовлетворительнымъ, то не оставитъ вознаградить Васъ приличнымъ образомъ, по своему усмотрѣнію.

Исполнивъ довѣренное мнѣ отъ Академіи порученіе, имѣю быть съ истиннымъ почтеніемъ Вашъ, Милостивый государь,

Д. Языковъ.

N. 102, СПБ. 14 іюля 1839. А. П. Метлинскому.

Листи А. Метлинського до М. Погодіна

Ленінської (кол. Румянцевської) Бібліотеки в Москві. Архів М. П. Погодіна.

1. (s. l. et a). Пріѣзжалъ къ Вамъ, Михайло Петровичъ, поблагодарить Васъ за пріятное и полезное хотя и кратковременное знакомство. Одинъ изъ искреннихъ почитателей Вашихъ

Амвросій *Метлинскій.*

2. Милостивый Государь Михаилъ Петровичъ!

Вспомните ли Харьковскаго библіотекарскаго помощника, посѣщавшаго Васъ и Ваши лекціи года за два, около этого времени. Наше кратковременное знакомство, пріятное и полезное для меня во многихъ отношеніяхъ, прервалось моимъ отъѣздомъ въ Харьковъ, хотя память о немъ остается въ моемъ сердцѣ. Потом я — библіотекарскій помощникъ, вступилъ въ ряды скудной арміи южно-русскихъ литераторовъ въ видѣ „Издателя Думокъ и Пѣсенъ Амвр. Могилы“ — и если Вы не врагъ нашей литературы, то возьмите себѣ у Ширяева экземпляръ помянутого сочиненія въ память сей часъ означенного событія; вѣрно изъ десяти посланныхъ на Москву лежить еще большая часть непроданныхъ и нечитанныхъ.

Потомъ вступилъ я въ ученый свѣтъ магистромъ политическихъ наукъ съ диссертаціею „О цивилизаціи“, которую я поручилъ секретарю университетскаго совѣта доставить Вамъ при небольшомъ письмецѣ, но отъ Васъ ничего не получилъ — исполнено ли, не знаю. Если нѣтъ, и есть у Васъ желаніе имѣть его у себя, то уполномачиваю и даже прошу Васъ покорнѣйше получить экземпляръ отъ того же Ширяева или А. Глазунова.

Теперь вотъ чему приимите и мою смѣлость безпокоить Васъ обозвавшись изъ Харькова, и пріятный для меня случай поговорить съ Вами, и если будете такъ добры, услышать Васъ. И. И. Серезневскій,[1]) пишетъ, исполнилъ изъ данныхъ отъ Васъ ему порученій кажется 2, а позабылъ, помнится о 3 хъ; желалъ бы вѣроятно выполнить всѣ, и потому просить Васъ черезъ меня, напомнить ихъ ему (через меня). Но какія изъ порученій Вашихъ попали въ число 3, и какія в число 2, неизвѣстно: и такъ необходимо Вамъ всѣ 5 снова пересказать и можетъ быть вздумается еще что нибудь прибавить. Получивъ отъ Васъ письмо, постараюсь о всемъ увѣдомить господина Серезневского немедленно.

Теперь для адреса письма Вашего, если будетъ оно, и подписи письма моего, которое сейчас читали, необходимо прибавить: Россійской словесности Адъюнктъ Профессоръ Амвросій Лукьяновичъ Метлинскій имѣетъ честь засвидѣтельствовать Вамъ искреннѣйшее свое уваженіе.

24 Апр. 1840, въ Харьковѣ.

3. Милостивый Государь, Михайло Петровичъ!

Письмо отъ Васъ, слыхалъ я, писано было черезъ Ильинскаго, учителя гимназіи; этого письма я до сихъ поръ не получилъ и содержанія его не знаю (аккуратность нашихъ земляковъ!). Послѣднее отъ 30 сентября доставлено. Радуюсь Вашей находкѣ важной для Малороссіи: надѣюсь Вы скоро съ ней насъ познакомите въ будущемъ журналѣ,[2]) котораго ждемъ нетерпѣливо. — Срезневскому передаю Вашъ поклонъ и упрекъ за лѣность въ перепискѣ. Письмо Бецкаго передано. Не знаю, о какихъ дѣлахъ его говорите... если о занятіяхъ, то дѣла его идутъ хорошо — это одинъ изъ самыхъ хорошихъ студентовъ. Занятія мои, кромѣ университета, около Малороссіи... нщины[1]). Пишу мало и браню себя за это. Не знаю буду ли Вамъ полезенъ — постараюсь.

Года за два по пріѣздѣ изъ Москвы толковалъ я съ Черняевымъ о Вашихъ книгахъ — онѣ остановились на завѣтномъ числѣ 40 и не идутъ дальше... Теперь тоже обѣщалъ (какъ и тогда) доставить мнѣ вырученныя деньги для пересылки Вамъ прождалъ я почту, другую, напомнилъ разъ и другой, а дѣло все стоитъ на одномъ мѣстѣ — рѣшилъ писать и безъ денегъ, увѣрить Васъ въ своемъ искреннемъ почтеніи и въ благодарномъ воспоминаніи за Московскій пріемъ.

Не откажите и Вы если не будетъ Вамъ въ тягость, поторопить Ширяева и Андрея Глазунова о высылкѣ мнѣ полученныхъ за Думки и Разсужденіе о цивилизаціи деньги.

Поручивъ себя Вашему благорасположенію остаюсь преданный Вамъ душевно Амвросій *Метлинскій.*

31 Окт. 1840, Харьковъ.

P. S. Оставшіяся книги по увѣренію Черняева до того изгрызаны мышами, что и посылать не стоить.

4. Декабрь 1840.

Милостивый Государь Михайло Петровичъ!

Надѣюсь получили Вы отвѣтъ на Ваше второе ко мнѣ письмо и теперь извѣстно Вамъ почему не отвѣчалъ я на Ваше первое: оно вовсе мнѣ не было доставлено.

Не желая быть причиной перерыва въ разговорѣ съ Вами для меня столь лестномъ и полезномъ, спѣшу отвѣтить на письмо Ваше отъ 30 октября.

---

[1]) Нечітко. *Ф. С.*

Говорю полезномъ безъ преувеличенія: невольно оживляешься, когда дойдетъ до слуха и до сердца въ письмѣ отголосокъ Вашей жизненной дѣятельности. Не могу къ сожалѣнію, только это сопроводить транспортомъ литературной моей дѣятельности: она довольно скудна. Написано немало, но я не считаю то за написанное, чѣмъ самъ не доволенъ: это не больше какъ упражненіе ученическое и запасъ матеріаловъ для будущаго. Впрочемъ постараюсь при первомъ досугѣ обработать что-нибудь для печати. Есть у меня нѣсколько разборовъ русскихъ классическихъ писателей, нѣсколько разборовъ древнихъ литераторовъ и матеріалы или почти статьи объ историкахъ; но не знаю, пригодится ли изъ этого для Васъ — поручили мнѣ читать теорію прозы — изложеніе чисто догматическое, показывающееся слишкомъ сухимъ, а я остерегаюсь по возможности отъ избитыхъ реторическихъ уставовъ исторіи и критики писателей. Сдѣлайте мнѣ (т. е. курсу моему) благотворное пособіе указавъ, что сдѣлается Вамъ извѣстнымъ для такого догматико-историко-критическаго чтенія. — Теперь перейдемъ къ славянской народности. Точно, передо мною огромная кипа всякаго сбора, но его не удобно разобрать, разсортировать, переписать, оживить: все это тѣло безъ души, безъ жизни. Надѣюсь скоро, на праздникахъ быть можетъ заняться организаціею этого.

Можетъ быть оконченъ разборъ одного зборника съ выпискою любопытныхъ его предметовъ и разборъ 2—3 изданій славянскихъ народностей съ переводомъ иныхъ стихотвореній въ основаніе славянской антологіи. Жаль, что не удалось мнѣ путешествовать въ Галиціи. Душа и сердце, рвутся... хоть объѣхать Малороссію. Питаюсь въ нашихъ рукописяхъ, что въ библіотекахъ можно многое выписать, сколько помню. Знакомыхъ въ разныхъ городахъ у меня не такъ много, да и присылки ихъ, Богъ знаетъ что такое: изъ рукъ вонъ — надобно самому собирать: чужими руками плохо! — неужели Бодянскій такъ боленъ? не дай Господи! Панинъ проситъ вмѣсто него послать нашего адъюнкта статистики Рославскаго, хорошій адъюнктъ статистики... Срезневскій будетъ увѣдомленъ еще о Вашемъ журналѣ и о Вашемъ желаніи. Артемовскій говоритъ, что будто бы не собралъ еще и тѣхъ денегъ, что выслалъ Вамъ прежде; Черняеву столько разъ напоминалъ, что если не ему, то мнѣ уже совѣстно. Преданный Вамъ *Метлинскій.*

Бецкій удивляется, какъ Вы не получили его писемъ, которыя будто бы писалъ Вамъ. Напомните Ширяеву о высылкѣ мнѣ денегъ и А. Глазунову при случаѣ. — Посылаю нѣсколько малороссійскихъ стихотвореній, чтобы письмо не было совершенно порожнимъ. Не оставляйте же насъ своимъ словомъ. Если точно приходится уже снова посылать за границу къ славянамъ отъ Московскаго Университета Вы могли бы имѣть дѣятельного корреспондента и участника въ Вашемъ покорномъ слугѣ.

5. Милостивый Государь Михайло Петровичъ!

Давнымъ давно виновато мое время передъ Вами, что его не стаетъ сдѣлать для Васъ что нибудь дѣльное. Напечатавши рѣчь, произнесенную на актѣ, спѣшу хоть ею напомнить Вамъ объ искреннемъ уваженіи моемъ къ Вашей для многихъ и меня вд томъ числѣ полезной литературной дѣяльности и о своемъ существованіи. Надѣюсь, что А. В. Глазуновъ, котрому это посылается, доставитъ Вамъ письмо и посылку. Мнѣ хочется перемолвить нѣсколько словъ своею рѣчью съ многоуважаемыми мною послѣ Васъ: Давыдовымъ, Снегиревымъ, Шевыревымъ, Бодянскимъ, которымъ посылаю экземпляры. Если Вамъ не въ трудъ и въ неудобство, облегчите Глазунову ихъ передачу по принадлежности. Осмѣливаюсь это сказать, зная, что Вы добрѣйшій Михайло Петровичъ всегда были дѣятельнѣйшимъ двигателемъ всякаго ученаго общенія. Съ совершеннымъ къ Вамъ уваженіемъ Амвросій *Метлинскій.*

10 сент. 1843 Харьковъ.

6. Милостивый Государь Михайло Петровичъ!

Съ удовольствіемъ и пользою для себя и своихъ занятій нерѣдко прибѣгая къ Вашему Москвитянину въ нашей университетской библіотекѣ, не разъ упрекалъ я себя, что несмотря ни на свое давнее желаніе, ни на знакомство наше, не успѣлъ я до этихъ поръ ничего приготовить для Вашего прекраснаго общеполезнаго изданія. То занятія въ университетѣ, то нездоровье доселѣ были причиною, что хотя и много начато, но какъ говорится въ Малороссіи пословицей мало доведено до розуму, до того чтобы быть годнымъ въ дѣло. Теперь воспользовавшись небольшимъ досугомъ переписалъ я статью „Объ Самогитахъ“ и ихъ миѳологіи. Это извлеченіе изъ рѣдкаго и стариннаго изданія Эльзевирова съ нѣкоторыми дополненіями и замѣчаніями. Если найдете полезнымъ сдѣлать въ статьѣ небольшія измѣненія, котсрыя увѣренъ я послужать къ лучшему, буду не только не недоволенъ, но благодаренъ. Въ случаѣ, если статья не будетъ годною для Вашего изданія покорнѣйше Васъ прошу мнѣ ее возвратить. Этого надѣюсь отъ Вашей пріязни и благорасположенія. Очень радъ буду, если успѣю еще чѣмъ служить Вамъ и доказать то глубокое уваженіе и преданность искреннюю, съ которыми остаюсь Вамъ Михайло Петровичъ покорнѣйшимъ слугою *А. Метлинскій.*

14 Марта 1844 года. Харьковъ.

7. Милостивый Государь Михайло Петровичъ!

При началѣ Вами Москвитянина получилъ я отъ Васъ письма 2, въ которыхъ Вы приглашали меня къ участію меня въ этомъ изданіи. Хотя письма были для меня вдвойнѣ пріятны: и какъ свидѣтельство Вашего вниманія и памяти о нашемъ знакомствѣ, хотя кратковременномъ, но для меня драгоцѣнномъ —

и какъ указаніе средства при случаѣ сдѣлать что-нибудь полезное. Но что долго не могъ я этимъ воспользоваться, тому виною были обстоятельства — здоровье, ходъ моихъ занятій. За нѣсколько мѣсяцевъ передъ симъ имѣлъ я возможность отправить къ Вамъ статью о Самогитахъ изъ Ланицкаго и еще коечто; получено ли это Вами и имѣетъ ли быть употреблено въ дѣло, не знаю. Думаю впрочемъ, что причиною Вашего молчанія можетъ быть несчастный случай съ Вами, о которомъ дошла сюда вѣсть, опечалившая многих знающихъ, любящихъ, уважающихъ Васъ[3]). Я надѣясь на Ваше ко мнѣ расположеніе осмѣливаюсь просить Васъ, если что или ничто изъ доставленного отъ меня къ Вамъ не будетъ для Васъ угодно, возвратить послѣ процензированія въ Москвѣ. Теперешняя моя посылка да будетъ знакомъ увѣренности (или же легковѣрности) въ Вашемъ ко мнѣ благодушіи. О полученіи Вами статьи моей также мнѣ еще неизвѣстно. Посылаю нѣсколько стиховъ и статью для матеріаловъ, а также и драму одного молодого писателя, которую покорнѣйше прошу Васъ пропустить сквозь цензуру, и если Вамъ угодно напечатать въ Москвитянинѣ, съ тѣмъ, чтобы авторъ получилъ экземпляровъ 50 или 100 этой драмы и приличное вознагражденіе: увѣдомьте: намѣрены ли Вы печатать малороссійскіе стихи: Теперь я съ благодарностью читаю прекрасный трудъ Вашего Буслаева[4]) и полученную на дняхъ „Украину“ въ подарокъ отъ Кулиша[5]). Преосвященный Иннокентій скоро возвратится въ Харковъ изъ Святогорска. Срезневскій здорово занятъ лекціями. Съ искреннимъ къ Вамъ почтеніемъ имѣю честь быть Вашимъ покорнѣйшимъ Амвросіемъ *Метлинскимъ.* — Ивану Михайловичу Снегиреву также свидѣтельствую мое почтеніе.

ПРИМІТКИ:

[1]) Вперше Срезнєвський звернувся з листом до Погодіна (Барсуков, V. с. 190) 8 червня 1838 р. Особисто вони познайомилися в 1839 р., коли проїздом із Харкова за кордон Срезнєвський був у Москві (Там же, VI, 379).

[2]) „Москвитянин“ виходив з 1841—1856 рр.

[3]) Погодін упав з дрожок і переломив собі ногу 16 травня 1844 р.

[4]) Ф. І. Буслаев (1818—1897), проф. Москов. Університету, в 1844 р. надрукував свою відому працю „О преподавании отечественного языка“ (2 т.).

[5]) „Украина“, зложивъ П. Кулѣшъ. Одъ початку Вкраины до Батька Хмельницького. Кіевъ, 1843. с. 7 + 95 + 2.

Ucrainica в Чеському Історичному Часописі.

(Český Časopis Historický).

Подав ***Симін Наріжний.***

Český Časopis Historický є спеціяльним, науковим орґаном середнешкільних учителів історії та історичного семінара Карлового Університету в Празі. Почав цей часопис виходити р. 1895. Видавцями-редакторами його були від початку професори чеського празького університету Др. Ярослав Голл та Др. Антонін Резек, від р. 1898 — проф. Резека замінив професор чеської історії на Карловому університеті Др. Йозеф Пекарж, який з р. 1919 залишився сам редактором-видавцем цього орґану. Перших десять річників ЧІЧ вийшло накладом фірми Бурсік і Когоут у Празі. З р. 1905 (з XI річника) наклад часопису перебрав на себе Чеський Історичний Клюб. Протягом свого видання ЧІЧ виходив зшитками, спочатку що два місяці, пізніше 4, 2 і 3 рази на рік. Кілька чисел вийшло подвійних. Кожен річник мав від 400 аж до 700 сторінок.

Про напрям і зміст часопису видавці його висловилися в проґрамовій статті на початку видання в I книжці. В цій статті читаємо, що ЧІЧ не буде на службах жадної партії, а має стати науковим, незалежним і самостійним. Що до змісту, то в часопису мали публікуватися оригінальні праці з усіх галузів історичної науки взагалі, але завжди з особливим оглядом на історію Чех, Морави та Шлезька. Заповідали видавці також подавати відомости про досліди й поступ історичної науки, про вишукані нові рукописи й архивні матеріяли взагалі, а також зупинятися на біоґрафічних згадках про видатних історичних діячів. У спеціяльному відділі zpráv про історичну літературу видавці мали на увазі публікувати перш за все відомости про все, що вийде з галузі історичної науки в мові чеській, а також у других мовах, коли воно горкатиметься історії Чех, Морави та Шлезька. Крім того ЧІЧ по плянам його видавців-редакторів має зупинятися на всіх важливих подіях світової історичної літератури чи стислими вістками, чи довшими ре-

фератами. Після проґраму перших редакторів ЧІЧ мав стати необхідним орґаном для всіх чеських працьовників на історичному полі взагалі, особливож туземного, а також мав стати добрим і зручним порадником для всіх любителів історії серед чеського суспільства, які хотять знати, „що в тій галузі робиться в світі, що пишеться де про нас і що робиться в історичній науці нашій“. (ЧІЧ, 1895, І, Naš prohram, ст. 1—2).

Переходячи від проґрамових завдань редакторів до фактичного змісту ЧІЧ за минулі 33 роки його видання, бачимо, що накреслені завдання були майже вповні здійснені. ЧІЧ від початку став солідним науковим орґаном, який притяг до співробітництва всіх видатніших чеських істориків. Часопис своїми сторінками охоплював усю історичну продукцію чеську. Від р. 1905 до кожного річника було додано 80—90 сторінок бібліоґрафічного покажчика до чеської історії за минулий рік. Крім того редакція ЧІЧ видавала десятирічні реєстри бібліоґрафічні (1895—1904, 1905—1914 і третій пятилітній — 1915—1919), які охоплювали всі матеріяли ЧІЧ за ту добу.

Що торкається історичних праць не-чеських і питань загальних, яким ЧІЧ заповідав присвячувати відповідну увагу, то в цьому відношенні доводиться сконстатувати, що ця увага не завжди була належною й рівною. В своїх статтях та рефератах і справді багатій рубриці zpráv ЧІЧ охоплював повніше історичні публікації німецькі, російські й польські, слабше французькі, анґлійські й др. Історична продукція й наукове життя українське відбивалося в цьому часописі дуже випадково, але про це докладніше буде мова далі. Теж саме можна сказати про увагу до історично-наукового життя й инших славянських народів.

Питанням всесвітньої історії було присвячено дуже мало статтей, щож торкається тем історіософічного чи методолоґічного характеру, то вони протягом минулих літ майже зовсім не порушувалися на сторінках Чеського Історичного Часопису. Причини цього маємо добачати в загальних умовах розвитку історичної науки в часи національного відродження, коли всі сили й увага звертаються на розроблення своєї власної історії. Праці, з історії всесвітньої, навіть ріжні курси, починають появлятися звичайно тільки після того, коли основи національної історії розроблені й коли тим самим ніби звільняється увага й частина сил від цієї праці й переводиться на загальну ділянку. Так є в українській історичній науці, так було і в науці чеській, яка тільки в останні часи подає солідніші публікації з царини всесвітньої історії.

Кінчаючи на цьому загальні інформації про чеський історичний, часопис, переходжу до огляду Ucrainica в ньому.

Перше, що кидається в очі навіть при поверховому знайомстві з ЧІЧ, це помітна бідність Ucrainica. Чеський Істор. Часопис в цьому

відношенні не представляє якогось виключення серед других наукових і менш наукових чеських періодичних орґанів. Для підтвердження цього можна послатися на Ucrainica в Часопису Чеського Музея (ЧЧМ), вибрані П. Богацьким майже за 100 років видання цього журналу (1827—1925)[1]). Хоч П. Богацький і каже у вступі до своєї праці, що в ЧЧМ „чималу увагу звернено і на наш нарід, на нашу кукьтуру", але в дійсности ця увага, як видно й з самого реєстру Ukrainica, виявилася в дуже випадкових реґістраціях українських наукових видань — ріжних бібліоґрафічних нотатках, які по чеському мають досить влучну назву „drobnůstků a literních zpráv".

Чим пояснити таку бідність Ucrainica на сторінках ЧІЧ?

В найбільшій мірі цьому завинила дуже слаба заінтересованість, яку виявляли в Чехах до українського культурного життя, з одного боку, й надзвичайно слабі звязки, що існували між українськими й чеськими вченими та науковими орґанами, з другого. Як заінтересованість так і наукові звязки були від початку слабими й дуже припадковими, такимиж порівнюючи залишилися вони аж до останніх днів. Досить сказати, що в перших десяти річниках ЧІЧ про українську історію та історичну працю ми подибуємо лише кілька й то дуже коротких заміток. Пізніше згадки й звістки про українські публікації — також далеко не систематичні й не постійні. Минають цілі роки, протягом яких ми не маємо в ЧІЧ ні одного рядка Ukrainica. Такими є річники I, IV, VII, IX, X, XVIII, XXI, XXII. XXIII, XXVI, XXVII і XXVIII. Крім того в багатьох річниках Ucrainica представлені лише дуже короткими реґістраціями однієї-двох українських публікацій. Такими фактично є річники II, III, V, VI, VIII, XII, XV, XVII, XIX, XX, XXV, XXXII. І тільки в небагатьох книжках подибуємо довші рецензії чи якусь спробу більш поважного трактування самої української проблеми.

Слабі звязки між чеськими й українськими науковими орґанами, вірніше — майже повна відсутність цих звязків, чи не найбільше виявилася тому, що редакція ССН протягом перших 10 літ не обмінювалася своїм орґаном ні з одним українським видавництвом. Тільки починаючи з 1905 р. появляються згадки про Записки Наук. Тов. ім Шевченка, а щойно в останніх роках зазначаються деякі окремі видання Академії Наук у Київі, Наукові Збірники Ужгородської „Просвіти" й др. Та й ті лишаються здебільшого без рецензій. Переглядаючи справді багатий відділ бібліоґрафії в ЧІЧ, годі шукати тут хоч якогось відблиску тої великої праці, яку переводить в історичній галузі українська наука протягом останніх літ. В ЧІЧ не можна зустрінути ані згадки про ті капітальні видання, які публікує Академія Наук у Київі, ні про історичні досліди

[1]) Записки НТШ, р. 1927, т. 146, ст. 203—214.

ріжних наукових Катедр на Україні, ні про записки та праці Наукових Товариств, ні про численні наукові збірники та окремі моноґрафії. Навіть ті історичні видання, які появилися в самій Празі, як Праці Українського Історично-Філологічного Товариства, Наукові Збірники Українського Університету й др. були цілком замовчані, хоч, здається, й своїм змістом і місцем свого видання вони представляють певний інтерес для ЧІЧ. З цих пражських українських видань, здається, що тільки праця одного проф. Д. Дорошенка „Огляд української історіоґрафії", що вийшла в 1923 році, дочекалася нарешті в 1927 році нотатки про себе та й то в звязку з другою працею. Це тим дужче кидається в очі, що кожна книжка ЧІЧ приносить дуже багатий матеріял Rossica, серед якого подаються відомости про дуже провінціяльні й дуже другорядні совітські публікації, про російські видання на еміграції, рівнож, як і про ріжні чужоземні публікації, що трактують революційні російські події. Прикро вражає також се, що редакція ЧІЧ уникає терміну „український", а в приложенню до України і Українців уживає назв Rusko, ruský, що найбільше maloruský, malorus...

Ucrainica в ЧІЧ ні своїми розмірами, ні своїм змістом не представляють дуже великого інтересу самі по собі. Зате вони мають досить значну ціну для зясування відношення редакції самого часопису до української справи й для історії розвитку чеських поглядів на останню взагалі.

Кількість авторів, які на сторінках ЧІЧ ширше розвивали свої погляди по українському питанню, невелика. Всього кілька осіб. Всі вони ще й сьогодні є знані своєю ролею в чесько-українських взаєминах. Це професори Карлового університету в Празі Ярослав Бідло та Юрій Полівка. Окремо треба згадати Яна Славіка. Зпід пера цих учених і вийшли головні замітки на українські теми в ЧІЧ, більше того — навіть окремі дрібні згадки у відділі zpráv теж здебільшого належать цим же авторам. З огляду на заслуги цих осіб у ділі чесько-українського зближення мають певний інтерес і їхні погляди на окремі питання української справи, як вони висловлені на сторінках чеського історичного часопису.

Першим забірає в цій справі голос проф. Юр. Полівка. З приводу Записок НТШ він такими словами починає свою статтю: „чуємо часто, що з усіх славянських народів евентуально наріч славянських є нам найблизчими Русини, але їхні наукові змагання є знані у нас найменше, хоч своєю серйозністю, пильністю й своїми вислідами виникають значно над працею славянських народів менших літератур. Доказом цього служить головний науковий часопис русинський, обсягу переважно історичного, Записки Наукового Товариства ім. Т. Шевченка, що під редакцією М. Грушевського доспіли тепер до 14 річника. Записки розміром перевищують наш часопиш (ЧІЧ), обсягом не є то публікації першорядні.

Василь Щурат

...Наукове значіння Записок виявляється насамперед у науковій хроніці та бібліоґрафії". (р. XI. ст. 468).

Вдруге проф. Полівка забірає собі голос в українській справі з приводу праці відомого київського професора Флоринського — „Славянское племя". Ця праця, як відомо, була написана Флоринським для Енциклопедії славянської філолоґії, яку мала видавати СПБ Академія Наук під редакцією Яґіча. Але до цього видання не дійшло, редакція Енциклопедії не порозумілася з Флоринським і ця його праця вийшла р. 1907 окремо накладом Київського Університету.

Реферуючи в XIV річникові ССН на ст. 85—90 (порівнюючи довший реферат) цю працю проф. Полівка зазначає, що вона подає цілком правдивий статистично-етноґрафічний перегляд сучасного славянства, але не погоджується з автором її що до поділу Славян. Особливо в тих місцях де Флоринський „зеднує з одного боку всі ruské племена, нарсди, чи як він (Флоринський) каже „народности", себто не тільки Білорусів з Великорусами, але й Малорусів в одну народню цілість в один єдиний (jednotný) нарід, з другого-ж боку уділює Словакам окреме самостійне місце біля Чехів"... (ст. 86). Рецензент вважає Флоринського в його працях не безстороннім, кажучи, що окремі уступи в цьому його творі „сильно політично забарвлені". Особливо це виявляється по твердженню Полівки в уступах про сучасний рух „малоруський чи україно-руський" (ст. 87).

Цілу працю Флоринського про Славян рецензент вважає полемічною. Таким є перш за все відоме становище Флоринського супроти „малоруського змагання до власної літератури й освіти". Далі проф. Полівка, ніби виявляючи свої власні сумніви в цій справі, каже: „можна мабуть мати ріжні погляди на розвиток нової окремої літературної й наукової праці малоруської, с. т. наскільки взагалі рекомендується засновувати окрему науку малоруську чи україно-руську для далеко переважаючої частини народу, що доси черпає з великоруського чи загально-російського багацтва наукового і в значній мірі участна в літературній і науковій праці російській від Гоголя та навіть вже з старіших часів. Але язикових підстав для відокремлення maloruštiny від velkoruštiny є далеко більше, ніж для відокремлення slovenštiny від češtiny. Також етноґрафічно обидві галузі ruského народу сильно відріжняються". В дальніших уступах Юр. Полівка констатує, що Флоринський аж з ненавистю говорить про літературне й політичне українофільство, яке по твердженню цього російського слависта „як що не повстало у Львові, то підсилилося там а потім було перенесено до Росії"... Згадує рецензент і про те, що Флоринський тішиться працею староруської чи русько-народньої партії. З приводу цього Полівка зауважує на адресу Флоринського слідуюче: „Все ж мав би пригадати, що літературна й наукова діяльність цієї партії (с. т. ста-

руської) не надається навіть і до порівнання з діяльністю й працею партії українофільської".

Другим автором, якому в ЧІЧ належать довші уступи про українські публікації є проф. Ян Славік. Своє більш менш засадниче відношення що до українського питання цей автор висловив у своїх рецензіях праць Михайла Грушевського. Перша з них на I т. Історії України-Руси в німецькому виданні, уміщена серед рефератів у XIV р. (за 1908 р.) на ст. 214—217. Цікаво, що рецензент не вважає доцільним появу повного перекладу Історії Грушевського по німецькому з усіма її деталями й докладною бібліоґрафією. Як відомо, цей перший том по німецькому появився як авторизований переклад з II видання у Ляйпціґу р. 1906, с. т. після того, коли Грушевський дійшов у своїй праці вже до кінця XVI ст., коли по українському вийшло вже 5 томів. Крім першого тому, видання якого в свій час було в ЧІЧ (річник V, 1899 р.) зареґістроване, ні один з других чотирьох не був навіть занотований, не то що рецензований. Рецензент тепер у своєму рефераті торкається також тільки цього першого тому (по німецькому виданого), тим самим ніби відкидаючи своє твердження про недоцільність докладного німецького видання. Можна з великою правдоподібністю пропускати, що колиб і другі томи цієї праці Грушевського були видані по німецькому, про них би своєчасно появилися належні реферати в ЧІЧ.

На початку цієї рецензії Ян Славік виявляє своє так би мовити credo, що до самої української — чи як цей автор послідовно вживає „малоруської" — справи. Рецензент не стоїть, як він сам заявляє, на становищі тих учених (він торкається тільки учених!), „які в спорі велико і мало-руському займають крайно неґативне становище, яке ще в р. р. шестидесятих виразив найкраще російський міністр словами: українського народу не було, немає й бути не може". Далі сам рецензент признає, що „ця фаза спору, коли поважно бралася під сумнів сама екзистенція Малорусів як окремого етнічного витвору, належить уже майже минувшині. Малоруський народ є й буде" (ст. 214).

Далі рецензент ставить питання, чи був цей малоруський народ віддавна, чи діференціювався ще на порозі славянської історії? Рецензент не погоджується з тими позитивними відповідями на всі ці питання, які дає М. Грушевський і які обґрунтовує в першому томі своєї Історії України-Руси. Тези Грушевського, каже Ян Славік, „відріжняються значно від нашого погляду". Вияснюючи останній, рецензент каже, що „нам Українці суть частиною племени ruského, витвором загально беручи тільки другорядного, спеціяльного розвитку, який ruský народ пробив у найбільшій мірі в часах історичних" (ст. 214).

Обережність автора в цьому відношенні йде так далеко, що він

вважає необхідним „приймати тільки з відповідною резервою... вбачання в південних племенах руських, яких називає найстаріший руський літопис, предків сучасних „Малорусів", хоч це й стало вже „якоюсь звичкою" (ст. 214).

Ще низче Славік говорить про те, що М. Грушевський не вдоволяється цією гіпотезою, а „викомбінував чи скоріше виелімінував з візантійських джерел ідентичність Антів з „українськими" племенами". Термін українські й тут і майже скрізь низче автор бере досить недвозначно в лапки. „Ціла „антська" гіпотеза проф. Грушевського, читаємо далі у Славіка, має дуже мало за себе. З усіх свідоцтв, які Грушевський наводить, ані одно не є такої природи, щоб давало нам підстави добачати в Антах предків „Українців" (ст. 215). Єдине, що погоджується признати рецензент, це те, що „осідки Антів крилися мабуть частково з осідком пізніших Малорусів, але й тут дуже тяжко утримувати Антів у країні між Дністром і Дніпром, як то робить Грушевський — треба посунути їх на південний захід до Карпат" (ст. 215).

Переходячи в своєму короткому рефераті окремі розділи праці Грушевського, рецензент зупиняється ще на антинорманській позиції автора, зауважуючи в приводу цього: „намір захитати норманською теорією Грушевському вдався також мало, як і всім його попередникам, навпаки безсторонній читач в обєктивно написаному додаткові пізнає, що иниша теорія, ніж норманська, є сьогодні неможлива".

По-друге зустрічаємо імя Яна Славіка під рефератом про VII т. Історії України-Руси М. Грушевського в XVI річникові ЧІЧ (за 1910 р). Цей реферат Славіка становить собою продовження його рецензії на І т. Історії Грушевського в німецькому перекладі. До тієї своєї першої рецензії автор і відсилає, нагадуючи знову, що М. Грушевський навязує історію українського народу до початку Київської держави. Імя українське у автора й тут, як і раніше, часто вживається в лапках.

Третій автор, якому належить чи не найбільша пайка при відділі Ucrainica в ССН є професор східно-европейської й славянської історії на Карловому університету. Др. Ярослав Бідло. Свій погляд на українську справу проф. Бідло найвиразніше висловив на сторінках ЧІЧ, реферуючи працю Любора Нідерле „Slovanský Švět", що вийшла р. 1910 у Празі з присвятою Карлу Крамаржу. Ця рецензія Бідла взагалі належить у ЧІЧ до самих виразних висловів по українському питанню. Уміщена вона в XVI річникові за 1910 р.

Рецензент вважає найцікавішими в праці Л. Нідерле ті розділи, де автор торкається диференціації більших ґруп славянських на дрібніші формації племінні, діялектичні, місцеві й т. п. „В кінцевих висновках, каже Бідло, автор становить не кількість славянських народів, а лише

кількість народніх племен (kmenů). Таке становлення племен замісць народів „треба вважати скоріше за компроміс, за обійдення спірних питань, ніж за спробу їх розвязати“. Далі референт висловлює думку, що з становища історичного можна булоб розвязувати ці питання більш рішуче. Славянські народи з становища історичного Бідло розглядає як індивідуальности політично-історичні. „Філософія й антропольогія — каже він — можуть, як хотять, доводити взаємну спорідненість поодиноких славянських галузей, але їх зеднання й злиття все ж рішив або ще рішить історичний розвиток“. Аплікуючи це своє засадниче становище на славянський світ, проф. Бідло продовжує: „Я з огляду на розвиток уже доконаний або що доконується, не вагавсяб розізнавати народ словенський саме так, як розізнаю народ сербський і хорватський, а також розізнав би без застережень і народ український та білоруський“. Це, каже Бідло, відповідає даному станові річей з становища історичного. Наука не може передсказувати, як саме розвиток має відбуватися, лише тільки його констатувати“. Далі рецензент переходить уже безпосередньо до справи української. „Як що, читаємо там, народ український є здатний до життя, він утримається не зважаючи на все, що перешкаджає його розвою. Історія нам показує, що народи бувають поглинені (pohlěovani) найбільше тими своїми суперниками, що посідають вищу культуту, експонентом якої буває між иншим особливо влада політична. Питання зеднання Українців (у Бідла тут і далі стоїть „Малорусів“) з Великорусами є в такому разі насамперед питанням переваги великоруської культури над українською. Отже не можу, каже Бідло, з становища наукового поділяти погляд Нідерле, що „в очах оподалік стоячого, обективного спостерігача лишаються обидва племена лише частками одного великого народу ruského“. Можна хоча разом з ним с. т. проф. Л. Нідерлем заховувати pium desiderium, „щоб та єдність при повному респектованні відповідних потреб і пожадань обох племен була захована назовні і в політичному звязкові спільної держави“... Але то є жаданнє подібне тому, що його висловлюють Поляки, які безперечно є окремою народною індивідуальністю. А мені здається, продовжує Бідло, що питання російсько-польське вирішилосяб значно легче, колиб разом з ним або перед ним було розвязане питання російсько-українське. В спільній мові й літературі українсько-великоруській не бачу, як Нідерле, того благодатного впливу, хиба колиб український народ був цілком поглинутий великоруським, але це останнє вважаю за неможливе“. Бідло вважає, що „в цій справі треба цілком погодитися з Яґічем, який в „Kultur der Gegenwart“ I, 9 („Die slawischen Sprachen“) вказує на те, що як поруч світової мови німецької цілком добре утримується (obstojí) мова флямандська, нідерляндська, данська і т. д., так поруч світової російської мови (ruštiný) цілком добре утримається й мова українська

(maloruština)". Подібно каже Бідло — стоїть справа й з словацькою мовою. „На мій погляд, спільна з Словаками літературна мова не має для національного (narodního) і політичного підсилення чеських позицій такого значіння, якого їй звичайно надається... Більше нам помоглоб, як би народ словацький належав до тогож державного цілого, що й ми" ст. 69—70.

Наведена мною частина рецензій становить собою якийсь самостійний екскурс. Безперечно саме цю частину мала на увазі редакція ЧІЧ, коли до рецензії Бідла додала таку свою примітку: „Redakce ponechává p. p. spolupracovníkům, jak přirozeno, volnost úsudku, v tomto případě připomíná, že s vyvody referátu nesouhlasi veskrze". Другої такої редакційної примітки застереження в ЧІЧ за всі 33 роки його видавання я не зустрічав.

Погляди проф. Бідла на українську справу, висловлені в цьому рефераті, можуть бути ще доповнені дечим з його рецензії на працю Бочковського про поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономічні змагання, що вийшла в 1916 р., а на сторінках ЧІЧ була досить докладно реферована цим автором у XXV річникові.

Показчик Ucrainica

Річник II, р. 1896. J. P(olivka) в zpráv'ах подає відомости про перетворення львівського Товариства ім. Шевченка в наукове Т-во, про його нову орґанізацію, завдання й видавництва; особливо зупиняється на Записках НТШ й подає зміст перших річників. (Вживає послідовно терміну „малоруський", ст. 132—133).

Р. III, р. 1897. Серед літератури на ст. 122 згадка про працю Дра М. Кордуби в XIII т. Записок НТШ „Перша держава славянська".

Р. V, р. 1899. Серед zpráv на ст. 392-ій звістка про початок видання „Історії України-Руси" Михайла Грушевського. „Не є то, каже невідомий референт, книжка в строгому змісті слова наукова, але все ж як добрий підручник для історика є зручна вже тому, що других історій української Руси не маємо".

Р. VI, р. 1900. Jan Machal „XI Археолоґічний Зїзд у Київі" — реферат на ст. 30—38. Референт, що сам особисто був на цьому Зїзді, повно зазначає докладчиків і тексти докладів.

J. Bidlo на ст. 288—9. Рецензія на книжку Ал. Яблоновського „Akademia Kijowsko-Mohilańska", яка вийшла у Кракові 1899—900 р. р.

Р. VIII, р. 1902. J. B(idlo). Коротка згадка-некролоґ про покійного Ісидора Шараневича. Подані заголовки головніших праць. Замітка закінчується словами: „Був покійний представником згоди польсько-русинської, будучи сам родом Русин" ст. 248.

Р. XI, р. 1905. J. Machal. В статті про А. Н. Пипіна автор згадує, як останній захоплювався Короледворським рукописом і ще в 1850 р.

заохочував свого приятеля Д. Мордовця, щоб той переклав цей твір по українському.

Серед zpráv згадка на $1^1/_2$ рядки про видання „Указателя источниковъ для ознакомленія съ Южной Русью“ Д. Дорошенка (СПБ., 1904 р.), яку рецензент називає „доброю бібліоґрафією“ ст. 360. — Тамже інформація про появу „Очерка исторіи украинскаго народа“ М. Грушевського (СПБ, 1904). Зазначається, що цей „гарний твір“ повстав з викладів автора на російській школі соціяльних наук у Парижі. „Є то, говорить далі, якась популяризація більшої праці автора з історії України, що почала виходити вже в р. 1888 (sic!) аж до р. 1903 у Львові, яка перекладена й на німецьку мову“ ст. 361. Серед zpráv подибуємо реґістрацію студії польського історика Карла Потканського про Костянтина й Методія (Краків, 1905), яка закінчується так: посилаємося тим часом на реферат Ів. Франка в цьогорічному четвертому томі визначного русинського збірника „Записки Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові“ ст. 457.

J. P(olivka) на ст. 468—9 серед zpráv довший уступ про Записки НТШ у Львові. „Записки, каже J. P. своїм розміром перевищують наш часопис (ČCH) а обсягом є публікацією першорядною і головними носіями наукового значіння їх є М. Грушевський, Ів. Франко й В. Гнатюк“. Далі автор зазначає де-які публікації Записок і їх авторів.

Р. XII, р. 1906. Серед zpráv дуже коротка звістка про видання Наукового Збірника на честь М. Грушевського „З публікації цієї видно, що Грушевський має навколо себе повагигідну школу“.

Р. XIII, р. 1907. Між літературою згадка про статтю Флоринського „Славянофильство Шевченка“ в Унив. Изв. — Серед zpráv згадка про статтю А. Брюкнера в Kwartalnik'ові Historyczn'ому (1906 р. 4) „Dogmat Normański“, в якій цей автор відкидає спробу М. Грушевського (в його Gesch. des Ukrainischen Volkes) відновити гіпотезу про слов'янське походження Русів та про славянський початок руської держави ст. 130. — Тамож згадка про життєпис М. А. Бакуніна, вид. в Казані 1906 р. „є се праця М. П. Драгоманова, близького до російської еміґрації“ ст. 131.

J. P(olivka). Серед zpráv згадка про статтю Івана Созанського в 72 т. Записок НТШ „До історії участи галицьких Русинів (Rusů!) на славянському зїзді в Празі р. 1848“. Подано коротко зміст статті. Йогож короткий реферат про статтю Стороженка в березневій книжці Київської Старини за 1906 р про Кирило-Методіївців.

Р. XIV, р. 1908. J. Polivka на ст. 85—90 подає порівнюючи довший реферат про працю проф. Флоринського „Славянское племя“, що вийшла в Київі 1907 р. Цілу працю рецензент вважає дуже полемічною особливо в частинах, що торкаються української справи.

Jan Slavik подає серед рефератів рецензію на I т. М. Грушевського Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes, що вийшла р. 1906-го у Ляйпціґу як авторизований переклад з II видання. Рецензія, порівнюючи більша других, всеж тільки загальна. По своєму змісту вона неґативна, не так до самої праці як до становища й до основних тез українського історика (ст. 214—217). — У відділі літератури згадується

про Записки НТШ за 1906 р. з зазначенням де-яких статтів і їхнього змісту (ст. 120). — Серед zprávy звістка про публікацію СПБ Акад. Наук „Болеславъ-Юрій II, князь всей Малой Россіи“. Збірник матеріалів і досліджень поданих О. Гонсьоровським, А. А. Куником, А. С. Лаппо-Данилевським, Н. А. Линниченком, С. Л. Пташинським і Й. Режабком, СПБ 1907, ст. 263—64. — Згадка про статтю Д-ра М. Курдуби в Записках НТШ за 1908 р. „Спроба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею“, ст. 480. — Тамже звістка про появу III т. Українського Архиву НТШ у Львові з матеріалами М. Тершаківця ст. 480. — Серед zpráv коротка згадка про смерть В. Б. Антоновича ст. 265.

Р. XV, р. 1909. Б. п. Серед zpráv короткий реферат про статтю М. Грушевського „Господарство польського маґната на Задніпровю перед Хмельниччиною“ в Записках УНТ у Київі за 1908 р. В звязку з цим вдруге повідомляється й про видання та заснування й самого Н. Т-ва у Київі (ст. 498—99). Вперше про це було повідомлено в цьому ж річнику на ст. 269.

J. S(lavik) на ст. 269 повідомляє про видання НТШ у Львові Жерел до історії України-Руси, а саме I т. Матеріялів до історії української козаччини, куди увійшли документи з бібліотек Чарторийських, Академії Наук у Кракові й Осолинських у Львові. Автор закінчує справу так: „Поскільки торкається бібліотеки Чорторийських, видавець міг би вишукати для літ 1531—48 значно більше, коли б проглянув доси невидані звязки актів Томіціанських, які в тій бібліотеці переховуються“.

Р. XVI, р. 1910. J. Polivka — у відділі літератури досить докладний реферат (ст. 339—45) про видану К. Студинським „Кореспонденцію Якова Головацького в рр. 1835—49“. (Львів, 1909 р.). Референт зупиняється особливо на тих місцях, що торкаються чеської історії, зупиняється також на вступній статті видавця. Видана кореспонденція, по твердженню Юр. Полівки, подає в багатьох відношеннях дуже багатий і цінний матеріял, значно ширший, ніж можна сподіватися по заголовку книжки. Референт не погоджується з хронолоґічним принціпом, яким користується К. Студинський при виданні кореспонденції (ст. 345).

J. Slavik. В тому ж виданні знаходимо довший реферат-рецензію (ст. 335—39) на VII т. М. Грушевського, що містить історію української Козаччини до 1625 р. і VIII т. Жерел до історії України-Руси з матеріялами до історії української Козаччини та розвідку Ів. Крипякевича „Козаччина й Баторієві вольности“. Цей реферат Яна Славіка становить собою продовження його рецензії на I т. Грушевського в німецькому перекладі. Констатуючи обширність праці Грушевського, референт підкреслює присутність в праці спеціяльних студій з масою подробиць і довгих цитат, що разом з неекономністю у викладі спричиняється значно до товщини окремих томів. „Автор часто повторюється, багато де-чого чуємо двічі й тричі..., автор не економить на подробицях“. Але поза цими неґативними якостями, якими по твердженню рецензента, відзначаються ніби усі томи праці Грушевського, Я. Славік признає, що цей том в багатьох відношеннях ліпший від попередніх „Праця набуває обєктивности й не визначається тенденційністю (nevtira se tendence). Виклади про походження козацтва в основі, думаю, переконують і мабуть не помилюся, як що скажу наперед, що тут маємо на довший час твір основний“, ст.

335. Далі дуже стисло Я. Славік реферує саму працю. В звязку з т. зв. Баторієвою реформою він згадує розвідку Ів. Крипякевича. Далі знову продовжується реферат VII т. Грушевського. При кінці референт закидає Грушевському подекуди вільну інтерпретацію джерел: Грушевський ніби твердить більше ніж можна найти в джерелах, ст. 339.

J. Bidlo. У відділі „Література" на ст. 68—71 подає рецензію на працю L. Niederle, „Slovanský Svět". Рецензент вважає найцікавішим у цій праці ті розділи, в яких трактується питання діференціації Словян. При цій нагоді Я. Бідло висловлює свої погляди на цю справу з становища історичного, торкаючись також української проблеми. — Серед zpráv згадка про вихід т. IV ч. III Архиву ЮЗР з актами Шведського державного архиву, зібраними Молчановським.

Р. XVII, р. 1911. Б. п. На ст. 137 між zpráv'ами згадка про статтю В. Бирчака в Записках НТШ за 1910 р. про „Слово о Полку Ігореві".

Р. XIX, р. 1913. Б. п. Серед zpráv згадка про статтю Ів. Франка в Записках НТШ за 1912 р. на тему „Студії над українськими народніми піснями". В тому ж відділі в звязку з згадкою про публікацію польського історика Ал. Яблоновського згадується про Ілюстровану історію України М. Грушевського.

Р. XX, р. 1914. Б. п. Серед zpráv на ст. 503 згадка про Записки НТШ тт. 117 і 118, присвячені Ів. Франкові, та про деякі окремі статті, уміщені там.

Р. XXV, р. 1919. J. B(idlo). Серед zpráv подає відомости про працю Бочковського „Поневолені народи царської імперії, їх національне відродження та автономічні прямування", що появилася в 1916 р. Проф. Бідло зачисляє цю працю „між цінні твори літератури, що торкаються ріжних питань, трактуючих причини світової війни та ріжних подій, які під час цієї війни зійшлися. Ця праця, каже Бідло, видана перед розпадом Росії, представляє Росію в світлі національної справи такою ж державою, як і бувша Австро-Угорщина", (ст. 159). — J. B(idlo). Серед справ на ст. 156 згадка про появу нового видання (56-та тисяча) Ілюстрованої Історії України М. Грушевського, в якому виклад про події доведено аж до квітня 1918 р. Цю книжку проф. Бідло вважає найкращим твором по своєму науковому опрацьованні. Але в своєму рефераті він зупиняється головно на останніх сторінках книжки, що торкається вже революційних подій, (ст. 156).

Р. XXIX, р. 1923. A. Petrov. Стаття на тему „Kdy vznikly ruské osady na Uherské Dolni zemi a vůbec za Karpaty?" Досить обширний причинок до демоґрафії Закарпаття. Автор займається студіями над Закарпаттям ще з 1890-х років. В своїх студіях він виходить з поступового ґеоґрафічного поширення цілого ruského народу. В примітках А. Петров підкреслює, що karpatorusové самі собі кажуть майже виключно Руснак, Русняк, Русняки. Імя прикметникове тільки „ruský". „Русинський" є термін штучний, цілком не справний філолоґічно. — В цьому річникові взагалі виявляється увага до Закарпаття, про що говориться слідуюче: „Rostouci zajem o Podkarpatskou Rus přinesl také řadu studijí z dějin teto nove časti naši vlasti". З цих студій реґіструються такі: Jiři Kral „Osidleni Karpatské Rusi", K. Kadlec „Podkarpatska Rus", E. Perfecky „Přehled dějin Podkarpatské Rusi", Niederle „Počatky

Karpatské Rusi", Alex. Boukalo „Die ungarländischen Ruthenen", Vološin „Řecko-katolicka cirkev v Podkarpatské Rusi".

J. P. згадує в справах студію А. Петрова „Отзвук реформаціи в русском Закарпатьѣ 16 вѣка", видану у Вістнику Королівського ученого Товариства в Празі за р. 1921—22. — Згадка в справах про працю Ів. Брика в Записках НТШ т. 129. „Славянський зїзд у Празі 1848 р. й українська справа".

Р. XXX, р. 1924. J. K. реґіструє у відділі літератури брошуру Бочковського „Vychodohaličská otázka po strance mezinarodně pravni". — J. Kl. в тому ж відділі реферує коротко працю А. Hartl'я — „Jazyk a pisemnictvi na Podkarpatské Rusi", що появилася в часописі Nové Čechy за 1923 р. Згадавши про погляди в цій справі Івана Гусная, Волошина, Бирчака, референт J. Kl. кінчає свій реферат такими словами: „Сучасна письменність Підкарпатської Руси проходить стадію, яка має характер відродженецький і пригадує наш перший період відродження, його суперечки філолоґічні й ортоґрафічні, до яких засягати не є бажано (žadoucno)". Згадує J. Kl. і другу статтю того ж Hartl'-я „K jazykové otazce podkarpatoruské", в якій називаються публікації в цій справі Ґаґатка, „сторонника великоруського напрямку", і Панькевича, який є „rozhodný ukrajinec", ст. 618. — Серед zpráv звістка про вихід 12 т. Українського Архиву, де В. Щурат видав листи митрополита М. Левицького до епископа Снігурського й др. документи. „Єсть то важливий матеріял для історії українського відродження в Галичині", ст. 659. — Тутже згадується про видання української історичної бібліоґрафії в рр. 1913—23 в Записках НТШ тт. 84—85, зібраної Іваном Калиновичем. — Серед zpráv згадка про працю проф. Шульгина „L'organisation capitaliste de l'industrie existait-elle en France a la veille de la Revolution?" що появилася р. 1922 в „Revue d'histoire économique".

Р. XXXI, р. 1925. Б. п. В zpráv'ах коротко реферується книга В. А. Пархоменка „У истоков русской государственности", що вийшла р. 1924 в Ленінґраді. Реферат закінчується так: „Тези Пархоменка хоча не є цілком нові, але обґрунтовання їх є в значній мірі новим і важливим. Найменше авторові пощастило довести останню тезу про полянське походження імени Rusů та про існування старої чорноморської Руси в часах перед IX століттям". ст. 458. — В zpráv'ах реґістрація праці Є. Перфецького в Записках НТШ т. 134—5, за 1924 р. „Новгородський княжий літопис і його відношення до українського літописання XII ст.".

Jan Slavik подає довший реферат на перший том „Очерков соціальной исторіи Украины в XVII—XVIII ст." В. Мякотіна.

А. Петров подає довшу (ст. 389—405) і неприхильну рецензію на працю Дра Є. Перфецького про соціяльно-господарські відносини Підкарпатської Руси в ст. XIII—XIV, видану в Братіславі р. 1924.

Р. XXXII, р. 1926. Б. п. В zpráv'ах згадка про українську історичну бібліоґрафію Калиновича в Записках НТШ, т. 134—5.

Р. XXXIII, р. 1927. Sek подає звістку про видання Нарису української історіоґрафії Дмитра Багалія. В звязку з цим згадується й Огляд української історіоґрафії Дмитра Дорошенка, що вийшов у Празі 1923 р. — Реґіструється вихід 2 ч. V т. Історії української літератури акад. М. Грушевського; видання Академією Наук у Києві Літопису Сам. Величка: —

М. Є. Слабченка „Матеріяли до економічно-соціяльної істор.ї У XIX ст.“, що вийшли у Харкові р. 1927. — Згадується вихід 4 к київської „України“ за 1927 р. з назвою окремих статей. — Згад список української історичної літератури О. Гермайзе, умщений в „України“ за 1927 р. — Серед літератури в огляді „Slovanský Př за 1925 р. згадується стаття Бочковського „Poznamky k otazce jinské“. — Згадується публікація К. Левицького „Історія політичної галицьких Українців 1848—1914“, що вийшла р. 1926—27. (с 441). — В огляді „Slavia“ за 1925—26 р. згадується стаття Ів. Д. Ш нова „М. П. Драгоманів та ідея славянського брацтва“.